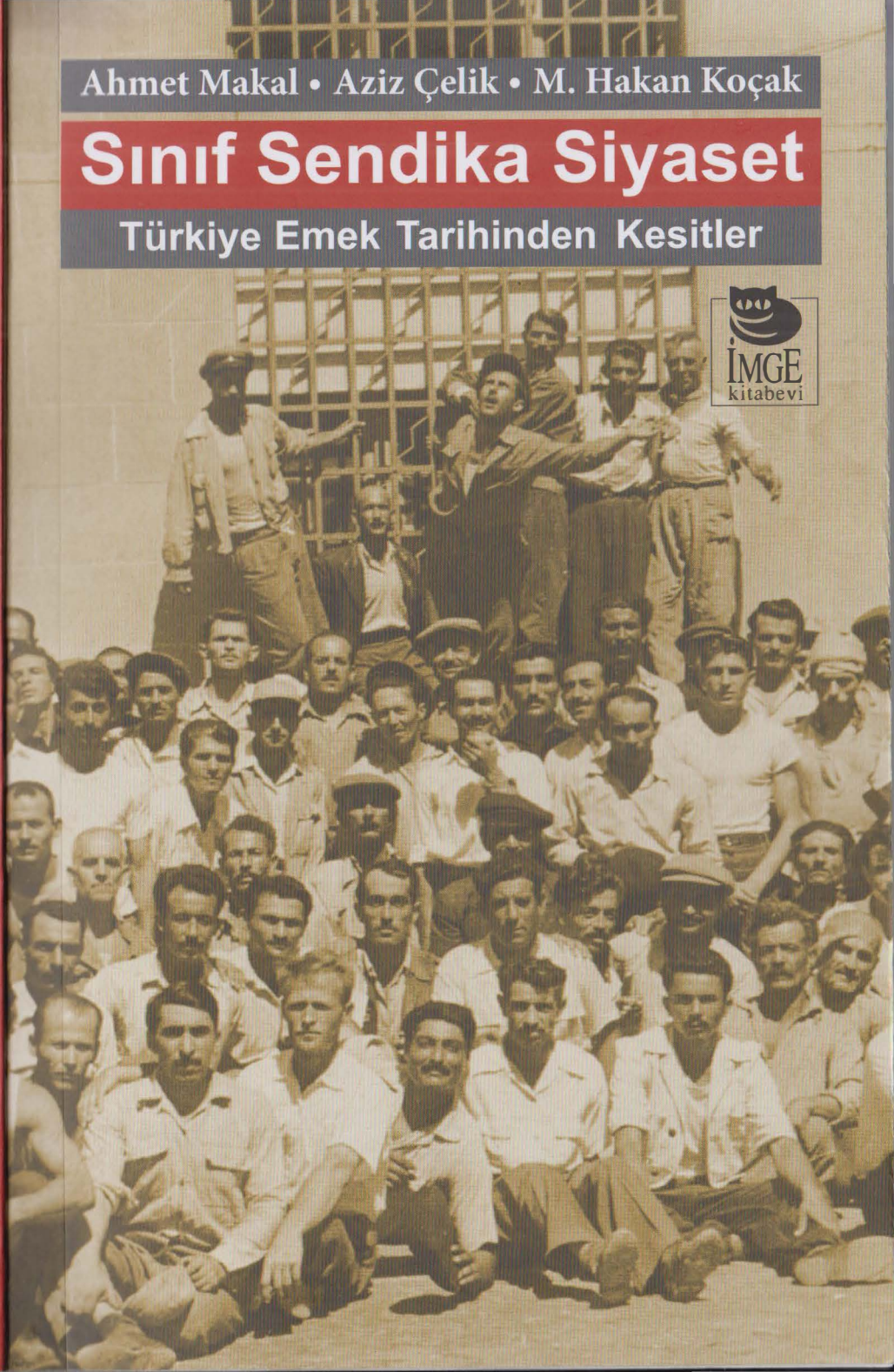
Ahmet Makal • Aziz Çelik • M. Hakan Koçak

Sınıf Sendika Siyaset

Türkiye Emek Tarihinden Kesitler

İMGE kitabevi

Ahmet Makal
Aziz Çelik
M. Hakan Koçak

Sınıf Sendika Siyaset

Türkiye Emek Tarihinden Kesitler

İMGE kitabevi

Ahmet Makal (Prof. Dr.), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesidir. Temel ilgi alanları Türkiye'nin toplumsal tarihi/emek tarihi ve iş uyuşmazlıkları kuramı olan Makal'ın, yayımlanmış çok sayıda kitabı ile *Toplum ve Bilim*, *Tarih ve Toplum*, *Birikim*, *Çalışma ve Toplum gibi* dergilerde makaleleri bulunuyor. Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963* adlı eseriyle, 2003 Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'ne değer görüldü. Bilim ile sanatı yaşamın birbirini tamamlayan iki yüzü olarak gören Makal, akademik çalışmalarının yanı sıra müzikle ilgileniyor; 1996 yılından bu yana TRT Radyo 3 için, 2013 Donizetti Klâsik Müzik Ödülleri'nde "Yılın Radyo-TV Programı" kategorisinde ödüle değer görülen "*Yorumlar Yorumcular*" ile 2015 yılından bu yana Borusan Klâsik için *"Müzikçe"* isimli klâsik müzik programlarını hazırlıyor. *Radikal İki* ve *Milliyet Sanat Dergisi*'nin de bulunduğu çeşitli gazete ve dergilerde çok sayıda müzik yazısı yayımlanan Makal, günümüzde *Andante* dergisi ve Sanattan Yansımalar'da yazıyor. Kitapları: *Grev: Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar* (V Yayınları, 1987), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920* (İmge, 1997), *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946* (İmge, 1999), *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963* (İmge, 2002), *Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları* (İletişim, 2007), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* (Editör - Gülay Toksöz'le birlikte, Ankara Üniversitesi, 2012; İmge, 2015), *Çalışma İlişkileri Tarihi* (Editör, Anadolu Üniversitesi, 2013), *Uluslararası Sosyal Politika* (Editör - Seda Akyalçın'la birlikte, Anadolu Üniversitesi, 2013).

Aziz Çelik (Doç. Dr.), Kocaeli Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğretim üyesidir. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümü mezunu olan Çelik, yüksek lisans ve doktorasını Marmara Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde tamamladı. Çalışma ilişkileri, emek tarihi, sosyal politika ve sendikacılık konularında çalışıyor. Üniversite yaşamı öncesinde uzun yıllar boyunca sendikal eğitim ve araştırma uzmanı olarak görev yapan Çelik, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Mütevelli Heyeti üyesidir. *BirGün* gazetesinde çalışma hayatı üstüne haftalık yazılar yazan Çelik, Kocaeli Üniversitesi'nin yanı sıra İstanbul Üniversitesi'nde de ders veriyor. Kitaplarından bazıları: *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık 1946-1967* (İletişim, 2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye* (Kitap, 2014), *Paşabahçe 1966 - Gelenek Yaratan Grev* (TÜSTAV, 2006, Zafer Aydın ile birlikte), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog* (Belediye-İş, 2007, Meryem Koray ile birlikte), *Himmet Fıtrat Piyasa - AKP Döneminde Sosyal Politika* (İletişim, 2015, Ed. Meryem Koray ile birlikte).

M. Hakan Koçak (Doç. Dr.), Kocaeli Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğretim üyesidir. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu olan Koçak, yüksek lisansını aynı bölümde tamamladıktan sonra, Marmara Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'ndeki doktorasını "Paşabahçe Semtinde İşçi Sınıfının Oluşumu, Cam İşçi Hareketinin Gelişimi ve Yönelimleri" başlıklı tez çalışması ile 2009 yılında tamamladı. Petrol-İş Sendikası'nda eğitim ve örgütlenme servislerinde görev yapan Koçak, Karadeniz'de küçük balıkçıların sosyo-ekonomik durumunu konu alan saha araştırmalarına katıldı, Tarih Vakfı'nda sözlü tarih araştırma projelerinde çalıştı; DİSK-AR Danışma Meclisi, Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi gibi oluşumlarda sınıf araştırmaları çalışmalarına destek sundu. Çalışmaları ağırlıkla emek tarihi, çalışma sosyolojisi, Türkiye işçi hareketinin sosyal yapısı ve gelişme dinamikleri gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu konularda çeşitli dergi ve kitaplarda makaleleri yayınlanan Koçak'ın, *Camın İşçileri – Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü* adlı bir kitabı bulunuyor (İletişim, 2014).

Ahmet Makal • Aziz Çelik
M. Hakan Koçak

Sınıf Sendika Siyaset

Türkiye Emek Tarihinden Kesitler

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-849-1

© İmge Kitabevi Yayınları, 2016

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ankara, Haziran 2016

Grafik Tasarım
Aslı Sezer

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: 0 (312) 395 25 80
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/2 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (0312) 419 46 10 - 419 46 11
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

İçindekiler

Öndeyiş: Emek Tarihi, Emek Oturumu ve
"Sınıf Sendika Siyaset"e Dair... 7
Ahmet Makal

Paşabahçe Şişe-Cam'ın İlk Yılları: "Milli Fabrika Rejimi" 9
M. Hakan Koçak

Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde
Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf Teşekkülleri: 1946-1950..... 49
Ahmet Makal

50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak
Yeniden Okumak..... 91
M. Hakan Koçak

İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji
Bağlamında *İstanbul İşçi Sendikaları Birliği* Örneği:
1948-1962..... 113
M. Hakan Koçak

1950'lerin Unutulan (Demokrat) İşçi Partisi ve
Onun Üç Sisyphus'u 171
Aziz Çelik

Vesayet Mektupları: 1950 ve 60'lı Yıllarda Türk ve
ABD Sendikacıları Arasındaki Yazışmalar..... 213
Aziz Çelik

Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün:
Saraçhane Mitingi 263
M. Hakan Koçak – Aziz Çelik

ABD Diplomatik Yazışmalarında Türkiye Sendikal
Hareketi: 1973-1976 305
Aziz Çelik

Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri: 1963-2005 337
Aziz Çelik

Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak
'Edebiyat' 397
Ahmet Makal

Emek Tarihi, Emek Oturumu ve "Sınıf Sendika Siyaset"e Dair...

"Sınıf Sendika Siyaset", on yıllık bir kolektif çabanın ürünüdür. Bu kolektiflik, sadece nihai aşamada çalışmalarımızı bir araya getirip yayınlamaktan ibaret olmayıp, on yıl boyunca ortak bir atmosferde konuların seçiminden değerlendirilmesine, sunulmasına ve yayınlanmasına kadar uzanan akademik, akademik olduğu kadar da dostane bir işbirliğine atıfta bulunmaktadır. Kısacık bir önsözü okuyarak, bu atmosferi teneffüs etmeye, ona ortak olmaya ne dersiniz? 2007 yılından bu yana aralıksız olarak, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin iki yılda bir düzenlediği "Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi" programlarında yer alan "Emek Oturumu"nu düzenliyorum. Bu oturum, "Emek Tarihinden Kesitler" ve "Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları" başlıklı ve her biri yaklaşık dörder tebliğ içeren iki alt oturumdan oluşuyor. Sadece sosyal politikacıların değil, değişik sosyal bilim dallarından meslektaşlarımızın ve öğrencilerin de geniş ilgisine mazhar olan Emek Oturumları'nda zaman içerisinde; Ahmet Makal, Aziz Çelik, Ahmet Selamoğlu, Kuvvet Lordoğlu, Murat Özveri ve Hakan Koçak'tan oluşan, yaşama ve çalışma hayatına emek perspektifinden ve adalet duygusuyla yaklaşan tam zamanlı bir çekirdek kadro oluştu, Mesut Gülmez arkadaşımız da bu kadroya zaman zaman dâhil oldu. Bu isimlerin dışında, her kongrede Emek Oturumu'na davet ettiğimiz başka meslektaşlarımız da oldu, meslek

hayatının başlarındaki genç akademisyen dostlarımızı Oturum'a dâhil etmekten ve onlarla birlikte olmaktan ise özel bir zevk duyduk. Emek Oturumu'nun tebliğleri daha konuların seçiminden başlayarak, her aşamada karşılıklı bir değerlendirme sürecine tâbi tutuldu. Bu tebliğler, 2007'den bu yana yazarları tarafından bağımsız makalelere dönüştürülmekte ve Çalışma ve Toplum dergisi tarafından, editörlüğünü yapmakta olduğum "Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayıları" olarak yayınlanmaktadır. Derginin 2015 yılında yapılan "14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi"ne ayırdığı 49. sayısı ile bu özel sayılar da beşe çıkmış oluyor. Zaman içerisinde, Çalışma ve Toplum'un bu beş özel sayısında yer alan çok sayıda makalenin, Türkiye'de emek tarihi çalışmalarına ciddi bir katkı oluşturduğu görüldü. Şimdi onlardan, üzerinde ya hiç ya da yeterince çalışılmamış konuları, yaklaşımları ve kaynakları itibariyle tümüyle özgün on makalelik bir seçkiyi kitap haline getirerek, topluca okuyucunun ve araştırmacıların kullanımına sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Emek Oturumu'nun on yıllık tarihine olduğu kadar, kitaba da makaleleriyle katılan değerli meslektaş ve dostlarım Aziz Çelik ve Hakan Koçak ile yıllardır varlıklarıyla ve tebliğleriyle Emek Oturumu'na değer katan sevgili Ahmet Selamoğlu, Kuvvet Lordoğlu ve Murat Özveri'ye, birçok oturumumuzun başkanı olarak aramızda olan değerli hocamız Ömer Zühtü Altan'a, Türk Sosyal Bilimler Derneği Başkanı olarak Emek Oturumu'nun coşkusunu bizimle paylaşan Galip Yalman'a, oturumlarda yıllarca bizi dinleyen, soru ve yorumlarıyla katkıda bulunan sevgili izleyicilerimize içten teşekkürlerimi sunuyorum. Murat Özveri, Çalışma ve Toplum dergisinin soyadı gibi özverili genel yayın yönetmeni sıfatıyla, şüphesiz ikinci bir teşekkürü de tümüyle hak etmektedir. Nihayet, kitabın baskısını kısa sürede özenle gerçekleştiren İmge Kitabevi ile sahibi değerli dostumuz Refik Tabakçı'ya teşekkür etmekten de zevk duyuyorum. "Sınıf Sendika Siyaset"in ülkemizde emek tarihi alanındaki bilgi birikimine katkıda bulunmasını ve araştırmacılara faydalı olmasını diliyorum.

AHMET MAKAL
Nisan 2016, Cebeci

Paşabahçe Şişe-Cam'ın İlk Yılları: "Milli Fabrika Rejimi"

M. Hakan Koçak

Şaban Oğlu Selim

Beykozun cam fabrikası
modern bir fabrikadır.
Pencere camlarını biraz dalgalı çıkarır,
biraz çarpıksa da su bardakları,
kesme likör kadehleri harikadır...

Ustabaşı değildi Selim
Büyük ustaların hünerlerini almıştı ama.
Onun elinden çıkan cama
gözlerin kapalı ayna dökebilirsin.
Selim daima
büyük bir sırrı çözmek
bir şeyler anlamak ister gibi bakar adama.
İnandıklarına katıksız inandı,
sevdiklerini hilesiz sevdi Selim.
Severdi pencere camlarını,
Severdi lamba şişelerini,
karafakileri sever,
likör kadehlerine düşmandı...[*]

[*] Nazım Hikmet, "Şaban Oğlu Selim İle Kitabı", ("Dört Hapisaneden" içinde), Kuvâyi Milliye, İstanbul: YKY, 2002, s. 173.

Giriş

Türkiye'nin ilk şişe-cam fabrikası 1935 yılında, Birinci Sanayi Planı çerçevesindeki sanayileşme hamlesi içinde, İş Bankası tarafından kurulmuştur. Gerçekte özel sermayeli bir yatırımcı banka olmasına karşın, Cumhuriyetin kurucu elitiyle organik bağlarından dolayı kendisine "milli" (bu bağlamda bir tür yarı-kamusal) niteliği atfedilmiş olan İş Bankası'nın kurduğu Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, Türkiye'nin ulus inşası döneminde sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfı oluşumunun farklı boyutlarını anlamak açısından özgün bir örnek oluşturur. Bu yazıda, fabrikanın kuruluşundan sendikalaşmanın başladığı 1947 yılına kadar olan dönem; işgücünün yapısı, çalışma koşulları, işyerinde süren sınıf mücadelesi ve ilk sendikal örgütlenme başlıkları altında ve emek tarihi yazınımızla diyalog içinde değerlendirilecektir.

Sınıf Oluşumuna Emek Süreci ve Fabrika Rejimi İçinden Bakmak

Marx, Kapital'in ilk bölümlerinde bizi meta ve para ilişkilerinin analizi üzerinden dolaşım alanında gezdirdikten sonra; "*her şeyin ortada ve herkesin gözüönünde geçtiği bu gürültülü alanı*" terk ederek; "*kapısında 'işi olmayan giremez!' levhası ile bizi karşılayan, gizli kapaklı üretim alanına*" davet eder (Marx, 2004:178). Burada, sermayenin yalnız nasıl ürettiğini değil, ama nasıl üretildiğini de göreceğimizi, kâr sağlamanın sırlarını zorlayacağımızı haber verir. Kapıdan girince göreceğimiz şey emek sürecidir. Bizi davet ettiği yerde, fabrikanın içinde, olup biteni tüm ayrıntısı ve derinliğiyle anlatmak için eserinde hayli hacimli bir yer ayırmıştır. Çünkü sistemin temelini oluşturan artı-değer işçiden burada sızdırılır, sömürü burada gerçekleşir. O halde burada olup biteni anlamak sistemin temel dinamiğini anlamak için bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. Marx'tan sonra yeterince ilgi görmemiş olan bu alan 1960'lı yıllardan itibaren bir anlamda yeniden keşfedilir. Bizi fabrikanın içine davet eden bu kez, zaman içinde kendi başına bir tartışma alanı haline gelecek olan emek süreci (labor process) kuramının öncüsü Harry Braverman olur. Emek süreci tartışmaları alanının temel yapıtı kabul edilen, *Emek*

ve Tekelci Sermaye'de Braverman; tekelci kapitalizmde kendisini genel bir durgunluk eğilimi olarak ifade eden kriz eğiliminin, işçi sınıfının yaygın ve kapsamlı bir şekilde vasıfsızlaştırılması ve sermayeye gerçek anlamda tabi kılınması süreci ile nasıl içiçe geçtiğini parlak biçimde gösterir (Braverman, 2008:28).

Emeğin vasıfsızlaşması ve kapitalistin emek sürecinde mutlak denetim kurma çabaları dirençsiz bir ortamda sürmez, her zaman çeşitli biçim ve düzeylerde işçi direnişleriyle karşılaşır. İşçilerin kendilerine dayatılan değersizleşmiş çalışma biçimlerine karşı düşmanlıkları, istihdam koşulları izin verdiği ya da daha fazla emek yoğunluğu elde etmeye yönelik kapitalist hamleler fiziksel ve zihinsel kapasitenin ötesini zorladığı anlarda kendilerine yüzeye ulaşan yollar bulan bir yeraltı nehri gibi sürüp gider (Braverman, 2008:156). Braverman'ın vasıfsızlaşma ve emeğin denetimi kavramları üzerine inşa ettiği emek süreci kuramı, zaman içinde çeşitli açılardan eleştirilere uğramış ve yeni yaklaşımlarla genişlik kazanmıştır.

Braverman sonrası emek süreci yazınında öne çıkanlardan Michael Burawoy, geliştirdiği "fabrika rejimi" kavramsallaştırmasıyla işyerindeki politik-ideolojik süreçlere dikkat çekerek, emek süreci kuramına açılım getiren bir diğer önemli isimdir. Onun önermesi; üretim sürecinde işçilerin pratiklerinin ve ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgili -politik etkileri olsa da- esasen teknik boyuttaki emek süreçlerinin, işyerindeki mücadeleyi düzenleyen ve şekillendiren üretimin politik aygıtlarından ayrıştırılması gerekliliğidir (Burawoy, 1990:87). Fabrika rejimi tanımı ise hem emek sürecinin politik etkisine hem de üretimin politik aygıtlarına atıfta bulunur. İşyerindeki politik ilişkilerin düzenlendiği rejimler: emek süreçleri, firmalar arasındaki piyasa rekabeti, işgücünün yeniden üretimi ve devletin müdahalesi gibi etkenlerin belirleyiciliğinde oluşur. Bu bağlamda da farklı coğrafyalar ve tarihselliklerde bir rejimin farklı varyantları görülebilir. Fabrika rejimleri aynı zamanda; çalışma kuralları, toplu sözleşme, sosyal güvenlik haklarının kullanımı, işverenlerin farklılaşan denetim stratejileri ve işçilerin karşı direnişleriyle biçimlenir.

Burawoy fabrika rejimlerinde meydana gelen değişimler üzerinden bir kapitalizm dönemlendirmesi yapar. Marx'ın çözümlediği, 19. yüzyıl kapitalizminin rızadan çok zora dayalı yöntem-

lerle ve tümüyle piyasanın belirleyeciliğinde oluşturulan "despotik fabrika rejimi" bir prototiptir. Öncesinde, geçerliliğini zaman içinde yitirmiş bir dizi farklı rejim denenmiştir. Yazarın üzerinde yoğunlaştığı İngiltere örneğinde; devlet içinde devlet niteliği kazanmış olan şirket kasabalarını, patriyarkal ve paternalist karakterli rejimler izlemiştir. Despotik fabrika rejiminde devlet üretimin dışsal şartlarını korumakla sınırlı bir işlev görür, emek süreciyle ilgili düzenlemelere gitmez. İşçilerin geçim koşulları tümüyle işverene bağlıdır ve rekabetçi piyasanın anarşik yapısının bütün etkilerine açıktırlar. 20. yüzyıldaki gelişmelerle (işçilerin ücrete bağımlılıklarını azaltan çalışma yaşamı düzenlemelerinin ve yeniden üretim sürecini görece güvenceye alan sosyal güvenlik sistemlerinin etkisiyle) rızanın ağır bastığı hegemonik bir rejime geçilmiştir. Bu rejimde yalnızca zorun uygulanmasının sınırlandırılması ve düzenlenmesine gidilmez, aynı zamanda disiplin ve cezanın bizatihi kendisi rızanın konusu haline gelir.

Sınıf mücadelesinde işyerinin önemini ısrarla vurgulayan Burawoy'a göre işçi sınıfı oluşumunda işyerinin, burada süren politik ve ideolojik mücadelenin önemi ihmal edilmiştir. Oysa özellikle de İngiltere örneğindeki gibi işçi sınıfı topluluk ve geleneklerinin güçlü olmadığı yerlerde, işyerlerinin kendisi sınıfsal direnişin kalesi haline gelebilirler (Burawoy, 87). İşçileri incelemenin merkezine koymanın gerekliliğini savunan Munck da, bunun aynı zamanda emek süreci alanına öncelik vermek anlamına geldiğini belirler (Munck, 1995:41). İşçi sınıfının incelenmesi emek ile sermaye arasındaki ilişkinin üretim yerindeki incelenmesine dayanmalıdır. Böylesi bir temel olmadan, grevlerin, işçi hareketi örgütlenmelerinin ve de sınıfın politik gelişmelerinin incelenmesi, indirgemecilik ile salt tanımlama arasında gidip gelecektir (Munck, 42). Sömürünün işçiler tarafından bizzat deneyimlendiği üretim noktasında olup bitenleri dikkate almak hem tarihsel algımızı derinleştireceği için yararlı, hem de kollektif hareketlerin arkasındaki birikimi ya da altındaki dip akıntısını algıyabilmek için gereklidir.

Genel hatlarıyla özetlenen emek süreci ve fabrika rejimi kavramsallaştırmalarının sağladığı çerçeveyi kullanarak Cumhuriyetin erken dönem fabrikalarından birinde neler olduğunu anla-

maya çalışmak sanırız Türkiye işçi sınıfı oluşumunu anlamak açısından yararlı sonuçlar sağlayacaktır.

"Milli Fabrikanın" İlk İşçileri Kimlerdi?

Fabrikanın ilk dönem işgücünü kimler oluşturuyordu sorusu hem konumuz, hem de emek tarihimiz açısından önem taşır. Cumhuriyet dönemi işçi sınıfının kökenleri, erken dönem proleterleşme süreçleri, Güzel'in saptamasıyla, bilimsel araştırmalara yeterince konu olamamıştır (Güzel, 1996:137). Konuyla ilgili yazında, işgücünün kaynaklarına ilişkin üç temel kategoriden söz edilir: iflas etmiş, işletmesi yıkılmış çiftçiler ve yoksul köylüler, iflas eden zanaatkârlar ve ikinci kuşak proleterler (Rozaliyev, 1978:60-64). Bu oldukça genel, yukarıdan ve soyut bir resimdir. Dönemi ele alan çalışmalarda, işgücü devri sorunuun ve "köylü-işçi" olarak tanımlanan tam işçileşememiş köylüler meselesinin öne çıktığı görülür (Ekin, 1968:255-264; Boran, 1942:80-549). Bu temalar etrafındaki yazın büyük ölçüde, ulusal sanayinin gelişmesi, verimliliğin artması konularına odaklanmıştır. Ancak bu erken dönem örneklerini takip eden çağdaş çalışmalarda da, Cumhuriyet'in ilk işçileri kimlerdir sorusunun emek tarihi yazınımızda ilgi gördüğü söylenemez. Genel geçer tanımlamalar ya da tek bir figüre indirgenmiş anlatımlar, tabloyu betimlemek için geçerli ve yeterli sayılmıştır.

Dönemin hemen tüm sanayi tesisleri için "yüksek işgücü devri" en temel sorunlardan birini oluşturur. Bir ayağı köyde, küçük tarım işletmeciliğinde olan, çalışma süreleri devamlılık göstermeyen bir figür olarak köylü-işçi tipolojisi, o sıralar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan büyük kamu tesislerindeki, madenlerdeki işgücü profilinin baskın ögesini oluşturuyor olsa da İstanbul'da yoğunlaşmış modern sanayideki yeri ve ağırlığının ayrıca tartışılması gereklidir. Büyük kentlerdeki modern sanayide istihdam edilen, vasıflı işçi kesimleri için daha ayrıntılı ve yakından analizlere ihtiyaç vardır. Osmanlı döneminden Cumhuriyete devam eden işçilik deneyimleri; vasıflı işgücü hareketliliği, yabancı işgücünün yeri, vasıflı-vasıfsız, çevre-merkez ayrımında farklılaşan bir kompozisyon içinde çözümlenmelidir. İşgücünün etnik, bölgesel kökenleri gibi konularda üretilecek bilgi de dö-

nemin işçi sınıfı dokusuna ilişkin kavrayışımızı zenginleştirecektir. Paşabahçe Fabrikası özelinde, ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz verilerle bu alana mütevazı bir katkı sunabilmeyi umuyoruz.

Fabrika üretimine başladığı sıralarda 26 memur ve 385 işçiden oluşan bir işgücü istihdam etmektedir (Aydabir, 1936:60). Üç yıl içinde işçi sayısı, iş yüküne göre 700-750 ile 800-850 arasında değişen bir rakama ulaşır. Başlangıçtaki işgücünün dört ana kaynaktan geldiği görülür: Avrupa kökenli, yüksek nitelikli işgücü; Bulgaristan göçmeni nitelikli işgücü; İş Bankası'nın sınavlar ve yurtdışı stajlarıyla oluşturduğu eğitimli işgücü ve çoğunluğu oluşturan; vasıfsız, göçmen, yüksek devir gösteren, ağırlıkla Karadeniz kökenli işgücü. Osmanlı dönemi cam endüstrisinin birikimi ve işgücü Cumhuriyet'e aktarılamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Paşabahçe'de faaliyet yürüten ve sonra sessizce kaybolan Levi-Modiano Fabrikası'nın Avrupalı işçilerinin ülkelerine döndüğünü, Rum kökenli işçilerin büyük kısmının, ard arda yaşanan savaşlar, çatışmalar, işgaller sonrası semti ve ülkeyi terk etmek durumunda kaldıklarını tahmin etmek zor değildir. Türk-Müslüman kökenli işçilerin de bir bölümünün göçmen oldukları ve fabrika kapanınca memleketlerine ya da geçimlerini sağlamak için farklı yerlere gitmek durumunda kaldıkları anlaşılır. Az sayıdaki istisnai örnek dışında, Levi-Modiano fabrikası işçilerinden yeni fabrikada devam edenlerin sayısının fazla olmadığı; yeni fabrikanın kuruluş sürecinde belirgin bir grup oluşturmadıkları anlaşılmaktadır. Şirketin 1936 tarihli ilk yıllık raporunda ülkede cam sanayiinin yeni kuruluyor olması nedeniyle, teknisyen, usta ve amele bulmakta çok zorluk çekildiği ifade edilmektedir (TŞCFAS, 1937:3).

Yabancı işgücünden yararlanma seçeneğinin yanısıra, vasıflı emek sorununun aşılabilmesi için çeşitli yollar denenir. Fabrika inşaat aşamasındayken, İş Bankası gazete ilanları ile usta ve ustabaşılar aramaya başlar (Cumhuriyet, 1937:7). Sanayi okulu mezunu ve 25 yaşın üstünde olmak, aranan başlıca niteliklerdir. İstenen niteliklere sahip olanlar arasında da sınav yapılacaktır. Fabrikaya bu sınavı kazanarak girmiş olan bir ustabaşı anılarında, yabancı dil bilgisi de olduğu için Avrupa'ya staja gönderildiğini anlatır. Döndüğünde makinelerin montajında çalıştırılmış ve

bu kısımda devam ederek ustabaşı olmuştur (Şişe ve Cam, 1959:4). İleride fabrikada kurulan sendikanın kurucu başkanı olarak göreceğimiz Ahmet Barkın da askeri fabrikada çalışıyorken başvuruda bulunup Şişe-Cam tarafından Fransa'da staja gönderilenlerdendir. Rüştiye mezunu Hasan Gözke de açılan sınava giren 111 talipli arasında kazanan 14 kişinin içinde yer alır, pasaportundaki sorun nedeniyle Avrupa'ya gidemez ancak iki lira gibi yüksek bir ücretle Paşabahçe'de işe başlar (Şişe ve Cam, 12). Yine Avrupa'da çalışma deneyimi olan bir diğer örnek, dekor bölümünün kurucusu ve ustabaşısı İhsan Bilen'dir. 1917'de Almanya'ya giderek orada bir süre çalışmış ve 1936'da Türkiye'ye dönerek fabrikada işe başlamıştır (Gece Postası, 1950:5).

Başlangıçta gereksinim duyulan vasıflı el imalatçılarının bir bölümü de yurtdışından gelir. Üretimin çekirdeğini ve fabrikanın vitrinini oluşturan goble bölümünde sayıları zaman içinde azalmakla birlikte başlangıçta çok sayıda yabancı camcının çalıştığı bilinmektedir. Bazıları fabrika tarihi içinde neredeyse efsaneleşmiş bu yabancılar, özellikle yapımı özel beceri gerektiren ürünlerde uzmanlaşmışlardır. Sonraki dönemin ünlü ustalarını da yetiştirmiş olan Macar kökenli Obermaier bunlardan birisidir (Küçükerman, 1998:s.241; Görmüş, 2006). Ayaklı bardak ustası Bulgar Sigmund, "büyük üfleme ustası" Romen Bosler, 1950'li yıllarda hala fabrikada çalışmaya devam eden "zor işlerin ustası" Çekoslovak Çerniski gibi isimler dönemin tanıklarının hafızalarında yer etmiştir (Küçükerman, 241). Yunan kökenli ustalar da vardır: Üfleme ustası Panayot Kapus[1], Nazi işgali sonrası ülkelerinden kaçarak Paşabahçe'ye gelen camcılar[2] ya da 1947'de Filistin'den gelen Yunan camcı ekibi gibi (Küçükerman, s. 244). Avrupa'nın farklı uluslarına mensup bu camcıların bazıları ekip halinde gelirler ve bir tezgâh tümüyle onlardan oluşur.[3]

---

1 BCA, no. 30.18.1.2/90.19.5 (Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikasında üfürükçü -goble işçisi- olarak çalıştırılan Yunan tebasından Panayot Kapus'un eşine verilen izinle ilgili yazışma)

2 Görmüş, o dönemde gelen Yunan camcıların Türk işçilerle karışık olarak tezgâhlarda yer aldıklarını ve üretim artışında rol oynadıklarını aktarır. (Yusuf Görmüş, -cam ustası- "Paşabahçe fabrikası tanıklıkları" konulu görüşme, İstanbul: 10.04.2006)

3 Mustafa Özbey bunlardan bir örnek olarak; Büyük üfleme ustası Goşler, kalfası Gusti, ikinci kalfası Çerniski, fıskacısı Johan ve oğlu Franz'tan oluşan bir tezgâh ekibini hatırlamaktadır. (Küçükerman, s. 241)

1939 şirket raporunda durum elverdiği ölçüde yabancı işçi ve ustaların sayılarının azaltılmasının genel masrafları düşürmek açısından yararlı olduğu belirtilir. Türk işçilerin hızlı bir biçimde yetiştirilmeleri üzerinde durulur. Yabancı işçiler fabrikayla ayrı mukaveleler yaparak çalışmaktadırlar. 1935'te girdiği goble servisinde bir Alman ustanın yanında beş yıl çırak olarak çalışmış olan Hasan Türkay anılarında, yabancı camcıların iki, üç, en çok beş senelik sözleşmelerle istihdam edildiklerini; sözleşmeleri bittiğinde İş Bankası'nın yenilemediğini ve gitmek durumunda kaldıklarını aktarır (Türkay, 1988).

Kuruluş sırasında, Bulgaristan'dan gelen bir grup işçi de fabrikanın ilk dönem çekirdek kadrosu içinde önemli yer tutar. 1934 yılında Bulgaristan'ın Varna şehrindeki cam fabrikasında çalışan bir grup Türk usta Paşabahçe'ye göç eder ve yeni kurulan Şişe-Cam'ın ilk ustaları arasında yer alırlar.[4] Goble servisinin bir dönem ustabaşılığını da yürütmüş olan Yusuf Görmüş'ün kendisiyle aynı ismi taşıyan ve goble ustası olan oğlu; bu gruptan, Nasıf Uyanık (pres ustası), Mestan Özbey (goble ustası), Üzeyir usta ve babasının isimlerini sayar. Ali Bıktım da kendisiyle yapılan söyleşide Bulgaristan'da cam fabrikasında çalışırken 1935 yılında Türkiye'ye geldiğini, 1937'de de fabrikada işe başlayarak, üfleme, şiller ve preste çalıştığını anlatır (Cam-İş, 1960:3). Fabrikaya kurulduğu sıralarda giren gazojen ustası Osman Özkahraman da aynı aileye mensuptur (Şişe ve Cam, 1960:8). Bir başka muhacir, Varna doğumlu Mustafa Yıldız orada 12 yaşında cam işçiliğine başlamış ve 1934'te de Türkiye'ye gelerek Şişe-Cam'da goble kalfası olarak işe girmiştir (Şişe ve Cam, Eylül-1960:5). Bulgar göçmeni (muhacir) usta ve işçilerin, goble başta olmak üzere fabrikanın servislerinde belirgin bir yerleri vardır. Güçlü bir iç dayanışmaya ve ortak kültüre sahip oldukları anlaşılan muhacir grubuyla ilgili dönemin tanığı bir işçinin gözlemleri ilgi çekicidir: "*Muhacirlerde şöyle bi şey vardı: adamlarda kaytarmak yok, ustabaşlarına, amire saygı çok. Bizim Anadolular [kendisi*

[4] Mustafa Özbey'in tanıklıkları. (Küçükerman, s.237) Mustafa Özbey bu gruptaki ünlü cam ustası Mestan Özbey'in oğludur. Uzun yıllar goble servisinde çalışmış olan Mustafa Özbey, Bulgaristan'dan geldiklerini, kendisinin ortaokul sonrası goblede fıskacılıkla işe başladığını ve iki dayısı, amcası ve babasının goble servisindeki çeşitli tezgahlarda çalıştıktan sonra emekli olduklarını anlatır.

Sivas kökenlidir], bunlar da işverene karşı. Onlar birbirini desteklerlerdi, birlik beraberlikle ilerlemeyi isterlerdi" (Kaya, 2005).

Fabrikanın ilk işgücü içindeki sonuncu ve en geniş grup, daha çok vasıf gerektirmeyen işlerde istihdam edilen, göçmen işçilerdir. Fırınlarda, taşıma işlerinde, meydan amelesi olarak vs. çalıştırılırlar. Kimileri zanaat öğrenmek üzere tezgâhlarda yer alır. Bir bölümü zaman içinde daha vasıf gerektiren işlere kayarlar ya da bulundukları serviste yükselerek kalıcı işçiler haline gelirler. Büyük bölümü ise belli süre çalıştıktan sonra ayrılırlar. Yüksek düzeyde bir işgücü hareketliliği yaratan bu grup ağırlıkla Karadeniz kökenlilerden oluşur. Kendisi de Trabzon doğumlu olan cam ustası ve sendika yöneticisi Lütfü Ak anılarında bu gruptan şöyle sözeder: "*O tarihlerde çok yoksul olan Karadeniz bölgesinden bilhassa Giresun, Ordu, Trabzon ve Rize havalisinden iş için İstanbul'a çok insanlar gelir iş arardı.*" Ak, bu göçmen işçilerin bekâr oldukları için Paşabahçe'de ev bulmakta yaşadıkları güçlüklere de değinir (Ak, 1975:9).

Gerçekten de göçmen işçilerin barınma sorunu onların hareketliliğinde başlıca etkendir. 1938 yılı raporunda şirket yönetimi, fabrika havzasında yeni açılan ya da üretimi artıran fabrikalara özellikle iş mevsiminde yoğun işçi geçişleri nedeniyle yaşanan "*amele buhranından*" yakınmaktadır. Buna çözüm olarak düşünülen 100 yataklı, "*medeni bir bekâr amele yatakhanesinin*" açıldığı kaydedilmektedir (TŞCFAS, 1939:4). Bunun yanı sıra göçmen işçilerin memleketlerine yönelik mevsimsel hareketleri de döneme ilişkin tanıklıklarda şöyle yer bulur: "*Yaz aylarında, Anadolu'dan gelen yaşlı insanların hasat mevsimi dolayısıyla memleketlerine dönmeleri dolayısıyla diğer işyerleri gibi Paşabahçe fabrikası da sıkıntı çekerdi"; "fındık zamanı, çay zamanı herkes izine giderdi, ilk kuruluş yıllarında bu büyük bir sıkıntı yaratıyordu.*" (Ak, 11)

Fabrikada meydan işleri, taşıyıcılık gibi vasıf gerektirmeyen işlerdeki işgücü ihtiyacının karşılanması için başlangıçtan itibaren "peşin para" sistemi uygulanır. Hergün fabrika önüne toplananlar arasından o günkü üretimin ihtiyaç duyduğu sayıda -genellikle ustabaşılar tarafından- seçilenlerin günlük yevmiye karşılığı çalıştırılması uygulaması Paşabahçe'de "peşin para çalışma" olarak anılır. Bu sistem varlığını çok uzun yıllar devam ettirmiş

bir tür erken dönem esnek istihdam politikası olarak yorumlanabilir. Üretimin, alınan siparişlerin yoğunluğuna göre değişen günlük emek ihtiyacına uygun olarak işçi almak, literatürde sayısal esneklik olarak tanımlanan uygulamanın örneğidir. Bu esneklik, işletme için gerekli ve nitelikli bir çekirdek işgücü ile kendisine gerektiği kadar ve gerektiği zaman başvurulan geçici bir çevre işgücünün birlikte kullanılmasını sağlamakta, böylece işletmenin piyasanın değişen koşullarına uyum sağlaması kolaylaşmaktadır. İşletme için avantajlı olan bu uygulama işçiler tarafından ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Sendikanın yeni kurulduğu sıralarda üyelerin başlıca şikâyetleri arasında bu konu da yer almaktadır. Anadolu'dan İstanbul'a işçi akını olmakta, uzmanlığı olmayan bu göçmen işçiler "bir çift öküz parasını çıkarmayı" hedeflediklerinden ne ücret verilse kabul etmeye hazır durumda olmaktadırlar (Ak, 11). Bu tür işçilerin yoğunlaştığı zamanlarda ise işsizlik sorunu başgöstermektedir.

"Milli Fabrika"da Çalışma Koşulları

1935 yılında kurulan Şişe-Cam Fabrikası'ndaki çalışma koşulları hem dönemin genel koşullarıyla benzer özellikler gösterir hem de camcılık işkolunun ağır koşullarını yansıtır. Şirket raporları, döneme tanıklık eden işçi ve yöneticilerin tanıklıkları ve kimi resmi raporlar bize dönemin fabrikasındaki ücret, sosyal haklar, işçi sağlığı iş güvenliği ve diğer çalışma koşullarıyla ilgili bilgi sağlarlar. Ücret sisteminde 1939 yılında yapılan değişiklik ilgi çekicidir. Şirket raporunda yer alan, "*usta ve işçilerden azami randıman alabilmek için, mümkün olan kısımlarda akord usulünün tatbikine başlanmıştır. Alınan ilk neticeler ümitbahiştir*" ifadeleriyle yeni bir ücret sistemine geçildiği ve bu sistemin diğer kısımlara da yayılacağı haber verilir (TŞCFAS, 1940:6). Şişe-cam işkolunda, el imalatında parçabaşı ödeme (akord sistemi) dünya çapında yaygın ve geleneksel bir sistemdir. Esasen el imalatının manüfaktür modeline uygun parçabaşı ödemeye dayalı akort yönteminin, daha sonraki yıllarda sadece goble servisinde değil, fabrikanın diğer bölümlerinde de uygulandığı görülecektir. Ustabaşılar ve fabrika yöneticilerinnin katılımıyla oluşturulan akort komisyonlarının belirlediği akort tarifeleri bu ücretlendirme sis-

teminin temelidir. Parçabaşı ücret ödeme sistemi dönemin verimlilik arayışındaki birçok işletmesinin başvurduğu bir yoldur. Bu, verimliliği artıracak bir teşvik sistemi olarak görülmektedir. Marx 19. yüzyılda İngiltere'de fabrika yasalarının çıkarılmasıyla çalışma sürelerinin sınırlandırılmasının ardından bu yasaların kapsamına giren işyerlerinde parça-başı ücretin genel kural halini aldığını belirtmekte ve "*buralarda sermaye, işgününün verimini ancak emeği yoğunlaştırarak artırabiliyordu*" diye yazmaktadır (Marx, 530). Benzer biçimde 1936'da çıkarılan ve 1937 yılında uygulamaya geçen İş Kanunu'nun getirdiği haftalık 48 saatlik çalışma süresi sınırlamasının (bu, çalışma sürelerine dair Cumhuriyet tarihinin genel nitelikli ilk düzenlemesidir) şirketi, verimliliği artırmanın yolu olarak emeği yoğunlaştıran akort sistemine yönlendirdiği görülmektedir.

Elimizde fabrikanın resmi kayıtları olmadığından kesin ve bütünlüklü bir ücret serisi oluşturmak mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte farklı kaynaklarda yer alan bilgileri karşılaştırmalı olarak biraraya getirip düzenleyerek ve işçilerin tanıklıklarından yararlanarak genel bir resim oluşturulmaya çalıştık. 1938 yılına ait bir inceleme işçi ücretleriyle ilgili fikir verebilir (Yalıner, 1938). Çalışmada yer alan verilere göre, yerli işçilerin aldıkları en az yevmiye; kadınlar için 50, erkekler için 60 kuruştur. Azami yevmiye rakamları ise kadınlar için 150, erkekler için 300 kuruş olarak verilir. Yabancı kökenli işçiler akord sisteminde çalıştıklarında yevmiyelerinin yarısı kadar prim alırlar, akord çalışmadıklarında aldıkları yevmiye 200-300 kuruş arasındadır. Ücretler konusunda başvurabileceğimiz bir diğer kaynak, çalışanların tanıklıklarıdır. Tanıkların sağladığı bilgilerden hareketle günlük ücretlerin, en azından giriş ücretlerinin, hayli düşük kaldığı yorumu yapılabilir. Makine ustası gibi vasıflı bir işçi dahi giriş ücreti olarak neredeyse asgari düzeyde ücret almaktadır.

İlk işçilerden Lütfü Ak anılarında, işe girdiği sıralarda (1941 yılı) yevmiyelerde düzensizlik olduğunu, kıdeme dayalı bir sistemin olmadığını, ancak ağır işçi-hafif işçi şeklinde bir sınıflamanın var olduğunu ve kendisinin de ağır işçi sayıldığı için 80 kuruş günlük ücret aldığını yazar ve bu yevmiye ile ayda eline geçen net ücreti 17-18 lira olarak verir (Ak, 12). Hasan Gözke, kuruluş sırasındaki sınavla alınan vasıflı işçilerdendir ve iki lira

(200 kuruş) gibi yüksek bir ücret aldığını, 1938'de ise ücretinin aylığa çevrildiğini ve 55 lira olduğunu aktarır. Özetle fabrikanın ilk dönemlerinde ücretlerin genel olarak düşük olduğu ve aynı zamanda işçiler arasında ücret dengesizliğinin hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.

Ücretler konusunda başvuracağımız dolaylı bir kaynak da dönem içinde yapılmış istatistikler olacaktır. İstatistiklerin sağladığı verileri kullanarak bazı karşılaştırmalar yapmak fabrikadaki ücretlerin düzeyi hakkında fikir verebilir. Dönemin sanayi istatistiklerinde yer alan rakamlar üzerinden yaptığımız hesaplamalarla elde ettiğimiz sonuçlar genel ücret serileriyle karşılaştırmalı değerlendirilmiştir. Sonuçlar savaş yıllarında ülke geneline paralel biçimde fabrikada da ücretlerde belirgin bir düşüş yaşandığını gösterir. 1942'de reel ücretler savaş öncesinin yarısına inmiştir ve ülke ortalamasının da altında görünmektedir. Bir karşılaştırmaya gidecek olursak, fabrika ortalama ücretlerinin, dönemin büyük kamu fabrikalarından olan Sümerbank'a bağlı Mensucat Sanayi Fabrikası'nın 1938 ve 39'da 120 kuruş olan ortalamalarına göre yüksek, 1940-42 arasında; 130, 139 ve 221 kuruş olan ortalamalarına göre düşük olduğunu saptayabilirz. Savaş yıllarında kamu işçisi olmak bir ölçüde avantaj sağlıyor gibi görünmektedir.

Resmi istatistiklerde, Türkiye'de 1938 yılına ait ortalama işçi gündeliği 136 kuruş, İstanbul ortalaması 122 kuruş olarak hesaplanmıştır (Başbakanlık, 1945:13). Aynı yıl resmi istatistiklerde "cam sanayii ve ayna imalatı" meslek sınıfı için verilen rakam günlük 105 kuruştur (İktisat, 1941:15). Bu rakam, hem ülke geneli (136 kuruş) hem de İstanbul ortalamasının (122 kuruş) altındadır. Aynı yıla dair bizim fabrika için hesaplayarak bulduğumuz rakam (136.7 kuruş) ise tam ülke ortalamasına denk gelmektedir.[5] Görüldüğü kadarıyla, kuruluş yıllarında fabrikanın ortalama ücret düzeyleri, en iyi ihtimalle, ülkedeki ortalama üc-

[5] Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Sanayi İstatistikleri (1932-1939), Ankara: Receb Ulusoğlu Basımevi, 1941, s.91-95. Bu istatistik verilerinde cam sanayiinde iki işyeri görünse de -diğer işyerinde çalışan sayısının ihmal edilebilir sayıda olması nedeniyle- verilen rakamlar sadece Paşabahçe fabrikasına ait gibi değerlendirilmiştir. İstatistiklerde verilen yıllık toplam "amele yevmiyesi", yıllık toplam (amele ve ustabaşı) işgününe bölünerek günlük ücretler hesaplanmıştır.

ret düzeyi civarında ve işkolu ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Öte yandan kaynaklar ve tanıklıklardan sağlanan veriler ışığında işçilerin büyük bölümünün, 50-60 kuruş seviyesindeki ücretlerle çalıştığı ve çoğunluğunun ortalamanın altında ücret aldığı çıkarsanabilir. Burada yüksek ücret alan yabancı işçilerin ortalamayı yükselten etkisi unutulmamalıdır.

İstanbul işçi ailelerini dört farklı harcama düzeyinde değerlendiren 1938 tarihli bir anketin sonuçlarına göre, işçi aileleri içinde en düşük aylık masraf grubunun harcamaları 36 lira, dört grubun genel ortalaması ise 47 liradır (Bilkur, 1944:341). Paşabahçe'de günlük ortalamanın 137 kuruş civarında olduğunu kabul edersek, aylık ücretler yaklaşık 35-40 liraya tekabül eder (yüksek ücretli bir işçinin bile 1938'de eline geçen paranın ancak aylık 55 lira olduğunu görmüştük). Buradan hareketle Paşabahçe'deki ortalama ücretlerin ancak çok düşük düzeyde bir yaşam standartı sağlayabildiği anlaşılır. Ortalamanın da altında ücret alan gruptakilerin ise, mutlak yoksulluk koşullarında yaşamak durumunda oldukları rahatlıkla söylenebilir. 1943 yılında Paşabahçe fabrikasında işçiliğe başlayan tarihçi Kemal Karpat'ın gözlemleri de anlatılanları teyit eder niteliktedir: *"[İşçilerin hayatı] Hiç de iç açıcı değildi. Hastalıklı işçiler vardı... Adamlar çalışıyorlar hiç yerine, bedavaya."* (Karpat, 2010:120)

Düşük ücretleri telafi edebilecek şey ancak yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesi olabilir. Gecekondulaşma yoluyla barınma ve bahçelerde yetiştirilen sebze meyvelerle -hatta küçük çaplı hayvancılıkla- gıda gereksinimlerinin karşılanması bu çerçevede değerlendirilebilir. İşçilerin hemen fabrikanın yakınlarında yerleşmiş olması aynı zamanda ulaşım masraflarını da önemsiz hale getirmektedir.

Ücret dışındaki sosyal yardımlara bakıldığında da zayıf bir tablo görülür. Kayıtlarda yer alan ilk sosyal yardım 1942 yılında verilmeye başlanan parasız bir kap sıcak yemektir ve ertesi yıl evli işçiler için iki kaba çıkarılır (TŞCFAS, 1944:6). İkinci Dünya savaşının yoksulluk yıllarında bu uygulama öncelikle kamu kuruluşlarında başlatılan ve büyük işletmeler için teamül haline gelen mikro seviyede bir sosyal politika örneğidir. Bu arada Türkiye'de işçiler için ilk sosyal sigorta uygulaması başlatılmıştır. 27.6.1945'te yürürlüğe giren "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları

ve Analık Sigortaları Hakkında Kanun" gereğince işçilerin primlerinin ücretlerinden kesilerek sigorta sistemine dahil edilmesi biçimindeki yasal zorunluluğun dışında fabrikanın dönem içinde işçilerine sağladığı farklı türden sosyal hakların varlığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Şişe-cam işkolu son derece güç ve ağır çalışma koşullarına sahiptir. Yüksek ısıdaki fırınlara yakın, ergimiş madenle çalışan işçiler aynı zamanda çalıştıkları servislerin durumuna göre; yoğun gürültü, toz, kirlilik gibi etkenlere de maruz kalırlar. Yapılan işlerin bir kısmı yüksek tehlike içerir, ölümlü iş kazası riski yüksektir. Dolayısıyla bu işkolundaki bir fabrika için işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri özel bir önem taşır. Şirket raporlarında, fabrikanın ilk yıllarında işverenin bu konuya özel bir ilgisinin ve yatırımlarının olduğuna dair bilgiye rastlanmaz. İşçiler için yemekhane ve temiz su deposu ancak 1941 yılında yapılmıştır (TŞCFAS, 1941:6). İşçilerin sağlık ve çalışma koşullarına dair ciddi adımlar ancak 1945 sonrasında atılacaktır. Bu dönemde işçi duş yerleri, revir ve yemekhane oluşturulur, "sağlık teşkilatı" tamamlanır (TŞCFAS, 1947:5).

Ele aldığımız dönemin sonlarında, fabrikanın durumuyla ilgili ayrıntılı bir tabloyu, 1947'de ülkenin sanayi bölgelerini gezerek işçilerin durumunu inceleyen, Meclis Komisyonunun kapsamlı raporunda bulabiliriz.[6] Raporda, fabrikada bir operatör, bir dahiliye uzmanı, üç sağlık memuru ve bir hemşire kadrosuyla çalışan, on yataklı bir revirin bulunduğu belirtilir (TŞCFAS, 1950:8-9).[7] Küçük bir işyeri hastanesi niteliğinde olan revirde doğum da yapılmaktadır. Yemekler, tuvalet ve banyo olanakları yeterli bulunmuştur. Ancak rapora göre işçi sağlığı açısından eksiklikler vardır. Cam fırınları karşısındaki işçilerin havalandırma düzeninin yetersiz olduğu ve işçilerin %25'inin verem potansiyeli taşıdığı bilgisine yer verilir. İşyerinde çocuk işçiler vardır ve bunların hafif işlerde kullanılması ancak ustaların insiyatifindedir. Çalışanların yaklaşık beşte biri kadındır. Kadın işçiler için

---

[6] BCA, no. 490.01/728.495.5. (TBMM Çalışma Komisyonu Üyesi Milletvekillerinin 15.7.1947-12.9.1947 tarihleri arasındaki araştırma gezilerine ilişkin rapor.)

[7] Sadece fabrika işçilerinin değil ailelerinin de yararlandığı bu tür bir sağlık tesisinin ne kadar yaşamsal bir ihtiyaç olduğuna ve ne kadar geç hizmete girdiğine dikkat çekmek isteriz.

kreş bulunmamakta, çocuklu kadınlara emzirme için bir iki saat izin verilmektedir. Fırın karşısında çalışanların görece iyi kazandıkları tespit edilir ancak durum şöyle özetlenir: *"Ateş karşısında vatandaş fazla kazanır fakat hayat ve sıhhat satar. Bu şerait karşısında fazla mesai sıhhat ve hayatı için tehlikedir."* Raporun sunuş bölümününde de özel sektördeki bir cam işyerinin yanı sıra Paşabahçe'deki işçilerin de "*sıhhi durumunun yürekler acısı*" olduğu vurgulanmaktadır. Komisyonda yer alan milletvekillerini, özellikle cam işyerlerinde yüksek sıcaklıklar karşısında güç şartlarda çalışan işçilerin durumu çok etkilemiştir. Öyle ki, komisyon başkanı Denizli milletvekili Hulusi Oral meclis kürsüsünde, yaptıkları gezinin sonrasında Çalışma Bakanına işçi sağlığı, iş güvenliği konularında gördükleri vaziyetle ilgili olarak yönelttiği soru önergesi üzerine konuşurken verdiği örneklerin başında, Beykoz Cam Fabrikası da vardır. Oral kürsüde, Beykoz Cam Fabrikası'ndaki sıhhi durumu "*bir facia*" olarak nitelendirir (TBMM, 1948:114).

Ancak o sıralarda Danıştay'da açılmış bir dava bize işverenin çalışma koşulları konusunda Meclis Komisyonu gibi düşünmediğini gösterir. Şişe ve Cam işvereni cam sanayii işkolu için belirlenmiş olan tehlike sınıfına itiraz etmekte, işyerinin daha düşük dereceli bir sınıfa dahil edilmesini talep etmektedir.[8] Talebi değerlendiren Danıştay'ın işveren lehine hüküm verdiği görülür. Böylece milletvekillerinin fabrikanın ağır ve tehlikeli olarak niteledikleri çalışma koşullarının işçiler açısından görece yüksek kaza ve hastalık primleri sayesinde bir ölçüde telafi edilebilmesinin

---

[8] 1945 yılında çıkarılan (Kabul tarihi: 27.6.1945, Resmi Gazete: 7.7.1945, Sayı: 6051) "İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları Ve Analık Sigortaları Kanunu"na göre: "İşçi Sigortası İdaresi'nin işverenlerden alacağı primler, çalıştırdıkları sigortalılara verdikleri ücretlerin yıllık tutarına ve her işyerinin kaza ve hastalık bakımından gösterdiği tehlike derecesine göre değişir." İşkolları, çalışma konularının, kaza ve hastalık tehlikelerinin ağırlığına göre sınıflara ayrılmıştır. 28 Haziran 1946 tarihli 4431 sayılı Bakanlar Kurulu kararında yer alan sigorta prim tarifelerine göre tehlike sınıfları ona ayrılmış ve prim oranları da %0.5 ile %5 arasında sıralanmıştır. Tarifede cam sanayii ve ayna imalatı işkolu prim oranı %3.5 olan VII. tehlike sınıfında yer alır. Şişe-Cam işvereni ise cam sanayiinin tehlikesinin nispeten az olduğu iddiasıyla bu sınıfa itirazda bulunmuştur. İlgili kanuna göre işverenlerin dahil edildikleri tehlike sınıfına Çalışma Bakanlığı nezdinde itiraz hakları bulunmaktadır. (Konuyla ilgili Esas No: 47/1818, Karar No: 49/112 olan 26.1.1949 tarihli Danıştay 6. Daire kararı metni için bkz., Çalışma Mevzuatı Cilt II, Ankara: Çalışma Bakanlığı yayını, 1949, s.1087-1088)

yolu da kapatılmış olur. Böylece işçilik maliyetlerinin yükselmesi engellenir.[9] Takibeden yıl işçilerin; yemeklerin yenemeyecek durumda olduğu, bir ay izin alanların dönüşte işsiz kaldıkları, işten atılmak korkusuyla birçok kişinin hastalığını söylemediği, kan kusmadan doktorların yanına varamadıkları yönündeki yoğun şikâyetleri gazetelere yansıyacaktır (Zaman, 1949). Görüldüğü üzere "milli fabrika" "kapitalist" bir kuruluş gibi davranmakta, işçilerine kamu işletmeleri düzeyinde sosyal haklar ve olanaklar sağlamayı öncelikleri arasında görmemektedir.

Milli Fabrika Rejiminin Özellikleri ve İşyerinde Mücadele

Bu bölümde, yukarıda özetlediğimiz bilgiler ışığında dönemin fabrika yaşamını değerlendireceğiz. Değerlendirmelerimizi aynı zamanda emek tarihi yazınımızın döneme ilişkin temel sorunsallarıyla da ilişki içinde geliştirmeye gayret edeceğiz. Genel bir bakışla fabrikanın kurulduğu tarih olan 1935'ten 1940'ların sonuna kadar her açıdan hareketli bir gelişme ve kurumsallaşma dönemi yaşadığını söyleyebiliriz. Piyasada yer edinmek, savaş yıllarının yarattığı sınırlılıkları aşmak, hem kamu hem de piyasa ihtiyacını karşılamak için üretim artışı sağlamak dönem boyunca işletmenin başlıca gündemleridir. Öte yandan savaş yıllarında çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile hemen bütün büyük işletmeler gibi Şişe-Cam da bir milli misyon kazanmıştır. Bu dönemde devletin emek sürecindeki doğrudan belirleyiciliği artmıştır. Çünkü üretim ve dolayısıyla da emeğin denetim altına alınması özel bir önem kazanmıştır. Tüm bu gelişmeler Şişe-Cam'da dönem boyunca geçerli olan fabrika rejiminin temel karakterini de belirler.

Sanayileşme planı kapsamında faaliyete geçen diğer fabrikalar ve onların kurucusu olan kamu bankaları (Sümerbank, Etibank) ile Şişe-Cam ve İş Bankası ilk anda neredeyse aynı statüde

[9] Bu karardan kısa süre önce yürürlüğe giren; "Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü"nde (Karar Sayısı: 7896 Tarih: 22.7.1948 bkz., Çalışma Mevzuatı..., s.296-305) yer alan cetvelde cam, şişe ve benzeri fabrika ve imalathanelerde üretime ilişkin işlerde ve fırınlarda çalışanların "ağır ve tehlikeli iş"lerde çalıştıklarının tescil edildiğini belirtmek de ilginç olacaktır. Ancak söz konusu tüzük sigorta primleriyle ilgili değildir, esasen kadın ve çocukların korunması ve ağır işlerde çalışma saatinin sınırlandırılması gibi konuları düzenlemektedir.

gibi görülür. "Millilik" bu zeminden bakınca bir tür kamusallık gibi işlemektedir. Ama gerçekte kamu-özel ayrımı kendisini asıl çalışma ilişkilerinde, emek sürecinde ve bölüşüm alanında gösterir. Şişe-Cam bir özel sermaye fabrikasıdır ve buna uygun olarak öncelikli hedefi de kâr etmektir. Nitekim karşılaştığı tüm zorluklara karşın -kuruluşu takibeden 1936'yı saymazsak- 1947'ye kadar yıllık bilançoları kârla kapanmıştır.[10]

Sanayileşme süreci içindeki önemli yatırımlardan bazılarını gerçekleştirmiş İş Bankası'nın ve bu yatırımlardan birisi olan Şişe-Cam'ın sanayileşme sürecinin asli özneleri durumundaki kamu kuruluşları ölçüsünde sosyal politika uygulamalarına girişmediği görülmektedir. Dönem içinde Şişe-Cam işçilerine sunulanlar, İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin işçilerine sağladıkları sosyal yardım ve katkıların yanında hayli cılız kalmaktadır.[11] Örneğin bu kuruluşların sunduğu sosyal yardımların en önemlilerinden birisi olan konut imkânı, Şişe-Cam'da hiç gündeme gelmemiştir. Fabrika içinde yer alan sınırlı sayıdaki lojman da yalnızca yöneticiler içindir. Oysa örneğin Sümerbank'ın 1945'te evli işçilerini aileleriyle birlikte barındırma oranı %30-40 civarındadır (Makal, 137). Yine Sümerbank'ta 1944'te uygulanmaya başlanan işçilere ücretli izin uygulaması Şişe-Cam'da ancak 1953'te başlayacaktır (Makal, 152; TŞCFAS, 1953:14). Fabrikada revir ve duş yeri gibi temel gereksinim mekanlarının inşası bile ancak kurulduktan onbir yıl sonra, 1946 yılında gerçekleşebilmiştir.

Nitekim uygulamadaki bu ve benzeri zayıflıklar yukarıda anılan Meclis Komisyon raporunda da yer bulur. İşyerindeki durumun özel işyerlerinden daha iyi olduğu belirlenir ancak bir yandan da şu vurgunun yapılması gereği duyulur:[12] *"Paşabahçe Cam Fabrikası İş Bankasınındır. Sümerbank ve Etibank İşletmeleri derecesinde işçilerine bakamıyor."* Sosyal politika uygulamalarında ve genel olarak işletme önceliklerinde kuruluşun sermaye yapısının belirleyici olduğu açıkça görülmektedir. Özel ser-

---

[10] Bkz., 1935-47 arası şirket yıllık raporları (http://www.sisecam.com.tr/yatirimci-iliskileri/detay.aspx?)

[11] İDT'lerin dönem içindeki sosyal politika uygulamalarına ilişkin kapsamlı bir inceleme için bkz., Ahmet Makal, Ameleden İşçiye, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.113-159. İncelemede bu kuruluşların işçilerine, konut, yemek, eğitim, sağlık vb. gibi alanlarda yardımlar ve yatırımlar yaptıkları görülür.

[12] a.g.r. s.106.

maye kuruluşu olarak Şişe-Cam milli niteliğiyle, kamuoyunda yarı kamusal bir kimlik kazanmış görünse de uygulamada sermaye birikim sürecinin gereklerine uygun olarak kârlılık öncelikli politikalar izlemektedir. 2. Dünya Savaşı yıllarının, Türkiye'de özel sermaye birikimi açısından yarattığı avantajlar ve sermaye sınıfının güçlenmesi için sağladığı olanaklar, Şişe-Cam örneği üzerinden izlenebilir.

İncelediğimiz kesitte fabrika-devlet ilişkisi ya da başka bir söyleşiyle devletin fabrikadaki varlığı kritik bir hâl almaktadır. Özel sektör kuruluşu olarak Şişe-Cam, devletin işveren olarak kendi işyerlerinde uyguladığı sosyal politikaları örnek almamakta, bunlar fabrika kapısının dışında kalmaktadır. Öte yandan devletin işgücünü disipline etmeye yönelik politikaları uygulamaya geçmektedir. Şişe-Cam, 1940 yılında, büyük fabrikalara spor tesisi kurulması için getirilen yasal düzenlemenin gereği olarak,[13] bir beden terbiyesi salonu inşa eder (TŞCFAS, 1941:6). Aynı yıl şirket raporunda, çok ihtiyaç olduğu halde, demir yokluğu nedeniyle işçiler için dinlenme mekânı ve yemekhane inşaatının yapılamadığı belirtilmektedir. İşçilerin bedenlerini üretimin ritmine uydurmak ve verimli kullanmak, onlara sağlıklı koşullarda yemek yedirmek ve dinlenmelerini sağlamaktan daha öncelikli görünmektedir. Devlet, beden terbiyesi organizasyonunu zorunlu tutmuş ancak ücretsiz yemek vermeyi yasal zorunluluğa dönüştürmemiştir. Oysa devlet bir işveren olarak kendi işletmelerinde, sosyal gerekçelerle ya da verimlilik artırma hedefiyle bu türden imkânları işçilere sunmaktadır. Bu nokta devletçilik uygulamasının sürdüğü dönemde, özel sektörün sermaye birikimi için sahip olduğu düşük işçilik maliyeti avantajlarına işaret eder. Sosyal politikanın bütün yükü kamunun sırtına yüklenmektedir. Emek sürecinde devletin müdahalesinin fabrika rejimlerinin oluşumundaki yerini belirtmiştik. İncelediğimiz yıllarda bu müdahale dolaylı olduğu kadar doğrudan örneklerle de gündeme gelir.

---

[13] 1938 Beden Terbiyesi Kanunu, 500'den fazla işçi çalıştıran müesseselere spor tesisi kurma yükümlülüğü getirmektedir. Bu, çoğu köy kökenli, yeni işçi sınıfı bireylerinin bedenlerine, işletmelerdeki üretim modeliyle uyumlu zaman-mekân koordinasyonu yeteneğini ve bu sayede üretim için gerekli iş disiplinini kazandırmak ve işçileri boş zamanlarında performans düşürücü alışkanlıklardan kurtarmak amacını güden bir uygulamadır. Uygulamanın amacına yönelik yorum için bkz., Yiğit Akın, "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni yaklaşımlar, yeni kaynaklar", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 2(242), (Güz 2005), s.92.

1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, çalışma yaşamına ilişkin bir dizi düzenleme getirmiştir. Cumhuriyet tarihinde devletin emek sürecine en doğrudan müdahalesi olma özelliği taşıyan bu kanun: Ücretli iş mükellefiyeti (madde: 9), işyerini habersiz terk etme yasağı (madde: 10), gerekli hallerde üç saate kadar günlük fazla mesai zorunluluğu (madde: 19), çocuk ve kadın çalıştırmaya ilişkin iş yasası hükümlerini uygulamama izni gibi maddeler içermektedir. Öngörülen üç saatlik fazla mesai uygulaması, Bakanlar Kurulunca oluşturulan Koordinasyon Kurulu'nun kararı ile olmaktadır. Kurul işverenin başvurusu üzerine, Şişe-Cam Fabrikası'nda da yasanın 19. maddesine göre fazla mesai yapılabilmesine izin verir.[14] Çok sayıda işçinin askere alındığı, ciddi bir işgücü açığının olduğu bir sırada uygulamaya konan bu kararın işçiler için ne kadar ağır bir iş yükü oluşturduğu tahmin edilebilir.[15] Milli Korunma Kanunu'nun Şişe-Cam'daki uygulamasıyla ilgili bir başka örnek de şirketin 1942 yılı raporunda yer alır (TŞCFAS, 1943:6):

> *"İmtiyazımız dahilinde bulunan vilayetlerde başkaları tarafından açılan çok iptidai cam izabe fırınları, piyasada buldukları fahiş karlardan cüret alarak Türk ve ecnebi en iyi ustalarımızı yüksek ücretler vermek suretile elimizden almışlardır.* ***Fabrikamızı terk eden bu işçiler hakkında Milli Korunma Kanunu cephesinden icab eden takibat yapılmakla beraber*** *gerek vasıf ve gerek miktar bakımından imalatımızın düşmesini önlemek üzere ciddi tedbirlere vaktinde tevessül olunmuş ve bu hususta muvaffakiyet elde edilmiştir."* (vurgular bize aittir)

---

[14] 22 Ağustos 1940 tarihli, 49 sayılı Koordinasyon Kurulu Kararı. Kararda; "*Milli müdafaa siparişlerini kabul ve imal eyleyen merbut listede yazılı 8 fabrika ve müessesede, bu siparişlerin imalatı devam ettiği müddetçe, Milli Korunma Kanununun 19. maddesi hükümlerine tevkifan, icabında günde üç saate kadar fazla mesai yapılabilmesine müsaade verilmiştir.*" denmektedir. Şişe-Cam da bu sekiz fabrikanın arasında yer almaktadır.

[15] İşgücü öylesine yetersizdir ki; bu denli ağır bir işkolunda 12 yaşında bir kız çocuğu çalıştırılabilmektedir. Feride Yanık, -Emekli Paşabahçe işçisi- "Paşabahçe Fabrikası ve semtiyle ilgili tanıklıklar" konulu görüşme, İstanbul: 6 Haziran 2006. Feride hanım anılarında 12 yaşlarında servislerdeki işçilere su taşıyarak fabrikada işe başladığını kaydeder. O sırada goble ve makinalarda çalışan kadınlar bulunduğunu da anımsamaktadır.

Daha yüksek ücretli bir iş bularak yaşam seviyelerini yükseltmek için harekete geçen işçilere engel olmak üzere devlet fabrikaya çağrılmaktadır.[16] Bu çağrının nasıl yanıtlandığına dair elimizde net bir bilgi yoktur.[17]

Devletin bu dönemde emek sürecine yaptığı sermaye lehine müdahaleleri bir başka örnekle de görmek ilginç olabilir. 1936 İş Kanunu'nda hazırlanması öngörülen (madde: 36) ve daha sonra 3516 sayılı yasayla üç yıl sonraya ertelenen; "*Günde Ancak Sekiz Saat Veya Daha Az Çalışılması İcabeden İşler Hakkında Nizamname*" Kasım 1940'ta çıkartılır.[18] Nizamnamede bir işçinin "*günde ancak sekiz saat çalıştırılması"* icabeden işler olarak sayılanlar arasında "cam sanayii işleri" de vardır. 2. maddenin II. bendinde listelenmiş olan işler fabrikada temel üretim noktasında yapılan işlerin hemen tümünü kapsamaktadır. İronik bir şekilde, üç saat fazla mesainin fiilen zorunlu hale getirildiği Ağustos'taki Bakanlar Kurulu Kararından üç ay sonra yayınlanan nizamnamedeki hükümler baştan kadük olmuş görünmektedir. Burawoy devletin emek sürecine müdahaleden kaçındığı (burada çalışma koşullarını düzenleyerek görece insanileştiren çalışma mevzuatının yokluğuna, piyasa güçlerinin mutlak egemenliğine vurgu yapılmaktadır), işçilerin geçim olanaklarının tümüyle işe ve işyerindeki performanslarına bağlı olduğu rekabetçi kapitalizm döneminin fabrika rejimini despotik olarak tanımlamıştı. Bizim *milli fabrika rejimi* olarak tanımladığımız aşamada ise devlet emek sürecine müdahale etmektedir. Ancak burada müdahale, işçilerin piyasa

---

[16] Kanunun (4945 sayılı kanunla değişen) 10. maddesi: "*Hükümetçe lüzum görülen sanayi ve maadin müesseseleriyle bu müesseselere bağlı iş yerlerinde ve bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılamak amaciyla Hükümetçe tayin edilecek diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri ve sair hizmetliler çalıştıkları müesseseyi veya işyerlerini kabule şayan bir mazeret olmaksızın terkedemezler*" şeklindedir.

[17] Raporda söz edilenlerden birisi olan Yusuf Görmüş'ün İzmir'e giderek ortak olduğu bir cam atölyesini işlettiğini ancak bir süre sonra fabrikaya geri döndüğünü biliyoruz. Ama bu geri dönüşün ardında, kanuna uygun olarak yapılmış bir takibat olup olmadığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. O yıllarda Beykoz savcılığı yapan Reşat D. Tesal da anılarında, Kağıthane'de bir cam fabrikası açan ve Paşabahçe'den hem malzeme hem de uzman işçi aşırmaya çalışan bir işverenle ilgili olarak gerçekleştirdiği tahkikattan söz eder. Bkz. Reşat D.Tesal, Selanikten İstanbul'a Bir Ömrün Hikayesi, 1.Baskı, İstanbul: İletişim, 1998, s.178.

[18] Kararname no: 2/14637, yayın tarihi: 12 Teşrinisani (Kasım) 1940.

güçlerinden korunması yönünde değil, sermaye birikiminin koşullarının sağlanmasının kolaylaştırılması önceliklidir.

Dönem boyunca hakim olan fabrika rejiminin temellerini anlayabilmek için, devlet müdahalesinin yanı sıra teknik ve ekonomik gelişmeler, işgücünün durumu ve çalışma koşullarının etkisi birarada değerlendirilmelidir. Fabrikada her birinin başında mühendis kökenli birer şef bulunan dokuz ayrı servisi bulunur. Servislerde ekipler ve ekiplerin başında da ustalar yer almaktadır. Onların üstündeki ustabaşılar ise üretim sürecinde egemen konumdadırlar. Zanaat temelli manüfaktür tarzı üretim kültürünün önemli bir parçası, çalışanlar arası ilişkilerdeki sıkı hiyerarşik düzendir. Odağında ustadan çırağa aktarılan zanaat bilgisinin olduğu bu düzende hiyerarşinin en altındaki çırağın işte tutunması ve zanaati öğrenerek gelişmesinin koşulu ustalarına saygı göstermesi, onların takdirini kazanmasıdır. Hiyerarşinin daha üstünde yer alan ustabaşılarsa fabrika yaşamındaki sorumluluk ve yetkiyi işverenle paylaşırlar. Ustabaşılar aynı zamanda üretimdeki yardımcı ve vasıfsız işler için işe alma ve işten çıkarma yetkisine de sahiptirler.[19]

Ustalık statüsü bir anlamda hala zanaat kültürünün içindeyken, ustabaşılık işveren vekilliğine denk düşen ve zanaatin değil fabrikanın hiyerarşisinde yer bulan bir konumdur. Bu durumda da işçilerin uzun yıllar en sık dile getirdikleri şikâyetlerin odağında ustabaşıların keyfi tutumları, adaletsizlikleri, kayırmacılıkları ve haksız işten çıkarmalarının olması kaçınılmazdır.[20] Ustabaşılar aynı zamanda sendikanın ilk kurucuları da olacaklardır. Ama bu onların, dünya emek tarihinde birçok örnekte görüldüğü gibi, zanaatçi kimlikleriyle giriştikleri bir öncülük değildir. Devlet ve işveren denetiminde kurulması ve öyle kalması istenen bir sendika için en uygun kişilerin, işveren vekili konumlarıyla, onlar olacağı düşünülmüştür.

---

[19] Ustabaşıların ne denli geniş bir insiyatiflerinin olduğuna dair bir örnek Özbey'in tanıklıklarında yer alır: "*Adam yoktu, ihtiyacı olanlar kapıya gelir, vardiya ustası 'bu sana, bu sana' der 20 kişiyi içeriye alırdı.*" (Mustafa Özbey'le yapılan görüşme; Küçükerman, s.241.)

[20] Gece Postası gazetesinin nüshalarında konuyla ilgili birçok habere rastlanır. Örnek olarak bkz., Gece Postası, "Zeytinburnu ve Paşabahçeli İşçilerin İki Mühim Şikâyeti", 28 Temmuz 1951, s.4. Bu yazıda istediği işi yapmadığı için ustabaşı tarafından darp edilerek yaralanan bir işçinin haberi yer alır.

Fabrikanın kuruluş evresinde özel bir yeri olan yabancı ustalardan kaynaklanan gerilimlere de ayrıca değinmek gerekir. Gerilim yaratan konular, Özbey'in anılarında şöyle yer bulur: *"Bu yabancılar çalışırken bilgi ve tecrübelerini saklamak isterlerdi. Yemek tatillerinde bile aletlerini dolaba kilitlerlerdi. Onun için her tezgâh, bütün ekibiyle birlikte gelirdi. Bilgi kaçırırlar, öğretmek istemezlerdi. Ücretleri de bizimkilerden farklıydı"* (Küçükerman, 241). 200-300 kuruş aralığında yevmiye ve ayrıca bunun yarısı kadar da prim aldıkları hatırlanırsa yabancıların, yerli işçi ücretlerinin iki katına yaklaşan bir gelire ulaştıkları hesaplanabilir. Yabancı ustaların aldığı yüksek ücretlerle ilgili rahatsızlığı, kendisiyle yaptığımız görüşmede Görmüş de ifade etmiştir (Görmüş, 2006). Dönemin önde gelen yerli ustalarından olan babasının fabrikadan ayrılarak İzmir'e gitmesinde, yabancı ustalara verilen ücretlerin kendilerininkinden yüksek olmasının yarattığı adaletsizliğin rol oynadığını anımsar. Türkay da anılarında, yabancı ustaların ücretin yanı sıra prim ve lojman gibi ekstra haklara sahip olduklarını vurgular (Türkay, 1988). Türkay bunun dışında; Alman kökenlilerle ilişkilerin iyi olduğunu, Yunanlıların ise "*ırkçı tavırlar*" aldıklarını, yanlarında çalışan çırak ve kalfalara karşı "*haşin*" davrandıklarını söyleyerek kültürel-etnik gerilimlerin varlığına da işaret eder. Ancak yabancı ustaların varlığının yerli işçiler için avantajlı bir yanı da vardır. Türkay anlatısında, yabancı ustaların varlığının, İş Yasasının keyfi biçimde uygulanmasına engel oluşturduğunun altını çizmektedir (Türkay, 1988).

İster yerli ister yabancı kökenli olsun ustalar fabrikanın vazgeçemeyeceği yüksek vasıflı çekirdek işgücünü oluştururlar. Kendilerine ödenen ücretler ve sağlanan olanaklar hayli fazladır. Bu işgücünün ne kadar önemli olduğunu Milli Korunma Kanunu uygulamalarıyla ilgili bölümde görmüştük. Çekirdek işgücü, hünerli emek gibi güçlendirici bir birikimin yanısıra, özellikle akort (parçabaşı) sistemiyle ücret alan ustaların -ağırlıkla gobledekilerbir ölçüde özerklikleri vardır. Kendi ücret pazarlıklarını işverenle doğrudan yapabilecek güce ve mekanizmalara sahiptirler. Akort tarifelerinin (her bir parça başına usta ve ekibine ödenecek parayı belirleyen listeler) bir komisyon tarafından düzenlenmesi sendikalaşma öncesinde bile var olan bir pazarlık mekanizması

olarak işlemektedir.[21] Emek tarihi yazınımızda genellikle ihmal edilen vasıflı işgücünün hareketliliği Paşabahçe'de bu dönem kritik bir meseledir. Savaş yıllarında özel izinlerle kurulan cam atölyelerinin sahip, ortak veya ustabaşıları hemen tümüyle Paşabahçe kökenli ustalardır. Lütfü Ak'a göre: *"Camın piyasada para ettiği 944-945 yıllarında Paşabahçe'den ayrılanların hemen hemen hepsi birer cam imalathanesi açmışlardır"* (Ak, 30). Bu vasıflı işgücü kaçışını durdurabilmenin yoluysa elbette onları maddi açıdan tatmin etmektir. Ekin'in de dikkat çektiği gibi bu durumda da yüksek ücretlerin acısını vasıfsız işçiler çekmekte, onlara düşük ücretler vererek durum telafi edilir (Ekin, 1959:286). Neticede, çekirdek ve çevre işgücü arasında keskin bir ayrım ortaya çıkar.

Ustaların pazarlık gücü ve direnişleriyle ilgili olarak dikkat çekici bir örneğe yine dönemin tanıklıkları arasında rastlanır. 1944 yılında goble servisinde ücret düşüklüğü ve prim alamamaktan rahatsız olan dönemin önde gelen ustaları prim istemeye karar verir ve "*bunun için de direneceklerini*" şeflerine iletirler. Mühendis şef bu durumu fabrika müdürüne iletir ve sonuçta ustalara 50 ila 150 lira arası aylık prim sağlanır (Ak, 21-22). Bu, fabrikada bizim ulaşabildiğimiz kayda geçmiş ilk toplu direniş girişimi olarak değerlendirilebilir.

Andy Friedman, emek sürecinde denetimin yekpare bir süreç olarak düşünülmemesi gerektiğini, işyerindeki işgücü farklılıklarına uygun iki alternatif denetim stratejisinin olduğunu vurgular (Friedman, 43-55). Bunlardan birincisi, özellikle büyük, istikrarlı ve işgücünün zayıf biçimde örgütlendiği işletmelerde geçerli olan doğrudan denetim stratejisidir. Bu stratejinin arkasında sermayenin işçilerin bağımsızlığını devamlı baskı altında tutma isteği yer alır. Ama Friedman, işçiler sadece kazançlarını düşünen birer *homo economus* olmadıkları için bu durumun onların insani sınırlarını zorladığını belirler. Doğrudan denetimin

---

[21] Lütfü Ak, 1946 yılında fabrikada göreve başlayan işletme şefi Fethi Arman'ın, daha önce karışıklık yaşanan goble servisine bir düzen getiren ve akort tarifelerinin belirli komisyonlar tarafından tespit edilmesini sağlayan kişi olduğunu anlatır. Ak'a göre bu düzenlemelerle birlikte camcılarla işletme arasında irtibat kurulmuş, resmiyet kalkmış, "*artık bir camcı rahatlıkla şefe çıkma imkânı*" bulmuştur. "*Fethi bey bununla beraber goble servisi usta ve ustabaşıları arasında kurduğu işbirliği sayesinde kısa zamanda işletmeye hakim olmasını bilmiştir*". (Ak, s.39)

karşılaştığı engellere karşı sermayeyinin işgücünün vasıflı kesimleri için uyguladığı ikinci strateji ise "sorumlu özerlik"tir. Bu modelde işçilerin, emek sürecine becerileri, ihtiyaçları ve arzuları temelinde katılmaları hedeflenir. Böylece işçilerin kendilerini işletmenin çıkarlarıyla özdeşleştirmeleri ve bağlanmaları istenir. İki strateji aynı işletmede uygulanabilir. Bu durumda ortaya merkez ve çevre olmak üzere ikili bir işgücü yapısı çıkacaktır. Merkezdeki ayrıcalıklı işgücü sorumlu özerklik yoluyla denetim altına alınırken, görece düşük vasıflı çevre işgücü için doğrudan denetim mekanizmaları işletilecektir. Şişe-Cam'daki tablo, Friedman'ın betimlediği, sorumlu özerklik-doğrudan denetim ikilisine dayanan modeli yansıtıyor görünmektedir. Çevre işgücü üzerinde işveren otoritesine ve işsizlik korkusuna dayanan doğrudan denetim geliştirilirken, merkez işgücünü oluşturan ustabaşılara bir tür özerklik tanınır, onların kendilerini işyeriyle özdeşleştirmeleri istenir.

Önceki bölümde göçmen vasıfsız işçilerin; yukarıda da vasıflıların hareketliliklerine değindik. Buna yabancı ekiplerin, ustaların geliş gidişleri ve savaş dönemi yoğun askere alınmaları da eklersek, işlediğimiz dönemin en belirgin özelliğinin yoğun bir işgücü hareketliliği olduğu sonucuna varırız.[22] Erken Cumhuriyet dönemi emek tarihi tartışmaları içinde *yüksek işgücü devri* teması önemli bir yer tutar. İşgücü devrinin sürekli ve düzenli bir işgücünün oluşmasına imkan tanımadığı, dolayısıyla da sınıfsal bir bilinç geliştirilmesinin ve örgütlenmenin önündeki önemli engellerden biri olduğu yönünde değerlendirmeler ağırlıktadır (Makal, 302; Ekin, s.260-261). Buna karşılık emek tarihçiliğimizin yeni kuşak yazarlarının çalışmalarında; yüksek işçi devrinin, işçilerin çalışma koşullarının kötülüğüne ve ücretlerin düşüklüğüne karşı geliştirdikleri bir savunma mekanizması olarak yorumlanması gerektiği yönünde görüşler öne çıkmaktadır (Akın, 100). Bu yaklaşım aynı zamanda, tek ve evrensel bir sınıf bilinci

[22] Fabrikadaki yüksek işgücü devri, o tarihlerde Türkiye'deki çalışma koşullarını incelemek için bir gezi yaparak sonuçlarını yayınlayan ILO heyetinin raporunda da yer alır. Raporda 1948 kayıtlarına göre fabrikada çalışan 1450 kişilik işçi kitlesi içinde yıl boyunca 570 kişinin işten ayrıldığı 555 kişinin ise işe alındığı ve bunun da normal sayıldığı belirtilmektedir. Bkz.International Labour Office, Labour Problems in Turkey-Report of a Mission of the ILO, Geneva: 1950, s.216.

oluşum sürecinin öngörülemeyeceğini, farklı deneyimlerin olabilirliğinin kabul edilmesi gerektiğini vurgular.

Sözkonusu yaklaşımlara karşı geliştirilen itirazda; yüksek işgücü devri organize olmayan iş uyuşmazlığı kapsamında değerlendirilmektedir. Bu tür uyuşmazlıklarda işten duyulan hoşnutsuzlukla, işten ayrılma arasında bir nedensellik bağı olduğu kabul edilir. Ancak Türkiye'de yaşanan deneyimin bu kalıba uygun olmadığı yorumu yapılmaktadır (Makal, 52-53). Bu yaklaşıma göre erken cumhuriyet döneminde sorun bizatihi yerleşik bir işçiliğin oluşmamış olması ve bunun ardındaki yapısal nedenlerdir. Dolayısıyla dönem içindeki işgücü devri sadece bir savunma stratejisi olarak yorumlanamaz. Her işçi kesimi için neden ve sonuçları farklı olsa da işgücü hareketliliği; hem işletmelerin üretim kapasiteleri hem de işçilerin örgütlenme kapasiteleri için kritik önemdedir. İşçilerin işyerlerini terk etmelerini; proleterleşme sürecine karşı bir direniş olarak okumak da (örneğin bir çift öküz parasını, tarla parasını kazanıp köyüne dönenler için), çalışma koşullarının olumsuzluğuna karşı bireysel ve/veya toplu düzeyde bir direniş olarak okumak da mümkündür (fabrika raporlarına yansıdığı gibi çevrede açılan fabrikaların koşullarını daha cazip bulup oralara giden işçiler ya da savaş yıllarında ayrılıp atölyeler kuran ustalar örneklerindeki gibi). Ama bunları organize olmayan bireysel düzeyde direnişler, savunma stratejileri olarak görsek bile bu, işyerlerindeki yüksek hareketliliğin işçi örgütlenmesine, kolektif bir işçi hareketine engel oluşturduğu gerçeğini değiştirmez.

Dönemin siyasi atmosferi, tek parti iktidarının baskıcı ve yasakçı uygulamaları, grev ve sendikaları yasaklayan mevzuat gibi etkenler kuşkusuz işçi örgütlenmelerinin oluşmasında çok ciddi engellerdir ama sorun salt bunlara indirgenemez. Emek tarihine sadece hukuki-politik gelişmelerin bir yansıma alanı olarak bakmamak gerekir. Devlet merkezli bir yaklaşımdan kaçınmak için, emekçilerin özellikle de işyerlerinde ve yaşam alanlarında biriken deneyimlerini odağa yerleştirmek gerekir. Buradan bakınca bir kez daha işyerlerindeki işçi devrinin iki yönlü işleyen bir süreç olduğunu görürüz: Bir yandan tekil proleter için bir tür direniş stratejisi ama öte yandan proleter kitleler için bir dağınıklık, deneyim biriktirememe, örgütlenememe nedeni.

Fabrikanın kurulu olduğu Beykoz bölgesinde son derece hareketli ve yeni göçmenlerden oluşan bir işgücü yapısı hakimdir. Karadeniz köylerinden, Balkanlardan ve Avrupa ülkelerinden gelenlerle ve bir dönem fabrikada çalışıp gidenlerle sürekli bir göç yaşanmaktadır. Geçmişten aktarılan hemen hiçbir örgütlenme deneyimi yoktur.[23] Oysa birçok yerde henüz sendikalar kurulmadan önce faaliyet göstermekte olan, işçi yardımlaşma dernekleri/sandıkları olduğu bilinmektedir (Koç, 1992:100-120). Bunlar çoğunlukla; tramvay, liman, enerji, banka gibi, işgücünün görece süreklilik gösterdiği işkollarında kurulmuşlardır. 1946 sendikacılığının ilk geliştiği bölgelerin, işkollarının ve işyerlerinin görece daha yerleşik olduğu ve işgücünün süreklilik arz ettiği mekânlar olması rastlantı olmasa gerekir. Paşabahçe-Beykoz bölgesi bu deneyimden uzak kalmış, 1946 yılında sosyalist partilerin öncülüğünde başlayan sendikalaşma çabası da Paşabahçe havzasına ulaşmamıştır. Bu dalga içinde kurulan sendikalar; tütün, taşımacılık, basın gibi 1908'den beri örgütlenme birikimi ve sürekliliği olan işkollarındadır (Güzel, 1996:148-151).

İşgücü devrinin azalması ancak gecekondulaşmanın yaygınlaşmasından sonra mümkün olmuştur.[24] İşçiler, temel sorunları olan konut sorununa kendileri çözüm bulur ve yerleşik bir işçi sınıfı olmanın koşullarını yaratmaya başlarlar. Eğer işgücü devriyle geliştirilen bireysel savunma stratejisi idiyse bu kez bir "uyumlanarak koşulları düzeltme" stratejisi devreye girmiştir. Konut edinerek yeniden üretimin koşullarını yaratma/geliştirme işini kendi olanaklarıyla gerçekleştiren işçilerin bu çözümü as-

---

[23] Bölgede daha önceki yıllara dair varlığından haberdar olduğumuz tek sendikal deneyim İstanbul Umum Amele Birliği'nin Beykoz Şubesi'dir. 1922'de kurulan ve iktidara yakınlığıyla bilinen bu kuruluşun ömrü çok kısa olabilmiş ve 1924'te kendisini feshetmek durumunda kalmıştır. Raporlarında "gelişmekte olduğu" bilgisi dışında Beykoz Şubesinin faaliyetlerine ilişkin bir bilgi bulunamamıştır. Birlik'le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 1923 Amele Birliği, Mete Tunçay, 2. Baskı, İstanbul: Tüstav/Sosyal Tarih Yayınları, 2009.

[24] İş ve İşçi Bulma Kurumu İstanbul Müdürlüğü'nün 1950 civarında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarını gösteren tablonun notlarında; "Boğaziçi'ndeki bir taş, toprak sanayi müessesesi" olarak geçen Şişe-Cam fabrikasındaki *"mesleksiz işçiliklerinde çalışanlar arasında evvelki senelerde büyük mikyasta işçi hareketi mevcut olduğu halde bu müessese civarında gecekondular kurulduktan sonra işçi hareketi asgariye inmiştir"* ifadelerine yer verilir. Tabloyu aktaran: Ekinel Zadil, "İş ve İşçi Bulma Hizmeti, Mahiyet ve Vazifeleri", İçtimai Siyaset Konferansları, Dördüncü Kitap, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951, s.27.

lında emek sürecinin düzenlenmesinde işverene önemli bir katkı da sağlamıştır. Bu yolla işverene maliyet oluşturmaksızın düzenli bir işgücü sağlanmış ve hemen fabrikanın çevresinde hazır bir işgücü piyasası oluşmuş olur. Devlet bu ucuz konutların kamu arazilerinde oluşumuna göz yumarak emek maliyetlerinin düşmesine katkıda bulunur. Böylece bir kez daha dolaylı yoldan özel sermaye birikimine katkı sunmuş olur.[25]

Özetle, milli fabrika rejimi, işgücünün çekirdek ve çevre olarak ayrışması, esneklik uygulamaları, savaş yıllarında emek sürecine yapılan doğrudan devlet müdahaleleri ve işgücünün yeniden üretim maliyetlerinin işçilerin sırtına yüklenmesiyle karakterize olur. Rızadan çok baskı belirleyicidir. Emek sürecindeki denetim, merkez-çevre işgücü ayrımı bağlamında ikili bir karakterde gelişir. Milli ve/veya şirket kalkınması hedeflerinin belirleyiciliğinde inşa edilmiş olan bu rejime biz milli fabrika rejimi demeyi uygun buluyoruz. Fabrikanın kurulduğu 1935'ten ilk sendikalaşmanın yaşandığı 1947'ye kadar olan dönemi bu başlık altında değerlendirmiş olduk. Yazının devamında, emek süreci literatüründe dikkat çekilen, kimi zaman ihmal edildiği için eleştirilere konu olan, bir başka alana geçmek, örtük ve açık biçimde kendisini gösteren işçi direnişini anlatmak istiyoruz.

Milli Fabrika Rejiminde Direniş

Milli fabrika rejimine karşı, daha kuruluş aşamasından itibaren, fabrika yaşamına ilişkin yaygın romantik ve milliyetçi anlatıda rastlanmayan bir işçi direnişinin kendisini itirazlar ve şikâyetlerle gösterdiğini vurgulamalıyız. Daha kuruluş evresinde, 1936 yılında, bir Paşabahçe işçisinin, Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organı Orak Çekiç'te yayınlanan mektubu çarpıcı bir örnek oluşturur[26]:

---

[25] 1940'lı yıllarda Beykoz savcılığı yapmış olan Reşat Tesal anılarında, Paşabahçe ve Beykoz civarındaki fabrikalarda iş bulan göçmen işçilerin Sultaniye çayırı ve onu çevreleyen fundalıklarda çıkardıkları yangınlarla kendilerine açtıkları alanlarda gecekondular inşa ettiklerini, kendisinin bunun önlenmesine dair bütün çabalarının bölge jandarma komutanı ve diğer yetkililerin ilgisizlikleri ve göz yummaları nedeniyle sonuçsuz kaldığını aktarır. Bkz. Tesal, s.177-178.

[26] Orak Çekiç, Sayı 10(19), 10.8.1936 aktaran: Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936), İstanbul: BDS Yayınları, 1992, s.437-438.

"3000 DERECEDE YANIYORUZ!

...Paşabahçe'de bir fabrika kuruldu. Fabrika baştan aşağı yeni. Fakat amelenin dinlenmesi için büyük bir salon bile yoktur. Olmuş olsa da ne çıkar. Çünkü bu fabrikada ameleye yemek yemek ve dinlenmek paydosu yoktur. Cehennem gibi yanan ocakların karşısında hiç mola vermeden 8 saat çalışıyoruz. İşçiler ayak üstü tezgâhların başında, ocakların karşısında yemeklerini tıkınırlar. İşten ayrılıp kenefe gitmeğe bile müsaade edilmez. Sonra fabrikada eyi içilecek soğuk su yoktur. Halbuki, fırınların önünde kavrulan işçiler birer inbik gibidirler.

Bu ağır işte amele ancak bir hafta dayanabiliyor. Bu şerait altında en sağlam bünyeli bir işçi bile bir hafta çalıştı mı onbeş gün kendine gelemiyor. Yevmiyeler 40-60 kuruştur. Fabrikada ameleye pek kaba muamele ediliyor. Küstahça kurulmuş bir disiplin vardır. Amelenin en ufak bir isteği bile hakaretle, tehditle mukabele görür. Amelenin itirazlarına daima şu cevap verilir:

'İstersen çalış, fazla laf istemez. Çek arabanı. Kapuda iş bekleyen çook...' Hakikaten öyle. Bu cehenneme atılmak için kapuda aç ve işsizler çok. Türkiye'de her işte olduğu gibi, bu cehenneme bile iltimasla giriliyor.

Fabrikanın etrafında direktör ve idare memurları için her türlü istirahat tesisatı var. Onlar fabrikanın avlusunda açık havada tenis oynarlarken, fabrikanın ait olduğu banka sırtımızdan cayır cayır para kazanırken, biz işçiler 3000 derecede yanıyoruz!"

Mektup, fabrikanın başlangıç evresinde hüküm süren rejim ve onun işçiler tarafından nasıl deneyimlendiğiyle ilgili kıymetli ayrıntılar sunmaktadır. Ayrıca erken bir aşamada dile getirilen bu şikâyetlerin sonraki dönemlerde de benzer ifadeler ve hassasiyetlerle gündeme gelecek olması önem taşır. Burada ifade edilen kimi şikâyetler fabrika içi sınıf mücadelesinin neredeyse ana karakteristikleri olarak sonraki yıllarda da hep karşımıza çıkarlar. Başlıcası, çalışma ve yaşam koşulları işçilerden farklılık gösteren memurlara ve onlar lehine geliştirilen ayrıncı politikalara tepkidir. Mektup aynı zamanda işçilerin pasif, kaderini kabullenmiş bir rolde görülemeyeceklerine, sınırlı da olsa ellerine geçen imkânları kullanarak seslerini duyurmaya, işçi sınıfı kamusallığına bir biçimde dahil olmaya çalışan özneler olarak da görülmeleri

gerektiğine işaret eder. Çalışmanın girişinde yer verdiğimiz şiire bakınca; seslerini Bursa Hapishanesi'ndeki Nazım Hikmet'e kadar duyurabilmiş oldukları da düşünülebilir. Diğer taraftan fabrikadaki bu türden sınıfsal ve politik tepkilerin, arayışların sıkı bir şekilde takip edildiği kaydedilmelidir. Karpat'ın tanıklığı bu takibin düzeyi konusunda fikir verebilecek özgün bir örnek oluşturur:

> *"Dikkatimi çeken bir olay da şudur: İşçiler her sabah kartlarını basarak içeri girer, ben de onların girişini izlerdim. Onların arasında üstü başı düzgün, iyi beslenmiş ve fabrikada fazla iş görmeyen, çalışmadan gezen bazı adamlar vardı. 'Kim bunlar' diye soruşturduğumda söylediler, bunlar bizim polisin oraya soktuğu sivil polislermiş. 'İşçiler arasında komünist fikirler yayılmasın, propaganda olmasın' diye bunlar oraya yerleştirilmiş... Alenen. Apaçık"* (Karpat, 121)

Fabrikadaki durum ve yaşam koşulları karşısında tüm işçilerin aynı algılara ve tepkilere sahip olduklarını düşünmek elbette doğru olmaz. Dönemin Paşabahçe fabrikasına ilişkin anılarında: "*Fakir, çoğu eğitim görmemiş ve fakirlik nedeniyle verilen bu düşük ücretlerle yetinip geçiniyorlar. Fakat için için bundan memnun olmadıklarını, ilk fırsatta memnuniyetsizliklerini ortaya atacaklarını da seziyordum*" sözleriyle gözlemlerini aktaran Karpat aynı zamanda, çalışanların köyden gelen bir kesiminin orada bulamadıkları; iş, belirli bir gelir, hastane gibi modern yaşamın asgari şartlarına sahip oldukları için hallerinden memnun olduklarını da tespit eder (Karpat, 153). Ancak yine Karpat'a göre, bu kesim de kentteki ilk yılları geçtikten sonra giderek köydeki hayatlarını unutarak ve kendilerini kentlilerle karşılaştırarak memnuniyetsizliklerini açığa vurmaya başlamaktadırlar. Bunun için işyerinin ötesinde başlıca tepki kanalının Demokrat Parti'nin kurulması ve gelişmesiyle ortaya çıktığını göreceğiz.

İşçilerin o yıllarda hayli sınırlı da olsa kendilerini işyerinde resmi olarak temsil ve ifade etme kanalı olarak İş Kanunu hükümleri uyarınca seçilen işçi mümessilleri önem taşır.[27] Hasan

[27] 1936 tarihli İş Kanunu ile getirilen işçi mümessilliği kurumu, iş uyuşmazlıklarının çözümüne yardımcı olmak üzere işçilerin aralarından işyerindeki çalışan sayısına

Türkay 1942 yılında en çok oyu alarak seçilen beş temsilciden birisidir. Türkay ustabaşıların işçi mümessillerinin işçi lehine girişimlerini engellediğini aktarır. Seçimlerde ise "*işveren kendisine yakın olan isimleri piyasaya çıkarsa*" da kendileri işçiye "*senin gerçek mümessilin budur*" diyerek propaganda yapmakta ve kazanmaktadırlar (Türkay, 1988). Sendikalar yasası çıktığında işveren aynı taktiği uygulamaya devam edecektir, tabii işçiler de gerçek bir işçi temsilciliği oluşumunun yollarını aramaya...

İşçilerin "Ele Geçirdiği" Sendika

Paşabahçe Şişe-Cam fabrikasında ilk sendikal örgütlenme "İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası" adıyla gerçekleştirilir. Sendikanın kuruluş öyküsü dönemin özelliklerini yansıtacak niteliktedir. 1946 yılında sosyalist partilerin öncülüğünde gerçekleşen ilk bağımsız sendikal örgütlenmelerin iktidar tarafından dağıtılmasının hemen ardından, 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı *"İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun*" ile sendikaların kuruluşu ve nitelikleri yeniden düzenlenmiş, denetim altına alınmıştır. İktidardaki CHP'ye hakim olan düşünce, devletin denetiminde, milli hassasiyetlere uygun, "mesleki çıkarları" savunacak sendikaların kurulması/kurdurtulmasıdır. Sendikaların denetimli şekilde yeniden örgütlenmesi işini bu kez CHP bizzat ilgili büroları ve parti yetkilileri aracılığıyla gerçekleştirmeye girişir. Partinin "Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu" adını taşıyan III. Bürosu ve bu büro adına Dr. Rebii Barkın ve Sabahattin Selek konuyla doğrudan ilgilidirler. Örgütleme faaliyetleri; sendikaların kurulması, tüzüklerinin hazırlanması, sendika merkezlerinin, lokâllerinin düzenlenmesi ve onlara maddi destekte bulunulması gibi hayli geniş bir destek/denetim repertuarıyla sür-

---

bağlı olarak değişen sayıda temsilciler seçmesine imkan tanımaktaydı. Yasa uyarınca hazırlanan ve 11.3.1939 tarih ve 2/10565 sayılı Bakanlar Kurulu kararrnamesiyle kabul edilen "İş İhtilaflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi"nin çıkartılması sonrası işyerlerinde işçi mümessili seçimleri yapılmış ve ilk seçilenler 15.6.1939 tarihi itibariyle göreve başlamışlardır. Ancak 1950 yılında yapılan yeni yasal düzenlemeye kadar herhangi bir iş güvencesine de sahip olmayan bu temsilcilerin yeterince etkin çalışmalar yapabildiklerinden söz edilemez. Konuyla ilgili ayrıntı ve değerlendirmeler için bkz. Ahmet Makal, Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.402-403.

dürülür. Paşabahçe Fabrikası'ndaki sendikanın ortaya çıkışı da bu sürecin tipik bir örneğidir. Kuruluşun ayrıntılarını uzun yıllar sendikanın başkanlığı yapmış Hasan Türkay'ın tanıklığından öğreniriz:

> *"...[dönemin işçi kökenli CHP milletvekili Ali Rıza Arı, Dr. Rebii Barkın ve Sabahattin Selek] Bu üç kişilik heyet fabrikaya geldiler, fabrikanın genel müdürünün odasına girdiler, takip ediyoruz tabii biz... ve fabrikada sendika kuracaksınız dediler. Fakat bu sendikayı kuracak kişiler, güvenilir ve bugünkü iktidara yakın kişiler tarafından kurulacaktır denildi... O gün fabrikada 19 tane ustabaşı vardı, bu ustabaşıların hepsi o günkü iktidarın yakınlarıydı ve o tarihte ustabaşılar işveren vekiliydi... İşçiye istediği gibi ceza verir, istediği gibi taltif eder, istediği zaman işçinin kulağından tutar fabrikanın kapısına atardı... Fabrika müdürlerine, müdür muavinlerine iş bırakmazdı bunlar, işçiyi istediği gibi oynatırdı... Ve bu 19 kişi İstanbul Cam sanayii İşçileri Sendikası'nı kurdular..."* (Türkay, 1988)

Sendikanın, *"zamanın ileri gelen ustalarından müteşekkil bir kadro tarafından ve hükümetin işverenler nezdinde teşebbüse geçerek kolaylık sağlaması sonucunda"* kurulduğunu belirten Lütfü Ak'ın tanıklığı da Türkay'ın anlatımını destekler (Ak, 42). Ak, başlangıçta işçiler arasında sendikaya üye olma yönünde tereddütlerin olduğunu, işverenin ise sendikaya girmeye engel olmak bir yana desteklediğini belirtir. Onun ifadesiyle, *"işyerinin günün koşullarına karşı az ücret vermesi ve sanayimizin ağır iş kolları arasında bulunması dolayısı ile işçinin sendika çatısı altında toplanması uzun sürmez"* (Ak, 44).[28] Sendikanın kuruluş tüzüğü dönemin siyasi atmosferini ve sendikalara yönelik beklentileri yansıtır. Türkay'ın CHP'li yetkililerce verildiğini söylediği tüzük-

[28] 1947'de Çalışma Bakanlığı tarafından Yakın ve Ortadoğu Bölge Çalışma Toplantısı'na sunulan Türkiye raporunda sendikanın üye sayısı 590 olarak verilmiştir. (Çalışma, İstanbul Yakın ve Ortadoğu Bölge Çalışma Toplantısı Sayısı, Sayı: 24, Kasım-Aralık 1947, s.78) O tarihte fabrikada çalışan işçi sayısının 1500 civarında olduğundan hareketle kuruluştan sonraki ilk birkaç ayda işçilerin yarısına yakınının sendikaya üye olduğu sonucuna varılabilir. Bu rakam Mart 1948'de 850 civarına yükselecektir. (Gece Postası, "Şişe Cam Fabrikası İşçileri Sendikası Üyeleri Ne Diyorlar?", 18 Mart 1948, s.3)

te üye olma şartları arasında, *"memleket yüksek menfaatlerini ihlale saik fikir ve hareketlerle şöhretli olmamak"* ve *"yabancı bir devletin siyasetine alet olmamak, milliyetçiliğe aykırı hareket etmemek"* gibi dönemin anti-komünist ve milliyetçi atmosferini tam anlamıyla yansıtan maddeler bulunur.[29] Sendikanın kurulurken açıkladığı amaçları da yine 1947'de açılan yeni dönemin genel ilkeleriyle uyumludur. *"Teşkilatsız ve düzensiz bir iş hayatında ne işçi ne de işveren refah bulamayacağı gibi bundan bütün millet zarar görür"* denerek *"sendikanın sanayi inkişafına ve dolayısıyla milli servetin artmasına hizmet edeceği"* beyan edilir.[30] 17 kişiden oluşan kurucular kurulu kendi aralarında yönetim kurulunu oluşturur, kurucu başkan olarak da Ahmet Barkın'ı seçerler.[31] Sendikanın ilk yönetim yeri fabrika içinde idarenin sağladığı bir odadır.

Kurucular listesini incelediğimizde, servislerin başlarında bulunan ustabaşılarından oluşan bir topluluk olduğunu görürüz. Sendika, bir anlamda fabrika içindeki işçi aristokrasisi tarafından oluşturulmuştur. Daha önce de vurgulandığımız ve Türkay'ın yukarıdaki anlatımında da bir kez daha gördüğümüz üzere, ustabaşıların fabrika içindeki konumları işçilerden çok işverene yakındır ve bu durum işçilerin tepkisine neden olmaktadır. Bu tepki

---

[29] Bu tüzüğün, o dönem CHP girişimiyle kurulan sendikaların hepsi için aynı şekilde düzenlenmiş standart bir tüzük olduğu anlaşılmaktadır.

[30] İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, s.2. Bu hizmetin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin bir ipucu tüzüğün, sendikanın yapacağı ve yapamayacağı işleri düzenleyen 10.maddesinin h fıkrasında görülür: *"çalıştıkları iş yerlerinde mevcut tesislerden ve makinelerdan daha iyi faydalanılması ve işçilerin ferdi randımanlarının arttırılması için işverenlerle müzakere yapmak ve bunlara faideli tekliflerde bulunmak"* İlginç bir şekilde diğer fıkraları 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 4.maddesindeki ilgili fıkralarla hemen tümüyle aynı olan tüzük maddelerine fazladan yapılan tek ilave budur. Yeni kurulan sendikaları işverenlerin gözünde daha sempatik kılmak için düşünülmüş gibi görünen fıkra aynı zamanda CHP'nin ilgili bürosu kanalıyla yeni kurulan/kurdurılan sendikalara yaptığı telkinlerle de uyumludur.

[31] Ahmet Barkın fabrikanın kuruluş sürecindeki nitelikli yerli işgücü olarak sınıflandırdığımız, yurtdışında eğitim görmüş kesimin önde gelen temsilcisidir. Daha önce torna tesviyeci olarak çalıştığı Zeytinburnu Askeri Fabrikası'ndan ayrılarak başvurduğu Şişe-Cam tarafından Fransızca da bildiği için Fransa'da üç aylık bir eğitime gönderilir, kuruluşu yapan firmanın teknisyenleriyle birlikte fabrikanın makine parkını kuran ekipte yer alır. Ardından dışarıdan getirilen makineleri işletmeyi başaran ilk Türk usta olur. (Şişe ve Cam, "Mensuplarımızı Tanıyalım: Ahmet Barkın", Cilt 2, Sayı: 8 (Ağustos 1960), s.7)

doğal olarak ustabaşılara kurdurulmuş olan sendikaya da yönelecektir. Kurucular arasında, Türkay'ın yukarıdaki anlatımından gerçek seçimlerle -ve işverene rağmen- belirlendikleri anlaşılan bazı işyeri mümessillerinin yer almamış olması da dikkat çekicidir. Ama sendika bir şekilde oluşturulduktan sonra onları da dahil etme yönünde girişimler görülür. O yıllarda işçiler arasında sevilen genç bir usta ve aynı zamanda işçi mümessili olan Türkay'ın gelişmelere ilişkin anlattıkları, sendika üzerindeki CHP denetiminin boyutlarının anlaşılması açısından ilgi çekicidir. Türkay sendikaya yeni üye olduğu sıralarda Rebii Barkın imzalı bir mektup aldığını, bu mektuptan kendisinin kurulan sendikanın murakıbı (denetleyicisi) olarak seçildiğini öğrenir (işçilerin sendikayı benimsemesi için işçilerin kendi temsilcilerini de işin içine katmanın gerekli olduğu kanısına varılmış olsa gerektir). Benzer mektuplar iki arkadaşına daha ulaşmıştır, sendika murakabe heyetine (denetim kurulu) seçildiklerini öğrenen diğer işçi mümessili arkadaşlarıyla birlikte ilk olarak gidip bir sendika kanunu kitapçığı alarak işe başlarlar. Kanunu ve tüzüğü inceleyen ve mümessil seçimlerinde belirli bir deneyim kazanmış olan genç temsilciler sendika toplantısına giderek kendilerinin ilgili mevzuata göre işçiler tarafından seçilmiş olmaları gerektiğini, ancak durumun öyle olmadığını, bu yüzden de görevi kabul etmeyeceklerini bildirir ve inceledikleri kanun ve tüzüğün kendilerine sağladığı hakkı kullanarak olağanüstü kongre toplanması için girişimlere başlarlar.

Gazetelerde yer alan haberlere göre 5 Ekim 1947'de yapılan ilk genel kurulda "teknisyenlerin durumu" üzerine yoğun tartışmalar olur (Gece Postası, 1947:3). Burada teknisyenden kastedilenler esasen ustabaşılardır. Kimi konuşmacılar teknisyenlerin memur statüsünde bulunduklarını belirterek onların sendika yöneticisi hatta üyesi olmalarına itiraz ederler. Kurucu başkan Barkın ise kendilerinin memur sayılamayacaklarını açıklayan bir konuşma yapar. Sonuç olarak yeni yönetimin bileşimine bakıldığında, itiraz edenlerin başarı kazandıkları görülecektir. Lütfü Ak, Türkay'ın *"gayesinin sendika yönetim kurulunu işyerinin ekseriyetini teşkil eden ve* ***ateş karşısında bütün gücünü veren****, işçiliğin ne olduğunu çok iyi bilen kimselerden teşekkül etmesi"* olduğunu vurgular (Ak, 44) (vurgu bize aittir). Seçim sonucunda,

Türkay'la birlikte daha önce mektupla çağırılan mümessillerden Ahmet Topçu sendikanın yeni başkanı olur.[32] Türkay bu yönetim değişikliğini, "*ilk isyan bayrağını biz açtık*" diyerek tanımlar. Üstelik bu "ilk isyan" hiç de acemice olmamıştır. Sendika kurucuları olan ustabaşıların kendilerini temsil edemeyeceklerini düşünen mümessiller, işçiler arasında bu yönde propaganda yapmış ve kongreye de hazırlıklı gelmişlerdir. Türkay yaşananları şöyle aktarır:

> *"...ve biz işçiye sinyal verdik, katiyen konuşmayacaksınız dedik ve biz bir iki temsilci, ben dahil iki üç arkadaş çıktık konuştuk. Bu sendikanın kurucuları işveren vekilidir, işçiyi temsil edemez, işverenin karşısında bizim haklarımızı savunamaz demek suretiyle bu meyalde, tatlı-sert konuşmak suretiyle meseleyi seçime kadar getirdik ve bir seçim yaptık. Seçim sonucu ustabaşıların hiçbirtanesi seçilemedi...ve biz bu işe teşebbüs eden onbir arkadaş seçildik..."* (Türkay, 1988)

Sendikanın genç üyelerinin isyanları iki boyutludur. Hem tepeden inme bir sendikacılığa karşı demokratik seçimi hem de işveren vekili konumundaki ustabaşı aristokrasisine karşı alttakilerin çıkarlarını savunmak onları "isyankâr" yapmaktadır. Nitekim "*ateş karşısında bütün gücünü veren*" üretimde doğrudan yer alan ve hiyerarşinin alt sıralarında bulunan işçilerin tepkisi ileride zamanlarda da çeşitli biçimlerde kendisini gösterecektir. Fakat bu isyanın bedeli ağırdır. Kongrenin ertesi günü yönetime seçilenlerden beş kişinin işine son verilir, yerlerine yedeklerden seçilenler gelir ve sendikal faaliyet baskılar altında sürdürülür. Türkay, 1950'ye kadar olan dönemi, işten atılma tehditleri (hatta bizzat kısa süreli bir çıkarılma deneyimi de yaşamıştır) istihbarat görevlilerinin takibi ve "komünist suçlamaları" altında geçirdiğini aktarır (Türkay, 1988). Genç işçilerin isyanının politik bir ar-

---

[32] Kurucular listesinde şişe imalat ustabaşı muavini; yönetim kurulu cetvelinde ise makinist olarak görülen Topçu muhtemelen o sıralarda işçi başmümessilidir. Kendisi 11 Mart 1946 tarihinde yapılan İşçi Sigortaları Kurumu'nun ilk genel kurul toplantısında ve yine kurumun 1947 tarihli genel kurulunda şişe ve cam sanayii adına işçi temsilcisi olarak yer almıştır. Yani sendikanın kuruluşu öncesinde de bir temsil deneyimi bulunmaktadır. [Konuyla ilgili haberler için bak: "İşçi Sigortaları Kurumu Genel Kurulu Toplantısı", Çalışma, Yıl: 1, Sayı: 4 (Mart 1946), s.53 ve "İşçi Sigortaları Kurumu Komisyon Raporu", Çalışma, Yıl: 2, Sayı: 18 (Mayıs 1947), s.60]

ka planı da vardır. Hem Türkay hem de Topçu ilerideki yıllarda etkin birer Demokrat Partili olurlar. Türkay, DP'nin Paşabahçe ocak başkanlığı yapacak, Ahmet Topçu ise 1950 seçimlerinde çok partili dönemin ilk işçi kökenli milletvekillerinden birisi olarak meclise gidecektir. Dönemin bir özelliği olarak emek süreci içinde işçilerin karşısına denetimci/baskıcı rolüyle çıkan ustabaşıların aynı zamanda politik alanda -en azından çoğunun- iktidar partisi yandaşları olarak yer almaları, bu özgün çakışma, tepkileri daha da yoğunlaştırmış ve politize etmiş görünmektedir.

3 Aralık 1947'de yönetim kurulunun bir dizi karar aldığını görürüz (On Yılın, 1957:24): Üyelere aidat miktarlarına göre hastalık yardımı, üyenin ölümü halinde ailesine ölüm yardımı, hastalık yüzünden çalışamayacak hale gelen işçilere olanaklar ölçüsünde yardım gibi sosyal yardım faaliyetleri yapılması kararlaştırılır. İşçi sigortalarının henüz çok yeni ve yetersiz olduğu yıllarda[33] bu tür dayanışmaların çok işlevli olabileceği unutulmamalıdır. Sendika ayrıca Beykoz Deri Kundura Fabrikası'ndan aldığı ayakkabıları taksitle üyelerine dağıtır, her yıl geleneksel hale gelecek olan toplu sünnet törenleri organizasyonunu başlatır. Bugünden bakınca naif görünebilecek bu tür etkinlikler, o tarihte ve şartlarda sendikayı işçiler nezdinde cazip kılan bir etki uyandırmaktadır.[34] Dönemin hemen tüm sendikalarının başlangıçta başvurdukları bu türden maddi özendiricilerin bir süre sonra onların öncelikli çalışma alanları haline gelmeye başladığı, asli işlevleri olan üyelerinin hak ve çıkarlarını, işveren karşısında koruma ve örgütlenme yolundaki çalışmalarını gölgelemeye başladığı görülür. Bir yandan bu türden bir sendika faaliyet programı CHP'li Barkın ve ekibi tarafından teşvik de edilse de[35] yürütü-

---

[33] O tarihte iş kazaları, meslek hastalıkları sigortası yaşama geçmiş ama ihtiyarlık ve hastalık sigortası henüz kurulmamıştır.

[34] Sendikanın yönetiminde görevler üstlenmiş olan Nevzat Şeker, Onuncu Yıl kutlamasında yaptığı konuşmada, on yıl önce sendikaya girmesinde ayakkabı satışının vesile olduğunu belirtir. Şeker şunları da ekler: *"O zamana kadar işçinin %99'u da benim gibiydi, böyle bir teşekkül olabileceğini hatırıma getirmemiştim."* (On Yılın Hâtırası, s.43-44)

[35] Örneğin Rebii Barkın Hürbilek gazetesindeki bir yazısında sendikaların işçilerin toptan gıda vb. ihtiyaçlarını karşılayacak çalışmalar yapmalarının onların başlıca görevlerinden birisi olduğu görüşünü savunur. [Rebii Barkın, "İşçinin Geçim Davasında İşçilere ve Sendikalara Düşen Vazifeler", Hürbilek, Yıl: 1 Sayı: 7 (29 Mayıs 1948), s.1-2]

len ticari faaliyetlerin bir süre sonra sendikalar içinde sorunlara neden olduğu anlaşılır. Dönemin diğer taze sendikaları gibi İ. Cam-İş de bu ilk önemli deneyimlerinin sonucunu değerlendirerek, Sülker'in Rebii Barkın ve ekibine nazire yapan alaycı ifadeleriyle,[36] *"pastırma, sucuk, kavurma, üzüm alışverişlerini ticaret erbabına bırakarak"* işçileri örgütleme işine öncelik verir.[37]

1950 yılına gelindiğinde, genel seçimler yaklaşmış ve DP'nin büyüyen gücü görülmeye başlamıştır. Toplumun diğer kesimleri gibi işçi sınıfı da yoğun bir politizasyon yaşamaktadır. O sıralarda siyasi alanda yoğunlaşan ve giderek çekincesiz ve kendine güvenli hale gelen CHP karşıtı muhalefet hareketinin işyerlerinde sendikal mücadeleden daha öne çıktığı ve işçiler için daha kapsayıcı ve etkili bir sınıfsal tepki haline geldiği söylenebilir. Ağırlıkla DP'ye yönelen işçiler partinin birçok yerde örgütlenmesinin belkemiğini oluştururlar, partinin propagandasını işyerleri ve mahallelerinde yoğun biçimde yaparlar. Aynı zamanda partilerin işçi adaylar göstermeleri de gündeme gelir ve tam anlamıyla bir işçi bölgesi olan Beykoz'da ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ndeki (İİSB) faaliyetleri nedeniyle sendikal çevrelerde tanınan sendika başkanı Ahmet Topçu aday gösterilir. Aynı sıralarda Birlik içindeki politik ayrışmalar da yoğunluk kazanmış, hatta muhalefet taraftarı sendikalar "Hür İşçi Sendikaları Birliği" adıyla yeni bir birlik oluşturmuşlardır. Bu koşullarda Topçu yazdığı mektupla; *"sesini duyurmaktan haklı veya haksız imtina cihedine giderek...işçi davasını dar ve verimsiz bir yoldan yürütmeye çalışan"* İİSB'den istifa ettiğini bildirir (Sülker, 2004:150). Birlik'teki görevinden istifa ederek milletvekili olan Topçu, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde milletvekilliğini kazanır ve meclisin en genç vekillerinden birisi olarak Ankara'ya gider. Seçim sonuçları

---

[36] Sülker, s.95. 13.

[37] Şubat 1949'da yapılan olağanüstü kongrede konuşan başkan Ahmet Topçu; *"ilk adımda işçi arkadaşlarımızı sendikaya bağlayacak görülür bir kudret sahibi olmadığımızdandır ki bakkallık etmek yoluna bizzarure sapmış bulunuyoruz"* diyerek bu tür ticari faaliyetlerden duyduğu hoşnutsuzluğu belirtir. Topçu aynı zamanda bu alışveriş işlerinin onları gayeden uzaklaştırdığını ve kendilerine karşı olan bazı kişilerin eline kötüleme fırsatı verdiğini de belirtir. Kongre sonunda yapılan oylamayla kooperatifin sendikadan ayrı bir yönetim kuruluyla yönetilmesi yönünde karar alınmış ve kooperatif için yeni bir yönetim seçilmiştir. [Hürbilek, "Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikasının Olağanüstü Kongresi Pazar Günü Yapıldı", Yıl: 1 Sayı: 40 (16 Şubat 1949), s.1-39]

tüm ülkeyi etkilediği gibi işyerlerinin iklimini, sendikaların gelişimini de etkileyecektir. Siyasi ve iktisadi etkenlerin daha karmaşık bir etkileşim içinde işçi hareketini yerel ve genel ölçekte belirlediği yeni bir dönem açılmaktadır. Rızadan çok baskıya dayalı bir karakter gösteren milli fabrika rejimi de yeni dönemde; gelişen sendikal mücadeleler, sosyal politika uygulamaları, siyasi katılım pratikleri ve iktisadi politika tercihlerinin etkisiyle dönüşecek, yerini farklı, rıza boyutu görece öne çıkan, daha hegemonik bir rejime bırakacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ak. L. (1975) Şişe Cam'da Otuz Yıl, İstanbul: Kendi Yayını.

Bilkur Ş. (1944) "Türkiye'de Yaşayış Seviyesi ve Geçinme Endeksleri", Türkiye.

Ekonomisinin Başlıca Meseleleri içinde, Ankara: Türk İktisat Cemiyeti yayını.

Braverman, H. (2008) Emek ve Tekelci Sermaye (çev. Ç. Çidamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Burawoy, M. (1990) The Politics of Production, Londra: Verso.

Güzel M.Ş. (1996) Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karpat K. (2010) Dağı Delen Irmak (söyleşi. E.Tanrıyar) , İstanbul: İmge Kitabevi.

Koç Y. (1992) Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar, İstanbul: Ataol Yayıncılık.

Küçükerman, Ö. (1998) Türk Cam Sanayii ve Şişecam, İstanbul: Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Yayını.

Makal A. (2002) Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963, İstanbul: İmge Kitabevi.

Makal, A. (2007) Ameleden İşçiye, İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2004) Kapital Birinci Cilt (çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

Munck, R. (1995) Uluslararası Emek Araştırmaları (çev. C. Aygün), Ankara: Öteki Yayınevi.

Rozaliyev, Y.N. (1978) Türkiye Sanayi Proleteryası, İstanbul: Yar Yayınları.

Sülker, K. (2004) Türkiye Sendikacılık Tarihi, İstanbul: Tüstav Yayını.

Tesal R.D. (1998) Selanikten İstanbul'a Bir Ömrün Hikayesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay M. (2009) 1923 Amele Birliği, İstanbul: Tüstav/Sosyal Tarih Yayınları.

Tunçay M. (1992) Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936, İstanbul: BDS Yayınları.

Süreli Yayınlar

Akın Y. (2005) "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni yaklaşımlar, yeni kaynaklar", Tarih ve Toplum, Güz 2 (242), 92.

Aydabir (1936), "Camiş" Yıl: 1, Haziran, s.60.

Barkın R. (1948) "İşçinin Geçim Davasında İşçilere ve Sendikalara Düşen Vazifeler", Hürbilek, Yıl:1 Sayı: 7, Mayıs, s.1-2.

Boran B.S. (1942) "Sanayide Köylü-İşçi", Yurt ve Dünya, Nisan, Cilt. 3, Sayı 15, 16, 80-84.

Cam-İş (1960) "Bıktım Ali'nin sofrasından kuru fasülye eksik olmaz", 1 Şubat, s.3.

Cumhuriyet, 12 Teşrinisani 1934, s.7.

Çalışma (1946) "İşçi Sigortaları Kurumu Komisyon Raporu", Yıl: 1, Sayı: 4, Mart, s.53.

Çalışma (1947) Yıl: 2, Sayı: 18, Mayıs, s.60.

Çalışma (1947) İstanbul Yakın ve Ortadoğu Bölge Çalışma Toplantısı Sayısı, Sayı: 24, Kasım-Aralık, s.78.

Ekin N. (1959) "Sanayiimizdeki Yüksek İşçi Devrinin Tesirleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler", İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt.20, Sayı: 1-4, 286.

Ekin N. (1968) "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Köylü-Şehirli İşçiler", İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası, Haziran-Eylül, Cilt 27, Sayı: 3-4.

Friedman A. (1977) "Responsible Autonomy Versus Direct Control Over The Labour Process", Capital and Class, Spring 1, 43-55.

Gece Postası (1947) "Cam Sanayii İşçilerinin Tartışmalı Toplantısı", 6 Ekim, s.3.

Hürbilek (1949) "Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikasının Olağanüstü Kongresi Pazar Günü Yapıldı", Yıl: 1, Sayı: 40, Şubat, 1-39.

Sülker K. (1950) "Şişe ve Cam Fabrikasındaki Genç İşçiler, Güzel Başarıları" Gece Postası, 28 Şubat, s.5.

Şişe ve Cam (1959) "Mensuplarımızı Tanıyalım: Ali Rafet Alpar", Yıl: 1, Sayı: 4, Ağustos, s.4.

Şişe ve Cam, (1960) "Mensuplarımızı Tanıyalım: 51 Hasan Özkahraman", Yıl: 2, Sayı: 6, Haziran, s.8.

Şişe ve Cam (1960) "Mensuplarımızı Tanıyalım: 190 Mustafa Yıldız", Yıl: 2, Sayı: 9, Eylül, Cilt: 2, s.5.

Şişe ve Cam (1960) "Mensuplarımızı Tanıyalım: Ahmet Barkın", Cilt 2, Sayı: 8, Ağustos, s.7.

Şişe ve Cam (1959), "Eski Emektarlarımızı Tanıyalım: Mehmet Bican", Sayı: 2, s.6.

Zadil E. (1951) "İş ve İşçi Bulma Hizmeti, Mahiyet ve Vazifeleri", İçtimai Siyaset Konferansları, Dördüncü Kitap, 27.

Zaman, 10.07.1949, "Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası İşçilerinin Acı Durumu".

Kurum Yayınları

International Labour Office, Labour Problems in Turkey-Report of a Mission of the ILO, Geneva: 1950, s.216.

İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası Ana Tüzüğü, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, s.2.

İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası, "On Yılın Hâtırası, 8.8.1947-8.8.1957", Kemal Sülker (Haz.), İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1957, s.24.

TŞCFAS, "Birinci İş Senesi İdare Meclisi Raporu", İstanbul, 1937, s.3.

TŞCFAS, "Üçüncü İş Senesi İdare Meclisi Raporu", İstanbul, 1939, s.4.

TŞCFAS, "Dördüncü Faaliyet Senesi İşleri ve Muamelatı Hesabiyesi Hakkında Umumi Heyet Takdim Edilen Rapor", İstanbul: Saadi Basımevi, 1940, s.6.

TŞCFAS, Beşinci İş Senesi İdare Meclisi Raporu, İstanbul, 1941, s.6.

TŞCFAS, "Altıncı Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Hissedarlar Umumi Heyetine Sunulan Rapor", İstanbul, 1941, s.6.

TŞCFAS, "Yedinci Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Hissedarlar Umumi Heyetine Sunulan Rapor", İstanbul, 1943, s.6.

TŞCFAS, "Sekizinci Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Hissedarlar Umumi Sunulan Heyetine Rapor", İstanbul, 1944, s.6.

TŞCFAS, "Onbirinci Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Hissedarlar Genel Kuruluna Sunulan Rapor", İstanbul, 1947, s.5.

TŞCFAS, "Ondördüncü Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Rapor", İstanbul, 1950, s.8-9.

TŞCFAS, "Onyedinci Faaliyet Senesine Ait İşlerle Hesap Muameleleri Hakkında Rapor", İstanbul, 1953, s. 14.x.

Arşiv Belgeleri

BCA, no. 490.01/728.495.5. (TBMM Çalışma Komisyonu Üyesi Milletvekillerinin 15.7.1947-12.9.1947 tarihleri arasındaki araştırma gezilerine ilişkin rapor.)

Rüveyde Yalıner, "Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası", Coğrafya I inci ve II inci disiplin travayları: 1937-1938 içinde (Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Kütüphanesi. Katalog no: T911.561/ COĞ.)

Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İş İstatistikleri 1937-1943, Ankara: Kurum Yayını, 1945, s.13.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Sanayi İstatistikleri(1932-1939), Ankara: Receb Ulusoğlu Basımevi, 1941, s.91-95.

Çalışma Mevzuatı Cilt II, Ankara: Çalışma Bakanlığı yayını, 1949, s.1087-1088).

İktisat Vekaleti İş Dairesi, İş İstatistikleri, Ankara: Kurum Yayını, 1941, s.15.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 8.dönem/68.Birleşim, 7.6.1948, s.114.

Görüşmeler

Ali Kaya -Emekli Paşabahçe işçisi- "Paşabahçe Fabrikası ve semtiyle ilgili tanıklıklar" konulu görüşme, İstanbul: 26 Ekim 2005.

Hasan Türkay -Cam ustası ve eski İ. Cam-İş Sendikası başkanı- "İşçilik yaşamı ve sendikal mücadele tanıklıkları" konulu Yıldırım Koç tarafından gerçekleştirilen görüşme, Ankara: 10.10.1988.

Yusuf Görmüş -Cam ustası- "Paşabahçe fabrikası tanıklıkları" konulu görüşme, İstanbul: 10.04.2006.

Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf Teşekkülleri: 1946-1950

Ahmet Makal

Giriş

Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş süreci ve bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin karmaşık durumu, siyasî ve iktisadî açılardan üzerinde çalışılmış bir konudur.[1] Ancak dönem itibariyle CHP'nin başta işçiler ve esnaf olmak üzere değişik toplumsal sınıf ve katmanlarla ilişkisi üzerinde yeterince çalışılmış değildir. Konuya ilişkin bilgilerimizde boşluklar ve muğlaklıklar vardır. Bugüne kadar bunun önemli nedenlerinden biri, kuşkusuz CHP'ye ilişkin birinci el belgelerin sınırlılığıydı. Yakın zamanlarda kullanıma açılan Cumhuriyet Halk Partisi arşivine ait yeni belgeler ise bu süreci daha derin ve ayrıntılı biçimde kavramamıza olanak sağlayacak zenginlikte malzemeler sunmaktadır. Bu malzemelerin eski malzemelere eklemlenmesiyle ortaya çıkan yeni resim, eskisinden genel çizgileriyle çok farklı olmamakla birlikte; daha net, belirgin ve ayrıntılıdır. Bazı noktalarda ise mevcut bilgilerimizi yeni baştan değerlendirmemizi gerekli kılan farklı çizgi ve tonlar ortaya çıkmaktadır. İşçi ve esnaf kesimi arasında bir karşılaştırma yapıldığında, gene de CHP'nin işçilerle ilişkisine değgin daha çok çalışma yapılmış olduğu, esnaf kesimiyle ilişkilerin ise bu kadar dikkati çekmediği görülmektedir. Biz daha ön-

[1] İktisadi açıdan Boratav, 2003, siyasi açıdan Timur, 1994; süreci ele alan başlıca çalışmalar arasındadır.

ceki bir çalışmamızda dönemi CHP'nin işçi sendikaları ile ilişkileri açısından kapsamlı biçimde incelemiş (Makal, 2007a), üzerinde çalışmak istediğimiz esnaf kesimiyle ilişkiyi ise daha sonraki bir çalışmamıza bırakmıştık. Bu makalemizde Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin esnaf kesimiyle ve teşekkülleriyle ilişkisini yeni belgeler ışığında incelemeyi amaçlıyoruz. Bunu yaparken, konuya ilişkin eski bilgileri tekrar etmekten mümkün olduğunca kaçınıyor, ağırlıklı olarak katkı niteliğini taşıyan yeni bilgiler üzerinde durmayı tercih ediyoruz. Kuşkusuz ki, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde Türkiye'nin ve CHP'nin durumu; iç dinamiklerden dış dinamiklere, siyasi etmenlerden iktisadi etmenlere; çok katmanlı ve katmanları da birbirleriyle bağlantılı bir görünüm sunar. Biz burada bu değişim sürecinin sadece bir katmanını, CHP'nin esnaf kesimiyle ilişkilerini değerlendiriyoruz. Burada ana çizgileriyle değerlendirmeye çalıştığımız konu, şüphesiz araştırmacıların üzerinde daha kapsamlı biçimde çalışmasını hak edecek önemdedir. Bu bağlamda sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir girizgâh olarak, CHP'nin sosyal sınıflara, sınıflar arası ilişkilere ve sınıflarla devlet arasındaki ilişkilere yaklaşımını genel çizgileriyle de olsa değerlendirmek ve işçi kesimiyle ilişkisini kısaca ortaya koymanın ise zorunlu olduğunu düşünüyoruz. Bu bilgilerin, daha önceki çalışmalarımızla belli ölçüde çakışması ise kaçınılmaz olmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi, Toplumsal Sınıflar ve İşçiler

Cumhuriyet Halk Partisi ve Toplumsal Sınıflar

Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin toplumsal sınıflara, sınıflar arası ilişkilere ve sınıflarla devlet arasındaki ilişkilere yaklaşımı, partinin temel ilkelerinden biri olan "halkçılık" ve onun sosyal temelini oluşturan "dayanışmacılık" çerçevesinde anlamlandırılabilir.[2] Bu temelde, toplumsal sınıfların varlığı ile

[2] Halkçılık konusu değişik boyutlarıyla ve kapsamlı biçimde, Makal, 1999: 45-160'ta değerlendirilmektedir.

bunlar arasındaki sınıfsal çıkar farklılıkları ve mücadeleleri reddediliyor, toplumun farklı meslek erbabının oluşturduğu organik bir bütün olduğu savunuluyordu. Bu savunu çerçevesinde, batıda olduğu gibi farklı sınıfların çıkarlarını temsil edecek çok sayıda partiye de gerek yoktu ve Cumhuriyet Halk Partisi bütün toplumu temsil edebilirdi. Partinin bu temel anlayışı ve buna dayalı uygulamalar zaman içerisinde bazı değişmeler göstermiş olsa da, genel çizgileriyle 1950'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür.

Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi ve İşçiler[3]

CHP'nin çalışma hayatına ve işçi sorununa yaklaşımı da bu bütüncül bakışın uzantısı niteliğindedir. Bu çerçevede, Cumhuriyetin başlangıç yıllarında yönetim açısından özel bir "işçi sorunu" yoktu ve liberal olarak nitelenen 1920'li yıllarda, bir-iki istisna dışında, bu kesimin çalışma ve yaşama koşullarını düzeltici önlemler getiren hukuksal düzenlemeler de yapılmadı. Aslında 1920'ler Türkiyesi sınıfsız toplum savlarına karşın sınıflı bir toplumdu ama sınıfsal farklılıklar, örneğin 1930'lu yıllar kadar billûrlaşmış ve keskinleşmiş değildi. Bu dönemlerin sınıfsız toplum ideolojisini aslında olandan çok, olması istenen bir toplum tahayyülü olarak kabul etmek daha doğru olacaktır. Buna karşılık, 1930'larda sınıfsal ayrımlar netleşmeye başlayınca, görece yumuşak hatlar da taşıyan halkçılık ideolojisi katılaşarak; sınıf mücadelelerini engellemenin, bastırmanın bir aracı haline geldi. Bu çerçevede, 1930'lu yıllar siyasi ve iktisadi açılardan önemli değişimler getirdi. Siyasi açıdan bakıldığında, tek parti yönetimi giderek katılaşmakta ve kemikleşmekteydi. 1936 yılındaki *Ceza Kanunu* değişiklikleri ile cemiyetlerin kuruluşunda bir ön izin sistemi getirerek CHP dışında siyasal partilerin kurulmasını engelleyen 1938 tarihli *Cemiyetler Kanunu*, bu sürecin önemli bileşenlerindendi. İktisadi alanda ise izlenen devletçi politikalar bir taraftan işçi sayısının artmasına yol açarken, diğer taraftan büyük ölçekli kamu işletmelerinde bir işçi yoğunlaşması yaşanmaktaydı. Devletçi sanayileşme sürecine sekte vuracağından korkulan potansiyel işçi hareketlerini engelleme yanında, bu işletme-

[3] Bu konu, Makal, 1999'da geniş biçimde ele alınmaktadır.

lerde üretimi düzenli hale getirme ve artırma isteği; bu defa işçi sorununu farklı bir biçimde yönetimin gündemine getirmekte ve çalışma yaşamının bütüncül biçimde düzenlenmesini gerekli kılmaktaydı. Bu düzenlemelerin dönemin siyasi ve iktisadi koşullarına uygun olması ve sınıfsal çıkar farklılığını reddeden halkçılık ilkesi doğrultusunda yapılması ise mukadderdi. 1936 tarihinde çıkarılan 3008 sayılı *İş Kanunu* bunu gerçekleştirdi ve iktisadi yaşamdaki devletçilik ile siyasal yaşamdaki tek parti yönetimini, çalışma yaşamında yaptığı düzenlemelerle tamamladı. Tarım başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarının ve fikir işçilerinin kapsam dışında bırakılması, sadece "en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerinin" kapsama alınması ve düzenlemelerin içeriğine ilişkin geniş sınırlama ve aksaklıklar bir tarafta tutulursa; İş Kanunu ile Türkiye tarihinde ilk defa, çalışma ilişkileri bireysel ve toplu boyutlarıyla ve bütüncül bir biçimde düzenlenmiş olmaktaydı. Bireysel iş ilişkileri alanında işçiyi koruyucu önlemler getiren yasa, toplu iş ilişkileri alanında dönemin özelliklerine uygun otoriter düzenlemeler yapıyor; çalışma ilişkileri sisteminin asli iki aktörü olan işçi ve işveren geriye itilirken, devlet belirleyici bir ağırlık kazanıyordu. İş mücadelesi araçları olarak grev ve lokavtın kesin bir biçimde yasaklanması ve cezai müeyyidelere bağlanması, sendikalardan söz edilmeksizin işçi temsilciliği kurumunun getirilmesi, toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünün zorunlu tahkim sistemiyle devlete ihale edilmesi; yasanın belli başlı düzenlemeleriydi. Toplu iş ilişkileri alanındaki düzenlemeleriyle, yasa gerçekten de Recep Peker'in ifadesiyle, "bir rejim kanunu"ydu. Yasanın bireysel çalışma ilişkileri alanındaki işçileri koruyucu hükümleri ise yasa uyarınca çıkarılması gereken tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılamaması, gerekli denetimlerin yapılamaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşulları nedeniyle yeterince yaşama geçirilemedi. İş Kanunu grev-lokavt yasağı rejimiyle, 1960'lı yıllara kadar Türk çalışma ilişkileri sisteminin omurgasını oluşturacaktı. Bu yasak, toplu pazarlık kurumunun gelişmesini de engelleyecek; Borçlar Kanunu'nda düzenlenen *umumi mukavele* kurumu, dönemin kendine özgü koşullarında neredeyse hiç uygulama alanı bulamayacaktı. 1938 tarihli *Cemiyetler Kanunu* ise derneklerin kurulmasına ilişkin olarak getirdiği tescil zorunluluğu yanında, "sınıf esasına veya adına

dayanan" cemiyet kurma yasağı ile tek parti döneminde zaten fiilen mevcut olamayan sendikal örgütlenme özgürlüğünü hukuken de ortadan kaldırıyordu. Türkiye, 1940'lı yılların ortalarına gelindiğinde; sendikal örgütlenme ve grev-lokavtın yasak olduğu, toplu sözleşme kurumunun kâğıt üzerinde kaldığı, çalışma ilişkilerinin taraflarının sistemde söz sahibi olmadığı bir ülke durumundaydı ve bu koşullar, dönemin çalışma yaşamına ilişkin uluslararası normlarına da aykırıydı.

Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve İşçiler[4]

Çok partili döneme geçiş sürecinde ise 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle cemiyetlerin kuruluşunda tescil sistemi ve sınıf esasına veya adına dayanan cemiyet kurma yasağı kaldırıldı. Böylece CHP dışında siyasal partiler ile sendikaların kurulması mümkün hale geldi. 1947 yılında çıkarılan Sendikalar Yasası ile bir taraftan sendikaların kuruluş ve faaliyetleri düzenlenirken, diğer taraftan da bu teşekküller üzerinde sıkı bir idari denetim ve kontrole olanak sağlandı. 1946-1950 dönemi, yeni geçilen çok partili siyasal yaşam koşullarında her alanda belirli bir yumuşamanın yaşandığı ama toplumsal kesimler ve örgütler üzerinde bu koşullara uygun yeni kontrol mekanizmalarının geliştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde CHP, Demokrat Parti'nin rekabeti karşısında geniş halk kitlelerine açılmak zorunda kalırken, diğer taraftan da bu kesimleri kontrol altında tutmak için hukuki ve idari önlemler almaktadır. Geniş halk kesimlerini temsil eden işçi ve esnaf teşekkülleri de bu dönemde CHP'nin özel ilgisine mazhar olmakta, bu örgütleri kontrol etmek için çeşitli ve çok boyutlu çabalar içine girilmektedir. Türkiye'nin toplumsal tarihine ilişkin bu önemine karşılık, dönem ve partinin işçi-esnaf teşekkülleriyle ilişkisi üzerine yeterince çalışma yapılmamıştır. Biz de, Türkiye çalışma ilişkileri tarihi üzerinde çalışırken bu eksikliği görmüş ve bu dönemde CHP'nin işçi sendikalarıyla ilişkisini irdeleyen bir çalışma yapmıştık (Makal, 2007a). Bu çalışmamızın bulgularına göre, CHP değişik kanallarla işçi

[4] Bu konu, Makal, 2002(a)'da geniş biçimde ele alınmaktadır.

hareketini etki altına almaya çalışıyordu. İşçileri partiye yakın sendikalar içinde örgütlemek, bilgi ve eleman yardımında bulunmak, hatta tüzüklerini hazırlamak, aynî ya da nakdî biçimde gerçekleşen yardımlarda bulunmak bu kanalların belli başlılarıydı. CHP aynı dönemde işçi hareketi kadar, esnaf kesimi açısından da benzeri çabalar içerisine girmektedir. Bu çabalar işçi kesimine yönelik çabalarla kısmen benzeşmekte, ancak iki kesimin iktisadi-toplumsal konumlarından kaynaklanan farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Yeni makalemiz, esas olarak, çok partili yaşama geçiş sürecinde CHP'nin esnaf kesimiyle ve bu kesimi temsil eden teşekküllerle ilişkisi üzerinde yoğunlaşıyor. Ancak, bu süreçteki ilişkinin incelenmesi, tarihsel süreklilikler ve farklılaşmalar bağlamında, bunu önceleyen tek parti döneminin de kısaca gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf: Tek Parti Dönemi

Türkiye'de Tek Parti Döneminde Esnaf Kesimine İlişkin Hukuksal Düzenlemeler

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde esnaf meselesi kuşkusuz iktisadi, toplumsal ve siyasi boyutlarıyla ele alınması gerekli olan önemli bir meseledir. Ancak konunun bir de hukuksal boyutu vardır. Cumhuriyetin başlangıcından itibaren esnaf kesimine ve örgütlenmesine yönelik değişik yasalar çıkarılmakta ve bu yasaların hepsi de, çıkarıldıkları dönemin kendine özgü koşullarının etkisini taşımaktadırlar. 1925 ve 1943 yıllarında çıkarılan iki yasa tek parti döneminde çıkarılmış olup, bu dönemde esnaf meselesinin CHP ekseninde incelenmesi, bu yasalardan bağımsız biçimde yapılamayacaktır. Bu nedenle, bu yasaları konunun diğer boyutlarına girmeden önce genel çizgileriyle ele almanın yöntemsel açıdan daha doğru olacağını düşünüyoruz.

1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu

Cumhuriyet döneminde esnaf kesimine ilişkin olarak yapılan ilk hukuksal düzenleme, 1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Ka-

nunu'dur. Aslında Ticaret ve Sanayi Odaları daha önce kurulmuş olmakla birlikte, hukuki dayanakları yoktu ve yetki ve görevleri yasal olarak belirlenmemişti (Tekeli; İlkin, 1983: 58). Bu kesime ilişkin olarak, 22 Nisan 1925'te, 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarıldı. 19 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren nizamnameden sonra, 1926 yılında bu odalar çalışmaya başladı (Tekeli; İlkin, 1983: 58).[5]

655 sayılı yasanın önemli düzenlemelerinden biri, zorunlu üyeliğe ilişkindir. 3. madde "Berri ve Bahri Ticaret Kanunları mucibince sıfatı ticariyeyi haiz olan ve müesseseiticariyesi bulunan her şahıs ferdi ve hükmi ve her nevi borsa mübayaacıları ve hususi ve resmi simsar ve dellallar merkez ve şube olarak ikametgahı ticari ittihaz eyledikleri mahallerin ticaret ve sanayi odalarına kaydolunmağa mecburdurlar" hükmünü getirmekteydi. 4. madde ise "Ticaret ve Sanayi Odaları bulundukları mahallerin birer ticaret sicilini tutacaklardır. İşbu sicile üçüncü madde mucibince odaya kaydı mecburi olanlarla bunların haricinde kalan bilumum esnaf ve dükkanı bulunan sanatkarlar ve küçük tacirler dahi kaydolunacaklardır" hükmünü getiriyordu.[6] Böylece, yasanın yaptığı düzenlemelerle "mecburi mesleki teşkilât fikri de kabul edilmiş bulunuyor(du)" (Yerman; Ağaoğlu, 1943: 42).

Yasa zorunlu üyelik dışında, odalar üzerinde idari denetime olanak sağlayan düzenlemeler de yapmaktaydı. 9. maddeye göre, "Ticaret ve Sanayi Odaları Ticaret Vekaletine merbut olup Vekaletin teftiş ve murakabesine tâbidir(ler)" 10. maddeye göre ise "bilumum esnaf cemiyetleri", Ticaret Bakanlığı'na bağlanmakta, daha önce "bu cemiyetler hakkındaki 24 Mart 1338 tarihli talimatname ile Şehremaneti ile belediyelere verilmiş olan vazaif ve selahiyetler", Ticaret Vekaleti ve Ticaret Odaları tarafından ifa edilir" hükmü bulunmaktaydı.[7] 655 sayılı yasayla getirilen bu sistem, esnaf odaları düzenini getiren 1943 tarihli 4355 sayılı yasaya kadar sürmüştür (Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr: 154). Böylece esnaf ve sanatkârların mesleki birlikleri, örgütlenme ve hukuk yönünden bağımsız faaliyetlerine olanak sağ-

---

[5] Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi konusunda değerlendirmeler için bakınız, Yerman; Ağaoğlu, 1943: 46-63.

[6] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 18, 109. İçtima, 22.4.1341: 429.

[7] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 18, 109. İçtima, 22.4.1341: 430.

layan dernekler rejimine tabi kılınmakla birlikte, aynı zamanda Ticaret Bakanlığına bağlı kuruluşlar olma niteliğini de taşımaktadırlar. Bu durumda, serbest rejimle idari vesayetin bir arada yürütüldüğü karma bir sistem yaratılmış olmaktadır.

1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, bu düzenlemeleriyle Türkiye'de tek parti dönemini ilişkin korporatizm tartışmalarında da yer bulmuştur.[8] Bu tartışmalarda zorunlu örgütlenme konusu ön plâna çıkmakla birlikte, buna ilişkin birçok hususu dikkate almak gereklidir. Zorunlu örgütlenme, korporatif yapının en önemli öğelerinden biri olsa da, her zorunlu örgütlenme korporatizm olarak nitelendirilemez ve korporatizmin diğer bileşenlerinin de sağlanması gerekir. Bunun yanı sıra, bu yasa ile korporatif bir denetim kurmanın esas amaç olarak alınıp alınmadığının tartışılması gerekir. Ticaret Encümeni Mazbatasının, Encümen tarafından yasa tasarısında yapılan değişikliklerin ve nihai yasa metninin incelenmesi; bu yasanın korporatif amaçlarla çıkarıldığını söylemeyi kanımızca olanaksız kılmaktadır. Encümen Mazbatası'nda, "Halen hiç bir maksada tevafuk etmeyen Ticaret Odalarının istihdaf ettikleri gayeler istikametinde faaliyete sevki ancak bu suretle mümkün olabileceğine binaen" sözleriyle, yasanın yeterli ölçüde faaliyet göstermeyen bu odaları çalıştırmak gibi bir amaca yöneldiği görülmektedir. Dördüncü maddede düzenlenen sicile kayıt zorunluluğu ise memleketin iktisadi gelişmesi için gerekli bilgilere ulaşılmasına olanak sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmiştir.[9] Hines ve arkadaşları da, 1933-1934 tarihli araştırmalarında, "Ticaret Odaları, yeni bir kanunla baştan teşkil edilerek teşci olunmuş ve işlerini layıkı veçhile ifa edebilmeleri için, bu teşekküllere, geniş salahiyet ve nim resmi bir vaziyet verilmiştir" değerlendirmesinde bulunmaktaydılar.[10]

---

[8] Türkiye'de tek parti dönemine ilişkin korporatizm tartışmaları kapsamlı biçimde, Makal, 2002(b)'de değerlendirilmektedir.

[9] Ticaret Encümeni Mazbatası için bakınız, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt: 18.

[10] Hines ve arkadaşları, 1936: 508. Walker D. Hines başkanlığında on Amerikalı uzmandan oluşan bir heyet, Türkiye'ye gelerek, Mayıs 1933-Mayıs 1934 tarihleri arasında bir yıl boyunca İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Türkiye İktisadiyatını Tetkik Heyeti bünyesinde, ülkenin çeşitli sorunları ve çözüm yolları konusunda bir araştırma yapmış ve bu çalışmalar 7 cilt halinde yayınlanmıştı.

Aynı yönde ve "amaç" öğesi itibariyle değerlendirmeler yapan Kuruç da, bu örgütlemelerin ya da ilişkilerin o kesimi güçlendirmeye yönelik olarak yapıldığını savunmaktadır. Kuruç, Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu aracılığıyla bu kesimin örgütlenmeye çalışılmasını, "milli iktisat" anlayışı içerisinde yorumlamaktadır. Buna göre, "Sermayenin yerli özel kesimin elinde birikmesi, böylece bu kesimin bir bakıma yoktan var olması için çok şey gereklidir. Yerli özel kesimin örgütlenebilmesi, kendini temsil eder hale gelmesi işin başlangıcıdır. 1924'ten başlayarak bu yönde adımlar atılır. Odalar Kanunu çıkarılır. Ancak daha önemli adım yerli sermayenin devletçe desteklenmesidir. Somut destektir. Bunun kilit taşı ve simgesi ise 1927 yılındaki Teşviki Sanayi Kanunudur" (Kuruç, 1987: 46-47).

Bu değerlendirmeler ışığında, yasa ile getirilen sistem için "korporatizm" değil, "vesayet" sözcüğünü kullanmanın daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Konunun uygulama itibariyle değerlendirilmesi de, yasanın bu kesim üzerinde kontrolü amaçlayıp amaçlamadığı konusuna ışık tutacaktır. Dönem içerisinde yapılan bir değerlendirme, bu örgütlenme ile sağlanacağı savlanan devlet kontrolünün sağlanmadığını/sağlanamadığını göstermektedir. Yerman ve Ağaoğlu, 1943 tarihini taşıyan bir eserlerinde, 655 sayılı yasanın yarattığı sistemi eleştirirken, sakat ve eksik noktalardan biri olarak, şunu belirtmektedirler: "Devlet kontrolü bu teşkilata muayyen bir istikamet veremeyecek kadar eksik ve müeyyidesizdir" (Yerman; Ağaoğlu, 1943: 68). Eksik ve müeyyidesiz bir devlet kontrolünün ne kadar "korporatif" sonuçlar doğuracağını tartışmayı gereksiz buluyoruz.

Bu odalara ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta da şudur: Başlangıçta bu odalar bir üst birliğe sahip değillerdi ve 1927 ve 1928 yıllarında iki "Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi" toplayarak, seslerini duyurmaya çalıştılar. Aralarında çıkan çıkar çatışmaları sonucunda da, 1927 yılında, İstanbul ve İzmir'de iki ayrı sanayi birliği kuruldu (Tekeli; İlkin, 1983: 58). Bu gelişmeler, hem devlet kontrolünün düzeyini göstermesi, hem de bizatihi korporatif esasa dayalı bir yapılanmaya pek de uygun düşmemesi açılarından ilginçtir.

1943 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu[11]

Esnaf teşekküllerine ilişkin olarak 1925 tarihli yasanın 18 yıllık uygulaması yetersiz kaldığı için, bu kesime yönelik yeni bir hukuksal düzenlemeye gidilmiştir. 1943 tarihli ve 4355 sayılı yeni yasanın temel özelliklerinden birisi, birbirlerinden iktisadi ve sosyal açıdan farklı özellikler taşıyan ticaret ve sanayi kesimi ile esnaf kesiminin örgütlenmelerinin aynı yasa kapsamında düzenlemiş olmasıdır. Farklı koşullara ve sorunlara sahip kesimlerin durumlarının tek bir yasa içerisinde düzenlenmesi, yasa uygulamasının başarısız olmasının altında yatan temel etmenlerden biri olmuştur. Bir taraftan zorunlu üyelik getiren yasa, diğer taraftan da "Bu kanunda yazılı teşekküller Ticaret Vekilliğinin teftiş ve murakabesine tâbidirler" hükmü ile de idari bir denetime olanak sağlamaktadır.[12] Madde 25'te yer alan "Ticaret Vekilliği lüzum gördüğü takdirde ticaret ve sanayi odalarıyla esnaf odalarına bölgeleri dahilinde ajanlıklar açmalarını emredebilir" hükmü, dönemin temel bakışını da yansıtan yasanın otoriter ve hiyerarşik karakterini ortaya koymaktadır. Buna karşılık yasada, "Esnafın karşılıklı yardımlaşmasından, muhtaçlara muavenetten, çırakların yetiştirilmesinden, ustalarla kalfalar ve çıraklar arasındaki münasebetlerden ve hizmet akitlerinden, ehliyet tespitinden ve buna münasil esnaflık işlerinin düzenlenmesinde hayat önemi olan mevzulardan hiç bahis yoktur."[13] Diğer taraftan uygulama itibariyle bakıldığında; esnafın geleneksel örgütlenme zorlukları, örgütlenme eğiliminin ve aidat ödeme eğiliminin düşüklüğü[14], bunların sonucu olarak sadece 7 ilde esnaf odalarının kurulabilmiş olması ve bu odaların da güçsüzlüğü, odalar dışında kendileri için 1925 esnaf talimatnamesinin geçerli olduğu başka esnaf cemiyetlerinin varlığı; yasanın bir bütünlük içerisinde uygulana-

---

[11] Kanun no: 4355, Kabul tarihi: 11/1/1943, Resmi Gazete: 18 Kanunusani 1943.

[12] Madde 2.

[13] Dr. Rebi Barkın'ın CHP Genel Sekreterliğine sunduğu 23.1.1948 tarihli *"İstanbul'da Esnaf Meselesi"* başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1: 15.

[14] İstanbul'da 52.000 esnaftan yıllara göre aidat ödeyenlerin sayısı şöyledir: 1943: 40.812, 1944: 49.698, 1945: 28.491, 1946: 24.412. Bakınız, *"İstanbul'da Esnaf Meselesi"* başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1: 17.

bilmesini engelleyen etmenler olarak belirginleşmiştir.[15] CHP'nin işçi ve esnaf teşkilâtlarıyla ilişkiler konusunda görevlendirdiği Barkın, Parti tarafından esnaf kuruluşlarına yeterince yardım yapılmadığını, yardımların yok denecek düzeyde kaldığını; esnafın bu kanunu saymadığını, ona karşı cephe aldığını, bu kanunla esnafa hiç faydası olmayan bir hükümet idaresi ihdas olunduğunu ve esnafın bir tepki olarak aidat ödemediğini ifade ederken, ilginç bir saptama da yapmakta ve "Bunu bir nevi sivil itaatsizlik hali diye tavsif edebiliriz" demektedir.[16]

Cumhuriyet Halk Partisi-Esnaf İlişkileri

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Esnaf Sorununa Yaklaşımı

Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde işçi ve esnaf, kentsel kesimleri oluşturan iki temel çalışan kategorisi olarak CHP açısından önemli görüldü ve Parti başlangıçtan itibaren bu kesimlere ilgi gösterdi. Bu ilginin iki boyutlu olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, bu kesimlerin çalışma hayatına ilişkin sorunlarının saptanması ve giderilmesidir. Şüphesiz ki, kendi hesaplarına ya da aynı anlama gelmek üzere bağımsız çalışan esnafın sorunları ve çözüm yollarıyla, bir işverene bağımlı olarak çalışan işçilerin sorunları ve çözüm yolları arasında önemli farklılıklar vardır ve bu farklılıklar Partinin bu kesimlere yaklaşımında da etkili olmaktadır. Ancak, çok partili siyasal yaşama geçinceye kadar, her iki kesimin sorunlarına duyulan ilginin ve getirilen çözümlerin yeterli olduğu hiçbir biçimde söylenemez. İlginin diğer boyutu ise bu kesimlerin müesses nizama ve CHP ideolojisine aykırı davranışlarının engellenerek sisteme entegre edilmeleridir. Bu açıdan bakıldığı zaman, CHP'nin işçiye ve esnafa yaklaşımında ciddi bir farklılık göze çarpmaktadır. Parti başlangıçtan itibaren işçi kesimini siyasal ve toplumsal açıdan potansiyel bir tehlike olarak görür ve önlemlerini bu doğrultuda alırken, esnaf kesimi tam tersine müesses nizam açısından bir sosyal denge unsuru ya da bir

---

[15] Yasa uygulamasını olumsuz yönde etkileyen faktörler konusunda bakınız, Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr: 154.

[16] "*İstanbul'da Esnaf Meselesi*" başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1: 19.

sigorta olarak görülmektedir. Barkın'ın bu bakışı yansıtan veciz ifadesiyle, "Esnaf asırlardan müntakil bir geleneğe sahiptir. Yerleşmiş ve kökleşmiştir ve bazı menfi ideolojik fikirlerin az kazançlı iş erbabı arasında yayılmasına karşı en büyük siperdir. Sefinei İçtimaimizin bir nevi safrasıdır ve onun şu veya bu istikamette oynamasını önler."[17]

Parti Genel Sekreterliği 1930'lu yıllarda bu iki amaç doğrultusunda işçi ve esnafın durumuna ilişkin olarak başlıca iki yoldan bilgi toplamaya yöneldi. Bunlardan biri, Partinin yerel teşkilâtından bölgelerindeki işçi ve esnafın durumu üzerine aktarılan bilgilerdir. Diğer yol ise parti müfettişlerinin dönemsel olarak yaptıkları denetimler sonucunda topladıkları bilgileri Genel Sekreterliğe raporlar aracılığıyla aktarmalarıdır. Bütün Türkiye itibariyle düzenlenmiş olan ve bir anlamda envanter niteliğini taşıyan bu raporlarda, sorunların ayrıntılı biçimde saptanması yanında, bu sorunların giderilmesi için öneriler de yer alıyor. Raporlarda, işçi ve esnafın toplumsal açıdan önemi ile partinin ideolojisine yakın tutulması gerekirliği de sık sık vurgulanıyor. Bu raporlardan sadece birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

Aydın Saylavı Adnan'ın (Menderes) 1935 tarihli raporuna göre, Antalya'da "Esnafın durumları normaldir, teşkilâta bağlanmışlardır, liman işçileri de bu teşkilâtın içindedir." Konya'da ise "Esnaf teşkilâtlandırılmıştır. Partimizin ön ayak olmasile 23 esnaf cemiyeti teşkil edilmiş bunlar için Partimizin Ölübelendi kanun ocağında yer tesis edilmiştir. Ancak bu cemiyetlerin bir faydaları, müşahade olunan bir faaliyetleri yoktur. Esnafın iç meyilleri normaldir. Parti teşkilâtımızın Konyada gösterdiği hususiyet dolayısile işçi, amele, esnaf ve bütün halk Parti ile sıkı bir kaynaşma halinde değildir."[18]

Malatya Saylavı Vasıf Çınay'ın 1936 yılında yazdığı raporlarda yer alan bilgilere göre, Çanakkale ve Kırklareli'nde "Esnafın ufak krediye ihtiyacı vardır." Edirne'de ise "Esnaf teşkilâtları varsa da yardım sandıkları sigortaları gibi şeyleri olmadığından faydaları dokunmuyor. Kendilerile temasımda ufak krediye ihtiyaç-

[17] Barkın'ın C.H.P. Genel Sekreterliği'ne verdiği 18.7.1947 tarihli rapor: 4; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

[18] [BCA CHPK], No. 490.01/726.485.1.

larını anladım. Bu cihetten teşkilâtlarının kuvvetlendirilmesi bankaların ufak krediler vermelerinin temini faydalı olacaktır."[19]

Trabzon Saylavı Raif Karadeniz'in 1935 tarihli raporunda yer alan bilgilere göre ise Tokat ve Amasya'da "Esnaf teşekkülü yoktur." Sivas'ta "Merkezde her yerde olduğu gibi kasabanın ihtiyacı derecesinde küçük sanatlara mensup vatandaşlar vardır. Fakat bir esnaf teşkilâtı yoktur."[20]

CHP'de işçi ve esnaf kesimleriyle ilişkileri yürütmek üzere parti içerisinde 1931 yazının sonunda bir "İş, İşçiler, Esnaf Teşkilatları ve Serbest Meslekler" Bürosu kurulmuştu. Bu büro, Umumi İdare Heyeti içinde 4 grup içerisinde kurulan 13 bürodan 9uncusu idi (Tunçay, 1981: 319-320). Büro ve burada çalışan elemanlar, ülke ölçeğinde bu kesimler nezdinde çalışmalar yapıyor ve Parti de buna dayanarak görüş ve önlemler oluşturmaya çalışıyordu. Büro, 1935 yılında işçi ve esnaf teşekkülleri hakkında bir rapor hazırlayarak Genel Sekreterliğe sundu. Raporda, dokuzuncu büronun bu konuda ülke ölçeğinde bir ön araştırmaya giriştiği şu sözlerle ifade edilmektedir: "Dördüncü Büyük kurultayın kabul ettiği Parti programının işçi ve esnafa ait olan hükümlerini yerine getirmek ve bunlara verilecek teşkilâtı bizim ihtiyaç ve vaziyetimize uygun şekilde tespit eylemek için dokuzuncu Büro, işçi ve esnafın memleketteki durumunu anlamaya ve bu işlerin yabancı memleketlerde nasıl yürütüldüğünü öğrenmeğe teşebbüs etmiş ve öğrenilmesi lâzım olan noktaları sarih ve mufassal sualler tarzında tertip ederek 27.6.935 tarihinde Elçilere ve 23.8.935 tarihinde de Parti örgütüne göndermiştir."[21] Raporda bu çalışmaların ve geriye dönüşlerin yetersiz kaldığı ifade edilmekte ve esnaf örgütlenmesi ile ilgili olarak şu öneride bulunulmaktadır: Esnafa gelince, "Bunların karşılıklı yardım tedbirleri almaları, mesleklerini ilerletebilmeleri, ulusal bünye içinde ehliyet, meslekî vicdan ve namusa sahip bir esnaf kitlesi vücut bulması için teşkilâtlandırılmaları ve daha doğrusu mevcut teşkilâtlarının ıslahı gerekir."[22] Raporun devamında ise, örgüt-

---

[19] [BCA CHPK], No. 490.01/726.485.1.

[20] [BCA CHPK], No. 490.01/726.485.1.

[21] İşçi ve esnaf teşekkülleri hakkında dokuzuncu büronun Genel Sekreterliğe verdiği 28.11.935 (?) tarihli rapor: 1; [BCA CHPK], No. 490.01/1443.18.1.

[22] İşçi ve esnaf teşekkülleri hakkında dokuzuncu büronun Genel Sekreterliğe verdiği 28.11.935 (?) tarihli rapor: 6; [BCA CHPK], No. 490.01/1443.18.1.

lenmeye ilişkin ayrıntılı öneriler yer almaktadır.

Örgütleme açısından bakıldığında ise Cumhuriyet Halk Partisi 1930'lu yıllarda, işçi kesimini ve esnafı, kendisine yakın bazı cemiyetler içerisinde toplamaya çalışmıştır.[23] Bu girişimlerin en önemlisi olan 1934 tarihli İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'ni aşağıda ayrı bir başlık altında tartışacağız. Ancak, CHP'nin bu konudaki uygulamaları sadece İzmir iline özgü değildir ve yurdun değişik yörelerinde daha yumuşak çizgili olmak kaydıyla, bu tür örgütleme çabaları vardır. Örneğin, Ankara düzeyinde de yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Ankara Esnaf Cemiyetleri Genel Sekreterliğinin 11.7.1936 tarihinde Vali ve İlyönkurul Yüksek Başkanlığına yazdığı yazıda, "Yüksek Emirleriniz Üzerine Ankaradaki Esnaf Cemiyetlerinin İçtima'î, Malî Vaziyetlerini, Bu hususda yapılması gerek olan İşler Hakkındaki Düşüncelerimi ve yerine getirilmesi istenilen Dilekleri Aşağıya, birer birer kısaca yazıyorum: Partinin Üçüncü Büyük Kongresi, Esnafı ve küçük sanayi erbabını birleştirmeğe, Kütleleştirmeğe, Onları Kuvvetli ve Emniyetli bir vaziyete koymağa Karar vermiş ve bunu Programına idhâl etmesi üzerine İlyönkurulumuzun değerli Yardımlarile Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesine göre 931 yılında Ankarada Esnaf Cemiyetleri Teşkiline başlanmış, O tarihten itibaren bu güne kadar Yirmi Cemiyet kurulmuştur" denirken, esnaf örgütlenmesinin hiyerarşik bir yapı içerisinde Partinin gözetiminde yapılmaya çalışıldığı ortaya konmuş olmaktadır.[24]

1934 İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği

İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği, CHP'nin işçi ve esnafı kendine yakın teşekküllerde örgütleme girişimlerinin en önemli örneğiydi. 1934 yılında İzmir'de başlayan uygulamaya göre, her meslekteki işçiler zorunluluk esasına tâbi biçimde, tek bir dernek veya birlikte toplanmaya çalışıldı. Bu koşullara uymayan işçi ve onları çalıştıranlar için cezai hükümler getirildi (Sülker, 1955:

---

[23] Sülker bu örgütlenmelerin amacını, "işçi sınıfını dilediği istikamete yöneltmek ve C.H.P.nin bir parçası haline getirmek" olarak değerlendirmektedir. Bakınız, Sülker, 1955: 31. 1930'lu yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi güdümünde yaratılmak istenen bu örgütlerle ilgili olarak bakınız, Sülker, 1955: 31-33; Güzel, 1993: 162-163.

[24] [BCA CHPK], No. 490.01/594.52.2.

32). İzmir'deki birlik ve derneklerin tümü ise İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin çatısı altında toplanmıştı.[25] Birliğin, "işçiler ile esnafı rejime her yönüyle bağlı ve faydalı kılmak" biçiminde belirlenen amacı, dönemin siyasi anlayışı ve uygulamaları ile tümüyle uyumludur. Birliğin, meslek esasına göre ve esnafla işçiyi aynı çatı altında toplayacak biçimde örgütlenmesi de, dönemin halkçılık anlayışı ve sınıfların varlığının reddedilmesi çerçevesinde, işçi sorunlarına yaklaşımı göstermesi açısından ilginçtir. Birliğe, faaliyete geçtiği 1 Ocak 1935 tarihinden 23 Kasım 1935 tarihine kadar 164 kuruluş, 5.555 esnaf ve 23.869 işçi üye olmuştu (Varlık, 1998: 175). 1938 yılında ise Birliğin 26.000 küsür işçi, 6.200 esnaf olmak üzere, 32.000'den fazla üyesi vardı.[26] Üye sayısı 1941'de 34.000'e kadar çıkan Birlik, 1946'ya kadar varlığını sürdürdü (Varlık, 1998: 175). İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği, tek parti dönemindeki korporatizm tartışmaları içerisinde de yer alan bir uygulamadır.[27]

Parti ve Esnaf: Kaynaşmış Bir Kitle

Tek parti döneminde ortaya çıkan bir oluşum ise CHP'nin tüm toplumsal örgütlenmelerle ilişkisini ve onları kendi kontrolüne alma çabalarını ortaya koyma açısından ilginçtir. Buna göre, 1930'lu yılların sonunda tüm Türkiye ölçeğindeki esnaf teşekkülleri partiye bağlılıklarını ilân ederek, manevî/hükmî şahsiyetlerini CHP'ye bağlama kararı almaktadırlar. Arşiv belgelerine dayanarak olayın tarihsel izi sürüldüğünde, ilk olarak karşımıza CHP Genel Sekreterliği'nin 1936 tarihli bir yazısı çıkmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin 31.5.1936 tarihli ve 3/34 sayılı "Cumhuriyet Halk Partisine bağlanacak Hükmî Şahsiyetlerin Partiye Bağlanmalarını Gösteren Öğrenek" başlıklı

---

[25] "İzmirin işçi ve esnaf cemiyetleri ora Parti idaresinin eli ve sıkı alâkası altında işçi ve esnaf birliği namı ile birleşerek bir teşekkül vücuda getir(diler)"; Bakınız, Büro IX, İzmir Saylavı H. Çakır'ın CHP Genel Sekreterliğine 30 Temmuz 1938 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1443.18.1.

[26] Büro IX, İzmir Saylavı H. Çakır'ın CHP Genel Sekreterliğine 30 Temmuz 1938 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1443.18.1.

[27] Uygulamanın korporatizm açısından değerlendirilmesi için bakınız, Makal, 2002(b): 189-190.

yazısında, parti tüzüğünün büyük kurultay delegelerini sayan 31. Maddesinin ç fıkrasının "Partiye bağlı olduğu Genbaşkurca onaylanmış olan hükmî şahsiyetlerin kurultaya delege gönderebilecekleri" hükmü hatırlatıldıktan sonra, ancak buna ilişkin şartların belli olmadığı ifade edilerek, bu şartlar tanımlanmaktadır. Teşekküllerin yetkili kurullarının bu doğrultuda karar almaları ve başvurmaları yanında, kuruluşların Kemalizmi kabul etmiş olmaları, nizamnamelerini bu esasa göre tanzim etmeleri; bu şartların başlıcalarıdır.[28] Öğrenekte, bu hükmi şahsiyetlerin de, bu katılıma karşılık Partinin müzaheret ve himayesini kazanmış olacakları, partinin bu teşekküllere karşı sevgi ve ilgisini genişleteceği ifade edilmektedir.[29] CHP Trabzon İl Yönetim Kurulu'nun Genel Sekreterliğe yazdığı 28 Eylül 1938 ve 279 sayılı yazısında, "13/8/938 tarih ve 3/1238 sayılı emirleriniz cevabıdır" dendiğine göre, bu katılım hareketi 1938 yılında Parti Genel Sekreterliği tarafından başlatılmış ve izleyen dönemlerde de takip altında tutulmuştur.[30] Bunu izleyen aylar boyunca ise, tüm ülke ölçeğindeki esnaf cemiyetleri yönetimlerinin, kitlesel halde Kemalizme bağlılıklarını ifade edip, manevî/hükmî şahsiyetlerini "Partiye bağlama" kararı aldıklarını gözlüyoruz. Sadece tek bir örnek vermek gerekirse, Konya İl Yönetim Kurulu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı 6/I. Kân/1938 (6.12.1938) tarihli yazı şöyledir:

"CHP Genel Sekreterliği yüksek katına, Ankara

3/1240 sayılı buyrukları karşılığıdır.

Parti nizamnamesinin 31 inci maddesinin (C) fıkrasına uyarak partiye bağlılıklarının genbaşkurca onaylanmasını rica eden (23) esnaf cemiyetine ait mazbatalar ve teşkil ettikleri dört grubu gösteren cetvel bağlı cetvel derin saygılarımla sunulmuştur. İmza: İlbay ve C.H.P. İlyönkurul Başkanı"[31]

Arşivlerde, diğer illerden gelen benzeri taleplere ilişkin çok sayıda belge yer almaktadır.[32] Bu oluşum, kuşkusuz bundan son-

---

[28] [BCA CHPK], No. 490.01/207.820.1: 211-212.

[29] [BCA CHPK], No. 490.01/207.820.1: 211.

[30] [BCA CHPK], No. 490.01/207.820.1: 43.

[31] [BCA CHPK], No. 490.01/207.820.1.

[32] İstanbul, Edirne ve Zonguldak illerine ilişkin belgeler için bakınız, çalışmamızın sonunda yer alan Ek: 2, Ek: 3, Ek: 4.

ra tek parti döneminde korporatizm konusunu ele alacak çalışmalarda daha geniş biçimde tartışılmalıdır.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf: Çok Partili Yaşama Geçiş Süreci

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Esnaf Sorununa Yaklaşımı

1946 seçim sonuçları, CHP'nin çok partili siyasal yaşamın gerçekleriyle yüzleşmesini zorunlu kılmakta ve gelecekte neler olabileceği konusunda da önemli bir gösterge teşkil etmektedir. Artık 1946 seçimleri, daha sonraki seçimin kaybedilebileceği düşüncesini partinin karşısına bir gerçeklik olarak koymuş, CHP bu olumsuz sonuçtan kaçınmak için o güne kadar ihmal ettiği kitlelere açılmak, onlara ilişkin yeni uygulamalara gitmek durumunda kalmıştır. İhmal edilen bu kesimler arasında yer alan işçi ve esnaf kitleleriyle seçim kazanmak arasındaki bağlantı, bir raporda açık biçimde ortaya konmaktadır: "Şunu daima akılda tutmak gerekir ki tek dereceli seçimde her vatandaş bir oy sahibidir ve İstanbul'un dörtte üçünü teşkil eden işçi, küçük sanat erbabı ve esnafı partimize bağladığımız takdirde bütün bu gayret ve faaliyetlerin amacı olan seçimleri de kazanabiliriz."[33]

Döneme ilişkin raporlar ve Parti'nin değişik birimleri arasındaki yazışmalar, geniş kitlelerin çalışma ve yaşama koşullarına ilişkin olarak, geçmiş dönemlerde mevcut olmayan bir duyarlılığın zaman içerisinde tedricen oluşmaya başladığını, Parti görevlilerinden merkeze gelen raporlardaki değerlendirmelerin giderek yetkili kurullar tarafından da kabul edilmeye ve çözümler aranmaya başlandığını ortaya koymaktadır. Böylece, o güne kadar halkçılık ideolojisi çerçevesinde sınıfların ve sınıf mücadelelerinin varlığını reddeden CHP, bizatihi sınıf gerçekliğiyle karşı karşıya kalmakta ve daha önce ihmal ettiği değişik toplumsal sınıf ve katmanlara yönelme zorunluluğunu hissetmektedir. Bu yönelmenin amaç, araç ve biçim yönünden ise kapsamlı bir değerlendirmeye tâbi tutulması gerekir. CHP Genel Sekreteri Konya Milletvekili T. F. Sılay imzalı ve Partinin İl idare kurullarına

[33] Barkın'ın C.H.P. Genel Sekreterliği'ne verdiği 18.7.1947 tarihli rapor: 8; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

gönderilen 27.2.1948 tarihli ve 3052 sayılı, "İşçi ve Esnafla ilgilenmek lüzumu, bunlarla yapılacak temaslar hakkında genelge"de ifade edilen görüşler, Parti'nin her ne kadar yeni koşullar altında bu kesimlere ulaşmak için gayret göstereceğini ortaya koysa da, bazı temel yaklaşımlarından da, aynen işçi meselesinde olduğu gibi vazgeçmediğini ortaya koymaktadır. Genelgede, Türkiye'de gelişen iş hayatına atıfta bulunularak işçi ve esnafın önemi vurgulanmakta ve bunlarla ilgilenme gereği ifade edilirken; 1947 yılında yapılan değişiklikle Parti programının "Sosyal Politikalarımız" başlıklı VII. Bölümüne işçi ve esnafla ilgili hükümler konulduğu hatırlatılmaktadır. Esnaf açısından bu ilkeler, "esnaf ve küçük sanatlar erbabını topluluğumuzun yapısının esas unsuru" saymak ve bunların "meslek varlıklarını güven altına alacak tedbirlerin düşünüleceği" noktalarında yoğunlaşmaktadır.[34] Genelgede, "günden güne büyüyen işçi ve esnaf kütlesiyle yakından temasda bulunarak bu zümrenin sempatisinin kazanılması muvaffakiyetin baş şartı olarak görüyoruz" denirken, "sendikalar ve derneklerle daima temas halinde bulunmak ve bunların içlerindeki cereyanlara muttali olmak suretiyle bu teşekkülleri komünist temayüllerden ve cemiyet düşmanı tahriklerden korumağı yalnız bir parti hizmeti değil aynı zamanda da bir memleket vazifesi olarak telakki etmekteyiz" sözleriyle Parti'nin bu teşekküllerle ilişkisinin temel amacı da ortaya konmuş olmaktaydı.[35] Genelgede, işçi ve esnaf kuruluşlarıyla ilişkilerden sorumlu olan Üçüncü Büro'nun zaten çalışmakta olduğu ama bunun dışında da mesleki teşekküllerin hükümet, belediye ve iş verenlerle olan münasebetlerinde tedbirler almak ve gönüllerinde sempati uyandırmanın gerekliliği vurgulanmakta ve Partiye bağlı işçi ve esnaf vasıtasıyla, olmayanları parti teşkilâtına kazandırmanın önemine dikkat çekilmektedir.[36]

Kuşkusuz, CHP'nin değişik toplumsal sınıf ve tabakalara karşı tavrında 1946'dan başlayarak ortaya çıkan değişim, çok partili yaşamın varlık kazanmasıyla yakından ilgilidir. Çok partili yaşama geçilmiş olması, tüm sınırlılıklarına karşın otoriter çizginin daha yumuşak ve ince tutulması sonucunu doğururken, "...par-

[34] [BCA CHPK], No. 490.01/8.41.89: 1-2.
[35] [BCA CHPK], No. 490.01/8.41.89: 2.
[36] [BCA CHPK], No. 490.01/8.41.89: 3-4.

lamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde, artık seyirci değil, aktörler olarak yer alması sonucunu doğurmuştur. Siyasi iktidarlar, bu tarihten sonra, en azından seçimden seçime, işçi, köylü, esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak, bunlara şu veya bu biçimde yanıt vermek zorunda kalacaklardır" (Boratav, 2003: 94). Daha önceki dönemlerden farklı olarak, artık oy hakkına sahip olan ve bu hakkını seçimden seçime iki rakip parti arasında kullanan geniş halk yığınlarının oy gücü, bölüşüm politikalarında ve sosyal politikalarda yeni bazı uygulamaların varlık kazanması üzerinde etkili olmaktadır ve "...CHP çok partili hayatta çeşitli sınıf ve zümreleri kazanmak için DP ile çetin bir rekabete giriş(mektedir)" (Timur, 1994: 63).

Esnaf Kesiminin Niceliği

Dönem itibariyle Türkiye'de, birçok konuda olduğu gibi esnaf kesiminin niceliğine ilişkin de sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Ancak, CHP Arşivi'ndeki belge ve raporlardan, parti açısından en önemli kent olarak görülen ve çalışmaların yoğunlaştığı İstanbul'daki esnaf sayısına ilişkin rakamlara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Barkın'ın 23.1.1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne sunduğu "İstanbul'da Esnaf Meselesi" başlıklı 35 sayfalık kapsamlı raporunda yer alan verilere göre, "İstanbul'da 26.000 kadar küçük sanat erbabı vardır. Bunlar ayakkabıcı, saraç, marangoz, dokumacı, terzi vesaire gibi eski tabiriyle (ehli hirfet) denilen kimselerdir. Bunlar türlü sosyal ve ekonomik dertlerin tesiri altında buhranlı zamanlar geçirmekte olan vatandaşlardır. Sahip oldukları küçük işletmelerde kendileri yalnızca veya kalfa ve çıraklarıyle beraber çalışırlar. Bundan başka yine İstanbul'da 18.000 den fazla küçük tacir nevinden esnaf ile 8.000 den fazla hammal, arabacı, kayıkçı, berber vesaire gibi hizmet erbabı vardır. Bunların hepsinin yekûnu 52.000 i geçmektedir."[37] Bunlar, odaya kayıtlı olan esnaf sayısını gösteren rakamlardır. Bunların yanında, daha önce kayıtlı oldukları halde Ticaret Ba-

[37] "*İstanbul'da Esnaf Meselesi*" başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.; Sunuş: 2-3.

kanlığının 15.2.945 tarihli sirküleri ile oda camiasından çıkarılan kalfa, çırak, tezgâhtar ve müstahdemler de bulunmaktadır.[38] "İstanbulun 50.000 esnafının yanında kalfa (2.293) çırak (3.159) tezgahtar (1.409) ve müstahdem (3.413) olarak 10.275 kişi daha vardır."[39] Dolayısıyla esnaf ve yanında çalışanlar birlikte düşünüldüğünde 63.000 kişiyi aşan önemli bir niceliğe ulaşılmış olmaktadır. Kayıtlarını hiç yaptırmayanlar ile mükellefiyetten kaçanlar da düşünüldüğünde, bu rakamın daha da artması söz konusu olacaktır. Bu kişilerin kendileri yanında aile fertleri de dikkate alındığında, "Yalnız İstanbulda sayısı 50.000 i geçen esnaf ve küçük sanat erbabı (200.000) e yakın bir vatandaş kitlesini temsil etmektedir."[40] Bir hatırlatma olarak, aynı tarihlerde İstanbul'daki işçi sayısının ise 120.000 olarak tahmin edildiğini ekleyelim.[41] Salt nicel açıdan bakıldığı zaman dahi, esnaf kesiminin çok partili siyasal yaşam içinde oy hakkı itibariyle kapladığı yer ve CHP'nin yeni politikaları açısından önemi ortaya çıkıyor. Ancak esnaf kesimi bu niceliğinin ötesinde, Parti tarafından siyasi ve sosyal bir denge unsuru olarak da görülmektedir ki, bu konuya ilişkin olarak çalışmamızın değişik bölümlerinde saptamalar yapmış durumdayız.

Örgütlemek İçin Örgütlenmek ve Esnafı Örgütleme Girişimleri

CHP, 1946-1950 döneminde sosyal ve mesleki teşekküllere ilgisini iki ana eksende, işçileri temsil eden sendikalar ve esnafları temsil eden esnaf teşekkülleri nezdinde sürdürdü. Çalışmamızın giriş bölümünde yaptığımız değerlendirmeler, aslında Partinin işçi ve esnafı örgütlemek konusunda 1930'lu yıllara kadar uzanan yarım kalmış bir tecrübesi olduğunu ortaya koymaktaydı.

---

38 "*İstanbul'da Esnaf Meselesi*" başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1: 26.

39 "*İstanbul'da Esnaf Meselesi*" başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1: 15.

40 "*İstanbul'da Esnaf Meselesi*" başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.; Sunuş: 3.

41 Barkın'ın CHP Genel Sekreterliğine sunduğu 12.9.1949 tarihli *"İşçi sendikaları ve işçilerin teşkilâtlandırılması hakkında rapor"* başlıklı rapor; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

Yeni koşullar yeni girişimleri beraberinde getirirken, Parti işçiyi ve esnafı kendi doğrultusunda örgütleyebilmek amacıyla, kendi içinde de yeni bir oluşuma gitmektedir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alındığında, CHP'de 1931 yılında "İş, İşçiler, Esnaf Teşkilâtları ve Serbest Meslekler" adlı 9. Büro kurulmuştu. Bu büronun, sınırlı olmakla birlikte, adına uygun etkinlikleri de oldu. CHP Genel Sekreteri'nin 1947 tarihli bir yazısından, Genel Sekreterlikte yeni bir oluşuma gidildiği ve işçi ve esnafın örgütlenmesine yönelik olarak zaten yürütülmekte olan etkinliklerle ilgili bir komite oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıda yer alan "İşçi ve esnaf teşkilâtları ve bu teşkilâtlarla ilgili işlerle meşgul olmak üzere Genel Sekreterliğimizde kurulan Sosyal İşler Komitesi"[42] ifadesi, hem komitenin adını -Sosyal İşler-, hem de komitenin amacını -işçi ve esnaf teşkilâtları ve bu teşkilâtlarla ilgili işlerle meşgul olmak- açıkça ortaya koymaktadır. 1948 yılı başlarında ise Parti Genel Sekreterliği bir iş bölümü yapmakta ve "İşçi ve Esnaf Teşekkülleri ve Sosyal Mevzular"ı, Genel İdare Kurulu üyelerinden Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin iştigal sahası olarak saptamaktadır. Bürge, III. Büronun şefidir ve Rebi Barkın da aynı büroda çalışmaktadır.[43] Barkın da aynı tarihler itibariyle durumu, "Memlekette bu işleri organize etmek için Genel Sekreterlikde bir büro kurulması ve bu işlerle Parti olarak iştigal edilmesi fikri de Partimiz için henüz yenidir. ...Partimiz merkezde çalışmak üzere beni bu işle tavzif etmiştir" sözleriyle anlatmaktadır.[44]

CHP belgeleri, bu tarihlerde Partinin Genel İdare Kurulu içerisindeki bürolar arasında yeni bir işbölümüne gidildiğini ortaya koymaktadır. 1948 tarihli bir yazıda "Genel Sekreterlik Sosyal İşler Bürosu"ndan söz edilmekte,[45] bürolar arasındaki yeni işbölümünü gösteren 1949 tarihli belge de, III. Büro'nun adının artık "Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu" olduğunu ve bu büronun

---

[42] C.H.P. Genel Sekreteri'nin Başbakan Recep Peker'e 15.2.1947 tarihli yazısının eki; [BCA CHPK], No. 490.01/1440.11.1.

[43] C.H.P. Genel Sekreteri T. Fikret Sılay'ın Manisa Eski Milletvekili Haldun Sarhan'a 8.5.1948 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.7.2.

[44] Bakınız, C.H.P. Genel Sekreterliği'ne verdiği 16.4.1948 tarihli *"İstanbul İşçi Sendikaları Hakkında Rapor"*: 5; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

[45] Bakınız, III. Büro şefi Bürge'nin Ali Sönmez'e 17.9.1948 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1442.15.1.

sorumluluğuna diğer bazı teşekküllerle birlikte "mesleki teşekküller"in de girdiğini açıklıkla ortaya koymaktadır.[46] Döneme ilişkin tüm belgeler de, CHP'nin işçiyi ve esnafı örgütleme etkinliklerinin, III. Büro'nun sorumluluğunda yürütüldüğünü göstermektedir.[47] Parti Genel Sekreterliği tarafından işçiyi ve esnafı örgütleme amacıyla 1946 yılı sonlarında görevlendirilmiş olan Dr. Rebi Barkın da bu yeni oluşum içerisinde yer almakta, birçok yazısında İstanbul'da işçi ve esnafın teşkilâtlandırılmasıyla görevlendirilmiş olduğunu belirtmektedir.[48] Özetlemek gerekirse, CHP'nin işçiyi ve esnafı örgütleme çabaları Parti'nin "Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu" adlı III. Bürosu içerisinde yürütülmüştür.

Örgütleme etkinlikleri içerisinde, Türkiye'de işçi ve esnafın yoğun olduğu kentlere, özellikle İstanbul'a ağırlık verilecektir. İstanbul'un bir önemi de, 1946 seçimlerinde burada bir hezimete uğranmış olmasıdır.[49] Barkın'ın değerlendirmeleriyle, "...İstanbul, Partimize karşı muhalefetin en mühim bir merkezi, bütün tahrikciler ve bozguncuların karargâhı ve bunların hepsinin fevkinde de 120.000 işçisiyle Türkiyedeki bütün işçi sayısının üçde birini, en büyük fabrikaları ve bütün sanayi kollarını sinesinde toplayan bir liman şehridir."[50]

1946 yılı sonlarında CHP'nin işçi sendikalarıyla ilişkisindeki temel figür olan Barkın ve onun yardımcısı olarak da Sabahattin Selek "İstanbul'da işçi ve esnaf teşekkülleriyle meşgul olmak üzere" görevlendirildiler.[51] Barkın ve Selek, takip eden yıllar boyunca sendikal örgütlenmenin merkezi durumundaki bu kentte

---

[46] Bakınız, C.H.P. Genel Sekreteri T. Fikret Sılay'ın Ziya Arkant'a 9.3.1949 tarihli yazısının ekindeki aynı tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği belgesi; [BCA CHPK], No. 490.01/61.235.8. Büronun faaliyet alanı şöyle tanımlanmıştır: " Meslek ve gençlik teşekkülleri ve spor, sosyal yardım işleri, malî, ticarî, ziraî, sınaî işler."

[47] Bu durum, Bürge'den sonraki III. Büro şeflerinin görev dönemlerinde de sürmektedir.

[48] Barkın, bir yazısında kendisi için şu sıfatı kullanmaktadır: "İstanbul Mesleki Teşekküller teşkilâtına memur". Bakınız, Barkın'ın C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 16.3.1948 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1441.13.1.

[49] İstanbul'daki seçimlerde C.H.P. 5, D.P. 15 milletvekilliği kazanmıştı (Bila, 1979: 207).

[50] *"İşçi sendikaları ve işçilerin teşkilâtlandırılması hakkında rapor"*, a.g.r.: 3; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

[51] Parti Barkın'ı "Genel Sekreterlik emrinde" ve esas olarak İstanbul'da, ama ihtiyaç duyulduğunda diğer illerde de çalışmak üzere görevlendirmişti. Bakınız, C.H.P. Genel Sekreteri T. Fikret Sılay'ın C.H.P. İstanbul İl İdare Kurulu Başkanlığı'na 28.2.1948 tarihli yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/1440.11.1.

işçiler ve sendikalar ile esnaf ve esnaf teşekkülleri nezdinde faaliyetler yürüttüler. Barkın'ın faaliyetleri, işçi ve esnaflarla gerçekleştirdiği toplantılar ve kamu kurumları nezdindeki girişimleri, dönemin gazetelerinde de yansımasını buldu.[52]

Barkın, sorunlar ile çözüm yolları konusunda Genel Sekreterliğe devamlı olarak bilgi aktardı, zaman zaman da çok kapsamlı raporlar hazırladı. Bu raporlarda, esnafın değişik sorunları ortaya konulmakta ve çözüm önerileri getirilmekteydi. Saptanan sorunların başında, mevzuatın ve özellikle de 1943 tarihli kanunun yetersizliği gelmekte ve bu sorunların çözümü için yeni bir yasanın hazırlanarak, kısa zamanda çıkarılması önerilmekteydi. Karşılaşılan bir başka sorun, esnafın kredi açısından yaşadığı sıkıntılardı. Bu sorunların da, bankalar ve kurulacak kredi kooperatifleri aracılığıyla çözümü önerilmekteydi. Esnafın vurgulanan bir başka sorunu da, Belediyelerle ilişkileri ilişkileri itibariyle yaşadıklarıydı. Raporlarda, Parti örgütünün bu sorunlara kayıtsızlığı da önemli bir sorun olarak vurgulanmakta ve bu sıkıntılar devam ettiği sürece, esnafın Parti tarafından kazanılmasının mümkün olmadığı ifade edilmekteydi.[53] Raporlar, yerel Parti kademeleri yanında, Parti üst yönetiminin de çözüm yollarının hayata geçirilmesi konusunda yeterli duyarlılığı göstermediğini ortaya koymaktadır. Barkın'ın bir değerlendirmesiyle, "Filvaki geçen sene Şubat ayında İstanbula gelen Ekonomi ve Ticaret Bakanlariyle esnaf arasında tertip ettiğim görüşmelerde verilen kararlar ne de hatta bundan iki ay sonra Başbakanın İstanbul esnafiyle yaptığı konuşmada hükümet namına yapılan vaitlerin hiç bir gerçekleştirilmemiş, esnaf yapılmayan vaitlerden dolayı münkesir olmuş ve Partimiz için bu temaslardan fayda yerine zarar hasıl olmuştur."[54]

---

[52] Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin 15.4.1947 tarihli nüshasında Barkın'ın esnaf temsilcileriyle gerçekleştirdiği bir toplantıya, 6.7.1947 tarihli nüshasında ise işçilerle gerçekleştirdiği bir toplantıya ilişkin bilgiler yer almaktadır.

[53] Barkın'ın C.H.P. Genel Sekreterliği'ne sunduğu 18.7.1947 tarihli rapor: 8; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.; *"İstanbul'da Esnaf Meselesi"* başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

[54] *"İstanbul'da Esnaf Meselesi"* başlıklı rapor, a.g.r.; [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

Esnafın Örgütlenmesine İlişkin Temel Hukuksal Düzenleme: 1949 tarihli Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu[55]

Hem 1943 tarihli yasanın kısa ömrü boyunca başarılı sonuçlar vermemesi, hem de Türkiye'nin 1940'lı yılların ikinci yarısında siyasal ve iktisadi açısında önemli bir değişim sürecine girmesi ve yeni dönemin kendine özgü koşulları, esnaf kesimine ilişkin yeni hukuksal düzenlemelerin yapılması ve bu amaçla bir yasanın çıkarılması sonucunu doğurdu. Bu yeni kanunla, daha öncekinden farklı olarak esnaf teşekkülleri ticaret ve sanayi odaları dışında bağımsız bir düzenlemeye kavuşturulmaktadır. Bu kanun, Timur'un ifadesiyle "...Sendikalar Kanununda olduğu gibi, esnafın da örgütlenerek siyasi iktidarın kontrolü altına alınması amacına yöneliktir" (Timur, 1994: 126, dn. 72). Karpat'a göre de "Bu kanunun amacı, esnafın ve ufak tacirlerin tümünü, hükümetin denetimi altına alabilmek için, birlikler halinde teşkilatlandırmak ve onları diğer sosyal gruplara karşı bir denge unsuru olarak kullanmaktı" (Karpat, 1996: 257). Yasanın 29. maddesi "Esnaf dernekleri ile birlikleri Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının teftiş ve murakabesine tabidir" hükmüyle, daha önceki yasada olduğu gibi, idari denetime olanak sağlamaktaydı. Sadi Irmak, yasa görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada hem bu toplumsal kontrol amacını ortaya koymakta, hem de bu açıdan Sendikalar Kanunu ile paralellikler kurmaktadır: "Arkadaşlar; bir yeni cemiyet tipi meydana getiriyoruz. Bundan evvel çıkarmış olduğumuz Sendikalar Kanununa göre, nasıl o kanun büyük bir sosyal sınıfın hususiyetlerine uygun bir cemiyet tipi meydana getirmiş ise, bununla da, sayısı çok kalabalık olan bir sosyal sınıf için bünyesine uygun bir cemiyet tipi meydana gelecektir. ...Benim bu vesile ile izhar etmek istediğim başlıca ihtiyaç gerek bu kuracağımız yeni cemiyet tipinde, gerek şimdiye kadar mevcut olan cemiyetler tiplerinde son zamanlarda görülen bir ihtiyaçtır. Cemiyetler hürdür, cemiyet içinde insan hürdür, güzel şeyler bunlar. Fakat bir cemiyete intisabeden vatandaş, sadece o cemiyetin nizamnamesine veya sadece o cemiyeti kuranların hüsnü niyetine istinat etmez. Aynı zamanda o cemiyetin üzerinde velâyeti

[55] Kanun no.: 5373, Kabul tarihi: 25/4/1949, Resmi Gazete: 3 Mayıs 1949, Sayı: 7197.

âmmenin umumi kontrolü, yani Devlet babanın şahsiyetine, güvenine girer. Devlet onun şahsiyetini ve şerefini beraber korur. Bu devletin müdahalesi değil kontrolü ile olur. Devlet bu kontrolü gereği gibi yapması lâzımdır."[56] Irmak'ın, Cumhuriyetin başlangıç yıllarından beri yönetimin potansiyel bir tehlike olarak telâkki ettiği işçi kesimine karşı esnafı bir sosyal denge unsuru olarak gören şu sözleri de ilginçtir: "Bu suretledir ki, proleter sınıfın yanında bir muvazaa unsuru meydana gelmiş oluyor. Onun içindir ki, esnafı bir bütün olarak muhafaza etmek güzel bir harekettir. Ve bundan dolayıdır ki; içtimai faydayı sağlamak lâzımdır."[57] Ancak, bu özelliklerine karşın yasanın 1925 tarihli *Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu* ile 1943 tarihli *Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu*'na göre daha liberal karakterli olduğu belirtilmelidir. Tıpkı sendikal örgütlenme konusundaki gelişmelerde olduğu gibi, otoriter çizgi daha ince tutulmakta ve yeni ve değişen koşullara daha uygun bir düzenleme yapılmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Esnaf Teşekkülleri ile Yöneticileri Üzerindeki Kontrolü ve Fişleme

Çok partili siyasal yaşama geçiş ve bunun doğurduğu partiler arası rekabet ile Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinde elde ettiği başarı, CHP'yi endişelendirip, geniş halk yığınları ve onların örgütleriyle daha yakın bağlar kurmaya yöneltmekte, Parti esnaf örgütlerini kendi kontrolü altına almaya çalışmaktadır. 4.7.1949 tarihli ve Gaziantep İl İdare Kurulu Başkanı Enver Koçak imzasıyla CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda şu ifadeler yer almaktadır: "Partimiz esnaf odasının seçimlerinde teşkilâtın bütün kademelerine Partili arkadaşların seçilmeleri sağla(n)mıştı. Yeniden kurulacak esnaf derneklerinde Partililerin iş başına geçirilmeleri fayda ve lüzumunu izaha lüzum yoktur."[58] Partinin yurt ölçeğinde aralarında esnaf teşekküllerinin de bulunduğu kuruluşları kontrol altına alma sürecinin bir parçası olarak, yö-

---

[56] Bakınız, T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Cilt: 17, 56. Birleşim, 16.3.1949: 50-52.

[57] Bakınız, s. 51.

[58] [BCA CHPK], No. 490.01/1447.29.2.

neticilerini parti aidiyetleri açısından sorgulama çabası içerisine de girdiği görülmektedir. Bu çerçevede CHP Genel Sekreterliği, parti örgütü aracılığıyla yurt ölçeğinde birçok kurumun ve kuruluşun yöneticilerinin parti aidiyetlerini saptamakta, bir anlamda onları fişlemektedir. CHP Genel Sekreterliği, değişik tarihlerde partinin İl İdare Kurulu Başkanlıklarına yazdığı yazılarda, o ildeki çeşitli kuruluşların yöneticileri ile başkanlarının isimleri ile hangi partiden olduklarını gösteren listelerin hazırlanmasını ve acele gönderilmesini talep etmiştir. 28.6.1948 tarihli ve VI/3074 sayılı, CHP Genel Sekreteri A. Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun imzasını taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği yazısı şöyledir: "1. İliniz çevresinde mevcut Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları, şirketler ve kooperatiflerin idare heyetini teşkil eden üye ve Başkan adedinin hangi Partiden olduklarının ve isimlerinin, 2. Belediye ve Genel Meclis üyelerinin isimlerinin, hangi Partiye mensup olduklarının ve adetlerinin bir an evvel bildirilmesini önemle rica eder, sevgiler sunarım."[59] Arşiv belgeleri, bu genelgenin Parti Genel Sekreterliği tarafından daha sonraki dönemlerde de takip edildiğini, konuya ilişkin olarak defalarca hatırlatma ve tekitler yapıldığını ortaya koymaktadır. Örneğin, 10.5.1949 tarihli ve 6/21262 sayılı, CHP Genel Sekreteri A. Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun imzasını taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği yazısı şöyledir: "28.6.1948 gün ve VI/3074 sayılı genelgemizle istenildiği halde gönderilmemesinden 2.3.1949 gün ve 19181 sayılı yazımızla tekit edilen, iliniz çevresindeki Genel, Belediye meclislerile Ticaret, Esnaf Odaları ve şirketlerle kooperatiflerin Başkan ve üyelerinin adları ve bunların hangi Partiden olduklarını gösteren listelerin acele gönderilmesini rica eder, sevgiler sunarım."[60]

Parti İlçe İdare Kurulu Başkanlıklarından İl İdare Kurulu Başkanlıklarına, oradan da Genel Sekreterliğe gönderilen listelerin ise son derecede kapsayıcı olduğu, bölgelerindeki her türlü derneğe ait bilgilerin istenildiği şekilde aktarıldığı görülmektedir. Kuruluşların yöneticilerinin CHP, DP, Millet Partisi ya da bağımsız biçiminde belirtildiği, partiler arasındaki geçişlerin de

[59] [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1. Bakınız, çalışmamızın sonunda yer alan Ek: 5.
[60] [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1.

özenle not edildiği görülmektedir. Manisa İl İdare Kurulu'nun 18.7.1949 tarih ve 243 sayılı yazısı;[61] örneğin Zonguldak İl İdare Kurulu'nun 25.7.1948 tarih ve 34 sayılı yazısı;[62] Konya İl İdare Kurulu'nun 6.5.1949 tarih ve 3298 sayılı yazısı[63] bunlara sadece birkaç örnektir. Bu sorgulama ve fişleme sürecine ilişkin olarak ülkenin değişik il ve ilçelerinden gelen çok sayıda rapor, arşivlerde mevcuttur.[64] Bu raporlarda, ilçelerdeki en küçük teşekküle varıncaya kadar parti durumu ile partiler arası geçişler ayrıntılı biçimde belirtilmektedir.[65] CHP Genel Sekreterliği kontrolleri öyle sıkı tutulmaktadır ki, saptanan tekil düzeydeki eksikliklerin bile giderilmesi özel olarak talep edilmektedir. Örneğin, CHP Genel Sekreterliğinin 29.9.1949 tarih ve 6/25173 sayı ile Manisa CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderdiği yazıda, "Akhisar İlçesi Tütüncüler Bankası idare kurulu üyesinden tüccar Adil Akkum'un hangi Partiden olduğunun da" bildirilmesi istenmektedir.[66]

Belgeler, CHP'nin aralarında esnaf teşekküllerinin de bulunduğu kuruluşları yönetici kadroları itibariyle nasıl sıkı bir kont-

---

61 [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 75.

62 [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 88.

63 [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 212.

64 Trabzon ve Kütahya illerine ait belgeler için bakınız, çalışmamızın sonunda yer alan Ek: 6, Ek: 7.

65 Kütahya İl İdare Kurulu Başkanlığının 5.7.1949 tarihli ve 162 sayılı yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 19; Trabzon İl İdare Kurulu Başkanlığının 16.8.1949 tarih ve 1015 sayılı yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 56; Kastamonu İl İdare Kurulu Başkanlığının 10.5.1949 tarihli ve 1-945 sayılı yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1.; Seyhan İl İdare Kurulu Başkanlığının 28.3.1949 tarihli ve 1-102 sayılı yazısı; [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1. Raporlarda ayrıntılı biçimde kapsanan teşekküllere tek bir örnek vermek gerekirse, Trabzon ilinden gönderilen raporda yer alan kuruluşlar şunlardır: Trabzon İl Genel Meclisi Üyeleri, Merkez İlçe Belediye Meclisi, Sürmene ilçesi Belediye Meclisi, Akçaabat Belediye Meclisi, Of Belediye Meclisi, ÇaykaraBelediye Meclisi, Vakfıkebir Belediye Meclisi, Kızılay Kurumu, Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu, Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Veremle Savaş Kurumu, Tüccar Kulübü, Yeşilay Kurumu, Yorgancılar Cemiyeti, Terziler Cemiyeti, Otel ve Kahveciler Cemiyeti, Karadeniz Kulübü, Otomobilciler Cemiyeti, Peremeciler Cemiyeti, Lokantacılar Cemiyeti, Gençlik Kulübü (spor), İdman Ocağı Spor Kulübü, Tütün Ekiciler Derneği, Öğretmenler Yardımlaşma Cemiyeti, İdman Gücü Gençlik Kulübü (spor), Doğan Spor Kulübü, Ekmekçiler Cemiyeti, Gazeteciler Birliği, Yardımsevenler Kurumu, Ağaçişleri Kurumu, Ayakkabıcılar Cemiyeti, Berberler Cemiyeti şeklinde devam eden listede, daha sonra ilçelerdeki kuruluşlar sayılmaktadır. Bakınız, [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1.

66 [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1: 38.

rol altında tuttuğunu açıklıkla ortaya koymaktadır. Ancak, diğer taraftan da, parti örgütünden Genel Merkez'e gelen raporlardaki parti aidiyetlerine ilişkin saptamaların tümüyle gerçeği yansıttığı konusunda kuşkularımız bulunuyor. Bu raporlara bakılırsa, tüm kuruluşların yöneticileri arasında CHP'ne mensup olanlar ezici bir çoğunluk oluşturmaktadır ve Demokrat Parti ile Millet Partisi'ne mensup yöneticilerin sayısı her yerde son derecede küçük bir oranda kalmaktadır. Sanıyoruz ki, Partinin il ve ilçe düzeyindeki yöneticileri, merkezdeki yöneticileri rahatsız etmeyecek bir davranış biçimi içerisine girerek, bildirimlerde yanlı davranmışlardır. Eğer yerel ölçekte bu kuruluşlarda CHP'li yöneticilerin egemenliği bu düzeyde olsaydı, sanıyoruz ki Türkiye'de 1940'lı yılların ortalarından 1950'lere uzanan siyasal değişmeler meydana gelmezdi. Nitekim 1950 seçimleri, hem CHP'nin esnaf sorununa her şeye rağmen gösterdiği ilginin yetersiz kaldığını ve geçmiş dönemlerin olumsuz izlerini silemediğini, hem de esnaf teşekkülleri ve yöneticileri üzerindeki sıkı kontrolün işe yaramadığını ortaya koyacaktır.

Akçalı İlişkiler

Cumhuriyet Halk Partisi, dönem içerisinde işçi ve esnaf teşekküllerini hukuksal ya da hukuksal olmayan, hatta yürürlükteki mevzuata aykırı olan değişik yöntemlerle etki altına almaya çalışırken, Parti ile bu teşekküller arasındaki akçalı ilişkiler de öne çıkmaktadır. Parti aynî yardımlar dışında, çeşitli işçi ve esnaf teşekküllerine ya da bu teşekküllerle ilişkiyi kurmakla görevlendirilmiş olan kişilere direkt parasal ödemelerde de bulunmaktadır. Dönem içerisinde CHP'nin işçi sendikalarıyla ilişkisini araştırdığımız daha önceki çalışmamızda, 1947-1950 döneminde Parti tarafından makbuz karşılığında yapılan bu ödemelerin miktarını 23.491 lira 64 kuruş olarak saptamış ve bizim saptadıklarımız dışında yeni belgelerin de ortaya çıkabileceğini ifade etmiştik.[67] Bu yeni çalışmamız için yaptığımız arşiv taramalarında ise yeni bir belgeye daha ulaşmış durumdayız. Buna göre, Dr. Rebi Barkın'a

[67] 1947-1950 döneminde işçi ve esnaf teşekküllerine CHP tarafından yapılan yardımların kapsamlı bir dökümü için bakınız, Makal, 2007(a): 263-265.

11.10.1949 tarihinde 685 lira 46 kuruşluk bir ödeme daha yapılmış durumdadır.[68] Bu yeni bilgiyle birlikte, ödemelerin tamamı 24.117 lira 10 kuruşa ulaşmakta olup, çalışmamızın sonunda yer alan tabloda topluca gösterilmektedir.[69] Bu makbuzlarda ödemelerin tarih ve miktarları yanında, büyük bölümü itibariyle "ne için gönderildiği" de gösterilmekte, genellikle de ödemelerin "işçi ve esnaf teşekküllerine yardım" olarak yapıldığı, işçi ve esnaf teşekkülleri arasında bir ayrım yapılmaksızın belirtilmektedir. Buna karşılık bazı ödemelerde "işçi teşekkülleri", bazı ödemelerde ise "esnaf teşekkülleri" spesifik olarak gösterilmektedir. Bu iki kategorinin sınırlarını kesin olarak belirleyebilecek durumda değiliz ama ikisi karşılaştırıldığında, işçi teşekküllerinin esnaf teşekküllerine göre büyük bir ağırlığa sahip olduğunu görüyoruz. Kanımızca, Parti tarafından yapılan ve "işçi ve esnaf teşekküllerine yardım" genel başlığıyla gösterilen harcamaların büyük bir bölümü de işçilerin örgütlenmesine yönelik olarak yapılmış olup, esnaf teşekküllerinin toplam içerisindeki payı çok daha düşük olmalıdır. Bu durum, dönem itibariyle CHP açısından işçi örgütlenmelerinin kontrol altında tutulması amacının daha öne çıktığı ve bu örgütlenmeleri sağlayabilmek için de daha fazla maddi olanağa ihtiyaç duyulduğu biçiminde yorumlanabilir.

Sonuç

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş yılı olan 1946 yılından Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar olan dönem, Cumhuriyetin başlangıcından beri sürmekte olan tek parti yönetiminin toplumsal sınıf ve katmanlarla ilişkileri açısından önemli değişimlerin meydana geldiği bir dönemdir. O güne kadar sınıfsız toplum ideolojisiyle toplumsal sınıfların varlığını reddeden ve sınıf mücadelelerini hukuksal ve fiili yollarla engellemeye yönelen CHP, bu dönemde sınıf gerçekliğiyle karşı karşıya kalmakta ve çok partili dönemin siyasal rekabet koşullarında bu sınıf ve katmanlarla yeni ilişkilere yönelerek, onları partiye kazandırmaya çalışmaktadır. Tek parti dönemine göre otoriter

[68] [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1.

[69] Bakınız, çalışmamızın sonunda yer alan Ek: 1.

çizginin daha yumuşak tutulduğu bu dönemde Parti, işçi ve esnaf kesiminin faaliyetlerini ve örgütlenmelerini düzenleyen hukuksal mevzuatı yeni dönem koşullarına göre güncellemekte, bu yeni hukuksal çerçeve içerisinde ise işçi ve esnafı örgütlemek ve bu örgütleri parti kontrolünde tutmak için çaba göstermektedir. Parti bu amaçla, kendi iç örgütlenmesinde de bu teşekküllerle ilişkiyi yürütecek yeni bir oluşuma giderek, Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu'nu (III. Büro) oluşturmakta, bu büronun görevlendirdiği kişiler aracılığıyla özellikle büyük kentlerde çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar, bilgi ve eleman sağlanmasından akçalı olanaklara kadar uzanmaktadır. 1950 Genel Seçimleri, CHP'nin bu çalışmalarının yeterli olmadığını ve geçmiş dönemlere ilişkin olumsuzlukların izlerini silemediğini, Parti'nin kazanmak istediği işçi ve esnaf kesimin de ağırlıklı olarak Demokrat Parti'ye yöneldiğini açık biçimde ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu [BCA CHPK]:

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/8.41.89.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/9.44.1.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/61.235.8.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/207.820.1.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/594.52.2.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/726.485.1.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1439.7.2.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1. (Dr. Rebi Barkın'ın CHP Genel Sekreterliğine sunduğu 23.1.1948 tarihli ve 35 sayfalık "İstanbul'da Esnaf Meselesi" başlıklı rapor.)

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1. (Dr. Rebi Barkın'ın CHP Genel Sekreterliğine sunduğu 12.9.1949 tarihli "İşçi sendikaları ve işçilerin teşkilâtlandırılması hakkında rapor" başlıklı rapor.)

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1440.11.1.

Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1441.13.1.
Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1442.15.1.
Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1443.18.1.
Katalog No. [BCA CHPK], No. 490.01/1447.29.2.

Kitap ve Makaleler

Bila, Hikmet (1979); CHP Tarihi, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

Boratav, Korkut (2003); Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş Yedinci Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkâr, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., Ankara, 1973.

Güzel, Şehmus (1993); Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler), Sosyalist Yayınlar, İstanbul.

Hines, Walker D.; Somervell, Brehon; Gardner, O.F.; Kemmerer, Edwin Walter; Whittlesey, C.R.; Wright Jr, W.L.; Wadsted, Bengt; Dorr, Goldthwaite H.; Smith, H. Alexander; Trivanovitch, Vaso (1936); Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, 1933-1934, Cilt: III-IV, Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara.

Karpat, Kemal (1996); Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, Afa Yayıncılık, İstanbul.

Kuruç, Bilsay (1987); Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Makal, Ahmet (1999); Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Makal, Ahmet (2002a); Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Makal, Ahmet (2002b); "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", Toplum ve Bilim, Sayı: 93, Yaz: 173-199.

Makal, Ahmet (2007a); "Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Sendikalar: 1946-1950", Ahmet Makal, Ameleden İşçiye, İletişim Yayınları, İstanbul: 213-265.

Makal, Ahmet (2007b); Ameleden İşçiye, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sülker, Kemal (1955); Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim 1983); 1929 Dünya Bulıranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No.2, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara.

Timur, Taner (1994); Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunçay, Mete (1981); Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931, Yurt Yayınları, Ankara.

Varlık, Bülent (1998); "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, İkinci Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul: 175-176.

Yerman, Celal; Ağaoğlu, Samet (1943); Türkiye İktisadi Teşkilatında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları, Tifaş Basımevi, Ankara.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (1976), Devre: II, İçtima: 2, Cilt: 18, 14.4.1341-22.4.1341, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi (1949), Dönem: VIII, Toplantı: 3, Cilt: 17, 14.III.1949-30.III.1949, T.B.M.M. Basımevi, Ankara.

Gazeteler

Cumhuriyet: 15.4.1947 ve 6.7.1947 tarihli nüshalar.

Ek 1: C.H.P.'nin İşçi ve Esnaf Örgütlenmesine İlişkin Olarak Çeşitli Kişi ve Kurumlara Yaptığı Ödemeler (1947-1950)

Tarih	Ödeme Yapılan Kişi ya da Kurum	Lira	Kuruş	Ne İçin Gönderildiği
7.7.1947	Rebi Barkın	1000	-	İstanbuldaki Esnaf ve İşçi teşkilatlarına sarfolunmak üzere
10.12.1947	Rebi Barkın	656	10	Harcadığı masraflar
16.4.1948	Rebi Barkın	400	-	Sarfettiği para
18.5.1948	Rebi Barkın	2115	75	Bağlı sarf evrakı karşılığında harcadığı paralara karşılık olarak
2.10.1948	Rebi Barkın	300	-	Mesleki teşekküllerin kongrelerinde sarfedilmek için
18.11.1948	Rebi Barkın	140	-	Selek'in Mayıs-Eylül 1948 nakil vasıtası
2.12.1948	Rebi Barkın	1000	-	Avans olarak
6.5.1949	Rebi Barkın	1000	-	Esnaf ve işçi teşekküllerine sarfolunmak üzere, Zonguldak'a gideceğinden...
10.5.1949	Rebi Barkın	1000	-	Avans olarak
13.6.1949	Rebi Barkın	1000	-	Mesleki teşekkülleri incelemek üzere İzmir ve İstanbul'a gideceğinden...
11.10.1949	Rebi Barkın	685	46	-
18.11.1948	Sabahattin Selek	1500	-	Selek eliyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliğine yardım olarak
5.4.1949	Sabahattin Selek	61	78	Şubat-Ocak ayları yolluk
7.4.1949	Sabahattin Selek	200	-	Lastik Sanayii sendikaları kurulmasına yardım olarak
8.5.1949	Sabahattin Selek	40	55	Nisan ayı yolluk
13.9.1949	Sabahattin Selek	65	50	Mart ayı yolluk
13.9.1949	Sabahattin Selek	144	62	Mayıs-Haziran-Temmuz ayları yolluk
24.6.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı, İstanbul	660	-	Fener'de kurulacak Demir Sanayi sendikası binasının kiralanması için
25.8.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı, İstanbul	2000	-	İstanbuldaki Mesleki teşekkülleri zaruri masraflarına sarfedilmek üzere
13.9.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı, İstanbul	2000	-	İstanbuldaki Mesleki teşekkülleri zaruri masraflarına harcanmak üzere
9.7.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı eliyle Tekel Tütün İşçileri Sendikası Başkanlığı, Samsun	700	-	Samsun Tekel İşçileri Sendikasının tesis masraflarının karşılığı olarak
9.7.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı, Zonguldak	2000	-	Zonguldakta bulunan mesleki teşekküllere yardım olarak
3.10.1947	C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanlığı, Ankara	200	-	Garsonlar birliği Sindikasının sosyal işlerine sarfedilmesi için yardım olarak

10.3.1950	Muzaffer Akpınar, C.H.P. Ankara Bölge Müfettişi, Balıkesir Milletvekili	382	26	Sendikalar toplantısında sarfedilen paraların karşılığı olarak
4.10.1947	Ulus Müessesesi, Ankara	160	-	İstanbulda kurulan sindikalar ve mesleki cemiyetlerin tüzükleri ve Beyannameleri için gönderilen 10 top Kâğıt bedeli olarak (yardım)
4.10.1947	Ulus Müessesesi, Ankara	320	-	Sendikalar ve mesleki teşekküller için Dr. Rebii Barkın emrine gönderilen yirmi top Kâğıt bedeli –yardım olarak
9.12.1947	Ulus Müessesesi, Ankara	180	-	Zonguldak İşçi Sendikaları için 10 top kâğıt bedeli
8.10.1948	Halit Çelen, Şöförler cemiyeti başkanı, İstanbul	40	-	Yardım olarak
22.12.1948	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği	704	50	400 lirası işçi sendikaları için satın alınan teksir makinası, 295 lirası gıda sanayii işçileri için yazı makinası, 9.50 kuruşu mumlu kâğıt parası olarak
7.4.1949	Zühtü Tetey, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı	50	-	Esnaf ve İşçi Birliklerinde, yardım olarak
20.4.1949	Zühtü Tetey	500	-	Sendikanın sosyal işlerine sarfedilmek üzre
11.10.1949	Zühtü Tetey	50	-	Yardım olarak
24.10.1949	Zühtü Tetey	200	-	Dört mensucat sendikasının birleştirilmesi için yapılan masraflara yatırılmak üzere
7.12.1948	Motorlu taşıt ve garaj işçileri Başkanlığı	100	-	Yardım
9.12.1948	Fehmi Erol, Motorlu taşıt ve işçileri sendikası Başkanı, Ankara	100	-	Satın alınan 34 bilet bedeline yardım olarak
9.2.1949	Ankara Lokanta ve Otel İşçileri Sendikası başkanlığı namına Garsonlar cemiyeti üyesinden Kemal Başar	50	10	Yardım olarak
5.4.1950	Tekel Tütün İşçileri Sendikası, Samsun	50	-	Yardım
9.8.1950	Çukurova Mensucat Sanayii İşçiler Sendikası	25	-	Yardım
14.9.1950	Çukurova Mensucat Sanayii İşçiler Sendikası	25	-	Satın alınan 50 adet eşya piyangosu bedeli
5.5.1948	Anadolu Kulubü Müdürlüğü	131	60	İşçi mümessillerine Anadolu Kulubünde verilen öğle yemeğinin bedeli olarak
4.8.1948	Rahmi Alp	60	-	III. Büro tarafından verilen vazifeyi yaptığından

9.10.1948	Rahmi Alp	60	-	İşçi meselelerinde çalıştığı için yardım olarak
4.12.1948	Rahmi Alp	60	10	" " "
3.3.1949	Rahmi Alp	50	10	" " "
5.4.1949	Rahmi Alp	50	10	" " "
9.5.1949	Rahmi Alp	50	10	" " "
7.6.1949	Rahmi Alp	50	10	" " "
8.11.1949	Rahmi Alp	100	10	İşçi sendikalarında çalışan... iki aylık yardım olarak
13.12.1949	Rahmi Alp	50	10	İşçi meselelerinde çalıştığı için yardım olarak
7.2.1950	Rahmi Alp	100	10	" " "
6.3.1950	Rahmi Alp	50	10	" " "
13.5.1950	Rahmi Alp	50	10	" " "
19.6.1948	Hikmet Üstündağ	500	-	1.2.1948'den 15.4.1948'e kadar İstanbul mesleki teşekküllerinde çalışmasına karşılık
28.7.1948	Yusuf Baba	125	-	Sayın Genel Sekreter T. Fikret Sılay'ın emirleri ile
3.8.1948	Zekayi Uyar	270	-	Mesleki teşekküllerden, yardım olarak
17.8.1948	Aziz Bilaloğlu	50	-	İşçi ve esnaf teşekkülleri için verilen geçici vazife dolayısıyle
8.10.1948	Razi Yalkın, İstanbul	40	-	Yardım
18.10.1948	Mehmet Bilginer, Ankara	50	10	İşçi teşekküllerine yardım faslından yardım olarak
15.12.1948	Süreyya Duman, Ankara	8	10	İşçilere dağıtılan rozet bedeli
15.12.1948	Süreyya Duman, Ankara	30	10	" " "
7.4.1949	İhsan Tarhan	50	-	Esnaf ve işçi birliklerinde çalışıyor, kendisine yardım olarak gönderilecektir
7.5.1949	Mehmet Tekir	50	-	Esnaf ve işçi birliklerinde, yardım olarak
7.5.1949	Seyfi Demirsoy	50	-	Esnaf ve işçi birliklerinde çalışıyor, kendisine yardım olarak gönderilecektir
22.2.1950	İşçi Sigortaları Kurumu İstanbul Hastanesi Başhekimliği	84	58	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği üyesi Doğan Can'ın tedavi masrafı
23.3.1950	Doğan Can, İşçi Sigortaları Kurumu eliyle	100	-	" " "
20.4.1950	Sabahattin Selek eliyle	100	-	" " "
TOPLAM		**24177**	**10**	

Kaynak: [BCA CHPK], No. 490.01/1439.8.1; [BCA CHPK], No. 490.01/1441.13.1'de yer alan ödeme belgelerinden düzenlenmiştir.

Ek: 2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

S u r e t

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının 21/9/1938
tarih ve 10904 sayılı yazısı
örneğidir .

Büyük Önder Kemal Atatürk'e sönmez bir aşk ve inanla bağlı olan, Kemalizm'in nurlu izinde ilerliyerek daima fedakârlıkla çalışmayı en büyük ve en şerefli ödev bilen İstanbul Esnafları kurmuş oldukları mahalleki Cemiyetlerinin manevî şahsiyetlerini de yüksek partiye bağlamak arzusunu izhar ve bu maksatla umumî heyetlerini fevkalâde olarak topliyarak alınan kararı mevcut 34 esnaf Cemiyetimiz ayrı ayrı alâkadar makamlara arzetmişlerdir .

Keyfiyetin C.H.P. Genel Sekreterliği Yüksek Katına arzedilmek üzere İktisat Vekâletine de bildirilmesini dileriz.

Aslı gibidir .
24/9/1938
İmza

Aslının Aynıdır.
1/11/1938
F.

Ek: 3

Edirne
1/9/938

C.H.P.Genel Sekreteri Yüksek Katına

Ankara

C.H.P.Türkiyenin altıncı maddesi kanalizmi kurma ve yaşatıcı partimizin (Memlekette türlü organlarla kurulmuş olan başarılı ve faydalı girişimlere ve örgütlere karşı saygı ve ilgi beslemek) ana temelini teşkil etmektedir.

Karşılıklı saygı ve sayğıların bilhassa C.H.P.gibi mesnedi kuvvet halkın kendisinden ibaret olan büyük rejim partisinde bu güne kadar hükmü şahsiyet halinde çalışan ve ayrı bir kurum halinde göze çarpmış ,hakikatte ise kemalizmin büyük hamleleri arasında doğan - kaynaşmalarımız 1/8/938 tarihinde azizi eylediği reisicümhurlarımız Cumhuriyet halk partisine onursuzluğunun şahsında kabul ve tesbit buyurmaları dileğinin sonsuz sayğılarile birlikte arzına karar vermiştir.

Muhterasamın ifasına yüksek delaletinizi dileriz .

Berberler Cemiyeti Başkanı

Kundura cılar cemiyeti başkanı

Yemişçiler cemiyeti Başkanı

Sobacılar ve tenekeciler C.M. Başkanı

Kasaplar cemiyeti başkanı

Sütçü ve yoğurtcular cemiyeti başkanı

Faytoncular cemiyeti başkanı

Gelep ve simsarlar cemiyeti başkanı

arabacılar esnafı cemiyeti başkanı

dökmeci ve makinistler cemiyeti başkanı

ebniye inşaat ve marangoz cemiyeti başkanı

seccade ci ve bahçıvanlar Cemiyeti başkanı

Terzilar cemiyeti başkanı

Kayık tacirleri cemiyeti başkanı

Kayıkçılar cemiyeti başkanı

Kalaycılar cemiyeti Başkanı

Ek: 4

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P.
İl Yönetim Kurulu Başkanlığı
ZONGULDAK

Sevkedildi: 7/9/1938

677

Ekleri:
18 esnaf kurumları nizamname kongre tutanağı, teklif ve listeleri
1 amele birliği nizamname ve kongre kağıtları

C. H. P. Genel Sekreterliği
Gönderme: 8 Eylül 1938
Sayı: 13515 Ekli:

III. II
9.9.938
11.9

C.H.P. Sayın genel sekreterliğine

ANKARA

18/8/938 tarih ve 5/1259 sayılı yüksek buyruktuları karşılığıdır:

1- vilâyet merkezinde " bakkallar, tersiler, manifaturacılar, kahveciler, kundaracılar, esnaflar, muvakkatçılar, şoförler, berberler, elektrikçiler, lokantacılar, ekmekçiler, sandalcılar, imalatçılar, kasaplar ve sebzeciler, oteliciler, hammallar " esnaf kurmaları 25/8/938 günü birleşik olarak yaptıkları fevkalâde kongrede hükmî şahsiyetlerinin partimize bağlanmasına ve kurulların komalizmi kabul ve kendi faaliyet sahalarında parti prensiplerini tahakkuk ettirmeyi asıl gaye addeden birer maddenin nizamnamelerine eklenmesine ittifakla ve alkışlarla karar vermişlerdir.

Ticaret odası başkanlığının yazıları örnekleri ve her kurumun nizamnameleriyle yönetmeliklerinin teklifleri ve fevkalâde kongre tutanağının suretleri bağlıdır .

2- kavas amele birliği umumî heyeti ve tasvir sandıkları heyetleri 26/8/38 tarihinde fevkalâde toplanmarak birliğin hükmî şahsiyetinin partiye bağlanmasına ve gereken maddelerin esas nizamnamelerine eklenmesinin partimizden temennisine ittifakla karar vermişlerdir . amele birliği başkanlığının yazısı ve toplantı tutanağı ile birliğin nizamnamesi örnekleri de bağlı olarak sunulmuştur. Çok derin saygılarımın arzederim.

Vali ve C.H.P.İlyönkurul B.

Ek: 5

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
Sayı: VI/3074

Ankara: 28.6.1948

C.H.P.İl İdare Kurulu
Başkanlığına

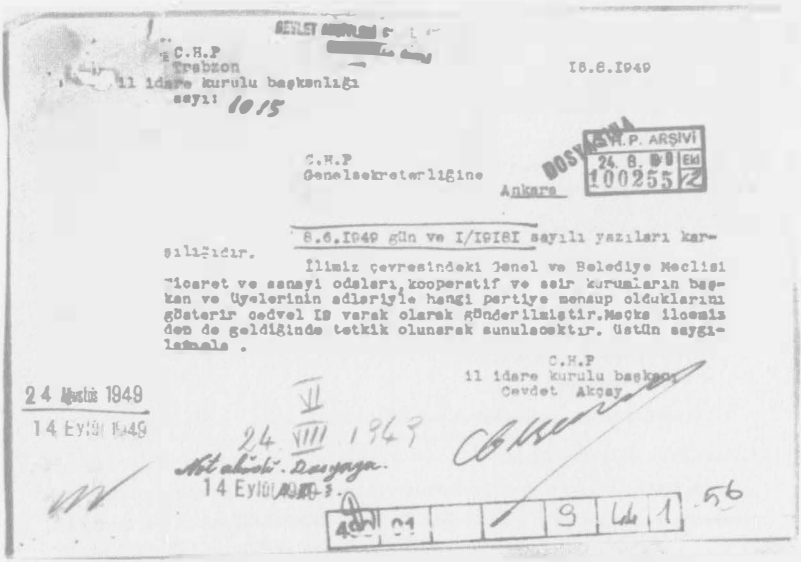
1.-İliniz çevresinde mevcut Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları, şirketler ve kooperatiflerin idare heyetini teşkil eden üye ve Başkanlarının hangi Partiden olduklarının ve isimlerinin ,

2.-Belediye ve Genel Meclis üyelerinin isimlerinin ,hangi Partiye mensup olduklarının ve adetlerinin bir an evvel bildirilmesini önemle rica eder, sevgiler sunarım.

C.H.P.Genel Sekreteri A.
Erzurum Milletvekili
Cevat Dursunoğlu

490 | 01 | | | 9 | 44 | 1

Ek: 6

C.H.P
Trabzon
il idare kurulu başkanlığı
sayı: 1015

18.8.1949

C.H.P
Genelsekreterliğine
Ankara

BAŞBAKANLIK C.H.P. ARŞİVİ 24. 8. 49 EKİ 100255

8.6.1949 gün ve I/19181 sayılı yazıları karşılığıdır.

İlimiz çevresindeki Genel ve Belediye Meclisi Ticaret ve sanayi odaları, kooperatif ve sair kurumların başkan ve üyelerinin adlarıyle hangi partiye mensup olduklarını gösterir cedvel IB varak olarak gönderilmiştir. Meçke ilçemiz den de geldiğinde tetkik olunarak sunulacaktır. Üstün saygılarımla.

C.H.P
il idare kurulu başkanı
Cevdet Akçay

24 Ağustos 1949
14 Eylül 1949

VI
24 VIII 1949
Mahalli. Dosyaya.
14 Eylül

56

Ek: 7

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Kütahya İl İdare Kurulu Başkanlığı
Sayı: 91
İlişik 3

Kütahya
24/3/949

C.H.P.
Genel Sekreterliğine
Ankara

DOSYASINA

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ
6. 29. 3. 949 | EK
S. 94811 | 3

4/3/949 gün ve 6/IBBI Sayılı yazınıza [illegible].

İlimiz merkezine ait Genel, Belediye meclisi, Ticaret ve sanayi odaları, Koopratif ve şirketlere ait istenilen Başkan ve üyelerinin/mensup olduğu partiyi gösterir cetveller ilişik olarak takdim kılınmıştır.

İlcelerimizden cetveller henüz gelmemiştir. Geldiğinde onlarında ayrıca gönderileceğini arz ederim saygılarımla

29 Mart 1949

C.H.P. İl İdare kurulu
Başkan V.
Etem Yücel

VI

29 . III . 949

490 01 9 44 1

34

50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak

M. Hakan Koçak

Türkiye emek tarihi yazınında, 1950'li yılların deneyimini ihmal etmek, paranteze almak, küçümsemek yönünde yaygın bir eğilim görülür. Biz bu yazıda, emek tarihimizin, bu eğilimin arka planında yatan, daha derin yöntem ve yaklaşım sorunlarına eleştirel bir bakış geliştirmek amacını taşıyoruz. İkinci temel hedefimiz ise 1950'li yıllardaki işçi hareketini tarihsel sosyolojik perspektifle ve Türkiye işçi sınıfı oluşum sürecinin kritik bir dönemi olarak değerlendirme uğraşı olacaktır.

Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yazılmış belli başlı başvuru kitaplarının birçoğunda 1950'li yıllara ilişkin şaşırtıcı bir suskunlukla, adeta bir "geçiştirmeyle" karşılaşırız. Örneğin, derleme niteliği taşıyan bir çalışmada 40'lı yıllardan doğrudan 1960'lara atlanır,[1] kimilerinde daha uzun bir dönemlendirmenin içinde (1946-1961 veya 1923-1960 gibi) ve hayli sınırlı bir çerçevede[2] (örneğin sadece Türk-İş'in kuruluşu ve siyasi tavrı ya da birkaç gösteri girişimi gibi) yer verilir, tam da bu yıllara odaklanmış bir başka çalışmada ilginç biçimde işçilerin mücadelesine ancak birkaç sayfa yer ayrılır ve burada da getirilen yasaklar ve "burju-

---

1 M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993.

2 Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003 ve M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

vazinin adamı" sendikacılardan söz edilir[3] vs. Tabii ki bunlar döneme ilişkin külliyatın tamamını oluşturmazlar. Sülker'in büyük oranda 50'li yılların işçi hareketini konu edinen ve dağınıklıklarına karşın zengin ayrıntılar içeren kitaplarının[4] yanısıra, Makal'ın dönemin çalışma ilişkileriyle birlikte sendikal gelişmelerini de bütünlüklü biçimde özetleyen yapıtı[5] bize geniş bir bakış açısı sunarlar. 50'li yıllara yönelik birçok çalışma da kitap boyutunda değil daha çok belli temalara/olaylara yönelmiş makaleler biçiminde karşımıza çıkarlar.[6] Yıldırım Koç'un gerçekleştirdiği sendikacı mülakatlarının özetlerini derleyerek oluşturduğu iki ciltlik *Türk-İş Tarihinden Portreler* isimli çalışma ise işçi hareketi açısından döneme dair en canlı malzemeyi içerir.[7] Sayılan bu kıymetli kaynakların varlığına karşın, 50'lerin işçi hareketi tarihi başlıklı/temalı eserlerde ayrıntılı biçimde yer verilmeyen bir dönem olması dikkate değerdir.

Sendikal hakların ve/veya işçi hareketinin dönem içindeki gelişimine dair genel kabul gören yaklaşımları örneklemek yerinde olacaktır. Talas'ın (50'li yılları kastederek); "*Bu dönemde sendikacılık hareketi yeterince bir savaşım da vermemişti. Türk sendikacılık hareketinin altın dönemi 27 Mayıs Devrimi ile başlar*"[8] değerlendirmesi, Koç'un "*bu dönemde grev hakkı da olmayan sendikal hareket ise işçilere fazla bir yarar sağlamadı*"[9] saptaması, Güzel'in (dönemin işçi örgütlenmelerini değerlendirirken yaptığı) "*sendikalar genellikle yalnızca toplumsal yardımlaşma faaliyetleriyle uğraşmış, ekonomik ve siyasi faaliyetler özellikle sosyalist eğilimde siyasi faaliyetler ihmal edilmiştir*"[10] şek-

---

3 Y.N. Rozaliyev, Türkiye Sanayi Proleteryası, İstanbul: Yar Yayınları, 1978.

4 Kemal Sülker, Sendikacılar ve Politika, İstanbul: May Yayınları, 1975 ve Türkiye Sendikacılık Tarihi, İstanbul: Tüstav yayını, 2004.

5 Ahmet Makal, Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma ilişkileri: 1946-1963, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

6 Örneğin: Yıldırım Koç, "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar", Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar), Ankara, Yol-İş yayını, 2000, s.35-85, Ahmet Makal, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", Ameleden İşçiye, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.267-318.

7 Yıldırım Koç, Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler) Cilt I, Ankara: Türk-İş yayını, 1998, Cilt II, Ankara: Türk-İş yayını, 1999.

8 Cahit Talas, Toplumsal Ekonomi, Ankara : İmge Kitabevi, 1997, s.245.

9 Yıldırım Koç, "İşçi Hakları ve Sendikacılık", 11. Tez, Sayı: 5 (Şubat 1987), s.32-75.

10 Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984), s.166.

lindeki yorumu emek tarihimizin dönem ilişkin hakim yaklaşımını yansıtırlar. Dönemin sendikal hakların ve/veya sendikal mücadelelerin gelişimi açısından bir toplamı alınır ve sonucun yetersizliği ortaya konur. İşçi hareketi için üzerine yorum yapılabilecek asıl sayfalar 1961 Anayasası ve 1963 sendika ve grev, toplu sözleşme yasalarından sonra açılır. Bir dizi zaafla malul uzun bir durgunluk evresinden sonra yeni siyasi düzenin verdiği haklarla işçi hareketi 60'larda adeta topraktan fışkırmıştır. Bazı yorumcular sendikaların bu yıllarda sadece ayakta durabilmeyi başardığını[11] söyleyerek hayli hafifseyici yorumlar yaparken bazıları grev ve toplu sözleşme hakkında yoksun olmalarına karşın işçilerin sendikal örgütlere tutunduklarını ve bir sonraki dönem için bir deneyim biriktirdikleri[12] değerlendirmesiyle dönemin mücadele birikimine daha iyimser bir yaklaşım geliştirir. Sonuçta Demokrat Parti'nin iktidar yılları olan 50'lerdeki işçi hareketine ilişkin kimi kesitler, temalar birçok çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınsa da hareket bütünlüğü içinde ele alınmamış ve daha ötesi sonraki dönemle bağları büyük ölçüde koparılarak değerlendirilmiştir. O yıllarda süren - zayıf ya da güçlü, belirleyici ya da belirlenen- işçi sınıfı mücadelelerinin, sınıf oluşumunun ve onun kurumsal ifadesi olarak işçi örgütlenmelerinin yarattığı birikimin hareketin genel tarihsel seyri içinde değerlendirilmediği görülür. Kanımızca burada hem ideolojik hem de emek tarihine ilişkin yöntemsel sorunlar rol oynamaktadır.

Cumhuriyet dönemi işçi hareketinin "asıl" tarihini 1960'lardan itibaren başlatma yönündeki genel eğilimin hem Kemalist hem de sosyalist bakış açısına sahip kesim ve yazarlarda etkili olduğunu görürüz. Kemalist bakış açısına göre, ilerici bir nitelik taşıyan 27 Mayıs hareketi ve onun yarattığı yeni anayasa, işçilere geniş haklar tanıyarak (Cumhuriyet Türkiye'sinde grev ve toplu sözleşme haklarının Anayasaya ilk kez 1961'de girdiği hatırlanmalı) işçi hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Talas'ın yukarıda alıntıladığımız satırları bu bakışın tipik örneklerindendir. İşçi hareketi tarihini marksist bir yaklaşımla ele alanlarda ise sınıf hareketi büyük ölçüde görünürlüğü ve etkinliği olan eylem-

[11] Talas, s.245.

[12] Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", Praksis, Sayı: 5 (Kış 2002), s.131-176.

lerle (direnişler, grevler, mitingler, işgaller vs.) özdeşleştirildiğinden bunların yoğun olarak ortaya çıkmadığı 50'leri atlayarak yoğunlaşmanın yaşandığı 60'lı yıllara geçmek yönünde fiili bir kabul oluştuğu görülür. 1960'lı yılların aynı zamanda solun işçi hareketiyle -46 sendikacılığının kısa ama etkili yükseliş döneminden sonra- yeniden buluşmaya başladığı kesit olması da bunda etkili olsa gerekir. (1951 yılında yapılan toplu tutuklamalarla sosyalistlerin gücü iyice kırılmış, 1950'ler örgütlü solun işçi örgütlenmesi üzerinde etkin bir güç oluşturmasının, onunla etkili bağlar kurmasının neredeyse imkansız hale geldiği bir dönem olmuştur.) Yakın tarihimizi modernleşme, batılılaşma, uygarlaşma sorunsalları içinden okuyan Kemalist bir perspektifin işçi hareketini Anayasada verilen haklarla başlatması anlaşılırdır. Kemalist analizde sınıf mücadeleleri asli bir öge olarak yer almaz, bu bağlamda işçi hareketi de düzeni değiştirecek asli güç olarak görülmez. İşçilere verilen haklarla, hedeflenen Batı demokrasilerine ulaşılması yolunda önemli adımlar atılmıştır ve bu da Kemalist misyona bağlı ilerici güçlerin sayesinde olmuştur.

Ancak tarihsel gelişmeleri sınıf mücadeleleri perspektifiyle ele alan ve açıklayan sosyalist, marksist yaklaşımların üstyapısal değişimleri esas alan ve işçi sınıfını tarihsel bir özne olarak görmeyen bu bakışla benzer bir tarihsel tablo oluşturmaları anlaşılır değildir. İşçi sınıfının öz deneyimine uzak kalmak da aynı biçimde anlaşılır değildir. Solda, politik kaygılarla oluşturulan işçi hareketi tarihi hemen tümüyle bir kollektif eylemler tarihidir. Kimi zaman abartmaların ve efsanelerin de işin içine katıldığı; solun grevler, direnişler, işgaller ile dolu bir tür "resmi işçi hareketi tarihi" yazılmıştır. 1960 ve 70'li yıllarda yaşanan pratikler bu yaklaşıma yeterince malzeme de sağladıklarından sözkonusu resmi tarih için daha çekici hale gelmişlerdir. 1950'ler ise az sayıda grev ve eyleme sahne olduğundan böyle bir ilgiye mazhar olamaz. İlginç biçimde sözkonusu hakların tepeden verildiği tezine karşı çıkarak bu konuda işçilerin verdiği mücadelelerin altını çizenler için bile 50'lerin işçi sınıfı deneyimleri derinlemesine ele alınmaya değer bulunmamıştır.[13] Örneğin 1953 yılında İstan-

[13] M. Şehmus Güzel, "Türkiye'de İşçi Hareketi ve Tarihi", 11. Tez, Sayı: 8 (Haziran 1988), s.195-213.

bul İşçi Sendikaları Birliği'nin, valiliğin son anda verdiği yasaklama kararı ve olağanüstü polisiye önlemler nedeniyle gerçekleştirilemese de çimento işçilerine destek vermek için Taksim'de düzenlediği mitinge onbinlerce işçinin kentin çeşitli yerlerinden akarak gelmesi ve meydan civarında toplanmasının (güncel gelişmeleri de düşünerek popüler bir ifadeyle söylersek: işçi sınıfının Taksim'i bu ilk zorlaması) işçi hareketi tarihimizde hakettiği yeri almaması ilginçtir.[14]

Konuyu ele alırken öncelikle temel bir alan ayrımının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Emek tarihi genel başlığı altında gelişen çalışma ilişkileri tarihi ile işçi hareketi tarihi ve/veya işçi sınıfı oluşumu tarihi büyük kesişim alanları olmasına karşın birbirinden farklılaşan sorunsallara ve yöntemlere sahip iki alan olarak değerlendirilmelidir. Çalışma ilişkileri "işgücü içerisinde farklı statüler arasında kurulan (üretim sürecinden kaynaklanan) ilişkiler" olarak tanımlanmaktadır.[15] Endüstri ilişkileri tanımı da yine sözkonusu ilişkilerin günümüzdeki kapitalist nitelikli işçi-işveren ilişkilerini tanımlamak için kullanılır. Çalışma ilişkileri disiplini içinde, işçi hareketi tarihi dar anlamıyla bu ilişkilerin taraflarından birisi olan işçilerin üretim sürecinde giriştikleri eylemleri etkinlikleri konu alır. Geniş anlamıyla işçi hareketi kavramı ise endüstri ilişkilerinin dışında, işçilerin devlet, siyasi partiler ve kamuoyu ile olan ilişkilerini de kapsayacak bir alana işaret eder.[16] İşçi sınıfı tarihi araştırmaları günümüzde bu geniş şekilde tanımlanan alana doğru -endüstri ilişkileri alanının çok ötesine uzanan- yayılmıştır. Özellikle "işçi sınıfı oluşumu" yaklaşımına sahip tarihsel boyutlu araştırmalar, kültürel, sosyal, ideolojik, siyasal boyutlarıyla daha bütünlüklü bir bakış geliştirmişlerdir. Sınıf oluşum süreci endüstri ilişkilerinin konusu olan üretim sürecinin/mekanının yanısıra yaşam alanlarını, kültürel örüntüleri, sınıf temelli siyasi mücadeleleri de kapsar. İşçi hareketi sınıf oluşum sürecinin belirgin kurumsal göstergesidir. İşçi sınıfının oluşumunu anlamaya çalışırken temelde çalışma ilişkileri-

---

[14] Bu mitingle ilgili ayrıntılı bilgi için: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1952-1953 devresi 9 aylık Faaliyet Raporu, İstanbul: 1953, s.26-31.

[15] Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s.32.

[16] Makal, Osmanlı..., s.249.

nin oluşturduğu zemine baksak da önceliğimiz sınıf deneyimindedir. Kurumsal ilişkiler ve düzenlemelerden çok işçilerin yaşam deneyimleri ve bunların harekete geçirici dinamikler olarak anlaşılması veya hareketlerin kültürel, ideolojik ve siyasal yaşam deneyimleri olarak işçi sınıfı yaşantısına etkileri öncelik taşır. İşçi sınıfı bu tarihin taraflarından birisi değil bizzat öznesidir.

Türkiye'de emek tarihi genel başlığı altında görebileceğimiz çalışmalarda bu iki alanın birbirine fazlasıyla karıştığı daha doğrusu çoğu kez çalışma ilişkileri tarihinin işçi hareketi tarihi yerine ikame edildiği görülür. Öyle ki isminde "*işçi hareketinin evrimi*" ibaresi bulunan bir kitapta neredeyse sadece işçilere dair anayasa ve yasa değişiklikleri bulunabilir.[17] Örnekleri çoğaltılabilecek bu tür çalışmalarda büyük ölçüde çalışma ilişkileri tarihinin çeşitli boyutları ele alınır. Yakın dönemde erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine ilişkin gelişen tartışmada emek tarihçiliğinin bir hareket tarihi olarak gelişmiş olması eleştirilmiş, bunun işçilerin tarihsel anlatıda özcü ve indirgemeci biçimde kurgulanmasına neden olduğu belirlemesi yapılmıştır.[18] Kanımızca erken cumhuriyet döneminin de ötesinde emek tarihimizin geneli için asıl sorun, "hareket tarihçiliği" yapılıyor olması değil tersine işçi sınıfının kendi deneyimini, sözünü esas alan gerçek anlamıyla yeterince yapılmıyor olmasıdır. Yazarın da belirttiği gibi sözkonusu hareket tarihçiliği kimi örnek olay incelemelerini saymazsak büyük ölçüde istatistiklerle (işgücü, grev, sendikal örgütlülük düzeyi vb.) yapılmıştır.[19] Burada söylenen elbette istatistiki verilerin gereksizliği değildir. Eksikliği vurgulanan istatistiklerin, resmi kararların, parti programlarının vb. ötesinde işçi örgütlerinin, öncülerinin, katılımcı sıradan işçilerin vb. kendi sözleri, anlamlandırmaları, deneyimleridir. Sorun alanı olarak ortaya konan şey; işçi hareketinin sosyal profiline, mikro ve makro düzeyde içsel dinamiklerine dair verilerin hareketin

---

[17] Yüksel Işık, Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994), Ankara: Öteki Yayınları, 1995. Koç'un yukarıda andığımız çalışması da yine büyük ölçüde mevzuatlardaki gelişmelere yer veren bir işçi hareketi tarihi olarak örnek gösterilebilir. (Koç, Türkiye İşçi Sınıfı ve...).

[18] Yiğit Akın, "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar", Tarih ve Toplum(Yeni Yaklaşımlar), Sayı:2 (Güz 2005), s.77.

[19] Akın, s. 77.

tarihinine ilişkin anlatılara yeterince girmemesi daha doğrusu işçi hareketi tarihinin asıl bunların üzerinden oluşturulmamasıdır.

Kanımızca işçi sınıfı oluşumunun ve bu çerçevede işçi hareketinin tarihsel sosyolojik çözümlemelere yeterince konu olamaması, sosyal tarih alanının Türkiye'de henüz yeni sayılabilecek olması ve zayıf bir geleneğe dayanmasıyla da ilişkilidir. Sosyoloji, kültürel çalışmalar, antropoloji vb. alanların sınıf oluşumu ve işçi hareketini konu alan çalışmalara yönelmesi, salt endüstri ilişkileri ağırlıklı bir hareket tarihinin ötesinde sınıf deneyimlerine dayalı bir tarihin de oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

1950'li yıllar işçi hareketini ele alan bir çalışma nasıl bir dönemlendirme yapmalıdır? Dönemi ele alan çalışmalarda, 1923-1960[20], 1946-1961[21], 1946-1960[22], 1946-1963[23] gibi farklı dönemselleştirmelere rastlarız. 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlatılan dönemin 1960'a kadar uzatılması ve orada kesilmesi yukarıda belirtiğimiz, 60'ları bir tür milat sayma anlayışının ifadesi gibidir. Aynı zamanda bu kadar heterojen bir dönemin aynı başlıkta ele alınması derinlikli bir analizi güçleştirir. 1946'yla başlayan dönemselleştirme ise bu tarihteki yasal, kurumsal ve siyasal düzenlemeleri esas almaktadır. (Sınıf esasına göre örgütlenmeye olanak sağlayan hukuki düzenlemeler, çok partili meclise geçişi sağlayan seçimler, Çalışma Bakanlığının fiilen faaliyete geçmesi vb. gibi gelişmeler bu yılda gerçekleşmiştir) dönemin sonu olarak alınan tarihlerde ise ya 27 Mayıs askeri darbesi ya 1961'deki yeni Anayasa ya da 1963'te grev- toplu sözleşme ve sendikalarla ilgili çıkarılan yeni yasalar belirleyici olmaktadır. Çalışma ilişkilerini konu alan bir araştırma için 1946-63 uygun bir dönemselleştirme olarak görünüyorsa da işçi hareketi/sınıf oluşumu tarihi sözkonusu olduğunda durum biraz değişir. Çünkü yukarıda geniş anlamıyla tanımladığımız işçi hareketinin dinamiklerini yasal düzenlemelere sıkıştırmak, onlarla başlatıp bi-

---

20 Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984) ve Akkaya, a.g.m.

21 Koç, Türkiye İşçi Sınıfı...

22 Fatih Güngör, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", Alpaslan Işıklı (hzl.), Türkiye'de Sendikacılık hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi içinde (131-190), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

23 Makal, Türkiye'de Çok Partili...

tirmek doğru değildir. Siyasal, ideolojik, sosyal boyutlardaki değişimler işçi hareketini etkilemektedir ancak bunlar birebir hukuk alanındaki değişimlerle örtüşmezler. Buradan hareketle sözkonusu dönem içinde, 1946'nın özgün durumu bir yana 1947-1950 alt döneminin sonraki on yıldan önemli farklılıklar gösterdiği görülür. Tek parti döneminin çeşitli himayeci politikaları ile oluşan ilk işçi örgütlenmelerinin ve onlar içindeki -CHP'ye yandaş ya da karşıt olsun- örgütlü işçilerin deneyimleri DP iktidarında geçen sonraki on yılın deneyimleriyle ayrı bir dönemselleştirmeyi hakeden köklü farklılıklar taşır. Bizim önerimiz; bağımsız sınıf hareketinin ortaya çıktığı "1946 parantezinin" ardından tümüyle güdümlü ya da görece bağımsız sendikaların baskı altında ilk adımlarını attıkları 47-50 arasını ayrı bir kesit olarak almak, tüm bir genel siyasi iklim değişikliğinin sendikalara, işyerlerine de yansıdığı, patronajdan sendikal mücadeleye çeşitli stratejileri birarada kullanarak bölüşüm ilişkilerine müdahale etmeye başlayan işçi sınıfının oluşum sürecinin bazı karakteristiklerinin belirginleştiği, örgütlenmenin geliştiği, uluslararası dinamiklerin daha belirgin biçimde devreye girdiği 1950'li yılları ise kendi başına bir dönem olarak çalışmaktır. Bu dönemin bitiş tarihi olarak da örneğin, bağımsız sınıf hareketinin sembolik bir zirvesini temsil etmesi bakımında 31 Aralık 1961 Saraçhane Mitingi düşünülebilir.

Döneme ilişkin anlatımlarda, işçi sınıfının maruz kaldıklarıyla, politika ve düzenlemelerin, uygulamaların konusu/nesnesi olarak yer aldığına dair temel bir saptama yapabiliriz. CHP ve DP'nin grev hakkının verilmesi çevresindeki tartışmaları, bu hakkı vereceğini vaadeden DP'nin iktidarı boyunca sözünde durmaması ilgili yazının başlıca temalarını oluşturur. Bunun yanısıra DP iktidarı tarafından işçilere sağlanan yasal haklar ve ekonomik olanaklar da çeşitli incelemelerin konusu olmuştur.[24] Ancak sözkonusu hakların, olanakların elde edilmesi sürecinde işçi sınıfının etkisi (örgütlü ya da bireysel düzeyde, mücadele-talep ya da parti kanalları-dilek, şikayet yoluyla) bunların sonuçlarının işçi-

[24] Koç, Demokrat Parti, İşçiler... ve Ahmet Makal, "Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma ilişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar" Mülkiye, Sayı: 239 (Mart-Nisan-Mayıs 2003), s.279-318.

ler ve örgütlerince nasıl algılandığı/anlamlandırıldığı, nasıl tecrübe edildiği, ne tür stratejilerin konusu oldukları vb. ele alınan öncelikli konular olamamıştır. Kemal Sülker'in isimlerini zikrettiğimiz çalışmaları ve dönemin sendikacılarının tanıklıklarını içeren yapıtlar bu saptamaların dışındadırlar.[25] Sülker dönemin sendikacılarının gündemlerini, tartışmalarını, anlayışlarını ve mücadelelerini zengin ayrıntılarla resmeder. Ancak o yıllar içinde yapılmış olan bu çalışmalarda dönemin işçi hareketinin daha genel bir tarihsel analiz içinde değerlendirilmesi sözkonusu olamaz. Yapılan daha çok, deyim yerindeyse, kıymetli bir vakanüvisliktir. Bu vakanüvislik de doğal olarak sendikal mücadelenin merkezinde yer alanlarla sınırlıdır, sıradan işçilerin deneyimlerine, sendikal alan dışında yaşam alanlarına uzanamaz. Geniş anlamda işçi hareketinin/sınıf oluşumunun bu kesitindeki zengin deneyimlere ulaşabildiğimiz bir diğer eser Koç'un yine yukarıda zikrettiğimiz iki ciltlik sözlü tarih çalışmasıdır. Bu çalışma sadece görüşmelerin derlendiği bir kitaptır ve 50'lerle sınırlandırılmamıştır. İçerdiği zengin hammaddeyle bu çalışma Sülker'in kitaplarıyla birlikte deneyim odaklı araştırmalar için bulunmaz bir kaynak oluşturacak niteliktedir. Özetle bir tarafta dönemi, işçileri politikaların nesnesi olarak konumlandıran anlatıları diğer yanda da dönemi değerlendiren analitik metinlere dönüşmemiş deneyim aktarımlarını buluruz. Deneyimler bilinmez değildir ama tarihsel anlatının odağına bir türlü yerleşemezler.

Emek tarihi yazınımızın genel olarak "fabrikanın kapısından içeri" girmediğini görürüz. Oysa Burawoy'un bizi yıllar önce çağırdığı emek süreci/üretim noktası sınıf oluşumunun kritik uğraklarındandır. Burawoy, geliştirdiği "fabrika rejimleri" kavramsallaştırması içinde ele aldığı emek sürecinin işçilerin itaat etme-direnme pratiklerinin geliştiği politik-ideolojik bir arena olduğunu vurgularken kendi saha araştırmalarının yanısıra bazı emek tarihi çalışmalarını da örnek olarak gösterir.[26] Emek sürecinin yanısıra; firmalar arası rekabet, emeğin yeniden üretimi ve devlet müdahalesi gibi etkenler de dahil edilerek geliştirilen fabrika rejimi kavramsallaştırması bize sınıf oluşumunu etkileyen genel

[25] Örneğin: Sedat Ağralı, Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.

[26] Michael Borawoy, Politics of Production, New York: Verso, 1990, s.87.

süreçlerle işçilerin işyerindeki gündelik deneyimleri ve direniş pratikleri arasında bağlar kurmayı sağlayan bir alan açar. Sömürünün işçiler tarafından bizzat deneyimlendiği üretim noktasında olup bitenleri dikkate almak hem tarihsel algımızı derinleştireceği için yararlı hem de kollektif hareketlerin arkasındaki birikimi ya da altındaki dip akıntısını algıyabilmek için gereklidir. 50'li yılları bu açıdan inceleyebilecek kaynaklarsa sınırlı da olsa vardır, hele önceki dönemlerle karşılaştırıldıklarında epey zengin oldukları da söylenebilir. Kemal Sülker'in köşesinin yanısıra çok sayıda işçi-sendika haberi ve yazı dizileri içeren günlük *Gece Postası* gazetesi ya da sendikaların yayınları bize işyerlerindeki yaşamla ilgili bolca malzeme sunar, bir anlamda fabrikanın kapısından içeri girmemizi sağlarlar. Çok partili dönemde yoğunlaşan partizanlık uygulamaları gibi siyasi gelişmelerin yanısıra, sendikaların toplulukla iş ihtilafı çıkarma yetkisi ve temsilcilere güvence sağlayan mevzuat değişiklikleri, sendikaların görece serbest ve daha etkin hale gelmeleri gibi değişikliklerin sonuçlarının işyerlerinin gündelik yaşamında nasıl tecrübe edildiğini öğrenebiliriz. Ayrıca 50'li yılların sermaye birikim sürecinin içe yönelik üretim ve dış yardımlarla geliştiği, sanayi sermayesinin güçlendiği, özel sermayeli fabrikaların hızlı biçimde arttığı, büyük işletmelerde yaygın biçimde otomasyonun gündeme geldiği bir dönem olduğu düşünülürse emek sürecindeki mücadelenin sınıf oluşumu tarihindeki yeri daha da önem kazanacaktır.

Makal'ın, "Türk emek tarihinin en can alıcı konularından biri" olarak nitelediği ve üzerinde çalışılmayı beklediğini söylediği[27] toplulukla iş ihtilafları, işyerindeki ücret, sosyal haklar, prim vb. pekçok konuyla ilgili kazanımların sağlanabildiği, işçiye işverenle pazarlık imkanı sağlayan süreçlerdir. Zorunlu tahkime dayalı bu sistemin bugünkü toplu sözleşme düzeni ile karşılaştırılması mümkün ve doğru olmasa da, dönem içinde değerlendirildiğinde sınıf mücadelesinin üretim noktasındaki en önemli araçlarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Bu ihtilafları çıkarmak ve yürütmek, sonucundaki maddi kazanımlar hangi boyutta olursa olsun, örgütlü işçiler için muazzam bir eğitim ve özgüven sağlamıştır. 1951-1960 yılları arasında 1104 iş ihtilafının çıkarıl-

[27] Makal, Ameleden..., s.34.

dığı[28] düşünülürse bu türden bir deneyimi yaşayan işçi sayısının onbinlerce olduğu görülür ve bu hiç de azımsanacak bir sayı değildir. Üstelik Yüksek Hakem Kurulu'na giden ihtilaflardan 2/3'ünün işçiler lehine sonuçlandığı da[29] düşünülürse bu aracın değeri daha da artar. Örneğin 1951 yılında İstanbul'da İl Hakem Kurulu'na gelen iş ihtilaflarının kapsadığı işçi sayısının dönemin toplam sendikalı işçi sayısının yarısına ulaştığı ve o sırada İl Hakem Kurulu'nun ortalama olarak %15-20 dolayında zam oranları sağladığı göz önünde bulundurulursa, Işıklı'nın; iktidarın dönemin sendikalarını, "*başlıca fonksiyonları devlet ve hükümet büyüklerine bağlılık telgrafları çekmekten ibaret olan kuruluşlar haline gelmelerini geniş ölçüde sağladığı*"[30] saptamasına katılmak imkansız hale gelmektedir. İş ihtilaflarının büyük bölümünün sendikalarca çıkarıldığı ve yürütüldüğü unutulmamalıdır. Ayrıca görece güçlü ve etkin kimi sendikalar, sözlü veya yazılı kollektif akitler (toplu sözleşme), davalar ve bakanlık, hükümet nezdinde yürüttükleri görüşmeler yoluyla da üyelerine önemli kazanımlar sağlamışlardır.[31]

Burada dönem yazınına ilişkin bir başka temel eksiğe de değinmek yerinde olacaktır. Metinlerde işverenler ve onlarla mücadele neredeyse yoktur. Makal'ın erken cumhuriyet dönemi için yaptığı uyarı burada da önem kazanır[32]: çalışma ilişkileri sistemi iki aktöre indirgenemez, salt devlet-işçi ilişkisi çerçevesinde bir çözümleme, olguları tüm boyutlarıya anlamamıza izin vermez. İşçi hareketi tarihi olma iddiasındaki anlatılarda işverenlere, daha doğrusu işçilerin onlarla işyerinde, gündelik düzeyde veya genel planda sürdürdükleri mücadeleye pek az yer verilmiştir. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi dönem özel sanayi sermayesinin geliştiği[33], işçi-işveren ilişkilerinin ağırlıkla devlet merkezli

---

28 Makal, Türkiye'de Çok Partili..., s.507.

29 a.g.e, s.507.

30 Alpaslan Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s.494.

31 Örneğin: Türkiye Petrol İşçileri Sendikası, Genel Merkezi Faaliyet Raporu, İstanbul: Alp Matbaası, 1958 (Raporda: Petrol Ofis, Mobil, BP, Shell gibi başlıca petrol şirketleriyle yapılan görüşmeler ve davalar yoluyla sendikanın sağladığı kazanımlar ayrıntılı biçimde aktarılmıştır).

32 Makal, Ameleden ..., s.51.

33 Keyder; "*bugünkü Türkiye'nin en nüfuzlu sanayicilerinin çoğunun iş hayatına atıldıkları ya da asıl birikimlerini sağladıkları dönem 1950'lerdir...yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkan veren 1950'lerin olanaklarıydı*" tespitleri ile bu du-

olmaktan çıkmaya başladığı bir dönemdir.[34] Üstelik o yılların gazete ve sendikal yayınları izlendiğinde, dönemin tanıklıkları incelendiğinde –doğal olarak- hiç de uyumlu, yumuşak işçi-işveren ilişkilerinin yaşanmadığı, sendikal örgütlenme ve mücadelelerin sadece özel sektörde değil kamuda bile birçok yerde işçiler için ciddi riskler taşıdığı görülecektir. Aslında bu emek tarihimizin devlet merkezli ve çalışma ilişkileriyle sınırlı olduğu eleştirisini haklı çıkaran bir durumdur. İşçi sınıfının öz deneyimi anlatıya hakim olduğunda "patronun" da başlıca figür haline gelmemesi mümkün müdür? Sınıf mücadelesinin ve oluşumunun dinamiklerini anlamak için kollektif eylemlerin dışında bakılacak tek yer emek süreci de değildir. Örneğin iktidar partisi ve bürokrasiyle (örneğin çalışma bakanlığı, milletvekilleri, başbakan, cumhurbaşkanı, işletme yöneticileri vs.) geliştirilen ilişkilerin bir kazanım elde etme stratejisi olarak ele alınması da bize konuyla ilgili çok şey söyleyecektir.

50'lere ilişkin anlatımda Türk-İş'in kuruluşu ve sonrasındaki gelişme seyri (özellikle de iktidarla ve ABD'yle ilişkileri) ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Kanımızca bu da iki açıdan sorunludur. Bir kere Türk-İş'in o zamanlarda da, sonrasında da hiçbir zaman tümüyle belirleyici bir merkezi örgüt olduğu söylenemez. Dolayısıyla işçi hareketinin bütününü temsil etme gücü zayıftır. Örneğin 50'lilerde yerel bir birlik olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin işçilerle konfederasyona göre daha canlı ve sahici bağlarının olduğu, ortaya koyduğu mücadele birikiminin azımsanmayacak zenginlikte olduğu söylenebilir. (1961'deki büyük mitingi İİSB'nin organize ettiği unutulmamalıdır) Bunun dışında da yerel düzeyde, işyeri düzeyinde birçok sendika aracılığıyla yaşanan deneyim zenginliğini Türk-İş'in öyküsü içine sıkıştırmak mümkün değildir. Öte yandan sendikal merkezleri siyasi, ideolojik eğilimlerin asıl müsebbibi gibi ortaya koyan anlatıyı sorgulamak gerekir. Türk-İş ya da diğer sendikalar temsil ettikleri kitlenin ideolojik-siyasi tercihlerini belirlerler mi yoksa büyük ölçüde

---

rumu vurgular. Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.191.

[34] Boratav 1954-61 arası dönemde özel işyerlerinde çalışan işçilerin artış hızının kamu işyerlerindeki işçilerinkinden fazla olduğunu belirler. Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998, s.86.

bunları yansıtırlar mı sorusu sorulmalıdır. Bu sadece o dönem için değil bugün için de işçi hareketini anlamak adına önemli bir sorudur. İşçi hareketini dün de bugünde; tabanda, mücadeleci, ilerici bir işçi kitlesinin varlığına rağmen tepeye yerleşmiş, hükümet, ABD, sermaye denetimine girerek sınıfı yanlış yollara sürüklemiş sendika bürokratları modeliyle açıklama yönünde güçlü bir sol eğilim görülür. Oysa sendikaların birer sosyal oluşum olarak kendilerini oluşturanların ortalama bilinçlerinden, yönelimlerinden, kültürel kodlarından bağımsız olmaları, bunları yansıtmamaları düşünülebilir mi? Önderliklerin bilinç anlamında kitlelerin daha önünde oldukları durumlar olabilir elbet ya da bu beklenebilir ama sınırları olduğu da unutulmamalıdır. Tersine önderliklerin kitlenin o anda hızla gelişen bilinç ve kararlılığının gerisinde kaldığı durumlar da olabilir ama bunun da sınırları vardır bu durum ancak çok kısa sürebilir ve o önderlikler değişime uğramak durumunda kalırlar.

Döneme ilişkin yazında Demokrat Parti'nin işçiler ve örgütlerine yönelik baskıcı politika ve uygulamalarına ağırlıklı yer verildiği de görülür. Bunun abartılı bir örneğini Işık: "*1950-60 arasında göze çarpan en önemli toplumsal olgu, işçi ve emekçilere yönelik olarak derin ve sistemli bir baskı ve sindirme politikası izlendiği gerçeğidir.*"[35] sözleriyle verir. Kuşkusuz dönemin demokrasinin mutlak olarak geliştiği, işçi sınıfının refaha erdiği bir dönem olduğu iddia edilemez. Ama o yılları salt bir baskı dönemi olarak resmetmek de doğru olmayacak, üstelik şu soruların yanıtlarını almak da herhalde zorlaşacaktır: sürekli baskı altında olan bir sınıf neden sürekli ve kararlı biçimde siyasi tercihini iktidar partisinden yana yapmıştır? Daha önce tek parti yıllarında yaşadıkları baskı ve yoksunlukların acısını CHP'den kitlesel olarak yüz çevirerek veren/verebilen işçiler neden dönem boyunca, hatta 1961 Anayasa oylaması ve hemen sonrasındaki seçimleri de sayarsak (bilindiği gibi bu seçimlerde DP'nin devamı olan AP hayli yüksek bir oy elde etmiştir) sonrasında bile tercihlerine bağlı kalmışlardır? Demokrat Parti tarihiyle ilgili kapsamlı incelemesinde Cem Eroğul da dönemi; işçi sınıfı hareketlerinin bastırıldığı, sınıf mücadelesinin reddedildiği (tabii burda sözkonusu

[35] Işık, s.171.

reddedişin CHP'nin tek parti iktidarından miras kaldığı belirtilmemekte, böylece de DP dönemine ilişkin Kemalist tarih algılayışının bir örneği verilmektedir) bir dönem olarak tasvir ettikten sonra, "*gerçi Demokrat Parti, esas itibariyle oy kaygısıyla ve toplumsal barışı muhafaza etmek endişesiyle, sömürülen sınıflar lehine bazı tedbirler almıştır*" ifadeleriyle yukarıdaki sorulara bir yanıt geliştirme ihtiyacı duymuş görünmektedir.[36] Makal ve Koç'un yukarıda andığımız çalışmalarında bu *tedbirlerin* hiç de azımsanmayacak boyutta olduğunu görülür.[37] Yazarlar özetle, sözkonusu yıllar içinde DP'nin ücretlerden sosyal güvenlik haklarına kadar birçok konuda, ağırlıkla da bireysel çalışma ilişkileri alanında, sağladığı önemli kazanım ve olanakların bir envanterini verirler (hafta tatillerinin ücretli hale getirilmesi, devlet kurumlarında ek ikramiye verilmesi, yıllık ücretli izin hakkı, sigorta kurumu kredileriyle işçi kooperatiflerine konut üretme imkanlarının sağlanması gibi örnekler verilebilir). Kanımızca yukarıdaki belirlemelerimiz tam da bu noktada geçerli hale gelmektedir. Sağlanan hak ve imkanların işçilerce nasıl deneyimlendiği, algılandığı ve politik bilinçlenme sürecinde nasıl rol oynadıkları gibi konulara fazlaca ilgi duyulmadığı için grev hakkının verilmemiş olması ya da 50'lerin ikinci yarısında iktidarın sendikal birliklere, konfederasyona yönelik baskıcı tutumu konu edilerek DP'nin işçi karşıtı, baskıcı niteliği öne çıkarılmaktadır. Bunun sonucu olarak da vadettiği grev hakkını tanımadığı için işçilerin DP'den desteklerini çektikleri, DP' ye karşı oluşan kentsel muhalafete işçi sınıfının giderek büyüyen kısımlarının dahil olduğu gibi varsayıma dayalı yorumlar yapılabilmektedir.[38] Yine bu noktada Güzel'in, DP'nin sendikalara karşı baskıcı tavrının sonucu olarak işçi ve sendikacıların ondan kurtulma yolları aramaya giriştikleri bu nedenle öğrenci olaylarına destek verdikleri saptaması da abartılı ve dayanaktan yoksun görünmektedir.[39] Buradaki varsayım şudur: DP vaat ettiği grev hakkını tanımadığı ve özellikle

---

[36] Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.154-155.

[37] Makal, Demokrat Parti Döneminde... ve Koç, Demokrat Parti, İşçiler...

[38] Güngör, s.183 ve Sungur Savran, "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", 11. Tez, Sayı: 6 (Haziran 1987), s.138.

[39] Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi..., s.192.

1950'lerin ikinci yarısında sendika birliklerine karşı baskıcı uygulamalara gittiğine göre işçi sınıfı da bu partiye yüz çevirmiş olmalıdır. Geliştirilen argümanlarda işçi sınıfının genel siyasi yönelimleri ile sendika ve sendikacıların geliştirdikleri yaklaşımlar arasındaki ayrım kaçırılmakta, işçi sınıfının temsil sorunu yüzeysel biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca işçilerin DP'ye yönelen muhalefetine ya da uzaklaşmasına kanıt olacak verilerin gösterilmesine bile gerek duyulmamaktadır. Öte yandan grev hakkının dönem boyunca öncü işçiler, sendikacılar için taşıdığı öneme karşın ortalama işçi için aynı derecede belirleyici olup olmadığı, bahsi edilen bireysel düzeydeki sosyal hakların varlığı da düşünüldüğünde, tartışılabilir. Kaldı ki öncülerin bile pekçoğunun DP'ye yönelik politik tercihleri, partinin grev konusundaki politikasına getirdikleri eleştirilerine, memnuniyetsizliklerine rağmen değişmemiştir. Kanımızca işçi sınıfının 1946'dan itibaren DP'ye yönelmesi salt ya da ağırlıklı grev hakkı vaadiyle açıklanamayacağı gibi bu hakkın verilmemiş olmasıyla da DP'den belirgin bir uzaklaşma olduğu iddia edilemez.

Birçok bölgede işçilerin DP'ye yönelimi seçmen olmanın ötesinde çok daha yakın, içiçe bir bağa dönüşmüştür. İşçilerin yoğun oldukları semtlerde, bölgelerde partinin ocak, bucak, il ve ilçe örgütlerinde sendikacılar, işçiler en etkin biçimde görev almışlar, birçok yerde kuruculuk, yöneticilik yapmışlardır. Döneme tanıklık eden sendikacıların anılarında bunlara çok sayıda örnek mevcuttur. Bir dönemin Türk-İş yöneticilerinden Ömer Ergün şunları anlatır: "Eskişehir'de işçi çoktu. Eskişehir DP'nin kalesi oldu...DP'nin ocak ve bucak teşkilatlarında işçiler hakimdi..."[40] Örneğin 1956'da Paşabahçe DP Ocağının yönetimi ağırlıkla İstanbul Cam-İş sendikası yöneticilerinden oluşur.[41]

Söylediklerimiz yazılmamış ya da bilinmeyen şeyler değildir ancak Koç'un yukarıda andığımız çalışmasını saymazsak bütün-

---

[40] Ömer Ergün'le yapılan görüşme: Koç, Türk-İş Tarihinden... (11), s.205.

[41] Kemal Sülker, "Partiler İçinde Sendikacılık", Gece Postası, 25 Kasım 1956, s.3 (Kemal Sülker'in Paşabahçe Ocak kongresine ilişkin haberine göre, o sırada ocak başkanı İstanbul Cam-İş yöneticilerinden Nevzat Şeker'dir. Kongre iki Şişe-Cam'lı sendikacı tarafından yönetilir, eski sendika başkanı Hasan Türkay yeni seçilen Ocak yönetiminde yer alır.)

lüklü bir inceleme konusu yapılmamıştır.[42] Aslında DP ve işçiler konusu başlıbaşına ele alınabilecek karmaşık ve zengin bir konudur. Bugün 6-7 Eylül olayları gibi, Topkapı olayları gibi dönemin kara sayfalarını oluşturan kitlesel kışkırtmalarda da işçilerin ve sendikaların iktidar tarafından vurucu bir kitle gücü olarak kullanıldığı bilinmektedir.[43] İşçiler DP'ye sınıfsal bir tavrın ötesinde, bir halk bloku içinde yönelmişlerdir. Burada Laclau'nun geliştirdiği çerçeve açıklayıcıdır. Yazar, üretim tarzı düzeyinde, üretim ilişkileri içindeki konumlarından dolayı antagonistik bir çelişki içinde karşı karşıya gelen sınıfların mücadelesinin yanısıra ikinci bir düzey daha tarif eder. İşçi ve kapitalist arasındaki çelişki soyut üretim tarzı düzeyinde anlaşılabilir iken somut toplumsal formasyon düzeyinde ortaya çıkan çelişki ise ezilen kesimler ile egemen iktidar bloku arasındadır.[44]

"Bu tür antagonizma aracılığıyla ezilen kesimler kendilerini bir sınıf olarak değil, "ötekiler", egemen iktidar blokuna karşı olan, hakkı yenenler olarak özdeşleştirebilirler." Eğer -üretim tarzı düzeyindeki- birinci çelişki ideolojik düzeyde ajanların sınıf olarak isimlendirilmesi ile ifade ediliyorsa bu ikinci çelişki de ajanların halk olarak adlandırılması vasıtasıyla ifade edilirler. Birinci çelişki sınıf mücadelesi alanıdır; ikincisi ise popüler-demokratik mücadele alanı"

Sanırız bu formülasyon DP'nin iktidara gelme sürecini ve bu süreç içinde işçilerin durumunu açıklamak için imkan sağlamaktadır. İşçiler de diğer ezilenlerle (o kesit için tabii ki öncelikle köylüler) birlikte popüler-demokratik mücadelede "ezilenler bloku" içinde yer almışlardır.

Daha önce değindiğimiz gibi dönemin sendikal yaşamına ilişkin değerlendirmelerde işçi sınıfının kendi deneyim ve sözünden çok ona yönelen politikalar, eylemler öne çıkmaktadır. Bunlardan bir diğeri de sendikalardaki ABD etkisi ve çeşitli kişi ve kurumların eğitim ve diğer alanlardaki destekler yoluyla sendikacılığımızı belirleme çabalarıdır. Üzerine hayli ayrıntılı inceleme ve yorumlar yapılmış olan bu meselede de gözden kaçan

---

[42] Koç, Türk-İş Tarihinden...

[43] Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.61-64.

[44] Ernesto Laclau, İdeoloji ve Politika, İstanbul: Belge Yayınları, 1958, s.115.

nokta; belirleme, yön verme uğraşlarının gerçekte ne ölçüde ve ne şekilde etkili olduğudur. Ya da en genelde ve yüzeydeki görüntünün resmin bütününü yansıttığı rahatlıkla söylenebilir mi? Türk-İş'in –aslında daha çok da 60'lı yıllarda- ABD'nin etkisinde olduğunu gösteren birçok gösterge vardır, anti-komünist söylemi hayli belirgindir, hatta konfederasyonun Amerikalılar tarafından kurdurulduğunu ima eden yaklaşımlar bile vardır. İşte deneyimle yukarıdan gözlem ve yorum arasındaki farkın görülmesi için bir örnek burada karşımıza çıkar. Konfederasyonun kuruluştaki tüzüğünün hazırlığını bizzat gerçekleştiren Şaban Yıldız soldaki bu tür genel geçer kabullere karşı kendi deneyimlerini yıllar sonra yazıya dökerek kuruluşun ayrıntılarını yeniden resmetme gereği duyacaktır.[45] Öte yandan o yıllarda Türkiye'ye gidip gelen yabancı uzman ve sendikacıların rolü üzerinde bu kadar durulurken örneğin sistematik olarak düzenledikleri seminerlerle, gazete ve sendikal yayınlarda yayınladıkları yazılarla grev başta olmak üzere işçi haklarının öncü kadrolarca benimsenmesi ve savunulmasında önemli pay sahibi olmuş sosyal siyasetçilerin ve aydınların etkisinden yeterince söz edilmiyor oluşu resimdeki eksiklerden birisidir. Nitekim sosyal siyaset konferanslarının etkisi hükümet tarafından bile ciddiye alınmış, grev hakkının başlıca savunucularından ve bu konferansların önde gelen akademisyenlerinden birisi olan Orhan Tuna bizzat Çalışma bakanı tarafından komünistlikle suçlanmış, konferanslar iki yıl için aksamıştır.[46] Yine Kemal Sülker'in çeşitli sendikalar, birlikler ve Türk-İş'e gazeteci, fikir adamı ve dergi yayıncısı olarak yaptığı katkılar azımsanmayacak niteliktedir. Sonraki yıllarda TİP ve DİSK yöneticiliği yapacak olan Sülker; 50'li yıllarda İstanbul Cam-İş Sendikası ve Petrol-İş gibi sendikaların dergi ve yayınlarını yıllarca hazırlamış, kongrelere katılmış, *Gece Postası* ve kendi çıkardığı *İşçi Hakkı* gibi gazetelerde yaptığı haber ve yazdığı yazılarla bir sendikacı kuşağının yetişmesinde önemli katkı sağlamıştır.

---

[45] Şaban Yıldız, "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C.6,İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, s.1966.

[46] Toker Dereli, Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel ilişkiler Sistemi, İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yayını, 1974, s.332.

İşçi sınıfının oluşumuyla ilgili bazı ölçütler olarak, sendikaların güç ve yaygınlık kazanmasını (1951'de 137 sendikada örgütlü 110 bin işçi varken, 1960'da 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi bulunmaktadır. 1960 itibariyle, İş kanununa tabi işçilerin %34'ü, toplam ücretlilerin ise %11'i sendikalarda örgütlü görünmektedir.[47] Bu rakamlar günümüzün işçi sendikalarının örgütlülük rakamlarından aşağı değildir.) Gece Postası, İşçi Hakkı gibi büyük ölçüde işçilere yönelik ya da sayfalarında onlara geniş yer veren ulusal gazeteler, yerel işçi gazeteleri, çok sayıda sendika gazetesi/dergisiyle yaygın bir işçi basınının ve dolayısıyla işçi kamuoyunun oluşmasını, işçilerin hem seçmen hem de parti üye ve yöneticileri olarak etkin bir siyasi katılım düzeyine gelmelerini, oldukça donanımlı sendikal yönetici kadrolar oluşmasını ve Demokrat İşçi Partisi (DİP), Vatan Partisi gibi sol partilerden ya da Hürriyet Partisi gibi muhalif partilerden aday olan ya da buralarda görev alan öncü işçilerin bağımsız politik bir işçi hareketinin ve işçi partisinin ilk arayışlarını gerçekleştirmiş olmalarını alırsak; 50'li yıllarda işçi sınıfı oluşumu açısından genel kabullerden çok daha fazla birikimin oluştuğunu ve mesafenin alındığını söyleyebiliriz. Nitekim 1960'da askeri müdahalenin hemen ertesindeki Anayasa tartışmalarında, ardarda patlak veren işçi eylemlerinde ve tabii bunların en büyüğü olan Saraçhane Mitinginde bu birikimin sonuçları görülmüştür. 50'lerde çıkan ve işçi haberlerinin, yazılarının yoğunluğuyla dikkati çeken gazetelerin koleksiyonlarında yapılacak dikkatli bir tarama bize sınıf oluşumunun renkli bir resmini verecektir. Bunların en bilinenlerinden olan Gece Postası gazetesinde yer alan haber ve yazılar iyi bir örnek oluşturur. Gazeteyi tararken, farklı sorunsallar içinden kendisine seslenilen ya da sorunları ele alınan "adamın" hep aynı adam; yeni işçi sınıfı mensubu olduğunu görürüz. Kente sırtında dengiyle gelmiş göçmen, gecekondulu, mesken sorunu yaşayan, mahallesine su, elektrik getirmeye çalışan dertli vatandaş, sendika toplantısında tartışan aza, işten atılan işçi, kenar mahallelerdeki parti ocaklarında siyaset yapan partili vs. işçi sınıfındandır, sınıfın farklı halleridir sayfalarda görülen...

[47] Makal, Türkiye'de Çok Partili... s.276.

Özetlersek, 1950'li yılları kendi karmaşık dinamikleri içinde işçi sınıfının -sonraki dönemlerde de izlerine rastlanacak- karakteristik bazı özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemi olarak incelemenin önemine işaret etmek ve bazı sürekliliklere dikkat çekmek istedik: Örneğin sonraki yıllarda gerçekleşen Türk-İş-DİSK ayrışmasının kökenlerinin İİSB faaliyetlerinde bulunabileceğine, çok zayıf da kalsa DİP deneyiminin sonraki TİP deneyimini önceleyen yanlarının olduğuna, muhafazakar siyasi tercih-mücadeleci sendikacılık birlikteliği gibi bir formülün (bu çelişkili birlikteliğin olabilirliğinin) koşullarının bu dönemde oluştuğuna, bunun da arkasında işyeri-yaşam alanı, işçi mücadelesi-parti siyaseti ayrımının bir karakteristik özellik olarak sınıf oluşum sürecinde yer bulduğuna vb... İşçi hareketi açısından 1950'lerle 60'lar arasında bir kesintiden, kopuştan çok sürekliliğin altını çizmeyi, 60' ların ilk dönem gelişiminde 50'lerin hakkı yeterince verilmeyen birikiminin olduğunu belirlemeye çalıştık. İşçi hareketini kendisini ortaya çıkaran sınıf oluşum süreçleriyle birlikte anlamayı, aynı zamanda onu da bu sürecin en üst, görünür katmanı olarak anlamayı önermiş olduk. Bu durumda da analiz için; yaşam biçimi, sınıf kültürü, ideolojik biçimlenme, politik katılım, kentsel mücadele gibi çalışma ilişkilerini aşan bir çerçeveyi önermiş olduk. İşçi hareketinin tarihini, işçiler ve örgütlerinin kendi deneyimleri, sesleri, yazdıkları temelinde anlatma ihtiyacının altını çizdik. Sonuçta işçi sınıfının tarihine bakarken 1950'leri yeniden okumak ve yazmak hem tarihimizi hem de bugünü anlamada ufuk açacaktır iddiasını temellendirmek istedik.

KAYNAKÇA

Ağralı, Sedat. Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.

Akın, Yiğit. "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar", Tarih ve Toplum (Yeni Yaklaşımlar), Sayı: 2 (Güz 2005), s.77.

Akkaya, Yüksel. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", Praksis, Sayı: 5 (Kış 2002), s.131-176.

Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998.

Borawoy, Michael. Politics of Production, New York: Verso, 1990.

Dereli, Toker. Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel ilişkiler Sistemi, İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yayını, 1974.

Eroğul, Cem. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Güngör, Fatih. "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", Alpaslan Işıklı (hzl.), Türkiye'de Sendikacılık hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi içinde (131-190), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

Güven, Dilek. Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güzel, M.Şehmus. "Türkiye'de İşçi Hareketi ve Tarihi", 11. Tez, Sayı: 8 (Haziran 1988), s.195-213.

Güzel, M. Şehmus. Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Güzel, M. Şehmus. Türkiye'de İşçi Hareketi, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993.

Işık, Yüksel. Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994), Ankara: Öteki Yayınları, 1995.

Işıklı, Alpaslan. Sendikacılık ve Siyaset, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

Keyder, Çağlar. Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Koç, Yıldırım. "İşçi Hakları ve Sendikacılık", 11. Tez, Sayı: 5 (Şubat 1987), s.32-75.

Koç, Yıldırım. "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar", Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar(Tarihten Sayfalar), Ankara, Yol-İş yayını, 2000, s.35-85.

Koç, Yıldırım. Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler) Cilt I, Ankara: Türk-İş yayını, 1998.

Koç, Yıldırım. Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler) Cilt II, Ankara: Türk-İş yayını, 1999.

Koç, Yıldırım. Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Laclau, Ernesto. İdeoloji ve Politika, İstanbul: Belge Yayınları, 1958.

Makal, Ahmet. Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma ilişkileri: 1946-1963, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Makal, "Ahmet. Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma ilişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar" Mülkiye, Sayı: 239 (Mart-Nisan-Mayıs 2003), s.279-318.

Makal, Ahmet. "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", Ameleden İşçiye, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.267-318.

Makal, Ahmet. Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

Rozaliyev, Y.N. Türkiye Sanayi Proleteryası, İstanbul: Yar yayınları, 1978.

Savran, Sungur. "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", 11. Tez, Sayı: 6 (Haziran 1987), s.138.

Sülker, Kemal Sendikacılar ve Politika, İstanbul: May Yayınları, 1975.

Sülker, Kemal. "Partiler İçinde Sendikacılık", Gece Postası, 25 Kasım 1956.

Sülker, Kemal. Türkiye Sendikacılık Tarihi, İstanbul: Tüstav yayını, 2004.

Talas, Cahit. Toplumsal Ekonomi, Ankara : İmge Kitabevi, 1997.

Türkiye Petrol İşçileri Sendikası, Genel Merkezi Faaliyet Raporu, İstanbul: Alp Matbaası, 1958.

Yıldız, Şaban. "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında *İstanbul İşçi Sendikaları Birliği* Örneği: 1948-1962

M. Hakan Koçak

1946 sendikacılık akımının bir parçası olarak, İstanbul Sendikalar Birliği adıyla gerçekleşen yerel sendika birliği girişiminin kısa süre içinde sıkıyönetim tarafından sonlandırılmasının ardından 1948 yılında, bu kez CHP'nin sendikal alandaki hegemonya mücadelesinin bir parçası olarak kurulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) 1962'ye kadar süren çalışmaları ve mücadelesiyle Türkiye işçi hareketinde özgün bir yer edinmiştir. 1946-1962 yılları arasını kapsayan ve bizim büyük bölümünü *Türkiye işçi sınıfı oluşumunun sessiz yılları*[1] olarak adlandırdığımız dönemde yerel sendika birlikleri etkin bir rol oynamış ve işçi hareketine dinamizm kazandırmıştır. Buna karşılık emek tarihimizde hak ettiği genişlikte yer aldığı söylenemez. İİSB'nin de dahil olduğu 1950'lerin yerel sendika birlikleri hakkında en ayrıntılı bilgi dönemin tanığı olan Kemal Sülker'in çalışmalarında bulunabilir.[2] Yerel birlikler Yıldırım Koç,[3] M. Şehmus Güzel[4] gibi yazarlarca

---

1 Hakan Koçak, "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları:1950ler", Toplum ve Bilim, Sayı: 113, s.90-126.

2 Kemal Sülker, Türkiye Sendikacılık Tarihi, İstanbul, Tüstav Yayını, 2004.

3 Yıldırım Koç, "Mahalli Sendika Birlikleri" (131-170), Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar, İstanbul: Ataol, 1992.

4 M. Şehmuz Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

ele alınmıştır. Ahmet Makal'ın çalışmasında 1948' de CHP vesayeti altındaki ikinci kuruluş sürecine ilişkin önemli bilgilere yer verilmiştir.[5] Aziz Çelik ise kitabında İİSB'ye ayrı ve kapsamlı bir bölüm ayırarak değerli bir katkı sunmuştur.[6] Ancak yukarıda belirtilen tarihsel önemi nedeniyle İİSB başlı başına incelenmeyi, değerlendirilmeyi hak eden bir örnektir. Sadece tarihsel bir örnek olarak değil aynı zamanda günümüzün sendikal tartışmalarıyla ilişki içinde değerlendirilmesi, özellikle de işçi hareketinin mekânsal/ölçeksel stratejileri ve örgütsel kapasitesi bağlamında tartışılması yararlı olacaktır. Elinizdeki metin aynı zamanda bu tartışmaya bir giriş çabası da içermektedir.

İİSB varlık gösterdiği yıllarda işçi hareketinin kapasitesinin gelişmesinde hatırı sayılır katkı sunmuştur. Kısa tarihine bakıldığında, işverenlerin sendikasızlaştırma politikaları karşısında kampanyalar örgütleyen, büyük miting girişimleri ve organizasyonlar gerçekleştiren, sendikaların içlerinde ve aralarında yaşanan gerilimlerde hakemlik, arabuluculuk yapan, grev hakkı için, iş ihtilaflarını sonuca bağlayan hakem kurullarının yapısının değişmesi için vb. toplantılar düzenleyen dinamik ve canlı bir yapı görülür. Birlik'in son dönemlerinde, İstanbul'da, Türkiye işçi hareketi tarihinin ilk büyük mitingi olan Saraçhane Mitingi'ni örgütlemekte gösterdiği başarı ise tarihsel değere sahiptir.

İİSB aynı zamanda 50 kuşağı sendikacılarının, işçi önderlerinin birçoğu için okul işlevi görmüştür. Son başkanı Avni Erakalın'ın sözleriyle Birlik "işçilerin senatosu" olmuş, siyaset ve sendika(cı)lar arasındaki ilişkilerin yoğun biçimde deneyimlendiği ve tartışıldığı bir platform görevi yapmıştır. Bir işçi partisinin gerekliliği fikri bu deneyimin sağladığı birikim üzerinden şekillenmiştir. 1961'de ortaya çıkan Türkiye İşçi Partisi'nin kurucu kadrosu büyük ölçüde İİSB deneyimi içinden gelen sendikacılardan oluşmuştur.

Öte yandan 1952 yılında kurulan Türk-İş ile İİSB arasında bir tür adı konmamış, açığa çıkmamış rekabet, hatta çekişme yaşandığı söylenebilir. Birlik yaşamı boyunca fiilen konfederasyon gibi çalışmıştır. Bu noktada emek hareketimizde bugün bile izleri

---

[5] Ahmet Makal, Ameleden İşçiye, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

[6] Aziz Çelik, Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul: İletşim Yayınları, 2010.

olan İstanbul ve Ankara sendikacılık ekolleri arasındaki farklılık ve çekişmeye dikkat çekmek gerekir. Ağırlıklı olarak özel sektör işyerlerinde örgütlenme ve mücadele yürütmenin zorluklarıyla baş etmek durumunda olan İstanbul sendikacılarının geliştirdikleri pratikler ve taleplerle; çoğunlukla kamuda örgütlü olan, bunun sonucu olarak da devlet ve iktidarla uzlaşmaya dayalı ilişkiler ve görece daha bürokratik, resmi nitelikli bir sendikacılığa eğilim gösteren Ankara sendikacılarının yaklaşımları arasında küçümsenmeyecek farklar olagelmiştir. 1950'li yıllar boyunca çeşitli vesilelerle gündeme gelen bu ayrımlar, örneğin Saraçhane Mitingi'nin düzenlenme sürecinde belirgin biçimde gözlenir. 1962'de Birliklerin kapatılması kararı ise bir anlamda Türk-İş lehine konulan bir son nokta gibidir. Ama kökleri derinlerde bulunan sosyal ve tarihsel dinamikler 1967'deki DİSK ayrışmasında ve sonraki birçok evrede yeniden ve yeniden ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda önce yerel birliklerin en önemli örneklerinden olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kuruluşu öncesinde yaşanan birlik deneyimlerine bakılacak; ardından Birlik'in kuruluş süreci, faaliyetleri, tartışma gündemleri, politik konumu incelenecektir. Birlik'in kapatılma süreci üzerine bir tartışma yapılacak ve günümüz işçi hareketinin sorunsallarıyla ilişkili bir değerlendirmeyle yazı sonlandırılacaktır.

İstanbul'da Sendika Birliklerinin Tarihi

İstanbul'da işçi sendikalarını bir araya getirme ve birleşik bir güç yaratma fikrinin ve uğraşının tarihi eskiye dayanır. Milli Mücadelenin sürdüğü sıralarda, işgal altındaki İstanbul'da çalışma yürüten sendikaları bir çatı altında toplama uğraşı, aynı zamanda yoğun bir siyasi çekişmenin de konusu oldu. İstanbul'da ve giderek ülke çapında bir birlik oluşturma fikri özellikle Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) çekirdeğini oluşturan Aydınlık Grubu'nun başlıca politikasıydı. 1919 yılında bu grubun yasal partisi olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) çağrı yaparak İstanbul'daki işçi örgütlerini bir araya getiren geniş bir toplantı örgütledi.[7] İstanbul'daki birçok işyerinden gelen işçi temsil-

[7] Oya Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s.279.

cilerinin katıldığı Ferah Tiyatrosu'ndaki toplantı canlı tartışmalara sahne oldu. Toplantının en önemli kararları arasında seçim sisteminin değiştirilmesi talebi ve İstanbul'dan en az üç işçi milletvekili çıkarılması için çalışma yapılması vardı.

İstanbul'daki farklı eğilimlerdeki işçi örgütlerini marksist çizgide biraraya getirme girişimleriyle; Ankara hükümetinin desteklediği Şakir Rasim adlı bir tramvay şirketi çalışanının (aynı zamanda ünlü İştirakçi Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Partisi'nin genel sekreterliğini yapmıştır) milliyetçi temelde bir birlik oluşturma çabaları paralel biçimde yürüdü.[8] 1922 Temmuz'unda Aydınlık Grubu'nun etki alanında olan Türkiye İşçi Derneği'nin girişimiyle bir toplantı yapıldı. Toplantıya ağırlıklı olarak Rum işçileri örgütlemiş olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'na bağlı sendikalar, Mürettipler Sendikası, Müstakil Sosyalist ve Ermeni Sosyal Demokrat Fırkaları tarafından gönderilen delegeler merkezi bir konfederasyon kurulmasının olanaklarını tartıştılar ve özel bir komisyon oluşturdular.[9] Toplantıda alınan kararlar çerçevesinde oluşturulacak birliğin şartlarının olgunlaşması için İstanbul'da işçileri birlik olmaya çağıran bildiriler dağıtıldı. Ancak sonuçta istenen birlik yaratılamadı. 20 Aralık 1922'de ise Şakir Rasim'in Genel Sekreteri olduğu İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB) kuruldu.[10]

Bu arada komünistlerin birlik çabaları sürdü. Komünistler İUAB'nin kuruluşuna şiddetle karşı çıktılar ve başındaki Şakir Rasim'i İngiliz işgal kuvvetleriyle ilişkisinden dolayı ağır biçimde suçladılar. Birlik çalışmalarına devam eden komünist grup iki oluşumun karıştırılmaması için İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi (İstanbul İşçi Örgütleri Federasyonu) adıyla hazırlık çalışmalarına devam etti. Oluşturulması planlanan federasyonun tüzük hazırlama komisyonunda Aydınlık Grubu'nun önde gelen

---

8 Mete Tunçay, 1923 Amele Birliği, İstanbul: Tüstav Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s.26.

9 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), İstanbul: BDS Yayınları, 1991, s.210.

10 Yakın tarihli bir kaynakta İUAB'nin Topkapılı Mehmet Bey adlı eski bir asker tarafından, İstanbul'da Milli Mücadeleye destek için oluşmuş Müdafaaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nin 3 Kasım 1922 tarihli kararı ile 20 Aralık 1922'de kurulduğu ve yapılan ilk toplatıda da Topkapılı Mehmet Bey'in başkanlığa seçildiği bilgisine yer verilir. (Asaf Özkan, Arkadaşlarının Kaleminden Mim Mim Grubu Reisi Topkapılı Mehmet Bey, Tarihin Peşinde, Sayı: 10 (2013), s.29-62.)

temsilcilerinden bazıları da yer aldı.[11] İstenen birlik gerçekleştirilemediyse de çabalar devam ettirildi.

1923'te işçi kökenli milletvekili Numan Usta'nın (1919 seçimlerinde tek işçi vekil olarak Meclis-i Mebusan'a girmiş, sonra Ankara BMM'de görev almıştır) öncülüğünde ve Aydınlık Grubu'nun da fiili desteğiyle İstanbul'da birlik için toplantılar gerçekleştirildi.[12] Araya giren İzmir İktisat Kongresi çalışmaları nedeniyle toplantılar bir süre yapılamadı. İzmir İktisat Kongresi'nde işçi sınıfını temsil eden ve taleplerini gündeme getiren iki oluşum İstanbul merkezli İUAB ve Aydınlık Grubu oldular.[13] Kongrede oluşturulan emekçi grubu iki oluşumun önerilerini birleştirerek ortak bir genel ilkeler listesi oluşturdu.[14] Cumhuriyet tarihinin ilk derli toplu işçi talepleri manzumesi böylece kayıt altına alınmış oldu. Bu taleplerin bir bölümü Kongre'ye katılan diğer gruplarca da olumlu karşılandı, bir bölümü ise işçi grubu dışındakilerce kabul görmedi.[15]

İstanbul'da başlayan birlik çabaları bütün Türkiye'yi içine alan bir birleşme fikriyle başlamıştı. Ancak sonra İzmir'deki Kongre sırasında işçi grubunun aldığı kararla emek güçlerinin birleştirilmesinin şehirlerden başlaması politikasına dönüldü.[16] İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi, İUAB'nin bütün aleyhte çabalarına karşın düzenli toplantılarına devam etti ve İstanbul'daki emek örgütlenmelerinin büyük bir bölümünü çatısı altında toplamayı başardı. Bu fiili birlik platformunun resmi olarak bir federasyon kurma başvurusunda bulunması ise yaklaşan seçimler nedeniyle ertelendi. Ertelemede, kuruluşun İUAB benzeri seçime dönük bir girişim olduğu yönünde algının oluşmaması için gösterilen özen rol oynadı.[17] Ancak sonuçta Birlik'in resmi kuruluşu

---

[11] Tunçay, 2009, s.26.

[12] Sencer, s.290.

[13] İUAB'nin Kongre Başkanlığına sunduğu rapor için bkz. Tunçay, 2009, s.41-42. Aydınlık Grubu'nun Kongreye sunduğu talepler için bkz. A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1968, s.167-176.

[14] Tunçay, 1991, s.211.

[15] Ahmet Makal, Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s.210.

[16] Şefik Hüsnü, Türkiye'de Sosyal Sınıflar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s.130.

[17] Gerçekten de İUAB seçimlerde açıkça taraf olmuş ve Birlik başkanı basına şu açıklamayı yapmıştı: "*Biz, umum amele Hakimiyet-i Milliye'nin candan taraftarı saltanat-ı*

bir türlü gerçekleşemedi.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında İstanbul'da sendikacılar ve sosyalist siyasetçilerin birleşme çabaları devam etti. 1924 Ağustos ayında resmen kurulan ve Aydınlık Grubunun da desteğini alan Amele Teali Cemiyeti (ATC) çeşitli işkollarını kapsayan şubeler açtı.[18] Şirket-i Hayriye, Gaz Şirketi gibi kuruluşlarda örgütlenmesini geliştirdi. Tramvay, şimendifer işçileri gibi grupların grev girişimlerine öncülük etti. TBMM'de hazırlanmakta olan Mesai Kanunu (İş Kanunu) hakkında görüş oluşturmak ve ilgili komisyona bildirmek üzere ATC tarafından bütün işçi kuruluşlarına yapılan çağrıyla işçi temsilcilerinin bir araya geldiği bir toplantı düzenlendi. 1 Şubat 1925'te Amele Teali Cemiyeti öncülüğünde 14 sendikadan 150 kadar temsilcinin toplandığı birlik kongresi dikkate değer bir girişimdi.[19] 20 Şubat'ta toplantı bu kez 30 işçi örgütlenmesine mensup temsilcilerle çok geniş bir katılımla tekrarlandı. 30 bin kadar işçinin temsil edildiği hesaplanan toplantıda emeğin her katmanı yer aldı. ATC sonraki günlerde hazırladığı Mesai Kanunu taslağını Meclise iletti. 1927 yılında 1 Mayıs kutlamaları organize etti, "1 Mayıs Nedir?" başlıklı bir broşür hazırlayıp dağıttı. Bu broşür nedeniyle Aydınlık çevresinden ve ATC yöneticilerinden 38 kişi İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi ve 7 ile 15 yıl arasından hapis cezalarına çarptırıldı. 1927'deki TKP tutuklamaları sırasında kapatılan Cemiyet 1928' de tekrar açıldıysa da aynı yıl tekrar kapatıldı ve böylece 1946 yılına kadar Türkiye'de bağımsız yasal bir işçi örgütü yaşama şansı bulamadı.[20] ATC'nin yönetici kadroları arasında bulunan Yusuf Sidal, Üzeyir Kuran gibi işçi önderleri ise mücadelelerini kapan-

---

ferdiyenin bîaman düşmanıyız. Biz hiçbir vakit milli müessesemiz olan Müdafaa-i Hukuk'un gösterdiği vahdet yolundan ayrılmayı düşünmedik ve aramızda hiçbir ferd hiçbir vakit zuhur etmeyecektir. Vatan meselesi hususunda amele arasında son derecede vahdet vardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri umum milletin rehberidir. Biz daima muhterem müncimizi takip edeceğiz" demiştir. (İleri, 17 Nisan 1339/1923, No: 1870) aktaran Tunçay, 2009, s.30.

18 Erden Akbulut-Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 2. Cilt, İstanbul: Tüstav Sosyal Tarih Yayınları, 2013, s.184. M. Şehmus Güzel 1924'te İUAB'nin hükümet ve işveren yanlısı tutumunu değiştiremeyeceğini anlayan Şark Demiryolu işçilerinin İUAB'yi terk ederek ATC'yi kurduklarını söyler (Güzel, s.131).

19 Akbulut-Tunçay, s.179.

20 Çelik, s. 79.

ınadan sonra da farklı yapılar içinde devam ettirdiler ve 1920'lerin mirasını, 1946-47 yıllarındaki yasal sendikacılık hareketine ve hatta DİSK'e kadar taşıdılar.

CHP'nin Korporatist Birlik Politikası

İşçileri kent düzeyinde bir araya getirmek ve birlikte örgütlemek düşüncesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) de işçi sınıfının örgütlenmesinin denetim altına alınmasına yönelik temel stratejilerinden biri oldu. 1922'de kurulan İstanbul Umum Amele Birliği bu stratejinin ilk örneği sayılabilir. İstanbul'da kurulan ilk resmi sendika birliği olan İUAB, Milli Mücadelenin ardından geliştirilen ekonomiyi millileştirme politikaları çerçevesinde İstanbul'da kurulmuş bulunan Milli Türk Ticaret Birliği'nin desteğini almış ve yerli sermayeyle uyumlu bir ilişki sürdürmeyi ilke edinmişti.[21] Bu kesim esnaf ve tüccar örgütlenmelerinin yanı sıra işçileri, "millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta", özellikle yabancı sermayeye karşı milli temelde mücadele vermek üzere seferber etmeyi amaçlamaktaydı. İUAB zaman zaman yabancı sermayenin elinde olan işyerlerinde grevler örgütledi ve bu tür işyerlerinde örgütlenmeleri destekledi. Etkinlik gösterdiği kısa zaman dilimi içinde; Bomonti Bira Fabrikası, Haliç Vapur Şirketi, Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi, Dolmabahçe Havagazı Şirketi ve İstinye Dok Havuzları gibi bazı işletmelerdeki grevleri yönetti, üyeleri adına işverenlerle akitler imzalayarak kazanımlar sağladı.[22] 1923'te Cumhuriyetin ilanından üç gün önce yaptığı kongrede Zonguldak, Aydın gibi illerden işçi gruplarının da katılımıyla Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB) adını alarak ulusal düzeyde bir örgüte dönüşmeye çalışan Birlik iç çekişmeler ve iktidarın baskısıyla Mayıs 1924'te dağıldı.[23]

---

21 Güzel, s.130. Birlik faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Tunçay, 2009.

22 Tunçay, 2009, s.111-117.

23 Hükümet 8 Aralık 1923'te, kuruluşunun Cemiyetler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle Birlik'i kapatma kararı aldıysa da bir süre daha varlığını sürdürebildi. Ortaya konan gerekçe Cemiyetler Kanunu'nda çeşitli derneklerin bir araya gelip birlik kurmaları konusunda bir açıklığın olmaması idi. Yeni İş Kanunu'nda birliklerle ilgili düzenlemeler yapılacağı öngörüldüğünden faaliyetlerini devam ettirebilen Birlik sonunda Mayıs 1924'te hükümetin çıkarttığı zorluklar karşısında kendisini fesh ettiğini duyurdu. Mete Tunçay'a göre TUAB'ın kapatılmasının ardındaki gerçek neden, bir

CHP, 1930 sonrasının otoriter tek parti iktidarı yıllarında da işçileri kent düzeyinde kurulacak birlikler yoluyla denetim altına alma yönünde çalışmalar yaptı. Bunlar içinde özellikle 1934 yılında İzmir'de Vali Kazım Dirik tarafından kurulan *İşçi ve Esnaf Birliği* anılmaya değer. Birliğin oluşumu için, her meslek ve/veya işkolundaki işçilerin tek bir dernek veya birlikte toplanması ve tüm bu yapıların da *İzmir İşçi ve Esnaf Birliği* çatısı altında toplanması öngörülmüştü.[24] 1930 yılında Serbest Fırka çıkışında, bu partinin başkanı Fethi Okyar'ın İzmir ziyareti sırasında işçilerin gerçekleştirdikleri kitlesel eylemler ve iş bırakmalar ile TKP'nin kentte işçiler arasında yürüttüğü etkili çalışmalardan duyulan endişe, ülke çapında düşünülen böylesi birliklerin ilk örnek modelinin burada hayata geçirilmesinin ardındaki asıl nedendir. Amacı, "işçiler ile esnafı rejime her yönüyle faydalı ve bağımlı kılmak" biçiminde belirlenmiş olan Birliğin, meslek esasına göre ve esnafla işçiyi aynı çatı altında toplayacak şekilde örgütlenmesi dönemin halkçılık anlayışını ve sınıfların reddedilmesi yönündeki hakim anlayışı tam olarak yansıtmaktaydı.[25] Üye sayısı 1941'de 34 bine kadar çıkan bu birlik istenen sonuçları tam olarak sağlamadıysa da varlığını 1946 yılına kadar devam ettirdi. İstanbul'da benzer bir girişim görülmemiş olması ise ilginçtir. Bugün için bunun nedenlerini bilemiyoruz. Belki de İzmir bir pilot örnek olarak daha başarılı, etkili bulunsaydı İstanbul ve diğer kentlerde de benzer denemelere girişilecekti. İstanbul'un ölçeği, politik ve kozmopolit özellikleri itibariyle benzer bir organizasyon için uygun bulunmadığı da düşünülebilir.

46 Sendikacılığının Birlik Çabası

1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nun sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan maddesinin yürürlükten kalk-

---

ara Birlik'in başkanlığı için düşünülen Rauf Bey'in hükümete muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturacak Halk Fırkası içindeki muhaliflerle ilişkisidir (Tunçay, 2009, s.123). Asaf Özkan ise Lozan Antlaşması sonrasında Ankara hükümeti tarafından 2 Ekim 1923'te alınan, İstanbul'daki gizli yapıların lağvedilmesi, kararının bir sonucu olarak kurucu başkan Topkapılı Mehmet Bey'in 18 Ekim 1923'te istifa ettiğini aktarır. Özkan, s.38.

[24] Güzel, s.133.

[25] Makal, 2007, s.101.

masını izleyen aylarda büyük hızla kurulan ve yaygınlaşan sendikalar emek tarihimizde *46 Sendikacılığı* olarak anılan kısa ama önemli bir kesit yaratmışlardır. Çoğu yine o sırada kurulmuş iki sosyalist partinin öncülüğünde örgütlenen bu sendikalar Cumhuriyet tarihinin ilk bağımsız sendikacılık örneklerini vererek sendika özgürlüğü kavramının somutlaşmasına hizmet etmişlerdir. Bu sendikaların kurulmasına öncülük eden Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) büyük ölçüde, o sıralarda illegal faaliyet yürütmek durumunda olan Türkiye Komünist Partisi (TKP) kadroları tarafından oluşturulmuş ve aralarında bazı konularda ciddi ayrılıklar olan iki sosyalist partidir. Aralarında yaklaşım farkı olan konulardan birisi de sendikal örgütlenmenin ölçeğidir. TSP her işkolunda ulusal düzeyde sendikalar kurulmasını ve bunların merkezi olacak bir işçi konfederasyonunun oluşturulmasını savunurken; TSEKP işyeri ve işletme düzeyinde sendikalar, kent ve bölge düzeyinde sendika birlikleri, işkolu düzeyinde federasyonlar ve bunlar üzerinden oluşacak bir ulusal konfederasyon önermekteydi.[26]

Her iki parti de önerdikleri örgütlenme modeli çerçevesinde sendikal örgütlerin kurulmasına önayak oldular. TSEKP önerdiği model çerçevesinde Adana, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Samsun'un yanı sıra İstanbul'da da bir Birlik kurulmasını sağladı. Birlik Beşiktaş'taki mütevazi bürosunda etkili bir sendikal örgütlenme içine girdi.[27] Fahri Petek anılarında Beşiktaş'ta bulunan Birlik binasında her sendikaya bir büro tahsis edildiğini, bina boyanarak bir tür kulüp biçimine sokulduğunu aktarır.[28] Ön cephesinde Birlik'e bağlı tüm sendikaların tabelaları asılı olan binada işçiler için konferanslar verilmekte, boş zamanlarını geçirmeleri için dama ve satranç odaları hizmet vermekteydi. Birlik kimi kaynaklara göre kısa süre içinde 10 bin işçiyi örgütlemeyi başardı.[29]

Birlik'in yayın organı olan ve TSEKP kadroları tarafından yayınlanan *Sendika* dergisi 16 sayı çıkabildiyse de İİSB ve bağlı

---

[26] Güzel, s.148-149.

[27] Birlik'in kuruluş süreci ve merkez bürosunun açılış töreniyle ilgili edebi bir anlatım için bkz. Zihni Anadol, Kırmızı Gül ve Kasket, İstanbul: Belge Yayınları, 1989, s. 5-10.

[28] M. Şehmus Güzel (Yay. Haz.), Fahri Petek Bir Hayat Üç Can, İstanbul: Tüstav Yayınları/Sarı Defter Dizisi, 2009, s.124.

[29] Güzel, s.151.

sendikaların çalışmalarını duyurmak konusunda önemli bir işlev yerine getirdi. Aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin ilk sendikal yayını olarak bir model oluşturdu. İİSB'nin başkanı olarak görev yapan Hadi Malkoç *Bize Göre Görüşler* adlı bir broşür kaleme alarak Birlik'in temel yaklaşımlarını işçi kitlelerine aktardı.[30] Broşürde sendikaların sermaye karşısında yalnız kendi pazarlık güçleriyle yapacakları mücadelelerin sınırlı kalacağı, bu durumda sendikalar arası ilişkilerin de "sempati" düzeyini aşamayacağı vurgulanır.[31] Sendikalar Birliği'nin, sendikalar arasındaki bu sempati ilişkilerini fiili iş birliğine dönüştürecek ve pazarlık gücünü genel olarak yükseltecek bir araç olduğu anlatılır ve "işçi sendikaları işçi sınıfının öz varlığı ise Sendikalar Birliği bu varlığın kalbi ve gözüdür" ifadesi ile merkezi örgütün önemi üzerinde durulur.

46 Sendikacılığının ömrü son derece kısa oldu. 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının tebliğiyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de dahil olmak üzere sol eğilimli işçi örgütlerinin tümü kapatıldı, yöneticileri tutuklandı ve yayınları yasaklandı.[32]

Vesayet Altında Kurulan Birlik

1946 Sendikacılığına son verildiği sıralarda iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bir sendikalar kanununun ve bu kanun çerçevesinde, kendi himayesinde kurulacak yeni sendikaların hazırlığını yapmaktaydı. Hazırlanan 5018 sayılı Sendikalar Kanunu 20.02.1947 tarihinde yürürlüğe girdi. Kanunun çıkışını takip eden aylarda, CHP'nin *Sosyal İşler ve Ekonomi Bürosu* adını taşıyan III. Bürosu tarafından görevlendirilen Rebii Barkın ve ekibi yeni sendikaların kurulması için yoğun bir mesai başlattılar. Büyük kamu işletmelerine yapılan ziyaretlerle buralarda sendikaların kurulması için çalışmalar başlatıldı. Kısa zaman içinde büyük bölümü CHP'nin himayesinde olmak üzere onlarca sendika kuruldu ve faaliyete geçti. CHP, kontrolü dışında kalan sendikala-

[30] M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler), İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993, s.288.

[31] İşçi Sendikaları Birliği, Bize Göre Görüşler, İstanbul: 1946, s.10.

[32] Kapatılma operasyonunun ayrıntıları ve arka planı için bkz. Çelik, s.106-110.

rın bir birlik kurmasından ve bütün işçiler adına konuşmasından kaygılanıyordu.[33] Rebii Barkın ve ekibi 1946 seçimleri sonrasının politik ortamında farklı etkilere açık bu örgütlerin bir çatı altında toplanması ve böylece kolaylıkla denetim altında tutulmalarını öncelikli bir görev olarak görüyorlardı. Sendika yönetimlerinde yer alan yandaşları aracılığıyla işçi sayısının en yüksek olduğu İstanbul'da bir Birlik oluşturulması için yönlendirme ve destekte bulundular.

İstanbul'da bir sendikalar birliğinin kurulması için dört sendika harekete geçti ve onların çağrısıyla anatüzüğün görüşüleceği ilk toplantıya, o sırada İstanbul'da kurulmuş bulunan 24 sendikadan 17'si katıldı.[34] 29 Şubat 1948 tarihinde Haliç Bölgesi Mensucat İşçileri Sendikası'nın Defterdar'daki merkezinde 17 sendikadan üçer temsilcinin yaptıkları bu uzun toplantıda İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) ana tüzüğü için hazırlık çalışmaları başladı. 3 Mart'ta Eminönü Halkevi'nde Çalışma Bakanı T.Bekir Balta'nın da katıldığı ve Birlik kurucusu sendikalara bağlı üyelerin bir araya geldiği bir toplantı düzenlendi.[35] Hazırlanan tüzük yapılan değişikliklerle kabul edildi ve 24 Mart 1948 itibariyle resmi başvuru yapılarak İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ikinci kez kurulmuş oldu. 28 Mart 1948'de Eminönü Halkevi'nde yapılan kuruluş kongresi ile Birlik'in kuruluşu ilan edildi.[36] Birlik'in kurucuları şu sendikalardı:

Mensucat (Tekstil) İşkolundakiler:
- Haliç Bölgesi Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası
- Eyüp-Haliç Mensucat İşçileri Sendikası
- Beyoğlu Mensucat İşçileri Sendikası
- Fatih-Eminönü Mensucat İşçileri Sendikası
- Bakırköy Mensucat İşçileri Sendikası

Tekel'e bağlı işyerlerindekiler:
- Likör ve Kanyak İşçileri Sendikası

---

33 Sülker, 2004, s.134.

34 *Hürbilek*, 15 Mayıs 1948, s.1.

35 M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniv. SBF. Sos. Pol. Böl., 1982, s.454.

36 *Hürbilek* , 17 Nisan 1948, s.1 ve İİSB Yönetim Kurulunun 1948 Çalışma Raporu, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1948, s.4.

- Paşabahçe İspirto İşçileri Sendikası
- Tekel İstanbul Bira Fabrikası İşçileri
- Tekel Yaprak Tütün Bakım ve İşleme İşçileri Sendikası
- Cibali Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri Sendikası

Diğerleri:

- İstanbul Gıda Sanayii İşçileri Sendikası
- İstanbul Deniz İşçileri Sendikası
- Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikası
- İstanbul Cibali Kutu Fabrikası İşçileri Sendikası
- İstanbul Demir ve Madeni Eşya Sanayii İşçileri Sendikası

Birlik'in kuruluş toplantılarında yer alan Basın Teknisyenleri Sendikası (BTS), yakında genel kurul yapacaklarını ve nihai kararı burada alacaklarını bildirerek kuruluşta yer almadılar. Öte yandan muhalif eğilimli iki sendikanın da kuruluş çalışmalarında yer almasına engel olundu: İstanbul Tütün İşçileri Sendikası (İTİS) ve İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası (İMİS).[37] "İdeolojilerinden şüphe edilen" bu iki sendikanın Birlik kurucusu 16 milliyetçi sendikanın arasına alınmadığı beyan edildi. İTİS 1930'lu yıllardan beri tütün işçileri arasında örgütlenme ve mücadele yürüten TKP kadrolarının oluşturduğu bir sendikaydı. Nitekim sendikanın başkanı da dahil bazı yöneticileri 1951 yılındaki TKP Tevkifatı sırasında tutuklandılar.[38] 1948 yılında kurulan sendikanın tüzüğündeki giriş yazısı ve amaç maddesi İİSB'yi oluşturan sendikalarla aralarındaki düşünsel yaklaşım farkını açık biçimde ortaya koymaktaydı. Örneğin tüzüğün giriş bölümündeki şu ifade açık bir muhalefeti yansıtıyordu:

> "*...20.2.1947 tarihinde de sendikalar kanunu çıkarıldı.* ***Bu kanun sendika hürriyetini çok daraltıp onu tehdit altında tutmasına rağmen*** *umumi olarak sendika hareketi ve bu arada sendikamız hızla gelişip kuvvetlenmektedir.*"[39] (vurgu bize ait)

---

[37] Sülker, 2004, s.92.

[38] Bu sendika ve temsil ettiği tütün işçilerinin devrimci mücadele geleneği hakkında bkz. Mustafa Özçelik, 1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi, İstanbul: Tüstav Yayınları.

[39] Özçelik, s.109.

Sonraki günlerde İİSB'nin dışında kalan ve onun iktidar partisinin vesayeti altında olmasına eleştiler getiren Basın Teknisyenleri Sendikası da İİSB yöneticileri tarafından şiddetli biçimde eleştirildi ve suçlandı.[40]

İİSB'nin ana tüzüğünde kuruluş amacı şöyle belirtilmişti:

> "*İİSB'nin gayesi, üyesi bulunan sendikaların elbirliği ile ve ahenkdar bir tarzda çalışmalarını temin etmek, üyelerinin münferiden yapamadıkları teşebbüslerde bulunmak,* ***yurdumuzda diğer sanayi bölgelerinde de işçi sendikalarının kurulması için çalışmak*** *ve bu sendikalarla üyeleri arasında irtibat, iyi münasebetler ve işbirliği temin etmektir.*"(vurgu bize ait)

Kemal Sülker tüzüğünde yer alan ve yukarıda vurgulu olarak verilen ifade nedeniyle İİSB'nin "Türkiye'deki bütün işçi hareketlerini yönetecekmiş gibi geniş bir kimlikle" kurulduğu yorumunu yapar.[41] Gerçekten de İİSB kısa süre içinde Türkiye'nin farklı yerlerindeki sendikaların birlikler kurmaları için öncülük etti. Zaman zaman ülkedeki tüm işçiler adına konuştuğu izlenimini verdi. Dönemin çalışma bakanları tarafından ziyaret edildi; TBMM'ye, bakanlıklara, hükümete ve ilgili makamlara tüm işçiler adına talepler iletti. İİSB 1952 yılında ilk konfederasyon Türk-İş'in kurulmasına kadar bir ulusal merkez gibi hareket etti.[42] Daha sonraki yıllarda da Birlik ile Türk-İş arasında gizli bir rekabet yaşandı.

Birlik bu dönemde adeta yarı resmi bir devlet sendikası gibi çalıştı. Bakanlıklarla, hükümetle yakın ilişkiler içinde bulundu ve başta Rebii Barkın olmak üzere ilgili CHP kadrolarının doğrudan yönlendirmesi, vesayeti altında faaliyet yürüttü. Çalışma Bakanıyla, milletvekilleriyle, valiyle görüşmeler, istişareler ve resmi makamlara yapılan şikayetler Birlik'in başlıca pratiklerini oluşturdu.[43] Buna karşılık dönem içinde giderek canlılık kazanan

---

[40] Örnek olarak bkz. *Hürbilek*, 14 Ağustos 1948, s.1 ve 3.

[41] Sülker, s.92.

[42] Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi-Osmanlı'dan 2010'a, Ankara: Epos Yayınları, 2010, s.162.

[43] Örnek olarak bkz. "Çalışma Bakanımız R.Şemsettin Sirer tetkiklerini bitirerek Ankaraya Döndü", *Hürbilek*, 16 Mart 1949, s.1 (Bakan bu gezisi sırasında İİSB'ye de uğramış ve sorunları dinlemiştir). "Ç. Bakanı B. Sirer İst. İşçi Sendikaları Birliğinde",

grev hakkı tartışmasında Birlik CHP çizgisini sıkı bir biçimde takip etti. Yayın organı *Hürbilek*'te geçmişte yapılan başarısız grevlerden örnekler verildi, işçilerin büyük çoğunluğunun talepleri arasında grev hakkının olmadığı kanıtlanmaya çalışıldı.[44]

Birlik o sıralarda İş Kanunu'nda yapılması öngörülen değişikliklerle ilgili rapor hazırlayarak görüşlerini kamuoyuyla paylaştı,[45] altı işkolunda sendika kurulmasına öncülük yaptı, bazılarında ise (özellikle tekstil işkolunda) sendikaların birleşmesi için çaba sarf etti, konferanslar ve seminerler düzenledi.[46]

İstanbul Sanayi Birliği ile İİSB tarafından ortak bir *Anlaşma ve Uzlaştırma Kurulu* oluşturuldu. İşçi ve işverenler arasında çıkan anlaşmazlıkların mahkemelere gitmeden çözülmesi amacını güden bu kurul erken dönem bir sosyal diyalog mekanizması olarak değerlendirilebilir. Kurul aynı zamanda vasıflı işçi arayan işverenlerle iş arayan işçileri buluşturma gibi bir gayeye de sahipti. Bunun için İİSB tarafından işçilere bonservis verilmesi öngörülmüştü. Etkili biçimde yaşama geçmemiş olsa da bu ve benzeri projelerin arkasında, işçi ve işveren ilişkilerini milli çerçevede ahenk içinde sürdürmek isteyen CHP'nin korporatist stratejisinin izleri görülebilir.

CHP, örgütlü çıkar gruplarının denetim altında temsilini ve sınıf çıkarlarının devletin gözetiminde uzlaştırılmasını ilke edinen temel stratejisi olarak korporatizmi benimsemiştir. İşçilerin sendikalarda örgütlenmesi ve bu sendikaların milliyetçi fikirler temelinde, devletin denetiminde faaliyet yürütmeleri, olası bir sınıf kavgasının önlenmesi bu stratejinin başlıca hedeflerini oluşturur. Bu strateji Mayıs 1950 seçimlerine kadar özellikle de partinin işçilere dair politikalarını uygulayan Rebii Barkın gibi isimler tarafından etkili biçimde yürütülür. Barkın bizzat partinin ör-

---

Hürbilek, 5 Ağustos 1949, s.1. (Gazetenin haberine göre Birlik'i ziyaret eden bakan kendisine yöneltilen sorulara "ikna edici" yanıtlar vermiştir). "Sendikalar Birliği Valiyi Ziyaret Etti", *Hürbilek*, 28 Ekim 1949, s.1. (Habere göre işçiler yeni validen çok şey beklemektedirler).

[44] "*Çalışma Bakanının Beyanatı İyi Karşılandı Son Saat Gazetesinin İşçi Adına Yaygarası Teessür Yarattı*", *Hürbilek*, 11 Kasım 1949, s.1.

[45] *Hürbilek*, 8 Ocak 1949, s.3.

[46] "İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu 1949 Yılı Çalışma Programını Hazırladı", *Hürbilek*, 1 Ocak 1948, s.1.

gütlediği sendikalardan beklentisini şu ifadelerde ortaya koyar: "*Sendikalardan bizim en büyük istifademiz bunların vasıtasile işçi arasına nüfuz etmemiz olmuştur. Sendikalar bize karşı kapalı olan geniş bir aleme nüfuzu temin eden delikler ve kapılardır.*"[47] Böylece sendikalar işçilerin taleplerini partiye ve devlete taşıyan aracı kurumlar olarak işlevlendirilirler.[48]

İİSB'nin İstanbul sınırlarını aşan ölçek genişletme politikasının arkasındaki CHP'nin Birlik üzerinden tüm işçi hareketini denetim altına alma politikasını gözden kaçırmamak gerekir. Birlik'in 2. Genel Kurulunun ardından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda "sendikalar ve Birlik bize bağlıdır, tavsiyelerimize riayet etmektedir" ifadesi kullanılır.[49] CHP adına İstanbul'daki işçiler ve sendikalar içinde çalışmalar yapmakla görevlendirilmiş olan Rebii Barkın'ın parti yönetimine sunduğu rapor ise durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır:

> "*Kurulan sendikalar bizi geniş işçi muhitleriyle temasa getirmişlerdir. Sendikalar kurulup geliştirildikten sonra bunları birleştirerek bir federasyon [İİSB'yi kast ediyor] kurduk. Bu teşekkül açıkça partimize taraftardır ve bu hal muhalefetin daima tenkidine ve hücumuna mevzu teşkil etmekte ve sendikalar birliği CHP'nin bir organı olarak gösterilmektedir.*"[50]

Sendikalar üzerinde CHP hegemonyası kurmak ve bu yolla gitgide partiden uzaklaşma eğilimindeki işçi sınıfını kazanmak için açıkça faaliyet yürüten Rebii Barkın ve ekibi kamuoyu önünde ve muhalefet karşısında bu durumu örtmeye, inkâr etmeye çalışmaktan da geri durmamaktaydılar. Sendikaların ve Birlik'in siyasetin dışında kalması gerektiğini sürekli ve abartılı biçimde dile

---

47 BCA.CHPK. Katalog no. 490.01/ 1439.8.1. Rebii Barkın tarafından CHP Genel Sekreterliğine sunulan, 13.9.1949 tarihli, "İşçi sendikaları ve işçilerin teşkilatlandırılması hakkında rapor".

48 CHP, DP ve sosyalistlerin Türkiye'de işçi sınıfı oluşumunda belirleyici olan temel stratejileri hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. Hakan Koçak, "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 113 (Mart 2008).

49 Makal, 2007, s.245.

50 BCA. 490.01/1439.8.1. (13.9.1949 tarihinde Rebii Barkın tarafından CHP Genel Sekreterliğine sunulan; "İşçi Sendikaları ve İşçilerin Teşkilatlandırılması Hakkında Rapor").

getirmekteydiler. Oysa İİSB açıkça Barkın'ın doğrudan yönlendirmesi altındaydı. Yalnızca Birlik'in kuruluşunda değil, sonraki yürüyüşünde de Barkın etkin ve belirleyici bir aktör olarak rol oynadı. Nitekim CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği bir raporda bunu olanca açıklığı ile aktarır.[51] Raporda İİSB'nin 5 Aralık 1948 tarihinde yaptığı kongrenin *"basında CHP lehine yeterince yer almayan"* tarafları özetlenmektedir. Barkın burada, kongreden önce yönetime seçilecek sendikacıların kendisinin telkinleriyle belirlendiğini, kongre divan başkanlığına Sabahattin Selek'in seçtirildiğini, tek muhalif sendika olarak gözüken Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'nın etkisizleştirildiğini anlatır. Ona göre delegelerin kongreye katılan CHP'li milletvekillerini ve özellikle kendisini yoğun biçimde alkışlamaları da partinin işçiler arasında artan sempatisine delâlettir.

Raporun yazıldığı sıralarda kongreyi eleştiren sosyalist çizgideki Beşer gazetesinde yayınlanan bir yazıda; "*işçi sınıfının dağınık olmasındansa teşkilatlı olarak kendi diktatörlüğü altında bulunmasını muvafık gören Peker, kökü CHP'nin içinde sendikaların kurulmasını tercih etti. Bu işe de meşhur doktor Rebi Barkın'ı memur etti*" yorumu yapılmaktadır.[52] Birlik'in yayın organı *Hürbilek*'te bu yazı şiddetle eleştirilir ve Barkın'ın sendikalara müdahalesinin bir dedikodu olduğu, solcuların aslında onun milliyetçi kimliğinden rahatsız oldukları belirtilir.[53]

Birlik'in, kuruluşundan birkaç ay sonra Hürbilek'te yayınlanan mektubunda "sendikaların kanun gereği siyasetle iştigal edemeyecekleri" nin altı çizilir, sendikaların siyasi partilere doğrudan destek olmamaları gerektiği ve zaten üyelerinin heterojen siyasi eğilimleri nedeniyle de olamayacakları vurgulanır. Sendikaların siyasi partiler karşısında "dimdik ve müstakil birer teşekkül" olarak durmaları, "hiçbir partiyi gücendirmeden, hiçbir partiye zaaf göstermeden" davranılması gerektiği söylenir.[54] Aziz Çelik mektupta ortaya konan yaklaşımı "partilerüstü sendikacılık" anlayışının ilk açık metinlerinden biri olarak değerlendirir

---

[51] BCA. 490.01/1455.8.1. CHP Genel Sekreterliğine gönderilen, 14.12.1948 tarihli, Dr. Rebii barkın imzalı rapor.

[52] *Beşer*, Ocak 1949.

[53] *Hürbilek*, 8 Ocak 1949, s.1.

[54] *Hürbilek*, 14 Ağustos 1948, s.1.

ve Türkiye sendikacılık hareketinde uzun yıllar benimsenen ve eleştirilere uğrayan bu yaklaşımın "yerli" (ABD sendikacılığıyla temas öncesinde ortaya çıkması bağlamında, ondan bağımsız olarak gelişen anlamında) bir eğilim olduğuna işaret eder.[55] Ancak pratikte olup bitenlerden bu yaklaşımın Birlik'in o dönemdeki resmi yaklaşımı olduğu, perde arkasında CHP'nin siyasi vesayetinin somut biçimde işlediği anlaşılmaktadır.

Makal'ın yerinde saptamasıyla CHP kendi çıkarttığı Sendikalar Kanunu'nun sendika-siyaset ilişkisi konusundaki sınırlamalarını, kendi faaliyetleri için geçerli saymamaktaydı.[56] Üstelik partinin İİSB ve bağlı sendikalarla ilişkisi salt siyasi değil aynı zamanda mali bağımlılık boyutu da içermekteydi. CHP, Barkın ve ekibi eliyle yönlendirmek istediği sendikalara ve Birlik'e sistematik biçimde parasal destekte bulundu. Bu yardımlardan aslan payını ise İİSB aldı.[57]

Ancak bu vesayet ortamı Birlik içinde ve dışında tepkilere de neden oluyordu. Demokrat Parti'nin etkilediği geniş işçi kesimleri ve onların sendikalardaki temsilcileri açısından Birlik'in bu kadar açık biçimde CHP vesayeti altında yol alması kabul edilebilir değildi. En büyük ve sürekli direnç Eyüp-Haliç Mensucat İşçileri Sendikası'ndan geldi. Adını daha sonta İstanbul Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası (İMSİS) olarak değiştirecek olan bu sendikanın yöneticileri Birlik kongresini CHP'li yöneticilerin idare etmesine itiraz etiler, işkolunda yaşanan işsizlik sorununu kamuoyu gündemine taşımak için bir miting düzenlemek istediler. Miting kararını benimsemeyen İİSB yönetimi engel olmak için birçok yol denedi ve mitingin istenenden çok daha zayıf biçimde toplanmasına neden oldu. Birlik başkanı Zühnü Tetey bu sırada yaptığı açıklamada "protestoların, mitinglerin ve gürültülü toplantıların davanın sonuçlanmasını geciktireceğini" söylemekteydi.[58]

Bu ve benzeri çatışmalar giderek yeni bir Birlik arayışını gündeme getirdi. Sonunda daha önce İİSB'ye katılmayan ya da

---

[55] Çelik, s.277.

[56] Makal, s.252.

[57] Dönem içinde sendikalara ve sendikacılara yapılan söz konusu yardımlarla ilgili ayrıntılı bir döküm ve değerlendirmeler için bkz. Makal, 2007, s.248-252 ve 263-265.

[58] *Hürbilek*,"Zühtü Tetey'in Beyanatı", 26 Ağustos 1949, s.1.

İMSİS gibi muhalif olarak yer alan sendikaların bir araya gelmesiyle Şubat 1950'de Hür İşçi Sendikaları Birliği (HİSB) doğdu.[59] İki Birlik arasında sert tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar yaşandı. 14 Mayıs 1950'de DP'nin büyük başarıyla kazandığı seçimlerden sonra iki Birlik arasında birleşme çabaları ortaya çıktı. İİSB seçimlerden kısa süre sonra yaptığı açık çağrıyla HİSB'ni birleşmeye davet etti.[60] 30 Temmuz 1950'de İİSB'nin Paşabahçe'de yaptığı toplantıda iki birliğin birleşmesi kararı alındı. Tartışmalar ve gerilimlerin ardından iki birliğin delegelerinin katıldığı ortak bir kongre düzenlendi ve sonunda 10 Eylül 1950'de iki birlik bu kez İstanbul Milli İşçi Sendikaları Birliği adıyla aynı çatı altında birleşti. Taraflar arasındaki çatışmalar yeniden Birlik'in içine taşınmış oldu.

Ancak bu kez iktidarda bulunan DP taraftarları daha güçlü konumdaydılar. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sonucunda 25 Mart 1951'de olağanüstü kongreye gidildi ve DP yanlısı adaylar daha çok oy alarak yönetimde ağırlık oluşturdu. Öte yandan bu kongrede yabancı konuklar da vardı. Özellikle de ismi Türkiye sendikacılık tarihinde sıkça anılan, sonraki yıllarda CIA adına çalıştığı anlaşılacak olan, Amerikan Emek Federasyonu (AFL) Avrupa temsilcisi Irwing Brown'ın yeni gelişen Türkiye sendikacılık hareketini yönlendirme gayretini göstermesi açısından katılımı dikkat çekicidir.

Bakanlar Kurulunun "milli" ibaresini uygun bulmaması nedeniyle Birlik 20 Ocak 1952'de yaptığı kongrede yeniden İİSB adını aldı.[61] İİSB içindeki gerilimler bu tarihten sonra da devam etti ve kapanışa kadar da hiç bitmedi. Partizanca bir tarzda ortaya konan siyasi farklılıklar ve buna eşlik eden kişisel hırslar, deneyimsizlikler, kuşaklar arası çatışmalar gibi nedenlerle Birlik; istifaların, olağanüstü kongrelerin, tüzük değişikliklerinin sıklıkla yaşandığı bir platform olarak varlığını sürdürdü. Yazımızın ana teması itibariyle bu yoğun süreçlerin ayrıntılı bir anlatımına girişmeyeceğiz.[62] Ancak sayılan tüm olumsuzluklara karşın, İİSB'

---

[59] Sülker, s.146-148.

[60] *Hürbilek*, 10 Haziran 1950, s.1.

[61] Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C.II, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, 1998, s.60.

[62] Birlik içinde yaşanan tüm bu olaylarla ilgili ayrıntılı bilgilenme için bakılacak en

nin kısa sayılabilecek hayatı içinde işçi hareketi açısından pek çok önemli girişim ve eylemin tartışılmasına ve/veya hayata geçirilmesine zemin oluşturduğunu da belirtmemiz gerekir. Birlik bir sendikacı kuşağının yetişmesinde kritik rol oynadı. Türkiye işçi hareketinin deneyim havuzuna büyük katkı sağladı. Devam eden bölümde Birlik'in faaliyet ve eylemlerine dair bir özet sunacağız.

1950'lerde Birlik'in Başlıca Eylem ve Faaliyetleri

İİSB 50'li yıllar boyunca Türkiye işçi sınıfının temsilinde çok önemli bir yer tuttu. Sedat Ağralı "konfederasyon olmadan önce, bir bakıma İİSB bu şehrin değil, Türkiye'deki işçileri temsil eden bir karakter taşıyordu" sözleriyle bu durumu net biçimde ortaya koyar.[63] Ağralı'ya göre federasyon ve sendikalardan çok önde İİSB'nin sesi duyulmaktadır. İİSB'nin son başkanı olan Avni Erakalın, kamuoyunda çok bilinmese de Birlik olarak 50'lerde ve 60'ların başlarında birçok eylem örgütlediklerini, farklı işkollarındaki işçilere ve sendikalara destek olduklarını anlatır.[64]

İİSB kuruluşundan itibaren örgütsüz işkollarındaki işçilerin örgütlenmesi için sendikaların kuruluşuna öncülük etti. Öncelikle lastik-kauçuk, elektrik, tramvay ve otobüs, inşaat gibi önemli işkollarında sendikaların kurulması için çalışmalar yaptı, buralardaki işçilerin sendikalaşma çabalarını destekledi.[65] Başta mensucat olmak üzere çeşitli işkollarındaki birbirleriyle rekabet halinde olan sendikaları birleştirmek için çalışmalar yürüttü.

Sendikaların aralarında veya kendi içlerinde yaşanan sorunlar Birlik gündeminde yer aldı. Birçok olayda Birlik bu sorunların çözüme ulaştırılmasında etkin rol oynadı. Örneğin 1958 yılında Cam-İş Sendikası'nın içinde ciddi huzursuzluklar yaşanmaya başlandı. Bir önceki başkan Lütfü Ak İİSB'ye gönderdiği yazıda, yeni yönetimin hesaplarda bulduğu açık nedeniyle eski yöne-

---

kapsamlı kaynaklar döneme bizzat tanıklık eden Kemal Sülker'in kaynakçamızda yer alan eserleridir.

[63] Sedat Ağralı, Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967, s.50.

[64] Avni Erakalın ile 3.3.2007 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme (Görüşmeyi gerçekleştirenler: Aziz Çelik ve M.Hakan Koçak).

[65] İİSB 1948 Çalışma Raporu, s.19-20.

timi mahkemeye ve haysiyet divanına verdiğini bildirdi.[66] Ak yazısında, ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle sendikanın bölünme noktasına geldiğini, birçok üyenin istifayı düşündüğünü ifade ederek İİSB'den bu konuda girişimde bulunmasını talep etti. Talebi kabul eden Birlik adına üç temsilcinin ve İ. Cam-İş'in eski ve yeni yöneticilerinin katıldığı bir toplantıyla bu mesele çözüme kavuşturuldu, varılan netice katılımcıların tümünün imzaladığı bir protokole dönüştürülürek ilan edildi.[67] Böylece İİSB'nin de desteğiyle, parçalanma noktasına gelen sendika tekrar toparlandı ve yoluna devam edebildi.

Birlik gündeme getirilen kanun tasarılarıyla ilgili talepler, öneriler hazırladı ve bunları uygun platformlara taşıdı. İş Kanununun bazı maddelerinin işçiler lehine yeniden düzenlenmesi, İşçi Sigortaları Kurumu'nun daha etkili biçimde çalışması gibi konularda girişimlerde bulundu. Yıllık ücretli izin kanunu için ciddi çalışmalar yapıldı. Milletvekilleri bilgilendirildi, Birlik'i ziyaret eden siyasi parti liderlerine talepler sunuldu, Çalışma Bakanı nezdinde lobi faaliyeti yürütüldü.[68] Tüm bu çalışmaların sonunda girilen umutlu bekleyişe rağmen yasanın çıkması ancak 1960 yılında gerçekleşebildi.

Sendikaların daha esaslı bir etki gücü elde etmeleri 1950 yılında çıkarılan kanunla, toplulukla iş ihtilafı çıkarabilme yetkisi elde etmelerinden sonra olabilmiştir.[69] Bu tarihten sonra çıkarılan iş ihtilafı sayısı hızla artmış ve dönemin sosyal siyaset yazınında da, "fikri bir inkişafın tezahürü olarak değerlendirilmiştir."[70] İİSB bu düzenlemenin yapılmasında da etkili oldu.[71] Son-

---

66 KISA, İİSB Başkanlığına gönderilen 15.12.1958 tarihli Birlik İdare Heyeti Azası Lütfü Ak imzalı yazı.

67 KISA, İİSB adına İbrahim Denizcier, Melih Dölen, Avni Erakalın ve 13 İ-Cam-İş yöneticisinin imzaladığı 23.12.1958 tarihli protokol metni.

68 İİSB 1954-1956 Devresi Faaliyet Raporu, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1956, s.17.

69 Söz konusu kanun İş Kanunu'nun bazı maddelerini tadil eden 25.1.1950 tarih ve 5518 sayılı kanundur. Bir işyerinde işçi mümessilleri ya da sendikalarca temsil edilen işçilerle, işveren arasında toplu bir iş uyuşmazlığı oluştuğunda bunun belli bir prosedür çerçevesinde önce İl Hakem Kurulu'nda, buradan çıkan karara tarafların itirazı durumunda ise Yüksek Hakem Kurulu'nda, devletin hakemliğinde çözüm bulunmasını öngören zorunlu tahkim sistemi ilgili yazında iş ihtilafları başlığında ele alınır.

70 İlhami Coşkundeniz, "Toplulukla İş İhtilafları, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meseleleri", Sosyal Siyaset Konferansları, Yedinci Kitap (1955), 61-82.

71 İİSB 1949 Yılı Çalışma Raporu, İstanbul: Raşit Bütün Matbaası, 1949, s.6.

raki yıllarda iş ihtilaflarının çözümünde en üst merci olan Yüksek Hakem Kurulu'nun oluşum ve işleyiş biçimi ciddi eleştirilere konu oldu. 16 Ağustos 1953 tarihinde İİSB tarafından Taksim Kristal Gazinosu'nda gerçekleştirilen kalabalık bir toplantı ile hakem kurullarının işçinin hak ve hukukunu koruyamadığı, açılan ihtilafların büyük bölümünün işveren lehine neticelendiği eleştirileri kamuoyuyla paylaşıldı.[72] Toplantıda söz alan sendikacılarla ilgili soruşturma yürütüldü ve aralarında Cam-İş yöneticisi Hasan Türkay'ın da bulunduğu bazı sendikacılar hakkında hapis istemiyle dava açıldı. Dava sonunda Türkay ve diğer sendikacılar beraat ettiler.[73] Tüm bu çabaların sonucunda YHK'nın yapısı ile ilgili yasal değişikliğe gidildi; böylece Kurul'da işçi ve işveren temsilcilerinin de yer alması sağlandı.[74]

İstanbul Sanayi Odası ile oluşturulan ortak komisyon Birlik'in sosyal diyalog arayışı olarak ilgi çekicidir. Bu bağlamda Sanayi Birliği ile İİSB temsilcilerinden oluşacak, işçi-işveren arasındaki ilişkileri düzenlemek ve ortaya çıkacak iş ihtilâflarını resmi kanallara dökülmeden halledecek ortak bir kurul önerisi getirildi ve kabul gördü. Sanayi Birliği ile işverenlerin sendikalara karşı olumsuz tutum geliştirmelerinin önlenmesi, Sanayi Birliği üyelerinin işe alırken sendika üyelerini tercih etmeleri ve ortak kurulun işçi-işveren sorunlarını çözümü konusunda rol oynaması gibi noktalarda ilke kararları alındı.

Diğer yandan işverenlerce sendika yöneticilerine, temsilcilerine yapılan baskılar ve işten çıkartmalar da İİSB'nin gündeminde sık sık yer aldı. Birlik temsilcilerin işe iadeleri için İl Hakem Kurulu düzeyinde girişimlerde bulundu, bu durumda olanlara hukuki destek verdi.[75] İşverenlerle görüşmeler gerçekleştirdi[76]

---

[72] *Cam-İş*, "Hakem Kurullarını Protesto Maksadıyla Yapılan Bir Toplantı", Yıl: 1, Sayı: 11 (9.9.1953), s.1.

[73] *Cam-İş*, "Hasan Türkay Beraat Etti", Yıl: 2, Sayı: 22 (1.8.1954), s.1.

[74] İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, 1953-1954 Devresi 14 Aylık Faaliyet Raporu, İstanbul: Faik Paran Matbaası, 1954, s.13-14.

[75] Örneğin Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı ve aynı zamanda Sokoni Vakum işyeri temsilcisi olan Ziya Hepbir'in işe iadesinin sağlanması için Birlik toplantılar gerçekleştirdi, İl Hakem Kurulu nezdinde girişimlerde bulundu. Cam-İş Sendikası 1953 yılında çeşitli işyerlerinde işten çıkartılan ya da işverenle ihtilaf yaşayan şube yöneticileri ve temsilcilerinin Birlik avukatlarından hukuksal destek alması için başvurularda bulundu (Örnek olarak bkz. KİSA, İİSB'ye gönderilen İst. Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası Y.K. başkanı Hasan Türkay imzalı, 20.4.1953 tarih/206 sayılı ve 05.06.1953 tarih/187 sayılı yazılar).

konuyu kamuoyu gündemine taşımak için çalıştı. Aşağıda görüleceği üzere dönem dönem yoğunlaşan bu gibi durumlar için miting girişimlerinde bile bulundu.

Birlik düzenlediği eğitim seminerleri ile işçilerin hakları konusunda bilinçlenmeleri ve sendika yöneticilerinin donanımlarını artırmaları için destek sağladı. Marshall Yardımı çerçevesinde gündeme gelen sendikacılık kurslarına birçok sendikacı katıldı. 1954 yılında başlatılan İşçi Yetiştirme Seminerleri Çalışma Bakanlığı ile işbirliği halinde, yüzlerce sendika üyesinin katılımı ile gerçekleştirildi.[77]

İstanbul işçilerinin en temel sorunu olan konut sorunu konusu da Birlik'in hep gündeminde oldu. Raporlarda "İstanbul işçisinin en büyük üzüntüsü meskensizliktir" ifadelerine yer verildi.[78] Bu soruna çözüm bulmak için İİSB konut kooperatifleri kurulmasına öncülük etti. İstanbul'un işçilerin yoğun olduğu semtlerinde işçi konutları yapılması için çalışmalar yürüttü. 1950 yılında Birlik yönetim kurulunun verdiği kararla kurulan ve Birlik'in adını taşıyan yapı kooperatifi yüzlerce sendika üyesini ortak yaptı ve İstanbul'un beş semtinde arsa satın alarak inşaata girişti.[79] Valilik ve Belediyeden istediği kolaylıkları göremediyse de Çalışma Bakanlığının da desteğiyle İhtiyarlık Sigortası fonlarından büyük ölçekli kredi desteği sağladı. Sonraki yıllarda kooperatifin performansı Birlik'in umut ettiği düzeyde gerçekleşmese de, dönemin işçiler açısıdan en ciddi meselelerinden biri olan mesken sorununun çözümünde örnek bir çalışma oldu.

---

[76] 1960 yılında Cam-İş Sendikasının Genel Kurulunda işveren Şahap Kocatopçu'nun yuhalanarak protesto edilmesi üzerine işyeri temsilcilerinin işten çıkartılması hadisesinde Sendika Birlik'ten destek talep etti (KISA, İst. Şişe ve Cam İşçileri Sendikası Başkanı Lütfü Ak tarafından İİSB'ye gönderilen 12 Ekim 1959 tarih ve 13 sayılı yazı). Konuyla ilgili olarak Birlik yöneticilerinden beş sendikacı bir komisyon oluşturdular ve işten nezdinde girişimlerde bulundular (KISA, M.İnhanlı, S.Demirsoy, M.Dölen, İ.Denizcier, M.Şahin imzalı İİSB İdare Heyeti Başkanlığına yazılmış 15.12.1959 tarihli rapor).

[77] İİSB, 54-56, s.44.

[78] İİSB 1952-1953 Devresi Faaliyet Raporu, İstanbul: 1953, s.22.

[79] İİSB, 52-53, s.21-22.

DP iktidar olduktan kısa süre sonra hazırlanan grev kanunu tasarısı metni Çalışma Bakanlığı tarafından incelenmesi için İİSB'ye gönderildi.[80] Tasarı incelendi ve öneriler geliştirildi. Ancak grev konusunda getirdiği ciddi sınırlamalar yüzünden sendikacılar tarafından benimsenmedi. Tasarıyı protesto etme girişimleri bile görüldü. Birlik'e bağlı Basın Teknisyenleri Sendikası tasarıyı protesto etmek için Beyazıt'ta bir miting yapma önerisi getirdi, ancak öneri Birlik yönetim kurulu tarafından uygun bulunmayarak yerine basın toplantısı yapılması kararı verildi.[81]

Birlik'in her çalışma raporunda grev hakkı için yapılan çalışma ve girişimlere değinildi. 1953-1954 Devresi Faaliyet Raporu'nda üzerinde titizlikle durulan grev hakkının bu dönemde de tanınmamış olmasından duyulan üzüntü dile getirildi. Birlik yönetimi grev hakkını ilk tanıyan olarak işçi tarihinin özel sayfalarına geçme fırsatı olduğunu ve kendilerinin bu şerefi Adnan Menderes hükümetinden beklediklerini belirtti. 1954-1956 raporunda ise grev hakkı konusuna daha geniş yer ayrıldı. "*Grevsiz sendikaların ceryansız ampülden farksız olduğu*" belirtilerek, Batı demokrasilerinde asırlık mazisi olan grevin Türk işçisine de verilmesinin gerekliliği vurgulandı. Ancak bu arada talep edilenin siyasi grev olmadığı, bu tür grevlerin başka ülkelerde yıkıcı sonuçlar doğurduğuna da dikkat çekilmekteydi.

1954 yılı Şubat ayında gerçekleşen II. Çalışma Meclisi'nde sendikacılar Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan gündeme toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının da eklenmesini talep ettiler. Bu talep işveren ve Bakanlık yetkililerini şaşırttı ve onlar tarafından şiddetle reddedildi.[82] Fakat sendika liderleri Meclisin toplantılarında söz alıp toplu sözleşme ve grevi savunan konuşmalar yapınca işverenler salonu topluca terk ettiler. Meclisin faaliyetine devam edebilmesi yine sendikacıların gayretleri sonucu olabildi.

---

[80] *İşçi Hakkı*, "Grev ve Lokavt Tasarısının Mühim Esaslarını Yazıyoruz", 12 Temmuz 1951.

[81] *İşçi Hakkı*,"Miting Yerine Basın Toplantısı", 9 Ağustos 1951.

[82] Ağralı, s.57.

İİSB 1955'te o zamana dek bir türlü tanınmamış olan grev hakkı için kampanya başlattı.[83] 20 Şubat 1955'te başlayan kampanya Birlik merkezinde üye sendika yöneticilerinin katıldığı bir basın toplantısı ile açıldı. Sonrasında sendika kongrelerinde yapılan konuşmalarla yaygınlaştırıldı. Konuyla ilgili bir heyet Ankara'ya gönderilerek milletvekilleriyle, eski ve yeni çalışma bakanlarıyla görüşmeler yaptı. Birlik merkezini ziyaret eden siyasi parti liderlerinden de grev hakkı konusunda çalışma yapmaları talep edildi ve konuyla ilgili kanun teklifi hazırlanacağı yönünde taahhütler alındı.

Kampanyanın etkisiyle gazete ve dergilerde akademisyenler ve yazarlar tarafından yüzlerce makale kaleme alındı. Böylece geniş bir kamuoyu oluşturulması başarıldı ve grev hakkının verileceği yönünde beklentiler arttı. Nitekim dönemin Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen yıllar sonra anılarında, o sıralarda kendisini ziyaret eden sendika liderlerine grev hakkıyla ilgili kanun tasarısını gösterdiğini, ancak "kendilerine grevdeki işçiyi nasıl besleyeceksiniz" sorusunu yönelterek sendikaların mali güçsüzlüklerine işaret ettiğini aktarır. Bakan herşeye rağmen tasarıyı Bakanlar Kuruluna götürmüştür. Ama burada zamansız olduğu yönünde görüşlerin hakim olması, ardından da Başbakan Menderes'in tasarıyı zamanı gelince görüşürüz demesi yüzünden tasarı rafa kalkmıştır.[84]

Ama Birlik'in grev hakkı konusundaki ısrarı hiçbir zaman bitmedi. Nitekim Birlik'in en son ve en görkemli etkinliği olan Saraçhane Mitingi'nin de ana talebi grev hakkının verilmesi olmuştur.

Miting Girişimleri

Birlik'in kuruluşunu takip eden yıldan itibaren Birlik'in ya da ona bağlı sendikaların çeşitli konularda birçok miting girişimi oldu. İşçi sınıfının güncel yakıcı meselelerini kamuoyu gündemine ta-

---

[83] Konu hakkında şu kaynaklara bkz. Sülker, Türkiye'de Grev, s. 83-98 ve İİSB 54-56, s.9-12.

[84] 50'lerde grev hakkı mücadelesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hakan Koçak, "Salonlardan Meydanlara Doğru 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 245, 58-62.

şımak, örgütlü gücü göstermek için yapılması istenen mitingler siyasi taraflaşmalar nedeniyle Birlik içinde tartışmalara da neden oldu.

Birlik'in CHP güdümünde faaliyet yürüttüğü ilk evresinde DP çizgisindeki Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın işsizliği protesto etmek için Ağustos 1949'da yaptığı miting önerisi CHP yanlısı Birlik yönetimince reddedilmişti. Buna rağmen diğer sendikalara çağrı yaparak destek arayışına giren sendika talebinde ısrarcı oldu. Valilik mitingi yaptırmamak için elinden geleni yaptı. Birlik basın bildirisi yayınlayarak bu mitinge karşı olduğunu ilan edecek kadar ileri gitti. Birlik başkanı Seyfi Demirsoy'a göre özellikle mensucat işkolunda artan işten çıkartmalar İş Kanunu'na göre yapılıyorsa "kazanamayan patronun işçi besleyemeyeceği kadar tabii bir şey yoktu."[85] Sonuçta mensucat işçileri mitingi gerçekleştirdiler. Mitingte işsizliğe neden olan ithalat rejimi eleştirildi, mensucat işkolundaki çalışma koşulları gündeme getirildi ve işsizliğe karşı politika geliştirilmesi istendi. Sendika gerçekleşen miting yüzünden haysiyet kuruluna verildi.

Birlik'in ya da ona bağlı sendikaların dönem boyunca düzenlemek istedikleri ve her seferinde hükümet ve valilik tarafından engellenen miting girişimleri işçi hareketi tarihimizin nihai başarıya ulaşamamış ama üzerinde durulmayı hak eden önemli eylemleridir. 1951 yılında, tekstil başta olmak üzere kimi sektörlerde yerli üretiminin zayıflaması ve büyük tensikatlara neden olan ithalat rejimi değişikliğine karşı, yerli üretimin desteklenmesi ve ithalatın sınırlandırılması taleplerini ifade etmek üzere gündeme gelen mitinge valilik tarafından izin verilmedi.[86]

Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası'nın 1952 Nisan'ında yapmak istediği mitinge valilikçe izin verilmemesi ise mecliste sert tartışmalara olmuş, "sınıf mücadelesi hayaleti" karşısında anti-komünist ajitasyonun en sıradan örnekleri meclis kürsüsünden Çalışma Bakanı tarafından dillendirilmişti. Bakan Samet Ağaoğlu; mitingin yasaklanmasının, o sıralarda artan iş ihtilafları ve grev hareketlerinin belli bir merkezden -Türkiye Komünist Partisi'ni ima etmektedir- idare edildiği yönündeki şüphelerinin

[85] Sülker, s.140.
[86] Sülker, s. 162-163.

ve miting talebinin de bunların devamı olduğu yönündeki kanaatlerinin sonucu olduğunu söylemekteydi.[87] Bakan komplo teorilerini ileri götürerek miting düzenleyicilerinin, yasaklama durumunda polisle çatışarak olaylar çıkarmayı planladıklarını iddia etti ve yasaklama kararını protesto eden sendika bildirisinden şu satırları okudu: "*işçi vatandaş, emeğini istismar ederek sebepsiz yere işine nihayet veren iş verenlerin...kanun bize bahşettiği hakları vermekte ısrar eden türlü kaçamak yollarla alıştığı fahiş kazancı yine sırtımızdan çıkarmak isteyenlere daha fazla göz yumamayız*" ve meclise dönerek sordu: "*İşte arkadaşlar, bu satırlar okunduktan sonra haklı olarak soruyoruz: Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? Meydanlarda toplanarak sermaye ve say mücadelesi mi yapacağız?*"

Tüm bu yasaklamalara karşın İİSB'nin hak alma mücadelesindeki ısrarını yitirmediğini, "meydanlarda sınıf mücadelesini" sürdürme kararlılığını gösterdiği vurgulanmalıdır. 1953 yılında Zeytinburnu Çimento Fabrikası işvereninin sendikalı işçilere yönelik baskılarını protesto etmek için İİSB tarafından yine Taksim meydanında düzenlenmek istenen miting de valilikçe türlü çabalarla son dakika da yasaklanmışsa da kentin o günkü manzarası işçi hareketinin kitle kapasitesini göstermesi açısından önemlidir:

> "*15 Mart sabahı erken saatlerde İstanbul'un en uzak semtlerinden kalabalık işçi grupları şehre doğru ilerlemeye başladı. Vapurlar adam almıyordu. Sabahın ilk seferlerini yapan vapurlar Paşabahçe'den, Üsküdar'dan tıklık tıklım işçilerle dolu olarak yanaşıyorlardı...Taksim meydanına giden bütün yollar polis ve jandarma tarafından tutulmuştu.*"[88]

İİSB'ye göre o gün hava muhalefetine karşın miting yerinde hazır bulunmak üzere gelen işçi sayısı tahminen 50-60 bin civarındaydı.[89] O gün adeta sekiz yıl sonra yapılacak görkemli Saraçhane Mitingi'nin provası yapılmıştı. Yapılabilseydi erken bir Saraçhane

---

87 TBMM Tutanak Dergisi, B. 69, 7.5.1952, Cilt.15. Dönem. 9, top.2, s.100.

88 *Akis*, 17 Ağustos 1957, s.17.

89 İİSB, 1952-1953, s.30. Bu miting girişimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Koçak, "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", Toplumsal Tarih, Sayı: 185 (2009), 48-53.

mitingi, Cumhuriyet tarihinin sendikal haklara dair ilk ilk büyük mitingi olacak, işçi hareketinin kendine güvenini artıracaktı.[90]

1955 yılında bu kez bazı işverenlerin sendika başkan ve başkan vekillerini sendikal faaliyetlerinden dolayı işten çıkartmaları ve işçiler üzerinden baskı oluşturmalarını protesto etmek için miting yapılması gündeme geldi.[91] 24 Nisan 1955 tarihinde yapılması kararlaştırılan mitingden önce işverenlerle ve Bölge Çalışma Müdürlüğü ile yapılan temaslar sonuç getirmemişti. Kendileriyle ihtilaf yaşanan otuz kadar işverenle diyalog mekanizmasının kurulması için Valiliğin davetiyle bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda olumlu ve umut verici sonuçların çıkması, bazı işverenlerin ihtilafların çözümünde işbirliği sözü vermesi üzerine miting kararından vazgeçildi.

İİSB ve Siyaset

İİSB kurulduğu andan itibaren her dönem siyasi çatışmaların odağında yer aldı. Yukarıda izah edildiği gibi kuruluş sürecinde dönemin iktidar partisi CHP'nin vesayetinde bir seyir izledi, DP yanlısı ve sosyalist sendikalar/sendikacılar Birlik içinde tam olarak temsil edilemediler. Ayrılıklarla ve tekrar birleşmelerle yoluna devam eden Birlik'in 1950'li yıllardaki yürüyüşü, içindeki farklı parti taraftarlarının çoğu kez partizanca diye nitelenebilecek tavırları nedeniyle gerilimli ve çatışmalı bir karakterde devam etti. Birlik yönetim kuruluna seçilenlerin siyasi kompozisyonunda belli bir renk öne çıktığında diğer parti taraftarları eleştirilerini artırdılar ya da Birlik yönetiminden istifa ettiler. Tüm iç gerilimlerine ve çekişmelerine rağmen İİSB İstanbul'da işçi hareketinin öncülerinin bir arada durmasını, ortak bir sendikacılık kültürü ve davranış biçimi geliştirmesine hizmet etti.

İlk döneminde CHP'li sendikacıların ağırlığını taşıyan Birlik 1950 sonrası oluşan iklimde genelde DP'lilerin hakimiyetinde bir örgüt olarak varlığını sürdürdü. 1954-1956 arası yaşanan görece daha etkin ve ortak mücadele evresi dışında tutulursa, Birlik içinde yaşanan siyasi çekişmeler istenen ölçüde güçlü bir sendi-

[90] Çelik, s.280.
[91] İİSB, 1954, s.62.

kal mücadele verilmesini de engelledi. 60'lara doğru ise Birlik siyasi bağlılıklar yüzünden iyice etkisizleşti.

Birlik'in siyasi tarihinde, partizanca çekişmelerin ötesinde dönemin egemen ideolojileri anti-komünizm ve milliyetçilik temelinde gerçekleşen kitlesel mobilizasyonlar da yer tutar. İİSB dönemin diğer sendikal yapıları gibi devletin resmi politika ve görüşlerinin taşıyıcısı olmaktan kurtulamadı. Anti-komünizm hep gündemde oldu. Örneğin Ocak 1957'de yapılan bir İİSB açıklamasında komünist ideolojinin "*bir içtimai müsavat (sosyal eşitlik) ideolojisi değil emperyazlizmin ta kendisi*" olduğu iddia edilmekteydi.[92] 1954'ün son aylarında İİSB tarafından bağlı sendikaların temsilcilerinden oluşan bir grup sendikacı Kıbrıs'a gönderildi. Kıbrıs'taki Türk işçilerin komünistlerin etkisinden uzak, milliyetçi çizgide sendikalar oluşturmaları ve bir araya gelmeleri misyonuyla gerçekleştirdikleri Kıbrıs gezisine katılan Cam-İş başkanı Hasan Türkay geziye dair izlenimlerini sendikasının dergisinde yayınladı.[93] Saldırgan bir milliyetçilik ve anti-komünizmle bezeli yazıda, Kıbrıs'lı Türk işçi birliklerinin temel amaçları, "*kırıcı grevlere gitmeyerek işverenlerle masa başında anlaşmak ve komünist sendikalarla mücadele etmek*" olan bir federasyon oluşturmaları için yapılan çalışmalar anlatılır. Başkanının da katıldığı Kıbrıs gezisini izleyen günlerde bu havaya kapılmış olduğu anlaşılan İstanbul Cam-İş Sendikası, İİSB'ye gönderdiği bir yazıyla Kıbrıs'taki Türk teşkilatlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bir miktar bayrak ve Atatürk fotoğrafını temin ettiğini haber verdi.[94]

Sendikacı heyeti döndükten sonra işçilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin (KTC) şubelerini açtılar. İşçilerin, sendikacıların hayli etkin biçimde içinde yer aldığı KTC'ler 6-7 Eylül Olaylarının psikolojik zemininin oluşmasından önemli bir rol oynadılar. Tüm ülkeyi saran gergin atmosfer sonunda bir provokasyonla patlayarak 6-7 Eylül 1955 günü başta Rumlar olmak üzere İstanbul'daki azınlıklara yönelik kitlesel bir saldırıya dönüştü. Bugün elimizdeki çeşitli kaynaklar

---

92 *Maden-İş*, "İİSB Komünizmi Tel'in Ediyor", Sayı: 5 (12.1.1957), s.2.

93 Hasan Türkay, "Kıbrıs'taki İntibalarım", Cam-İş, Yıl: Sayı: 27(1 Ocak 1955), s.1, 4

94 KİSA, "İİSB'nin 4.1.1955 tarih ve 1128 sayılı yazısının karşılığı olarak İ.Cam-İş'ten Başkan Hasan Türkay imzasıyla 17 Ocak 1955 tarih ve 467 sayılı yazı." (İİSB evrak kayıt tarihi: 17.1.1955, no: 1624).

bu saldırılarda işçiler ve örgütlerinin etkin ve yaygın bir biçimde yer aldığını göstermektedir.[95] 6-7 Eylül Olayları sonrası İİSB askerler tarafından basıldı ve mühürlendi. Birlik'e bağlı sendikalardan birçok yönetici tutuklandı. O sırada Birlik'in mali işlerinden sorumlu yöneticisi olan Ziya Hepbir İİSB'ye yapılan baskını anımsar. Gece bir ciple evinden alınarak Birlik'in Beşiktaş'taki merkezine götürülen Hepbir yaşananları şöyle aktarır:[96]

> *"Neyse bizi aldılar, cipe aldılar götürdüler oraya [Sendikalar Birliğine]. Hiç unutmuyorum, rahmetli Seyfi'nin içerde bir odası vardı, onun oturduğu yerde bir albay oturuyor böyle. Silahı, tabancalı mabancalı filan, apoletler filan, ama ben Birlik'ten içeri böyle girip de, yukarı çıkana kadar hep sırayla asker doldu, yukarı kadar....[Albay] "Yahu arkadaş" dedi "ne var bu kasanın içinde" dedi. "Valla hiçbir şey yok" dedim, "makbuzlar var, para makbuzları var, aidat topluyoruz ya onların makbuzları var" dedim, "başka bir şey yok" dedim. "Aç bakalım şu kasayı" dedi... Böyle kocaman çelik bir kasa vardı, demek ki ben paraları öyle koymuşum toplu olarak, herhalde bir iki bin lira mı ne bir şeydi yani o zaman. Açtılar baktılar, tamam dediler, tabii kitap filan hiçbir şey yok. Allah bana yardım etti orda, parayı aldık, kapıyı kitledik, farkına varmadan cebime koydum parayı, tamam mı? Albay, tamam sen gidebilirsin dedi....Ertesi gün o parayı, hiç unutmuyorum, Beşiktaş'taki İş Bankası vardı, hemen götürdüm kendi adıma parayı yatırdım orda. Ve dedim ki Seyfi'ye; "vaziyet böyle, böyle". Ondan sonra biz götürdük Hasan Türkay da dahil, içerde yatanlara para dağıttık.*[97]

Birlik bir süre sonra sıkıyönetimin kaldırılmasıyla yeniden açıldı ve faaliyetine devam etti. Ancak yukarıdaki tanıklıklardan anlaşılacağı gibi etkin bir işçi örgütü olarak Birlik her zaman tehlike arz eden bir yer, potansiyel tehdit odağı olarak görüldü.

İİSB yönetimi 1956'da sıradışı bir açılım geliştirerek tüm siyasi parti liderlerini Birlik'e çağırma, onları dinleme ve kendisini

---

[95] Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[96] Ziya Hepbir ile 8-13 Mayıs 2008 tarihleri arasında yapılan görüşme (Aziz Çelik ve Mehmet Yılmaz ile birlikte gerçekleştirildi).

[97] 6-7 Eylül 1955'te yaşanan olaylar sonrası tutuklanan sendikacılardan birisi olan Hasan Türkay, o sıralarda Şişe-Cam İşçileri Sendikası başkanıdır.

doğrudan tanıtma imkanı sağlama kararı aldı. Hazırlanan sekiz maddelik muhtıranın da parti liderlerine verilmesi kararlaştırıldı. Karar iktidar tarafından eleştirildi ve Birlik "siyaset yapmakla" suçlandı. Başbakan Menderes daveti kabul etmedi, CHP lideri İnönü ise 15 Şubat 1956'da beraberinde bir partili grubuyla birlikte Birlik'i ziyaret etti. Ziyaret iktidar cenahından abartılı bir tepki gördü. Meclis kürsüsünde Çalışma Bakanı tarafından eleştirildi, politik maksatlı olduğu iddia edildi. Bakan, siyasileri davet eden Birlik yöneticilerinin de muhalif CHP taraftarı olduklarını (o sırada Birlik başkanı olan Seyfi Demirsoy üzerinden) ima ederek, örtülü bir tehditte bulundu:[98]

> "*İşçi hakları bakımından bilhassa işçi hayatı üzerindeki tesirleri bakımından, sendikacılığın gelişmesini biz de arzu ediyoruz. Bunlar bizim güvendiğimiz teşekküllerdir. Bunların temsilcileri vardır. Bu temsilciler bizim bağrımıza bastığımız işçilerimizin temsilcileridir. Bu vatandaşlarımızı böylelikle, istemeden ve bilmeden politikanın tam ortasına getirmeleri tehlikelidir. Çünkü, mekanizma bizim elimizde değildir.* ***Savcılık veya mahkeme kanuna dayanarak, bu teşekkülün politika ile uğraştığı neticesine vararak, o sendikayı kapatabilir.*** *O zaman gayretlerimiz boşa çıkar. O halde bu gibi tezahürleri bir yana bırakmalıyız. Sendikalarımızın göstermekte olduğu samimî gayreti baltalamasınlar.*" (vurgu bize ait)

Buna karşın Birlik yönetimi yaptığı açıklama ile kararının arkasında olduğunu duyurdu, geri adım atmadı.[99] Birlik Başkanı Demirsoy yaptığı açıklamayla Birlik yöneticilerinin çoğunun DP taraftarı olduğunu vurgulayarak Bakanın suçlamalarına yanıt verdi.[100] Sonuçta Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan sonraki aylarda sendikalara karşı olan tavrını giderek sertleştirdi.

DP'nin 50'lerin ortalarından itibaren işçi hareketine karşı sertleşen politikasının başlıca göstergelerinden birisi sendika birliklerinin kapatılması girişimi oldu. Çalışma Bakanlığı 1955 yı-

---

[98] 29 Şubat 1956 tarihli TBMM oturumu http://www.ayintarihi.com/LjNYZ/date/1956-02-29

[99] *Cam-İş*, "İİSB Siyaset Yapmadıklarına Dair basın Toplantısı yaptı", Sayı: 41 (20 Mart 1956).

[100] *İşçi Gücü*, "İİSB'nin Basın Toplantısı, Birlik Başkanı Siyaset İddiasını Reddetti", Sayı: 94 (16 Mart 1956), s.4.

lından itibaren birliklerin mevzuata uygun biçimde oluşmadıkları ve kapatılmaları gerektiği biçiminde bir tartışmayı kamuoyuna taşıdı. 1947'de kabul edilmiş olan Sendikalar Kanunu'nun 8. maddesinde yer alan şu ifade tartışmanın kökeninde yer alıyordu: "*Sendikaların kendi aralarında kuracakları birlikler de bu kanun hükümlerine tabidir. Bu gibi birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatına bağlıdır.*"

O tarihe kadar sendikaların birlik, federasyon ve konfederasyona katılım için düzenledikleri kongrelerdeki delegelerin üçte ikisinin oyları yeterli sayılır ve katılım işlemi Bakanlık tarafından da onaylanırken bu kez her türlü üst örgüte katılma şartı olarak sendikanın tüm üyelerinin üçte ikisinin onayı şartı aranmaya başlandı. Bu teknik olarak son derece zor ve ağır bir koşuldu.[101] Üstelik birdenbire kamuoyu gündemine getirilmesi de iktidarın birliklere yönelik husumetinin bir sonucu olarak değerlendirildi.

Birliklerin kapatılması için öne sürülen bir başka gerekçe ise ancak aynı veya benzer işkollarında çalışanların birlik oluşturabileceği teziydi. Nitekim Çalışma Bakanlığı İİSB'ye gönderdiği yazıda bu iddiayı ortaya koyarak savunma istiyordu.[102] Oysa II. Çalışma Meclisi'nde bu konuda bir açıklık sağlanmıştı. Federasyonların aynı işkolundaki çeşitli sendikaların birleşmesiyle, birliklerin ise bir bölgedeki farklı işkollarından sendikaların bir araya gelmesiyle oluşmuş sendikal örgütlenme formları oldukları konusunda bir mutabakat söz konusu idi.[103] Ancak birliklerin kapatılmasının gerçekte politik nedenleri vardı. Nitekim bu durum Çalışma Bakanının meclis konuşmasıyla ortaya çıktı. Bakan bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada birliklerin "sınıf mücadelesi güttüklerini" iddia etti.[104] Aslında gayet doğal olan bu durum o yılların anti-komünist atmosferinde ağır bir itham

---

[101] Konuyla ilgili o sırada kaleme alınmış eleştirel yazılar için bkz. "Sendikalar Kanununun 8. Maddesi Dair", *Forum*, 2.9.1955. Cahit Talas, "Sendika Hürriyeti Bizde ve Başka Memleketlerde", *Forum*, 15.1.1957.

[102] Çalışma Bakanlığından İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne 04.10.1956 tarih ve 1045-12-46 (1)/7986 sayı ile gönderilen yazı. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 14, Birleşim: 3, 14.11.1956 tarihli oturum, s.57.

[103] II. Çalışma Meclisi Zabıtları ve Komisyon Raporları, Ankara: 1955, s.116.

[104] *Forum*, 15.3.1957, s.8.

olarak değerlendiriliyordu. 1957'de İstanbul ve İzmir dışında kalan birlikler kapatıldı.[105] Doğal olarak diğerleri kapatılırken bu iki birliğin kapatılmaması dikkat çekti. Görünen o ki bunun nedeni söz konusu iki birliğin o sıradaki yönetimlerinin DP yanlısı olmasıydı. Birliklerin kapatılması kararı sonraki yıllarda her platformda eleştirilere uğradı. Türk-İş'in 1958'de gerçekleşen Mümessiller Heyeti toplantısında Sendikalar Kanunu'nun düzenlenmesi ve birliklerin faaliyete geçebilmesi talebi dile getirildi.[106] Aynı şekilde 1959'da yapılan Mümessiller Heyeti toplantısında da iki birliğin kapatılma kararı dışında tutulmasının yarattığı "hukuki bilmece" den söz edildi ve hukukun bu tutarsız uygulanış biçimi eleştirildi. Diğer birliklerin de eşit hukuki muameleye tabi tutulması istendi.[107]

Hem sendikalar hem de muhalefet partileri kapatılma kararına karşı girişimlerde bulundular. Konu meclis gündemine taşındı. Hürriyet Partili Bursa milletvekili Sabahattin Çıracıoğlu Çalışma Bakanının yanıtlaması istemiyle konu hakkında önerge verdi.[108] Yine Çıracıoğlu ve aynı partiden Kocaeli milletvekili Turan Güneş meclise birlikte, birliklerin kapatılma gerekçesi olarak gösterilen maddeleri değiştiren bir kanun teklifi sundular.[109] Ancak sonuç alamadılar. Türk-İş Başkanı Nuri Beşer ve Hasan Türkay kapatılan birliklerin yeniden açılmasını sağlamak amacıyla Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ı ziyaret ettiler. Gergin geçen görüşmede anlaşma sağlanamadı (Türkay ziyaret sırasında Bakanın kendilerine "yüzünüze elek taktınız da mı geldiniz" dediğini aktarır). Kapatılan birlikler ancak 27 Mayıs sonrasında açılabildi.[110]

---

105 Ayrıntılar için bkz. Ahmet Makal, Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963. Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.303.
Çalışma Bakanlığı 1957 yılı ilkbaharında Kocaeli Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği'nin kapatılması için yargıya başvurdu. Birlik'in avukatlığını Turan Güneş, Sabahattin Çıracıoğlu ve Hüsamettin Cindoruk üstlendi. Mahkeme, Kocaeli Birliğini kapatmadı (Yıldırım Koç, "Demokrat Parti 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı", Teori, Mayıs 2010.

106 Belgelerle Türk-İş Tarihi-1(1952-1963), Ankara: Türk-İş Yayını, 2002, s.131.

107 Belgelerle Türk-İş, s.197.

108 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 14, Birleşim: 3, 14.11.1956 tarihli oturum, s.57.

109 *Maden-İş*, "Sendikalar Kanununun Tadili İçin Yeni Teklifler Yapıldı", Sayı: 6 (26 Ocak 1957), s.2 ve TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 16, Birleşim: 26, s.87.

110 Yıldırım Koç, Türk-İş Tarihinden Portreler (I), Hasan Türkay'ın tanıklıkları, Ankara: Türk-İş yayını, 1998, s.101.

50'lerin sonlarına doğru İİSB'deki DP hegemonyası ağırlaşmıştı. Hükümete eleştiri niteliğinde çıkışlar engelleniyor ya da hoş karşılanmıyordu. Çalışma yaşamıyla ilgili hayati meselelerde suskunluk yaşanıyordu. Örneğin 1959 yılında gündeme gelen, *Kollektif İş Akdi Kanunu* taslağının sanayi odalarına gönderilmesine karşın Birlik'e gönderilmemiş olması kamuoyunda eleştirilirken Birlik'in bu konudaki suskunluğu da ayrıca tepkilere neden oluyordu.[111] Bu durumda bağlı sendikalar kendi adlarına açıklamalara, toplantılara yöneldiler ve Birlik'in işlevi zayıfladı. Öte yandan Birlik'in yetkili organları toplanamıyor, kimi sendikalar ise Birlik kararlarına uymama yönünde eğilimler gösteriyordu. 5-6 Mart 1960 tarihlerinde yapılan İİSB kongresinde DP'nin müdahaleleri artık iyice belirgin hale gelmiş, Birlik'in önemli dört büyük sendikası (Maden-İş, Lastik-İş, Tesktil Örme Sanayi Sendikası ve Oleyis) bir biçimde tasfiye edilmiş ya da etkisizleştirilmişlerdi.[112] Öteden beri bağımsız karakterini korumuş Basın Teknisyenleri Sendikası da dışlanan sendikalar arasındaydı. Yeni seçilen Birlik yönetimi hemen tümüyle DP'lilerden oluştu.[113] Bu noktada 1960 ortalarında Türk-İş içinde başlayan ve 1967'de DİSK'in kurulmasıyla neticelenen gerilim ve ayrışma sürecine benzer bir sürece şahit oluruz. Dışlanan ve tasfiyeye uğrayan sendikalardan bazıları ayrı bir Birlik arayışına girdiler, ancak diğerleri bunu uygun bulmadılar.

27 Mayıs Sonrası Birlik'teki Gelişmeler

27 Mayıs askeri darbesi sonrası oluşan hava Birlik'e de doğrudan yansıdı. DP yanlısı Türk-İş başkanı Nuri Beşer'in istifasının ardından gözler yine tanınmış bir DP'li olan Birlik başkanı Mehmet İnhanlı'ya çevrildi. Ancak İnhanlı ve beraberindeki Birlik yöneticileri yeni rejime bağlılıklarını bildirmekte gecikmemişler ve

---

[111] *Kim*, 13 Mart 1959, s.26.

[112] *Kim*, 23 Mart 1960, s.29.

[113] Kongreyi yöneten Türk-İş Başkanı Nuri Beşer, Başbakan Adnan Menderes'e, kendisi ve İİSB Umumi Heyeti adına bir telgraf göndererek selam, saygı ve hürmetlerini iletir. (Belgenin örneği için bk TVA. ŞYF.) Böylece DP'li sendikacıların neredeyse ritüel halini alan bu jesti Birlik adına da yapılarak siyasal aidiyet bir kez daha ilan edilmiş olur. Bu tür telgraflar 27 Mayıs sonrası partizanlığın simgesi olarak yoğun eleştiri ve suçlamalara neden olacaktır.

tepkileri savuşturmaya girişmişlerdi. Oysa DP dönemi boyunca örgütte partizanca tutumlarıyla öne çıkan isimlere yönelik güçlü bir tepki ortaya çıkmıştı. İİSB yönetimine sendikalardan ve işçi mümessillerinden telgraflar yağıyor, istifa çağrıları artıyordu.[114] Gıda Sanayii İşçileri Sendikası, Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası, Türkiye Su İşçileri Sendikası gibi bir dizi sendikanın genel başkanları Birlik'e gönderdikleri yazılarla sert istifa çağrıları yaptılar. Yazılarda İİSB yönetimi "siyasi mülahazalar sebebiyle işçi davalarına karşı sırt çevirmek"le suçlanıyor, "memlekette doğmuş olan hür rejimde vazife göremeyecekleri" belirtiliyor ve Birlik İdare Heyeti topyekün istifaya davet ediliyordu.[115]

Bu tepkinin somut ifadesi *Onlar* ya da *İdealistler* olarak anılan grup oldu. Aralarında hem 50'ler boyunca DP-CHP taraflaşmasının içine yer almamış olanların hem de militan CHP'lilerin bulunduğu grup 11 Haziran 1960 tarihli bir ortak deklarasyonu Birlik yönetimine göndererek istifalarını talep etti.[116] 15 Haziran'da benzer bir ültimatomu Türk-İş yönetimine de ileten *Onlar Grubu*'nun "*Birliğin bünyesine bir kene gibi yapışarak yaşamaya çalışan kişilerin; pasif, çekingen, idare-i maslahatçı ve buram buram şahsilik kokan idare tarzlarına bir son verilmesi lazım geldiğine tereddütsüz inanıyoruz*" gibi son derece sert ifadeler içeren ortak metni Birlik yönetim kurulu toplantısında ele alındı ve benzer biçimde sert bir metinle yanıt verildi.[117] Birlik yönetimi deklarasyonculara, önceki yönetimlerde yer aldıkları için kendilerinin de sorumlu olduğunu söylüyor, "İnkılap Hareketinin" ise tüm millete mal olduğunu belirterek yeni rejimin karşısında yer almadıklarını ortaya koymaya çalışıyorlardı. Sonuç olarak Birlik yönetimi istifa etmeyeceklerini, ancak seçimle gideceklerini deklare ediyorlardı. Birlik yönetiminin, *Onlar Grubu* aleyhine öne

---

[114] *Kim*, 22 Haziran 1960, s.30.

[115] Örnek olarak bkz. Gıda Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı Zühtü Tetey imzasıyla İİSB İdare Heyetine gönderilen, 10.06.1960 tarih ve 111 sayılı yazı; Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Uslubaş imzasıyla İİSB İdare Heyetine gönderilen, 11.06.1960 tarih ve 3/44 sayılı yazı; Türkiye Su İşçileri Sendikası Başkanı Cemil Sermiyasoğlu imzasıyla İİSB İdare Heyetine gönderilen, 13.06.1960 tarih ve 21 sayılı yazı (TVA. ŞYF).

[116] Söz konusu metin EK-I olarak verilmiştir. (Kaynak: TVA. ŞYF).

[117] 17 Haziran 1960 tarih ve 68 sayılı İİSB Genel Sekreteri Melih Dölen ve Başkan Mehmet İnhanlı imzasını taşıyan İst. Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'ye yazılmış yazı (TVA.ŞYF) EK-II olarak verilmiştir.

çıkardığı noktalardan birisinin; grubun içinde yer alan Zühtü Tetey'in, 1950 öncesi dönemde Birlik başkanı iken, dönemin Çalışma Bakanına grev hakkı aleyhinde gönderdiği telgraf olması[118] partizanlığın hazin ve ironik tarihsel boyutunu gösterir niteliktedir.

Herşeye rağmen gelen tepkiler Birlik yönetimini zorladı, 4 Temmuz 1960 tarihinde yapılan yönetim kurulu toplantısında başkan İnhanlı istifa etti ve yerine Petrol-İş Sendikası başkanı Ziya Hepbir getirildi.[119] İnhanlı kısa süre sonra bir grup sendikacıyla birlikte tutuklandı. DP döneminde meydana gelen Topkapı Olayları ve görev yaptığı İETT'deki partizanlık uygulamaları ile ilgili olarak suçlanıyordu. Ancak Hepbir dışındaki Birlik yönetimi yerinde kalmıştı ve Hepbir de esasında DP'li ekip içinde yer alıyordu. Bu durumda muhaliflerin basıncı devam etti. Sonunda 11 Eylül 1960'da İİSB olağanüstü kongresi gerçekleşti. Tartışmalar, karşılıklı suçlamalarla geçen gergin kongrede iki ekibin listeleri yarıştı ve mevcut DP'li ekibe muhalif *İdealistler Grubu* seçimi kazandı.[120] En yüksek oyu alan Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası Genel Sekreteri Avni Erakalın Birlik'in yeni başkanı olurken; hayli yüksek bir oy alan İbrahim Denizcier yönetime DP'lilerin listesinden girebilen tek isim oldu.[121] Siyasi temeldeki çekişmeler, suçlamalar ve ihraç talepleri bu kongre sonrasında da Birlik'in gündeminden eksik olmadı.[122]

Öte yandan dönemin önemli gelişmesi, ağırlığını 27 Mayıs'tan hemen önce İİSB içinde tasfiyeye uğrayan sendikaların ve daha sonra *İdealistler Grubu* içinde yer alarak Birlik yönetimine giren sendikacıların oluşturduğu grubun 1961 Şubat'ında Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurmuş olmalarıdır. Bağımsız bir işçi partisinin ilk düşünsel nüveleri 1950'li yıllarda İİSB içindeki mücadele sürecinde oluşmuştu. Kurucular kadrosu da büyük ölçüde İİSB'nin 11 Eylül kongresinde işbaşına gelen yeni ekibi içinden çıktı.[123]

---

[118] *Petrol-İş*, Sayı: 50 (1 Temmuz 1960), s.8.

[119] *Kim*, 13 Temmuz 1960, s.31.

[120] TVA.ŞYF. İİSB Anatüzüğün Tadilatı İçin 11 Eylül 1960 tarihinde Yaptığı Genel Kurul Toplantısına Ait Zabıt Hülasasıdır.

[121] *Kim*, 20 Eylül 1960, s.22-23.

[122] Kemal Sülker, Sendikacılar ve Politika, s.193-197.

[123] Ayrıntılar için TİP'i "İİSB'li sendikacıların partisi" olarak niteleyen Aziz Çelik'in çalışmasına bakılabilir: Çelik, s.371-376.

Partinin kurucu genel başkanı olan Avni Erakalın'ın durumu ise Birlik içinde yeni bir tartışmaya yol açtı. Birlik tüzüğündeki; "Birlik idare heyeti ve diğer organlara seçilen bir kimse siyasi partilerde faal vazife alamazlar. Aldığı tesbit edilen kimse Birlikteki vazifesinden af edilir" hükmünü gerekçe gösteren Petrol-İş İİSB yönetimine yazılı başvuruda bulunarak Haysiyet Divanının çalıştırılmasını talep etti[124] ve sonuçta Birlik olağanüstü kongreye gitti. 2 Haziran 1961'de yapılan kongrede ana gündem TİP kurucu ve yöneticisi olan İİSB'lilerin durumuydu. TİP'liler ana tüzüğün değişmesini ve sendikacıların partilerde yönetici olabilmesini savundular ancak bu talep kabul görmedi. Yapılan seçimlerin sonunda Avni Erakalın yeniden İİSB başkanlığına seçildi ve partideki görevinden ayrılacağını ilan etti[125] ve ardından TİP'teki genel başkanlık görevinden istifa etti. Birlik'in sonraki evresinde gündemin asıl ağırlığı giderek başta grev ve toplu iş sözleşmesi haklarının kazanılması olmak üzere yeni rejimden beklenen gelişmelere doğru kaydı.

Birlik başkanı Erakalın'ın yeni seçildiği sıralarda verdiği demeçte kullandığı "*işçi vatandaşlarımızın yıllardanberi kangren haline gelmiş bulunan isteklerinin Devrim Hükümeti yetkilileri tarafından yerine getirilmesine çalışılacağına inancım tamdır*" cümlesi 27 Mayıs hareketine duyulan güvenin ifadesiydi.[126] Darbeden beş ay sonra Milli Birlik Komitesi üyeleri İstanbul sendikacıları ile tanışmak, onların görüş ve isteklerini belirlemek için İstanbul'a geldiler ve İİSB'yi ziyaret ettiler.[127] Sendika toplantılarına katılarak işçilerin beklentilerini karşılayacakları yönünde taahhütlerde bulundular. Ancak zaman ilerledikçe tüm taahhütlere rağmen, grev ve toplu iş sözleşmesi haklarını düzenleyen yasaların çıkartılması için bir türlü girişimde bulunulmadığı görülünce Birlik bu konuda ciddi, sistemli bir çalışmanın içine girdi. Bu çalışmanın görkemli sonucu ise 31 Aralık 1961 tarihinde yapılan mitingtir.[128] 1961 yılının son günü İstanbul Saraçhane'de İİSB tarafından organize edilen miting Cumhuriyet tarihinin ilk işçi mi-

---

[124] *Petrol-İş*, 15 Haziran 1961, s.8, 13.

[125] Ayrıntılar için bkz. Petrol-İş Dergisi, 15 Temmuz 1961, s.7.

[126] *İşçinin Sesi*, 26 Eylül 1960, s.2.

[127] Ağralı, s.91.

[128] Mitingle ilgili ayrıntılı bilgi için bu kitapta yer alan "Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi" başlıklı bölüme bakınız.

tingi olarak sembolik bir anlam taşımasının yanı sıra kitleselliği ile de işçi hareketinin geleceğine dair umut yarattı. En az yüzbin işçinin katıldığı tahmin edilen ve bir türlü çıkarılmayan grev ve toplu sözleşme yasalarının çıkmasını hızlandırmak için düzenlenen miting güncel amacının da ötesinde anlamlar içermekte, işçi sınıfının hegemonik kapasitesinin genişlemesinde önemli bir dönemece işaret etmekteydi. Mitingin açığa çıkardığı birikim dönemin sosyalistlerini bile şaşırtan nitelikteydi. Mehmet Ali Aybar öncesinde yoğunlaşan işçi eylemleriyle birlikte mitinge ilişkin izlenimini, "*emekçiler sanki birden yüzyıllık uykularından uyanmışlardı*" sözleriyle anlatır. Aybar, miting alanındaki dev pankarttaki, "*bizim de sözümüz var*!" sloganından çok etkilendiğini ve bunu güzel günlerin müjdecisi olarak gördüğünü yazar.[129]

İİSB'nin Temsil Mücadelesi

İİSB İstanbul'daki tüm sendikaları temsil etmedi. Ancak işçi hareketine yön veren, görece büyük ve güçlü hemen tüm sendikalar Birlik'in içinde oldular. Birlik'in temsil ettiği kitlenin sayısal büyüklüğünü bilmek; sendikaların dinamik yapısı, açılan kapanan, üye olan ve üyelikten çıkan sendikaların varlığı ve çok sağlıklı olmayan kayıtlar nedeniyle kolay değildir. Yıldırım Koç taradığı kaynaklara dayanarak Birlik'in 1957 yılında yaklaşık 15 bin, 1960'da ise 24 sendikaya bağlı yaklaşık 25 bin üyeyi temsil ettiğini hesaplamaktadır.[130] Ancak kanımızca bu sayılar hayli düşüktür. Yapılan miting girişimlerine ve gerçekleşen mitinglere katılım düşünüldüğünde en azından Birlik'in hareketlendirebildiği işçi sayısının bu rakamlardan çok daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Birlik'in son döneminde sekreterliğini yapan Şaban Yıldız Haziran 1960'da hazırladığı bir raporda İİSB'ye bağlı 40 sendikanın aidat ödeyen 70 bin civarında üyesi olduğunu belirtir.[131] Birlik'in 1958 yılında yayınladığı bir açıklamada ise 45 sendikaya bağlı yüzbini aşkın işçiden söz edilmektedir.[132]

---

[129] Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi Tarihi-I, İstanbul: BDS Yayınları, 1988, s.190.

[130] Koç, s.137.

[131] TVA. ŞYF. "İİSB'ne Bağlı İşçi Sendikalarının ve İdarecilerinin Halihazır Tutumu Hakkında Rapor" başlıklı ve 2 Haziran 1960 tarihli belge.

[132] *Maden-İş*, "İşçi Sendikaları Birliği İşçilerin İsteklerini Ç.Vekiline Bildirdi", Sayı: 31 (28 Ekim 1958), s.3.

Temsille ilgili önemli bir husus da sendikaların Birlik üyesi olabilme koşullarıydı. İİSB'nin Haziran 1952 kongresinde tüzüğüne konan bir madde sonraki yıllarda çeşitli gerilimlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Ana Tüzükte yer alan madde şöyleydi:

> *Madde-5: İşkolunda birliğe üye bir sendika varsa müracaatçı sendikanın üye sendika ile birleşmesini temin etmeye çalışır. Bu birleşme tahakkuk etmediği takdirde müracaatçı sendikanın birlik üyesi olmak için müracaatı kabul edilmez.*[133]

Bu madde, kolayca anlaşılabileceği gibi sendikaların birleşmesini teşvik etmeye, böylece güçlü sendikalar oluşturmaya yönelik bir ilkeyi yansıtıyordu. Ancak bir süre sonra çeşitli nedenlerle yaşanan ayrımlardan dolayı sendikalarından kopanların oluşturduğu sendikalar ya da yeni kurulan alternatif sendikalar bu madde nedeniyle Birlik'te temsil edilemez olduklarında ortaya yeni bir birliğin çıkması söz konusu oldu. O yıllarda "ikinci sendikalar" olarak anılan bu türden sendikalar; ya emek sürecinde denetimci rolü oynamalarıyla diğerlerinden ayrışan usta/teknisyen konumundakilerin temsil sorunlarını çözmek için ya da siyasi ve/veya kişisel çatışmalar nedeniyle yaşanan ayrışmaların sonucu olarak ortaya çıktılar. İlk gruptakiler genelde "...usta ve teknisyenleri sendikası" ya da "...sanayi işçileri sendikası" gibi isimler aldılar. Bunlardan bazılarının bir araya gelmesiyle 1954'te İstanbul Müstakil İşçi Sendikaları Birliği oluşturuldu.[134] Müstakil (Bağımsız) Birlik çok dar bir kesimi temsil etse de zaman zaman hayli saldırgan bir üslup kullanmaktan ve ihbarcılık yapmaktan geri durmadı. Çalışma Bakanlığına, *zata mahsus* ihbar mektubu göndererek; meclise, Başbakana, Cumhurbaşkanına vs. mektuplar yazarak diğer sendikaların hak arayışlarını siyasi amaçlı olarak niteledi, ihbar etti. 1955 yılında İİSB'nin başlattığı grev hakkı kampanyası karşısında aldığı tutum ise tuhaf bir sendikacılık anlayışını yansıtıyordu. Konuyla ilgili olarak az önce sayılan devlet zevatına gönderilen bir yazıyla Müstakil Birlik grev hakkının verilmesini doğru bulmadıklarını, kampanyaya karşı olduklarını bildiriyor, grev hakkının verilmesi işinin sorumluluğunu "her iş-

[133] İİSB Ana Nizamnamesi, İstanbul: Faik Paran Matbaası, 1954.
[134] Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. Sülker, 2004, s. 175-176.

te muvaffak olmuş hükümetimize ve muhterem büyüklerimize terk ediyoruz" diyerek yandaş sendikacılığın en ileri örneklerinden birini sergiliyordu.[135] Müstakil Birlik Başkanı Şevket Üstünsoy yayınladığı bir açık mektup ile İİSB yönetimini suçladı ve dönemin modasına uygun olarak komünist imasında bulundu.[136] İİSB bu mektuba bastırdığı bir açık mektupla yanıt verdi.[137] Müstakil Birlik hiçbir zaman ciddi bir etki gücü yaratamadan varlığını sürdürdü ve 1960 sonrasında da silinip gitti.

İİSB işçi hareketinin ulusal düzeyde temsilinin sağlanması açısından da önemli bir yapı olmuştur. Daha kuruluş sürecinden itibaren işçi sınıfının ulusal düzeyde temsilini gündemine almıştı. İlk kongresinde ana tüzüğünde şu maddeye yer vermişti:

> *"Üyesi bulunan sendikaların âhenktar bir tarzda çalışmalarını temin etmek, üyelerinin münferiden yapamadıkları teşebbüslerde bulunmak, İstanbul'da ve diğer sanayi bölgelerinde de teşkilâtsız işkollarında sendikaların kurulmasına önayak olmak ve sendikalarla üyeleri arasındaki bağlılığın kuvvetlenmesine çalışmak."*

Maddede ortaya konan niyet bir konfederasyonun gerekliliğini ima etmekteydi. Birlik kurulduktan sonra İstanbul'daki bütün işçi sendikalarını bir araya getirememiş ise de, çalışma hayatında etkin bir rol oynamağa çalışmış ve iktidar, İstanbul Birliğine özel bir ilgi göstermişti.

İstanbul Millî İşçi Sendikaları Birliği, Ekim 1950 başlarında çeşitli işçi sendikaları başkanlıklarına gönderdiği basılı bir mektupta konfederasyon kurulması ihtiyacını dile getiriliyordu. O mektuptan bazı cümlelere bakalım:[138]

> *".. yurdun her tarafında teşekkül eden işçi sendikaları kendi ölçüleri içinde işçi dâvasının tahakkuku yolunda çalışmaktadır. Fakat*

---

[135] TVA.ŞYF. Müstakil İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Rauf Gürer ve Umumi Katip Rahmi Deliorman imzalı, 1.3.1955 tarih ve 48 sayılı yazı örneği.

[136] TVA.ŞYF. Müstakil İşçi Sendikaları Birliği Kurucu İdare Kurulu Başkanı Şevket Üstünsoy imzalı, 30.4.1956 tarihli, "İİSB İdarecilerine Açık Mektup" başlıklı matbu mektup.

[137] TVA.ŞYF. İİSB İdare Heyeti imzalı, 26.5. 1956 tarihli, İstanbul Sendikalar Birliğinin Sendikaları Parçalayıcı Zihniyetin Temsilcilerine Cevabıdır" başlıklı matbu mektup.

[138] Kemal Sülker, "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri", Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 20 (1969), s.66.

sendikalar arasında manevî bir bağdan başka henüz bir irtibat ve işbirliği mevcud değildir. Halbuki dâva büyüktür ve hepimizindir. Binaenaleyh, müşterek çalışmamız şarttır. Bazı sendikalardan aldığımız teklifler ve hâdiseler artık memleket sendikacılığının konfederasyon haline gelmesini zaruri kılmaktadır. Bu maksatla bir tüzük tasarısı hazırlamaktayız. Ve fikir ve almak üzere en kısa bir zamanda göndereceğiz. Ancak, önümüzde Çalışma Meclisi toplantısı var. Bu fırsattan istifade edilmek üzere bu toplantıya katılacak olan sendikalarınız temsilcisine bu hususta salâhiyet verilmesini rica ederiz."

Gerçekten de Anadolu'daki sendikalar, birçok olayda İİSB'nin öncülük yapmasını istediği için Birlik rahatlıkla ön çalışmalara girişmekteydi. Konfederasyon konusunda İİSB'nin harekete geçmesi üzerine Ankara Birliğinde de bir kıpırdama oldu ve Kasım 1950 sonlarına doğru Ankara'da toplanan sendikacılar da Anadolu sendikalarına mektupla başvurarak konfederasyon fikrini pekiştirmeye çalıştılar. Böylece İİSB Türk-İş'in kuruluş sürecini başlatan yapılanma olarak tarihte yerini aldı. Sonraki yıllarda görünürde Konfederasyonla Birlik arasında kurumsal düzeyde bir gerilim yaşanmadı ama İstanbul kökenli sendikacıların İİSB içindeki etkin çalışma biçimleri ve talepkâr tutumları Türk-İş'in görece pasif tutumu ile hep bir uyumsuzluk gösterdi. Türk-İş pratikte çalışma yaşamını ilgilendiren pek çok olayda Birlik kadar ses çıkaramadı, tutum alamadı. Kamuoyunu belirleyen İİSB'nin toplantı ve çağrıları oldu. 1961 yılı sonunda İİSB tarafından organize edilen Saraçhane Mitingi ile ilgili değerlendirmesinde Türk-İş; bu tür toplantılardan beklenenin alınabilmesi için bundan sonra benzer organizasyonların "Konfederasyon önderliğinde" düzenlenmesini ve "bağlı kuruluşların mutabakata varmadan harekete geçmemesini" isterken[139] İİSB'nin atak tutumuna yönelik örtük bir eleştiri de yapmaktaydı. Bu yukarıda izah edilen uyumsuzluğun bir yansıması olarak görülebilir.

[139] Belgelerle Türk-İş, s.261.

İİSB yukarıda özetlenen faaliyetleriyle işçi hareketinin dinamik öncüsü olmasına karşın giderek tartışma konusu haline geldi. 1950'li yılların sonlarında gelişen "milli tip sendikacılık hareketi"nin savunucularına göre birlik ve federasyonlar yerine ulusal düzeyde örgütlü işkolu sendikalarının oluşturulması ve bunların konfederasyon çatısı altında örgütlenmesi biçimindeki modele dönülmesi gerekliydi.[140] Bu durumda yerel sendikalar, dolayısıyla da yerel birlikler gereksizleşiyor ve merkezileşme talebine uygun olarak Birliklerin Türk-İş'in yerel temsilciliklerine dönüştürülmesi gündeme geliyordu. 1950'lerin sonlarında milli tip sendikacılık modelinde örgütlenmiş olan Maden-İş, Petrol-İş gibi sendikaların başarılı bir performans ortaya koydukları gözleniyor, bu da milli tip sendikacılık tercihini güçlendiriyordu. Diğer taraftan toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının 1961 Anayasasında yer alması ile sendikaların merkezileşme eğilimleri daha da yoğunlaşmıştı. Toker Dereli de bu hususa dikkat çekerek, sendikaların 1960 sonrasında elde edecekleri toplu pazarlık ve grev haklarını daha etkili biçimde kullanmak için en verimli örgütlenme yapısını oluşturmaya çalıştıklarını vurgular.[141] Türk-İş 1961 Aralık ayında bir *teşkilatlanma komisyonu* oluşturarak yeni döneme uygun bir sendikal örgütlenme modeli arayışına girişti. Komisyon bazı Avrupa ülkelerindeki (özellikle Almanya) sendikaların yapısal özelliklerini de inceledikten sonra *Türk Sendikacılığının Teşkilatlanma Planı* başlıklı bir rapor hazırladı.[142] Rapor 15 Ocak 1962'de gerçekleştirilen Türk-İş Mümessiller Heyeti (Temsilciler Kurulu) toplantısında sunuldu. Rapor esasen milli tip olarak adlandırılan ulusal düzeyde örgütlü işkolu sendikacılığının temel oluşturacağı bir model öngörmekteydi. Raporun konumuz açısından önemli noktası ise yerel sendika birlikleri hakkında getirdiği değerlendirmedir:[143]

---

[140] Milli Tip Sendikacılık kavramı ve tartışmaları için bkz. Toker Dereli, "Milli Tip Sendikalar", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C.II, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, 1998, s. 422-423.

[141] Toker Dereli, Türk Sendikacılığında Merkezileşme Temayülü ve Muhtemel Neticeleri" Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı:17 (1966), s.48.

[142] Belgelerle Türk-İş, s.297-302.

[143] Belgelerle Türk-İş, s.299.

"Mahalli Birlikler sendikaların çeşitli iş kollarını temsil etmeleri ve çeşitli görüş ve düşünüşlere sahne olmaları ve mali imkansızlıklar sebebiyle sadece umumi konulara münhasır çalışmalar gösterebilmişler bir nevi sendikalara yük hüviyeti taşıdıkları için gerçekten lüzumlu birer teşkilat şeklinde mütala edilmemişlerdir. Gerek toplu sözleşmenin gerekse grev hak ve hürriyetinin muhtar sendikacılık prensipleri karşısında mahalli birliklerin vazifelerini bitirmiş üst teşekküller olarak sendikacılık tarihimiz[e] mal ede[ile]bilmeleri gerektiği kendisini hissettiren bir lüzum halindedir."

Görüldüğü gibi komisyon yerel birlikleri; farklı işkollarından sendikaları örgütledikleri, içlerinde fikir çatışmaları yaşandığı ve mali olanakları yetersiz kaldığı için gereksiz görmektedir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi toplu sözleşme ve grev haklarının bağımsız işkolu sendikaları tarafından kullanılması gerektiği düşüncesi hakimdir. Komisyon raporu konfederasyon içinde tartışmalar yarattı. Daha çok federasyon tipi sendikal örgütlenmeler içinde yer alanlardan itirazlar geldi. Sendikalar arasındaki ihtilafları gidermek için yeni bir komisyon oluşturuldu ve bu komisyon da Türkiye'de sendikaların millî sendika haline gelmeleri ve kafa-kasa birliği esasına göre Türkiye çapında örgütlenmeleri gerektiği ilkesini benimsedi. 22-29 Ocak tarihlerinde Ankara'da yapılan Çalışma Meclisi toplantısı sırasında toplanan Türk-İş Mümessiller Heyeti komisyon raporunda yer alan öneriye uygun olarak birliklerin kapatılmasına ve yerlerine Türk-İş'e bağlı Bölge Temsilcilikleri kurulmasına karar verdi. Bölge Temsilciliklerinin öncelikli görevi ise, her işkolunda yer alan sendikaların ulusal işkolu sendikası çatısı altında birleştirilmesi ve böylece benimsenen yeni modele göre sendikalar oluşturulmasıydı. İlk etapta oluşturulacak altı Bölge Temsilciliğinin finansmanı ICFTU tarafından sağlanacak, bir temsilcilik ise Konfederasyon'un kendi olanakları ile oluşturulacaktı.[144] İİSB'nin o sıradaki başkanı olan Avni Erakalın kapatılma kararıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:[145]

---

[144] Dereli, Türk Sendikacılığında, s.49. 1 Mart 1961 itibariyle ICFTU iki yıl sürecek bir projeyi başlattı. Proje çerçevesinde 40 bin dolar bir yıl içinde kullanılmak üzere Türk-İş'e verildi. Ayrıca iki araç temin edildi. Bunlarla bölge temsilciliklerinin etkin bir çalışma yürütmesi hedefleniyordu. Bu belli ölçülerde sağlandıysa da sonraki yıllarda bölge temsilciliklerinin yetersizlikleriyle ilgili eleştiriler de eksik olmadı.

[145] Avni Erakalın ile 3.3.2007 ve 10.3.2007 tarihlerinde yapılan görüşmeler (Aziz Çelik ile birlikte).

"Sendikalar Birliği bizim sevgili arkadaşlarımızın da oylarıyla kapatıldı. Çoğunluk yoktu. Birlik kapatılmayacaktı. Bütün birliklerin kapatılmasının amacı; aslında Tük-İş'in her geçen gün biraz daha yozlaşan, ne derlerse desinler, tutumu karşısında, özellikle Saraçhane Mitingi sonrasında İstanbul Sendikalar Birliği'nin çok daha aktif rol alması olasılığı, birliklerin ön plana çıkacağı görüşü vardı. Bence kanaat oydu. İktidarla işbirliği yapılarak birlikler kapatılmıştır. İşçi sınıfının pasifize olması, politikaya yönelmemesi amacı güden belirli sağ odakların veya Türk-İş yöneticileri girdiği kaygılarla birliklerin kapatılmasına imza atmışlardır. Birlikler bu yüzden kapatılmıştır. Zoruma giden çoğunluk olmamasına rağmen bizim birlikte yürüdüğümüz TİP'i kurduğumuz arkadaşlarımızın da parmak kaldırmasıdır...

Ancak şunu söyleyeyim, İstanbul Sendikalar Birliği'nin kapanmasına da en son ben oy kaldırdım, muhalefet etmeme rağmen, oy kaldırdım ama bunda da muhalefet ediyorum, korkum var, endişem var. "Bu konuda acele etmeyelim", "Bak Avni başkanlığı bırakmak istemiyor" gibi görüşlere saptırabilirsiniz, hiç öyle bir derdim yok. Ama dedim "bence acele ediyoruz". Şaban Yıldız bir an bir tereddüt etti. O da katılınca ben tek kaldım. Sonunda "peki" dedim ben de. 'Mademki çoğunluk katılıyor. Ben de katılıyorum' dedim. Yani muhalefetim bu ölçüde oldu."

O yıllarda sendika uzmanı olarak çalışan ve TİP yönetiminde de görev alan Sina Pamukçu da birliklerin kapatılmasının TİP'in gelişimi üzerindeki olumsuz etkisine işaret eder.[146] Pamukçu'ya göre, birlik başkanları arasında TİP'in büyümesi için çalışanlar, onu destekleyenler varken, atanan Bölge Temsilcileri paralarını Türk-İş'ten aldıkları için TİP'e karşı çıkar olmuşlardır.

İİSB Yönetim Kurulu Türk-İş Mümessiller Heyeti'nde alınan kararı 9 Şubat 1962'de gerçekleştirdiği toplantıda kabul etmeye karar vermişti. Birlik'in sekreteri olarak görev yapan Şaban Yıldız, Seyfi Demirsoy'a gönderdiği bir mektupta, tartışmalar sırasından Avni Erakalın'ın Anadolu'daki diğer birliklerin Türk-İş kararına uymayacağını savunduğunu, buna dayanarak da Birlik'in kapatılmasına muhalif olduğunu, ancak sonunda olumlu oy kul-

[146] Aziz Çelik, Sina Pamukçu İle Sendikalı Yıllar, İstanbul: Tüstav/Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

lanmak durumunda kaldığını aktararak Erakalın'ı teyit eder.[147] Yıldız'a göre Erakalın yanında yer alan bir grup sendikayla birlikte tartışmayı sürdürmeye eğilimlidir.[148] Savunduğu temel argüman Temsilciliklerin, Birliklerin işlevlerini yerine getiremeyeceğidir. Erakalın Türk-İş tarafından atanan temsilciler formülünü antidemokratik bulmakta, hiç değilse temsilcinin ilgili ildeki/bölgedeki sendikalar tarafından seçilmesini önermektedir. Şaban Yıldız'ın önerisi ise; Birlik Yönetim Kuruluna benzer işlevi olan, Bölge Temsilcisinin sevk ve idaresinde toplanacak istişari nitelikte bir kurulun oluşturulmasıdır.

Birliklerin kapatılması konusunda kapsamlı eleştiriler getiren sendikalar da vardı. Bunlardan birisi olan *Askeri İşyerleri Gölcük Harp Sanayii İşçileri Sendikası,* Türk-İş'e gönderdiği yazıda mevcut sendikaların 16 işkolu sendikası içinde birleştirilmesini ve birliklerin kapatılmasını tepeden inme, aşırı bir hareket olarak nitelemekteydi.[149] Türk-İş yönetimine "birlikler yerine ihdas ettiğiniz 6 bölgedeki 12 temsilciyi tüzüğün hangi maddesine göre İcra Heyeti marifetiyle tayin ediyorsunuz" diye soran sendika 27 Mayıs öncesinde birliklerin kapatılmak istenmesine karşı durulurken, bu kez üst örgütün atayacağı temsilciler aracılığıyla aynı şekilde baskıcı bir tutum almasını eleştirmekteydi. Kapatılma kararının sendika özgürlüğü ilkesine uygun olmadığı vurgulayan sendika, ortaya konan gerekçeleri de inandırıcı bulmamaktaydı. Gölcük Sendikasına göre birliklerin yeterli faaliyet göstermediği argümanı geçersizdi, çünkü aynı yorum pekala Türk-İş'in kendisi için de yapılabilirdi. Özellikle de Saraçhane Mitingi'nin İİSB tarafından düzenlendiği, Türk-İş'inse böyle bir miting düzenleyemediği vurgulanmaktaydı. Sonuç olarak birlikleri güçlendirerek yaşatmak gerektiği ifade edilmekteydi.

---

147 TVA.ŞYF. Şaban Yıldız imzalı "Kardeşim Seyfi" hitabıyla gönderilen 19.2.1962 tarihli mektup.

148 Şaban Yıldız bu sendika(cı)lar arasında Kemal Türkler (Maden-İş), Nejat Karacagil (İstinye Gemi), Ahmet Muşlu (Şekerli Sanayi), Ali Demirsel (İlaç ve Kimya Sanayi) ve Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'nı sayar. Tevfik Nejat Karacagil de İİSB'nin kapatılmasına Kemal Türkler, Bahir Ersoy gibi sendikacıların karşı çıktıklarını anımsar (Çelik, s.270).

149 Petrol-İş, Ulusal Sendika Hakkında Görüşler, İstanbul: 1962; içinde Askeri İşyerleri Gölcük Harp Sanayii İşçileri Sendikası İdare Heyeti imzalı 24.4.1962 tarihli rapor, s.11.

Ancak yapılan tüm itirazlara karşın, birliklerin kapatılması ve yerlerine Türk-İş'e bağlı temsilciliklerin açılması politikasının dönem içinde sendikal hareket içinde genel kabul gören hakim yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye sendikacılığı için çok yeni bir döneme geçiş aşamasında merkezileşme eğilimleri hegemonik bir görüş halini almış, örneğin o yılların ünlü sosyal siyasetçilerinden Ferit Hakkı Saymen'in II. Çalışma Meclisi'nde dile getirdiği "*tek sendika bir adım daha atılırsa mecburi sendikaya götürür...ondan sonra hükümete tâbi sendikadır*" itirazı fazlaca taraftar bulmamıştır.

Türk-İş'in Türkiye'deki sendikaları her bir işkolunda güçlü tek bir sendikada örgütlemeyi sonraki yıllarda da tüm çabalarına karşın başaramamış olması ise işin bir başka yanıdır. 1960'lı yıllarda artan merkezileşme eğilimlerine rağmen hem federasyonlar hem de işyeri veya bölge temelinde çok sayıda sendika varlığını uzun süre devam ettirmiş, ayrıca Konfederasyona dahil olmayan birçok sendika da olmuştur. 1967'deki DİSK ayrışması ise tek sendika politikasını tamamen geçersiz hale getirmiştir. Sonuçta 60'ların başında büyük ısrar ve enerjiyle ortaya konan merkezileşme politikasının başlıca "mağdurunun" birlikler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Varlığını sürdüremeyen yegane sendikal örgütlenme formu birlikler olmuş, özellikle de bunların en parlak örneği olan İİSB tarihe karışmıştır.

İİSB son kongresini Beyazıt'ta Rüyam Salonunda 10 Mart 1962'de gerçekleştirdi. Kongreden önce Türk-İş Başkanı önce Birlik'in Yönetim Kurulu toplantısına katılarak, sonra da 4 Mart'ta üye sendikaların başkanları ile ortak toplantı yaparak fesih kararının alınması için ikna süreci yürüttü ve geçilecek Bölge Temsilcilikleri sistemi konusunda bilgilendirmede bulundu. Sonuçta kongreye sunulan çalışma raporunda yönetim kurulu, delegeleri Türk-İş'in kararına uymaya ve Birlik'in feshedilmesine karar vermeye davet etti.[150] Raporun ilginç bölümlerinden birisi o sırada gündemde olan grev hakkının elde edilmesi meselesinin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in eline bırakılmaması yönünde Türk-İş'e yapılan uyarıdır. Kuşkusuz Birlik'in bu son raporunda en güçlü vurgularla ele alınan konu 31 Aralık'ta yapılan Saraçhane

[150] TVA.ŞYF. İİSB 1.7.1961-10.3.1962 Devresi Çalışma Raporu. EK-III olarak verilmiştir.

Mitingi'dir. Raporda yer alan "*15 Mart 1953'te yarım kalan açık havada toplanma hasretini gidermenin zevki*" ifadeleri Birlik'in işçi hareketinin belleği olarak da gördüğü işlevi ortaya koyar. Önceki bölümlerde aktardığımız onbinlerce işçinin toplanmasına rağmen baskıyla engellenen 1953 Taksim mitingi girişiminin önemi ve anlamı da böylece bir kez daha açığa çıkmış olur.

Rapor şu dokunaklı cümleyle son bulur:

> "*Son söz olarak söyliyeceğimiz, hükmi şahsiyet olarak ortadan kalkacak olan İİSB'nin manevi bir güç olarak daima yaşayacağı ve işçi haklarını içten ve dıştan gelecek her türlü taarruza karşı savunmaya devam edeceğidir.*"

İİSB ve Birlikler Hakkında Değerlendirmeler

Yıldırım Koç yerel yatay örgütlenmeler olarak tanımladığı birliklerin işkolu temelindeki federasyonlarla rekabete girmesinin ve toplu sözleşme düzenine geçilmesinin birliklerin gelişmesine engel olduğunu vurgulamaktadır.[151] Koç'a göre birbirlerini tamamlayacak bu iki örgütlenme alanı birbirine rakip haline getirilmiş; bu da Türkiye sendikacılık hareketinin bütününe zarar vermiştir.

Aziz Çelik seçimle oluşan ve oldukça özerk ve etkili yapılar olan yerel sendika birliklerinin kapatılarak bunların yerine atanmayla göreve gelen bölge temsilciliklerinin kurulmasını Türk-İş'te önemli bir konsolidasyon sağladığını belirtir.[152] Böylece Türk-İş sendikal hareket adına konuşan tek otorite haline gelmiştir. Yazara göre bu bir yönüyle devlet/hükümet karşısında işçi hareketinin gücünü artırsa da diğer yanıyla örgüt içi farklı veya radikal taleplerin soğurulmasına, yumuşatılmasına ve "tehlikesiz" hale getirilmesine neden olmaktadır.

Sosyal siyaset yazınımızın klasik eserlerinde sendikal örgütlenmede merkezileşmenin/tekleşmenin güçlü biçimde desteklendiği görülür. Bu durum genel olarak birliklere yönelik olumsuz bir yaklaşıma da neden olmuş görünmektedir. Alanın önemli isimlerinden Toker Dereli'nin birlikler konusundaki genel yakla-

---

[151] Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar, İstanbul: Ataol Yayıncılık, 1992, s.141.

[152] Çelik, s.337.

şımı olumsuzdur. Birliklerin "bünyeleri icabı siyasi tesirlere karşı çok hassas olduğu" değerlendirmesinde bulunur[153] ve çok partili sisteme geçiş döneminde bu siyasi etkilerle partizanca yaklaşımların parçalayıcı nitelik taşıdığını vurgular. Yazar ilginç bir yorumla; amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli ekonomik baskı olanaklarından yoksun bırakılan sendikaların birlikler aracılığıyla kendilerine yeni faaliyet sahası buldukları tezini geliştirir. Ayrıca birliklerin konfederasyon tarafından yapılması gereken etkinlikleri yaparak Türk-İş'in gelişimine engel olduğunu iddia eder. Rosen da Dereli'ye benzer bir yorumla birliklerin daha etkili bir rol oynamalarının başlıca nedenini sendikaların sınırlılıklarına ve belli bir bölgede siyasi basınçların karar mekanizması açısından taşıdığı öneme bağlar.[154] Bu yapıların, hem sendika yöneticilerinin siyasi basınç oluşturmak için hem de işçilerin desteğini kazanmak isteyen politikacılar için odak noktası haline geldiklerini saptar.

Cahit Talas da 1970 başlarında kaleme aldığı eserinde birliğin artık Türk sendikacılık hareketinin yapısı içinde yerini yitirdiğini saptar.[155] O sırada yürürlüğe girmiş bulunan 1317 sayılı kanun ile mevzuattan da çıkarılmış olan bu model yazara göre, esasen o günkü toplu sözleşme düzeni içinde işlevini kaybetmiş, sadece tarihsel önemi olan bir model haline gelmiştir.

Yerel birliklerin kapatılması ve yerlerine Türk-İş Bölge Temsilciliklerinin açılması kararı bugün bile tartışılan ve yerel emek hareketi dinamizmi açısından ciddi sonuçları olan bir karardır. Günümüzde aşırı merkezileşmiş ve büyük ölçüde içine kapalı yaşam sürdüren, ulusal düzeyde örgütlü işkolu sendikalarının egemen olduğu yapıda, yerel dinamikleri harekete geçiren, dayanışmayı işkolu/işyeri ayrımını aşan derinlikte, somut biçimlerle ortaya koyan yerel birliklerin önemi ve gerekliliği güncel arayışların konusunu oluşturmaktadır. Yatay düzeydeki bir örgütlenme modeli olan yerel sendika birliklerinin işçi hareketimize sağ-

---

[153] Toker Dereli, Fonksiyonel Analiz Modeli/Türk Sendikacılığında Teşkilât Bünyesinin Teorik Bir Açıdan Tahlili, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 24, No: 3-4'ten Ayrı Bası, İstanbul, 1966, s.43.

[154] Summer Maurice Rosen, "Labor in Turkey's Economic Development", PhD Thesis. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics and Engineering. 1959. s.445.

[155] Cahit Talas, Sosyal Ekonomi, Ankara: Ankara Üniv. SBF Yayını, 1972, s.290.

ladığı dinamizm, yerel düzeyde deneyim paylaşımı, yerel düzeydeki eylem kapasitesinin güçlenmesi gibi etkenler açısından birliklerin son bulması olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ulusal işkolu sendikalarının büyük ölçüde toplu sözleşme odaklı mücadele stratejileri temelinde merkezileşmeleri eğiliminin olumlu bir kapasite yarattığı söylenebilir ancak eylem kapasitesi açısından yerel örgütlenmelerin sağladığı birikim feda edilmiştir.

Nitekim işçi hareketimizin birliklerin kapatılmasından sonraki uğraklarına bakıldığında yerel dinamiklerin rolünün önemi birçok olayda görülmüştür. 1966 Paşabahçe Grevi sırasında Türk-İş'in merkezi düzeyde geliştirdiği işveren yanlısı tutuma karşı tavır alan sendikaların büyük ölçüde İstanbul merkezli oluşu, grevi fiilen sürdüren Grev Koordinasyon Komitesi Başkanı Ziya Hepbir'in Beykoz kökenli bir sendikacı olarak Kristal-İş'le kurduğu köklü yerel ilişki ve kent düzeyinde gerçekleşen etkili sınıf dayanışması kanımızca söz konusu yerel dinamiklerin önemine işaret ederler. Aynı olayda Bölge Temsilcilik Bürosunun Türk-İş tarafından Kristal-İş'in yanında duran muhalif sendikalara kapatılmak istenmesi, o sıradaki Bölge Temsilcisi İsmail Topkar'ın yaşadığı sıkıntı ve gerilimler vb. de kanımızca İİSB gibi yerel bağımsız bir örgüte olan ihtiyacı farklı açıdan ortaya koymaktadır.[156] Keza 15-16 Haziran 1970'de yaşanan büyük işçi hareketi, 1989 Bahar Eylemleri olarak anılan işçi yürüyüşleri dalgası vb. komite, şube platformları vb. yerel düzeyde örgütlenme formlarının önemini ortaya koyan örnekler olmuştur. Günümüzün iyice zayıf düşmüş işçi hareketi açısından da toplu sözleşme sendikacılığını ve konfederasyon ayrımlarını aşarak hak alma/hakları genişletme temelinde mücadele yürütecek yerel birliklerin varlığı kritik önemdedir.

İşçi sınıfının kapasitesinin temelinde; onun karşılıklı destek, toplu eylem gibi pratiklerinin doğurduğu kolektif niteliği yatar. Böylece işçi sınıfı örgütlerinin ve örgütlenme ve eylem pratiklerinin sınıf oluşumundaki yeri önem kazanmış olur. Sınıf kapasitesi zaman ve mekân içinde gruplaşmanın harekete geçirilebildiği örgütsel ve kültürel kaynakların gücü olarak tanımlanabilir.[157]

---

[156] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hakan Koçak, Camın İşçileri Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

[157] John Urry, Mekânları Tüketmek, Rahmi G. Öğdül (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s.92.

Sınıf kapasitesinin; içsel (sınıfların güçlerini harekete geçirme yeteneğine işaret eder) ve hegemonik (sınıfın düşmanlarına karşı; izole etmek, sindirmek, bölmek ya da grev yapmak gibi amaçları yerine getirebilmek için kullandığı imkân ve fırsatlara işaret eder) düzeylerine işaret eden Therborn'a göre; bu hegemonik kapasite yalnızca bir politik önderliğe atfedilmemelidir, aynı zamanda sınıfın tüm sosyal ilişki ve pratiklerinde de ortaya konur[158] Lembcke, sınıf kapasitesi yaklaşımının emek tarihi çalışmalarındaki hakim bakışta önemli bir yöntemsel kırılma yarattığını ve bir zaman-mekan matrisi oluşmasını sağlayarak daha diyalektik bir emek hareketi analizine imkan sağladığını belirler.[159] Bilinç gibi soyut ve spekülatif niteliği ağır basabilen bir ölçüt yerine kapasite gibi daha somut ve gözlenebilir bir ölçütü emek tarihine bakarken kullanmak nesnellik düzeyini artıracak bir yaklaşım olarak görülmektedir.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yaklaşık 15 yıllık öyküsüne baktığımızda işçi sınıfının örgütsel kapasitesini yükselten bir yapı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İİSB sınıf mücadelesinin ölçeği konusunda hem egemenlerin hem de işçi hareketi aktivistlerinin sezgilerini doğrular niteliktedir. Birlik'i ilk oluşturan sosyalist sendikacılar da, vesayet altında yeniden inşa eden CHP'liler de ve sonraki aşamada onu sahiplenen farklı görüşlerden sendikacılar da İstanbul düzeyinde bir işçi hareketinin yaratılması ve sürekli kılınmasının önemini anlamışlardır. Egemenler için bu ölçek işçi hareketi üzerindeki hegemonyanın tesisi için gereklidir; tersinden Birlik'in militan öncüleri için de işçi hareketinin daha etkili bir örgütsel kapasiteye kavuşması için İstanbul ölçeğinde bir birlik yaşamsal önemdedir. Birliklerin kapatılması hak temelli, mücadeleci bir sendikacılık yerine toplu sözleşmelerle sürdürülecek ücret talebi ağırlıklı bir sendikacılık anlayışının hegemonya kurma sürecinde geliştirilen bir ölçeksel müdahale girişimidir ve başarıya ulaşmıştır. Aşırı derecede merkezileşmeyi dayatmak özlenen güçlü sendikacılığı da getirmemiş, 1967 DİSK çıkışı bu hegemonik süreçte yaşamsal bir kırılma ya-

[158] Göran Therborn, "Why some classes are more successful than others", New Left Review, Sayı: 138 (1983), s.40.

[159] Jerry Lembcke, "Class Formation and Capacities: A New Approach to Study of Labor and the Labor Process", Berç Berberoğlu (Ed.), The Labor Process and Control of Labor içinde, London: Praeger Publishers, 1993, s.8.

ratmıştır. Süreci dip akıntıları ve fay hatları üzerinden okuduğumuzda DİSK kırılmasının tarihsel köklerinin İİSB deneyimine dayandığını görebiliriz. Bu hem tarihsel aktörler olarak öncü sendikacıların her iki oluşumdaki sürekliliğinde hem de sendikal anlayış oluşturan deneyimlerin ve bunların değerlendirilme biçimlerinin benzerliğinde gözlenebilir. DİSK çok büyük ölçüde taşıdığı *İstanbul sendikası* niteliğiyle mekânda biriken deneyim ve kültürün mirasçısı olmuştur. Sanırız günümüz Türkiye sendikacılığı 12 Eylül'ün "güçlü sendikacılık" şiarıyla oluşturduğu katı rejimin içinde barajlar, keskin işkolu ayrımları, aşırı merkezileşmiş ve bürokratikleşmiş işkolu sendikaları cenderesinde kıvranırken İİSB'nin yarattığı; yerel dinamiklere dayalı, yaşadığı iç çatışmalara karşın samimi, dayanışmacı eğilimleri güçlü ve mücadele öncelikli sendikal deneyimi yeniden değerlendirmek durumundadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Kristal-İş Sendikası Arşivi (KİSA)
Tarih Vakfı Arşivi. Şaban Yıldız Fonu (TVA. ŞYF)

Görüşmeler

Avni Erakalın ile 3.3.2007 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme (Görüşmeyi gerçekleştirenler: Aziz Çelik ve M. Hakan Koçak)
Ziya Hepbir ile 29 Nisan-8 mayıs 2008 tarihleri arasında yapılan görüşme (Aziz Çelik ve Mehmet Yılmaz ile birlikte gerçekleştirildi)

Dergi ve Gazeteler

Akis
Beşer
Cam-İş
Forum
Hürbilek

İşçi Gücü
İşçi Hakkı
İşçinin Sesi
Kim
Maden-İş
Petrol-İş

Kitap ve Makaleler

Ağralı, S. (1967) Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.

Akbulut, E. ve Mete T. (2013) İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 2. Cilt. İstanbul: Tüstav Sosyal Tarih Yayınları.

Anadol, Z. (1989) Kırmızı Gül ve Kasket. İstanbul: Belge Yayınları.

Aybar, MA (1988) Türkiye İşçi Partisi Tarihi-I. İstanbul: BDS Yayınları.

Belgelerle Türk-İş Tarihi-1 (1952-1963), (2002) Ankara: Türk-İş Yayını.

Coşkundeniz, İ. (1955) "Toplulukla İş İhtilafları, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meseleleri", Sosyal Siyaset Konferansları, Yedinci Kitap.

Çelik, A. (2010) Sina Pamukçu İle Sendikalı Yıllar, İstanbul: Tüstav/ Sosyal Tarih Yayınları.

Çelik, A. (2010) Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık. İstanbul: İletşim Yayınları.

Dereli, T. (1966) Fonksiyonel Analiz Modeli/Türk Sendikacılığında Teşkilât Bünyesinin Teorik Bir Açıdan Tahlili. İkitisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 24, No: 3-4'ten Ayrı Bası, İstanbul.

Dereli, T. (1966) Türk Sendikacılığında Merkezileşme Temayülü ve Muhtemel Neticeleri". Sosyal Siyast Konferansları, Sayı: 17.

Güven, D. (2005) Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Güzel, M. Ş. (Yay. Haz.), (2009) Fahri Petek Bir Hayat Üç Can. İstanbul: Tüstav Yayınları/Sarı Defter Dizisi.

Güzel, M. Ş. (1982) Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniv. SBF. Sos. Pol. Böl. 1982.

Güzel, M.Ş. (1993) Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler). İstanbul: Sosyalist Yayınlar.

Güzel, M.Ş. (1996) Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984. 1. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hüsnü, Ş. (1997) Türkiye'de Sosyal Sınıflar. İstanbul: Kaynak Yayınları.
Koç, Y. (1998). Türk-İş Tarihinden Portreler/Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler I. Ankara: Türk-İş Yayını.
Koç, Y. (2010) Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi-Osmanlı'dan 2010'a. Ankara: Epos Yayınları.
Koç, Y. (1992) "Mahalli Sendika Birlikleri" (131-170), Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar. İstanbul: Ataol.
Koç, Y. (2010) "Demokrat Parti 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı". Teori, Sayı: Mayıs 2010.
Koçak, H. (2008) "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler". Toplum ve Bilim, Sayı: 113.
Koçak, H. (2009) "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü". Toplumsal Tarih, Sayı: 185.
Koçak, M. H. (2014) "Salonlardan Meydanlara Doğru 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde". Toplumsal Tarih, Sayı:245.
Koçak, M. H. (2014) Camın İşçileri Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Lembcke, J. (1993) "Class Formation and Capacities: A New Approach to Study of Labor and the Labor Process". Berç Berberoğlu (Ed.), The Labor Process and Control of Labor içinde, London: Praeger Publishers.
Makal, A. (2007) Ameleden İşçiye. İstanbul: İletişim Yayınları.
Makal, A. (2002) Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963. Ankara: İmge Kitabevi.
Makal, A. (1999) Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946. Ankara: İmge Kitabevi.
Ökçün, A. G. (1968) Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
Özçelik, M. (2003) 1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi. İstanbul: Tüstav Yayını.
Özkan, A. (2013) Arkadaşlarının Kaleminden Mim Mim Grubu Reisi Topkapılı Mehmet Bey. Tarihin Peşinde, Sayı: 10.
Rosen, S. M. (1959) *"Labor in Turkey's Economic Development."* PhD Thesis. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics and Engineering.
Sencer, O. (1969) Türkiye'de İşçi Sınıfı-Doğuşu ve Yapısı. İstanbul: Habora Kitabevi.
Sülker, K. (1969) "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri". Sosyal Siyaset Konferasnları Sayı: 20.

Sülker, K. (2004) Türkiye Sendikacılık Tarihi. İstanbul: Tüstav Yayını.
Sülker, K. (2004) Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, İstanbul: Tüstav Yayını.
Talas, C. (1972) Sosyal Ekonomi. Ankara: Ankara Üniv. SBF Yayını.
Therborn, G. (1983) "Why some classes are more successful than others". New Left Review, Sayı: 138.
Tunçay, M. (2009) 1923 Amele Birliği. İstanbul: Tüstav/Sosyal Tarih Yayınları.
Tunçay, M. (1991) Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925). İstanbul: BDS Yayınları.
Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi. (1998) C.II, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını.
Urry, J. (1999) Mekânları Tüketmek. Rahmi G. Öğdül (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kurum Yayınları

Çalışma Bakanlığı, (1955) II. Çalışma Meclisi Zabıtları ve Komisyon Raporları, Ankara: Karınca Matbaası.
İİSB Ana Nizamnamesi, İstanbul: Faik Paran Matbaası.
İİSB Yönetim Kurulunun 1948 Çalışma Raporu. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği. 1949 Yılı Çalışma Raporu. İstanbul: Raşit Bütün Matbaası.
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği. 1952-1953 Devresi Faaliyet Raporu. İstanbul: 1953.
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği. 1953-1954 Devresi 14 Aylık Faaliyet Raporu. İstanbul: Faik Paran Matbaası.
İşçi Sendikaları Birliği. (1946) Bize Göre Görüşler. İstanbul: İSB Yayını.
Petrol-İş. (1962) Ulusal Sendika Hakkında Görüşler. İstanbul.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 14, Birleşim: 3.
TBMM Tutanak Dergisi. B. 69, 7.5.1952, Cilt.15. Dönem.9, top.2

İnternet Kaynakları

http://www.ayintarihi.com/LjNYZ/date/1956-02-29

Ek: I

İstanbul, 11.6.1960

İstanbul İşçi Sendikaları
Birliği İda e Heyeti

Beşiktaş

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Uzun bir devreden beri Sendikalar Birliği gibi önemli bir teşekkülün başında bulunmak şerefini omuzlarınıza yüklenmiş olmakla beraber, bu şerefli vazifeyi, maalesef, bazı küçük hesaplar ve şahsi endişeler sebebiile lâyıkı veçhile yürütemediğiniz, bütün İstanbul İşçileri ile bizzat kendinizin bildiği inkârı çok güç bir gerçek ma iyetindedir.

Türkiyenin bütün müesseselerinde birden başlıya ciddi inkilâp ve tasfiye hareketine uyarak, bütün bu inkilâbı ve tasfiye hareketini kendi safları-mız da dahi tatbik etmek, yıllardanberi Birliğin bünyesine bir kene gibi yapışarak yaşamaya çalışan kişileri ; Pasif, çekingen, idare, maslahatçı ve buram bura şahsilik kokan idare tarzlarına bir son verilmesi lâzım geldiğine tereddütsüz inanıyoruz.

Maziniz ve bugüne kadar işbaşında geçen tutumunuz ile Sendikacılık anlayışınız, Türk İşçisinin hayatında başlaması muhtemel gerçek inkilâba ayak uydurabilecek ve istikbal için ufak bir ümit verebilecek vasıfta olmadığı cihetle, Birlik ida e Heyeti Üyeliğinden toptan istifa ederek, yerinizi, yedeklere terketmenizi, aşağıda imzaları bulunan biz 9 sendika başkanı sizlerden talep ediyoruz.

İst. Ołeyis Sen. Başkanı
Mustafa Çiçek

İst. Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sen. Bşk.
Behir Ersoy

Su-İş Sendikası Bşk.
Cemil Sezmiyesoğlu

Gıda Sanayi Sen. Bşk.
Zühtü Tetey

Türkiye Maden-İş Sen. Başkanı
Kemal Türkler

İst. Basın Tek.Sen. Gn. Sek.
İbrahim Güzelçe

İst. Yaprak Tütün İş. Sen. Bşk.
Hüseyin Uslubaş

Türkiye Lâstik-İş Sen. Bşk.
Rıza Kuaş

Türkiye Şekerli Sa ayi-İş Sen. Bşk.
Ahmet Muşlu

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
EVRAK KAYDI
Tarihi 13.6.1960
No: 65
Ek: Dosya:

Ek: II

İSTANBUL
İşçi Sendikaları Birliği
Fesıktaş, Sinan paşa Köprüsü Sok. 23
Telefon : 48778
Sayı : 68/72

Beşiktaş
17/Haziran/1960

İbrahim Güzelce
İst.Basın Teknisyenleri Sendikası
Genel Sekreteri
Şehir

11/6/1960 tarih ve 294 varide No.lu Taahhütlü mektubunuza Cv.
Yukarıda tarih ve numarası yazılı ve Mustafa Çiçek,Bahir Ersoy, Cemil Sermiyanoğlu,Zühtü Tetey,Kemal Türkler,İbrahim Güzelce,Hüseyin Uslubaş, Rıza Kuas ve Ahmet Muşlu'nun imzalarıyle tezyin edilmiş bulunan mektubunuz, İdare Hey'etimizin 15/6/1960 tarihli toplantısında okundu ve müzakere edildi.

1-İdare Hey'etimiz, İddia ettiğiniz gibi vazifesini lâyıka veçhile yürütememiş ise, bunda İdare Hey'etimizin olduğu kadar,bundan önceki İdare Hey'etlerimizde vazife güren sizlerin ve Birliğin üyesi bulunan Sendikalarımızın da hatası veya mesuliyeti olması tabiidir.

2-İnkılap hareketi,İdare Hey'etimizin kanaatınca hepimizin, Türk Milletinin malı olmuştur. Bunun açık ifadesi Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Genaral Sayın Cemal Gürsel'in yayınladığı müteaddit tebliğlerinde yer almış bir hakikat iken,kendinize veya muayyen bir zümreyo mal etmeniz garip bir iddia olarak karşılanmaktayız. " Tasfiye Hareketi"nden neyi kastetmek istediğinizi daha açık bir lisanla belirtirseniz İdare Hey'etimizi memnun etmiş olursunuz. Birliğin Bünyesinde İdare Hey'etimizi "Kone" tabiri ile vasıflandırmanız, Şahsiyet,hırs ve kin çıkarıma bilhassa muhataplarımızın düştüğünü esefle müşahade etmekteyiz.

3-İdare Hey'etimizi teşkil eden 21 İşçi arkadaştan 12 si Birlik İdarelerinde 5.6/mart/960 tarihinde aktettiği son kongrede İdare Hey'etinde ilk defa vazife aldığına tefrik edemiyecek kadar hırs,şahsiyet ve intikam alma duygularıyle mücehhez sizlerin arzularına uyarak idare Heyet imizin tümünü hiç bir mücerret delil göstermeden istifaya davet etmeniz " buram,buram" şahsiyat yapmak isteyenlerin kim olduğunu ortaya koyan açık bir vesika olan mektubunuz Birliğimizin ibret verici tarihi bir vesikası olarak kalacaktır.

4-Bütün bu olaylara rağmen, Milli Birlik Komitesinin yayınladığı tebliğlerin ışığı altında hepimizin el ele vererek müşterek davamızı yürütmek ve temsil ettiğimiz İşçi kitlesine faydalı olmaktır.Yoksa aksi düşünenlerden sonra vererek kurduğumuz ve üzerinde titizlikle durduğumuz İşçi teşkilâtlarını parçalamaktan başka bir işe yaramıyacaktır.

Bilhassa bu konu üzerinde hassasiyetle duran idare Hey'etimiz, Teşkilâtımızın parçalanmasına amil olacak bu gibi hissi hareketlerin bir tarafa bırakarak birlik ve beraberlik vahdeti içinde temsil ettiğimiz masum ve temiz ve fedakâr İşçi kardeşlerimize faydalı olmaya sizleri davet ederiz

Yukarıdan beri izahına çalıştığımız sebepler ve Birliğimizin Ana nizamnamesi hükümleri çerçevesi dışına çıkan arzunuzun icrasına imkân olmadığını,Seçimle işbaşına gelen İdare Hey'etimiz, ancak seçimle uzaklaştırılmakla ceza hususunu sizlere bildirmekle sizin hesabınıza müteessiriz.

Saygılarımızla.

Genel Sekreter
Melih Bülen

Başkan
Mehmet Şahanlı

4-7 Nolu ve 6/2 sayılı İdare Heyeti kararı ile onaylanmıştır

Ek: III

İSTANBUL İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİĞİ
1-7-1961---10-3-1962
DEVRESİ
ÇALIŞMA RAPORU

Saygı değer delegeler
Basın Mensupları
Misafirler.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin ilk Genel Kurulunun yapıldığı 28.Mart.1948 tarihi üzerinden 14 yıl geçmiş bulunuyor.Bu ondört yıl zarfında memleketiniz tek partili,çok partili rejimler ve bir İhtilâl devri geçirmiştir. Çeşitli siyasî partilerin bütün çabalarına rağmen bu köklü çınar,fırtınalara,kasırgalara meydan okunasını bilmiştir.

Siyaset cambazlarının perendeleri,politika soytarılarının çeşitli oyunlarına her devre iş başında bulunan gerçek sendikacıların inanlı direnmeleri karşı durmuş ve 14 yıl önce açılan bayrak elden ele bu güne kadar getirilmiştir.

Kurucu Sendikalar dışında , bu gün mevcut bütün Sendikaların doğuş ve gelişmelerinde, Federasyon ve Konfederasyon fikrinin aşılanmasında, İşçinin şuura kavuşturulmasında ve bir İşçi sınıfının mevcudiyetinin umumi efkâra kabul ettirilmesinde inkâr kabul etmez payı bulunan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin şerefli çalışmalarına, Türk-İş Temsilciler Meclisi' nin 22-29/Ocak/1962 tarihli toplantısında verdiği kararın ışığı altında son vermek vazifesi siz kıymetli delegelere tevdi edilmiş bulunmaktadır.

İdare Heyetiniz Türk-İş Temsilciler Meclisinde müzakere ve kabul edilen teşkilâtlanma tasarısının Birliklerin feshine dair kararını dikkate alarak esasen normal olarak mart ayında yapılması gereken kongrede birliğin feshini savunmayı prensip olarak uygun bulmuş ve kararını vermiştir. Bunu müteakip basında ve sendikalarda Türk-İş Bölge Temsilciliklerinin seçim tarzları,görev ve yetkilerinin ne olduğu açıklanmamış bulunması ve diğer Birliklerle Federasyonların Türk-İş Teşkilâtlanma plânını uygulama yönünde bir harekete geçtiklerinin emaresi dahi görülmemesi ile,Birliğin derhal feshi ve Bölge Temsilciliklerinin işe başlaması arasında boşluk olduğu takdirde durumun ne olacağı hususunda beliren endişelerin izalesi için Türk-İş'ten aydınlatıcı bilgi istenmesine ve İstanbul'a geleceği öğrenilen Türk-İş Başkanının İdare Heyeti toplantısına davetine karar verilmiştir. Konfederasyon bu konuda bir tanın yayınladığı gibi Türk-İş Başkanıda hem İdare Heyetimizin toplantısında bulunmuş hemde 4.Mart.1962 pazar günü Birlik lokalinde Üye Sendikalarx başkanlarının müşterek toplantısında izahat vererek sorulan sualleri cevaplandırmış ve gelenlerin görüşlerini almıştır.

Türk-İş Temsilciler meclisinin toplantısında iştirak etmiş bulunan Sendika Başkanlarının ve siz kıymetli delege arkadaşlarınızın olayları süzgeçimden geçirerek,Türk Sendikalizminin ve İşçi sınıfının gelişmesini tenin edecek olan İdare Heyetinizin görüşüne uygun kararı vereceğinize inanıyoruz.

Sayın delegeler,

Gerek sizler gerekse Sosyal meselelerle ilgili çevrelerce pek iyi bilinmekle beraber,son sekiz aylık devreniz zarfında yapabildiğiniz çalışmaları kendinizi övmek veya yerilmemize vesile teşkil etmek için değil sadece özet halinde de olsa tarihe bir rapor halinde devretmek maksadı ile kaleme almayı uygun bulduk.

TEŞKİLATLANMA

Bu devre zarfında Birliğin toplayıcı çalışmaları dikkatten kaçmadığı gibi,evvelki devrelerde aidat ödemediği için ihraç edilmiş bulunan bir kısım sendikalarla,yeni kurulan veya evvelce kurulu bulunan ikinci sendikalardan bazıları Birliğinize üye olmak için müracaatta bulunmuşlarsada,evvelki raporunuzdada dikkatı çektiğimiz gibi Anatüzüğünüzün 6 ncı

maddesi tadil edilmemiş bulunduğu için bu talepleri dikkate alınmamıştır. Bu tutumun bilhassa ayni işkolundaki sendikaların birleştirilerek kuvvetli sendikalar haline getirilmesi lüzumuna inanıldığı bir zamanda.Grev ve Kollektif akit Kanunlarının tatbikatı da dikkate alınarak değiştirilmesi gerektiğine inanıyoruz.Bundan sonra Birliklerin feshi dolayısiyle bu göre - vin Türk-İş ve dolayısiyle tensilciliklerine düştüğünü hatırlatmayı bir vazife biliriz.

Bu arada,yaptığımız çalışmalarla,Üyeniz Haller Meyva ve Sebze taşıma İşçileri Sendikasının ,Müskirat ve Gıda Federasyonuna katılmasını,İstanbul Lâstik İşçileri Sendikasının ,Türkiye Lâstik-İş Sendikasına iltihakını sağladık. Deri-İş İle Beykoz Deri Mamulleri İşçileri Sendikasının birleştirilmesi için yapılan telkin ve çalışmalar meyvelerini vermek üzeredir.

Teşkilâtların Kongre hazırlıklarına ve çalışmalarına devamlı yardımcı olunmaya çalışılmış,arzu eden teşkilâtlara her bakımdan el uzatılmış kongreler takip edilmek suretiyle,hizipleşmeler ve çatışmalar mümkün olduğu nispette önlenilmiştir.

T.C. BAŞBAKANLIK EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

EĞİTİM

Geçen devre raporumuzda ifade edildiği üzere kongreyi takiap İngilizce lisan kurslarına haftada iki gün olmak üzere başlanmış,20 kişi ile başlayan kurs zamanla, talebelerde zaruri masrafları karşılamak üzere talep edilen çok cüz'i bir miktar para vesilesiyle rağbetini kaybetmiş buna rağmen bir ay evveline kadar kalanlarla derslere devam edilmiştir

Üyeniz Üsküdar Yaprak Tütün ve İşleme evleri İşçileri Sendikasının takdirle karşıladığımız konfranslarına bil fiil katılınmış,diğer üye sendikaların hazırladıkları eğitim seminer ve konfransları izlenmiştir. Halk Eğitim çalışmalarına devam olunmuştur.

MEVZUAT ÇALIŞMALARI

Türk-İş tarafından görşler alınmak üzere teşkilâta gönderilen TALAS Grev ve Toplu Sözleşme Kanuntasarısı en ince teferuatına kadar tetkik edilmiş,ilim adamları ve İşçi dostu hukuk müşavirleri ile kıymetli Sendika idarecilerimizin müşterek çalışmaları sonucu İstanbul Sendikalarının Grev ve Kollektif akit kanunu hakkındaki görüşü bir tasarı halinde hazırlanarak Türk-İş'e gönderilmiş,Basın yolu ilede görüşünüz efkârı umumiyeye aksettirilmiştir.

Oleğanüstü kongreden evvel Anayasanın Müzakereleri esnasında Grev ve Toplu sözleşme ile ilgili 45. maddede mevcut "İstisna" kelimesine karşı Birlik olarak gösterdiğimiz reaksiyonun ne kadar haklı olduğunu geçenler de yapılan "Çalışma Meclisi" müzakereleri göstermiş bulunmaktadır.Çalışma Meclisinde Anayasadaki muğlâk ifadeleri kendilerine kalkan edinen İşverenlerin,Grev istisnalarını ne hale getirdiğini müşahade etmenin izdirabı içindeyiz. Bilindiği üzere "Millî Güvenlik ve Âmme menfaati"nolagını ileri sürülerek,Sulh anında dahi Milli Müdafaa işyerlerinde grevin yasak edilmek istenmesi bir yana, Millî Savunmaya bağlı Dikin evleri,Su,Elektrik istihsal ve dağıtım işleri; Un değirmenleri ve fırın işçileri dahi Grev hakkından yoksun kılınmak istenmiştir. Türk İşçisinin mukkaderatını,çeşitli siyasi partilerden zaman zaman çıkan Grev alehtarı çatlak seslere,İşverenlerin geniş taarruz kampanyalarına rağmen, Saniniyetinin gerçek olup olmadığı (Grev ve Lokavt tasarısının m rt ayında meclise sevkedilmesinin,Çalışma Meclisinde kararlaştırıldığından işçi yararına daha geniş şekilde verileceğine dair vaadine istinaden) yakında anlaşılacak olan Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in eline bırakmanın doğru olmadığını,başta Türk-İş olmak üzere İşçi Sendikalarının Basın ve bilfiil temas yolu ile Millet Meclisi ve Senatoyu,hulâsa umumi efkârı hazırlaması ve ikaz etmesi gerektiğine İstanbul İşçi Sendikaları Birliği olarak son bir kere daha işaret etmeyi vazife biliyoruz. Aksi takdirde,atı alan Üsküdarı geçtikten sonra Baş ve dizlerinizi dövmek hiç bir anlam taşımıyacak,sosyal adaletin teessüsü,iktisadi düzenin düzelmesini beklemek bir hayal olacaktır.

TARİH VAKFI

(3)

TEŞKİLATLAR ARASI MÜNASEBETLER

Birlik idarecileri ve ücretli kadrosu olarak,üye sendikalarımızla işverenleri arasında çıkan ihtilâfları haletmek için sarfettiğiniz ve topluluğu teşkil eden sizlerin ve İstanbul İşçisinin pek iyi bildiği çabaları teker teker zikretmekle vaktınızı almıyacağız (Ki bunların arasında Tahmil Tahliye ile Denizcilik Bankası arasındaki ihtilâf,Bu iftilafın başlangıcı ve Grev'le sona ermesi arasında geçen merhaleler,Yapı Kooperatifleri Konfransının toplanması, 15 işkolunda toplanmıyan Asgari Ücret Komisyonlarının acele toplanması ve acele karar vermesinin temini,Şişe ve Cam İşçilerinin ücret meseleleri,Tekel İşyerlerine hitap eden Sendikalarının aidatlarının bordrodan kesilmemesi, 27 mayısı müteakip Siyasî sebeplerle işten çıkarılan işçiler,bunlarla ilgili basın toplantıları ve Basının daima İşçi meseleleri üzeride dikkatlarının çekilmesi ve ilgilenmelerinin temini gibi işler çoktur) Bunlar arşivlerinizde mevcut yazışmalar ve gazete küpürleri ile Türk-İş'e devredilecektir.

3L Aralık Mitingi

Birliğiniz,Anayasada yer alan Grev ve Toplu sözleşme hakkının Kanun haline getirilmesine dair bir hareket görülmemesi üzerine Umumi efkârı aydınlatmak ve Hükümetin Grev ve kollektif akit kanununu meclise ne zaman ve ne şekilde sevkedeceğine dair bir açıklama yapmasını temin maksadı ile 31.Aralık.1961 pazar günü Taksim'de bir açık hava mitingi yapmaya karar vermiştir. Basın yolu ile Memleket ve Dünya halk efkârına intikal eden uzun çalışma ve mücadele sonucunda miting SARAÇHANE BAŞINDA yapılmıştır.

İstanbulda Birliğinize bağlı olan ve olmıyan sendikaların ve Türk-İş in yardımı ile Yurt İşçi teşekküllerinin maddi ve manevi iştirakiyle meydanı dolduran 150 bine yakın topluluk, 15.Mart.1953 te yarım kalan açık havada toplanma hasretini gidermenin zevki,renk renk Flâma,Pankart ve dovizlerin çevrelediği meydan tarihe ilk büyük ve büyük olduğu kadar da vakur İŞÇİ MİTİNGİ'ni görmüş olarak ta geçiyordu. Kadınlı erkekli muhteşem toplulukta göğüsler gururla şişmiş,başlar dikilmişti. Gözlerde hakir görünmenin ve dertli olmanın acısı yerine sevinç,gurur ve ümidin göz yaşları vardı.

Şehrin her yanından hareket eden kafileler bu güne kadar görülmemiş bir olgunluk ve disiplin içinde adım adım meydana doğru ilerliyor,halkın sevinç tezahüratına vesile oluyordu. Avrupanın muhtelif memleketlerin,televizyonlarında takdirle seyredilen mitingi , o günü duyulan heyecanı bazı çevrelerin endişelerini ve korkularını bu mitingin muvaffak olmamasını arzulayanların hüsranını bu kısa satırlarla ifadeye imkân yoktur. Bu vesile ile o tarihi güne emek vermiş,manen ve maddeten destek olmuş bütün işçi ve idarecileri,aydınları tebrik etmeyi bir borç biliriz.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliğini Hükmî şahsiyet olarak tarihin koynuna tevdi ederken,her biri birer kıymet olan Birlik Kurucuları, Gelmiş geçmiş Başkan ve idarecileri, kalemini İşçi Haklarının Koruyucusu olarak kulanan basın mensupları önünde hürmetle eğilir, bunlar içinde hayata bulunmayanlarımaziz ruhlarının şad olmasını tanrıdan dileriz.

Muhteren Delegeler,

Son söz olarak söyliyeceğiniz,Hükmî şahsiyet olarak ortadan kalkacak olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin manevi bir güç olarak daima yaşıyacağı ve İşçi haklarını içten veya dıştan gelecek her türlü taaruza karşı savunmaya devam edeceğidir.

Hepinize derin saygı ve sevgilerinizle selâmlar Türk işçisine aydın gelecekler dileriz.

İDARE HEYETİ

Muhasip	Bşk.V.	Bşk. V.	Başkan
Mücahit Teonan	Kâzım Narmanlı	İsmail TopkarAvni Erakalın	

Üye	Üye	üye	Üye		G. Sekreter
Lütfü Ak	Kenâl Ayav	H.Kore	Riza Özler	Cemal	Sermiyasoğlu

Rahmi Şahin- Kadri Maçıner-Mehmet Ayhan-Nazım Kantereli-Mehmet Büyükçe
Ali Demirsel-Ragıp Ağıryürüyen- Fehmi Fedai- Galip Angın-

1950'lerin Unutulan (Demokrat) İşçi Partisi ve Onun Üç Sisyphus'u

Aziz Çelik

Giriş

1950-1955 arasında faaliyet yürüten ve son yıllarında İşçi Partisi adını alan Demokrat İşçi Partisi (DİP) siyasal etkisinin sınırlılığı nedeniyle adeta unutulmuş bir partidir. Parti 1946 sonrasının sınırlı-çoğulcu politik ortamında, 1950 seçimlerinden kısa bir süre sonra kuruldu. Bilindiği gibi 1938 Cemiyetler Kanunu'nda yer alan "sınıf adına ve esasına" göre cemiyet kurma yasağının 1946 Haziran ayında kaldırılmasının ardından çok sayıda irili ufaklı parti kuruldu. Bu partilerin bir bölümünü sol-sosyalist partiler oluşturmaktaydı. Türkiye'de 1970'lere kadar kurulan sol ve işçi partilerini örgütsel ve siyasal gelenek açısından iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup partiler ana akım olarak 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP) geleneğine bağlı veya onun türevi olan partilerdir. Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ve Vatan Partisi (VP) partisi bu tür partilerdir. İkinci tür sol ve işçi partileri ise doğrudan örgütsel sol bir geleneğin ürünü olmayan ve kendine özgü koşullar içinde ortaya çıkmış partilerdir. Demokrat İşçi Partisi (DİP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP) girişimi bu tür partilerdir. 1950'li yıllarda önemli bir toplumsal ve siyasal varlık gösteremese de gerek DİP ve gerekse VP 1960 sonrası sol ve sendikal birikime katkıları açısından göz ardı edilemez.

1946 sonrasında işçilerin siyaset açısından ağırlığının ve öneminin giderek arttığı bilinmektedir. CHP ile DP, işçileri ve sendikaları denetim altına almaya çalışırken, bir yandan da "sosyalist", "işçi" ve "çalışma" adlarını taşıyan partiler kurulmuştur. Bu gelişmeler işçilerin siyasal bir güç haline gelmekte olduklarının önemli göstergelerindendir. Ancak 1946 Haziran ayında kurulan sosyalist partilerin ve bu sosyalist partilerin kurduğu sendikaların Aralık 1946'da kapatılması ve 1947'de yaşanan TKP tevkifatı sosyalist solun gücünde ciddi bir kırılma yaratmıştır. 1951'de yaşanan bir diğer TKP tevkifatı ise sosyalistleri uzun süre siyaset sahnesinin dışına itmiştir. İşte bu koşullar altında 1950'li yıllarda sosyalist sol iyice cılızlaşmıştır. Bu çalışmada, bu kasvetli ve otoriter siyasal ortamda kurulan ancak önemli bir toplumsal ve siyasal etki yaratamayan bir işçi partisi olan DİP ele alınacaktır.

1950 yılında kurulan DİP'in, Genel Başkan Avukat Başkan Orhan Arsal dışındaki kurucuları işçidir. Kuruculardan Üzeyir Kuran sendikal harekette saygın bir isimdir ve eski bir TKP'li olarak bilinmektedir. Partinin İkinci Başkanlığını Kuran, Genel Sekreterliğini ise daha sonra TİP ve DİSK Kurucuları arasında yer alacak olan İbrahim Güzelce üstlenmiştir. Aralarında örgütsel bir süreklilik olmasa da DİP ile TİP arasında önemli kesişmeler vardır. Güzelce yanında Arsal da TİP'in kuruluş sürecinde rol oynamıştır.

Kurucu Başkan Arsal, DİP'in Marksist bir parti olmadığını ve "milli davaları halletmek için teşekkül etmiş birçok mülk sahipleri, esnaf, köylü, işçi sınıfına inhisar eden mutedil sol cenah partisi" olduğunu vurgulamaktadır. DİP'in sendika-siyaset-siyasi parti ilişkisi konusundaki tutumu özgündür. DİP siyasi partilerin sendikalara müdahale etmesine karşı çıkmıştır. DİP, yasanın açık hükmüne rağmen CHP ve DP'nin sendikalara müdahalesine tepki göstermiş ve üyelerine bir süre sendikalarda çalışmayı yasaklamıştır. DİP, dönemin sendikacılarını "işçi aristokratları ve "sahte sendikalistler" olarak şiddetle eleştirmektedir.

Bu çalışmada DİP'in kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri arşiv belgelerine, dönemin yayınlarına ve tanıklıklara dayalı olarak ele alınacaktır. Partinin sendikal-siyasal süreklilik açısından kayda değer üç ismi olan Arsal, Kuran ve Güzelce'nin sendikal ve politik biyografilerine yer verilecektir.

TKP'nin yasal alandaki örgütsel ve düşünsel devamı olan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) 1946 Aralık ayında kapatılınca ve 1946/47 ve 1951 TKP tevkifatları ile sol siyasi hareketler şiddetle bastırılınca, Türkiye'de 1961 yılında TİP'in kuruluşuna kadar güçlü bir sol parti ortaya çıkmadı. 16 Aralık 1946 sonrasında solun sendikalardaki etkinliği zayıflamakla birlikte, kısa zamanda yeniden bu yönde çalışmalara başladıklarının ipuçlarına rastlanmaktadır. CHP'nin işçi- sendika ve esnaf sorunlarıyla ilgili görevlisi Rebii Barkın, İstanbul'da faaliyet gösteren sendikalara ilişkin ayrıntılı raporunda, 1947 Sendikalar Kanunu sonrasında kurulan ve kendilerine hakikaten muhalif dört sendikadan söz etmektedir. "Bu 4 sendika komünist işçiler tarafından ya doğrudan doğruya veya dolayısıyla kurulmuşlardır. (...) İçlerinde az çok faaliyet gösteren ve muzır olabilen sendika (İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası) dır." Ancak 1951 TKP tevkifatı ile birlikte solun sendikal alandaki faaliyetleri önemli bir kesintiye uğradı (Çelik, 2010a; 234)

Sol aydınların ve sendikacıların 1946 sonrası girişimlerinden biri 1950'de kurulan Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti'dir. Cemiyetin kurucuları arasında Nizamettin Babaoğlu, Fehmi Yazıcı, Behçet Atılgan ve Ömer Çetinkaya gibi sosyalistler ve onlardan etkilenen sendikacılar bulunuyordu.[1] Cemiyet'in amacı "işçilerin sınıf haklarını ve meslek menfaatlerini korumak ve onlara daha geniş hak ve menfaatler sağlamak, bu menfaatlerin ve hakların kanun teminatına alınmasına, bu maksatla mevcut kanunlarda, işçi haklarını ve menfaatlerini sınırlayan hükümlerin kaldırılmasına ve yerlerine, bunları genişletici hükümler konulmasına yasa içinde çalışmak" olarak belirtiliyordu. Cemiyet, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile tanınan hakları, dünyadaki işçi hareketleri ve iş hukukuyla ilgili gelişmeleri anlatmayı önemli bir uğraş alanı olarak görüyordu. Cemiyet, "Türkiye'de İşçi Sınıfı Davası ve Hal Çareleri" adlı bir broşür yayınladı. TBMM'ye işçi

[1] Nizamettin Babaoğlu, 1947'de İstanbul Madeni Eşya Sanayi İşçileri Sendikası'nın kurucularından ve İİSB'nin ilk yönetim kurulu üyelerindendir. Sülker, sosyalist çevrelerle ilişki kurarak kendini yetiştirdiğini yazmaktadır (Sülker, 1980b). Behçet Atılgan, 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'nin önde gelen isimlerindendir.

hakları ile ilgili bir mektup yollayan Cemiyet çeşitli idari baskılar nedeniyle yaşayamadı (Sülker, 1980a).

1950 seçimleri öncesinde ise muvazaa bir işçi partisi girişimi söz konusudur. Adının Türkiye İşçi Partisi olması ve 1962'de gündeme gelecek olan Türkiye Çalışanlar Partisi'ni çağrıştırması nedeniyle bu iddia ilginçtir. Yeni Sabah'ta yer alan bir haberde CHP'nin bir seçim taktiği olarak Türkiye İşçi Partisi adıyla bir işçi partisi kurmaya hazırlandığı iddia ediliyordu. Haberde partinin İzmir'in işçiyi seven mebuslarının teşvikiyle kurulacağı, ilk hamlede 20 vilayette teşkilât kurup kongrelerini yapacak olan partinin genel seçimlere katılacağı bilgisi yer alıyordu. Gazete, tamamen CHP'nin bir seçim taktiği olarak kurulacak partinin CHP'den maddi ve manevi yardım göreceğini ve parti programının İngiliz İşçi Partisi'nin programının bir benzeri olacağını ve yakında ilan edileceğini duyuruyordu (Yeni Sabah, 27 Şubat 1950).

1950-60 arasında kurulan ve işçi, sosyalist ve çalışma gibi isimler kullanan sol partiler şunlardır: Demokrat İşçi Partisi (1950), Çalışma Partisi (1950), Vatan Partisi (1954), Çalışma Partisi (1960) ve Sosyalist Parti (Çelik, 2010a). 1950'de Ankara'da kurulan Çalışma Partisi'nin kurucu ve yöneticileri Av. Cevat Mimaroğlu, Ömer Fahri Ünsal, Bedrettin Örtensoy, Mehmet Emin Özdemir'den oluşmaktadır. 1953 yılında DİP kongresine katılan Çalışma Partisi Genel Başkanı Bedrettin Örtensay iki partinin de aynı işi yaptığını, bu nedenle birleşmelerini istediklerini açıklamıştı. Ancak DİP kongresinde bu konuda bir karara varılamadı (Sülker, 1975; 76). Kurucuları arasında eski TKP kadrolarının yer aldığı Vatan Partisi ise 1954 yılında İstanbul'da kuruldu. Genel Başkanı Dr. Hikmet Kıvılcımlı, kurucuları, S. Kayaoğulları (tekstil işçisi), Hüseyin Kazancı (örücü), İ. Savgat (tesviyeci), Osman Sercan (dokumacı), Hikmet Kıvılcımlı (doktor), İ. Kayaoğulları (tekstil işçisi), Ahmet Cansızoğlu (tekstil işçisi). Partinin on kişilik Merkez Heyetinde üç tekstil işçisi, bir klişeci, bir tesviyeci, bir örücü, bir dokumacı, bir katip, bir müteahhit ve bir doktor-tüccar bulunmaktadır. Parti 1957'de kapatılmıştır. Vatan Partisi'nde Hikmet Kıvılcımlı hariç diğer kurucular işçi idi (Çelik, 2010). 1946 yılında kapatılan Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi 1950'de tekrar kurulsa da önemli bir varlık gösteremeden 1952'de kapatıldı. Bu partilerin bir bölümü politik ve top-

lumsal açıdan kayda değer bir iz bırakmasa da, Demokrat İşçi Partisi (DİP) ve Vatan Partisi (VP) 1960 sonrası sol ve sendikal birikime katkıları açısından göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde her şeye rağmen işçilerin siyaset açısından giderek artan ağırlığının ve öneminin altı çizilmelidir.

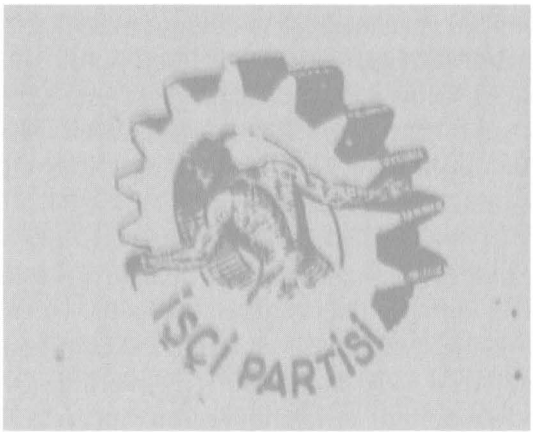
Demokrat İşçi Partisi'nin Kuruluşu ve Çalışmaları

3 Ekim 1950'de kurulan Demokrat İşçi Partisi'nin kurucuları dört kişiydi ve Avukat Orhan Arsal dışındakiler işçiydi: Üzeyir Kuran (tesviyeci), Nizamettin Yalçınkaya (tesviyeci) ve Ferruh Apaydın (makinist). İşçilerin yoğun olarak yer aldığı Müteşebbis İdare Kurulu şu isimlerden oluşmaktaydı: Ömer Çetinkaya (dokumacı), Neşet Bilgen (işçi), Hüsnü Konukseven (tesviyeci), Hasan Şendalay (makinist), Ferruh Apaydın, Ömer Güleç (makinist), Rıza Durak (matbaa işçisi) (Sülker, 1975; 63).

Sülker, DİP'in bir tepki olarak, DP'nin Arsal'ı veto etmesi üzerine kurulduğunu yazmaktadır: "Demokrat Partinin vetosu, Demokrat İşçi Partisini doğurmuştu. Bu parti Avukat Dr. Orhan Arsal'ın DP Genel Merkezine duyduğu öfkenin sonucu olarak kurulmuştur. Arsal 1950 milletvekili seçimlerinde DP'den İstanbul'da aday adayı olmuş ve İstanbul'da ön yoklamayı kazanmıştı. Ancak DP Genel Merkezi Arsal'ın adını aday listesinden çıkartmıştı." Sülker'e göre, bu olay Arsal'ın politika sahnesinde mücadeleye devam etmesi için böyle bir parti kurmaya yönelmesi sonucunu doğurdu. DP'nin Arsal'ı sol eğilimleri nedeniyle veto etmiş olması muhtemeldir. Sülker, partinin yöneticilerinin DP'nin baskısına uğradığını belirtmektedir (Sülker, 1975; 69). Arsal'ın çok sayıda partiye yayılan siyasi serüveni dikkate alındığında Sülker'in bu değerlendirmesi haklılık kazanmaktadır. Ancak Arsal'ın herhangi bir parti değil bir işçi partisi kurduğunu unutmamak gerekir.

Partinin işçi sınıfının içinde güç kazandığını söylemek güçtür. Parti 1952 itibariyle 600 kadar üyeye ulaşmıştır. Parti ülke çapında bir örgütlenme gerçekleştirememiş ve İstanbul'da üç ilçede (Beyoğlu, Eyüp ve Fatih) kurulmuştur. Bütçe darlığı nedeniyle Beşiktaş ve Kadıköy'de faaliyete geçememiştir. DİP çalışmalarının önemli bir bölümünü eğitim çalışmaları oluşturmuştur.

Parti her Cumartesi Beyoğlu ilçesinde konferanslar vermiş fakat parti çalışmalarına katılacak aydınların azlığı nedeniyle diğer ilçelerde buna imkan bulamamıştır. Parti 1951 milletvekili ara seçimlere katılmış ancak başarı gösterememiştir. Tunaya'nın verdiği bilgilere göre partinin yayın organı yoktur (Tunaya, 1952, 741). Ancak partinin kendi raporlarına göre kısa bir süre yayın yapan ve daha sonra yayınından vazgeçilen *Tarla* adlı bir gazetesi vardır (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 13). Parti, 1953 yılındaki İkinci Genel Kongresinde adını İşçi Partisi olarak değiştirmiştir.

Fotoğraf 1: (Demokrat) İşçi Partisi Amblemi
(USTE Kemal Sülker Arşivi)

DİP kısa süren siyasi ömründe gerçekleştirdiği siyasi faaliyetler sonucu DP'nin hiddetini üzerine çekmiştir. Etkisi sınırlı bir partiye dahi tahammül edilememesi dönemin politik ikliminin boğuculuğunu göstermesi açısından önemlidir. Partinin faaliyetlerini takiben işçi üyeleri işten atılmış veya çalıştıkları kentten başka yerlere sürülmüştür. DİP, DP'nin bu tutumuna karşı protesto eylemleri düzenlemiş, bu durum ise DP'li sendikacıların DİP'e karşı tepkilerini daha da artırmıştır (Sülker, 1975; 69).

DİP Birinci Genel Kongresini 10 Şubat 1952'de yaptı. Üzeyir Kuran'ın okuduğu Genel İdare Kurulu raporunda partinin ilk yıllarına ait çalışmalara dair bilgiler yer almaktadır. Raporda "önce kendi münevverlerimizi yetiştirmek zaruretini hissettik" denilmektedir. Parti kuruluşundan itibaren aralıksız bir biçimde

Demokrat İşçi Partisinin dünkü mitingi

Toplantıya 200 kadar işçi iştirak etti ve parti başkanı bir konuşma yaptı

Dünkü mitingde Demokrat İşçi Partisi Başkanı konuşurken

Demokrat İşçi Partisinin tertiblediği miting, dün sabah saat 10 da Taksimde Cumhuriyet Gezisinde yapılmıştır. Vilâyet tarafından evvelce müsaade edilmiyen ve nihayet dün yapılmasına izin verilen toplantıda ancak 200 kadar işçi bulunmuştur.

Fotoğraf 2: DİP Taksim Mitingi 26 Mayıs 1952, Cumhuriyet

Beyoğlu ilçesinde Cumartesi akşamları seminerler yaptı. Bu seminerler ile Türkiye'de müstakil halk üniversitesinin temellerinin atıldığı belirtilerek, "iktisatta 'bolluk-çuluk' ve siyasette 'insancıl sosyalizm' ideolojisini tedrise çalıştık" denmektedir. "İnsancıl sosyalizm" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Daha sonra TİP'te Aybar tarafından kullanılacak olan "güler yüzlü sosyalizm" ifadesi ile benzerlik DİP ile TİP arasındaki kimi benzerliklere bir örnektir. Parti bu dönemde Beyoğlu İlçesinden başka, Fatih ve Eyüp ilçelerinde de faaliyete başlamış, Eminönü, Beşiktaş ve Kadıköy ilçeleri de kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu son üç ilçe için bina tedarik edilememiştir. Ancak gerek mekan sıkıntısı gerekse partili münevverlerin azlığı nedeniyle Fatih ve Eyüp ilçelerinde devamlı konferanslar yapılamadığı belirtilmektedir. Partinin düzenli bir yayın organının olmaması da bir başka önemli eksiklik olarak vurgulanmaktadır.

Partinin Birinci Kongresinde partinin isminin değiştirilmesi tartışması gündeme geldi. Genel Başkan Orhan Arsal partinin isminin değiş-

tirilmesi üzerine konuştu. Arsal "Biz partimize demokrat kelimesini bir zırh olarak kullanmak istemedik. Çünkü demokrasi toptancı bir zümre teşekkülü değildir. Biz İşçi Partisine ne faşizm ne de Bolşevizm izafe edilmesin diye bu ismi aldık. Gayemiz bir proletarya dikatoryası kurmak değil, fakat sadece işçi sınıfını, tam bir demokraside anlaşılan manada, fiili bir müsavat seviyesine çıkarmaktı. Partimize muhakkak bir isim lazımsa (...) Sosyalist İşçi Partisi diyelim" önerisini yaptı (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 15). Kongrede partinin ismini değiştirmek için tartışmalar yapıldı. Mahmut Arslan ve Üzeyir Kuran "İşçi Partisi" adını önerirken kongre başkanı Mehmet Dizman mevcut ismin değiştirilmemesini istedi. Bu öneri kabul edildi ve partinin adı bu kongrede değiştirilmedi (Sülker, 1955; 142).

DİP bu dönemde çeşitli miting ve toplantılar gerçekleştirdi. Tekstil ve Örme İşçileri Sendikasının Taksim Gezisinde[2] yapmak istediği mitingin engellenmesi ve Başbakan Yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun sendikaları suçlaması üzerine DİP sert tepki gösterdi ve aynı yerde bir parti mitingi yapmak istedi. İstanbul Valiliğinin izin vermek istemediği bu miting parti başkanı Arsal'ın ısrarı üzerine 25 Mayıs 1952 tarihinde Taksim Gezisinde yapıldı. Mitinge 200 civarında işçi katıldı (Cumhuriyet, 26.5.1952; Milliyet, 13.5.1952). Bu mitingin ardından Genel İdare Kurulu üyeleri Tekel işçisi Ferruh Aydın Bitlis'e Hasan Şendalay da Malatya'ya sürüldü. Partinin Kumkapı mitinginin ardından ise bu kez partinin İkinci Başkanı Üzeyir Kuran Galata Köprüsündeki işinden atıldı. Bu baskıyı protesto için Kasımpaşa'da bir miting yapıldı.[3] Bu mitingin ardından parti başkanı savcılığa davet edildi (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 9).

---

[2] Taksim Gezisinde miting yapma tartışmasının kökleri 1950'li yıllara uzanmaktadır. 1952'de Tekstil ve Örme İşçilerinin engellenen mitinginden sonra bu kez 1953 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) bir miting girişimi daha engellenmişti. Zeytinburnu Çimento fabrikası işvereninin sendika üyesi 55 işçiyi işten atması üzerine İİSB, Zeytinburnu Çimento fabrikası sahibinin usulsüz adaletsiz ve kanunsuz hareketlerini ve sendika hürriyetine karşı yapılan baskıları protesto etmek için 15 Mart 1953 Pazar günü Taksim meydanında bir miting yapmaya karar vermişti. İİSB miting ile ilgili bütün yasal işlemler yerine getirmişti. Fakat Cumartesi günü gece geç saatte İstanbul Valisi "memleketin yüksek menfaatları mülahazasile" mitinge izin verilmediğini sendikalara bildirmişti. Bu konuda bakınız: (Koçak, 2009).

[3] Parti raporunda bu mitinge yirmibinden fazla dinleyicinin katıldığı yazılmaktadır. Ancak bu partinin etkisi dikkate alındığında bu sayının gerçekçi olmadığı açıktır (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953).

Bu dönemde partinin siyasi faaliyetlerinden dolayı çeşitli adli soruşturmalar söz konusu oldu. Üzeyir Kuran, partinin Birinci Genel Kongresinde okuduğu rapordan dolayı Beyoğlu 3. Sulh Ceza Mahkemesine sevk edildi. Prof. Recai Okandan, Prof. Sulhi Dönmezer ve Doçent Naci Şensoy tarafından hazırlanan bilirkişi raporunda kongrede yapılan konuşmalarda komünizm propagandası olabilecek bir suça rastlanmadığı, ancak Kuran tarafından okunan raporda yer alan "Demokrat İşçi Partisi 8 aylık faaliyet devresinde bütün gayretini işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline getirmek için sarfetmiş bulunmaktadır. Polis korkusundan sinmiş, sefaletten yılmış insanları politika esnafından kurtarmak; işçi menfaatlerini satan işçi aristokratlarını bertaraf etmek, kendi refahlarını işçilerin kusduğu kanda arayan sahte sendikalistlerin tasallutunu önlemek, iş ihtilaflarını patronlara peşkeş çeken işçi mümessillerinin saltanatını yıkmak kolay elde edilebilir neticelerden değildir" şeklindeki sözlerin ve kongrede okunan raporun Türk Ceza Kanunu'nun 312. Maddesini ihlal ettiği iddia edildi. Ancak mahkeme Kuran'ı beraat ettirdi. Kumkapı'da yapılan bir toplantıda ise partili Mahmut Arslan "ileride bir meclis teşekkül eder de benim hürriyetlerimi yok eden bir kanun yaparsa ben o Meclisi bomba ile atar ve kendi hayatıma da son veririm" dediği için hakkında dava açıldı ancak tehdidin geleceğe yönelik olması nedeniyle suç sayılmasına imkan olmadığına karar verildi (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953). Demokrat İşçi Partisi'nin Feriköy Ocağının açılışında "halkı kanunlara karşı koymaya teşvik eder mahiyette konuşma yaptıkları gerekçesiyle Orhan Arsal, Yusuf Arsal, Üzeyir Kuran ve Sevdiye Kaya hakkında savcılık soruşturması açılması partiye yönelik baskılara bir diğer örnektir (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1953).

DİP'in İkinci Genel Kongresi 13 Haziran 1953 tarihinde toplandı. Bu kongre delege usulüyle yapılmış ve 89 delege katılmıştır. Kongre başkanlığına seçilen İbrahim Güzelce, diğer adaylardan daha çok oy almıştı. Bu Kongreye Eskişehir, Kocaeli, Samsun, Bursa ve Ayancık'tan da delegeler katıldı. Kongrede genel başkanlığa yeniden Orhan Arsal seçilirken Yönetim Kurulu şu işçilerden oluşmuştu: Üzeyir Kuran, İbrahim Güzelce, Mahmut Aslan, Fevzi Gönüllü, Rıza Durak, İsmail Tuğtekin, Mehmet Alpler, Ömer Güleç ve Osman Sercan (Sülker, 1975; 75-76).

Kongrede işçi sendikalarına karşı ağır eleştiriler yapıldı. Sülker'e göre bu ithamlar sendika yöneticilerinin partiye şüphe ile ve düşmanca bakmalarından sonra başlamıştı. Kongre raporunda sendikacılara karşı sert ifadeler yer almaktadır (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 5):

> *"Ah hele şu sendikalar!... Sözde siyasetle iştigal etmeyen, fakat siyaseti pek meşgul eden bu sarı topluluklar!... Hangi sahte sendikalistin eliyle hangi partiye peşkeş çekileceği, hangi ideoloji ile zina ettirileceği meşkuk birer bivei bakir [dul bakire]. Çünkü şahsiyetleri yok.. Çünkü ayrı bir zümreye, menfaati zıd bir iktisadi sınıfa mensup olduklarının şuuruna varmak onlar için imkansız. İşçileri sendika çatısı altında toplayabilmek için patrona ateş püskürmekten, kin ve husumet saçmaktan başka bir çareye başvuramayan bu sarı sendikalar, kanunun ve muahedelerin himaye eylediği toplanma hürriyetlerini bile müdafaadan aciz!.. Kuvvetlinin önünde elpençe divan duran, kanunsuz emirlere bile boyun eymek haysiyetsizliğini gösteren bugünkü sarı sendika liderleri, sadaka kabilinden verilmiş bir demokrasi ile iktifa ettikçe işçi sınıfının, işçi menfaatlarının müdafii olmak sifatiyle Millet önünde değil, sulh mahkemesinde bile dava açamazlar. Sadece Marşal planından faydalanırlar, maaşlarını rahatça alırlar ve içlerinden bazıları da aidatları kolayca "deve" yaparlar. Ve bütün bu zahmetlere mukabil iktidarda kim varsa ona yaltaklanmak saadetine mazhar olurlar."*

Kongrede CHP eski İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı'ya söz verildi. İkinci Kongre'de ayrıca partinin adının İşçi Partisi olarak değiştirilmesine karar verildi. Kongre sonrasında Üzeyir Kuran İkinci Başkanlığa, sendikacı İbrahim Güzelce ise Genel Sekterliğe getirildi (Tunaya, 1962; 740).

İşçi Partisi Üçüncü Kongresi 14 Ağustos 1955 tarihinde Eyüp Halk Sineması'nda yapılmıştır. Partinin ikinci kongre sonrasında en temel faaliyeti 1954 genel seçimlerine katılmak olmuştur. Ancak 1954 seçimlerinde yaşanan başarısızlık nedeniyle parti idare kurulunun toplantı nisabını kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kongreye sunulan rapor Genel İdare Kurulu raporu değil genel başkanlık raporudur. Raporda partinin 2 Mayıs 1954 seçimleri için büyük bir faaliyet gösterdiği ve partinin İs-

tanbul'un çeşitli semtlerinde yaptığı toplantılarda parti hatiplerinin takibata uğradığı vurgulanmaktadır. Örneğin Orhan Arsal, Üzeyir Kuran ve Sevdiye Kayaoğluları hakkında halkı kanunlara karşı isyana teşvik suçlamasıyla soruşturma açılmış ancak dava açılmasına gerek görülmemiştir. Ahmet Başol hakkında iki şiirinden dolayı komünist propagandası, Hüsamettin Dinç hakkında ise gizli komünist partisine üyelik iddiasıyla dava açıldıysa da bu davalar beraatla sonuçlanmıştır (Arsal, 1955).

1954 seçimleri İşçi Partisi için oldukça trajik bir süreç oldu. İlan yoluyla partiye "mebus namzeti" arandı. Ancak bu yöntemde başarılı olunamadı. Seçim masrafları için sadece 50'şer lira istenmesine rağmen sadece 15 aday bulunabildi. Beş partinin[4] katıldığı 1954 seçimlerine İşçi Partisi adıyla katılan DİP, İstanbul'da Orhan Arsal ve Üzeyir Kuran ile birlikte 15 aday gösterdi. Oysa diğer partiler 29 kişilik tam aday listesi ile seçimlere katıldılar. Partinin 1954 seçimlerinde İstanbul Aday listesi şu şekildeydi: 1- Orhan Arsal (avukat, Genel Başkan), 2- Üzeyir Kuran (işçi, 2. Başkan), 3- Fevzi Gönüllü (işçi), 4- A. Hikmet Yamanoğlu (avukat), 5- Sevdiye Kayaoğulları (işçi), 6- Mehmet Zihni Ildız (işçi), 7- Hüsnü Konuksever (işçi), 8- A. Ekrem Baran (işçi), 9- Zazmettin Ulusakul (işçi), 10- Eşref Uralortaç (musahip), 11- M. Emin Kantürk (işçi), 12- Hüseyin Maveralı (işçi), 13- Ahmet Yurdagel (işçi), 14- Nihat Türkmert (işçi), 15- M. Müfit Kayacan (işçi) (İstanbul Vilayet Mebus İntihap Hey'eti Reisliği, Soyadları Alfabe Sırasına Göre İstanbul Seçim Çevresi Aday listesi, 20.4.1954).

1954 seçimlerinde Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile seçim işbirliği yapıldı ve Genel Başkan Orhan Arsal, İşçi Partisi listesi yanı sıra CMP listesinden müstakil aday olarak seçimlere katıldı. Aday bulma çalışmaları başarılı olmayan DİP'in seçim çalışmaları da başarılı geçmedi. Bu sırada Eskişehir teşkilatını kuran partinin burada düzenlediği mitinge çok az katılım olması hayal kırıklığı yaratmıştı. İstanbul'daki seçim çalışmaları da sönük geçmişti. Taksim meydanında CMP'nin yaptığı mitinge 60 bin kişinin katıldığını belirten Arsal "işçi yatağı olarak bilinen

[4] 1954 seçimlerine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi ve İşçi Partisi katılmıştı.

Kasımpaşada ağaçlara, Taşlı tarlada [Gaziosmanpaşa] taşlara nutuk dinlettik" diyerek sitemini dile getirmektedir. Arsal bütün gayretlerine rağmen 1954 seçimlerinin partinin tam bir hezimetiyle sonuçlandığını belirtmektedir: "Cumhuriyetçi Millet Partisinin listesinde 42 bin küsur rey alan Genel Başkan, İşçi Partisi listesinde ancak 1596 oy alabilmişti. Kırk senelik sendikalist, Türkiye ilk şimendifer ve tramvay grevleri yapmış olan işçi babası ve partinin ikinci başkanı Üzeyir Kuran ise 1100 rey alabilmişti." Partinin Eskişehir'de aldığı oylar ise 350'yi geçmiyordu (Arsal, 1955).

Arsal seçim sonuçlarını şöyle değerlendirmektedir: "İşçi sınıfı kendine siyasi temsilci seçmek şöyle dursun, varlığını teyid etmek için geniş ölçüde rey vermek zahmetinde bile bulunmamıştı. Bu şuur noksanlığından mı idi? Yoksa sendika lideri geçinenlerin diğer sınıf partileri lehine yaptıkları faaliyetlerden mi ileri geliyordu? İşçi partisi bakımından netice birdi: Genel Başkan 1950 tarihinden beri takip ettiği siyasette muvaffak olamamıştı." Bu seçim sonuçlarından sonra Arsal Genel Başkanlık görevinden istifa etti. Ancak ortada istifayı kabul edecek bir Genel İdare Kurulu yoktu. Parti bu nedenle müstafi genel başkanın omuzlarında kaldı. Arsal'a göre seçimlerin kaybedilmiş olması parti liderleri aleyhindeki tahrikata hız verdi ve bu durum Vatan Partisi'nin kurulması ile sonuçlandı (Arsal, 1955).

Arsal'ın Kongreye sunduğu toplam 2.5 sayfadan ibaret genel başkanlık raporu partinin beş yıllık faaliyetinin başarısızlığının veciz bir özeti gibidir. Ancak Arsal bu tabloya rağmen iyimserliğini korumaktadır. Arsal, raporu şu sözlerle bitirmektedir (1955):

> *"Bu halin değişmesi şarttır. Demokrasi semasını zulüm bulutları sarmışken aç insanlar merhamet dilenemez. Hakem kurullarından medet, burjuva partilerinden insaf umulamaz. Yağmur duasına çıkmış gibi lafla grev kampanyası yapan sendikalarla rahmete kavuşulamaz. Diğer partilere işçiler kul, sendikalar peyk olmaktan vazgeçmelidir. Saçı bitmemiş, yetimlerin hakkı yaygara ile elde edilemez. İşçi sınıfı lafı bırakmalı, kendi siyasi teşkilatını, Vatan sathında, öksüzlükten kurtarmalı, Ana-Baba Partisi seviyesine çıkarmalıdır. Her sendika levhasının yanına İşçi Partisinin tabelası asıldığı gün, enflasyon zulmüne son verecek grev hakkı da elde*

dilmiş demektir. Sözlerimi bitirirken tekrar anlatmak isterin ki İşçi Partisinin bütün kapıları, bütün kademeleri, bütün insan severlere açıktır. İşçi aydınları, vazife sizi bekliyor."

Ancak Arsal'ın bu iyimserliğine rağmen (Demokrat) İşçi Partisi üçüncü kongre sonrası sönümlenecek ve faaliyetleri sona erecektir. Böylece partinin toplam siyasi ömrü beş yıl sürecektir. Ancak partinin kurucu kadrolarının siyasi mücadelesi devam edecek ve ileriki yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nde Arsal, Kuran ve Güzelce'nin yolları tekrar çakışacaktır.

Demokrat İşçi Partisi'nin Siyasal Kimliği: Mutedil Sol Parti

DİP ılımlı sol/sosyal demokrat nitelikli bir partiydi. DİP kendini, "bütün gayretini işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline getirmek için sarf etmiş bulunmaktadır" şeklinde tanımlamaktadır (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953, 14). Program[5] grev serbestisinin mutlak olmasını öngörmekte ve "İş bulamıyan vatandaşlara iş ve çalışma imkanlarını temin eylemek Devletin vazifesidir" hükmünü taşımaktaydı. Programda partinin amacı oldukça ılımlı ifadelerle yer alıyordu (Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü, 1950):

"Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturacak, dünya çapında tarihi vazifesini tam bir serbestiyle ifaya imkân verecek, halkın kendi iradesile kendi kendini hiç bir kayıd ve şarta bağlı olmaksızın idare eylemesini temin edecek ve bilhassa hiç bir şahıs, zümre hizip veya teşekkülün kanun fevkine çikabilmesine mesağ [izin] vermiyecek her türlü mevzuatı tesis ve tatbik etmek."

Parti programında "Hürriyetler" başlığı altında "fikir ve vicdan hürriyeti", "söz ve yazı hürriyeti", "okuma ve okutma hürriyeti" ile "birleşme ve toplanma hürriyeti" yer almaktadır.

"Birleşme ve Toplanma hürriyeti" başlığı altında 'Herkes ahlâk, âdab ve temel hükümlere muhalif olmayan herhangi bir gayeyi tahakkuk ettirmek için hiç bir müsaadeye ihtiyaç olmaksı-

[5] Partinin programı ekte yer almaktadır.

zın dilediği teşkilâtı kurmak veya dilediği teşkilâta katılmakta serbesttir. Sükûnu ihlâl etmemek şartile umumi içtima, nümayiş ve grev serbestisi mutlaktır." Programda ayrıca sendikal haklardan söz edilmemektedir. Sendika dileği teşkilatı kurmak başlığı altında düşünülmüş olmalıdır. Toplu pazarlık ve sözleşme konusuna programda yer verilmemiştir. Mülkiyet dokunulmazlığın yer aldığı programda mülkiyet hakkının sınırları şu şekilde çizilmektedir: "Ancak, mülkiyet insanı istismara vesile teşkil edemez. Bu itibarla, sermaye ile iş münasebetini Devlet tanzim eder." Böylece iş ilişkilerinde devlete düzenleyici bir rol verilmektedir.

Programın haklar başlığı altında ise "yaşama ve çalışma hakkı", "bakım", "yerleşme ve yer değiştirme hakkı" ile "siyasi haklar" yer almaktadır. "Yaşama ve çalışma" hakkı başlığı altında güçlü bir sosyal devlet vurgusu yer almaktadır: "Her Türk vatandaşının hayatı mânen ve maddeten Devlet teminatı altındadır. Bu sebeple, hayatını ve meskenini bizzat temin edemiyen kimseleri Devlet himaye eder. Herkes dilediği yerde ve dilediği işde çalışmakta serbesttir. İş bulamıyan vatandaşlara iş ve çalışma imkânlarını temin eylemek Devletin vazifesidir." Ayrıca programın vergilerle ilgili bölümünde kafa ve kol emeği ile geçinenlerden hiç bir vergi alınmayacağı öngörülmüştür.

Parti programı halkoyuyla seçilen bir cumhurbaşkanının yürütmenin başı olduğu bir başkanlık sistemini savunmaktadır. Ancak programda yer alan "Yüksek İktisat Meclisi" önerisi korporatist izler taşımaktadır. Programda kurulması hedeflenen Yüksek İktisat Meclisi'nin yapısı ve görevleri şu şekilde öngörülmüştür:

> *Azası, her meslekte en az on beş yıl hizmet görmüş üçer aslî ve üçer yedek üyeden müteşekkil Yüksek İktisad Meclisi dört sene için intihap olunur. Vazifesi gerek hükümet, gerek meclis üyelerinden birinin teklifi ve gerek re'sen Türkiye Cümhuriyetinin iktisadi ve İçtimaî faaliyetlerini beş sene için tedvir edecek plânları tanzimdir. Yüksek iktisat meclisi tarafından kanunlaştırılmaları teklif olunan planların ikinci defa müzakeresini Büyük Millet Meclisi isteyebilir. Yüksek İktisad Meclisi noktayı nazarında ısrar eder ve hükümet de yüksek iktisat meclisine iltihak eder ise, ihtilâf Yüksek Adalet Divanınca hâl olunur. İktisadî ve İçtimaî plân ka-*

nunları beş yıl müddetle tâdil veya ilga olunamaz. Şu kadar ki, en geç dört yıl hitamında ve bir yıl sonra mer'iyete girmek şartiyle sözü geçen plânların tâdili, ilgası veya yerlerine yenilerinin ikamesi caizdir.

Meslek esasına göre kurulan ve beş yıllık planları hazırlamakla görevli Meclise önemli yetkiler tanınmıştır. Meclisin bileşimi ve tanınan yetkiler daha çok korporatist özellikler taşımaktadır. Bu Meclise benzer yapılar Weimar Almanya'sı ile 2. Dünya Savaşı Sonrası kıta Avrupası ülkelerinde söz konusudur.

Demokrat İşçi Partisi'nin kabul ettiği genel siyasi esaslar şunlardı: 1) Nisbi seçim usulünün kabulü, 2) Tek dereceli seçimle işbaşına getirilecek, Parlamento önünde mes'ul bir Cumhurbaşkanı seçimi, 3) İkinci fakat iktisadi bir Meclis tesisi, 4) Temel Hükümlere ve Anayasaya aykırılık iddialarını çözecek bir Yüksek Adalet Divanı tesisi, 5) Temel hükümlerin kabulü için referandum icrası, 6) Kabul edilen esaslara göre Anayasada gerekli tadilatı yapmak üzere bir Müessisan [Kurucu] Meclisinin toplantıya daveti (Tunaya, 1952; 741).

Orhan Arsal, partinin niteliği konusundaki ilk demecinde DİP'in Marksist bir parti olmadığını ve "milli davaları halletmek için teşekkül etmiş birçok mülk sahipleri, esnaf, köylü, işçi sınıfına inhisar eden mutedil sol cenah partisi" olduğunu vurguluyordu. Arsal, "Asıl gayemiz ister şahıs, ister zümre olsun tahakküme imkân vermemek, sefalet içinde bulunan geniş halk tabakalarının refahını temin etmektir. İnsan hakları bakımından liberal[6] bir partiyiz. Her türlü diktatörlükten nefret ettiğimiz gibi, işçi diktatörlüğüne de muhalifiz" diyordu (Gece Postası, 4 Ekim 1950).

Arsal, Demokrat İşçi Partisinin kuruluş gerekçesini İbrahim Güzelce'ye verdiği bir mülakatta "her türlü tahakküme son verebilmek bilhassa açlığın ve sefaletin meydana getirdiği köleliği ortadan kaldırmak" olarak vurgulamıştır. Arsal bu gayeye erişebilmek için sınıf esasına dayanan bir teşkilata ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Arsal DİP'i daha önce kurulan çeşitli işçi partilerinden hassasiyetle ayırmaktadır. Arsal'a göre "Şimdiye kadar ku-

[6] Buradaki "liberal" ifadesinin iktisadi liberalizmden daha çok siyasal özgürlükçülük anlamında kullanıldığı düşüncesindeyiz.

rulmuş olan işçi partileri hakikatte bir ihtiyacın mahsulü olmayıp ya demokrasi komedisinde kendiliğinden rol almış bir takım kaselislerin [dalkavuk] veyahut diktatörlük rejimlerinin maskesini teşkil etmek üzere kurulmuş kuklaların eseri olduğu için bir faaliyet göstermelerine esasen imkan yoktu. Çünkü Türk işçisi, hiç bir zaman bazı efendilerin zannettiği gibi bu hilelere aldanacak kadar aptal değildir (Güzelce, 1951). Arsal'a göre işçiler CHP, DP ve MP gibi bütüncü partilerde söz sahibi olamazlar: "Bu partilerin ihsan kabilinden bir iki işçiyi vekil yapsalar bile, bunlar hakikatte birer minnetvekili oldukları için, zenginler sınıfının emirlerini yerine getirmekten başka bir şey yapmazlar (Güzelce, 1951).

DİP'in Avrupa sosyalist partileri (işçi partileri ve sosyal demokrat partiler gibi) bir parti olmak istediğini söylemek mümkündür. Nitekim DİP Hür Avrupa Sosyalistleri Birliği'ne katılmak istemiş ancak. 1955 yılında yapılan kongresinde "son siyasi hadiseler"[7] nedeniyle katılma girişiminden vazgeçilmiştir.

DİP'in Sendika Siyaseti: Sarı Sendikalara Hücum!

Bir işçi partisi olarak DİP'in sendikalarla ilişkileri gerilimlidir ve dönemin ana akım sendikalarına karşı oldukça sert bir tutum takınmıştır. Sendikaların önemli bir bölümünün CHP ve DP'nin etkisi altında olmasından dolayı DİP ile sendikaların ilişkileri gerilimli olmuştur. Sülker, DİP'in mevcut sendikalar hakkındaki görüşlerini aşırı derecede tehditkar olarak nitelemektedir. DİP'in mevcut sendikaları ısrarlı bir biçimde "sarı sendika" olarak nitelediği görülmektedir (Sülker, 1955, 141). DP ve CHP'nin 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un emredici hükmüne rağmen sendikalara müdahale etmesine tepki gösteren DİP, sendikaların bağımsızlığını savunmuştur. Öte yandan TSP ve TSEKP gibi kendi sendikalarını örgütleyecek kadroları olmayan DİP'in sendikalar üzerindeki etkisi de sınırlı kalmıştır.

DİP ile sendikaların ve özellikle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) yıldızı hiç barışmadı. Hatta DİP'lilerin etkin olduğu Basın Teknisyenleri Sendikası bir ara İİSB'den ayrılmaya karar

[7] "Son siyasi hadiseler" ifadesi ile Kıbrıs olaylarına dikkat çekilmiş olabilir.

verdi. Sendikanın İİSB'den ayrılma gerekçesi, Birliğin bir sendikalar birliği olmayıp parti fikirlerinin çarpıştığı bir yer haline gelmesidir. Özellikle 1952 yılında yapılmak istenen bir işçi mitingi nedeniyle DİP-İİSB ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikasının Nisan 1952' de düzenlemek istediği mitinge DP'li sendikacıların çoğunlukta olduğu İİSB'nin olumsuz tutum takınması, Vali Fahrettin Kerim Gökay'ın mitinge izin vermemesi ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun sendikaları suçlamasına DİP'li sendikacılar sert tepki gösterdi (Sülker, 1975; 78-79).

DİP'in sert eleştirilerine yol açan hususlardan biri Ağaoğlu'nun sıradan bir işçi mitingi talebine vermiş olduğu abartılı tepkiydi. Ağaoğlu, memlekette bir sınıf mücadelesinin başlamasına hiç bir zaman meydan verilmeyeceğini, hükümetin muayyen bir merkezden idare edilmekte olan bir plan karşısında bulunduğu zehabının uyanmış olduğunu ve bir 31 Mart vak'ası yaratılmak istendiğini ileri sürmüştü (Cumhuriyet, 8.5.1952):

> *"Bilhassa son aylar zarfında birbiri arkasına tezahür etmekte olan birtakım hareketler dikkati çeken bir mahiyet almıştır. Ankara'da şoförlerin bir hareketini, İstanbul'da büyük işçi kütlelerini meydanlara toplamak teşebbüsünün takip etmesi. İzmir'de Belediye işçilerini greve sevkeden amiller ve diğer müşahedeler mevzuumuzun yalnız bir mitingin men'inden ibaret olmayıp içtimai bir hadise olduğunu göstermektedir. Son aylar zarfında memlekette iş ihtilafları artmaktadır. Bunun sebebi ayrıca tetkike şayandır. Gerek bu ihtilaflar, gerek diğer hadiseler bizde, muayyen bir merkezden idare edilmekte olan bir planın karşısında bulunduğumuz zehabını haklı olarak uyandırmaktadır."*

Diğer bir gerilim noktası ise DP'nin İİSB'de kurmak istediği hakimiyet olmuştur. DP'li İİSB yöneticilerine göre, Birlik yönetim kurulu çoğunluğunun DP'li olanlardan seçilmesi gerekirdi. Çünkü hükümet ancak bu durumda Beşiktaş Halkevi'ni İİSB'ye verecekti. DİP'liler ise bu duruma şiddetle itiraz ederek sendikaların politika yapamayacağı yönündeki yasa hükmüne mutlaka uyulmasını istiyorlardı. Güzelce, Basın Teknisyenleri Sendikası Yönetim Kurulu'nun "sendikaları siyasi mülahazaların panoraması

haline getiren tiplerle mertçe bir mücadele kampanyası" başlattığını açıklıyordu. Birlik Yönetim Kurulunda yer alan Üzeyir Kuran da bu tutuma katılmış ve Birlik Yönetim Kurulu'ndan istifa etmişti. Bu gelişmeler sadece DP'nin değil CHP'nin de hoşuna gitmemişti. Basın Teknisyenleri Sendikası ile Birlik arasındaki anlaşmazlık ciddi bir durum alınca DİP'li ve CHP'li sendikacılar, tarafsız bir Birlik heyetinin bu anlaşmazlığı çözümlemekle görevlendirilmesini istediler. Hilmi Us, Mazhar Yaylalı, Naci Kurt, Şaban Yıldız ve Ahmet Muşlu'dan oluşan heyet sorunun çözümü sağladı (Sülker, 1975; 73).

DİP daha çok Basın Teknisyenleri Sendikası ve kısmen de İstanbul Madeni Eşya İşçileri Sendikasını etkiledi (Sülker, 1975, 68). DİP, yasanın açık hükmüne rağmen CHP ve DP'nin sendikalara müdahalesine tepki gösterdi ve tutarlılık adına üyelerine sendikalarda çalışmayı yasakladı: "Biz diğer partiler gibi sendikalarda tahrikat yapmak töhmeti altında kalmamak için parti mensuplarını sendikaya gitmekten menettik." Orhan Arsal'a göre, siyaset sendikaların kapısından içeri girmemelidir. Aksi takdirde Sendikalar Birliği satılmış adamlar birliği olur. Arsal, İİSB toplantısında kendilerine söz verilmemesine ve diğer partilerin sendikalardaki faaliyetlerine şiddetle çatmakta ve sarı sendika olarak tanımladığı DP ve CHP etkisindeki sendikalara hücum etmektedir (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953, 19):

> *"Sendikalar Birliğinin toplantısında Ahmet Topçu ile İhsan Altınel'e söz verdikleri gibi eski Çalışma Bakanı Şemsettin Sirer'e de söz verdiler. Fakat D. İşçi Partisi G. Başkanına, yani kendi teşkilatlarına söz vermediler. Bu toplantıda milletvekillerinin konuşmaları siyaset değil mi idi? (...) Kanunun fevkine hiç kimse çıkamaz. Buna rağmen 13 Demokrat Partilinin Sendikalar Birliği Yönetim Kurulunda yer alması sendikalarda kimin partizanlık yaptığını, kimin tahrikatta bulunduğunu, kimin kanunu çiğnediğini açıkça göstermektedir. (...) İşçi menfaatlerinden gayrısına hizmet eden sendikalara (sarı sendika) denir. Çünkü dünya yüzünde sarı renk ihanetin remzidir. İşte bu sebepledir ki biz de Demokrat İşçi Partisinin levhasını sarıya boyadık ve sarı sendikaların matemini tutmak için üzerine siyah renkle partinin adını yazdık. Kahrolsun sarı sendikalar!"*

Sarı renge yapılan bu vurgu partinin İkinci Genel Kongresi için hazırlanan kitabın adına da damgasını vurmuştur. Kongre raporuna "Birinci Sarı Çizgili Kitap" adı verilmiştir.

DİP ile İİSB arasındaki gerilim dava konusu da olmuştur. Parti Genel Sekreteri Mehmet Alpler hakkında bir kahve konuşmasında "işçi sendikaları hırsızdır" şeklinde sözler söylediği gerekçesiyle İİSB tarafından hakaret davası açılmıştır (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 9). DİP, İİSB'nin kendilerini rakip ve küçümsenmeyecek bir tehlike olarak gördüğünü düşünmektedir. DİP, İkinci Kongre raporunda dönemin sendika liderlerinin Demokrat Parti, Halk ve Millet partileri emrinde çalışan birer partizan oldukları ve vazifelerinin işçi sınıfını sendika masalıyla oyalamak, muhtelif partilere dağıtmak suretiyle parçalamak ve işçileri bir siyasi kuvvet olmaktan menetmek olduğu ileri sürülmektedir. Diğer partilerin işçi sınıfını sağmal bir rey makinesi olarak gördüğü ve rey avcılığı için sendikalar içinde kanuna rağmen siyasi faaliyette ve tahriklerde bulunduğunu ve bu nedenle partinin Sendikalar Kanununun 5. Maddesinde yer alan siyaset yasağının ihlalini protesto ve bizzat kendisi töhmet altında kalmamak için bütün üyelerine sendikalardan çekilme emrini verdiği belirtilmektedir. Parti 1953 yılındaki İkinci Kongresinde bu tutumunu yumuşattı ve parti üyelerine sendikalarda çalışma izni verildi ancak buna rağmen sendika liderlerinin partiye celbetmeğe imkan bulunamadı (Arsal, 1955).

Arsal bir başka değerlendirmesinde sendika-siyasi parti ilişkileri konusunda şunları söylemektedir: "Demokrat İşçi Partisi kanun hakimiyeti peşinden koşan bir teşekküldür. Sendikaları siyasetle iştigalden men eden kanun, esas teşkilata muhalif olmakla beraber, o kanunu değiştirmek kudretini elde edinceye kadar ona riayet etmek mecburiyetindedir. Bu itibarla, kendi sözüne sadakat göstermekten hali kalmaz ve diğer partilerin yaptığı gibi, yalan söylemek bahasına sendikaları menfaatlerine alet edemez. Demokrat İşçi Partisi sendikaları hörmet ve muhabbetle selamlar ve sendikalistlerin aynı zamanda kendi faal üyeleri arasında bulunmasını temenni etmekle iktifa eder" (Güzelce, 1951).

Arsal'ın bu tutumunu daha çok CHP ve DP'nin sendikalara müdahalesine ve siyaset yasağının çifte standartlı uygulanmasına karşı bir tepki olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü Arsal bu

yasağı anayasaya aykırı bulmaktadır ve değiştirilinceye kadar uymakla zorunlu olduklarını dile getirmektedir. Arsal'ın bu tutumunda hukukçu kimliğinin de etkisi olabilir.

Kendisi de kıdemli bir sendikacı olan Üzeyir Kuran tarafından DİP Birinci Kongresinde okunan raporda yer alan ifadeler gerek dönemin sendikacılığı gerekse DİP'in tutumunu sergilemesi açısından çok önemlidir (Birinci Sarı Çizgili Kitap, 1953; 14):

> *"Polis korkusundan sinmiş, sefaletten yılmış insanları politika esnafının elinden kurtarmak, işçi menfaatlerini satan işçi aristokratlarını bertaraf etmek, kendi refahlarını işçilerin kusduğu kanda arayan sahte sendikalistlerin tasallutunu önlemek, iş ihtilâflarını patronlara peşkeş çeken işçi mümessilleri saltanatını yıkmak kolay elde edilebilir neticelerden değildir."*

DİP sendikalarda yaşanan çifte standarda o kadar tepkilidir ki, bu nedenle tüzüğünü değiştirmiştir. DİP'in ilk tüzüğüne göre partinin feshi halinde partinin mallarının Milli Sendikalar Birliğine, bu birlik mevcut değilse İstanbul İşçi Hastanesine bırakılması öngörülmüştü (madde 31). Ancak daha sonra yapılan tüzük değişikliği ile bu hüküm tüzükten çıkarıldı (Demokrat İşçi Partisinin Programı ve Tüzüğü; 1950; Demokrat İşçi Partisinin Programı ve Tüzüğü, tarihsiz). İlginç bir nokta TİP tüzüğünün de DİP tüzüğü gibi, fesih halinde partinin mallarının Türk-İş'e, eğer Türk-İş mevcut değilse İstanbul İşçi Hastanesine bırakılmasının öngörülmüş olmasıdır (TİP, 1961). Bu süreklilik Arsal ve Güzelce'nin TİP'in kuruluşundaki rolleri ile izah edilebilir.

Üç Sisyphus: Arsal, Kuran ve Güzelce

DİP'in önde gelen üç ismi Genel Başkan Orhan Arsal, İkinci Başkan Üzeyir Kuran ve Genel Sekreter İbrahim Güzelce yaşamları boyunca siyasal ve sendikal alanda etkili olmuş, uzun soluklu sendikacı ve siyasetçilerdir. Arsal siyasal alanda, Kuran ve Güzelce ise hem siyaset hem de sendikal alanda yaşamları boyunca mücadele etmiş ve iz bırakmış isimlerdir. Üçü de siyasal ve sendikal yaşamın sıkıntılarını, acılarını yaşamış; idealleri nedeniyle işsiz kalmış, sürülmüş, kavga etmiş, hayal kırıklığına uğramış,

zaferle sonuçlanan mücadelelerde olduğu kadar bir çok kez başarısızlıklarda da pay sahibi olmuş uzun yol koşucularıdır. Tıpkı Sisyphus efsanesinde olduğu gibi her defasında geri yuvarlanan taşı tekrar yüklenip dağın tepesine taşımaktan hiç yüksünmemişlerdir.

"Nevi Şahsına Münhasır" Bir Siyasetçi: Orhan Arsal

Partinin kurucusu ve Genel Başkanı olan Orhan Nurullah Arsal, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye, Demokrat İşçi Partisi'nden Cumhuriyetçi Köylü Partisi'ne, Türkiye İşçi Partisi'den Türkiye Birlik Partisine devam eden oldukça değişik bir siyasal öyküye sahiptir. Marksist olmayıp "marksolog" olmakla övündüğü belirtilen Orhan Arsal'ın en önemli özelliklerinden biri çok güzel konuşup kitleleri etkilemesiydi. Kendine aşırı güvenli olduğu anlatılmaktadır. Bu işleri kendinden başka bilen olmadığına içtenlikle inanırdı. Kendisi gibi düşünmeyenlerle çalışmayan tipik bir "tek adam" idi (Çelik, 2010b; 44).

Avukat Abdurrahman Adil'in oğlu olan ve kendisi de bir avukat olan Orhan Arsal 1905 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Yüksek Ticaret ve Paris Yüksek Mali İlimler Mektebinden mezun olan Arsal, Paris Hukuk Fakültesi'nden lisans ve doktora derecesine sahiptir. Arsal İstanbul Hukuk Fakültesi'nde amme ve devletler umumi hukuku doçentliklerinde bulunmuş[8] ve İstanbul Barosu Başkanlığı yapmıştır (İstanbul Barosu Arşivi). Arsal'ın 1930'lu yıllarda CHP içinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Arsal'ın Halkevlerinde vermiş olduğu konferanslar Cumhuriyet Halk Partisi ve Ankara Halkevi tarafından *Devletin Tarifi* ile *Hukukta Diyalektik Hareket* adıyla basılmıştır (Arsal, 1938a; Arsal 1938b). Babası gibi bir avukat olan Arsal 1956'da Baro Başkanlığı'na seçilmiş ancak kısa bir süre sonra istifa etmiştir.

1950 seçimlerinde DP'den aday olan Arsal 1950-1955 arasında DİP Genel Başkanlığını yürütmüştür. DİP'in sönümlenmesinin ardından da aktif politikaya devam eden Arsal 1957'de CMP listesinden 7. sırada İstanbul Milletvekili adayı olmuştur

[8] Mehmet Ali Aybar da 1942'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde devletler hukuku doçenti olmuştur.

(Milliyet, 27.10.1957). Arsal 1958'de CMP İstanbul İl Başkanlığı görevine seçilmiştir (Milliyet, 12.11.1958).

Fotoğraf 3: Orhan Arsal, Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

1960'lı yıllarda Arsal'ı bu kez TİP'te görmekteyiz. Tüzüğün yazımından genel sekreterliğe kadar çeşitli görevler üstlenecektir. TİP kurucusu ve ilk Genel Başkanı sendikacı Avni Erakalın, Orhan Arsal'ı kuruluş aşamasında tüzüğün yazımı için çağırdıklarını, Arsal'ın çağrılarına uyarak ve son ana kadar kurucu olacağı hevesiyle gece gündüz çalıştığını anlatmaktadır (Çelik, 2010, 388). Ancak sendikacılar TİP'in kuruluşunda aydınlara yer vermeyecektir. Arsal'ın TİP kurucularının tüzük için kendisini çalıştırıp kurucu yapmamalarına çok içerlendiği anlaşılmaktadır. Daha sonra TİP kurucuları bir program hazırlanması için, aralarında Arsal'ın da olduğu Aybar ve arkadaşları ile bir araya gelecektir. Bu toplantıda Arsal, tepki olarak program çalışmalarına ka-

tılmayacağını açıklamış, bunun üzerine DİP'te başkan ve genel sekreter olarak birlikte çalışmış olan Güzelce ile Arsal arasında sert bir tartışma yaşanmıştır. Güzelce, bu tartışmadan aydınlar ile çalışılmayacağı sonucunu çıkartmıştır (Aybar, 1988; 177).

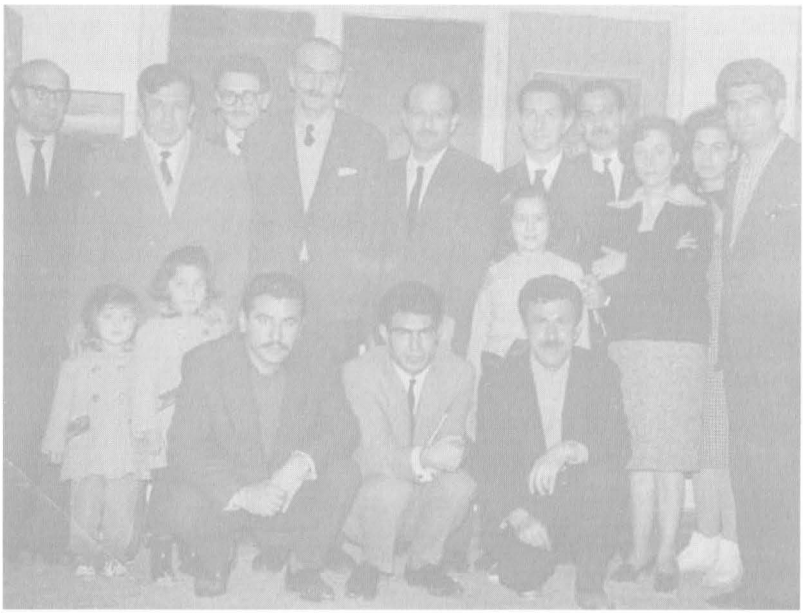
Arsal'ın adı TİP genel başkanlığı için de gündeme gelmiştir. TİP'in kuruluş sürecinde kurucuların parti genel başkanlığını almasını önerdikleri kişilerden hiçbiri, bu göreve yanaşmamıştır. Tek istisna, Orhan Arsal'dır. Buna karşı, Orhan Arsal'ın liderliğini de sendikacılar istememektedir.[9] Bunun nedeni Arsal'ın DİP döneminde bir süre partililere sendikalarda görev almamaları için verdiği karardır. Bu yüzden tek istekli olmasına rağmen Arsal'a liderlik teklif edilmemiştir (Varuy, 2010; 35).

Arsal'ın genel başkanlığı ikinci kez, bir yıl sonra TİP'in bu kez aydınlardan başkan aradığı 1962 yılı başlarında da gündeme gelecektir. Aranan aydın başkan adayları arasında Arsal'ın da adı geçmektedir. Arsal ve Aybar üzerlerinde en çok konuşulan olası başkan adayları durumuna gelmiştir (Ünsal, 2002; 93).[10] Ancak sendikacıların tercihi Aybar olacaktır. Bazı tanıklıklara göre Arsal kendisini TİP'in doğal Genel Başkanı sayardı. Bunun nedeni kurucu sendikacıların kendisini genel başkan seçecekleri ancak yurt dışında olduğu için Aybar'ın genel başkan olduğuna inanmasıdır. Aybar ile Arsal arasında bu nedenle gerilim olduğu ve Aybar'ın Arsal'a güvenmediği belirtilmektedir (Kanbolat, 1979; 86). Kanbolat'ın Aybar'a atfen yazdığı bir iddiaya göre, Aybar'a göre Arsal inançlı bir kişi değildir: "Onun bütün amacı, milletvekili veya senatör olmak ve kürsüye çıkıp doludizgin konuşmaktır. Bu olanağı kendisine verecek herhangi bir partiyle işbirliğine hazırdır. Ama Orhan Arsal, bu masum arzusunu bir türlü gerçekleştiremedi. TİP içinde kendisini sevmiyenler vardı, fakat sevenleri de çoktu" (Kanbolat, 1979; 141-142).

---

[9] Partiye kimin başkanlık edeceği konusunda çeşitli isimler ortaya atıldı. Sendikacılar arasında Bahir Ersoy, Nuri Beşer, Seyfi Demirsoy, Avni Erakalın, İbrahim Güzelce ve Kemal Türkler'in adı geçerken, sendika dışından ise Orhan Tuna, Cahit Talas ve Orhan Arsal'dan söz ediliyordu. Aydın adaylar arasında düşünülen Tuna, o sıralarda ABD'de bulunduğundan, öneriyi geri çevirdi. Talas reddetti. Arsal'ın başkanlığı üzerinde durulmadı bile (Ünsal, 2002; 79).

[10] TİP başkanlığı için adı geçen aydınlar arasında Orhan Tuna, Cahit Talas, İrfan Emin, Sadi Irmak, Z. Fahri Fındıkoğlu, Cemil Sait Barlas ve Nadir Nadi de yer almaktadır (Ünsal, 2002; 93).

Fotoğraf 4: Arsal Türkiye İşçi Partililer ile bir arada. Arsal sol başta ayakta (Halit Çelenk Arşivi)

Aybar'ın parti başkanlığına seçilmesinden kısa bir süre sonra 22 Şubat 1962'de yeni bir Merkez İcra Komitesi seçildi. Komite yedi üyeden oluşuyordu. Bunların ilk dördü kurucu sendikacılar arasından geliyordu (Kemal Türkler, Şaban Yıldız, İbrahim Denizcier ve İbrahim Güzelce), Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal ve Olcayto İlter ise avukatlar kanadıydı (Ünsal, 2002, 97). Arsal, Ağustos 1962'de Rüştü Güneri ve Kasım 1962'de İbrahim Güzelce ile birlikte TİP Genel Sekreteri seçilmiştir (Sargın, 2001). Bu arada Arsal 1963 seçimlerinde TİP adına radyo konuşmalarından birini yapmış ve bu konuşması çok beğenilmişti.[11] Arsal 1964'te yapılan TİP Birinci Büyük Kongresinde "İşçi Olmayan Kesim" arasından Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi (Sargın, 2001; 1093). Şubat 1964'e değin Genel Sekreterliği yürütecek olan Ar-

[11] Orhan Arsal, Aybar'dan sonra ikinci radyo konuşmasını yapmıştı. Bu konuşma parti içinde çok beğenilmişti. Cüneyt Gökçer'in, Arsal'ın konuşmasını dinlediği ve hayran kaldığı "ben bile ancak bu kadar güzel okuyabilirdim" dediği aktarılmaktadır. Arsal'ın konuşmasından sonra Ankara Sıkıyönetim komutanlığının partiyi kapatmak istediği belirtilmektedir (Kanbolat, 1979; 122).

sal, zamanla Aybar ile çeşitli konularda görüş ayrılığına düşecektir. 1964 yılında parti yönetimine verilen muhtıraya[12] daha sonra katılan Arsal partiden ihraç edilecektir (Varuy, 2010; 170-171; Ünsal, 2002; 276, 295). Böylece TİP'e başkan olmayı hayal eden Arsal iki yıl sonra partinin dışında kalacaktır.

Arsal daha sonra Türkiye Birlik Partisi'ne katılmıştır. Arsal 1969 seçimlerine Birlik Partisi'nden girmiştir (Milliyet, 26.08. 1969). 29 Kasım 1969'da yapılan Birlik Partisi Kongresinde Mustafa Timisi Genel Başkanlığa Orhan Arsal ise Genel Başkan Yardımcılığına getirildi. Arsal, Birlik Partisi Kongresinden sonra Partinin program ve tüzüğünün yeniden yazılması için kurulan komisyonda görev alır (Kanbolat, 1979; 141-142). Arsal Türkiye Birlik Partisi programını hazırladığı için Sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmıştır. Arsal'ın yargılanma nedeni, parti programında yer alan "Birlik Partisinin şiarı olarak Türkiye halkları cumhuriyetini kurtarmaktır" ifadesinden dolayı TCK'nın 142/3 maddesine göre 3 yıla kadar hapsi istenmiştir (Milliyet 01.12.1972).

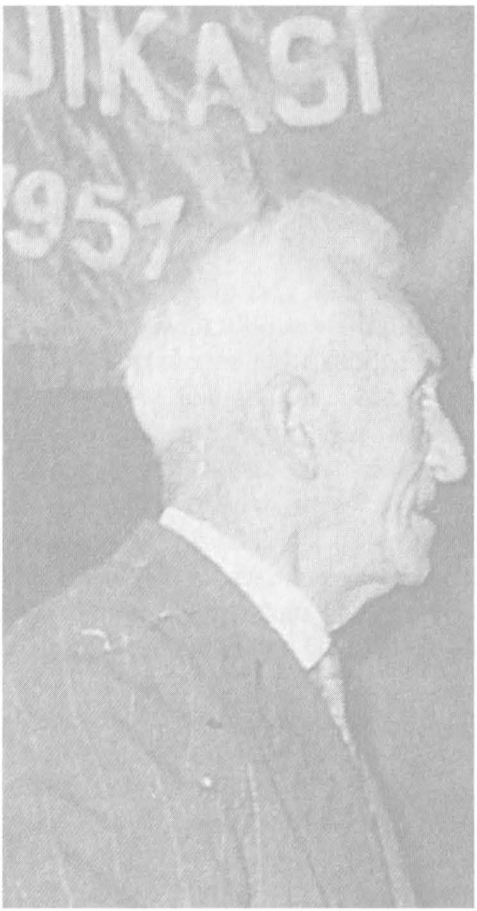
Arsal, sözünü sakınmayan sivri üslubu ile tanınmış ve avukat olarak da çeşitli davalarda yaptığı etkili savunmalarla adından söz ettirmiştir. 27 Mayıs'ın ardından Yassıada yargılamaları sırasında DP'li Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'nın avukatlığını üstlenmiştir. 12 Mart'ın ardından ise Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) davasının avukatları arasındadır. Cihan Alptekin ve arkadaşlarının davasında sorgu devam ederken savcı ile avukatlar arasında tartışma çıkmış ve aralarında Orhan Arsal'ın da bulunduğu avukatlar mahkeme salonunu terk etmiştir. Salonu terk eden avukatlar hakkında soruşturma açılmış ve Arsal gözaltına alınmıştır (Milliyet, 15.10.1971). Daha sonra açılan davada salonu terk eden avukatlar hakkında hapis cezası istenmiştir (Milliyet, 06.06.1972) Arsal 28 Mart 1973 tarihinde kalp krizi sonucu yaşamını yitirmiştir. Arsal öldüğünde Türkiye Birlik Partisi Genel Başkan Yardımcısıdır (Milliyet, 29.03.1973).

---

[12] Parti yönetimine verilen muhtıra, parti tüzüğünün 53. Maddesi gereğince yapılan çift sandık uygulamasının (işçi kesiminden olanlarla olmayanların ayrı ayrı seçilmesi) kaldırılmasını hedefliyordu. Muhtırada aralarında İsmet Sungurbey, Doğan Özgüden, Fethi Naci, Selahattin Hilav, Şükran Kurdakul, Demir Özlü, Edip Cansever, ve Turgut Kazan'ın da olduğu 22 üyenin imzası vardı (Varuy, 2010; 107-108).

İşçilerin Üzeyir Babası: Üzeyir Kuran

Üzeyir Avni Kuran, 1891 yılında Kosova'da doğdu. Selanik Sanat Mektebini birincilikle bitirdi. Okul adına Budapeşte'ye gönderildi. Burada Lang fabrikasında meslek ve Şark Akademisinde Macarca öğrendi. Kuran Macaristan'da işçi cemiyetine girdi. 1913 yılında İstanbul'a gelen Kuran İstanbul Zeytinburnu Mermi Fabrikasına girdi ve daha ziyade İmalatı Harbiye işçilerinin örgütü olan Osmanlı San'atkaran Cemiyeti'ne üye oldu. Kuran'ın bu dönemden üç arkadaşı milletvekili olmuştur. Bunlar Numan Usta[13], Eşref Usta ve Çerkes Süleyman' dır. Bunlar dönemin işçi milletvekilleriydi (Gece Postası, 5 Eylül 1951). 1917'de 11 ay süreyle staj için Almanya'ya gitti ve bazı askeri fabrikalar için satın alınan makinelerin kurulumunu ve çalıştırılmasını öğrendi (Robinson, 1952). Mütareke döneminde Zeytinburnu fabrikasında gizli bir örgüt kurarak işgalci askerlere karşı baskınlar düzenledi. Bir baskın nedeniyle bir hafta kadar gizlendiği için fabrikaya gidemeyince işten çıkarıldı. Ardından Şark Şimendiferleri Şirketinin

Fotoğraf 5: Üzeyir Kuran

[13] Numan Usta, 1919 seçimlerinde Osmanlı Amele Fırkası'ndan mebus seçilmiştir (Tunaya, 1986, 330).

Yedikule'deki atölyesinde ustabaşı olarak çalışmaya başladı (Sülker 1980c). Kuran'ın kendi ifadesine göre Mütareke sonrasında İleri İşçi Partisi'ne üye olur.[14] Ancak partinin idare heyeti divanı harbe sevk edilir. Üzeyir Kuran, isminin Arapçada Aziz ismine benzer yazılması nedeniyle Aziz olarak aranır ve tutuklamadan kurulur (Gece Postası, 6 Eylül 1951).

Kuran 1920'de 13 arkadaşıyla birlikte Şark Şimendiferleri Teavün Cemiyeti'ni kurdu. 1923 yılındaki şimendifer işçileri grevinde etkin rol oynadı (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi; 1988, 305). Kuran, grev sırasında grevciler adına "işçi murahhas" olarak işçi isteklerini savundu. Grev başarıya ulaştı. Kuran işçi murahhası (delegesi) olarak ün salınca bu yüzden görev yeri değiştirilerek Balya Karaaydın Kurşun Madenleri İşletmesi'ne gönderildi (Sülker, 1980c).

Kuran 1926 yılında İstanbul'a dönünce Tramvay İdaresine girdi ve Tramvay İşçileri Cemiyeti'nin başkanlığını üstlendi. Şirkette toplulukla iş ihtilafı çıkarılmasına öncülük etti. Ancak şirketin taleplerini kabul etmemesi üzerine grev kararı alındı. Grev dokuz gün sürdü (1928). Ancak hükümet ne pahasına olsun greve son vermek istedi. Bunun üzerine grev sona erdirildi. Grevci işçilerden 70-80 kişi işe alınmadı. Kuran da grevi örgütlediği için Nafia Vekaletinin emriyle işten çıkarıldı. Kuran işten çıkarıldıktan sonra bir süre serbest çalıştı ve 1932'de Belediye'de yollar şubesinde baş makinist oldu (Gece Postası, 6 Eylül 1951; 7 Eylül 1951). 1952 yılında DP tarafından buradaki işinden de çıkartıldı. Kuran, 1947'de kurulan Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'nın (daha sonra Türkiye Maden-İş adını aldı) 1950 ve 1951 yıllarında yapılan genel kurullarında genel başkanlığa seçildi. 1954'te Sendika başkanlığından ayrıldıktan sonra Maden-İş Sendikasında ve daha sonra Gıda-İş Sendikasında danışman olarak çalıştı. Muhalif görüşlerine rağmen oldukça yüksek oy alarak İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yönetim kurulu üyeliğine seçildi (1951). DP'li sendikacılarla sert polemikler yaptı. Bu polemikler büyük yankı uyandırdı (Sülker, 1980c).

Kuran, etkili bir hatipti. Sülker, Kuran'ı tanımasını şöyle anlatır: "Çalışma raporu üstüne söz alan uzun boylu zayıf ve gür

[14] Tunaya'nın çalışmalarında (1952 ve 1986) bu adla bir partiye rastlanmamıştır.

sesli ihtiyar-genç öyle bir konuşma yaptı ki biz gazetecileri hayran bıraktı. Hemen adını öğrenmek istedik (Gece Postası, 5 Eylül 1951). Üzeyir Kuran, 1951 yılında Kemal Sülker'e verdiği bir mülakatta nispi seçim sistemini savunmaktadır. Sülker nedenini sorduğunda, Kuran şöyle yanıtlar: "Ne olacak? İstanbul'dan milletvekili olarak hep işçi adaylar kazanacak. İşçilerin seçimi İstanbul'da mutlaka kazanacaklarından eminim. Bu ihtiyarlık halimle de şunu iddia edebilirim: İstanbul milletvekillerinin hepsinin işçi olacağı günleri göreceğim" (Gece Postası, 9 Eylül 1951). Üzeyir Kuran, 1965 seçimlerinde nispi temsil sistemine tanık oldu. İstanbul milletvekillerinin tümü işçi olmadı ama TİP'in parlamentoya soktuğu 15 milletvekili arasında işçi milletvekilleri de yer aldı ve işçilerin sorunları Mecliste daha yoğun biçimde dile getirildi.

Üzeyir Kuran sadece sendikacı değildi. Aktif siyasal yaşam içinde de yer almıştı. Üzeyir Kuran'ın 1920'li yıllarda Türkiye Komünist Partisi mensubu olduğu ve 1930'da TKP'den tasfiye edilenler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. TKP İstanbul Bürosu Sekreterinin 1924 tarihli bir raporunda Üzeyir Kuran'dan şöyle söz edilmektedir: "Bir ölçüde İttihatçı politikaya bulaşmış bir ustabaşı, komünistlerin propagandasıyla desteklenen güçlü bir kampanyadan sonra cemiyet [Şark Şimendiferleri] yönetimini patronların etkisinden söküp almayı başardı." (Akbulut ve Tunçay, 2013a; 138). 1926 tarihli bir başka TKP belgesinden ise Üzeyir Kuran'ın *Orak-Çekiç* gazetesi[15] çevresinden olduğu anlaşılmaktadır (Akbulut ve Tunçay, 2013b; 207).[16] Kuran'ın o dönemde parti içinde işçilerin başını çeken ve fraksiyon çekişmelerinin içinde yer aldığı belirtilmektedir (Kundakçı, 2005, 48-50).[17] Dönemin TKP yayın organları da bu iddiayı doğrular nite-

---

[15] 1925'te İstanbul'da komünistlerin çıkardığı işçilere yönelik gazete. Toplam 7 sayı yayınlanmıştır ve Takrir-i Sukûn'u takiben kapatılmıştır (Tunçay, 1992, Akbulut ve Tunçay, 2013a).

[16] Söz konusu TKP belgesinde Tramvay İşçileri Cemiyeti yöneticilerinden Üzeyir ve Osman'dan "yaygaracı" ve "ateşleri kesiliveren bilinçsiz unsurlar" olarak söz edilmektedir.

[17] "Güzel, natuk bir adam. İşçilere çok güzel hitap ediyor. Öyle vurguncu sendikacılardan değil ama polis endişesini de kabul etmiş. Her halde Milli Emniyet'e söz vermiş parti aktivitesini bırakmış. İşçi temsilcilikleri filan yaparak sendikalizm çizgisinde kalmayı tercih etmiş. Bunları Doktor [Hikmet Kıvılcımlı] anlattı" (Kundakçı, 2005; 48-50, 130).

liktedir. Türkiye Komünist Fırkası (TKF) Merkez Komitesi gazetesi Komünist'in 1929 tarihli bir sayısında 1928 Tramvay işçileri grevinin başarısız olması nedeniyle Kuran'a ağır suçlamalar yöneltilmektedir. (Tunçay, 1992; 180, 299, 376).[18] 1929'da yaşanan TKP tevkifatları sonrasında partiden uzak kaldığı anlaşılan Kuran, 1950'de bu kez yasal bir işçi partisi ile siyasete dönmüştür. Demokrat İşçi Parti kurucusu ve genel başkanvekili olmuştur. 1951 ara seçimlerinde partisinin İstanbul Milletvekili adayı olan Kuran, 1954 genel seçimlerinde de parti listesinden İstanbul Milletvekili adayı oldu. Kuran'ın seçim konuşmaları büyük ilgi gördü.

Kuran, siyasal baskılar nedeniyle bir kaç kez işten atıldı veya sürüldü. Son olarak 20 Nisan 1952 tarihinde Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikasının Taksim Cumhuriyet Gezisinde yapmak istediği pahalılığı, işsizliği ve kumaş dış alımını protesto mitinginin yasaklanmasının ardından Samet Ağaoğlu'nun bu mitingle ilgili meclis konuşmasına verdiği cevapları yüzünden DP tarafından Galata köprüsündeki işinden çıkarıldı.

31 Aralık 1961 günü İİSB tarafından düzenlenen Saraçhane mitinginde ilk konuşmayı o yapmıştı. Seyfi Demirsoy'a göre iki dakikalık konuşması ile mitingin amacını en iyi dile getiren Üzeyir Kuran idi. "Demagojiye kaçmayan hitabeti" ile Kuran döneminin en iyi işçi hatiplerinden biri olarak tanındı (Demirsoy, 1968). "Kitle önünde bu kadar güzel konuşan, ben bir Tahir Öztürk ve bir de Üzeyir Kuran'a rastladım. Saygın bir çehresi vardı, konuştuğunda çok coşku dolu bir hava yaratırdı. Batılı bir görüntüsü vardı" (Kundakçı, 2005, 130).

Kuran, Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1964'te TİP Merkez Haysiyet Divanı üyeliğine seçildi (Sargın, 2001; 1122). Kuran'ın başkanlığındaki Merkez Haysiyet Divanı, MYK tarafından sevk edilen 17 üyenin sevk işlemini reddetti ve

---

[18] TKF yayın organında Kuran'a yöneltilen ağır suçlamaların dönemin parti içi çekişmelerinin sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Yazıda şu ağır suçlamalara yer verilmektedir: "İstanbul'da Tramvay amelesinin grevi oldu. Tramvay kumpanyası var kuvvetile bu greve karşı hücuma geçti. Ameleyi dağıtmak için Üzeyir [Kuran] gibi satılmış unsurları grevcilerin içine saldırdı, polisi, jandarmayı, grev bozgunculanını ayağa kaldırdı." Bu değerlendirmeleri büyük bir ihtiyat payı ile okumak zorunludur. Çünkü aynı dönemde parti yayın organlarında "Nazım Hikmet ve Hempasının Hakiki Çehresi" başlıklı yazılarla Nazım Hikmet'e de ağır hakaretler edilmiştir. Dahası Nazım Hikmet partiden kovulmuştur (Tunçay, 1992; 180, 299, 376).

bu üyeleri akladı (Sargın, 2001, 1966). Kuran'ın TİP'te tasfiyeye karşı çıkmasının nedenleri arasında geçmişte kendinin yaşamış olduğu tasfiye deneyimin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Kuran, Merkez Haysiyet Divanı üyeliğini ölümüne kadar sürdürdü. Kuran 1968 yılında 77 yaşında öldü.

Üzeyir Kuran, sendikal harekette "Üzeyir Baba" olarak anılırdı. Etkili hitabeti yanında işçi-işveren mücadelesinde kararlı ve sert tutumu ile bilinirdi. Şöyle derdi: "işveren sana haksızlık mı yaptı, al odunu vur kafasına." Karşıt görüşlü sendikacılar da Kuran'ın hakkını teslim edecekti. Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, ölümü üzerine yazdığı "Bir Büyük Sendikacının Ardından" başlıklı yazıda Kuran için "Tehlikenin üzerine yürüdü. Cepheden kaçtığını, arkadaşlarını yarı yolda bıraktığını kimse duymamıştır. İsyankar ruhlu idi" diyecektir (Demirsoy, 1968). Üzeyir Kuran, Şaban Yıldız ve Seyfi Demirsoy gibi Rumeli göçmeniydi. Tramvay işçilerinden DİSK'e bir sendikal geleneğin, Türkiye Komünist Partisi'nden DİP ve TİP'e bir siyasi geleneğin, mirasın ve deneyimin taşıyıcısıydı.

"Mürekkep Yalamış" Sendikacı: İbrahim Güzelce

İbrahim Güzelce "mürekkep yalamış sendikacı" ve "ideolog" sendikacı olarak bilinmektedir. Sina Pamukçu'ya göre, Güzelce öbür sendika liderlerinin hiçbirine benzemez. Önemli bir "resmi" eğitimden geçmemişti ama kelimenin tam anlamıyla kendi kendini yetiştirmişti. Güzelce, sendikal hareketin entelektüellerindendi. Sendikacılığı yanı sıra *Forum ve Sosyal Adalet* gibi dergilerde ve günlük gazetelerde yazıları yayımlandı. Açık sözlüydü ama deli dolu değildi. Sistematik çalışırdı (Çelik, 2010b, 43-44). 1922 yılında İstanbul'da doğdu. Öğrenimini Matbaacılık Meslek okulunu tamamladı. Zorunlu hizmetini Urfa Belediyesi matbaasında tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü ve sonra kimi gazete ve basımevlerinde dizgicilik yaptı. 1946 yılında Basın Teknisyenleri Sendikası'na girdi.[19] 1948'de bu sendikanın genel sekreterliğine seçildi. 1963-1967 yılları arasında sendikanın genel başkanlığını yürüttü. Basın-İş Sendikası 1967'de DİSK'in kurucu sendikaların-

[19] Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği 1947 yılında İstanbul Basım Makinistleri Sendikası adını aldı.1963 yılında sendikanın adı Basın-İş olarak değiştirildi.

dan biri oldu. Güzelce, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde de çalıştı.

Demokrat İşçi Partisi'ne giren Güzelce partinin yönetim kurulu üyeliğini ve bir süre genel sekreterliğini yaptı. 1957 seçimlerine Hürriyet Partisi'nin İstanbul adayı olarak katıldı ancak kazanamadı.[20] Güzelce ile birlikte Hürriyet Partisi'ne giren sendikacılar arasında Avni Erakalın ve Salih Özkarabay da bulunmaktadır. Üç sendikacı partinin İşçi komitesinde çalıştı (Çelik, 2010, 371).

Güzelce 27 Mayıs'tan sonra muhalif sendikacılar tarafından oluşturulan İdealistler (Onlar) Grubunun içinde yer aldı. Grup yaptığı bir basın toplantısında "yıllardan beri işçi davalarını bir tarafa bırakıp kendi şahsi menfaatleri için midelerini doldurmakta olan bir kısım sendikaların partizan idarecileri efkari umumiye nezdinde protesto edilmiş ve istifaları istenmiştir" (Çelik, 2010, 354).

Güzelce işçi sınıfın siyasallaşması konusunda kafa yoran bir sendikacıydı. 1960'ta kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ile ilgili Forum'da bir değerlendirme yazan İbrahim Güzelce ülkemizde sosyalist ve işçi partilerinin bizzat dayandığı sınıf tarafından anlaşılamadığını, anlaşılamadığı için de işçi sınıfının desteğini kazanamadığını belirtmektedir. Güzelce, sosyalist partilerin ülkemizdeki başarısızlığını üç nedene bağlamaktadır: 1) Çalışan sınıfın sosyalizm hakkında bilgi sahibi olmaması ve partilerin bu konudaki faaliyetlerini halka indirememeleri, 2) Sosyalist kelimesinin halka yanlış aksettirilmesi, sosyalistlerin baskıya maruz kalması ve bunun halkta yarattığı endişe, 3) Sosyalist partilerin Türkiye gerçeklerine uygun bir çalışma tarzından çok dogmatik ilkelere bağlı kalması. Güzelce, bir sosyalist veya işçi partisinin İngiltere ve Kuzey ülkelerinde olduğu gibi çalışan sınıfa hürriye-

[20] 1957 seçimlerinde çok sayıda sendikacı milletvekili adayı oldu. CHP İstanbul'dan Seyfi Demirsoy, (İİSB Başkanı), Yusuf Sidal (İİSB'nin ilk Genel Sekreteri, Maden-İş kurucusu), Ali Rıza Arı (Eski Milletvekili), Bursa'dan Hasan Özgüneş (Güney İşçi Sendikaları Başkanı) ve İzmir'den Burhanettin Asutay'ı (Ege İşçi Sendikaları Federasyonu yöneticisi ve Sürücüler Sendikası Başkanı) aday gösterdi. DP, Liman ve Dok Sendikası Başkanı Mahmut Yüksel, Gemi Adamları Sendikası Başkanı Rüştü Güneri, Bursa Mensucat İşçileri Sendikası Başkanı Recep Kırım ile sendikacı Ahmet Ünal ve Necati Diken'i aday gösterdi. Hürriyet Partisi ise İbrahim Güzelce (Basın-İş Başkanı), İsmail Aras (Toleyis Federasyonu Başkanı) ve Avni Erakalın (Tekstil Genel Sekreteri) gibi adaylara yer vermişti. (Çelik, 2010,; 295)

tin ve bolluğun kapısını açabileceğini yazmaktadır (Güzelce, 1960). Güzelce bu yazısından yaklaşık bir yıl sonra Türkiye İşçi Partisi kurucuları arasında yer alacaktır. Güzelce'nin tutumu TİP kuruluşuna giden yolun tesadüfî değil, bir arayışın ürünü olduğunu göstermektedir. Güzelce gerek 1946 sosyalist partilerinin gerekse DİP'in başarısızlığından çıkardığı derslerle TİP'in kuruluşunda yer almış gibidir.

TİP kurucuları arasında yer alan Güzelce, partide kısa bir süre genel sekreterlik ve İstanbul İl Başkanlığı görevlerinde bulundu. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesinde önemli rol oynadı. Güzelce'nin Aybar ile parti kuruluşundan önce ilişkisi vardı. Aybar ve arkadaşlarının Güzelce vasıtasıyla TİP'in kuruluş çalışmalarını izledikleri ve TİP'in kuruluşu kesinleşince kurmayı planladıkları partiden vazgeçtikleri belirtilmektedir (Çelik, 2010, 388). Ancak Aybar ile bu yakınlığına rağmen, Güzelce daha sonra Aybar'ın yönetim tarzını eleştirerek Merkez Yürütme Kurulu'ndan istifa edecektir.

Güzelce'nin Türk-İş'in 1966'daki 6. Genel Kurulunda aday olduğu belirtilmektedir. Hilmi Güner'e göre Muzaffer Daysal, genel sekreter yardımcılığı için aday gösterilmiş, ancak İbrahim Güzelce arkadaşlarını dinlemeyerek aday olmuş ancak seçilememiştir (Algül, 2013; 142). Güzelce, Basın-İş Sendikası Başkanı olarak 1967'de DİSK'in kurucuları arasında yer aldı ve DİSK'in ilk genel sekreteri seçildi. Aynı yıl DİSK Genel Sekreterliği'nden ve Basın-İş Genel Başkanlığı'ndan ayrılarak Federal Almanya'ya gitti. DGB yabancılar bürosunda çalıştı. Sina Pamukçu'ya göre tam olgun zamanında bir şeylere küserek, sendikayı, partiyi bırakarak, eskiden olduğu gibi basın işkolunda çalışmak üzere Almanya'ya gitti. Kemal Türkler'in çağrısı üzerine 1975 yılında tekrar Türkiye'ye dönerek DİSK'in Genel Sekreterlik görevini üstlendi. Güzelce'nin DİSK' tekrar Genel Sekreter olması ve Güzelce'nin Genel Sekreterliği döneminde TKP'nin DİSK'te etkinliğinin artması çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Pamukçu'ya göre Türkler'in Güzelce'yi çağırmasının nedeni Kemal Sülker'in DİSK'in yeni dönemi için yeterli olmayacağını düşünmesidir. Pamukçu'ya göre Güzelce kendi ağırlığı olan bir Genel Sekreterdi. Türkler ile ve o dönem DİSK'teki TKP'li uzmanlarla tartışmaya girmekten çekinmezdi (Çelik, 2010b; 43). Güzelce'nin TKP üyesi olduğu yönünde TKP çevrelerinde farklı iddialar söz

konusudur. TKP üyesi olduğunu ileri sürenler olduğu gibi bunu kesinlikle reddedenler de söz konusudur (Algül, 2013; 262-263). Ancak üyelik tartışmaları bir yana TKP'nin Güzelce döneminde DİSK'teki etkinliğinin artmaya başladığı bilinmektedir. Dahası Güzelce'nin DİSK'in TKP'nin etkisi ve hakimiyeti altına girmesinde belirleyici rolü olduğu yönünde görüşler de söz konusudur (Koç ve Koç, 2008; 285). Güzelce, hazırlıklarını yürüttüğü 1923 sonrasının ilk yasal ve kitlesel 1 Mayıs kutlamasını göremeden, uzun yıllar önce yakalanmış olduğu anlaşılan hastalıktan kurtulamayarak 11 Nisan 1976 tarihinde öldü.

Sonuç: Demokrat İşçi Partisi'nin Sönümlenmesi ve Etkileri

(Demokrat) İşçi Partisi Üçüncü Genel Kongresinden sonra (14 Ağustos 1955) politik yaşamdan silindi. Demokrat İşçi Partisi, kalıcı bir siyasi varlık gösteremeyen ve beş yıllık faaliyeti sonrasında sönümlenen bir sol-işçi partisi deneyimi olmuştur. DİP kalıcı bir siyasi parti olmasa da daha sonra özellikle TİP deneyimi açısından takip edilebilecek izler bırakmıştır. Sendika-siyasi parti ilişkileri açısından da özgün bir tutum sergilemiştir. Özellikle dönemin ana akım siyasi partilerinin sendikalara yönelik vesayetçi tutumuna şiddetle karşı çıkmış ve sendikaların siyasi partiler karşısında bağımsızlığı savunmuştur.

Demokrat İşçi Partisi'nin kalıcı ve etkili olamamasının çeşitli nedenleri olduğunu söylemek mümkündür. DP döneminin otoriter ve vesayetçi ortamında işçi ve sendikacıların sosyalist eğilimli bir partiye yönelmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Muhalif oluşumların, ılımlı sendikacılar tarafından dahi komünistlikle itham edildiği yoğun antikomünizm koşullarında DİP'in güçlenmesi zordu. Sosyalist kadroların art arda yaşadığı iki büyük tevkifat dalgası nedeniyle partiye omuz verecek kadro sayısında ciddi bir sıkıntı çekilmesi kaçınılmazdı. Öte yandan sendikacıların ezici çoğunluğu ana akım partiler etrafında mevzilenmişti. Özellikle kamu işletmelerinde yoğunlaşan sendikalar hükümetle iyi ilişkiler geliştirmek kaygısı içindeydi.

DİP Genel Başkanı Orhan Arsal'ın kişisel özelliklerinin, sert ve iğneleyici söyleminin sendikacılarda rahatsızlık yaratmış olması ise bir başka ihtimaldir. Partinin üyelerini 1953 yılına kadar

sendikalarda çalışmaktan men etmesi ise sendikalarla bağların zayıflığı konusunda bir diğer etken olarak değerlendirilebilir. Kurucuları arasında işçi ve sendikacılar olmasına rağmen TİP gibi sendikacılar tarafından kurulmuş bir parti değildi. Sülker, işçilerin politika hayatında deney kazanmalarında DİP'in de katkısı olduğunu belirtmektedir (Sülker, 1975; 65-67). DİP'in TİP'in kurulmasında izler bıraktığını, sendika siyaset ilişkisi konusunda özgün bir tutum sergilediğini, kadrolarının bazılarının 1960'li yıllarda aktif olduğunu görmekteyiz. Türkiye İşçi Partisi'nin programının amaç maddesi neredeyse DİP'in tüzük maddesinin aynısıdır. Varuy bu durumu program ve tüzüğün hazırlanışına katılan Arsal'a bağlamaktadır (Varuy, 2010, 20).

DİP 1950'lerin henüz sınıfın siyasi ve sendikal olgunluğa erişmediği koşullarında atılmış iradi ve "idealist" bir adımdır. Partinin önde gelen üç ismi Arsal, Kuran ve Güzelce DİP öncesi ve sonrasında da sosyal adalet mücadelesinin Sisyphus'ları olmayı hak edecek kadar direngen ve inatçı insanlardır. DİP'in kıymeti zamanında anlaşılamamış olsa da başka mücadele deneyimleri ve birikimleri ile birlikte 1960'larda ayağa kalkacak olan Türkiye işçi sınıfının oluşumunda mütevazı bir katkı olduğunu teslim etmek lazımdır.

EK: DEMOKRAT İŞÇİ PARTİSİNİN PROGRAMI[21]

I. ESASLAR

Madde 1- Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturacak, dünya çapında tarihî vazifesini tam bir serbestiyle ifaya imkân verecek, halkın kendi iradesile kendi kendini hiç bir kayıd ve şarta bağlı olmaksızın idare eylemesini temin edecek ve bilhassa hiç bir şahıs, sınıf, zümre, hizib veya teşekkülün kanun fevkine çıkabilmesine mesağ verıniyecek her türlü mevzuatı tesis ve tatbik etmek; Demokrat İşçi Partisinin esas gayesidir.

Madde 2- Bu gayeyi tahakkuk ettirebilmek için, hattâ kanun vâzının bile tebdil veya tağyir veya ihmâl edemiyeceği, aşağıda

[21] Parti program ve tüzüğünün iki baskısı mevcuttur. Bunlardan biri 1950 tarihlidir. Diğeri ise daha sonra basılmış olmakla birlikte tarihsizdir. Yayınladığımız metin tarihsiz sonraki baskıdır. Program metninin özgün baskısındaki ifadeleri olduğu gibi koruyarak aktardık.

yazılı «temel hükümler» in halk oyu ile Türk vatandaşları tarafından kabulünü temine çalışmak lüzumuna Demokrat İşçi Partisi inanır.

A) Hürriyetler:

a) Fikir ve Vicdan hürriyeti: Her ferd dilediği ilmi, felsefi veya siyasi içtihada sahib olmakda tamamen serbest olduğu gibi, tabiat üstü bir varlığa inanıp inanmamak hürriyetine de mutlak bir şekilde mâliktir. Bu itibarla, düşünüş veya inanış hususlarından dolayı hiç kimse hiç bir veçhile muaheze olunamaz.

b) Söz ve yazı hürriyeti: Herkes düşünce ve inançlarını dilediği gibi söylemek ve yazmakda serbesttir. Hiç kimse, hususi veya umumi bir zarar hasıl olmadıkça söz veya yazısından dolayı muaheze olunamaz.

c) Okuma ve Okutma hürriyeti: Herkes dilediği şeyi dilediği yerde dilediği kimseden öğrenmek ve kanunların tesbit eylediği ehliyeti haiz olmak şartile, dilediği şeyi dilediği yerde dileyene öğretmekte serbesttir.

d) Birleşme ve Toplanma hürriyeti: Herkes ahlâk, âdab ve temel hükümlere muhalif olmayan herhangi bir gayeyi tahakkuk ettirmek için hiç bir müsaadeye ihtiyaç olmaksızın dilediği teşkilâtı kurmak veya dilediği teşkilâta katılmakta serbesttir. Sükûnu ihlâl etmemek şartile umumi içtima, nümayiş ve grev serbestisi mutlaktır.

B) Haklar:

a) Yaşama ve Çalışma hakkı: Her Türk vatandaşının hayatı mânen ve maddeten Devlet teminatı altındadır. Bu sebeple, hayatını ve meskenini bizzat temin edemiyen kimseleri Devlet himaye eder. Herkes dilediği yerde ve dilediği işde çalışmakta serbesttir. İş bulamıyan vatandaşlara iş ve çalışma imkânlarını temin eylemek Devletin vazifesidir.

b) Bakım: Devletin sıhhî ve içtimai Muavenet Teşkilâtından hastahane, sanatoryum, prevantoryum, süthane ve hastalıklarla mücadele müesseselerinden, İçtimaî (Hastalık, kaza, doğum, ölüm, işsizlik) sigortalarından istifade herkesin hakkıdır.

c) Yerleşme ve yer değiştirme hakkı: Dilediği yerde ikametgâh tesis ve memleket dahilinde veya haricinde seyahat etmek herkesin hakkıdır.

d) Siyasî haklar: Seçme ve seçilme hakkından hiç kimse istisna edilemez.

C) Masuniyetler:

1) Ferd masuniyeti: Üst ağır ceza mahkemesinin kararı olmadıkça hiç kimse tevkif edilemez. Her türlü inzibatî ve idari tehdid, tazyik ve fena muamele yasaktır. Şu kadar ki, meşhud cürüm halinde maznun derhal mahkemeye sevk edilmek üzere yakalanabilir.

2) Mesken masuniyeti: Üst ağır ceza mahkemesinin kararı olmadıkça hiç bir sebep veya vesile ile hiç kimsenin evine girilemez.

3) Mülkiyet masuniyeti: Mülk her türlü taarruzdan masundur.

Kanuna tevfikan umumi menfaat namını verilmiş bir istimlâk karan olmadıkça ve bedeli peşinen ödenmedikçe hiç kimsenin malı elinden alınamaz. Ancak, mülkiyet insanı istismara vesile teşkil edemez. Bu itibarla, sermaye ile iş münasebetini Devlet tanzim eder.

Madde 3- Demokrat İşçi Partisine göre, esas teşkilât dahil, hiç bir kanun yukarıda yazılı Temel hükümlere muhalif olamaz. Bu hususu temin edebilmek için her vatandaşa, her Türk hâkimi önünde. Temel Hükümlere veya Esas Teşkilâta muhalefet defini öne sürmek ve bilhassa Yüksek Adalet Divanı nezdinde Temel Hükümlere veya Esas Teşkilâta muhalif kanun, nizam veya kararların iptalini istiyebilmek hakkını tanımak lâzımdır.

Madde 4- Cemiyetin esası aile olmakla beraber, ailenin âciz kaldığı her hususu cemiyetin teminle mükellef olduğuna Demokrat İşçi Partisi inanır.

II. DEVLET TEŞKİLATI

Madde 5- **Demokrat İşçi Partisine** göre, halk hâkimiyeti Cumhuriyetle temin edilebilir. Cümhurreisi tek dereceli ve gizli reyle doğrudan doğruya millet tarafından beş sene için seçilir. Aradan beş yıllık bir devre geçmedikçe aynı 'şahıs tekrar seçilemez. Cümhurreisi icra kuvvetinin reisidir ve kendi namına hareket eden vekiller marifetile hükümeti teşkil ve idare eder.

Madde 6- Büyük Millet Meclisi Azalan dört senede bir doğrudan doğruya gizli ve nisbi rey ile millet tarafından intihap olunur. Temel hükümlere ve Esas teşkilâta uygun kanunlar yapmak, harb hali ilan etmek, sulh yapmak, milletlerarası akidleri kabul etmçk, devlet bütçesini müzakere, kabul ve mürakabe etmek; hususi ve umumi afda bulunmak, Cümhurreisinin muhakemesine karar vermek, Yüksek İktisad Meclisi âzalarını, Yüksek Adalet Divanı reis ve âzalarını, temyiz ve divanı muhasebat reis ve âzalarını seçmek Büyük Millet Meclisinin münhasır salahiyetlerindendir.

Madde 7- Azası, her meslekte en az on beş yıl hizmet görmüş üçer aslî ve üçer yedek üyeden müteşekkil Yüksek İktisad Meclisi dört sene için intihap olunur. Vazifesi gerek hükümet, gerek meclis üyelerinden birinin teklifi ve gerek re'sen Türkiye Cümhuriyetinin iktisadi ve İçtimaî faaliyetlerini beş sene için tedvir edecek plânları tanzimdir. Yüksek iktisat meclisi tarafından kanunlaştırılmaları teklif olunan planların ikinci defa müzakeresini Büyük Millet Meclisi isteyebilir. Yüksek İktisad Meclisi noktayı nazarında ısrar eder ve hükümet de yüksek iktisat meclisine iltihak eder ise, ihtilâf Yüksek Adalet Divanınca hâl olunur. İktisadî ve İçtimaî plân kanunları beş yıl müddetle tâdil veya ilga olunamaz. Şu kadar ki, en geç dört yıl hitamında ve bir yıl sonra mer'iyete girmek şartiyle sözü geçen plânların tâdili, ilgası veya yerlerine yenilerinin ikamesi caizdir.

III. KAZAİ TEŞKİLAT

Madde 8- Demokrat işçi Partisine göre Kazaî kuvvet, icra ve teşri kuvvetlerinden tamamen müstakildir. Ve millet namına hareket eder. En yüksek kademede dokuz azalı Yüksek Adalet Divanı bulunur. Vazifesi, temel hükümlere ve esas teşkilâta muhalefet dâvalarına bakmak. Büyük Millet Meclisile yüksek iktisat meclisi arasında tahaddüs eden ihtilâfları hâlletmek temyiz mahkemesinin verdiği nihai kararlarda usul kanunlarına riayetsizlik iddialarını tetkik etmek, temyiz âzalarım muhakeme eylemektir.

Madde 9- İkinci kademeyi Temyiz mahkemesi teşkil eder. Temyiz âzaları en az on yıl asliye hâkimliği veya on beş yıl avukatlık etmiş kimseler arasından Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir Temyiz mahkemesinin hukuk, ceza, ticaret ve sulh işleri-

ne bakmak üzere dört dairesi vardır. Her daire bir reis ve on dört âzadan müteşekkildir. Daire reisleri en az beş yıl temyiz âzalığında bulunmuş veya yirmi yıl avukatlık etmiş olanlar arasından temyiz umumi hey'etince seçilir. Her daireden yedi âza bir temyiz mahkemesi teşkil eder. Temyiz mahkemesinin umumi heyeti Türkiye mahkemelerinin bütün hâkimlerini seçer.

Madde 10- Üçüncü kademeyi vilâyet mahkemeleri teşkil eder. Vilâyet mahkemesinin ağır ceza, asliye hukuk, asliye ceza, asliye ticaret ve sulh işlerine bakmak üzere beş dairesi ve lüzumu karar hâkimi bulunur. Davalar münferid hâkimler tarafından hükme bağlanır. Her dairenin bir reis, bir ikinci reis ve bir de üçüncü reisi vardır. Reis kıdem esasına göre taayyün eder. Reis payesini haiz her beş âza Vilâyet Üst Mahkemesini teşkil eder. Bu üst mahkemenin vazifesi, münferit hâkimler tarafından verilen ara veya nihai hükümleri taraflardan birinin talebile tasdik veya ref etmektir.

Madde 11- Sulh hâkimi olabilmek için en az beş yıl avukatlık etmek şarttır. Asliye hâkimi olabilmek için en az beş yıl sulh hâkimliği veya on yıl avukatlık etmiş bulunmak lâzımdır.

Madde 12- Her İl'de bir Savcı bulunur. Bu savcı o il halkı tarafından en az on yıl hâkimlik veya 15 yıl Avukatlık etmiş kimseler arasından seçilir. Savcı yardımcılarını, kendisi tayin eder. Bu yardımcılar en az on yıl avukatlık veya beş yıl hâkimlik etmiş kimseler arasından tayin olunabilir. Bunlar Savcı adına hareket ederler ve ona karşı sorumludurlar.

Madde 13- Ağır cezalı veya siyasî olanlarla matbuat suçlarında halkdan seçilmiş dokuz âzalı bir jüri heyeti bulunur.

IV. İDARİ TEŞKİLAT

Madde 14- İl, ilçe ve bucakların idaresi, İçişleri Bakanlığınca tayin edilmiş idare âmirlerinin başkanlığında, o yer halkı tarafından her dört yılda bir seçilecek onar kişilik kurullar tarafından yürütülür.

Madde 15- Şehir ve Köylerin idaresi şehir ve köy meclislerine aiddir. Bu meclislerin başkan ve üyeleri her dört senede bir şehir ve köy halkı tarafından doğrudan doğruya seçilir.

Madde 16- Mahalli idarelerin malî ve idari görevlerini kanun tâyin eder.

V. MALÎ TEŞKİLAT

Madde 17- Vasıtasız vergiler yalnız normal geçim haddini aşan gelirler üzerinden alınır. Kol ve kafa emegile geçinenlerden hiç bir vergi alınamaz. Müterekki vergi ancak intikal ve sermaye gelirleri üzerine konabilir.

Madde 18- Zaruri istihlâk maddeleri üzerinden vasıtalı vergi alınamaz. Normal tagaddi ve normal giyim vasıtaları zaruri istihlâk maddelerinden sayılır.

Madde 19- Vergiler yemin ile müeyyed beyan esasına göre cibayet olunur. Yalan gere yeminin cezası yirmi yıl ağır hapistir.

Madde 20- Bütçe, millî gelirin muayyen bir nisbetini aşmamak şartiyle, masrafa göre yapılır.

VI. İKTİSADİ TEŞKİLAT

Madde 21- İstihsal ve istihlâkde tevzii iktisad sistemi asildir. Bu sebeple, kendi saadetlerini bizzat temin edemiyecek olanları himaye maksadile bir plânlı saha tesis olunur. Bu sahaya katılış veya bundan ayrılış serbesttir. Ancak iki yıl üst üste işletilmemiş zirai veya sınai teşebbüsler istimlâk yolu ile plânlı sahaya idhal olunabilir.

Madde 22- Milli servetin çoğalmasına mâni olan iflâs müessesesi plânlı sahaya katılan teşebbüsler için mülgadır. Bunu teminen, iktisadi plân mucibince istihsal ve devlet antrepolarına tevdi edilmiş bulunan emtea mukabilinde, Merkez Bankası para ihracına mezundur.

Madde 23- Ekili ve dikili toprak sahamız köylü kesafetine nazaran kifayetsiz bulunduğundan köylülerin refahını temin edebilmek için onlara sınai ve iktisadi mahreçler aramak zaruridir. Bu itibarla ev, yol, demiryolu inşaatı ve elektrik, fabrika, maden tesisleri için mutedil şartlarla iç ve dış istikrazlar yapmak ve icabında bilâhare bu inşaaat ve tesislerin gelirleriyle kapatılmak üzere hazineye avansta bulunmak Merkez Bankasının vazifesidir.

VII. SAĞLIK TEŞKİLATI

Madde 24- Ruh sağlığı bakımından: Her derecede tahsil devlet müesseselerinde parasızdır. Matbaa, okuma ve öğrenme odaları ve kütüphanelerden herkes istifade edebilir. Çocuklar için husu-

si usûl kanunlarına tabi ayrı mahkemeler ve ıslah müesseseleri kurulur. Hapishaneler mülgadır. Ancak, suçlular bir daha suç işleyemez bir hale getirilebilmek için, yaptıkları zararın iki mislini ödeyinceye kadar mecburi iş yerlerinde tutulur. Mükerrirler hakkında bu tazmin mükellefiyeti hendesi aded nisbetinde artırılır. Ağır cezalı suçlular, zararın iki mislini ödemiş bulunsalar bile, hallerini ıslah ettiklerine kanaat edilinceye kadar mecburi iş yerlerinde tutulurlar. Bunlar hakkında ağır ceza mahkemeleri her iki yılda bir infazın devamına veya teciline karar verir.

Madde 25- Vücud sağlığı bakımından: insan sağlığını korumak, hastalan tedavi etmek üzere gerekli tesisler kurulur. Spor ve tıb nimetlerinden herkesin istifade edebilmesi için bu tesislerin köylere kadar yayılması mecburidir.

Madde 26- Memleket sağlığı bakımından: Sükûn nizamı esas gayedir. Bütün demokrat milletlerle dürüst ve samimi bir işbirliğine dayanan karşılıklı dostluk münasebetleri kurmak, ahidlere sâdık kalmak, insanlığa faydalı her türlü uluslararası tesanüd faaliyetlerine katılmak, Millî varlığımızı tarsin eden federatif hareketleri desteklemek bir insanlık borcudur.

KAYNAKÇA

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay (2013b). İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1929, 3. cilt, Mart 1925 - Mayıs 1926, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay (2013a). İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926, 2. cilt, 1924 - Mart 1926, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Algül, Süreyya (2015). "Türkiye'de Sendika Siyaset İlişkisi: DİSK Örneği (1967-1975)", İstanbul: İletişim Yayınları.

Aren, Sadun (1993). TİP Olayı (1961-1971), İstanbul: Cem Yayınevi.

Arsal, Orhan (1955). "İşçi Partisi Üçüncü Genel Kongresi Başkanlığına" USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.

Arsal, Orhan (tarihsiz). "El yazısı ile özgeçmişi", USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.

Arsal, Orhan (1938a). Devletin Tarifi, Konferanslar, Seri 1, Kitap 2, Ankara Halkevi.

Arsal, Orhan (1938b). Hukukta Diyalektik Hareket, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını.

Arsal, Orhan (1955). "İşçi Partisi Üçüncü Genel Kongresi Başkanlığına" USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.

Aybar, Mehmet Ali (1988). TİP Tarihi 1, İstanbul: BDS Yayınları.
Barkın, Rebi (tarihsiz). "Cedveldeki sendikalar hakkında izahat", BCA CHPK 490.01.1439.8.1.
Birinci Sarı Çizgili Kitap. (Demokrat İşçi Partisinin İkinci Genel Kongresi Münasebetiyle neşrolunmuştur). İstanbul: Oğur Matbaası, 1953. USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.
Cumhuriyet, (26.5.1952).
Cumhuriyet, (8.5.1952).
Çelik, Aziz (2010a). Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık 1946-1967, İstanbul: İletişim Yayınları.
Çelik, Aziz (2010b). Sina Pamukçu İle Sendikalı Yıllar, Maden-İş, TİP, Türk-İş ve DİSK'ten Anılar, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
Demirsoy, Seyfi (1968). "Bir Büyük Sendikacının Ardından" Türk-İş Dergisi, Mart 1968, Sayı 61.
Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü (1950). İstanbul: Uğur Basımevi.
Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü (tarihsiz). İstanbul: Uğur Basımevi.
Gece Postası, (4 Ekim 1950).
Gece Postası, (5 Eylül 1951).
Gece Postası, (6 Eylül 1951).
Gece Postası, (7 Eylül 1951).
Güzelce, İbrahim (1951). "Demokrat İşçi Partisi Lideri Orhan Arsal'la Bir Konuşma", İşte Babıali, Haziran 1951.
Güzelce, İbrahim (1960). "Sosyalist Partisinin Düşündürdükleri", Forum, Sayı 146, 15 Nisan 1960.
Halit Çelenk Arşivi.
İstanbul Barosu Arşivi, Orhan Arsal Dosyası.
İstanbul Vilayet Mebus İntihap Hey'eti Reisliği, Soyadları Alfabe Sırasına Göre İstanbul seçim çevresi Aday listesi (20.4.1954), USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.
İşçi Partisi İstanbul Namzet Listesi (1954). USTE Kemal Sülker Koleksiyonu.
Kaan Kaynar, Mete (2007). Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
Kanbolat, Yahya (1979). Olduğu Gibi, Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar, Hatay: Bayır Yayınları.
Karaca, Emin (1988). "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çığlığı: Vatan Partisi", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
Koç, Canan ve Yıldırım Koç (2008). DİSK Tarihi, Efsane mi Gerçek mi?, Ankara: Epos Yayınevi.
Koçak, Hakan (2009). "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", Toplumsal Tarih, Mayıs 2009.

Kundakçı, Suat Hayri (2005). Bir Ömür Bir Sohbet, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
Milliyet (06.06.1972).
Milliyet (12.11.1958).
Milliyet (13.5.1952).
Milliyet (15.10.1971).
Milliyet (26.08.1969).
Milliyet (27.10.1957).
Milliyet (29.03.1973).
Milliyet, (01.12.1972).
Robinson, Richard D. (1952). "What's New in Turkish Labor", Instute of Current World Affairs arşivi, 15 Mart 1952.
Sargın, Nihat (2001). TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler II, İstanbul: Felis Yayınları.
Sosyalist Kültür Ansiklopedisi (1980). "İbrahim Güzelce", İstanbul: May Yayınları Cilt 7.
Sülker, Kemal (1975). Sendikacılar ve Politika, İstanbul: May Yayınları.
Sülker, Kemal (1980c). "Kuran, Üzeyir", Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, İstanbul: May Yayınları, Cilt 7.
Sülker, Kemal (1980b). "Babaoğlu, Nizamettin", Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: MAY Yayınları.
Sülker, Kemal (1980a). "Türkiye İşçi Haklarını Koruma Cemiyeti", Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: MAY Yayınları.
TİP (1961). Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, Ankara: Doğuş Ltd Şirketler Matbaası.
Tunaya, Tarık Zafer (1952). Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul.
Tunaya, Tarık Zafer (1986). Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt II, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
Tunçay, Mete (1992). Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936), İstanbul: BDS Yayınları, 1992.
Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996). "Basın-İş", Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998). "Kuran, Üzeyir Avni", İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, Cilt 2.
Ünsal, Artun (2002). Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Varuy, Nebil (2010). Türkiye İşçi Partisi, Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971), İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı (1954). İstanbul.
Yeni Sabah (27 Şubat 1950).

Vesayet Mektupları: 1950 ve 60'lı Yıllarda Türk ve ABD Sendikacıları Arasındaki Yazışmalar

Aziz Çelik

Giriş

Türkiye sendikacılığının gelişiminde ve yönelimlerinde ABD sendikacılığının etkisi konusu sendikal yazında önemli bir yer tutmaktadır. Türk-İş'in kuruluşundan ve benimsediği sendikal politikalara kadar geniş bir alanda ABD sendikacılığının etkisi, bu etkinin düzeyi ve derinliği önemli tartışmalara konu olmuştur.[1] Bilindiği gibi 1950'lı yıllarda başlayan ABD sendikacılığının Türkiye sendikacılığına yönelik ilgisi ve etkisi, 1960'lı yıllarda artarak devam etti.

Demokrat Parti (DP) döneminde Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyeliğine izin verilmese ve uluslararası sendikal ilişkiler ağır bir kısıtlama altında olsa da, Türk sendikacılar ile ABD'li sendikacılar arasında 1950'lerin başlarından itibaren ilişkiler kuruldu ve çok sayıda yazışma yapıldı.[2] 1960'larda ise Türk-İş ile ABD sendikal konfederasyonu

---

1 Bu çalışmada ABD sendikacılığın Türkiye sendikacılığı üzerindeki etkileri konusuna ve bu konudaki tartışmalara girilmeyecektir. Bu konudaki tartışmalar için şu çalışmalara bakılabilir: (Işıklı, 1979; Koç, 1986; Güngör, 1994 ve Çelik, 2010).

2 DP hükümeti yaygın kanaatin aksine ABD, Britanya, Arjantin ve ICFTU'dan kaynaklı sendikal ilişki ve müdahalelere sıcak bakmamış, hoşnutsuz olduğunu açıkça hissettirmiş ve bunları engelleyici tutum takınmıştır. Bu tutum Türk-İş'in ve sendikaların ICFTU ve diğer uluslararası kuruluşlara üyeliklerine izin verilmemesi ile birlikte değerlendirildiğinde, DP'nin ister ABD ister Avrupa sendikacılığı ile olsun, Türk sendikalarının uluslararası bağlarının güçlenmesinden hoşlanmadığı ve bu bağlara kuşkuyla yaklaştığını göstermektedir. Bu çerçevede Arjantin Çalışma Ataşesi F. Moggia sınır dışı edilmiş ve ICFTU temsilcisi F. G. Miller ile AFL Türkiye temsilcisi H.

AFL-CIO (American Federation of Labor-Congress of Industrial Organisations-Amerikan Emek Federasyonu ve Sanayi Örgütleri Kongresi) ve AID (Agency for International Development) arasında yoğun ilişkiler yaşanmıştır.[3]

Çalışmada ele alacağımız yazışmalar, aralarında Seyfi Demirsoy, Şaban Yıldız, Rıza Kuas ve İsmail İnan'ın da yer aldığı Türk sendikacılar ile, aralarında George Meany, Jay Lovestone ve Irving Brown gibi Soğuk Savaş döneminde ABD dış politikasında önemli roller oynamış AFL-CIO'nun tanınmış sendikacıları arasında yapılmıştır. Kongre davetlerinden, Türkiye'deki sendikal durumu anlatan mektuplara, övgü mektuplarından kişisel isteklere, bilgi ihtiyacından yardım isteklerine, Noel kutlamalarından şikâyet mektuplarına kadar çok geniş bir yelpazeye yayılan bu mektuplardan örnekler ele alınacak ve değerlendirilecektir. Mektupların biçimsel özellikleri, metin analizi, arka planı ile mektuplarda kullanılan söylem ve ifadeler irdelenerek mektupları yazanların sendikal ve kişisel dünyaları ile mektupların yazıldıkları dönemin sendikal özelliklerinin anlaşılması hedeflenmektedir. Çalışmada zaman zaman kişisel içerik taşıyan kimi mektuplara da yer verilecektir. Mektup ve yazışmaların üzerinden 50-60 yıla yakın zaman geçmiş olması ve muhatapların neredeyse tümünün hayatta olmaması nedeniyle bu mektupları ele almanın kişisel mahremiyet açısından sorun yaratmayacağını düşünüyoruz.

Bugüne değin bilinmeyen bu mektuplar, Türkiye-ABD sendikal ilişkilerine başka bir pencereden bakmamıza yardım edebilir. ABD sendikacılığının Türkiye üzerindeki etkisi konusunda oldukça farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır. Zaman zaman ABD etkisinin özellikle DP yılları açısından abartıldığı, Türk sendikacıların pasif-edilgen unsurlar olarak betimlendiği ve hatta bu

---

Kirsch'in sendikal konularındaki çalışmalarından rahatsızlık duyan hükümet bu iki temsilciyi de sınır dışı etmek için girişimlerde bulunmuştur. Ancak diplomatik sorunlar yaratması olasılığı nedeniyle bu sınır dışı etme işlemlerinden vazgeçildiği anlaşılmaktadır (Çelik, 2010).

[3] AID Marshall Planı'nın yürütümüyle ilgili ABD Dışişleri Bakanlığı kuruluşudur. Marshall Planı (1948-1951) yılları arasında Economic Cooperation Administration (ECA), 1951-1953 yılları arasında Mutual Security Agency (MSA), 1953-1955 yılları arasında Foreing Operations Administration (FOA) ve 1955-1961 yılları arasında International Cooperation Administration (ICA) tarafından yürütüldü (Boel, 2003).

etkinin tahrif edildiği görülmektedir.[4] Ele alacağımız mektup ve yazışmaların Türk ve ABD sendikacıları arasındaki ilişkilerin daha gerçekçi yönleriyle anlaşılmasına katkı yapacağını umuyoruz.

Türk-İş'in 1950 ve 1960'lı yıllara ilişkin arşivleri yok edildiği için Türkiye'de bulmanın neredeyse imkânsız olduğu bu mektupların büyük bölümü AFL-CIO arşivlerinden sağlanmıştır. AFL-CIO'nun arşivlerinde yer alan bu yazışmalar dönemin sendikacılarının kişisel özellikleri yanında bir dönemin sendikal ilişkilerinin arka planının daha net görülmesine de yardım edecektir. Dahası bu mektuplar Türkiye ve ABD sendikacıları arasındaki ilişkilerin eşit ilişkiler olarak kurulmadığını ve Türk sendikacıların ABD'li sendikacı ve sendikal örgütleri üstleri olarak algıladığını göstermektedir. Mektuplar Soğuk Savaş dönemi sendikacılığı ve ABD sendikacılığın diğer ülke sendikalarına müdahaleleri açısından da önemli ipuçları sunuyor.

Bu çalışmada mektupları yazan sendikacıların portelerini, yazışmaların biçimsel ve içeriksel analizini yapmaya ve bu mektuplar dolayımıyla ABD ve Türkiye sendikacılığı arasındaki ilişkileri ve Türkiye sendikacılığı üzerinde ABD etkisi sorununu değerlendirmeye çalışacağız.

---

[4] Örneğin Bulgar gazeteci ve araştırmacı Şişmanov'un *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965)* adlı çalışmasında Türk-İş'in kuruluşuna ilişkin abartılı ve üstelik herhangi bir kaynağa dayanmayan iddialara yer verilmektedir (1990; 165-167): *"Uzun görüşmelerden sonra hükümet [DP hükümeti] işçi sendikaları konfederasyonunun kurulmasına ve Batıdaki Amerikan tipi sarı sendikaların izlediği antikomünist politikanın benimsenmesi koşuluyla, Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu ile bağlantıya girilmesine izin verir. Hükümet bir yandan da, Türkiye'deki sendika hareketine antikomünist bir öz-temel kazandırılabilmek için, Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonundan ve Amerikan tipi sarı sendikaların yöneticilerinden yardım ister."*
Çalışmasını esasen ikincil kaynaklara dayalı olarak yapan ve pek çok ciddi iddia konusunda kaynak belirtmeyen Şişmanov, DP hükümetinin uzun görüşmelerden sonra konfederasyon kuruluşuna izin verdiğini yazmaktadır. Oysa sendika birlikleri ve üst örgütleri kurmak izne tabi değildi. Ayrıca hükümetle bu konuda görüşmeler yapıldığına dair bir kayda Şişmanov'un çalışmasında da, başka kaynaklarda da rastlanmamaktadır. Yine Şişmanov, ICFTU ile bağlantıya girilmesine izin verildiğini yazmaktadır. Oysa ICFTU temsilcilerinin Türkiye'yi ziyareti dışında bir ilişkiye izin verilmemiştir. Şişmanov'un iddiasının aksine DP, ICFTU'dan ve ABD sendikalarından yardım istemek bir yana, bunların Türk-İş ile temasından sürekli kuşku duymuştur (Çelik, 2010).

Yok Edilen Sendikal Arşivler

Türkiye emek tarihi yazımında önemli sorunlardan biri arşivlerin yetersizliği olarak ön plana çıkmaktadır. Emek tarihine ilişkin belgeler biriktirilmemiş, saklanmamış veya saklananlara özen gösterilmemiş, heba edilmelerine göz yumulmuştur. Bu konuda bir kaç örnek vermek yeterince açıklayıcı olacaktır. Türkiye'nin en eski ve en büyük işçi örgütü Türk-İş'in arşivi yok edildiği için, Türk-İş'in 1980 öncesine yazışmalarını bulmak mümkün olmamıştır. Türk sendikacıların ABD'li sendikacılara yazdığı mektuplara ve Noel kartlarına dahi ABD arşivlerinde ulaşmak mümkün iken, Türk-İş'in döneme ilişkin kurumsal yazışmalarını bulmak imkânsızdır. Ancak bu durum sadece Türk-İş'e özgü değildir. Türkiye'nin eski ve köklü sendikalarından, DİSK'in kurucu ve lokomotif sendikası Türkiye Maden-İş'in arşivi de yok edilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında faaliyetleri durdurulan sendikalar arasında yer alan T. Maden-İş arşivine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından el konulmuştu. DİSK ve bağlı sendikaların 1991'de faaliyetlerine yeniden başlamalarıyla birlikte DİSK ve bağlı sendikaların arşivleri DİSK'e iade edildi. DİSK Genel Merkez arşivi ve bağlı bazı sendika arşivleri DİSK tarafından korunurken T. Maden-İş kendi arşivini alarak kendi binalarından birine koymuş ancak daha sonra bu binanın kiraya verilmesi sırasında arşiv korunamamıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda T. Maden-İş arşivinin akıbetini tam olarak öğrenemedik. Ancak T. Maden-İş arşivinin sendikaya ait binanın kiraya verilmesi sırasında atılmış veya hurda kâğıt olarak satılmış olması güçlü bir olasılık olarak gözükmektedir. Bugün T. Maden-İş arşivinden çok az sayıda belge Birleşik Metal-İş Sendikası ve TÜSTAV arşivinde bulunmaktadır. Bu çalışmada T. Maden-İş Sendikasının uluslararası yazışmalarına bu nedenle yer veremedik. Öte yandan 1948-1962 döneminde sendikal hareketin adeta fiili merkezi işlevini gören İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) arşivleri de kayıptır. Bu arşivler olmadan Türkiye emek tarihi yazımı hep eksik kalacaktır.

Ele aldığımız mektupların çok büyük bir bölümünü Washington'da faaliyet yürüten National Labor College (NLC) bünyesindeki George Meany Memorial Archives'de (GMMA) yer

alan Irving Brown ve Jay Lovestone koleksiyonlarından sağladık. AFL-CIO'nun belgeleri GMMA tarafından tasnif edilip kullanıma açılmış bulunmaktadır. Meany, Brown ve Lovestone'a gelen ve onlar tarafından yapılan kişisel ve kurumsal yazışmalar AFL-CIO arşivlerinde yer almaktadır. Böylece İİSB'nin ve Türk-İş'in çeşitli yöneticileri tarafından yazılan ve pek çoğu bilinmeyen bu mektuplar ilk kez gün ışığına çıkmış olacaktır. Çalışmada ayrıca Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) arşivleri Lastik-İş Koleksiyonlarında yer alan çeşitli belgelere de yer verdik.[5]

Vesayet Mektuplarının Özneleri: Şaşırtan Portreler

Ele aldığımız mektupların sahiplerinin, yazışmaları yapan sendikacıların profili mektupların değerlendirilmesi açısından oldukça önemli. Bu nedenle yazışan sendikacıların kişisel profili, siyasal görüşleri ve sendikacılık tarzlarına değinmek açıklayıcı olacaktır. Yazışmaları yapan Türk sendikacılara baktığımızda, heterojen, farklı politik eğilimlere sahip sendikacılar görmekteyiz. Aralarında dönemin hükümetlerine yakın sendikacılar olduğu kadar, hükümetlerle sorunu olanlar, muhalif kimliği olanlar, hatta sola yakın/sosyalizan bilinen sendikacılar da yer almaktadır.

Türk sendikacıları ile yazışan ABD sendikacıları ise türdeş özellikler göstermektedir. Ortak özellikleri AFL-CIO'nun antikomünist çekirdek kadrosunu oluşturmalarıdır. AFL-CIO'nun bu çekirdek kadrosu ABD Hükümeti ile yakın ilişkili içindedir ve adeta ABD dış politikasının bir aracı gibi davranmaktadır. Yazışanlar arasında bir diğer fark ise Türkiyeli muhataplar nerdeyse tümüyle sendika lideri (sendika, birlik, federasyon ve konfederasyon başkanı veya yöneticisi) iken ABD'li muhataplar/özneler genellikle sendika uzmanı, atamayla gelen sendikal görevlileridir. Türk sendikacılar dağınık, birbiriyle rekabet halinde ve koordinasyonsuz biçimde bu yazışmaları yürütürken ABD tarafı son derece örgütlü ve amacı belli bir faaliyet yürütmektedir.

---

[5] DİSK Genel Merkezi ile aralarında Lastik-İş'in de yer aldığı sendikaların belgeleri DİSK ile TÜSTAV arasında yapılan bir anlaşmayla TÜSTAV tarafından tasnif edilerek kullanıma açıldı ve böylece emek tarihinin çok önemli belgeleri yok olmaktan kurtarıldı.

ABD'li sendikacılar ile mektuplaşan-yazışan Türk sendikacılar arasında 1950 ve 1960 döneminin önde gelen sendikal figürleri yer almaktadır. Büyük bölümü 1947 kuşağı sendikacıları olan bu sendikacılar arasında Seyfi Demirsoy, Şaban Yıldız, Zühtü Tetey, İsmail İnan, İsmail Aras ve Rıza Kuas'ın mektupları önemli bir yer tutmaktadır.

Mektupların önemli bir bölümünün yazarı ve muhatabı olan Seyfi Demirsoy 1947 kuşağı sendikacılarındandır. 1920 yılında Makedonya'da (Manastır) doğan Demirsoy Şaban Yıldız'ın sütkardeşiydi. Üç yaşındayken ailesi ile birlikte Türkiye'ye göçen Demirsoy 1945 yılında işçi olarak İstanbul Bira Fabrikasına girdi. 1947'de kurulan İstanbul (Bomonti) Bira Fabrikası İşçileri Sendikasının kurucuları ve yöneticileri arasında yer alan Demirsoy (Etöz, 2002), 1948 yılında İİSB kurucuları arasında yer aldı ve 1952'de İİSB başkanı oldu. 1953, 1954 ve 1956'da tekrar İİSB Başkan seçildi. Türk-İş'in kurucuları arasında yer aldı ve ilk İcra Kurulunda muhasip üyeliğe seçildi. Demirsoy ayrıca Müskirat Federasyonunda Genel Sekreter olarak görev yapmıştır (Türk-İş dergisi, Sayı 109, Şubat 1974). CHP'nin ilk sendikacılarından biri olan Demirsoy, 1947-1950 döneminde, CHP'nin sendikal görevlisi Rebi Barkın ile yakın mesai içinde çalıştı. 1954 ve 1957 yıllarında CHP'den milletvekilliği adaylığını koyan Demirsoy yoklamaları kazanamadı. 1962 yılında Türkiye Çalışanlar Partisi kurucusu olmak için CHP'den istifa etti (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi,1996). Demirsoy "mutedil" bir CHP'li olarak bilinirdi ve bu özelliği nedeniyle 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Kasım 1960'da toplanan Türk-İş 4. Genel Kurulunda DP'lilerin de desteğiyle Genel Başkan seçildi. (Karacagil ile görüşme, 2008). Demirsoy 1961 yılında seçildiği genel başkanlık görevini 1964, 1966, 1968, 1970 ve 1973 Genel Kurullarında da yeniden seçilerek ölümüne kadar (1974) 14 yıl boyunca aralıksız sürdürdü. Demirsoy, Türk-İş Başkanlığı döneminde ABD sendikacılığı ile yoğun ilişkiler içinde oldu; 1963 ve 1966 yıllarında ABD'ye gitti ve AID programlarına katıldı (Directory of Participants, 1971).

ABD'li sendikacılarla yazışmalarının bir diğer öznesi ve muhatabı ise Şaban Yıldız'dır. Tekstil sektörünün etkin sendikacıla-

rından biri olan ve Türk-İş'in kuruluşunda önemli bir rol oynayan Yıldız, Türk-İş geçici icra kurulunda Genel Sekreter olarak görev almıştır. Yıldız, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 12 kurucusundan biridir. 1947'de kurulan Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'nın kuruluşuna katıldı ve daha sonra bu sendikanın genel sekreterliğine seçildi. 1951'de İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikasının Genel Sekreterliği görevine getirildi. İİSB'de CHP'lilere muhalif kanatta yer aldı (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde (BCA) yer alan belgelere göre bir süre Demokrat Parti'li olduğu anlaşılmaktadır (Demokrat Partinin İstanbul İl Kongresinin 3.üncü günkü zabtı, 19 Ocak 1948). Ancak dönemin sendikacı tanıkları ve Yıldız'ın arkadaşları onun sosyalist eğilimleri olan bir sendikacı olduğunun altını çizmektedir (Karacagil ile görüşme, 2008; Erakalın ile görüşme, 2007). Nitekim kurucusu olduğu TİP'de 1969-70 döneminde kısa bir süre genel başkanlık yaptı. Yıldız, Şükran Kurdakul ile birlikte *Sosyalist Açıdan Türk-İş Yargılanıyor* (1966) adlı bir kitapçık yazdı. Şaban Yıldız 1965 yılında AID tarafından yapılan ABD ziyareti önerisini reddeden tek sendikacıydı (Sosyal Adalet, Sayı 16, Temmuz 1965).

Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı, Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi, TİP ve DİSK kurucusu ve TİP milletvekili olan Kuas da yazışmaların önemli öznelerinden biridir. Kuas 1939-1940 yıllarında Cibali Tekel Fabrikasında çırak olarak işçilik hayatına atıldı. 1949'da Gislaved lastik fabrikasına işçi olarak girdi. 1951 yılında sendikalı olduğu için işten atılan Kuas, 1952'de Kazlıçeşme'de kurulu Derby Lastik Fabrikasına girdi. 1952'de İstanbul Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı seçildi. 1957-60 arasında İş Mahkemesi işçi üyeliği yaptı. 1958'de İİSB yönetim kurulu muhasip üyeliğine seçildi. Çıkardığı toplulukla iş ihtilaflarına tahammül edemeyen işverenler 1960'da Kuas'ı Derby Lastik Fabrikasından da attılar. O tarihe kadar sendikacılığı işyerinde çalışarak yürüten Kuas, bu tarihten itibaren sendikadan ücret alarak sendikacılık yapmaya başladı. 1961'de TİP kurucusu oldu, İİSB'deki görevinden TİP yöneticisi olduğu gerekçesiyle ihraç edildi. 1962/63 dönemi AID programı kanalıyla ABD'ye gitti. 1964 Türk-İş Genel Kurulunda Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi. 1966 Genel Kurulunda aday olmasına karşın tekrar seçilemedi. TİP'te

Genel Muhasiplik ve Genel Sekreterlik yaptı; Genel Yönetim Kurulu ve Yürütme Kurulu üyeliklerinde bulundu. TİP'ten üst üste iki kez, (1965'te Ankara, 1969'da İstanbul) milletvekili seçildi (Millet Meclisi Hal Tercümesi; Aral, tarihisiz).

Mektupların bir diğer öznesi İsmail İnan'dır. Türk-İş Genel Sekreteri ve Genel Başkanı, CHP Milletvekili (1957) ve Kurucu Meclis üyesi (1960) olan İnan 1948'de İstanbul Garsonlar Sendikasının kurulmasında büyük rolü oynamış ve bu sendikanın başkanlığına getirilmiştir. İİSB İdare Heyeti sözcülüğü ve muhasip üyeliği yapan İnan 1950 seçimlerine İstanbul bağımsız milletvekili adayı olarak katıldı. 1952'de Toleyis Federasyonu ve Türk-İş Genel Başkanlığına seçildi. 1953'ten 1957'ye kadar Türk-İş Genel Sekreterliğini yürüttü. 1961'de işçi ve sendika kontenjanından Kurucu Meclis'e seçildi. (Temsilciler Meclisi Hal Tercümesi; *Hürbilek*, Sayı 93, 28 Nisan 1950)

1951'de ABD'ye giden ilk iki sendikacıdan biri olan İsmail Aras Türk-İş Genel Saymanlığı ve Genel Sekreterliği ile ve Toleyis Federasyonu Genel Başkanlığı yaptı. Ankara İşçi Sendikaları Birliği'nin başkanlarındandır. İsmail Aras, İİSB Başkanvekili Mehmet İnhanlı ile birlikte Irving Brown'un girişimiyle AFL'nin davetlisi olarak Eylül-Ekim 1951'de ABD'ye gitti ve AFL kongresine katıldı. Aktif sendikacılığı sonrasında AP'den Ankara Belediye Meclisi Üyesi seçildi (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998; Çelik, 2010).

ABD'li Sendikacılar: AFL-CIO'nun Antikomünist Üçlüsü

Muhafazakâr ABD dergisi *The National Review*'da ABD'li sendikacı Jay Lovestone'un ölümünün ardından yayınlanan bir anma yazısında şu cümleler yer alıyordu: *"Şimdi ölmüş üç Amerikalı var ki bir gün komünizmin yıkılmasına yaptıkları katkılardan dolayı onurlandırılacaklar. Bu üçlü George Meany, Jay Lovestone ve Irving Brown'dur* (Beichman, 1990). Meany, Lovestone ve Brown üçlüsü sadece sendikacı değil Soğuk Savaş dönemi ABD dış politikasının önemli aktörleri, AFL-CIO'nun antikomünist çekirdeğiydi. AFL-CIO'yu bu dönemde ABD dış politikasının kıtalararası bir aracı olarak kullandılar.

George Meany kuşkusuz soğuk savaş dönemi sendikacılığının en önemli figürüdür. İrlandalı bir göçmen ailenin çocuğu

olarak 1894'de doğan Meany 1952-1955 döneminde AFL, 1955' te CIO ile AFL'nin birleşmesinin ardından 1955-1979 yılları arasında AFL-CIO Başkanlığını yürüttü. Meany, AFL-CIO başkanı olarak ABD başkanları, bakanlar, valiler, yasama organı üyeleri, sanayici ve bankacılarla sıkı ilişkiler kurdu. ABD sendikacılığında uzun dönemler boyunca var olan ve sendikal demokrasiyi boğan iç bürokratik kireçlenme Meany döneminde kararlı bir şekilde genişletildi ve katılaştırıldı. Bu yaklaşım sendikal yazında Meanyizm olarak adlandırıldı (Buhle, 1999; 92-93). Meany ve ekibi soğuk savaş döneminde ABD hükümetiyle yakın işbirliği halinde istihbarat ve çeşitli gizli sendikal operasyonlarda önemli roller oynadılar. Bu gizli operasyonlarda CIA fonlarını kullandılar (Buhle,1999). Meany, partilerüstü politika yaklaşımını ısrarla savunmuş ve Türk sendikacılara da tavsiye etmiştir. Meany, 1963 yılında İstanbul'da yapılan bir toplantıya yolladığı yazıda Avrupa sendikalarının siyasi partilerle bağlarını tavsiye etmediklerini ve parti bağlarından uzak durmayı tercih ettiklerini ve iki parti sisteminin ülkeleri için en iyisi olduğunu ileri sürmektedir. Meany, Demokrat veya Cumhuriyetçi olup olmadıklarına bakmaksızın daha iyi hizmet yapacağına inandıkları her iki partinin üyelerini desteklediklerini anlatmaktadır. Meany, Washington'da bir tekpartinin müttefiki olarak elde edecekleri etkiden daha fazlasına bu politika sayesinde sahip olduklarını iddia etmektedir (Social Aspect of Economic Development-The Role of Free Trade Unions).

Soğuk Savaş dönemi sendikacılığında Meany'nin sağ kolu olan Jay Lovestone AFL'nin ve daha sonra AFL-CIO'nun Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı olarak Meany ile uzun yıllar birlikte çalışmıştır. Lovestone ABD Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticilerinden biriydi. İkinci Dünya Savaşından sonra koyu bir antikomünist olan Lovestone Soğuk Savaşın önde gelen stratejistlerinden biri oldu. ABD'nin gizli iktidar yapısının beş önemli adamından biri olarak tanımlanan Lovestone CIA ile birlikte çalıştı (Morgan, 1999).[6]

---

[6] Lovestone'nun ayrıntılı bir yaşam öyküsü için bakınız: Ted Morgan, *A Covert Life, Jay Lovestone- Communist, Anti-Communist, and Spymaster*, New York: Random House, 1999. Kitabın 12. Bölümü (s. 195-243) Lovestone'nun CIA'ye katılmasını anlatmaktadır.

Soğuk Savaş sendikacılığı üçlüsünün sonuncusu olan Irving Brown Türkiye ile ilişkileri de yürütmüştür.[7] AFL ve AFL-CIO'nun Avrupa ve Afrika Sorumlusu olan Irving Brown'ın ölümü ardından Muhafazakâr ABD dergisi *The National Review*'da çıkan bir anma yazısında yer alan ifadeler Brown'ın sıradan bir sendikacı değil, ABD dış politikasının çok önemli bir unsuru olduğunu ortaya koymaktadır: "*Bugün Ravenna, Brest, Liverpool ve Hamburg sokaklarında yürüyen insanlar bunu biraz daha güven içinde yapıyorsa bunu adını asla duymadıkları Irving Brown'a borçlu olduklarını söylemek abartma olmaz*" (7 Nisan 1989). Brown, Jay Lovestone ile birlikte çalıştı, Paris'teki AFL bürosunun sorumlusu olan Brown, Avrupa sendikaları içinde anti-komünist operasyonları yürüttü. Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF)'nin bölünmesinde, ICFTU'nun kurulmasında ve Avrupa'nın güçlü sendikalarında komünistlerin etkisinin kırılması için bu sendikaların bölünmesinde kritik roller oynadı. Brown'un bu çalışmaları CIA ile birlikte yürüttüğü bugün sır olmaktan çıkmış durumdadır (Rathbun, 1996; The National Review, 7 Nisan 1989).

Irving Brown Mart 1951 tarihinde Türkiye'ye geldi ve "A Trade Union Mission to Turkey" başlıklı ayrıntılı bir rapor hazırladı (1951). Brown, Türkiye ile ilişkilerinde Türkiye'nin politik önceliklerini adeta bir ABD'li diplomat gibi ele almıştır. Bu tutum o dönem ABD sendikal hareketinin uluslararası ilişkilerinin ABD dış politikasının bir uzantısı gibi yürütülmesi anlayışının bir sonucudur. Brown, söz konusu raporda Batı sendikalarının Türkiye'nin NATO'ya katılımı konusunda tereddüt göstermeden çaba harcamaları gerektiğini yazmıştı (1951). Brown'ın Türkiye'nin NATO üyeliğinde önemli bir rol oynadığı Seyfi Demirsoy tarafından da doğrulanmaktadır (Türk-İş dergisi, Sayı 6, Ağustos 1963).[8]

---

7 Irving Brown'un Türkiye'ye ilişkin faaliyetinin çalışmalarının çok sınırlı bir bölümünü oluşturduğu ve adeta ek bir iş olarak Türkiye ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ben Rathbun tarafından kaleme alınan The Point Man adlı biyografisinde (1996) Brown'ın Türkiye'ye ilişkin çalışmalarından söz edilmemektedir. Brown'ın Türkiye ile ilgili faaliyetleri için bakınız (Öztürk, 2004).

8 Demirsoy: "*Devletimiz, NATO'ya girmek için çok gayret sarf etmiştir. AFL-CIO'nun bu konuda Türk sendikacılarının yakından tanıdığı Amerikalı sendikacı Irving Braun'a [Brown] hazırlattığı raporun etkisi büyük olmuştur. Inanmayanlar varsa, Sayın Selim Sarper'e müracaat etsinler*" (Seyfi Demirsoy, "Bizden Söylemesi", Ağustos 1963).

Türk-İş Başkanı Demirsoy, 1964 yılında Türk-İş tarafından basılan *Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki* adlı kitaba yazdığı önsözde Irving Brown ve ABD sendikacılarından *"yılmadan [Türkiye] işçi davasının hakiki sahipleri yanında mücadele etmiş işçi sempatizanı kuvvetler"* olarak övgüyle söz ediyor ve ABD'li sendikacıların 1950'lerden bu yana Türk sendikacılığına dostça ilgi gösterdiğini ve bu ilginin giderek arttığını yazıyordu (Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki, 1964).

Bu üçlü dışında mektupların en önemli aktörü olan Henry Kirsch de ilginç bir isimdir. AFL-CIO Uluslararası İlişkiler Bölümü görevlisi olan Kirsch, AFL'nin Türkiye temsilcisi olarak görev yaptı. 1950'lerin başında Türk sendikacıların Brown ve Lovestone yazdıkları mektupların pek çoğunda Kirsch'ten övgüyle söz edilmektedir. Türk sendikacıları tarafından çok sevilen Kirsch'in başı DP hükümeti ile derde girdi. 1952 sonbaharında AFL Türkiye temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Kirsch, Socony-Vacuum (daha sonra Mobil Oil ve Exxon adını alan ABD petrol şirketi) şirketinde çalışan işçilerin başı gibi davrandı, işverenleri tehdit etti, çalışanları cesaretlendirdi ve daha yüksek ücret ile hak almaları için çalıştı. Türk yetkililer bu duruma itiraz ettiler ve ülkeden ayrılmasını istediler.[9] Kirsch'in sendikacılar ve işçilerle konuşmalarında mevcut ekonomik ve ticari genişleme döneminde kapitalistlerden tavizler koparmaları için hızlı harekete geçmeleri gerektiği konusunda onları zorladığı anlaşılmaktadır (Britanya İzmir Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine 7 Temmuz 1953).

Brown'ın adeta bir ABD diplomatı gibi davrandığına ilişkin bir başka örnek Türkiye'nin Kıbrıs politikasına ilişkindir. 25 Mayıs 1957'de İstanbul'da Nuri Beşer'i ziyaret eden Irving Brown, ICFTU'nun 5 Temmuz 1957'de Cezayir'de yapılacak kongresine üç Türk delegesinin de katılmasını istediklerini bildirmiştir. Brown, bu delegelerden birinin tercüman adı altında Emniyet makamlarından biri olabileceğini söylemiştir. Brown, Yunan Sendikalar Federasyonun ve Kıbrıs Sendikalar Birliğinin kongreye katılacağını ve bu nedenle Kıbrıs konusunun gündeme gelebileceğini belirterek *"sizler de bu vesile ile davanızı müdafaa etmek imkân ve fırsatı bulmuş olursunuz"* demiştir (İstihbarat Raporu).

[9] ABD Ankara Büyükelçisi araya girerek Kirsch'i daha ılımlı olması ve Türklerin güvenini kazanma konusunda ikna etti. Büyükelçi, Türk yetkilileri de Kirsch'in sınır dışı edilmesinin ABD'de olumsuz bir ruh hali yaratacağına ikna ederek kalmasına izin verilmesini sağladı (Britanya İzmir Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine 7 Temmuz 1953).

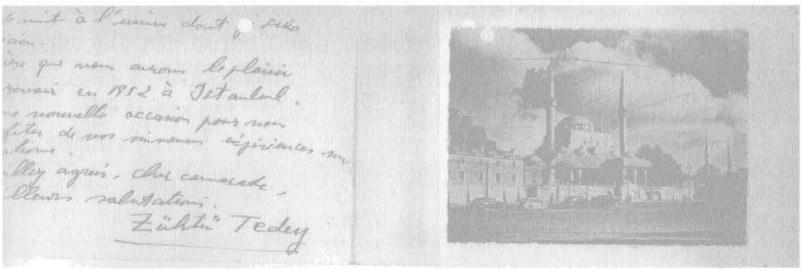
Türk ve ABD'li sendikacılar arasındaki yazışmaların biçimsel özellikleri önemli ipuçları vermektedir. Yazışmaların türleri, biçimleri ve kullanılan söylem dönemin sendikal ilişkilerinin özelliklerini ve bunların ruhunu anlamamıza yardım edecektir. Örneğin kötü el yazılarıyla ve Türkçe yazılmış, yazım hatalarıyla dolu ve ABD'liler tarafından yerine ulaştıktan sonra çevrildiği anlaşılan mektuplar dramatik olduğu kadar dönemin sendikal olanaksızlıkları açısından önemli bir göstergedir. Yine ABD sendikacılarına yönelik Noel kartpostalları, eğlence gecesi davetiyesi ve küçük hediyeler yollanması gibi örnekler ise bir yanıyla naif bir tutum, diğer yanıyla ise Türk sendikalarının uluslararası ilişkilerde tutunma çabasının ve bu ilişkileri koruma güdüsünün sonucu olarak da değerlendirilebilir. Özellikle DP döneminde sendikalara yönelik baskı dikkate alındığında ABD'li sendikacılarla ilişkilerin geliştirilmesinin oldukça rasyonel bir tutum olduğu anlaşılabilir.

Envaiçeşit Mektuplar

Mektuplar ve yazışmalar tür açısından geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Mektup ve yazışma türleri arasında bilgilendirmeye ve bilgilenmeye dönük talepler, ABD'li sendikacılara yönelik övgü mektupları, Noel ve benzeri kutlamalar, taziye mektupları, teşekkür mektupları, kongre ve çeşitli etkinlikler davet, şikâyet ve ihbar içeren yazılar, kurumsal istek-destek yazıları ile kişisel istek-destek isteyen mektuplar yer almaktadır. Kurumsal ve kişisel istek ve destek mektupları arasında akçalı konular ve Türk sendikacılarının ABD sendikacılarından akçalı talepleri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak cevabi nitelikte olanlar hariç ABD sendikacılarının mektupları arasında bu geniş yelpazeye rastlanmamaktadır. Örneğin Türk sendikacılarının çok sayıda yeni yıl kartpostalına ve kutlama yazısına karşın ABD'li sendikacılarda böylesi örneklere rastlanmamaktadır.

Yazışmalar arasında dönemin İİSB Başkanı Zühtü Tetey'den, İİSB Yöneticisi Seyfi Demirsoy'a ve Şaban Yıldız'a kadar çok sayıda sendikacının ABD'li sendikacılara yolladığı İstanbul manzaralı

Noel kart postalları söz konusudur (Görsel 1). Dahası yeni yıl kutlaması konusunda yaşanan gecikmeden dolayı duyulan mahcubiyet pek çok ABD'li sendikacıya ayrı ayrı yazılan mektuplarda dile getirilmektedir. Örneğin Demirsoy Lovestone'a yazdığı bir mektupta, "*Yeni yıl için en iyi dileklerimi yollamada geciktiğim için çok üzgünüm*" deme gereğini hissetmektedir (Demirsoy'dan Lovestona'a, 2 Şubat 1953).

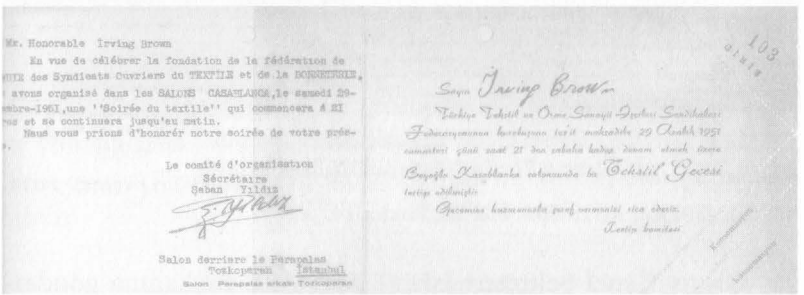
Görsel 1: İİSB Başkanı Zühtü Tetey'in
Irving Brown Gönderdiği Yılbaşı Tebriği

Kaynak: GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Oleyis Genel Sekreteri İsmail Aras AFL Başkanına gönderdiği bir mektup ile Amerikan Emek Gününü (Eylül ayının ilk Pazartesi günü) kutlamakta ve 1 Mayıs ve Emek gününün babası kabul edilen 19. Yüzyıl ABD'li sendika lideri Peter J. Mcguire'in anısına saygılarını sunmaktadır (Aras'tan Green'e, 30 Ağustos 1952). Bu örnek Türk sendikacılarının ABD'li sendikacılar için önem taşıyan hususların farkında olduklarını göstermektedir.

Türk sendikacıların yazışmaları arasında genel kurul ve kongre davetleri önemli bir yer tutmaktadır. Türk-İş'in ilk Genel Kurulundan (İzmir, 1952) başlayarak ABD'li sendikacıların sendika ve konfederasyon kongrelerine katılımı, ısrarla tekrarlanan bir talep olmuştur. Bitmek bilmeyen ama icabet edilmeyen kongre davetleri yazışmalar arasında sık rastlanan türlerdir. Israrlı davetlere karşın genel kurullarda AFL-CIO'dan üst düzeyde temsil gerçekleşmemiştir. AFL-CIO Başkanı Meany, Demirsoy'un ısrarlı davetlerine karşın Türk-İş Genel Kurullarına katılmamış, AFL-CIO'yu daha çok Brown temsil etmiştir. Demirsoy'un Aralık 1963'te Meany'ye yazdığı bir davet yazısında şöyle demektedir: "*Çok meşgul olduğunuzu ve yapacak çok işiniz olduğunu bil-*

mekle birlikte katılmanız mümkün olmazsa çok üzüleceğiz" (Demirsoy'dan Meany'ye, 30 Aralık 1963). Ancak Meany, 1964 Türk-İş Genel Kuruluna katılmamıştır. Demirsoy 1968'de bu kez antikomünizm silahını çekmiştir: *"Elbette, nasıl feci meşgul olduğunuzun farkındayım (...) ancak komünistlerin hür ve demokratik Türk sendikacılık hareketini kuşatmaya çalıştığı koşullarda gelmenizin önemli sonuçları olacaktır."* (Demirsoy'dan Meany'ye, 8 Şubat 1968). Ancak buna rağmen Meany, Türk-İş'in 1968 Genel Kuruluna katılmamıştır. Daha sonra ele alacağımız mütekabiliyet yokluğu sorunu genel kurullara katılım konusunda da kendini göstermektedir.

Mr. Honorable Irving Brown

Le comité d'organisation
Sécretaire
Şaban Yıldız

Sayın Irving Brown

Beyoğlu Kasablanka salonunda bu Tekstil Gecesi

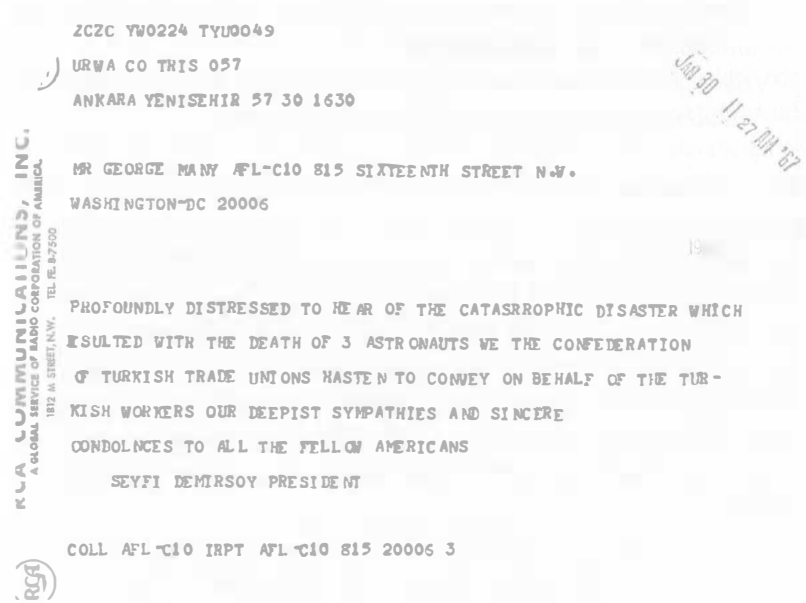
Görsel 2: Şaban Yıldız'dan Irving Brown'a Tekstil İşçileri Gecesi Davetiyesi

Kaynak: GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Davetiyeler sadece genel kurullarla sınırlı değildir. Türkiye Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu tarafından düzenlenen bir eğlence gecesi için Brown'a şu davetiye (Fransızca çevirisiyle birlikte) yollanmıştır (Görsel 2): *"Federasyonun kuruluşunu tes'it [kutlama] maksadile 29 Aralık 1951 Cumartesi günü 21'den sabaha kadar devam etmek üzere Beyoğlu Kasablanka Salonundaki Tekstil Gecesi tertip edilmiştir. Gecemize huzurunuzla şeref vermenizi rica ederiz."* Paris'te yaşayan Brown'un tekstil işçilerinin kutlama gecesine katılmak için İstanbul'a gelmesini beklemek hayatın olağan akışına aykırı olmakla birlikte, böylesine bir davetiyenin yollaması Türk sendikacıların duygu dünyası ve beklentileri açısından kayda değerdir.

Yazışmalar arasında taziyelere de rastlanmaktadır. Sendikacıların ölümü nedeniyle gönderilen taziye mektupları kuşkusuz beklenir bir durum, insani bir reflekstir. Ancak Apollo 1'in üç

astronotunun kaza sonucu ölümü üzerine Demirsoy'un AFL-CIO Başkanı Meany'ye yolladığı taziye mesajı (Görsel 3) insani bir duyarlılık ötesinde bir ilginin sonucu olsa gerek. (Demirsoy'dan Meany'ye, 30 Ocak 1967).

ZCZC YW0224 TYU0049
URWA CO THIS 057
ANKARA YENISEHIR 57 30 1630

MR GEORGE MANY AFL-CIO 815 SIXTEENTH STREET N.W.
WASHINGTON-DC 20006

PROFOUNDLY DISTRESSED TO HEAR OF THE CATASRROPHIC DISASTER WHICH
RESULTED WITH THE DEATH OF 3 ASTRONAUTS WE THE CONFEDERATION
OF TURKISH TRADE UNIONS HASTEN TO CONVEY ON BEHALF OF THE TUR-
KISH WORKERS OUR DEEPIST SYMPATHIES AND SINCERE
CONDOLNCES TO ALL THE FELLOW AMERICANS
SEYFI DEMIRSOY PRESIDENT

COLL AFL-CIO IRPT AFL-CIO 815 20006 3

Görsel 3: Demirsoy'dan Meany'ye Ölen Astronotlar İçin Taziye

Kaynak: GMMA, RG18-001, Box 6, Folder 15.

Yazışmalar arasında çeşitli teşekkür mesajlarına da rastlanmaktadır. Ancak bunlar arasında gereksiz ve hatta zorlama denebilecek mesajları da görmek mümkündür. Çukurova Sendikalar Birliği Başkanı Hasan Özgüneş'in Brown'a Türkçe yazdığı teşekkür mektubu bunun örneğidir[10] (Özgüneş'ten Brown'a, 11 Kasım 1951).

[10] Hasan Özgüneş 1946 sendikacılarındandır. Rasih Nuri İleri, Özgüneş için şunları yazmaktadır: *"1946'da Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası başkanı Hasan Özgüneş ateş gibi bir delikanlıydı, sendikalar kapandığında, bir dönüş yaptı ve mevkiini muhafaza edebildi, sonraları CHP'ye kaydoldu ve SSK Genel Müdürü [Yönetim Kurulu üyesi] oldu yanılmıyorsam."* (2003; 20). Daha sonra Güney İşçi Sendikaları Federasyonu Başkanlığı'nı yapan Özgüneş *"Türk işçisinin bulunduğu yer komünizm için mezardır"* başlıklı yazılar yazacak kadar yoğun antikomünist bir eğilim takınmıştı. (Makal, 2002; 285). Özgüneş, 1950'li yıllarda CHP'li kimliği nedeniyle DP yönetiminden büyük baskılar gördü. (Çelik, 2010).

"Aziz Dostum:
Türk sendikacılarından İsmail Aras'a misafiriniz olduğu müddetçe kendisine göstermiş olduğunuz yüksek misafir perverliğiniz'e karşı Çukurova işçi sendikaları birliği adına teşekkür ederim.
Türk işçilerine karşı duyduğunuz derin hisleriniz bizleri çok mütehassıs etmiş bulunmaktadır.
Burada mektubuma son verir bütün Amerikalı dostumuz sendikacı arkadaşlara selam ve muhabbetlerimizi sunarım."

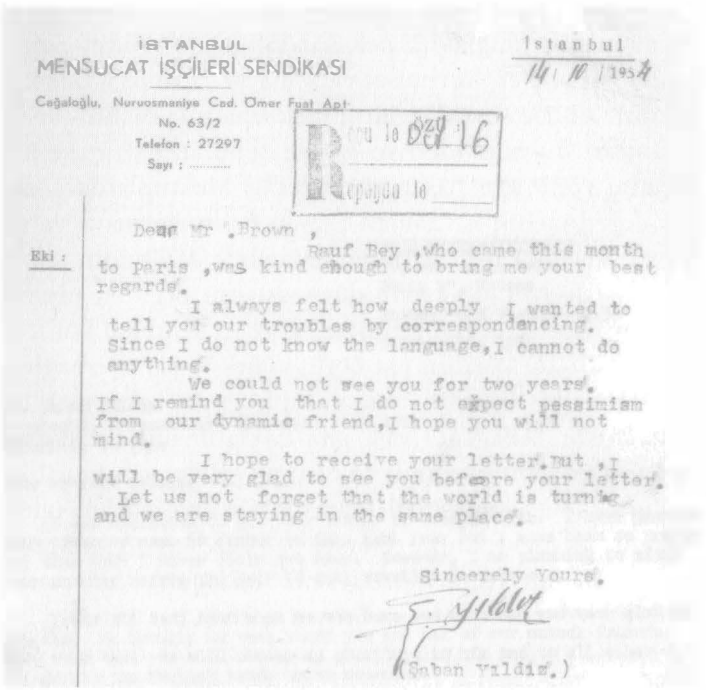
İki sendikacının (İsmail Aras ve Mehmet İnhanlı) 1951'de ABD'ye davet edilmeleri ve onlara gösterilen ilgiye teşekkür amacıyla yazılan bu mektup oldukça tuhaftır. Çukurova Sendikalar Birliği neden bu konuda özel bir teşekkür mektubuna ihtiyaç duymuştur? Madem ihtiyaç duymuş neden diğer sendikacının adı zikredilmemiştir? Bu mektup iki sendikacının ABD ziyaretine dönemin sendikacıları arasında büyük önem atfedildiğini göstermektedir. Mektubun yazılmasının bir diğer nedeni ise o dönemde gündemde olan yeni ABD ziyaretleri için kendini fark ettirme güdüsü olabilir.

Biçim ve Söylem: Ayrı Dünyalar

Türk ve ABD'li sendikacıların yazışmalarında köklü biçim ve söylem farkları söz konusudur. Türk sendikacılarının yazışmaları açısından kurumsal ve kişisel yazışma ayırımı yapmak kolay değildir. Kurumsallık ve kişisellik iç içe girmiş durumdadır. Türkiyeli sendikacıların mektuplarının temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: Genellikle uzun, ağdalı ve abartılı ifadeler taşıyan mektuplar kaleme alınmıştır. Mektuplarda aşırı kibarlık, abartılı bir saygı ve ilk bakışta bununla çelişkili görünen bir samimiyete rastlanmaktadır. Örneğin İsmail Aras bir işçi için kişisel istekte bulunmak üzere yazdığı mektubunu şöyle bitirmektedir: "*Mrs Brown'a saygılarımı iletin, onun ellerinden ve Boby'nin gözlerinden öpüyorum.*" (Aras'tan Mr ve Mrs Brown'a, 18 Kasım 1951).

Mahcubiyet, güven eksikliği, kendini borçlu hissetme ve vesayet hissi pek çok mektubun ve yazışmanın ortak özelliğidir. Türkçe yazılan ve muhatabı tarafından İngilizce veya Fransızcaya

çevrilen mektupların yanında Türk sendikacılar tarafından doğrudan İngilizce ve Fransızca yazılan mektuplar da önemli bir yer tutmaktadır.[11] Bu çalışmada Türkçe ve İngilizce mektuplar esas alınmıştır. İngilizce mektuplarda yer alan kimi ifadelerin mektupları çeviren kişilerin tercihi olduğu, özellikle abartılı saygı ve kibarlık ifadelerinin bir çeviri sorunu olduğu düşünülebilir. Ancak gerek Türkçe yazılan mektupların içeriği gerekse İngilizce mektupların bütünü dikkate alındığında çeviri sorununun ihmal edilebilir olduğunu, bir diğer ifadeyle çevirilerin yazanların duygu ve düşüncelerini yansıttıklarını söyleyebiliriz.

İSTANBUL
MENSUCAT İŞÇİLERİ SENDİKASI
Ceğaloğlu, Nuruosmaniye Cad. Ömer Fuat Apt.
No. 63/2
Telefon : 27297
Sayı : .....

İstanbul
14 / 10 / 1954

Eki :

Dear Mr. Brown ,

Rauf Bey ,who came this month to Paris ,was kind ehough to bring me your best regards.

I always felt how deeply I wanted to tell you our troubles by correspondanceing. Since I do not know the language,I cannot do anything.

We could not see you for two years. If I remind you that I do not expect pessimism from our dynamic friend,I hope you will not mind.

I hope to receive your letter,but ,I will be very glad to see you beforre your letter. Let us not forget that the world is turning and we are staying in the same place.

Sincerely Yours.

(Şaban Yıldız.)

Görsel 4: Yıldız'dan Brown'a, 14.10.1954

Kaynak: GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Gerçi sendikacıların çeviri konusunda şüpheci olduklarına dair örneklere de rastlanmaktadır. İsmail Aras, Brown'a yazdığı

[11] Irving Brown uzun yıllar Paris'te kaldığı ve Fransızcayı da yoğun biçimde kullandığı için Türk sendikacıların Brown'a yazdıkları mektuplar arasında Fransızca mektuplar da yer almaktadır.

bir mektupta *"İngilizce öğrenmeye çalışıyorum. Çünkü tercümanların vasıta oluşu beni tatmin etmiyor ve belki de istismar edildiğimizi düşünüyorum"* demektedir (Aras'tan Brown'a, 3 Kasım 1951). Benzer bir yakınma Yıldız'ın Brown'a yazdığı bir mektupta da yer almaktadır (Görsel 4): *"Sıkıntılarımızı size yazışarak anlatmayı öyle derinden istiyorum ama dil bilmediğim için hiç bir şey yapamıyorum."* (Yıldız'dan Brown'a 14 Ekim 1954).

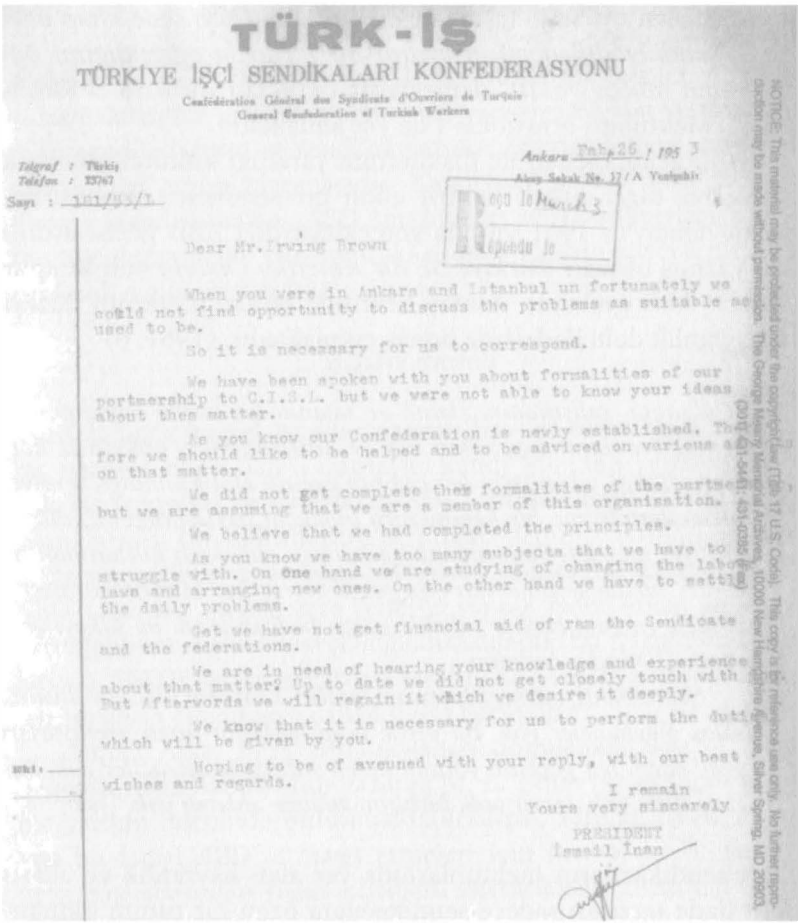
ABD'li sendikacıların mektup ve yazışmalarının söylem açısından Türk sendikacıların yazdıklarından önemli farklar taşıdıklarını görmekteyiz. Çoğu cevabi nitelikte olan bu yazışmalar genellikle kısa ve şeklî mektuplardır. Bunlar net ifadeler ve istekler içermektedir, muğlâklık pek söz konusu değildir. Sonuç almaya dönük ifadeler, kurumsal yazışma ve kurumsal talepler söz konusudur. ABD'li sendikacıların mektuplarına ölçülü bir yakınlık hâkimdir. Bu nitelikleriyle ABD'li sendikacıların mektupları iş mektubu yönü ağır basar niteliktedir. Mektuplarda göze çarpan bir diğer özellik ise zaman zaman hesap sormaya ve sorgulamaya varan ve bir üst örgüt gibi davranma eğilimidir.

Türk-İş ile AFL-CIO aynı düzeyde, eşit örgütler olmalarına karşın (her ikisi de ulusal sendikal merkez, sendikal konfederasyondur) AFL-CIO kendini üst örgüt, Türk-İş ise üye/bağlı örgüt gibi hissetmiştir. Eşitlilik, karşılıklılık (mütekabiliyet) ilişkisi kurulamamıştır. AFL-CIO vasi gibi davranmıştır. Kuşkusuz bu davranışta Türk-İş'in durumu ve tutumu etkileyici olmuştur. Örneğin Türk-İş Başkanı İsmail İnan, Brown'dan yardım talebinde bulunduğu bir mektubunu (Görsel 5) *"Bize verdiğiniz görevleri yerine getirmenin bizim için gerekli olduğunu biliyoruz"* ifadesiyle bitirmektedir (Aras'tan Brown'a, 26 Şubat 1953).

AFL-CIO'yu üst örgüt gören zihniyetin bir diğer örneği ise Demirsoy'un bir yazısında ortaya çıkmaktadır. Türk-İş Başkanı Demirsoy, 1963 yılı ortalarında yaptığı bir ABD gezisi ardından yazdığı değerlendirmede AFL-CIO başkanından randevu almakta zorlanmasını büyük bir övünç meselesi olarak anlatmaktadır (Demirsoy, Ağustos 1963):

> *"Amerika'nın Başşehri Washington'da hangi devlet idarecisi ile görüştüysem, sordukları ilk soru, 'AFL-CIO Başkanı George Meany' den randevu alabildiniz mi' oldu. 'Henüz kâbil olmadı' şeklindeki*

cevabıma 'Evet, O şu an fazlasıyla meşguldür. Size randevu temini için ben de aracı olacağım' cümleleri ile karşılaştım. Kimler söylüyordu bunları? Dışişleri Bakan Yardımcıları, Çalışma Bakanı Yardımcıları ve müşteşarları."

TÜRK-İŞ

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU

Confédération Générale des Syndicats d'Ouvriers de Turquie
General Confederation of Turkish Workers

Telgraf : Türkiş
Telefon : 23747
Sayı : 301/93/1

Ankara Feb 26 / 1953
Atay Sokak No. 17 / A Yenişehir

Dear Mr. Irving Brown

When you were in Ankara and Istanbul un fortunately we could not find opportunity to discuss the problems as suitable as used to be.

So it is necessary for us to correspond.

We have been spoken with you about formalities of our partnership to C.I.S.L. but we were not able to know your ideas about thes matter.

As you know our Confederation is newly established. Therefore we should like to be helped and to be adviced on various also on that matter.

We did not get complete thes formalities of the partnership but we are assuming that we are a member of this organisation.

We believe that we had completed the principles.

As you know we have too many subjects that we have to struggle with. On one hand we are studying of changing the labour laws and arranging new ones. On the other hand we have to settle the daily problems.

Get we have not get financial aid of ram the Sendicate and the federations.

We are in need of hearing your knowledge and experience about that matter? Up to date we did not get closely touch with. But afterwords we will regain it which we desire it deeply.

We know that it is necessary for us to perform the duties which will be given by you.

Hoping to be of avequed with your reply, with our best wishes and regards.

I remain
Youre very sincerely
PRESIDENT
Ismail İnan

Bhk:

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903. (301) 431-5400

Görsel 5: Aras'tan Brown'a: "Bize verdiğiniz görevleri gerçekleştirmemiz gerektiğini biliyoruz."

Kaynak: GMMA RG18-004 Box 36, Folder 14.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ile görüşebilen Demirsoy, Meany ile görüşememektedir. Oysa Meany, Demirsoy'un muhatabıdır, onu davet eden kuruluşun başkanıdır ancak Türk-İş Başkanı on-

dan randevu almakta zorlanmaktadır ve araya devlet idarecileri girmektedir. Bu durum mütekabiliyet yokluğunun ve bundan rahatsızlık duymamanın tipik örneklerinden biridir.

Mektuplarda ABD gezilerinin Türk sendikacılarda yarattığı hayranlık düzeyinin etkisini görmek mümkündür. İsınail Aras, Irving Brown'a yazdığı teşekkür mektubunda "*on sene kitap üzerinde sendikacılık dersi alsaydım bu iki ayda öğrendiğimi öğrenmeme imkân yoktu*" demektedir (Aras'tan Brown'a 3 Kasım 1951). Mektubun örneği Ek-1'de yer almaktadır.

ABD sendikacıları ile ilişkilerinin yarattığı kültürel-ideolojik etkiye bir diğer örnek İzmirli etkin bir sendikacı olan Burhanettin Asutay'ın 1961 yılında gerçekleştirdiği ABD gezisi ardından yazmış olduğu *Türkiye de Bir Amerika Olabilir* adlı kitaptır (1961). ABD gezisinin Asutay üzerinde bıraktığı etkinin düzeyi şu hayranlık dolu ifadelerde ortaya çıkmaktadır. (1961; 6)

> *"Çalışanın, çalıştıranın, alanın ve satanın bir birine inandığı, güvendiği ve dayandığı; insan hak ve hürriyetlerine, noksansız hörmet edildiği, vatandaşın her çağının garanti altına alındığı, cemiyet hizmetlerinin hiç bir kanun zoru olmadan paylaşıldığı dil, din ve cinsiyet meselelerinin münakaşa konusu olmaktan kurtarıldığı bu diyarı, memleketini seven ona gönül veren, her Türkün görmesini ve hele cenneti çenber sakalda gören bedbahtların, bu ülkeyi gezmesini ne kadar isterdim.*
>
> *"Amerikada miskinlik yuvası tembel kahveler yok. Bu diyarda saloş meyhaneler yok. Bu yerde köşe başlarını tutan, tretuvarları işgal eden, her geçenin yolunu kesen sürüngen dilenciler yok. Burada iftira yok, tezvir yok, birbirini atlatan, aldatan yok." [sic]*

Türk sendikacıların mektuplarında yer alan hayranlık ve abartı dolu ifade tarzının sadece sendikacılara özgü bir tutum olduğunu söylemek haksızlık olur. Bu algı ve tutumun dönemin ruhuna uygun olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 1950'li yıllar Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan yardımlar nedeniyle yaygın bir ABD hayranlığı söz konusudur. 1950'lerin pro-Amerikan atmosferinin her alanda etkisini gösterdiği bilinmektedir. O kadar ki, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmaktan söz etmiştir (Milliyet, 21.10.1957). Diğer

faktörler yanı sıra, özellikle 1950'li yıllarda DP iktidarı ile birlikte yükselen ABD hayranlığı ile ABD yaşam tarzına imrenme ile genel politik-kültürel atmosferin sendikacıları da etkilediğini söylemek mümkündür.

Mektupların-Yazışmaların İçeriği

Mektup ve yazışmalarının içerik açısından en çarpıcı yönü bu yazışmaların bir vesayet duygusuyla yapılmış olması ve muhatap ABD sendikalarının ve sendikacılarının eşit değil adeta üst örgüt ve yönetici gibi algılanmasıdır. Karşı taraf ile bir mütekabiliyet ilişkisi kurulmamakta, ABD sendikaları ve sendikacıları zor ve muhtaç durumdaki Türk sendikacılığına yardım edecek bir merci olarak algılanmaktadır.

Kişisel Ricalar

Yazışmalarda kişisel istekler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu istekler doğrudan yazanların kendi talepleri olmayıp daha çok bir yakınları ve tanıdıkları için yapılmaktadır. İstek-rica yazışmalarının bir bölümünün sendikacılarının yakınları ve tanıdıklarının talebi ve sorunu nedeniyle yapıldığını sanıyoruz. Bir ABD'li tanıyor olmak veya temasta olmak ciddi önem atfedilen, ayrıcalıklı bir durum olarak algılanmaktadır. Bu taleplerden bazılarının ABD'li sendikacılardan tarafından yanıtlandığını ve iletilen sorunun çözülmeye çalışıldığını görüyoruz.

İsmail Aras, 1951 ABD seyahati dönüşünde Bay ve Bayan Brown'a uzun bir mektup yazarak M. B. isimli bir işçi için kişisel bir yardım talebinde bulunmaktadır. Aras, vize ve döviz alamayan bu işçiyi ABD'ye davet etmeleri için Brown'dan Lovestone veya başkalarından ricacı olmasını istemektedir (Aras'tan Mr ve Mrs Brown'a, 18 Kasım 1951):

> *"Bu kişi makine sanayiindeki en iyi işçilerden biridir. O bu mesleğe tutkuyla bağlıdır ve bu alanda daha iyi koşullar ve mükemmel bir güç edinmek istemektedir. Onun için tek bir şey vardır; o da Amerikaya gelmektir. Biliyorsunuz, sanayi ABD'de çok güçlüdür ve daha güzel olanaklar elde etmek isteyen bir kişi için her şey orada çok kolaydır."*

Buna benzer bir istek bu kez 1961'de Şaban Yıldız tarafından Irving Brown'a iletilmiştir. Yıldız ABD'de iki yıllık bir burs kazanan bir aile dostu için kişisel bir istekte bulunmaktadır. İstanbul'dan New York'a gidiş için dövizi bulunan Yıldız'ın yakını New York Washington arası yol parası için bir miktar dövize ihtiyaç duymaktadır. O dönem döviz tahsisinin ciddi bir sorun olması ve yurt dışına çıkanlara sınırlı döviz tahsisinde bulunulması Yıldız'ı aile dostu için böyle bir çare aramaya itmiş olmalıdır. Dönemin mektuplarında başka döviz tahsis sorunlarına da rastlanmaktadır. Ancak ilginç olan Yıldız'ın bu sorunun çözümü için en üst düzeyde girişimi düşünmesidir. Yıldız bu konuda AFL-CIO Başkanı Meany'ye veya Mali Sekreteri Schnitzler'a mektup yazmayı düşündüğünü ancak önce Brown'ın düşünce ve tavsiyelerini almak istediğini yazmaktadır (Yıldız'dan Brown'a, 15 Temmuz 1961).

Bir başka kişisel yardım isteği de Türk-İş Başkanı Demirsoy tarafından İmren Aykut için yapılmıştır.[12] Demirsoy'un bu konuda Kirsch'e bir kaç yazdığı anlaşılmaktadır. Demirsoy, o dönem bir AID programı nedeniyle ABD'de bulunan Aykut'un yoğun bir İngilizce dil eğitimi programına yerleştirilmesini istemektedir. Demirsoy böyle bir kursun bedelini AID'nin ödeyemeyeceğinin belli olduğunu belirterek Aykut'un altı aylık bir kursa yerleştirilmesini ve gerekirse kurs bedelinin AFL-CIO veya üye sendikalardan biri tarafından karşılanmasını istemektedir. Demirsoy mektubunda, İmren Aykut'un Türk sendikal hareketi için yeri zor doldurulur elemanlardan biri olduğunu belirtmekte ve eğer ona böyle bir dil eğitimi sağlayamazlarsa muhtemelen onu ellerinden kaçıracaklarını vurgulama gereği hissetmektedir (Demirsoy'dan Kirsch'e, 23 Temmuz 1969).

Akçalı Yazışmalar

Kişisel ve sınırlı ricaların ötesinde yazışmalar arasında kurumsal mali talepler ve akçalı ricalar da önemli bir yer tutmuştur. 1950'lerin başından başlayarak Türk sendikacılarının çeşitli maddi

[12] İmren Aykut, T. Maden-İş ve Teksif sendikaları ile Şişecam'da uzman olarak çalışmış, Kâğıt İşverenleri Sendikası Genel Sekreterliği, Danışma Meclisi Üyeliği, İstanbul Milletvekilliği ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yapmıştır.

yardım talepleri söz konusu olmuştur. Ancak akçalı yazışmalar 1950'li yıllarda önemli bir yer tutmazken 1960'lı yıllarda giderek artmıştır. 1960'larda bu yardımlar sendikadan sendikaya yardım niteliğinden çıkmış ve ABD'nin resmi devlet kurumlarından biri olan AID kanalıyla çeşitli ayni ve maddi yardımlar sağlanmıştır. 1962'den itibaren doğrudan AID kanalıyla Türk-İş'e yapılan yardımlar Türk-İş bütçesi içinde çok ciddi bir oran oluşturmaktadır.

Türk-İş Başkanı İsmail İnan'ın 1953'te Brown'a yazdığı bir mektupta mali sıkıntıdan dem vurulmakta ve örtülü bir maddi yardım talebine yer verilmektedir (Aras'tan Brown'a, 26 Şubat 1953): *"Sendikalardan ve federasyonlardan parasal yardım alamıyoruz. Bu konuda sizin bilgi ve deneyimizi öğrenmek ihtiyacı duymaktayız. Bugüne kadar sizinle yakın temas içinde olmadık. Fakat bundan sonra bu teması yeniden kurmak ve derinleştirmek arzusundayız."*

Akçalı ilişkiler 27 Mayıs sonrasında sendikaların uluslararası ilişkilerinin serbestleşmesiyle giderek yoğunlaşmıştır. Demirsoy, Brown'a yazdığı bir mektupla ICFTU'dan talep ettikleri yardımlar hakkında detaylı bilgi vermiş ve ICFTU'nun Uluslararası Dayanışma Fonu Komitesinden (International Solidarity Fund Committee-ISCF) ayni ve nakdi taleplerinin kabul görmesi için çaba harcamasını talep etmiştir. Demirsoy, ayrıca yazının ekinde ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin ayrıntılı bir listesini eklemiştir. Demirsoy mektubunda ICFTU temsilcisi H. Goesel'in Türkiye'ye iki ay süren bir ziyarette bulunduğunu, bu ziyaret sonunda Türk-İş'in yardım taleplerini de içeren bir rapor hazırladığını ve Türk-İş'in yardım taleplerine sıcak baktığını yazmaktadır. Demirsoy ICFTU'dan Türk-İş'in 6 bölge temsilciğinin kurulması için yardım talep ettiklerini, bu 6 bölge temsilciliğinin iki yıllık toplam masrafının 720 bin Türk lirası tuttuğunu belirmektedir. Demirsoy ayrıca bir de araba talep ettiklerini ve bunun da Goesel tarafından kabul edildiğini yazmaktadır.

Bunlara ek olarak Demirsoy bir matbaa kurmak istediklerini ve bununla ilgili bir raporu Goesel'e sunduklarını ve bir örneğini ekte kendisine gönderdiğini yazmaktadır. Demirsoy'un mektubunda başka ilginç bir ayrıntı daha yer almaktadır. Brown'ın Türk-İş binasının küçüklüğü nedeniyle matbaa kurulması meselesini yadırgayacağını düşünerek açıklamalar yapmaktadır. Mec-

listen o günlerde geçen bir yasa ile İşçi Sigortaları Kurumundan düşük faizle 1,5 milyon Türk lirası yardım aldıklarını ve bununla büyük bir bina satın alacaklarını yazmaktadır (Demirsoy'dan Brown'a, 18 Ağustos 1961). Ancak Demirsoy bu mektuptan bir aç ay sonra Brown'a yazdığı yeni bir mektupta ICFTU-ISFC toplantısında Türk-İş'e yardım yapılması konusundaki çalışmaları için teşekkür etmekte ancak bu ICFTU yardımının matbaa kurulmasını içermediğini hatırlatmaktadır. Demirsoy Brown'a "*ICFTU'nun talebimizi kabul etmemesi durumunda Amerikan sendikaların işbirliği için bize söz vermiştiniz*" diyerek matbaa için Brown'dan tekrar yardım istemektedir (Demirsoy'dan Brown'a, 30 Kasım 1961).

1962 yılında AID yardımlarının doğrudan Türk-İş'e yapılmaya başlanması ile birlikte konfederal düzeyde ABD sendikalarından yardım taleplerinin zemini kalmamış bu işlevi AID yardımları görmüştür.[13] Ancak konfederasyon dışında sendikalar düzeyinde mali yardım talepleri de söz konusu olmuştur. Diğer sendikalar tarafından da yapılmış olduğuna inandığımız ancak arşiv belgelerine ulaşamadığımız yazışmalar için sadece Lastik-İş yazışmalarına yer vereceğiz.

Lastik-İş Genel Başkanı Rıza Kuas, 1962 yılında AID tarafından düzenlenen ABD ziyareti dönüşünde, bu ziyaret sırasında tanıştığı ABD Lastik, Mantar, Linolyum ve Plastik İşçileri Sendikası Başkanı George Burdon'a bir mektup yazarak mali yardım talep etmiştir. Diğer sendikaların ITS'lerden (Uluslararası İşkolu Federasyonları/Enternasyonalleri) yardım aldığını belirten Kuas, Lastik-İş'in hâlâ yardım alamadığını vurgulayarak işkolu federasyonundan yardım yapılması için Burdon'dan destek istemektedir. İşkolu Enternasyonalinden istedikleri yardımları *"a) eğitim malzemesi, b) organizasyon için 2 cip, c) küçük bir bina veya apartman almak için para (Milli Merkez olarak kullanmak için)"* şeklinde sıralayan Kuas eğer Enternasyonal yardım etmezse ABD sendikasının yardım edip edemeyeceğini sormaktadır (Görsel 6). Talebinin garip karşılanmasını ihtimalini düşünen Kuas şunları eklemektedir: *"Bu kısa tanışma üzerine bu isteğin ani olduğunu düşünmekle beraber, Bu yardımın Türkiyede hür işçilik hareke-*

[13] AID'nin Türk-İş' yaptığı yardımlar konusunda bakınız: (Işıklı, 1979) ve (Çelik, 2010).

tine büyük yardımı dokunacağını bildirmek isteriz." (Kuas'tan Burdon'a, 8 Mart 1963).

Enternasyonalden isteklerimiz şunlardır:
a)Eğitim Malzemesi
b)Organizasyon için 2 cip
c)Küçük bir bina veya apartman almak için para(Milli Merkez binası olarak kullanmak için)
Eğer Enter nasyonal isteğimizi kabul etmezse sizin yardım edip edemiyeceğinizi öğrenmek istiyoruz.Bu kısa tanışma üzerine bu isteğin ani olduğunu düşünmekle beraber,Bu yardımın Türkiyede bir işçilik hareketine büyük yardımı dokunacağını bildirmek isteriz.

Sendikamız 1949 kurulmuştur.Türk Plastik ve Lastik Endüstrisini içine almağ çalışmaktadır ki bu 60.000 işçi ve 210 fabrikadan müteşekkildir.İş Sendikaları Türk Konfederasyonu tarafından tanınmış olup bu koldaki tek meşru sendikadır.
Memleketimiz veya sendikamız hakkında başka malumat istediğiniz takdirde bildirmenizi rica ederiz.

Rıza Kuas

Görsel 6: Kuas'tan Burdon'a, 8 Mart 1963

Kaynak: TÜSTAV Arşivleri Lastik-İş Koleksiyonu

Kuas'ın bu mektubuna yanıt olarak Burdon tarafından yazılan bir mektupta "(...) mektubunuzu aldık ve Türk sendikasının mali durumunu öğrendik. Maalesef sendikamız Genel İşçiler Sendikasının 22 Martta Amsterdamda yapacağı toplantıya iştirak edemeyecektir. Şu anda bizim sendikamızın durumu da kritiktir. Halen 3 büyük lastik kumpanyası ile pazarlık halindeyiz ve 1963 için yüklü bir ekonomik program hazırlamış bulunuyoruz ki bu teşkilatımız için güç olacaktır" denmektedir (Burdon'dan Kuas'a, 21 Mart 1963).

Yardım talepleri sadece sendika genel merkezleri düzeyinde söz konusu olmamıştır. Yerel sendikacılar da yardım talebinde bulunmuştur. Bunlardan biri Zonguldaklı yerel bir sendikacı tarafından yazılmış olan yardım talebi mektubudur. EKİ (Ereğli Kömür İşletmeleri) Çatalağzı Lavuar İşçileri Sendikası Başkanı Fuat Denizel ABD'li sendikacı Mike Ross'a el yazısıyla ve Türkçe olarak yazdığı mektupta yardım talebinde bulunmaktadır (Denizel'den Ross'a, 13 Şubat 1963):

"Mr. Mike Rose kıymetli vaktinizi israf etmemek için durumumuzun tahlilini diğer mektuplarıma bırakarak sadede geçiyorum. İçinde bulunduğumuz zor şartları yenebilmek için bazı yardımlara

ihtiyaç duyduğumuzu takdir edersiniz. Sizin için küçük fakat bizim Için çok kiymetli olan bu yardımları yapmanız mümkün müdür? Mümkün ise bu yardımların neler olacağı ve ne gibi şartları ihtiva edeceğini lütfen bildirmenizi rica ederim."

Mütekabiliyet Yok-Vesayet Var

Mektup ve yazışmaların önemli yönlerinden biri kurumsallık, eşitlik ve karşılıklılık (mütekabiliyet) özelliğinden yoksun olmaları bir alt örgüt-üst örgüt ilişkisi çerçevesinde yazılmış olmaları, vesayet ilişkisini yansıtmalarıdır. Yazışmalar iki eşit sendikal örgüt arasında değil, sanki alt-üst örgütler arasında yapılmış gibidir. AFL-CIO dönem boyunca kimi Avrupa sendikaları dâhil pek çok sendikal örgüte yaptığı gibi Türkiye sendikalarına da bir tür vasi olarak davranmış ve ABD dış politikasının gereklerine uygun sendikal yapılar oluşmasına çalışmıştır. Bu ilişkiyi "sendikal emperyalizm" olarak nitelemek mümkündür.[14]

Yazışmalarda mütekabiliyet yokluğu en göze çarpan niteliktir. Öncelikle Türk sendika liderlerinin muhatapları ABD'li sendikaların seçilmiş liderleri değil genellikle ABD'li sendika uzmanlarıdır. Lovestone, Brown ve Kirsch seçilmiş sendika liderleri değil, AFL-CIO'nun uzmanları, görevlileridir. Türk sendikacıları bu uzmanlarla kendi uzmanları düzeyinde yazışmamış bizzat kendileri muhatap olmuştur. ABD'li uzmanlar Türk sendikalarıyla seçilmiş liderler düzeyinde muhatap olmuştur. Türkiye'de sendika uzmanlarının yok denecek kadar az olduğu ve sendikaların kurumsallaşmamış olduğu 1950'li yıllar için bu durum anlaşılabilir. Ancak Türk-İş'in ve sendikaların uluslararası ilişkiler birimlerinin oluştuğu 1960'lı yıllarda da Türk sendika liderliği mütekabiliyeti önemsemeksizin ABD'li sendika uzmanları ile muhatap olmaya devam etmiştir. Bu durum kuşkusuz AFL-CIO'nun onları alt örgüt olarak görmesini güçlendirmiştir.

ABD'li sendikacılarla yapılan yazışmalarda kendine güvensizliğin, kendini eşit hissetmeyişin, yardıma muhtaç olma duygusunun vermiş olduğu ezikliğin ve ABD'li sendikacılara duyulan hayranlığın derin izleri görülmektedir. Bu tutumun dönemin çe-

[14] Sendikal emperyalizm tartışmaları için bakınız: (Munck, 2002) ve (Koç, 2005).

şitli eğilimlerdeki sendikacıları için ortak bir özellik olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, daha sonra Türk-İş Başkanı olan "mutedil" Seyfi Demirsoy ile daha sonra TİP kurucuları arasında yer alan 1950'lerin muhalif ve sosyalist eğilimli sendikacılarından Yıldız'ın ABD'li sendikacılarla ilişkileri büyük benzerlik göstermektedir.

Mektuplarda Türk sendikacıların kendilerini ABD'li sendikacı ve uzmanlara karşı hesap verme, izahat verme mecburiyetinde hissettikleri görülmektedir. İsmail Aras'ın ABD gezisi sonrası Brown'a yazdığı mektupta izahat verme ihtiyacının ve ABD hayranlığının izlerini görmek mümkündür: "*Ankara'da meşgül olduğum işler hakkında sizlere izahat vermeden evvel... On sene kitab üzerinde sendikacılık dersi almış olsaydım bu iki ayda öğrendiklerimi öğrenmeme imkân yoktu.*" (Brown'dan Aras'a, 3 Kasım 1951). Brown, Aras'a yazdığı cevabi mektupta Amerika seyahatindeki deneyimin yeni konfederasyon oluşumu gibi büyük bir görev sırasında yardımcı olacağını umduğunu belirtiyordu (Brown'dan Aras'a, 3 Kasım 1951).

Deneyimsiz, olanakları son derece sınırlı ve DP'nin basıncı altındaki sendikacılar, Batı ve ABD sendikalarıyla ilişkilerini geliştirerek adeta kendilerini korumak istemişler ve destek aramışlardır. Bu rasyonel tutum yanında Türk sendikacılarının ABD sendikacılarıyla ilişkilerinde zaman zaman naif bir boyutun da olduğunu söylemek mümkündür.

Şaban Yıldız'ın Türk-İş'in kuruluş hazırlıklarıyla ilgili olarak Irving Brown'a yazdığı mektup içerik ve üslup açısından kayda değerdir: (Yıldız'dan Brown'a 28 Mayıs 1952) Mektubun örneği Ek-2'de yer almaktadır.

Yıldız mektubunun başında "Aziz dostumuz ve arkadaşımız, son bir yıl zarfında... Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun teşekkülü hususunda sizin hissenizin büyük olduğunu her zaman takdir ederiz" demekte ve mektubuna mahcubiyetle şöyle devam etmektedir: "Son bir yıl zarfında ve bilhassa Şubat 1952' den bu yana Türkiye sendika hareketlerinde elde edilen gelişmelerden malumat vermek imkânını bulamadığımdan cidden mahcubum. Özür dilerim. Bundan böyle, Türk İşçi Sendikaları ve Türk-İş Konfederasyonu'nun gelişmesinden mümkün mertebe mufassal bir şekilde size bilgi vermeğe çalışacağım. Bu suretle

kısmen dahi olsa kabahatimi tamir edeceğimi ümit ederim." Yıldız mektubuna şu övgü dolu ifadeleri eklemektedir:

"Memleketimizi ziyaret edeceğiniz müjdesini memnuniyet ve sevinçle karşıladık. Konfederasyonumuzun resmen ilan tarihinde aramızda bulunmanız bizim Için bir iftihar vesilesi olacaktır.

Bu vesile ile de her zaman olduğu gibi müthiş zeka, tecrübe ve sendikacılıktaki kabiliyetinizden elbetteki istifade etmek imkanının bağılayacağınızdan eminim."

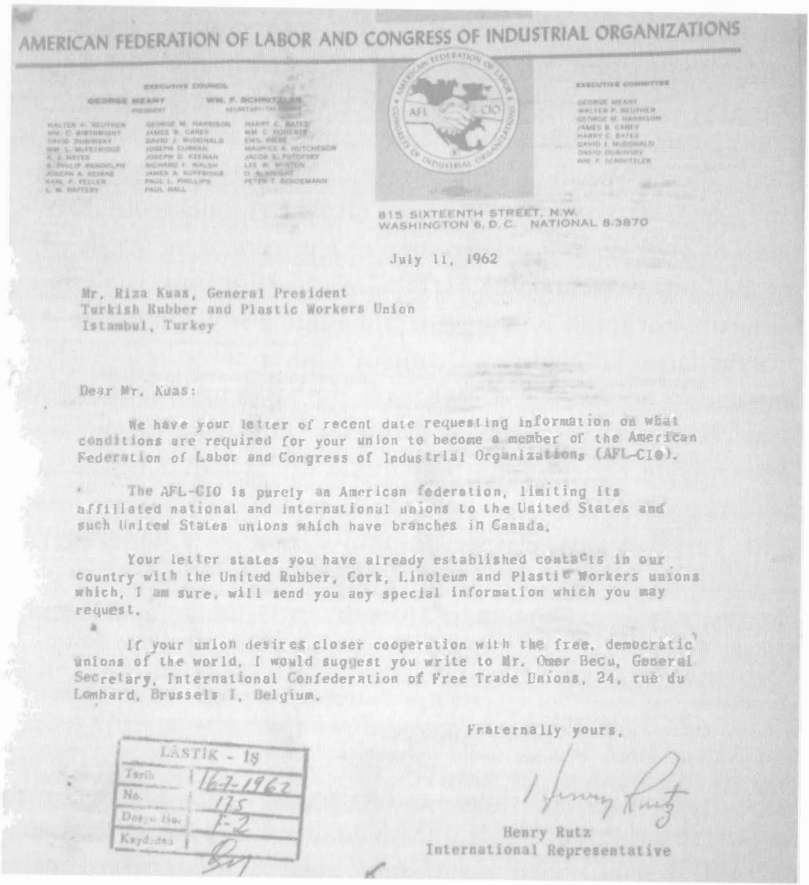
Yıldız mektubunun sonunda Brown'ın mektubundaki bir sorusuna cevaben "gerek keyfiyet gerekse kemiyet bakımından durumumuz fena olmamakla beraber maddi durumumuzu takviye için imkânlar arıyoruz" diyerek yaşadıkları maddi zorluklara işaret etmektedir.

Yıldız ile ABD'li sendikacılar arasındaki samimi yazışmalar 1961 yılına kadar devam etmiştir. Tekrar vurgulamak gerekir ki, bu yazışmalara bir destek arama ihtiyacı, kendine güvensizlik ve eziklik egemendir. Yıldız, Brown'un da bağlı olduğu AFL'nin Hür Sendika Komitesi Sekreteri Lovestone'a yazdığı mektupta yeni yıl için kutlamalarını yollamakta geç kaldıkları için üzüntü ve özürlerini bildirmektedir (Yıldız'dan Lovestone'a 14 Şubat 1953).

Türk-İş ile AFL-CIO arasındaki yazışmalara bakıldığında Türk-İş'in Türkiye'de olan biten hemen hemen her sendikal gelişmeyi AFL-CIO'ya bildirdiği görülmektedir. Örneğin 274 ve 275 sayılı sendikal yasalar (1963) yürürlüğe girdiğinde Türk-İş bunları İngilizceye çevirerek AFL-CIO Başkanı Meany'ye göndermiştir (Demirsoy'dan Meany'ye 2 Ekim 1963). Türk-İş 1965 Kozlu olayları sırasında yayınladığı üç ayrı açıklamayı İngilizceye çevirerek yine Meany'ye yollamıştır (Demirsoy'dan Meany'ye 20 Mart 1965). Türk-İş kendisi gibi bir ulusal sendikal merkez olan AFL-CIO'yu adeta bir üst sendikal örgüt olarak algılamaktadır.

AFL-CIO'yu üst örgüt olarak algılamak konusunda en trajik örnek ise Lastik-İş'in AFL-CIO'ya üye olma isteğidir. Kuas, 8 Haziran 1962 tarihinde AFL-CIO'ya hitaben yazdığı mektupta eğer mümkün olursa AFL-CIO'ya üye olmak istediklerini ve üyelik koşullarının bildirilmesini, AFL-CIO tüzüğünün bir örneğinin

kendilerine gönderilmesini istemekte ve bu konuları görüşmek amacıyla bir AFL-CIO temsilcisini İstanbul'a davet etmek istediklerini bildirmektedir (Kuas'tan AFL-CIO'ya 8 Haziran 1962). Kuas'ın mektubuna AFL-CIO uluslararası ilişkiler temsilcisi Henry Rutz imzasıyla gönderilen yanıtta AFL-CIO'nun uluslararası bir sendikal örgüt değil bütünüyle bir Amerikan federasyonu olduğu ve üyeliğin sadece ABD sendikaları ile sınırlı olduğu belirtilmektedir (Rutz'dan Kuas'a, 11 Temmuz 1962). (Görsel 7).

AMERICAN FEDERATION OF LABOR AND CONGRESS OF INDUSTRIAL ORGANIZATIONS

815 SIXTEENTH STREET, N.W.
WASHINGTON 6, D.C. NATIONAL 8-3870

July 11, 1962

Mr. Riza Kuas, General President
Turkish Rubber and Plastic Workers Union
Istambul, Turkey

Dear Mr. Kuas:

We have your letter of recent date requesting information on what conditions are required for your union to become a member of the American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO).

The AFL-CIO is purely an American federation, limiting its affiliated national and international unions to the United States and such United States unions which have branches in Canada.

Your letter states you have already established contacts in our country with the United Rubber, Cork, Linoleum and Plastic Workers unions which, I am sure, will send you any special information which you may request.

If your union desires closer cooperation with the free, democratic unions of the world, I would suggest you write to Mr. Omer Becu, General Secretary, International Confederation of Free Trade Unions, 24, rue du Lombard, Brussels I, Belgium.

Fraternally yours,

Henry Rutz
International Representative

LASTİK - İŞ
Tarih 16-7-1962
No. 175
Dosya No. F-2
Kaydedildi

Görsel 7: Rutz'dan Kuas'a, 11 Temmuz 1962

Kaynak: TÜSTAV Arşivleri Lastik-İş Koleksiyonu

Bu tutum, zayıf ve destekten yoksun sendikacıların uluslararası ilişkilerin serbestleşmesiyle birlikte destek arayışı için önüne çıkan her olanağı değerlendirme anlayışının ürünü olarak görülebilir.

Yazışmalarda şikâyet ve ihbarlar da önemli bir tutmaktadır. Taraflar hoşnut olmadıkları ve zararlı gördükleri kişiler hakkında birbirlerine karşılıklı bilgiler aktarmaktadırlar. Şikâyet edilenler arasında TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ve o dönemde çeşitli sendikalarda danışmanlık yapan Av. Engin Ünsal da yer almaktadır. Kirsch Demirsoy'a yazdığı bir mektuba "*ilginizi çekeceğini biliyorum*" notuyla Le Monde'da çıkan Mehmet Ali Aybar'ın bir açıklamasını ekliyordu. Mektupta devamla Genel-İş'ten Engin Ünsal'ın Public Service International-Kamu Hizmetleri İşçileri Enternasyonali (PSI) kongresinde yaptığı bir konuşma hakkında bilgi aktarılmakta ve Ünsal şikâyet edilmektedir. Kirsch, Ünsal'ın grev silahını gelişen ülkeler için gerekli ve tercih edilir bir araç olarak tanımladığını, tahkim prosedürünün işçilerin çıkarlarını korumak için uygun olmadığını söylediğini ve AID programlarını kötülediğini Demirsoy'a bildirmektedir (Kirsch'ten Demirsoy'a, 13 Aralık 1967). Kirsch, bir başka mektubunda Müskirat Federasyonu'nun hukuk danışmanı Adil Aşçıoğlu'nun Uluslararası Gıda Federasyonu bülteninde yayınlanan açıklamasının bir örneğini bilgi için yazı ekinde Demirsoy'a yollamıştır. Aşçıoğlu, Türk-İş'e karşı eleştirel tutumuyla tanınan ve *Akis* ve *Yön*'de yazan bir sendikal aydındır. Kirsch'in Aşçıoğlu'ndan rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır (Kirsch'ten Demirsoy'a, 29 Aralık 1966).

DİSK'in Kuruluşuna İlişkin Yazışmalar

DİSK'in kuruluşu, Türkiye sendikalarıyla yoğun ilişkileri olan ABD sendikacıları arasında önemli yankı ve tartışmalar yaratmıştır. ABD'li sendikacılar kendi aralarında yaşadıkları tartışmalar nedeniyle DİSK'in kuruluşunun ardından farklı tepkiler vermiştir. ABD devleti ile daha içli dışlı olan Meany-Lovestone-Brown ekseni DİSK'e karşı tutum alırken, Ankara'da 1960'lı yıllarda ABD Çalışma Ataşesi olarak çalışmış olan ABD Çalışma Bakanlığı

Uzmanı Millen olan Bruce Millen,[15] Birleşik Otomotiv İşçileri Sendikası (UAW) Başkanı Victor Reuther ile Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu (ICF) Genel Sekreteri Charles Levinson'ın[16] başını çektiği eksen DİSK ise ilişkileri sürdürme eğiliminde olmuştur.

Yeni konfederasyon konusu başından beri ABD'li sendikacı ve diplomatların yakın ilgi alanında olmuştur. Türk-İş Başkanı Demirsoy, ABD gezisi dönüşünün ardından Aralık 1966'da ABD'nin Ankara Büyükelçisine Türk-İş'in diğer yeni ve gelişen bir sendikal hareket gibi rakiplerden, sözde Türkiye İşçi Partisi'nin yönlendirdiği solcu unsurlardan kaynaklanan muhalefetle çevrili olduğunu ancak bu durumun ciddi bir sorun olmadığını, ancak baş ağrısı yarattığını anlatmaktadır (Hart'tan Meany'ye 14 Aralık 1966).

DİSK'in kuruluşundan bir süre önce AFL-CIO yetkilileri yeni bir konfederasyon kurulacağını öğrenmişlerdi. AFL-CIO Uluslararası İlişkiler Bölümü temsilcisi Henry Kirsch Demirsoy'a yazdığı 29 Aralık 1966 tarihli mektupta yeni bir federasyonun

---

[15] Bruce Hiram Millen, Ağustos 1966'da ABD Ankara Büyükelçiliğine Çalışma Ataşesi olarak atandı. Ankara'ya atandığında Millen'in 2.5 yılı Yeni Delhi'de olmak üzere 15 yıla yakın Çalışma Ataşeliği deneyimi vardı (Britanya Ankara Büyükelçiliğinden Çalışma Bakanlığı'na, 11 Haziran 1966). Millen daha sonra ABD Çalışma Bakanlığı Politika Planlama ve Araştırma Bürosu üyesi olarak çalışmıştır.

[16] IMF Genel Sekreter Yardımcılığı ve ICF'de Genel Sekreterlik görevlerinde bulunan Levinson, Türkiye sendikacılığı açısından önemli isimlerden biridir. Charles Levinson, uluslararası sendikal harekette Irving Brown'ın oynadığı rolün zıddını oynamıştır. Levinson ile birlikte çalışan Gary K. Busch, Levinson ve Brown'ın birbirinden nefret ettiğini belirtmektedir. Gary K. Busch ile e-posta yazışması. 11 Nisan 2009. Brown'ın AFL'nin Paris temsilciliğini yaptığı yıllarda, Levinson CIO'nun Paris temsilciğini yürüttü.1956-1964 arasında IMF Genel Sekreter Yardımcılığını, 1964-1983 arasında ise ICF (daha sonra ICEF ve ICEM adını aldı) Genel Sekreterliğini yürüttü. Levinson, uluslararası sendikal hareketin hükümet denetimi, özellikle de Amerikan hükümetinin denetimi altına alınması çabalarına karşı durdu ve uluslararası sendikal hareketin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına büyük katkı yaptı. Levinson "uluslararası sendikal hareket" kavrayışının ısrarlı savunucu oldu. Bu anlayış çerçevesinde 1969'da Saint-Gobain'in dört ayrı ülkedeki fabrikalarında eş zamanlı grevler örgütledi (Dan Gallin, "Funeral Speech for Charles Levinson, 26 Ocak 1997). Levinson'ın Türkiye sendikal hareketi ile yakın ilişkileri olmuş özellikle Maden-İş ve Lastik-İş'e destek olmuştur. Pamukçu, Levinson'ın aynı zamanda IMF'nin Türkiye sorumlusu olduğunu, Türkiye'ye çok geldiğini ve Maden-İş'in seminerleri ve örgütlenmesi için çok para yardımı yaptığını belirtmektedir Pamukçu, Demirsoy'un Levinson'u sevmediğini ve hatta komünist olarak suçladığını da aktarmaktadır. (Sina Pamukçu ile görüşme, 24 Ekim-6 Kasım 2007).

örgütlendiğini duyduğunu yazmakta ve ne olduğunu anlamak için bilgi istemektedir. Kirsch eğer edindikleri bilgi doğru ise yeni federasyonunun hangi sendikalardan oluştuğunu, Türk-İş'ten ayrılıp ayrılmadıklarını ve yöneticilerinin kimler olduğunu sormaktadır. Kirsch o kadar merak içindedir ki, "*Diğer bir ifadeyle, Seyfi Bey, bu konu üzerine olabildiğince çok detay ve bilgi verebilir misiniz?*" diye yazmaktadır. Kirsch, DİSK'in kuruluşuna Levinson'ın karışıp karışmadığını sormaktadır. Kirsch ayrıca Demirsoy'un Levinson'ı Türk-İş'in sorunlarına karışmaması konusunda ağır biçimde uyardığı bir mektuptan söz etmektedir (Kirsch'ten Demirsoy'a 29 Aralık 1966). Kirsch, bu mektubuna yanıt alamayınca 23 Ocak 1967 tarihinde Demirsoy'a bir hatırlatma mektubu yazmış ve bilgi isteğini tekrarlamıştır (Henry Kirsch'ten Seyfi Demirsoy'a 23 Ocak 1967).

DİSK'in kuruluşunun hemen ardından AID Ankara temsilciliği tarafından Brown'a yollanan bir yazıda yeni kurulan konfederasyon küçümsenmekte ve etkili olamayacağı iddia edilmektedir. Yeni konfederasyonun üye sayısının söylendiği gibi 40-50 bin değil 15 binden az olduğu iddia edilen yazıda Türk-İş'in kendine güvendiği ve yeni federasyonu kuran sendikaların üyelerinin çoğunluğunun istifa ederek Türk-İş'e bağlı sendikalara katıldıkları ileri sürülmektedir (Edwards'tan Brown'a 14 Şubat 1967). AFL-CIO tarafından hazırlanan ve bir örneği Demirsoy'a da yollanan bir raporda DİSK'in kuruluş gerekçesi olarak TİP'in 1962'den başlayarak Türk-İş içinde desteğini kaybetmesi ve 1966 Türk-İş Genel Kurulunda Türk-İş yönetimine hiç bir TİP' linin girememesi gösterilmekte ve bunun üzerine TİP'in Kasım 1966' da kendi konfederasyonunu kurmaya karar verdiği ileri sürülmektedir. Raporda DİSK'in kuruluşunun asıl gerekçesi TİP'in Türk-İş içinde zayıflaması olarak değerlendirilmektedir. Rapora göre, Demirsoy Çalışanlar Partisini kurmakta başarılı olamasa da pek çok sendikacıyı TİP'ten uzak tutmayı başarmıştır. TİP'in Türk-İş içindeki etkisinin azalmasının bir diğer nedeni olarak ise İİSB'nin kapatılması belirtilmektedir. Rapora göre, sendikal yasaların kabul edilmesiyle işçilerin ekmeklerini büyütmeye yöneldikleri ve TİP'in radikal politikalarından uzaklaştıkları iddia edilmektedir. Rapor, işçilerin büyük bölümün Adalet Partisi'ni desteklemelerine rağmen, özellikle hükümetin emek politikalarında

bir kayma olması durumunda TİP ve DİSK'in hâlâ bir tehdit olarak durduğunu yazmaktadır (Herling, Background re Turkish Labor Party and DISK).

Bruce Millen, DİSK'in örgütsel olarak bağımsız fakat işlev bakımından TİP'e bağlı olduğu görüşündedir. Millen Türk-İş'in önde gelen yöneticilerinden birinin kendisine DİSK yöneticilerinin komünist olmadığını belirttiğini, ancak *"bununla birlikte, komünist TİP militanları DİSK'in taktik ve siyasetini etkilemiyor denilemez"* görüşünde ısrar ettiğini vurgulamaktadır. Millen DİSK'in kurulması ile birçok ülkede bilinen şekli ile Türkiye'de politik sendikacılığın başladığını ve yükselen anti-Amerikancılık ve şehir toplumunun politikleşmesi nedeniyle politik sendikacılığın büyük bir ihtimalle devam edeceğini yazmaktadır. Millen, DİSK'in kuruluşunun resmi makamları zor durumda bıraktığı ve bu yeni gelişmenin icabına bakma yollarını bulamadıklarını da belirtmektedir. DİSK-TİP ittifakının siyasi müttefikleri ve etkin sözcüleri olduğunu belirten Millen hükümetin şaşkınlık içinde olduğunu vurgulamaktadır. DİSK'in gelişme ihtimalini zayıf gören ve Türk-İş'in akıllıca davranırsa bu gelişmeden etkilenmeyeceğini savunan Millen, Türk-İş içinde AP'nin etkisinin daha da artması tehlikesi olduğunu ve bu durumda CHP'liler ve Türk-İş içinde olup DİSK'ten yana olanların DİSK'e geçebileceği öngörüsünde bulunmaktadır. Millen, AID programlarıyla yoluyla Amerika'nın, taktik, teknik ve hatta felsefe olarak öğrettiği şeylerin sadece Türk-İş'i değil, DİSK'i de etkilemeye devam edeceğini de iddia etmektedir (Millen, 1969).

DİSK'in kuruluşunun ardından ABD'li sendikacıların tutum saptamakta yaşadığı tereddüt başka yazışmalara da konu olmuştur. Lovestone ve Kirsch DİSK'e karşı kesin tutum alınmasını savunurken Millen'in DİSK ile ilişkileri sürdürmekten yana olduğu gözlenmektedir. Kirsch'in İzmir'den 29 Ağustos 1967 tarihinde Lovestone'a yazdığı bir mektupta bu tereddüt ve farklılaşmaya dair önemli bilgiler yer almaktadır. Mektupta yer alan bilgilere göre, ABD Dışişleri ve Çalışma Bakanlığı'nın DİSK ile ilişkileri sürdürmek ve DİSK için seminerler düzenlemek istediği anlaşılmaktadır. Bu tutumda Millen'in yazdığı bir mektubun etkili olduğu vurgulanmaktadır (Kirsch'ten Lovestone'a, 29 Ağustos 1967). Millen'in AFL-CIO'nun antikomünist çekirdeği tarafından pek

sevilmediği anlaşılmaktadır. Lovestone, Demirsoy'a yazdığı bir mektupta Millen için "*eğer daha fazlası değilse bazı DİSK üyesi sendikalara en azından platonik bir aşkı olduğunu gösterdi*" demektedir (Lovestone'san Demirsoy'a 26 Eylül 1967).

DİSK'i Çökertme Yazışmaları

DİSK'in kurulması ardından Demirsoy ve Kauçuk-İş Sendikası yöneticileri ile AFL-CIO arasında yapılan yazışmalar sendikal tarih açısından yüz kızartıcı niteliktedir. Bu mektuplarda DİSK ve bağlı sendikalara yönelik açık bir düşmanlık, komplo girişimi ve DİSK ile üyesi sendikaları çökertmek için maddi yardım talebi yer almaktadır.

AFL-CIO'nun düşmanlığını derhal kazanan DİSK, AFL-CIO' ya mesafeli uluslararası sendikal örgütlerden ise destek görmüştür. Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (IMF) DİSK'e ve bağlı sendikalara destek vermiştir. Kirsch, ABD Otomotiv İşçileri Sendikası, UAW'dan Victor Reuther'in Maden-İş ve Kemal Türkler ile ilişkilerinden dolayı Demirsoy'un endişeli olduğunu yazmaktadır. Türk Metal-İş yöneticileri de T. Maden-İş'e yardım etmesinden dolayı IMF'den şikâyet etmişlerdir (Kirsch'ten Lovestone'a, 29 Ağustos 1967).

IMF tarafından Maden-İş'e 12 otomobil gönderilmesini bir mektupla şikâyet eden Demirsoy'a yazdığı yanıtta Lovestone, *"Maden-İş gibi Türk-İş'e düşman ve ICFTU'nun ve Türk halkının düşmanları ile çalışan bir örgüte"* 12 otomobil gönderilmesinden dolayı şok olduğunu ve konuyu ICFTU yönetim kurulu toplantısına taşıyacağını yazmaktadır. Lovestone Maden-İş'e 12 otomobil gönderilmesine o kadar sinirlenmiştir ki, şöyle yazmaktadır: "*Söyleyin bana. Maden-İş 12 üyeye [yönetici] sahip midir? Sanmıyorum. Şüphesiz, bu otomobiller sadece Maden-İş için değil. Açıktır Maden-İş bu otomobilleri kendi amaçları için kullanacak diğer örgütler için bir örtü olacak. TİP ve DİSK yayınlarında AFL-CIO ve ABD'ye yönelik cıvık saldırılara ilişkin kupürleri ve çevirilerini yollarsan çok memnun olurum*" (Lovestone'dan Demirsoy'a, 26 Eylül 1967).

DİSK'in uluslararası sendikal hareketin bir kanadından destek almasına tepki gösteren Türk-İş Başkanı Demirsoy daha da

ileri giderek DİSK'i yıkmak için AFL-CIO'dan açık yardım istemiştir. Demirsoy'un Kirsch'e Türkiye ziyareti ardından yazdığı bir mektupta DİSK'i yok etmek için açıkça yardım istemektedir (Demirsoy'dan Kirsch'e 28 Eylül 1967). Mektubun örneği Ek 3'te yer almaktadır.

> *Eminim, Türkiye'de kaldığınız süre içinde DİSK'e ilişkin bazı çalışmalar yaptınız ve bizim DİSK ve üye sendikalarını çökertmek İçin kullandığımız tekniklerin tamamiyle farkındasınız. Bizim taktiklerimizden biri DİSK'in sendikalarına rakip sendikalar kurmaktır. Bunlardan biri Kauçuk-İş'tir. Bu sendika kısıtlı kaynaklarına karşın DİSK'e karşı en önde mücadele ediyor ve muhtemel bütün yardımları hak ediyor.*[17]

Demirsoy, Kauçuk-İş'in olabilecek her yardımı hak ettiğini ve Kirsch'ten konuyu AFL-CIO Başkanı Meany'ye iletmesini ve Kauçuk-İş'e yardım edilmesini talep etmektedir. Demirsoy'un bu mektubundan sonra Kauçuk-İş Başkanı Celal Küçük ve Genel Sekreter Fevzi Baştürk, Kirsch'e bir mektup yazarak yardım elde etmek için adeta yalvarmaktadırlar (9 Ekim 1967). Mektubun örneği Ek'te yer almaktadır.

> *"Kauçuk-İş, oldukça güçlü Lastk-İş'e karşı kuruldu ve aşırı solcu ve sermaye düşmanı Lastik-İş'e karşı amansız bir mücadele yürütüyor (...) Bu mücadelenin amacı aynı zamanda DİSK'i baltalamaktır. Kauçuk-İş'in acil yardıma ihtiyacı var. DİSK'in yarısının ve Lastik-İş'in tamamının silindiğini görmek istiyorsanız Kauçuk-İş'e yeterli yardım yapılmalı (...) Yardım gecikirse tarihi fırsatı kaçırırız ve DİSK ile Lastik-İş yenilmaz bir güç olur (...)"*

Bu yüz kızartıcı yazışmalardan sonra başka tuhaflıklar da yaşanmıştır. Yukarıda yer alan DİSK'i çökertme yazısını Kauçuk-İş Genel Başkanı olarak imzalayan Celal Küçük bir süre sonra Lastik-İş'ten ayrılarak Kauçuk-İş'in kuruluşunda yer almış, önce sendikanın genel sekreteri, daha sonra da sendikanın genel baş-

---

[17] Kauçuk-İş, DİSK'in kurulmasının hemen ardından 24 Şubat 1967 tarihinde lastik işkolunda faaliyet göstermek üzere DİSK'in kurucu sendikalarından Lastik-İş'e rakip olarak kurulmuştur.

kanı seçilmişti. Daha sonra tekrar Lastik-İş' dönen Küçük 1972 yılında Lastik-İş Genel Sekreteri ve 1975'te DİSK Yürütme Kurulu üyesi seçildi. 12 Eylül sonrasında DİSK davasında yargılandı. 4.5 yıl tutuklu kaldı. (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, "Celal Küçük", "Kauçuk-İş" ve "Lastik-İş" maddeleri, 1998). Küçük'ün Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde yer alan biyografisinde Kauçuk-İş döneminden hiç söz edilmemektedir.

Yazışmalardan Kimi Sonuçlar

İncelediğimiz mektup ve yazışmalar Türk sendikacılığının gelişim yolunu anlamak için kimi ipuçları sunmaktadır. ABD'li sendikacılarla ilişkilerin dönemin Türk sendikacıları üzerinde çok yönlü etkiler yarattığı söylenebilir. Bu etkiler, ABD sempatisi, Amerikan yaşam tarzına öykünme, antikomünizm ve ABD sendikalarının tarzını ve siyasetini örnek almak şeklinde sıralanabilir. Mektup ve yazışmalarda bu etkinin açık izlerini görmek mümkündür. Öte yandan mektup ve yazışmalara yansıyan söylem ve içeriğin dönemin pro-ABD atmosferi ile uyumlu olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor.

Mektuplar Türk sendikacıların pasif özneler olmadıkları; deneyim ve ilişkileri ile öğrendiklerini ve rasyonel tutumlar takınabildiklerini göstermektedir. Devlet ile kurulan vesayet ilişkisi uluslararası ilişkilerine de sirayet etmiştir. Uluslararası ilişkiler bir yandan iç vesayete ve baskıya karşı soluklanma imkânı yaratırken öte yandan yeni bir vesayet türü üretmiştir.

1950'lerde Türkiyeli sendikacıların ABD'li sendikacılarla yoğun ilişkisi ve sempatisi deneyimsizlik, yalnızlık ve güçsüzlüğün yaratmış olduğu bir sonuç olarak da okunabilir. İktidarın baskı altında tuttuğu, grev hakkının olmaması nedeniyle yaptırım gücü olmayan ve sol siyaset ile bağları koparılmış sendikacılık maddi ve manevi açıdan güçsüz, kendine güvensiz ve deneyimsizdi. Uluslararası sendikal harekete yönelik yoğun ilgi, yaslanacak bir güç, sığınacak bir liman; bilgi ve deneyim arayışıdır.

Bu yazışmalar sınıf oluşumunda deneyim ve ilişkinin rolü konusunda da ipuçları vermektedir. 1950'lerde dayanak arayışı, acemilik, mahcubiyet ve zaruret içinde yürütülen yazışmalar, 1960'larda bir tercihe dönüşmüştür. 1950'lerde farklı eğilimlere

sahip sendikacıların tarzı birbirine çok benzer iken 1960'larda bir farklılaşma yaşanmıştır. Bunun sonucunda 1960'larda Demirsoy'un yolu ile Yıldız ve Kuas'ın yolu farklılaşmıştır. Bu farklılaşmada TİP'in ve sol aydınların etkisi ile 1960'larda farklılaşan sendikal mücadele deneyiminin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle Şaban Yıldız ile ABD'li sendikacılar arasındaki ilişkilerin seyrini irdelemek önemlidir. Çünkü 1960'ların ortalarından itibaren Yıldız'ın ABD sendikalarıyla ilişkilere karşı açık tutum aldığı bilinmektedir. Yıldız, 1966 yılında Şükran Kurdakul ile birlikte yazdığı *Sosyalist Açıdan Türk-İş Yargılanıyor* adlı kitapçıkta Türk-İş'in 1962 sonrası ABD sendikaları ve AID ile olan ilişkilerini sert biçimde eleştirmektedir. Türk-İş'te uzman adı altında Amerikan ajanlarının cirit attığını yazan Yıldız, bu uzmanların Türk-İş'e partilerüstü politika gütmesini salık verdiğini belirtmektedir. Yıldız, o yıllarda CIA ile ilişkileri iyice açığa çıkmış olan Joy Lovestone hakkında Türk-İş yöneticilerinin "*en yakın dost*" nitelemesini haklı olarak eleştirmektedir. (Yıldız ve Kurdakul, 1966). Ancak Yıldız 1950-60 döneminde kendinin Amerikalı sendikacılarla (Brown ve Lovestone) ilişkilerine değinmemektedir. Oysa 1960'larda yoğunlaşan bu ilişkilerin temelleri 1950'lı yıllarda atılmıştı. Yıldız, Türk-İş'in kuruluş yıllarına ilişkin bir değerlendirmesinde şunları söylemektedir: (Yıldız, 1998)

> *"Türk-İş'in kuruluşu herşeyi ile önceden planlanmış bir 'tezgah' değildi. Hele hele ABD'nin her şeyi yerli yerine yerleştirdiği, planlanmış bir oyun hiç değildi. (...) Biz, dürüst, işçi sınıfına inanmış, gerçekleri kendi sezgilerimizle yakalamaya çalışan sendikacılar türünden idik. Bana hiç kimse "şunu yapın, bunu yapın" demedi. Yaptığımız, yapabileceğimiz neyse, herşeyi kendi sınıf güdümüzle yaptık. (...) Oluşturduğumuz Türk-İş'in bütün kuruluş aşamaları böyle gerçekleşti. Ancak bize destek veren yabancı sendikacıların niyetleri farklı olabilirdi; bir Irwing Brown bilmediğimiz halde CIA ajanı çıkabilirdi: Ama biz, kendi adıma ben görevde kaldığım süre içinde kendimin de bir parçası olduğum işçi sınıfına birşeyler vermek (...) sorumlu davranmasını bildim sanıyorum."*

Sendikacı Şaban Yıldız Amerikaya Gitmeyi Reddetti

Türkiye İşçi Partisi ve Türk-İş kurucularından tanınmış sendikacı Şaban Yıldız, Türk-İş kanalı ile ve Amerikan AID yardımından 3 ay süre ile Amerikaya gönderilmek teklifini reddetmiştir.

Türk-İş'e yönderdiği mektubunda, Amerikan AID yardımının milli bağımsızlığımıza ekonomik, sosyal kalkınmamıza ve gelişmemize en büyük engellerden biri olduğunu belirten Şaban Yıldız aynen şöyle demektedir:

Amerika seyahati teklifinizi, bugünkü Türkiyenin içinde bulunduğu ortam ve şartlarını bilen ve izleyen ve bunun çözüm yolları hakkında kesin kanaat sahibi olan bir sendikacı olarak AID yardımının milli bağımsızlığımıza; ekonomik, sosyal kalkınmamıza ve gelişmemize en büyük engel olduğuna inanan ve Türk-İş Başkanı sayın Demirsoy'un Akis'in 565. sayısında belirttiği gibi «Başkalarından yardım almanın mahzurları var. Bu ayrıca gururumuza da dokunuyor» olması, benim, AID parası ile Amerikaya gitmemi kesin olarak önlemektedir.

Bu bakımdan Amerika seyahati teklifinizi kabul edemiyeceğimi bildirmek isterim.

Ayrıca , kurucusu ve sorumlu Genel Yönetim Kurulu üyesi bulunduğum Türkiye İşçi Partisi'ni haksız ve mesnetsiz olarak kamu oyunun gözünde «ihtilâlci bir parti» olarak gösterici beyanlarda bulunan kimselerin de seyahat davetini kabul edemem.

Görsel 8

Kaynak: Sosyal Adalet, Sayı 16 Temmuz 1965.

Yıldız böylece 1950'lı yıllarda Amerikalı sendikacılar hakkında bilgi sahibi olmadıklarını söylemektedir (Yıldız, 1998). Ancak 1950'lı yıllarda da Amerikalı sendikacıların niyetlerine ilişkin sol aydınlardan uyarılar geldiğini görmekteyiz. Kemal Sülker'in çıkardığı *İşçi Hakkı* gazetesi, Brown'ın Türkiye ziyareti ardından hazırladığı raporun Türk gazetelerinde yayınlanması üzerine ciddi uyarılarda bulunuyordu. *"İ. Brovvn'un [Brown] raporu ve ifade ettiği tehlike" başlıklı yazıda Brown'ın çalışmaları "Türk işçilerinin teşkilatlanma gayreti karşısına dikilen engel"* olarak niteleniyordu (İşçi Hakkı, Sayı 7, 16 Ağustos 1951). AFL ve ICFTU'nun Türk sendikalarıyla ilgilenmesinin arka planı konusunda oldukça erken tarihlerde yapılan bu eleştirel değerlendirmenin Yıldız dâhil o dönemin sendikacıları arasında pek etkili olmadığı, yalnız, deneyimsiz ve kendine güvensiz Türk sendikacılarının dış destek arayışını içeriğine pek bakmadan sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak 1960'lı yılların ortalarına doğru değişen politik ve ideolojik atmosferin etkisiyle Yıldız dâhil pek çok sendikacının ABD sendikacılığına ilişkin tavrında ciddi bir değişiklik yaşanacaktır. Yıldız 1965 yı-

lında AID kanalıyla yapılan ABD eğitimi davetini açıkça reddeden ilk sendikacı olacaktır (Sosyal Adalet, Sayı 16, Temmuz 1965). Yıldız'ın bu tutumunu geçmişte farkına varmadığı ABD sendikacılarının karmaşık ilişkilerine tepki olarak da okunabilir. Rıza Kuas da 1962'de AID programı ile ABD'ye gidip ve AFL-CIO ile yakın ilişkiye girmeye çalışırken 1965'e gelindiğinde AID programlarına karşı çıkmaya başlamıştır (Türk-İş, 1965).

Yıldız ve Kuas gibi sendikacılar ABD hükümeti ile yakın ilişki içindeki sendikacılarla yollarını ayırırken Demirsoy'un yolu bu ilişkileri güçlendirmek şeklinde seyretmiş ve Türk-İş üzerinde AFL-CIO vesayeti artmıştır. Demirsoy, Meany'nin bayraktarlığını yaptığı partiler üstü politikayı sıkı biçimde savunmuştur. AID programları da mutedil bir sendikacılığın yerleşmesini vaaz etmiştir (Çelik, 2010).

Demirsoy'un Meany-Lovestone-Brown üçlüsünün CIA ile ilişkilerinin ortaya çıktığı koşullarda da bu üçlüye sahip çıktığını görmekteyiz. Türk-İş ile yoğun ilişkileri olan ABD sendikacılarının CIA ile ilişkisi olduğu *Yön* dergisi tarafından 1966 yılında yoğun bir biçimde dile getirildi. *Yön, Nation* dergisi ile *Washington Post*'ta bu yönde çıkan haberleri "*Sendikacılarımıza sunulur*" başlığı ile yayınlanmıştır. Bu haberler AFL-CIO ve Jay Lovestone'un CIA ile yakın ilişkilerini anlatmaktaydı. ABD sendikacılığı Türk-İş ilişkilerinin yoğunlaşması nedeniyle bu ilişkilere getirilen eleştiriler dikkate alınmıyor ve hafifseniyordu. *Yön*'ün 158 sayısında yayınlanan ve ABD sendikalarının CIA ile ilişkilerini ortaya koyan yazıya Demirsoy, *"Lovestone'u yakından tanırım (...) Eski Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in de yakın dostu olan Lovestone'nun CIA ajanlığı ile ithamı, olsa olsa onun amansız bir komünizm düşmanı olmasından ve bu yoldaki davranışlarından ileri gelmektedir"* yanıtını vermiştir (Yön, Sayı 160, 22 Nisan 1966). Demirsoy'un antikomünist eğilimli bir gazete olan *Washington Post*'ta çıkan bir iddia karşısında Lovestone'u savunması anlaşılması zor bir durumdur. Öte yandan Lovestone'u en fazla bir-iki kez görmüş Demirsoy'un Lovestone böylesine sahip çıkması ABD sendikacılığının ve AID programlarının Türk sendikacılığı üzerindeki etkisinin ve vesayetinin ölçütü olarak değerlendirilebilir.

Ek-1: İsmail Aras'tan Irving Brown'a 3 Kasım 1951

Sayın Kardeşim
İrving Brown,a

Uzun süren seyahatimden bir hafta evveli ankaraya dönmüş bulunuyorum.şimdi ankarada meşkul olduğum işler hakkında sizlere izahat vermeden evvel.Beş senedən beri tahakkukuna çalıştığım sendikalaşma hareketinizde bana en büyük bilgi kaynağı olan amerika seyahatini temin ettiğiniz için sizden dolayı size müteşekkirim.on sene kitab üzerinde sendikacilik dersi almış olsaydım bu iki ayda öğrendiğimi öğrenmem imkân yoktu.

Hodren sanayi,teknik sendikalizm.konularini bütün incelikleri ile öğrenmiş bulunuyorum.hatta yalnız amerikanın iş ve sanayisi deyil dünyer bazi avrupa memleketlerininde bu konudaki durumlarini inceliyerek mukayese imkânide elde ettiğim .seyahatimin kıymetini bir kat daha artırmış bulunmaktadır.Başta sayın MİSS.BROWN.ve siz olmak üzere bütün A.F.L.ve Amerika halkından çok yakin dostluk sempatisi gördük biz karşı gösterilen bu ilgiden dolayı sizin şahsinizde A.F.L.nin bütün mensuplarına ve amerika işçilerine samimi teşekkürlerimi arz ederim.

Ankarada ise geniş bir toplantı yaptık MİLLİ iş federasyonu Kurma işini önemle ele almış bulunuyoruz.önumüzde bazi engeller olmasına Rağmen bu federasyonu mutlaka kuracağımıza kuvvetle inaniyoruz.bir çok Kıymetli mesayi arkadaşın bu fikirdedir.

Diyer taraftan ingilizceyi öğrenmeğe çalişiyorum çünkü Tercumanların vasita olusu beni tatmin etmiyor ve bu şekilde istimrar edilen işimizi düşünüyorum.

A.F.L.nin paristeki bulunan temsilcisi MR.Joseph.Dubeath.iki (dün evvel ankaraya gelerek sizin tafsiyeniz üzerine benimle iki defa görüştü ve tekrar sizinle ankaraya geleceyini beyan etti memlun olduk kendisi ile yaptığımız konuşmadan anladığına göre Türkiyeye daimi temsilci Gönmek istiyor.sizin bu hususdaki fikrinizi bana acele olarak yazarsanız Bizde ona göre tertibat alırız.

2/II/951/akşami istanbula hareket etti parisa gidiyor.

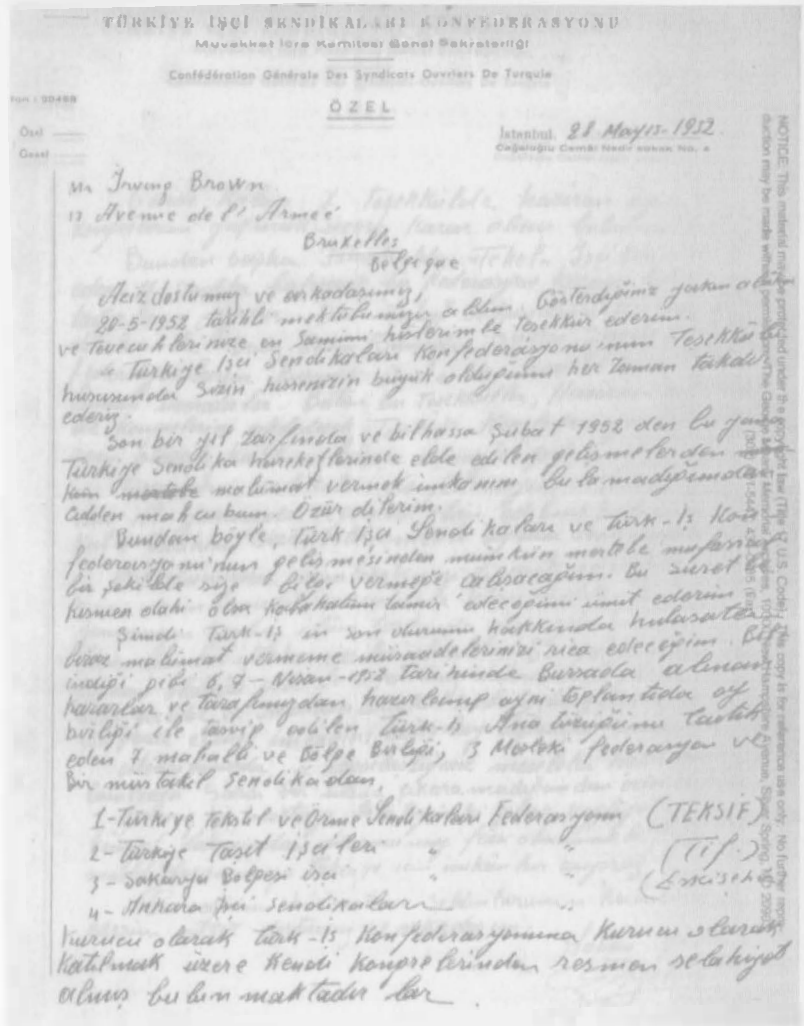
C.I.S.L. ve UNESCO.nun müşterek hareketi neticesi kabul edilen karşılıklı işçi mübadelesinden istifade ederek 25 sendikaci arkadaşimizi avrupaya ayrıca amerikanin avrupadan davet ettiği 2000 işçiden yüz kadarini Türkiyeden amerikaya göndereceyiz.bu durum bilhassa bizi için büyük şeref emniyet taşimaktadır.çok istifadeniz olacak.sapa iki gazete gönderiyorum bunların biri sizin hakkinida çikan bir yazıya verdiğim cevaptır Diyeri ise amerika seyahatinin kısa intibaları esas intibalarımı pek yakında büyük bir gazete ile neşre başliyacağim.tekrar size Miss.brown e ve bobiya bol bol selam ve sevgilerimi sunarim.

3-11-951

İsmail Aras

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903. (301) 431-5441, 431-0965 (Fax)

Ek-2a: Şaban Yıldız'dan Irving Brown'a 21 Mayıs 1952

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU
Muvakkat İcra Komitesi Genel Sekreterliği
Confédération Générale Des Syndicats Ouvriers De Turquie

ÖZEL

Özel
Genel

İstanbul, 21 Mayıs 1952
Cağaloğlu Cemal Nadir sokak No. 4

Mr. Irving Brown
13 Avenue de l'Armée
Bruxelles
Belçıque

Aziz dostumuz ve sendikadaşımız,

28-5-1952 tarihli mektubunuzu aldım. Gösterdiğiniz yakın alâka ve tevecchünüze en samimi hislerimle teşekkür ederim.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Teşekkül hususundaki sizin hissenizin büyük olduğunu her zaman takdirle anarız.

Son bir yıl zarfında ve bilhassa Şubat 1952 den beri yapılan Türkiye Sendika hareketlerinde elde edilen gelişmelerden sizin kadar malûmat vermek imkânını bulamadığımızdan maalesef mahrum olduğumuzu arz ederim.

Bundan böyle, Türk İşçi Sendikaları ve Türk-İş Konfederasyonunun gelişmesinden sizi mütemadiyen muntazam bir şekilde size bilgi vermeye çalışacağım. Bu suretle kısmen olsa bile bu noksanlığın telafi edeceğini ümit ederim.

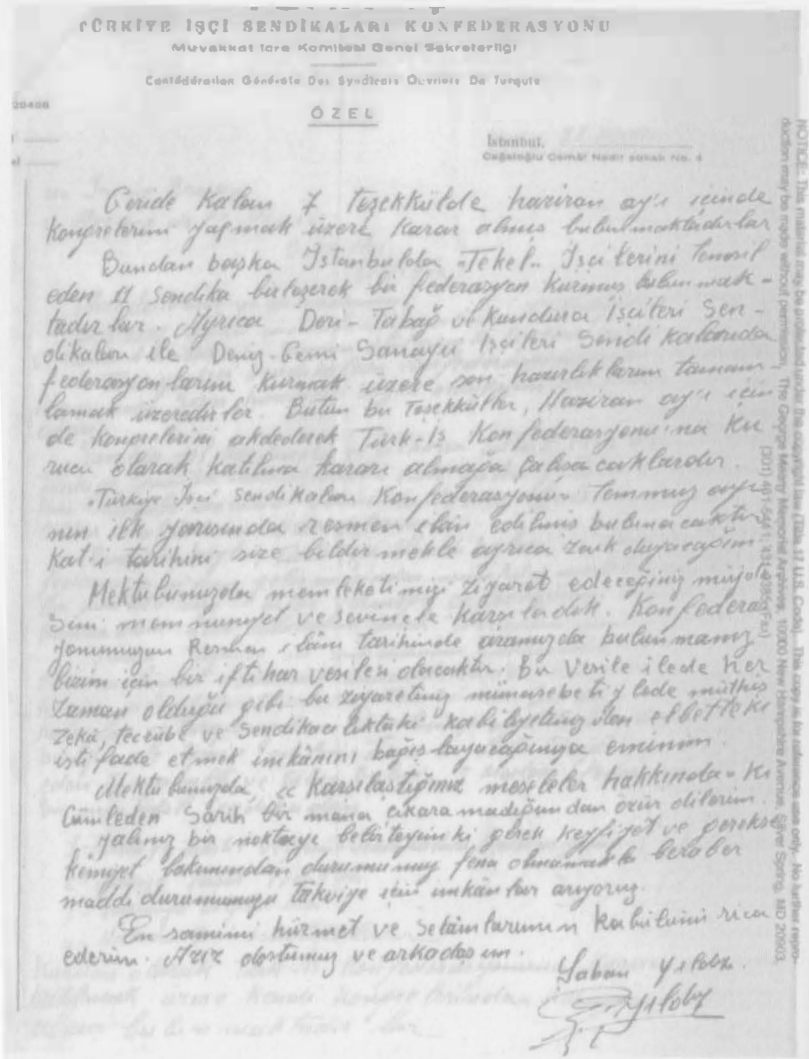
Şimdi Türk-İş in son durumu hakkında bilgi vermek müsaadelerinizi rica edeceğim. Bilgi mahiyetinde malûmat vermeme müsaade buyurulacağı ümidiyle, 6, 7 – Nisan – 1952 tarihinde Burgaza alınan kararlar ve bura gelişinden sonra yapılan toplantılar neticesinde Türk-İş ile temas edilen Türk-İş Ana Birliğinin tasdik eden 7 muhalif ve bölge Birliği, 3 Merkez Federasyon ve bir müstakil Sendikadan,

1- Türkiye Tekstil ve Örme Sendikaları Federasyonu (TEKSİF)
2- Türkiye Taşıt İşçileri " " (TİF)
3- Sakarya Bölgesi İşçi " " (Arsiyad)
4- Ankara İşçi Sendikaları " "

kurucu olarak Türk-İş Konfederasyonuna kurucu olarak katılmak üzere Kendi kongrelerinden resmen selahiyet almış bulunmaktadırlar.

NOTICE: This material may be protected under Title 17 (The U.S. Copyright Law). Reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903

Ek-2b: Devam

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU
Muvakkat İdare Komitesi Genel Sekreterliği
Confédération Générale Des Syndicats Ouvriers De Turquie

ÖZEL

İstanbul,
Değirmioğlu Cemal Nadir sokak No. 4

Evvelce kabul ettiğimiz 7 teşekkülde haziran ayı içinde kongrelerini yapmak üzere karar almış bulunmaktadırlar.

Bundan başka İstanbul'da Tekel'... İşçilerini temsil eden 11 sendika birleşerek bir federasyon kurmuş bulunmaktadırlar. Ayrıca Deri - Tabağ ve Kundura İşçileri Sendikaları ile Deniz - Gemi Sanayii İşçileri Sendikaları da federasyonlarını kurmak üzere son hazırlıklarını tamamlamak üzeredirler. Bütün bu Teşekküller, Haziran ayı içinde kongrelerini akdedecek Türk - İş Konfederasyonuna katılmak üzere kabulüne karar almağa çalışacaklardır.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Temmuz ayının ilk yarısında resmen ilân edilmiş bulunacaktır. Kat'i tarihini size bildirmekle ayrıca zevk duyacağım.

Mektubumuzda memleketimiz ziyaret edeceğiniz müşahedeni memnuniyet ve sevinçle karşılıyoruz. Konfederasyonumuzun Resmen ilân tarihinde aramızda bulunmanız bizim için bir iftihar vesilesi olacaktır. Bu vesile ile de her zaman olduğu gibi bu ziyaretinin müsmir bir tesiri ile Teşkilâtımızın Zekâ, Tecrübe ve Sendikacılıktaki karşılaştırmalarından istifade etmek imkânını bağışlayacağınıza eminim.

Mektubumuzda, ele karşılaştığımız meseleler hakkında - Kanunlerden Sarih bir mana çıkarmadığından dem vurulduğu -

Yalnız bir noktaya belirteceğim ki, gerek keyfiyet ve gerekse kemiyet bakımından duyulmamış fena olmamakla beraber maddi durumumuzu takviye için imkânlar arıyoruz.

En samimi hürmet ve selâmlarımın kabulünü rica ederim. Azim dayanışma ve arkadaşlık ile.

Şaban Yıldız

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903. (301) 431-5541 (301) 431-5455 (fax)

Ek-3: Seyfi Demirsoy'dan Henry Kirsch'e 23 Eylül 1967

TÜRK-İŞ

TÜRKİYE İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU

GENEL MERKEZİ

CONFEDERATION OF TURKISH TRADE UNIONS

CONFÉDÉRATION DES SYNDICATS D'OUVRIERS DE TURQUIE

Telefon : 12 37 67 - 12 47 65 — Selânik Cad. No. 6 — Telgraf : TÜRKİŞ

Sayı : 67/3223-11/4

ANKARA, 23 September 19

Mr.Henry Kirsh
Representative, Department of
International Affairs
AFL-CIO
815 16th.Street, N. W
Washington D,C 20006
U.S.A

Dear Brother Kirsh,

I hope you had a nice trip back to the States and your stay Turkey was an enjoyable one. Because of the extremely heavy work load and the many serious problems I had to tackle, I was unable to spent much time together.

During your stay in Turkey, you, I am, sure, have made some studies as to DISK and are fully aware of the technics we engage collapse Disk and Disk affiliated organizations. One of our tack has been to organize some rival organisations to those which for up the Disk. One of such organisations is the Rubber workers' Unio (Kauçuk-Is) which you are aware of. This organization has been allways in the forfront of our fight against disk despite its limi resources and deserves all possible assistance.

I would appreciate it very much if you can kindly take this w with brothen Meany and see if you can create some grounds whereby this Türk-İş affiliated organization could be rendered any technic material or any other type of assistance.

With my best personal wishes.

Fraternally Youre,

Seyfi Demirsoy
President

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903. (301) 431-5441; 431-0395 (fax)

Ek-4a: Küçük ve (Fevzi) Baştürk'ten Henry Kirsch'e 9 Ekim 1967

KAUÇUK - İŞ
TÜRKİYE KAUÇUK. LASTİK ve PLASTİK
İŞÇİLERİ SENDİKASI
Genel Merkezi

(Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna Üyedir)

Telefon : Atatürk Bulvarı Selim Paşa Sokak No.62 Kat 1
Ptt. Üstü. Aksaray-İstanbul

İstanbul, October, 9,1967

Sayı :

Özü

ŞUBELER
Bakırköy
Çiğli
İzmir
İzmirdeki

Mr.Henry Kirsh
Representative Department of
International Affairs,
AFL-CIO
815 16th Street,N.W.
Washington D.C. 20006
U.S.A.

Dear Brother Kirsh,

We were quite pleased that you were able to confer with our Vice-President when you visited Turkey.

We hope that your other visits and contacts while you were in Turkey were fruitful.

The Kauçuk-Iş Union we have founded in opposition to the quite powerful Lastik-Iş Union which is also one of the founders of the Disk confederation-an organisation at the extreme left and inimical to capital-is waging an implacable struggle against Lastik-Iş.This struggle has as its motive to also harass the Disk confederation.

As you will appreciate,Lastik-Iş has a sound material position.This union is equipped with vehicles, equipment and finds no difficulty in nullifying our efforts. On the other hand,our union is not only devoid of funds,but also possesses no technical equipment and vehicles.Despite all these disadvantages,we have unfailingly struggled against Disk and our endeavours have been rewarded with the recent authority ceded to us for enacting an industry level agreement on behalf of work sites encompassing 15,000 rubber workers.

We urgently need tecbical equipment and materials so that this authority may be evaluated.

Kauçuk-Iş should absolutely be provided by adequate aid,if you would like to see half of Disk and the totality of Lastik-Iş wiped out. We do not doubt that you will spare your interest and close attention in having this aid extended.

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 20903. (301) 431-5441, 431-0385 (Fax)

Ek-4b: Devam

KAUÇUK-İŞ
TÜRKİYE KAUÇUK, LÂSTİK ve PLASTİK
İŞÇİLERİ SENDİKASI
Genel Merkezi

Bakırköy, İstanbul Caddesi No. 62/67
(Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna üyedir)

Telefon : Ptt. Üstü Aksaray-İstanbul

Atatürk Bulvarı Selim Paşa Sokak No.62 Kat 1

İstanbul,

Sayı :

Özü

ŞUBELER
Bakırköy
Eyüp
Şişli
Anadolu

In other words getting satisfactorily organised and have the 15,000 workers in the industry enroll with our union entails the granting of such aid.Contrariwise,if this aid is delayed we might most probably miss this historic chance.In this way Dişk and Lastik-İş in Turkey will become an invincible power.

We therefore convey to your kindpersoon our most cordial and brotherly regards and respects knowing also that you will not fail to speak on behalf of our union vis-a-vis the appropriate individuals or bodies and support our cause that our being granted the nessesary aid is an exigency.

Your brothers,

President — General secretary

Celal Kuçuk — Fevzi Başturk

NOTICE: This material may be protected under the copyright law (Title 17 U.S. Code). This copy is for reference use only. No further reproduction may be made without permission. The George Meany Memorial Archives, 10000 New Hampshire Avenue, Silver Spring, MD 209 (301) 431-5441; 431-0365 (Fax)

KAYNAKÇA

Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki (1964). Türk-İş Yayınları No 27, Ankara: Şark Matbaacılık, 1964.

Aral, Fahri (tarihsiz). Rıza Kuas-Bir İşçi Liderinin Hikâyesi. İstanbul: Lastik-İş Yayını.

Aras'tan Bay ve Bayan Brown'a, 18 Kasım 1951, RG18-004 Box 36, Folder 14.

Aras'tan Brown'a 3 Kasım 1951, RG18-004 Box 36, Folder 14.

Aras'tan Brown'a, 26 Şubat 1953, RG18-004 Box 36, Folder 14.

Aras'tan Green'e, 30 Ağustos 1952, RG18-004 Box 36, Folder 14.

Asutay, Burhanettin (1961). Türkiye de Bir Amerika Olabilir, İzmir: İstiklal Matbaası, İzmir.

Beichman, Arnold. (1990). "Jay Lovestone, RIP-obituary". 1 Nisan 1990.

Boel, Bent (2003). The European Productivity Agency and Transatlantic Relations 1953-1961. Copenhagen: Museum Tusculanum Press 2003.

Boris Shiskin'in Wilton Katz'a 3 Şubat 1951, (Gizli), GMMA RG13-001 Box 12 Folder 9.

Boris Shiskin'e 13 Temmuz 1950 tarihli mektup, (Gizli), GMMA RG13-001 Box 12 Folder 8.

Britanya Brüksel Elçiliği Yazısı, 16 Ekim 1952, TNA FO 371/101897.

Britanya İzmir Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine, 7 Temmuz 1953, (Gizli), TNA FO 371/107597.

Britanya Ankara Büyükelçiliğinden Çalışma Bakanlığı'na, 11 Haziran 1966, TNA LAB 13/2169.

Brown, Irving.(1951) "Trade Union Mission to Turkey", GMMA RG18-004 Box 36 Folder 16.

Brown'dan Aras'a, 3 Kasım 1951, GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Buhle, Paul.(1999). Taking Care of Business, Samuel Gompers, George Meany, Lane Kırkland, and the Tragedy of American Labor. New York: Montly Review Press, 1999.

Burdon'dan Kuas'a, 21 Mart 1963. TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.

Busch, (Gary K) ile e-posta yazışması. 11 Nisan 2009. (eski UAW Uluslararası İlişkiler Birimi Müdürü)

Çelik, Aziz. (2010). "Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık: Parti-Devlet İlişkileri (1946-1967)". İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirsoy, Seyfi. "Bizden Söylemesi", Türk-İş dergisi, Sayı 6, Ağustos 1963.

Demirsoy'da Meany'ye, 2 Ekim 1963, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'da Meany'ye, 20 Mart 1965, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'dan Brown'a, 18 Ağustos 1961, GMMA RG18-004, Box 36, Folder 14.

Demirsoy'dan Brown'a, 30 Kasım 1961, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Demirsoy'dan Kirsch'e, 23 Temmuz 1969. GMMA, RG18-001, Box 6, Folder 15.

Demirsoy'dan Kirsch'e, 28 Eylül 1967, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.

Demirsoy'dan Lovestone'a, 2 Şubat 1953. GMMA RG18-004 Box 36 Folder 16.

Demirsoy'dan Meany'ye, 16 Eylül 1963, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'dan Meany'ye, 2 Ekim 1963, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'dan Meany'ye, 20 Mart 1965, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'dan Meany'ye, 30 Aralık 1963. GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Demirsoy'dan Meany'ye, 8 Şubat 1968. GMMA, RG18-001, Box 6, Folder 15.

Demirsoy'dan Meany'ye, Ölen Astronotlar İçin Taziye, GMMA, RG18-001, Box 6, Folder 15.

Demokrat Partinin İstanbul İl Kongresinin 3.üncü günkü zabtı, 19 Ocak 1948, BCA CHPK 490.01.437.1814.1.

Denizel'den Ross'a, 13 Şubat 1963. GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Edwards'tan Brown'a 14 Şubat 1967, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.

Erakalın (Avni) ile görüşme, İstanbul: 3 Mart 2007.

Etöz, Zeliha.(2002). Sanduktan Sendikaya, Tek Gıda-İş'in Hikâyesi. Ankara: Tek Gıda-İş Yayınları.

Gallin, Dan. "Funeral Speech for Charles Levinson, 26 Ocak 1997", www.globallabour.info/en/2006/10/10/funeral_speech_for_charles_lev.html.

Güngör, Fatih.(1994). "Türk-İş ve Uluslararası İlişkiler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hart'tan Meany'ye 14 Aralık 1966, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.
Herling, John. "Background re Turkish Labor Party and DISK", GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.
History and Structure of Turkish Unions, 1963, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.
Hürbilek, Sayı 93, 28 Nisan 1950.
İleri, Rasih Nuri (derleyen).(2003). Kırklı Yıllar-4, 1947 TKP Davası, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2003.
İnan, İsmail, Temsilciler Meclisi Hal Tercümesi. TBMM Genel Sekreterliği Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü.
İstihbarat Raporu, BCA 030 01 68 429 14.
İşçi Hakkı, "İ. Brovv'un [Brown] raporu ve ifade ettiği tehlike". Sayı 7, 16 Ağustos 1951.
Işıklı, Alpaslan (1979). Sendikacılık ve Siyaset, İstanbul: Birikim Yayınları.
Karacagil (Tevfik Nejat) ile görüşme, 2008.
Kirsch'ten Demirsoy'a, 13 Aralık 1967. GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.
Kirsch'ten Demirsoy'a, 23 Ocak 1967, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.
Kirsch'ten Demirsoy'a, 29 Aralık 1966, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.
Kirsch'ten Lovestone'a, 29 Ağustos 1967, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.
Koç, Yıldırım. (1986). Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek? İstanbul: Alan Yayıncılık.
Koç, Yıldırım. (2005). Batılı İşçi Sömürüye Ortak. Ankara: Bilgi Yayınevi.
Kuas, Rıza. Millet Meclisi Hal Tercümesi, TBMM Genel Sekreterliği Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü.
Kuas'tan AFL-CIO'ya, 8 Haziran 1962. TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.
Kuas'tan Burdon'a, 8 Mart 1963. TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.
Kuas'tan Levinson'a, 20 Mayıs 1965, TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.
Küçük ve (Fevzi) Baştürk'ten Kirsch'e, 9 Ekim 1967, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.
Lovestone'dan Demirsoy'a, 26 Eylül 1967, GMMA, RG18-001 Box 6 Folder 15.
Makal, Ahmet. Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Meany, George. Social Aspect of Economic Development-The Role of Free Trade Unions. Message from George Meany, President AFL-CIO to Economic and Social Studies Board in İstanbul. Delivered by Seyfi Demirsoy. August, 4, 1963. GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Millen, Bruce H. "Factions of the Turkish labor movement differ over political role". Monthly Labor Review. June 1969, Vol. 92, Issue 6.

Milliyet, 21 Ekim 1957.

Morgan, A Covert Life, Jay Lovestone- Communist, Anti-Communist, and Spymaster, New York: Random House, 1999.

Munck, Ronaldo. (2002). Emeğin Yeni Dünyası, İstanbul: Kitap Yayınevi.

National Review, (the). 7 Nisan, 1989.

Özgüneş'ten Brown'a, 11 Kasım 1951. RG18-004 Box 36, Folder 14.

Öztürk, Kenan. (2004). Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye, İlk İlişkiler, AFL-CIO'nun Avrupa temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.

Pamukçu (Sina) ile görüşme, 24 Ekim-6 Kasım 2007.

Rathbun, Ben.(1996). The Point Man, Irving Brown and the Deadly Post-1945 Struggle for Europe and Africa. London: Minerva Press.

Report on America and San Francisco Adress, (Mehmet İnhanlı ve İsmail Aras tarafından hazırlanan rapor), 25 Ekim 1951, GMMA RG18-004 Box 36 Folder 15.

Sosyal Adalet, "Sendikacı Şaban Yıldız Amerikaya Gitmeyi Reddetti", Sayı 16, Temmuz 1965.

Sosyal Adalet, 23 Nisan 1963, Sayı 6.

Şişmanov, Dimitır.(1990). Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih (1908-1965). Hazırlayan: Ayşe ve Ragıp Zarakolu. İkinci Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

Taft, Philip.(1959). The A. F. Of L. From the Death of Gompers to the Merger. New York: Harper and Brothers, Publishers, 1959.

Tetey'den Brown'a GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Türk-İş dergisi, Sayı 1, 15 Mart 1963.

Türk-İş dergisi, Sayı 109, Şubat 1974.

Türk-İş dergisi, Sayı 6, Ağustos 1963.

Türk-İş Yönetim Kurulu 5. Dönem 3. Oturum Toplantı Tutanağı. (1965). Çoğaltma, 20 Mayıs 1965; TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi. (1996). Cilt 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996) Cilt 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998). Cilt 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

USAID, Directory of Participant Turkey-United States 1949-1971.

Yıldız, Şaban (1998). "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Şaban-Şükran Kurdakul. (1966). Sosyalist Açıdan Türk-İş Yargılanıyor, İstanbul: Ataç Kitabevi.

Yıldız'dan Brown'a, 14 Ekim 1954, GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Yıldız'dan Brown'a, 15 Temmuz 1961. GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Yıldız'dan Brown'a, 28 Mayıs 1952, GMMA RG18-004 Box 36 Folder 14.

Yıldız'dan Brown'a, Tekstil İşçileri Gecesi Davetiyesi, GMMA, RG18-004, Box 36, Folder 14.

Yıldız'dan Lovestone'a, 14 Şubat 1953, GMMA RG18-004 Box 62 Folder 6.

Yön, Sayı 160, 22 Nisan 1966.

Yön, Sayı 170, 1 Temmuz 1966.

Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi

"Emekçiler sanki birden yüzyıllık uykularından uyanmışlardı"
Mehmet Ali Aybar

M. Hakan Koçak
Aziz Çelik

Giriş

31 Aralık 1961 tarihinde İstanbul Saraçhane[1] meydanında yapılan miting, cumhuriyet dönemi işçi hareketi tarihinin o güne kadarki en kitlesel eylemidir. Kolektif iş akdi (toplu iş sözleşmesi) ve grev hakkına odaklanan miting işçi hareketi açısından kritik bir sıçrama noktasıdır. Ancak emek hareketi tarihimizin başka önemli olayları ve köşe taşları gibi bu büyük eylemin de, nedenleri, sonuçları, hedefleri, bileşimi, örgütlenmesi ve öncesi/sonrası çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirmesi bugüne dek yapılmamıştır. Oysa bu miting tüm boyutlarıyla ele alındığında bize Türkiye işçi hareketinin hem o günkü durumuna hem de sonrasındaki kimi sendikal ve siyasal gelişmelere dair önemli ipuçları verebilecek niteliktedir. Miting aynı zamanda emek tarihimizin değerlendirilmesine ilişkin temel tartışmalar açısından da önem taşımaktadır. Sendikal hareketi neredeyse, 27 Mayıs ve 1961 Anayasası ile başlatan ve işçi sınıfına haklarının hemen tümüyle tepeden verildiğini savunan yaygın, ana akım bakış açısının geçerliliğinin sorgulanmasında, emek tarihinin emekçilerin pasif özneler oldukları, salt siyasal/hukuksal/kurumsal gelişmeler tarihi

[1] Meydan Saraçhanebaşı olarak da bilinmektedir. Ancak yaygın kullanım Saraçhane olduğu için biz de bunu tercih ettik.

olmaktan çıkarılması ve işçi sınıfının deneyiminin nesnel bir şekilde anlaşılır kılınmasında; bu deneyim ve birikimin kurumsal gelişmeler ile karşılıklı etkileşim içinde kavranmasında Saraçhane Mitingi için üretilecek bilginin ve eleştirel analizin önemli bir yeri olacaktır.

Çalışmamızda, miting öncesi dönemin genel atmosferi, işçi hareketinin gelişim seyri, miting fikrinin ortaya çıkışı ve örgütlenişi, bu süreçte etkin olan kişisel ve örgütsel aktörlerin durumu, mitingin talepleri, mitingin görünümü, sonrasında yapılan yorumlar ve dönemin sendikal, siyasal gelişmelerine etkileri ele alınacaktır. Çok partili döneme geçişin ardından giderek gerginleşen iki kutuplu bir siyasi mücadele dönemi olarak yaşanan ve bir askeri müdahale ile sona eren 1950'lerin hemen ardından işçilerin bağımsız sınıf kimlikleri ve talepleriyle tarih sahnesinde bu ölçekte yer alabilmeleri, mitingi gerçekleştiren İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) hem kadro hem de politik tutum bağlamında geçmişte biriktirdikleri ve temsil ettikleri ile 1967' deki büyük ayrışmanın (DİSK'in kuruluşu) nüvelerini barındırması bağlamında geleceğe dair sunduğu ipuçları; hemen takip eden aylarda yoğunlaşan işçi sınıfı yönelimli siyasi arayışlara mitingin moral ve düşünsel etkisi, işçi hareketinin boy gösterınesi karşısında alınan tavırların sınıfsal ve siyasal karakteri gibi temalar çalışmamızda değerlendirilecektir.

Saraçhane'ye Akan Tarihsel Birikim

Osmanlı dönemi işçi hareketi hem 1908 öncesinde hem de 2. Meşrutiyet'in ilanını takiben yaşanan büyük grev dalgası ve sonrasında sokak eylemleriyle sesini, taleplerini duyurmaya çalışmıştı. Özellikle de 1908'deki büyük grev dalgası sırasında on binlerce işçinin gerçekleştirdiği fiili grevler ve yürüyüşler işçilerin sınıf olarak varlığının kamuoyunda da görülmesi ve tartışılmaya başlanması açısından dönüm noktası oluşturmuştu. Selanik gibi dönemin sanayi kentlerinde sokak gösterileri, mitingler neredeyse gündelik yaşamın rutinini oluşturmaya başlamıştı. Ancak Balkan Savaşları, bu savaşlarla yaşanan kopuşlar ve ardından gelen 1. Dünya Savaşı işçileri sokaklardan çekti. İttihat ve Terakki'nin baskıcı iktidar yıllarının ardından Türkiye işçi hareke-

tinin sokaklarda görünür olduğu bir sonraki dönem ise 1920'li yıllar oldu. Mütareke dönemi İstanbul'unda yoğunlaşan grevlerin yanı sıra 1 Mayıs gösterileri gibi eylemler de yaşandı. Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen 1920'li yılların ortalarından itibaren yoğunlaşan otoriter uygulamalar ve tek parti rejiminin hüküm sürmeye başladığı 1930'lu yıllarda bunlara eşlik eden grev ve sendika haklarına dair yasakçı hukuksal düzenlemeler sonucu işyerlerinin yanı sıra işçilerin sokaklardaki hak talepli eylemleri de büyük ölçüde ortadan kayboldu. 1946'da kısa bir bahar yaşayan sol kökenli sendikal örgütlenme sırasında da, onu izleyen devlet vesayetindeki 1947 sendikacılığının ilk yıllarında da işçiler sokaklarda görünmedi/görünemedi. Ancak 1950'li yıllarda sendikaların ve öncü sendikacıların işçilerin taleplerini meydanlarda mitinglerle ortaya koyma yönünde iradelerinin, yaşanan tüm olumsuzluklara ve başarısızlıklara karşın, hiç bitmeden sürdüğü görüldü.[2]

1960'lı yılların öne çıkan özelliği ise 27 Mayıs ile birlikte başlayan ve 1961 Anayasası ile somut içeriğe kavuşan yeni bir dönem olması, siyaset ve sendikal alanda yarattığı çoğulcu ve özgürlükçü ortam ile sendikal hareketin çeşitli biçimler ve anlayışlar etrafında siyasete müdahale olanaklarının ve arzusunun artmasıdır. Dahası, 27 Mayıs sonrası dönemin en belirgin yanı işçi sınıfının nicel ve nitel olarak yükselişi ve bir sınıf olarak ayağa kalkmasıdır. Bülent Ecevit, 27 Mayıs 1960'ı izleyen dönemin en önemli özelliklerinden birinin yeni bir siyasal ve sosyal güç olarak emeğin yükselişi olduğunu vurgulamaktadır (1973). 1946-1960 dönemini Türkiye'de işçi sınıfının erken erginliğe geçiş dönemi olarak ele almak mümkündür. 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'lerdeki birikimin 1960'ların ilk yıllarında işçi sınıfının siyasallaşmasına, toplumsal etkisinin artışına ve ayağa kalkışına ciddi bir zemin hazırladığını görüyoruz. 1960'ların ilk yıllarında yaşanan işçi eylemleri, TİP'in kuruluşu ve özelikle Saraçhane Mitingi sınıf oluşumu açısından İngiltere'de 1830'larda yaşanan Chartist hareketin yükseliş dönemine benzetilebilir. Sendikacılığın, siyaset ve devletle ilişkilerinin yönü bu dönem içinde farklılaşmış ve bu farklılık Türkiye sendikal hareketindeki en önemli yarılmayı (DİSK'in kuruluşu) beraberinde getirmiştir.

[2] 1950'lerde sendikaların miting girişimleri için bakınız M. Hakan Koçak (2009).

27 Mayıs, 1961 Anayasası ve İşçi Hareketi

27 Mayıs Darbesi sonrası dönem toplumun geniş kesimleri için olduğu gibi işçiler ve sendikalar açısından da bir arayış ve canlanma dönemi oldu. 1950 sonlarına doğru artık giderek otoriter bir hal almış olan Demokrat Parti (DP) iktidarında hayal kırıklığına uğramış sendikal hareket yeni anayasanın sosyal haklar açısından geliştirilmesi ve işçi sınıfının siyasi temsilinin güçlendirilmesi gibi başlıklarda ağırlığını koymaya başladı. Sosyal hakların toplum gündeminde daha çok yer tutmaya başladığı, sosyal adalet kavramının yaygınlık kazandığı bir düşünsel iklimde işçiler ve sendikacılar daha sorgulayıcı ve daha cesur bir kimlik edinmeye başlamışlardı. Seçim mitinglerinin ve çeşitli hak arayışları için sokak eylemlerinin gerçekleştiği bir ortamda işçiler de uzun yıllardır kendilerine kapatılan ya da unutturulan sokaklarla yeniden buluşmak için adımlar atmaya başladılar. Ekonomik durgunluğun da yaşandığı bu evrede işçiler bir yandan gerçek ücretlerini korumak, bir yandan da başlıca çalışma haklarını elde etmek arzusundaydılar. Darbe, siyasi çekişmeler, yeni anayasa hazırlıkları ve oylaması, genel seçimler gibi genel gündemlerin ağırlığı altında kendi taleplerini duyuramadıklarını düşünüyorlar ve bunu ancak kendi örgütlü güçlerini ortaya koyarak yapabileceklerini görüyorlardı. Saraçhane'ye akan uzun tarihsel birikimin genel özellikleri bu şekilde özetlemek mümkün. Şimdi Saraçhane'nin hemen öncesinde umumi manzaraya daha yakından bakmakta yarar var.

Saraçhane mitingi 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasal ve sendikal atmosfer içinde gerçekleşti. 1960'ların en önemli siyasal gelişmesi olan 27 Mayıs Darbesi, emek hareketi açısından da dolaysız sonuçlar üretti. 27 Mayıs'ın ardından oluşturulan hükümetin programında *"Adil ve insanî çalışma şartları[nın], hür ve bağımsız sendikacılık[ın], bütün icaplariyle ve demokratik bir düzene uygun, kolektif müzakere sistemi[nin tesisi]"* başlıca konular olarak vurgulanıyordu. 27 Mayıs, gönüllü veya zoraki, ama yine de sendikal hareketin tamamının desteğini aldı. Darbeciler de sendikaların desteğini almaya özel önem verdi. 27 Mayıs'tan sadece dört gün sonra Bakanlar Kurulu'nun Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyeliğine izin

vermesi bu desteğin simgesel bir örneğidir. Sendikaların Kurucu Meclis'te altı temsilci ile yer alması ve Cemal Gürsel'in atadığı 15 kontenjan senatörü arasında Türk-İş İcra Kurulu üyesi Ömer Ergün'e de yer vermesi, 27 Mayısçıların sendikacıların da gönlünü kazanmaya çalışan diğer adımları olarak görülebilir (Çelik, 2010).

Öte yandan Anayasa ile sendikal hakların güvence altına alınması 27 Mayıs'ın dolaysız sonuçlarından biri olmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'de sosyal politika ve çalışma ilişkileri açısından köklü bir yönelim değişikliğidir. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nın klasik liberal özgürlükler sistematiği ile yetinmeyip, ekonomik ve sosyal haklara da geniş yer verdi. Anayasanın 2. maddesi, devletin nitelikleri arasında *sosyal hukuk devleti* ilkesini de saydı. Anayasa'yı hazırlayan Kurucu Meclis, çeşitli toplumsal kesimlerin temsiline de olanak vermekteydi. Türk-İş'in geniş bir katılımla seçtiği altı temsilci de Kurucu Meclis'te yer almıştı. Dönemin Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, bu temsilcilerin ICFTU kanalıyla diğer ülke anayasalarında sendikal haklarla ilgili düzenlemeleri araştırarak Anayasa çalışmalarına katkıda bulunduğunu belirtir. Bu yıllarda işveren örgütlerinin henüz ciddi bir varlık gösteremediği de biliniyor (Çelik, 2010).

1961 Anayasası, 46. maddesi ile ayrımsız bütün çalışanlara (memurlar dâhil) sendikalaşma hakkı tanıyor ve Türkiye'de sendika hakkına ilk kez açık bir anayasal güvence getiriyordu. 46. madde *"Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler"* hükmüne yer veriyordu. 1961 Anayasası'nın 47. maddesi toplu sözleşme ve grev hakkını güvence altına alıyordu: *"İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler."* Grev hakkına açıkça yer verilen anayasada lokavt anayasal bir düzenleme olarak yer almamış, madde metninde sadece *"...işverenlerin hakları"* ifadesi ile yetinilmişti. Grev hakkının Anayasal statü kazanması işçi hakları açısından radikal bir adımdı.

Grev hakkı sendikacılar ile 27 Mayısçılar arasında önemli bir köprü oldu. Grev hakkının Millî Birlik Komitesi ve *"inkılap hükümeti"* zamanında verilemeyeceği, bu kanunun seçimle işbaşına gelecek hükümetlere bırakılacağı söylentileri sendikacıları ve

işçileri endişeye düşürdü ve ümitsizliğe sevk etti. 27 Mayıs sendikacılar arasında özellikle grev hakkı açısından *"yüzyılda bir defa ele geçen fırsat"* olarak değerlendirildi. Sendikacılar, CHP ve DP dönemlerinin deneyiminin de etkisiyle grev hakkının politikacılar tarafından değil askerler tarafından tanınmasını istiyordu. 27 Mayısçılarla iyi ilişkileri olan sendikacılar, askerleri siyasetçilerden daha kolay etkileyebileceklerini düşünmüş olmalılar. Nitekim daha sonra yaşananlar sendikacıların öngörüsünü haklı çıkardı. Anayasa ile güvence altına alınan sendikal haklara ilişkin kanunlar, iki yıl gecikmeyle (Temmuz 1963) ve sınırlandırılarak çıkarılabildi (Çelik, 2010). Saraçhane mitingi de sendikal yasaların geciktirilmeden ve sulandırılmadan çıkarılması için düzenlenmişti.

Sendikacıların, 27 Mayısçılarla ve ordu ile ilişkilerin bir boyutu pragmatizme dayalı iken bir o kadar güçlü eğilim de derin kökleri olan vesayetçi gelenektir. 27 Mayıs Darbesi, sendikacılık açısından pragmatik ve trajik yönleri olan öğretici bir deneyimdir. 27 Mayıs sonrasında pek çok DP'li sendikacı ve işçi suçlandı, tutuklandı, sürüldü ve işten atıldı. 1947 sonrasında daima bir güce yaslanma ihtiyacı hisseden sendikacılar, 27 Mayıs'ın silahlı gücü ve siyasal etkisi karşısında da benzer bir davranış gösterdiler. Bağımsız bir sınıf geleneğinin gelişmemiş olması ve kamu kesimi sendikacılığı deneyimi, 27 Mayıs karşısında sendikacıların geliştirdikleri tutumda da belirleyici oldu. Muhalif sendikacılar 27 Mayıs'tan yararlanarak karşıtlarını tasfiye etmeye çalışırlarken, DP'li sendikacılar da kısa bir süre önceki davranışlarının aksine DP iktidarını eleştiren ve 27 Mayıs'ı öven bir tutum içine girdiler. 27 Mayıs'ın ardından DP'ye yakın İİSB ve Türk-İş yönetimleri değiştirildi; muhalif veya CHP eğilimli sendikacılar yönetimlere seçilirken, DP'li Türk-İş Başkanı Nuri Beşer ihraç edildi. Türk-İş başkanlığı ve genel sekreterliğine uzun yıllar bu görevlerde kalacak olan "mutedil" sendikacılar, Seyfi Demirsoy ve Halil Tunç seçildi. Saraçhane mitingi, 27 Mayıs'ın sendikal hareket üzerinde yarattığı kuşatmanın ve basıncın zayıflaması yönünde bir önemli bir adım olarak da okunabilir.

Saraçhane mitingi nicel varlığı giderek artan ücretlilerin ve özellikle de sanayi işçisinin tarih sahnesine çıkışıdır. 1950'lerden başlayarak sosyal-sınıfsal yapıda ve istihdamın sektörel dağılımında yavaş ancak istikrarlı biçimde devam eden bir dönüşüm, kayda değer bir sanayileşme, işçileşme ve kentleşme yaşandı. Bu süreç 1960'larda hızlandı. İstihdamda tarımın payı azalırken sanayi ve hizmetler sektörünün payında belirgin bir artış gerçekleşti. Özel olarak imalât sanayinin payı ise daha hızlı arttı. Sanayi ve hizmetler sektörünün payının giderek artması istihdamın sınıfsal dağılımını da değiştirdi, ücretlilerin ve işçilerin sayısı belirgin biçimde yükseldi. 1960'ların başında işçiler gerek nicel, gerekse nitel açıdan yeni bir sosyal sınıf olarak öne çıktı. 1950'lerin ortasında 1,6 milyon olan toplam ücretli sayısı 1960'ta 2.4 milyona, 1965'te ise 3 milyona; ücretlilerin istihdam içindeki payı ise 1955'te yüzde 13 iken 1960'da yüzde 19'a, 1965'te ise yüzde 22'ye yükseldi. 1950'lerden başlayarak sigortalı işçi sayısında da önemli bir artış yaşandı. 1951 yılında 380 bin civarında olan sigortalı işçi sayısı, 1963'te 710 bine ulaştı. 1950'de 375 bine yaklaşan İş Kanunu'na tabi işçi sayısı 1963 yılında 975 bine ulaştı. Özel sektör imalât sanayinde ücretli artış hızı daha yüksektir. Sigortalı çalışanların ve imalât sanayinde ücretli çalışanların sayısındaki artış ile imalât sanayiinde özel sektörün payının büyümesi emek hareketinin dinamizmini artırdı (Makal 2012; Çelik 2012).

İşçi sınıfının bu nicel büyümesine paralel olarak nitel varlığında ve örgütlenmesinde de önemli gelişmeler yaşandı 1948 yılında 52 bin olan sendikalı işçi sayısı, 1954'te 180 bine, 1960'da 282 bine, 1963'te 295 bine ulaştı. Sendikalı işçilerin İş Kanunu'na tabi işçilere oranında da önemli bir artış yaşandı. 1948'te yüzde 16 olan sendikalaşma oranı, 1954'te yüzde 31'e, 1960'da yüzde 34'e ulaştı. Benzer bir dinamizm sendika sayısı açısından da yaşandı. 1948 yılında 73 olan sendika sayısı 1960'da 432'ye, 1948'de sadece bir olan birlik ve federasyon sayısı 1960'da 27'ye ulaştı (Makal, 2012). 1948 yılında kurulan ve Saraçhane mitinginin örgütleyicisi olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) bu birliklerin en dinamik ve örgütsel kapasitesi en güçlü olanıydı

(Koçak, 2014). Saraçhane'ye giderken işçi sınıfı gerek nicel gerekse nitel açısından önemli mesafe kat etmişti.

İşçi Hakları Nasıl Sağlandı?

Saraçhane mitingi Türkiye'de 1960 sonrasında işçi haklarının nasıl sağlandığı tartışmasında kilit öneme sahiptir. Saraçhane mitingini anlamak Türkiye'de işçi haklarının, sendikal hakların nasıl sağlandığı tartışmasında yol gösterici olacaktır. Bilindiği gibi, özellikle 1960 sonrasında sendikal hak ve özgürlüklerin nasıl sağlandığı, bu gelişmenin hangi dinamiklerin ürünü olduğu konusunda ciddi görüş ayrılıkları ve tartışmalar söz konusudur. İşçi haklarının işçilerin ve sendikaların mücadelesi olmaksızın, yukarıdan, yani asker-bürokrat-aydınlardan oluşan yönetici elit tarafından verildiği şeklinde özetlenebilecek değerlendirmeler, sosyal politika ve çalışma ilişkileri yazınında geniş bir yer tutar. Daha sınırlı olmakla birlikte, sendikal hakların doğrudan işçilerin mücadelesiyle kazanıldığı yönünde yaklaşımlar da söz konusudur.

İşçi haklarının devlet tarafından bahşedildiğine yönelik yaklaşımın en önemli savunucusu, sendikal kanunların çıkarıldığı dönemde Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit'tir. Ecevit 274 ve 275 sayılı kanunların Meclis görüşmeleri sırasında yaptığı bir konuşmada, işçilerin mücadele etmesine gerek kalmaksızın işçi haklarının tanındığını ileri sürmüştü: *"İleri Batı demokrasilerinin hemen hepsinde bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere olduğumuz haklar ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonunda elde edilebilmiştir."* Ecevit, 1960 sonrasında hakların işçilere bahşedildiği, eğer böyle olmasaydı işçilerin bu hakları kendi girişim ve mücadeleleriyle elde etmelerinin olanaksız olduğu görüşünü savunur (1973). İşçi haklarının yukarıdan verildiği görüşü akademik alanda da geniş bir kabul görmektedir. Toker Dereli, 1961 Anayasası'nda sendikal haklarla ilgili çağdaş ve ilerici düzenlemeleri büyük ölçüde aydınlar ve bürokrasi arasındaki koalisyonun etkisine bağlar (1975). Gülten Kutal ise daha net vurgularla 1961 Anayasası'nı doğuran süreçte sendikaların hiçbir rolü olmadığını belirtir. Kutal'a göre, *"Senelerden beri sınıf bilincinden yoksun bırakılmış, hakları aşırı derecede kısıtlanmış, siyasî baskılarla yozlaştırılmış bir sendikacılıktan başka hareketler bekle-*

meğe herhalde imkân bulunmamakta idi." Kutal, esasen sanayileşmenin yetersiz olduğu bir ülkede, çeşitli engellerle karşılaşan bir sendikacılığın güç kazanmasının ve hürriyet mücadelesine katılmasının imkânsız olduğunu savunur (1977). Çağlar Keyder de 1960 ve sonrasında sağlanan işçi haklarını, yeni birikim modelinin ihtiyaçları, diğer bir ifadeyle iktisadî yapının ve politikaların sonucu olarak yorumlamakta ve işçilere bu hakların sağlanmasında kayda değer bir rol atfetmemektedir (2004): *"1960 geçişi sırasında ve bunun ertesinde, örgütlü işçiler, ücret artış talepleri yoluyla ya da siyasî bir güç olarak aktif değillerdi. Sağlanan sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkı ve sosyal güvenlik alanının genişlemesi, yeni birikim modelinin ihtiyaçları uyarınca işçilere verilmişti."*

Bu yaklaşımların tam tersine, işçi haklarının işçilerin kendi mücadeleleri ile kazanıldığı yönünde görüşler de sendikal yazında görülmektedir. DİSK bu görüşü savunmaktadır (1977): *"İşçilerin Anayasa'da ve öbür yasalarda yer alan hakları, lütuf olarak yukarıdan verilmemiştir. Bu hakların her biri, işçi sınıfımızın tarihten bugüne gelen mücadelesiyle, sermayeden ve onun siyasal iktidarından koparılmıştır."* Bir yanda işçi sınıfının hiçbir rolü olmadığına ilişkin yaklaşımlar, diğer yanda ise işçi haklarının sermayeden koparıldığına ilişkin analizlerin varlığı şaşırtıcıdır. Her iki yaklaşımda da çubuğun aşırı büküldüğünü söylemek mümkün.

Bu süreci daha karmaşık, daha farklı dinamiklerin bir arada değerlendirdiği bir yaklaşımla ele alan ve *"İşçi hakları verildi mi, alındı mı?"* sorusunu yanlış bulan üçüncü bir görüşten de söz etmek mümkündür. Yıldırım Koç, sendikal hakların verildiği mi yoksa alındığı mı ilgili tartışmada ihtiyatlı bir tutum takınmakta ve hakların kazanılması sürecinde işçilerin mücadelesinden, iktisadî koşullara, siyasal iktidarın durumundan, uluslararası etkenlere kadar bir dizi unsura dikkat çekmektedir (Koç, 1987a ve 1987b). Yüksel Akkaya *"Toplu pazarlık ve grev hakkından yoksun bir sendikal oluşumu bile önemseyen, bu örgütlere tutunmaya çalışan işçi sınıfı tüm eksik ve zaaflarına rağmen bir sonraki dönem için bir deneyim biriktirmiş görünmektedir"* değerlendirmesiyle 1940 ve 50'li yılların birikiminin önemini vurgulamaktadır (2002).

Kanımızca, 1960'ların sendikal hak kazanımları birden çok faktörün etkisi altında şekillenmiştir. 1950'leri *"sınıf oluşumun kritik bir uğrağı"* ve *"sessiz oluşum yılları"* olarak ele almak ve *"kendi karmaşık dinamikleri içinde işçi sınıfının -sonraki dönemlerde de izlerine rastlanacak- karakteristik bazı özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemi olarak incelemek"* (Koçak, 2008) önemlidir. Bir yandan işçi sınıfının mücadele birikimi ve işçi sınıfının nicel olarak büyümesi, öte yandan 27 Mayıs yönetimi ile kurulan ittifaklar ve dönemin iktisat politikaları sendikal hakların kazanılmasında rol oynadı. 1946-1960 döneminde işçiler, kendi aralarında ve işverenlerine karşı bir çıkar özdeşliği hissetmeye başladılar. 1940 ve 1950'lerin birikiminin 1960'ların sendikal kazanımlarına, işçi sınıfının ayağa kalmasına ve siyasallaşmasına, toplumsal etkisinin artmasına ciddi bir zemin hazırladığını söylemek mümkün. Yoksa birdenbire on binlerce işçinin grev talebiyle sokağa dökülmesi, Saraçhane mitingi anlaşılır olmayacaktır.

İşçi Sınıfının Siyasallaşması: Türkiye İşçi Partisi

Saraçhane bir İİSB mitingidir ancak aynı zamanda Türkiye İşçi Partili (TİP) sendikacıların etkin rol oynadığı bir mitingdir. Gerek miting hazırlıkları ve gerekse miting sırasında TİP'li sendikacılar baş roldedir. Saraçhane dolaylı olarak TİP'in de en önemli eylemi olarak okunabilir. 1960 sonrasında işçi sınıfının siyasallaşmasının ilk somut sonucu TİP'dir. TİP, gerek emek hareketi gerekse sol açısından uzun dönemli etkileri olan son derece özgün bir deneyimdir. Özellikle kuruluş süreci TİP'in ayırt edici yanıdır. TİP'i tıpkı Saraçhane Mitingi gibi bir anda ortaya çıkmış bir oluşum olarak değerlendirmek yanlış olur. Tersine, TİP uzun bir enerji birikiminin sonucudur. TİP, bütün bu birikim, arayış ve tartışmaların ürünü olarak doğan bir parti olarak ele alınmalıdır. TİP, işçi sınıfının nicel ve nitel gelişiminin ulaştığı aşamada kendini hissettiren bir ihtiyacın ürünü ve Türkiye işçi sınıfının tarih sahnesine çıkış hamlelerinin en önemlilerinden biri olarak görülebilir.

13 Şubat 1961 tarihinde kurulan TİP'in tümü sendikacı olan 12 kurucusu şunlardı: Kemal Türkler (Türkiye Maden-İş Sendi-

kası Genel Başkanı), Avni Erakalın (İİSB Genel Başkanı), Şaban Yıldız (İİSB Genel Sekreteri), İbrahim Güzelce (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Ahmet Muşlu (Türkiye Çikolata Sanayi İşçileri Sendikası Genel Başkanı), Rıza Kuas (Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Türkiye Otel ve Gıda İşçileri Sendikası Genel Sekreteri), Hüseyin Uslubaş (İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı), Saffet Göksüzoğlu (İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), İbrahim Denizcier (Müskirat Federasyonu Başkanı), Adnan Arkın (İİSB İcra Kurulu Muhasip Üyesi). Türk-İş'in desteğini alamadan kurulan TİP, adeta bir İİSB partisi olarak ortaya çıkmıştı. TİP kurucularından 8'i (Denizcier, Erakalın, Yıldız, Kuas, Göksüzoğlu, Uslubaş, Arkın ve Özkarabay) İİSB'nin Eylül 1960 kongresinde DP'lileri devirip yönetime seçilmişlerdi (Çelik, 2010). TİP kurucularının pek çoğu Saraçhane mitinginde aktif rol oynadı.

TİP'in tüm kurucularının sendikacı olması onun en özgün yanı olarak ön plana çıkıyor. Parti kurucuları TİP'in *"...ezilen işçi sınıfının haklarını korumak için"* ortaya çıktığını ifade ediyordu. Aybar, TİP kurucularının sınıf vurgusunu çok önemsiyordu: *"'Sınıf' sözcüğünün bozgunculuk sayıldığı, yasak olduğu Türkiye'de, 12 emekçi çıkıyor ve biz işçi sınıfının partisini kurduk diyordu."* Aybar'ın değerlendirmesinde dikkat çeken bir başka husus ise TİP'i daha kuruluşunda kendisini *işçi sınıfının partisi* olarak tanımlamasıdır (Çelik, 2010).

İİSB'li sendikacılar tarafından kurulan TİP zayıf, etkisiz ve zor bir başlangıç yapmıştı. Artun Ünsal TİP'in kuruluşundan sonraki bir yıllık dönemi *yalnız sendikacılar* dönemi olarak adlandırmaktadır. Öte yandan TİP, Türk-İş'ten de istediği desteği alamamış, CHP'liler ve *Yön* grubu tarafından gereksiz görülmüş, hatta görmezden gelinmişti. TİP'in gerekli örgütlenmeyi tamamlayıp 1961 seçimlerine girememesi ve Genel Başkan Erakalın'ın başkanlıktan ayrılıp Yeni Türkiye Partisi'nden bağımsız aday olması ve seçilememesi, TİP'in ilk yılında karşılaştığı güçlüklerdi. TİP'in kuruluşunun ilk yılında kayda değer bir etkinlik gösteremedi; bu açıdan, 1961 sonu itibariyle TİP'in faaliyetinin durmuş olduğunu söylemek mümkün. 1962'de Aybar'ın genel başkan olarak partiye davet edilmesi ve diğer sosyalist aydınların partiye

katılması ve Saraçhane mitinginin verdiği moral TİP'i canlandırdı. Bu canlanmayla TİP 1965 seçimlerinde 15 milletvekiliyle parlamentoya girdi.

1962 Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP) girişimi, TİP'in ardından sendikacıların ikinci önemli siyasallaşma ve partileşme deneyimidir. TÇP kurulamamış olsa da, TİP'ten yaklaşık bir yıl sonra gündeme gelen yeni bir işçi partisi kurma girişimi olarak sendikal hareketin siyasallaşma eğilimini ve ihtiyacını göstermesi açısından kayda değerdir. TÇP girişimi, 1961 seçimlerinin yapıldığı ancak siyasal istikrarın henüz sağlanamadığı; ordu vesayetinin ve darbe girişimlerinin devam ettiği, sendikal ve sosyal eylemlilikte Saraçhane Mitingi ile önemli bir dönüm noktası yaşandığı, *Yön* dergisi ve bildirisi ile sol-Kemalist aydınların CHP ile aralarına mesafe koydukları bir sosyal ve siyasal tabloda gündeme geldi. Bu tablo içinde 1961 seçimlerinde sendikacı-işçi kökenli sadece iki milletvekilinin seçilebilmiş olmasının sendikacılarda yarattığı hayal kırıklığı da ayrı bir öneme sahiptir. Öte yandan Şubat 1961'de kurulan TİP'in seçimlere girememiş olması ve ciddi bir varlık gösterememesi de bir başka parti arayışını güçlendiren etkenler arasında sayılabilir. TİP daha çok İİSB'li sendikacıların ağırlıkta olduğu İstanbul eksenli bir parti görünümünde iken, TÇP girişimi ise Türk-İş ve Ankara eksenli bir girişimdir (Çelik, 2010). Saraçhane mitingi TİP ile TÇP girişimim tam ortasında yaşanan bir yükseliş dalgasıdır.

1960-1963 Dönemi: Türkiye Sokakları İşçi Eylemleri ile Yeniden Tanışıyor

27 Mayıs sonrasında işçi eylemlerinde belirgin bir yükseliş ve siyasallaşma yaşandı. 27 Mayıs sonrasında sendikacılar arasında ortaya çıkan gerilim ve DP'li sendikacılara yönelik dışlayıcı tutum özellikle 1960 Türk-İş Genel Kurulu sonrasında yumuşamaya başladı. Bir Britanya diplomatik misyon raporunda 27 Mayıs'tan bir süre sonra sendikacılar arasında geçmişin politik farklılıklarının yavaş yavaş unutulduğu ve artan bir biçimde işçi haklarını savunmak için ortak eylem üstlenme ve daha iyi çalışma ve sosyal koşullar için mücadele eğilimi görüldüğü vurgulanmaktadır (TNA LAB, 1961). Bu gelişmeyi ortak çıkarları seziş olarak da okumak mümkündür.

27 Mayıs'tan kısa bir süre sonra işçi eylemlerinde ciddi bir sıçrama yaşandı. Kelimenin tam anlamıyla Türkiye işçi sınıfı tarih sahnesine çıkıyordu. Bu eylemler düşük ücretlerden, kötü çalışma koşullarına, grev yasasının çıkarılmasına, kamu işletmelerinin yöneticilerinin despot tavırlarına gösterilen tepkiye kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Beş bin Sümerbank işçisinin yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), Saraçhane Mitingi (31 Aralık 1961), 5 bine yakın işsizin Ulus meydanından TBMM'ye yürüyüşü ve polisle çatışmaları (3 Mayıs 1962), Yapı-İş Sendikasının Zonguldak Ereğlisi'ndeki düzenlediği miting ve işten atınalara karşı protestolar (12-13 Ağustos 1962) ve Kavel grevi (Ocak 1963) 1961-1963 döneminde yaşanan belli başlı işçi hareketleridir. Kurthan Fişek tarafından yapılan bir çalışmaya göre 1961-63 döneminde (274 ve 275 Sayılı Yasalar Öncesi) 10 grev, 6 oturma grevi, 7 sakal grevi, 12 sessiz yürüyüş, 5 miting ve gösteri gerçekleştirilmiştir (1969). Kuşkusuz bu işçi eylemlerinin en çok iz bırakanı ve işçi hareketi tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturanı Saraçhane Mitingidir.

Dahası bu dönemde sendikaların genel işçi eylemleri konusunda da oldukça cesur oldukları görülmektedir. Örneğin Meclis Karma Komisyonunda Grev ve Toplu Sözleşme Kanun Tasarısında yapılan değişiklikler üzerine İstanbul'un belli başlı 10 sendikasının yetkili temsilcileri toplanıp ve ortak bildiri yayınlayarak genel greve hazır olduklarını bildiriyordu. Bildiride *"Talebimiz Anayasanın ruhuna gerçekten uygun Grev ve Toplu Sözleşme Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'ndan Türk İşçisini en kısa zamanda belirli bir gün için bu konuda protesto grevine davetini talep etmekteyiz"* denmekteydi. Bildiriyi yayınlayan sendikalar arasında Maden-İş, Lastik-İş, Liman-Dok Sendikası, Gemi Adamları Sendikası, Tekstil ve Örme İşçileri sendikası da bulunmaktaydı (Maden-İş, 21 Ocak 1963).

Miting Kararlılığı

1961 yılının başlarında, uzun süredir kamuoyunun gündemine taşıdıkları zam taleplerini, tasarruf bonolarının işçilere getirdiği yükü ve grev hakkının anayasal güvence altına alınması istekle-

rini görüşen İİSB ve Türk-İş yöneticileri gerçekleştirdikleri toplantı sonrası bir miting yapmak istediklerini kamuoyuna duyurdular (Son Posta, 13 Mart 1961). Bundan kısa bir süre sonra, 25 Mart'ta İİSB tarafından Kurucu Mecliste bulunan işçi temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenlendi (Akşam, 26 Mart 1961). Toplantıya İstanbul Valisi Refik Tulga da katıldı. Miting talebinin yine gündeme getirildiği bu toplantıda Birlik başkanı Avni Erakalın Anayasada [gündemde olan anayasa tasarısı kast edilmektedir] sosyal haklara ilişkin düzenlemelerin gelecek iktidarların suistimaline açık biçimde yapıldığını belirtti (Petrol-İş, Nisan 1961). Erakalın konuşmasında özellikle grev ve toplu sözleşme özgürlüklerinin kısıntıya uğramadan anayasal güvence altına alınması gerekliliğini vurguladı. Ardından söz alan sendikacı Mustafa Şahin 14 yıldır *"sihirbaz değneği gibi oyalandıklarını"*, artık oyalanmak istemediklerini söyledi ve Temsilciler Meclisi'nde bulunan sendikacıları da eleştirdi. Öte yandan memurlarla işçiler arasında yapılan ayrımcılığı, onlara verilen zamlardan işçilerin yararlanamamasını da gündeme getirdi. *"Haklarımızı bugün tahakkuk ettiremezsek bir daha asla ettiremeyiz, Allah rızası için söylüyorum idareciliği bırakıp iş yapalım"* şeklindeki serzenişi alkışlarla karşılandı. Ardından söz alan Basın Teknisyenleri Sendikası başkanı İbrahim Güzelce ise politik durumu değerlendirdi. Ona göre *"27 Mayıs İhtilalinde işçiler vasatı hazırlamış, gençlik yüzeye çıkarmış, ordu da tamamlamıştı"*. Verilen mücadelelerin hak ve özgürlükler için olduğunu belirten Güzelce miting kararının yerine getirilmesinin gerektiğini vurguladı. Miting yapmanın meşru bir hak olduğunu ve bu konuda Temsilciler Meclisi'ndeki sendika temsilcilerinin de destek olması gerektiğini söyledi. Diğer bir konuşmacı, Maden-İş başkanı Kemal Türkler de Temsilciler Meclisi'nde bulunan sendikacılara yüklendi. Onları *"kendilerini uyutmakla"* eleştirdi ve hepsini protesto etti. Toplantıya katılan tüm sendikacıların üzerinde durdukları konulardan birisi de uzun süredir beklenen zamlardı.

Konuşmaların ardından daha önce alınmış olan miting kararı bir kez daha oya sunuldu ve katılımcıların tümünün olumlu oyuyla teyit edilmiş oldu. Gerekli organizasyon için Birlik Yönetim Kuruluna yetki verildi. Toplantıda son sözü alan Vali Tulga kendisinin yasama yetkisine sahip bulunmadığını belirterek, da-

valarını miting yoluyla değil, işçilerin ve sendikacıların kendi aralarında halletmelerinin daha doğru olacağını ifade etti (Son Havadis, 26 Mart 1961).

1961 seçimlerini izleyen haftalarda İzmir'de başlayan ve diğer kentlere de yayılan işçi eylemleri işçi hareketinin merkezi durumundaki İstanbul'un sendikal çevrelerini de hareketlendirmiş, eylem yapma yönündeki istek ve beklentilerini yükseltmişti. Sendikacıların gözleri bir yandan da hükümetin yeni programındaydı. İİSB başkanı Avni Erakalın Kasım ayının son günlerinde verdiği beyanatta *"İİSB olarak Ankara, İzmir ve bazı illerde işçilerin gösterdiği medeni cesareti halen şehrimizde Örfi İdarenin bulunması dolayısıyla yapamamaktayız"* (Son Posta, 29 Kasım 1961) demekte ve hükümetin yeni programına göre hareket edeceklerini belirtmekteydi.

27 Kasım 1961'de CHP-AP koalisyon hükümetinin programı açıklandı. Programda öncelikle beklenen toplu sözleşme ve grev hakkına ilişkin ifadeler şöyleydi: *"İşçilerin iktisâdi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla kullanacakları toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyici kanunlar Yüksek Meclise sunulacaktır"*. Ancak beklenen bu değildi. Uzun yıllardır beklemiş ve yeni anayasa ile büyük beklenti içine girmiş sendikacılar net bir takvim ve kesin ifadeler istiyordu. Programdaki ifadeyi "yuvarlak" buldular ve tepki gösterdiler. Hemen birkaç gün sonra, 30 Kasım 1961'de Örfi İdare (Sıkıyönetim) kaldırıldı. Ertesi gün, 1 Aralık 1961 tarihinde, toplanan İİSB İdare Kurulu gece geç saatlere kadar süren oturumunun sonunda aldığı kararı kamuoyuna duyurdu:

> *"Hükümet programında en mühim işçi konusu olan grev ve kolektif akid haklarının tahditsiz [sınırsız] ve kısa zamanda kanunlaşacağına dair kesin bir ifade bulunmadığını dikkate alarak yeni hükümetin çalışmalarına sosyal yönden ışık tutmak maksadıyla 31 Aralık Pazar günü Taksim'de bir açık hava mitingi yapmaya karar vermiş bulunuyoruz"* (Vatan, 3 Aralık 1961).

Mitingin ortaya çıkışında sendikaların tabanlarından yükselen baskının da etkisi vardı. Uzun yıllardır temel hakları engellenmiş olan işçiler ortaya çıkan göreli özgürlük ortamından ve artan

gösterilerden etkilenerek görkemli bir gösteri yapılması fikrini desteklemekteydiler. *Yön* dergisinde yer alan bir değerlendirmede yeni Anayasaya güven duyan işçi liderlerinin işçilerce sıkıştırıldıkları; 1946'dan beri aldatıldıklarını düşünen işçilerin yeni Anayasada yer alan hakların da henüz yaşama geçmemiş olmasından dolayı beklenti içinde oldukları belirtilmekteydi (Yön, 27 Aralık 1961).

İşçilerin de haklarını kazanılabilmesi için güçlü olduklarını göstermeleri ve kamuoyu desteğini kazanması gerekliydi. Nitekim öğrenciler ve halk yoğunlaştığı gözlenen gösterilerle bu yolu kullanarak kamuoyu yaratmayı başarıyorlardı.[3] Sendikacılar açısındansa böyle geniş çaplı bir gösterinin ayrı bir önemi vardı. *Yön*'e göre böyle bir miting işçi kütlelerinde dayanışma fikrinin gelişmesini ve müşterek hareket zaruretinin anlaşılmasını göstermesi bakımından önemliydi. Ortaya konan taleplerin dar bir sendikacı kesiminin değil, geniş işçi kesimlerinin talepleri olduğu gösterilebilmeliydi. Türk-İş Genel Başkanı Demirsoy da aynı dergide yer alan beyanatında bunu açıklıkla vurguluyordu (Yön, 27 Aralık 1961). Demirsoy'a göre miting daha önce bazı çevrelerde görülen *"işçi grev istemiyor, başlarında bulunan birkaç sendikacı istiyor"* şeklindeki iddiaların ne kadar çürük olduğunu da gösterecekti.

Öte yandan mitingin o sıralardaki politik konjonktür ile de bağlantılı olarak ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Mitingten kısa süre önce Petrol-İş Dergisinde yayınlanan imzasız bir yazıda (muhtemelen Kemal Sülker tarafından kaleme alınmıştı) 27 Mayıs sonrasının özgürlük ortamının işçilerin de hak mücadelesini canlandırdığı vurgulanırken, yeni oluşan meclisteki demokrasi bilinci ve arzusunun yetersizliğinin de altı çiziliyordu (Petrol-İş, 15 Aralık 1961). Diğer taraftan genç Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in yaklaşımı olumlu bulunmakta; ancak mensubu bulunduğu koalisyon hükümetinin sermaye yanlısı karakterine dikkat çekilerek mitingin bir anlamda da Ecevit'i destekleme işlevi göreceği saptaması yapılmaktaydı. Grev ve toplu sözleşme haklarının Anayasada yer aldığı ve artık yasalaşacakları da bilindiği halde böyle bir harekete neden olan etkenler şöyle sıralanıyordu: İşve-

[3] Örneğin tam da o günlerde üniversiteye giremeyen öğrencilerin İstanbul'da yaptıkları gösteriler medyada geniş yer buluyordu.

renlerin henüz yeni haklar tam olarak uygulamaya geçemeden sendikacıları işten çıkartma, sarı sendikalar kurma gibi hareketlere girişmesinden duyulan endişe; daha önce hazırlanmış yasa taslaklarına benzer biçimde yine çok sınırlandırılmış hakları içeren yasal düzenlemelerin yapılması; grev ve toplu sözleşme haklarının verilmesini bahane ederek işsizlik sigortası, işçi sigortalarının geliştirilmesi gibi bazı temel meselelerin unutturulması çabası.

Türk-İş Başkanı Demirsoy mitingin tarihsel ve güncel arka planına dikkat çeker (Yön, 27 Aralık 1961). Sendikacıların 15 yıldan beri her toplantıda siyaset adamlarına anlattıkları grev ve sözleşme hakkının verileceği hükümet programında yer alabilmiştir. Nitekim yeni anayasanın 47. Maddesi ile de güvence altına alınmış olan bu hakların kullanımını düzenleyen kanunların meclise sevk edilmesi gerekmektedir. Ancak geçici madde anayasaya göre çıkarılması gereken kanunlar için en geç iki yıllık bir süre sınırı koymuştur. Hükümet programında ilgili kanunların meclise sevk edilmesine dair kesin tarih belirtilmemiş olması bu sürenin sonuna kadar kullanılacağı endişesi yaratmaktadır. Öte yandan işveren çevrelerinde de ilgili kanunlar ne kadar geciktirilirse o kadar kardır düşüncesinin olduğu görülmektedir, hatta üstü kapalı tehditler yapılmaktadır. Bu bağlamda miting sürecin hızlandırılmasını sağlama hedefini taşımaktadır. Demirsoy'un sözleriyle: *"Muhitimiz sendikalarımız geçmiş devirde tatlı tatlı avutulmuşlardır. Filhakika bu seferki avutulma olsa olsa iki seneye inhisar edecektir".*

Miting Yeri Tartışmaları: Taksim Fobisi

İİSB başkanı Avni Erakalın ve Genel Sekreter Cemil Sermiyaoğlu imzasıyla sendikalara gönderilen bir yazıyla, 1 Aralık 1961 tarihinde toplanan İİSB İdare Heyeti'nin aldığı miting kararı resmi olarak bildirildi ve onbeş kişiden oluşacak miting tertip komitesi için belirlenen isimler sunuldu. Sendikaların uygun bulmaları halinde bu isimlerle komitede temsil edilmeleri talep edildi (İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası, 1962).

Bir yandan hazırlıklar yürütülürken bir yandan sendikal camiada miting kararı ile ilgili tartışmalar da başladı. İİSB yöneti-

mini oluşturan ve miting kararını alan ekibin ağırlıklı olarak yakın zamanda kurulan TİP'in kurucuları olması özellikle CHP'li sendikacılar arasında tedirginlik yarattı. Diğer taraftan yakın zamanda CHP'den istifa ederek yeni işçi partisi kurma hazırlığı içine girmiş olan Türk-İş başkanı Seyfi Demirsoy'un durumu da kuşku uyandırıyordu. Kuşkucular TİP'lilerin de yeni particilerin de (sonradan adı Çalışanlar Partisi olarak belirlenecek olan girişim kast edilmektedir) mitingi kendi politik amaçları için kullanabileceğinden korkuyorlardı (Kim, 3 Ocak 1962). Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası yönetiminde bulunan Bahir Ersoy ve arkadaşları mitingin TİP'lilerin gövde gösterisine dönüşmesinden, politik bir amaca hizmet etmesinden endişe duyanların başında geliyordu (Akis, 1 Ocak 1962). CHP'li sendikacılara göre mitingin öne çıkan talepleri zaten İnönü'nün yeni açıklanan hükümet programında mevcuttu. Öte yandan miting gerekçeleri arasında sayılan hükümete/meclise ışık tutma fikri de sorgulanıyor ve bunun bir mitingle olabileceği konusunda kuşkular öne sürülüyordu. Tekstil Sendikası yönetimi kuşkularını gidermek üzere oluşturdukları bir komiteyi İİSB yönetimine gönderdi. Yapılacak mitinge hazır ve taraftar olduklarını, ancak arkasında bir "bityeniği" olmasından duydukları endişeleri dile getirdiler. Mitingin TİP'in politik amaçlarıyla bir ilgisinin olup olmadığını sorguladılar. *Akis* dergisinde yer alan bilgiye göre Tekstil sendikasının yanı sıra Tekel İşçileri, Beykoz Deri-Kundura İşçileri, Demiryolu İşçileri sendikaları ve Maden-İş'ten oluşan bir grup sendika İİSB yönetimine yazılı olarak resmi başvuruda bulunarak mitingte yapılacak konuşmaların önceden yazılı olarak kendilerine iletilmesini talep ettiler. Hatta güvensizliklerini daha da öteye taşıyarak mitingte yapılacak konuşmaların kayda alınarak daha sonra yazılı halleriyle karşılaştırılmasını bile istediler.

9 Aralık günü toplanan 13 kişilik miting tertip komitesi aralarında iş bölümü yaparak komite başkanlığına İİSB başkanı Avni Erakalın'ı, ikinci başkanlığa Müskirat Federasyonu Genel Sekreteri İbrahim Denizcier'i, komite sekreterliğine de Petrol-İş başkanı Ziya Hepbir'i seçti. Komite toplantısında mitinge dair bir program hazırladı (Vatan, 11 Aralık 1961; Petrol-İş, 1 Aralık 1961). 16 Aralık'ta İİSB'de Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in de katıldığı bir toplantı yapıldı. Ecevit burada yaptığı konuşmada

sendikacılara *"mitingin sebebi bizleri uyarmak, dert ve temennilerinizi açığa vurmaksa buna gerek yok"* diyerek mitingden vazgeçmelerini istedi (Akşam, 17 Aralık 1961). Bilinen sorunların 29 Aralık'ta yapılacak Çalışma Meclisi'nde karara bağlanacağını ifade etti.[4]

Ancak bu türden telkinlere rağmen mitingle ilgili çalışmalar devam etti. Miting Tertip Komitesi 20 Aralık günü mitingin resmi başvurusunu yapmak üzere Vilayete gitti, ancak Valinin bir toplantıda olması nedeniyle kendisiyle görüşemedi. Aynı gün gazetecilerin konu hakkında sorularını yanıtlayan Vali Refik Tulga,[5] kendilerine henüz resmi başvuru olmadığını, durumu tetkik ettirdiğini, ancak kendisinin kişisel olarak bu tür davranışları uygun bulmadığını söylüyordu (Tercüman, 21.12.1961). Ona göre *"işçinin istediği her hak, memleket kudret ve ölçülerine göre teminat altına alınmıştı."* Ardından da şu veciz ifadeleri kullandı: *"Ayaklar yürüyeceği yerde başlar düşünmeli. Yürüyüşle ne elde edilir. Çalışmak gerek. Şehrin trafiğini tıkamaktan başka bir işe yaramıyor. Zaten şehirde iki köprü, iki yol var. Boş cadde bulup yürüsünler. Maksat yürüyüş yapmaksa Çamlıca'ya, Yıldız'dan Levent'e doğru bir yürüyüş yapsınlar".*

Valinin sözleri ve küçümseyici yaklaşımı sendikal çevrelerde büyük tepkiye neden oldu. Basın Teknisyenleri Sendikası bir bildiri yayınlayarak Valiyi protesto etti (Son Havadis, 22 Aralık 1961; Vatan, 22 Aralık 1961). Bildiride Valinin *"cemiyet psikolojisine, çalışan zümrelerin haleti ruhiyesine ve alın teri döken insanların haklı meselelerine vakıf olmadığı"* söyleniyordu. Valinin bilmediği mevzularda bu kadar kati konuşmasının gülünç olduğu belirtiliyor ve Valiye bu küçümseyici sözleri iade ediliyordu. Ayrıca Vali ve onun gibi düşünenler hukuk ve sosyoloji profesörlerinin huzurunda tartışmaya davet ediliyorlardı. Bahir Ersoy ve Celal Beyaz gibi önde gelen sendikacılar da verdikleri gazetecilere beyanlarla mitingte kararlı olduklarını ortaya koydular (Vatan, 22 Aralık 1961). İşçiler miting yaptıkları takdirde İnönü'nün 1956'da İİSB merkezine yaptığı olaylı ziyarette şeref def-

---

4 Söz konusu Çalışma Meclisi için Ecevit'in o sırada verdiği anlaşılan bu tarih daha sonra değişmiş ve Ocak 1962'de yapılmıştır.

5 General Refik Tulga 27 Mayıs Darbesi sonrası İstanbul belediye başkanı ve valiliğine atanmıştır.

terine yazdıklarını basıp mitingte dağıtacaklarını söylüyorlardı (Milliyet, 21 Aralık 1961). İnönü şöyle yazmıştı: *"Sendika azaları ve temsilcileri bizi nezaket ve asaletle ağırladılar. Çalışanlar meselelerini vukuf ile izah ettiler. Kendilerine faideli olmaya çalışacağımı vaad ettim."*

21 Aralık günü mitingin resmi başvurusunu yapmak üzere vilayete gelen Tertip Komitesine Vali yardımcısı Fikret Arsan mitingin vali tarafından sakıncalı bulunduğunu ve izin verilmediğini bildirdi (Son Havadis, 21 Aralık 1961). Mitingin yılbaşı öncesi olduğu için yılın en hareketli gününe denk geldiği ve trafiğin aksamasına neden olacağı gerekçe gösteriliyordu. Tertip Komitesi başkanı Avni Erakalın bunun Anayasaya aykırı olduğunun Valiye bildirilmesini istedi ve mitingi yapmakta kararlı olduklarını vurguladı. Aynı akşam toplanan Tertip Komitesi Çalışma ve İçişleri bakanlıklarına, Başbakanlığa, Türk-İş'e, Senato ve Meclis başkanlıklarına birer telgraf çekerek durumu bildirdi ve destek istedi.[6] İİSB'nin miting kararını destekleyeceğini bildirmiş olan Türk-İş yöneticileri 22 Aralık'ta İçişleri ve Çalışma bakanlarını ziyaret ederek destek istediler (Son Havadis, 22 Aralık 1961). Öte yandan hazırlıklar hız kesmeden devam ediyordu. İşçileri Taksim'deki mitinge çağıran 200 bin el ilanının sendikalara dağıtımı devam etmekte, sendikalarda dövizler yazılmaktaydı. Ertesi gün gazetelere mitinge İçişleri Bakanı tarafından izin verildiği haberleri yansıdı. İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu işçi davalarını haklı bulduğunu belirterek gerekli izni vermişti (Vatan, 23 Aralık 1961). Türk-İş yetkilileri durumu yıldırım telgraf ile İstanbul'a bildirdi.

Bundan sonra ise mitingin yapılacağı yer başlıca tartışma konusu oldu. Daha ilk açıklamada mitingin Taksim'de gerçekleştirilmesi isteği ortaya konmuştu. Ancak Vali Tulga buna şiddetle muhalefet ediyordu. Öncelikle trafikte yaşanacak aksamaları gerekçe göstererek daha sonra daha başka politik gerekçeler de ekleyerek mitingin Taksim'de yapılmaması konusunda direndi. Mi-

---

[6] Telgraf metni şöyledir: "*Birliğimizin 31 Aralık 1961 tarihinde bir açık hava mitingi yapacağı hakkındaki resmi müracaatımız bugünkü tarihle İstanbul Valiliğine yapılmış bulunmaktadır. Vali muavini Fikret Aslan'ın resmi ve şifahi müracaatımıza verdiği şifahi cevapta İstanbul Valisi Refik Tulga'nın emriyle mitinge müsaade edilmeyeceğini söylemiştir. Keyfiyeti arzeder, Anayasaya aykırı olan bu müdahalenin izalesi için emir buyurmanızı arz ederiz. İİSB Başkanı Avni Erakalın*"

ting için şehir dışını ya da Sarayburnu'ndaki Atatürk heykelinin önünü işaret etti (Milliyet, 23 Aralık 1961). Diğer yandan da olabilecek tahriklerden endişe duyduğunu belirten Vali aynı zamanda *6-7 Eylül* olaylarına gönderme yaparak; benzer bir durumun ortaya çıkmasından korktuğunu ifade etti. Türk işçisinin *"çapulcu olmadığından"*, tahriklere kapılmayacağından emindi ancak *"bazı kökü dışarıda ideolojilere hizmet eden tahrikçiler için bu bir fırsat olabilirdi."* Sendikacılar Valiye kısa süre önce gerçekleşen Ekim seçimleri öncesi Taksim'de yapılan partilerin mitingleri ve yine aynı meydandaki gençlik gösterilerini anımsattılar ama Valinin bu konudaki katı tutumunu kıramadılar (Son Saat, 23 Aralık 1961).

23 Aralık günü Miting Tertip Komitesi İstanbul Emniyet müdürü Necdet Uğur'u makamında ziyaret ederek bir görüşme yaptı (Son Havadis, 24.12.1961). Toplantı sonrası Uğur işçi temsilcileriyle prensipte anlaştıklarını ancak son sözü vali Tulga'nın söyleyeceğini söyledi. Emniyet Müdürü Tertip Komitesiyle birlikte Belediye Sarayına giderek Valiyle de görüştü. Görüşmede mitingin 31 Aralık'ta gerçekleştirilmesi, valiliğin destek de bulunması gibi konularda görüş birliği olsa da yer konusu yine halledilemedi (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998).

25 Aralık tarihli haberlerden miting hazırlıklarının yoğun biçimde sürdüğü anlaşılmaktaydı. Miting için başka kentlerden temsilciler gelmeye başlamıştı. Hazırlanan bildiriler dağıtılmakta ve dövizler hazırlanmaktaydı (Vatan, 25 Aralık 1961). Bu arada miting konusunda Vali ile İçişleri Bakanı arasında bir görüş ayrılığının olup olmadığı da kamuoyunda merak konusu olmuştu. Kendisine bu konuda yöneltilen soru üzerine İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu işçilerin miting yapmasına hükümet tarafından muhalefet edilmediğini, Valinin de izin verdiğini, ancak yeni hazırlanan toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa göre de miting yerinin belirlenmesi konusunda idare amirlerinin yetkili olduğunu anlattı (Yeni Sabah, 25 Aralık 1961). Vali ile işçilerin bugün yapılacak toplantıda anlaşacaklarını beklemekteydi. Basında da işçileri Taksim'den vazgeçirmeye yönelik telkinler görülüyordu. Milliyet'te *Durum* köşesinde, "İşçi Mitingi" başlığıyla yayınlanan imzasız yazıda yılbaşı yoğunluğu ve burada yapılacak bir mitingte kontrol dışı olayların yaşanması olasılığı gerekçe göste-

rilerek Taksim'de ısrar edilmemesi tavsiye ediliyordu (Milliyet, 25 Aralık 1961). Taksim konusunda yapılan tartışma İstanbul'un miting meydanları tartışmasını da beraberinde getiriyordu. Belediye trafikle birinci derece ilgisi olmayan üç meydanı miting alanı olarak saptadı (Vatan, 26 Aralık 1961): Sultanahmet Meydanı, Gülhane Parkı ve Vatan Caddesi. Taksim'e ise miting için hiçbir şekilde izin verilmeyeceği ilan ediyordu.

25 Aralıkta Vilayette vali yardımcısı ve emniyet müdürü ile görüşen Tertip Komitesi uzlaşmaya varılamadığını açıkladı (Vatan, 27 Aralık 1961). Bu sıralarda CHP İstanbul İl Yönetimi de konuyu gündemine aldı ve valiliğe bir arabulucu heyet gönderdi (Kim, 3 Ocak 1962). *Kim*'in haberine göre Vali heyete de kesin fikrini açıkladı ancak mitingin Saraçhane meydanında yapılmasını kabul edebileceği mesajını da verdi.

Saraçhane Kararı

26 Aralıkta Vali ile Tertip Komitesi tekrar biraraya geldiler. Emniyet Müdürünün de hazır bulunduğu uzun görüşmede Komite Valinin Taksim konusundaki ısrarlı muhalefeti karşısında mitingin Saraçhane meydanında yapılmasını önerdi, ancak Beşiktaş yürüyüş kolunun Dolmabahçe üzerinden, trafiği aksatmadan Taksim'e geçip Atatürk Anıtına çelenk koyarak yola devam etmesini talep etti. Vali Tulga bu öneriyi de reddetti. Bunun üzerine Komite mitingin Taksim'de yapılacağını ifade ederek Vilayetten ayrıldı, ardında da bir açıklama yayınlayarak Taksim'deki kararlılıklarını ifade etti (Vatan, 27 Aralık 1961; Tercüman, 27 Aralık 1961; Son Posta 27 Aralık 1961).

Öte yandan sendikacılar Ankara'da konuyla ilgili temaslarını sürdürüyorlardı. Seyfi Demirsoy'un konuyla ilgili olarak görüştüğü Başbakan İnönü'nün *"bundan sonra Taksim'de hiçbir toplantıya izin verilmeyecektir"* diyerek meydan konusunda Vali ile paralel bir yaklaşım içinde bulunduğu basına yansıdı (Öncü, 28 Aralık 1961).[7] Öncü'nün haberine göre bunun üzerine sendika-

[7] Ziya Hepbir bu görüşmede kendisinin de olduğunu belirtir. Hepbir'e göre Demirsoy'un çok eski bir CHP'li olması nedeniyle İnönü anlayışlı ve yakın davranmış, İçişleri Bakanını arayarak Vali ile tekrar görüşmesini istemiştir. İnönü başta Demirsoy olmak üzere mitingden sorumlu olanları tanıdığını, güvenilir olduklarını, bir

cılar mitingi Saraçhane'de yapmaya razı oldular. Türk-İş yönetimi aynı gece Miting Komitesi ile de temaslarda bulundu.

Aynı gece taraflar tekrar bir araya gelerek bir toplantı daha gerçekleştirdiler (Son Havadis, 28 Aralık 1961). Miting için belirlenen tarihe birkaç gün kala sonunda yer sorunu çözülebilmişti. Sonunda Valilik ile Miting Tertip Komitesi hazırlanan bir protokole imza attılar. Vali, Emniyet Müdürü, İİSB başkanı ve komitedekilerden bir grupla birlikte basın toplantısı yaptı. Toplantıda bakanlıkla aralarında ihtilaf olmadığını, kanunun verdiği yetkiyle bir çalışma yaptıklarını ve sendikalarla anlaştıklarını duyurdu. Büyük bir yardım gördüğünü belirttiği sendikalara teşekkür etti. Valinin ardından söz alan komite üyesi, Petrol-İş Sendikası başkanı Ziya Hepbir görüşmelerin anlayış havası içinde geçtiğini söyledi. Valinin kendilerine Belediye Bandosu ve hoparlör konusunda da yardım sözü verdiğini belirtti ve teşekkür etti. Artık buzlar erimiş görünüyordu. Basın toplantısından sonra sendikacılar Emniyet Müdürü ile mitingin güvenliğine ilişkin bir toplantı daha yaptılar ve ayrıntıları görüştüler.

Taraflar arasında imzalanan protokol metni şöyledir (Son Havadis, 28 Aralık 1961):

"1- Grev ve toplu sözleşme kanunları hakkında 31 Aralık 1961 Pazar günü saat 11-14.30 arasında tertiplediğimiz açık hava mitinginin Saraçhanebaşında yapılması, umumi intizam ve trafiğin aksamaması bakımından valimizce uygun görülmüştür.

2- Aynı gün ve aynı saatler arasında Saraçhanebaşı-Belediye Bulvarı-Mescit-Bozdoğan Kemerive Atatürk Bulvarı arasındaki sahanın tahsisi tertiplenen açık hava mitingi için uygun görülmüştür.

3- Müracatınıza göre muhtelif bölgelerden miting bölgesi olarak tahsis edilen Saraçhane Meydanına gelecek grupların toplanma ve yürüyüş yolları aşağıda gösterilmiştir.

---

olay çıkmayacağına inandığını söyler ve izin verilmesini ister. Ardından Hepbir ve Demirsoy yeniden İçişleri Bakanına giderler ve Valiye telefon etmesini isterler. Bakan Validen önce İstanbul Emniyet Müdürünü arayarak bazı bilgiler alır. Emniyet Müdüründen, sendikacıların Vali ile yapacakları toplantıda kendisinin ve ilgili şube müdürlerinin de bulunmasını, yer konusunda anlaşmaya varılması için yardımcı olmasını ister (Koçak, 2014)

A- Zeytinburnu gurubu:

Zeytinburnu'nda toplanarak Vatan Caddesi-Laleli Camii yolunu takiben Saraçhanebaşına gidecektir.

B- Eyüp gurubu:

Rami bölgesinde toplanarak Edirnekapı-Fevzipaşa Caddesi yolu ile Saraçhanebaşına gidecektir.

C- Şişli-Beyoğlu gurubu:

Kurtuluş-Dolapdere yolu başlangıcı bölgesinde troleybüs yoluna taşmamak üzere toplanarak Dolapdere-Kasımpaşa-Meyit Yokuşu-Atatürk Köprüsü-Bulvar yoluyla Saraçhanebaşına geleceklerdir.

D- Beşiktaş gurubu:

Barbaros Türbesi civarında trafik yoluna taşmamak üzere toplanarak ve Dolmabahçe-Tophane-Kemeraltı Caddesi-Perşembe Pazarı-Azakkapı-Atatürk Köprüsü ve Bulvar yoluyla Saraçhanebaşına geleceklerdir.

E- Boğaz ve Anadolu Yakası gurupları:

Mutad tarifeye tabi olarak muhtelif vapurlarla kısım kısım köprüye gelerek ve diğer grupları beklemeden ve trafiği aksatmadan Eminönü-Halyolu-Unkapanı-Atatürk Bulvarı yoluyla Saraçhanebaşına gelinecektir.

4- Miting 31 Aralık 1961 Pazar günü saat 11'de başlayacağına nazaran bütün bu grupların toplanma ve yürüyüş saatleri, guruplar saat 11'den önce Saraçhanebaşında bulunacak şekilde miting tertip komitesi tarafından tespit ve idare edilecektir.

5- Yürüyüş sırasında gösterilmiş olan yolların daima sağ şeridi kullanılacak ve genel trafik kurallarına riayet edilecektir. Çift istikamet olmayan caddelerde yolların sağ kaldırımları kullanılacaktır."

Miting Hazırlıkları

Mitinge her kesimden büyük bir ilgi olduğu görülüyordu. Anadolu'nun birçok yerinden sendikalar mitinge temsili gruplar göndermeye çalışıyorlar, bir yandan da Tertip Komitesine telgraflar çekerek desteklerini bildiriyorlardı. Aynı zamanda yabancı gazeteciler, film yapımcıları ve yabancı ülke diplomatik görevlilerinin de miting hazırlık sürecini ilgiyle izledikleri bildiriliyordu (Akşam, 29 Aralık 1961).

Türk-İş'in tüm sendikalara yaptığı çağrı ve mitingin yarattığı heyecan Anadolu'nun birçok kentinde sendikaların ciddi organizasyonlar yapmalarını sağladı. Tertip Komitesine ülkenin çeşitli yerlerinden on bine yakın telgraf geldiği [sayı abartılı görünüyor] ve mitinge heyetler gönderileceği beyan ediliyordu (Akşam, 29 Aralık 1961). Mitinge mümkün olduğunca geniş bir katılım sağlamak için bazı kentlerde yerel Birlikler harekete geçti, bazı bölgelerde sendikalar biraraya gelerek komiteler oluşturdu. Bursa'da biraraya gelen yedi yerel sendika bir komite oluşturarak çalışmalar yürüttü. İşçilerin yol masraflarını sendikaların karşılaması kararlaştırıldı. Komite Bursa'dan mitinge 20 bin işçinin katılmasını hedeflediklerini bildirdi (Yeni İstanbul, Aralık 1961).

Gazetelerde İzmir'den 50 otobüslük bir kafilenin katılacağı, Sivas'tan o sırada sakal bırakma eylemi yapan işçilerin tamamının katılmasının beklendiği haberleri yer aldı (Vatan, 30 Aralık 1961). Demiryolu işçilerinden oluşan bu topluluk beraberlerinde miting alanında dağıtılmak üzere sorunlarını anlatan 15 bin bildiriyi de getiriyorlardı (Milliyet, 28 Aralık 1961).

Katılımcılar mitinge üç-dört gün kala İstanbul'a gelmeye başladılar. Bandırma'dan 120 kişilik bir işçi topluluğu daha Perşembe gününden İstanbul'a gelmişti (Milliyet, 28 Aralık1961). Zonguldak, Ankara, İzmir ve Bursa'dan gelecek olanların bir gün önce, Cumartesi günü, İstanbul'da olacakları bildiriliyordu. Nitekim bir gün önce katılım için Ankara'dan 1000 işçinin İstanbul'a hareket ettiği bilgisi verildi (Öncü, 31 Aralık 1961). Eskişehir'den gelecek işçiler için Devlet Demiryolları iki vagon ayırmıştı (Havadis, 31 Aralık 1961).[8] Mitinge Karabük Demir Çelik İşçileri Sendikası 500 işçi ile katıldı (Son Havadis, 2 Ocak 1962).

Miting Tertip Komitesi önceden gelen işçi topluluklarının konaklaması için otellerde yer ayırtıyordu (Milliyet, 28 Aralık 1961). Aynı zamanda mitingle ilgili kendi güvenlik önlemlerini almaya çalışan İİSB pazıbentler taşıyan 300 kadar güvenilir sendika görevlisi belirledi (Akis, 1 Ocak 1961). Daha önce bastırılıp

[8] Eskişehirli demiryolu işçisi, Eskişehir Demiryolu İşçileri Sendikası'nın yöneticiliğini yapmış olan Ali Demirayak Yıldırım Koç ile yaptığı sözlü tarih görüşmesinde bu olayı "Saraçhanebaşı mitingine bir tren işçi götürdük. Genel müdürle aramız iyiydi. Rıza Tetik başkandı. Normal trenin arkasına vagonlar taktılar. İşçilerle birlikte mitinge gittik" sözleriyle anlatır. Bkz. Yıldırım Koç (haz.), Türk-İş Tarihinden Portreler-II, Ankara: Türk-İş Yayını, 1999, s.19.

dağıtılınaya başlanmış olan, işçileri Taksim'deki mitinge çağıran, 200 bin bildiri iptal edilerek yerine yeni bildiriler bastırıldı ve dağıtımına başlandı (Son Havadis, 30 Aralık 1961).

Bu arada bazı işverenlerin işçilerin mitinge katılmalarına engel olduğu haberleri de geliyordu. İETT işçilerinin mitinge katılmamaları yönünde uyarıldıkları basına yansıdı (Son Havadis, 30 Aralık 1961). İİSB yöneticileri bu tür vakalara müdahale etmeye gayret ettiler. Miting Tertip Komitesi mitingden iki gün önce gece geç saatlere kadar süren geniş katılımlı toplantıda konuşacak hatipleri belirledi ve tüm hazırlıkları gözden geçirdi.

Kendisiyle miting hakkında görüşme yapılan sosyal siyaset profesörü Orhan Tuna şunları söylüyordu (Hürriyet, 31 Aralık 1961): *"Maksat gayet masumdur. Nihayet bir sınıf ve zümre kendi ihtiyaçlarını, dilek ve taleplerini bu şekilde dile getiriyor. Binaenaleyh böyle bir tertipten maksatlı bir takım neticeler çıkarmaya lüzum yoktur. Bu şekildeki demokratik tezahürlerin memleketimiz sanayiinde işçi ve işveren münasebetleri üzerinde ıslah edici, Batılıların tabiri ile 'sosyal sulh'u temin edici tesirleri olacağına samimiyetle inanıyorum".*

Yine kendisiyle röportaj yapılan Kemal Türkler yapacakları mitingin amacını ortaya koyarken o zaman kadarki hükümetlerin ve Çalışma Bakanlarının yerine getirmedikleri vaatlerin altını çiziyor, sendikal mücadelede edindikleri deneyimlerin ve uluslararası ilişkilerden öğrendiklerinin sonucu olarak toplu sözleşme olmadan gerçek sendikacılık yapmanın imkanı olmadığı gördüklerini vurguluyordu. Grev hakkının yeni anayasada tanınmış olmasına rağmen hükümet programında "yuvarlak laflarla" geçiştirilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Bu nedenle mitingle amaçlanan grev ve toplu sözleşme hakkıyla ilgili hukuksal düzenlemeler konusunda kesin bir takvimin ortaya çıkmasıydı. Türkler, ayrıca o sırada ortaya çıkmış olan tasarıdaki gibi sınırlandırılmış değil, "batıdaki şekli ile" bir kanun talep ettiklerini belirtmekteydi (Hürriyet, 31 Aralık 1961).

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı bir bildiri yayınlayarak mitingi desteklediğini duyurdu (Havadis, 31 Aralık 1961). Bildiride şöyle deniyordu: *"Biz Türk Milli Gençlik Teşkilatı olarak bünyemizde bulundurduğumuz ve temsil ettiğimiz Türk işçi gençliğinin haklı isteklerini, Türk işçisine has bir olgunlukla halk oyuna*

ve yöneticilerimize duyuracağına inanıyoruz. Kitlelerin haklı istekleri üzerine eğilmek ve onlara çözümleme yolları aramak demokrasilerin yapısı icabıdır".

Miting Günü

Yürüyüş güzergahlarından ve miting meydanından manzaraları gazetelere şöyle yansıdı:

Şehrin beş kolundan gelen işçilere konfeti ve çiçek atılıyor, halk onları çılgınca alkışlıyordu. (Son Havadis, 1 Ocak 1962).

Edirnekapı'da toplanan grubun çoğunluğunu o sıralarda sakal bırakma eylemi yapan demiryolu işçileri oluşturuyordu. Bu grup disiplinli bir kortej oluşturarak Edirnekapı'dan Millet Caddesi'ni takip ederek Aksaray üzerinden Saraçhane'ye geldi (Cumhuriyet, 1 Ocak 1962).

Beşiktaş'ta toplanan 30 bin kadar işçi 4-5 kişilik düzenli kortejler oluşturarak Unkapanı üzerinden miting alanına geldiler (Cumhuriyet, 1 Ocak 1962).

Kurtuluş'tan hareket eden bir işçi grubu da Unkapanı yönünden miting alanına geldi (Cumhuriyet, 1 Ocak 1962).

Yürüyüşçüler trafiği aksatmadan yürümeye özen gösteriyorlar, özellikle Taşlıtarla, Gültepe ve Zeytinburnu'ndan gelen işçilerin durumları ve dövizleri meselenin sosyal boyutuna dikkat çekiyor, evlerden çiçekler atılıyor, hava durumu yağmurlu (Cumhuriyet, 1 Ocak 1962).

Zeytinburnu yönünden gelecekler Yenimahalle'den Zeytinburnu'na gelen asfaltın sağında bulunan Taş iskelesi Meydanında toplanacaklar. En geç saat 8'de hareket ederek Topkapı-Vatan Caddesi-Laleli yolu ile Saraçhane'ye gelecekler. Grubun sorumluları Rıza Kuas ve Mustafa Şahin'dir (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Eyüp grubu Rami Kışlası önündeki meydanda toplanacak ve en geç 8.45 hareketle Edirnekapı'da sur dışından, Eyüp, Balat, Aksaray'dan gelenlerle buluşarak 9.45 itibariyle Fevzipaşa Caddesini takip ederek Saraçhane'ye gelecekler, Grup sorumluları Bahir Ersoy ve Kemal Türkler'dir (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Kurtuluş gurubu Kurtuluş son durakta toplanacak ve 9.35'te Dolapdere'ye ineceklerdir. Sorumlusu Mücahit Teoman'dır (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Şişli grubu Şişli Cami önünde toplanıp 9.15 hareketle Pangaltı-Dolapdere yönüne doğru yürüyecek, Kasımpaşa'da Tabakhane Meydanında katılacak diğer grubu da alarak Meyit Yokuşu-Atatürk Köprüsü-Bulvar yolunu izleyerek Saraçhane'ye gelecektir. Sorumlusu Rahmi Şahin'dir (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Beşiktaş grubu Barbaros Parkı ve civarında toplanacak, en geç 9.30'da hareket ederek Dolmabahçe-Tophane-Kemeraltı-Perşembe Pazarı-Azapkapı-Atatürk Köprüsü ve Bulvarını takip ederek Saraçhane'ye gelecektir. Sorumlular İsmail Topkar ve Cemil Sermiyasoğlu'dur (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Boğaz ve Anadolu yakası gruplarından vapurlarla Galata Köprüsüne gelecek olanlar trafiği aksatmadan Eminönü-Hal Yolu-Unkapanı-Bulvar yoluyla miting meydanına gelecekler. Sorumlusu Rıza Özler'dir. Ayrıca Trakya'dan gelecekleri Sirkeci Garı'nda karşılayıp sevk ve idare edecek olan Lütfi Ak'tır. Anadolu'dan gelen işçi kafileleri Beşiktaş'taki gruba katılıyorlar, 8 kişilik sıralar halinde 2.5 kilometrelik bir yürüyüş kolu oluşturan Beşiktaş gurubu geçerken evlerden konfeti atılıyor, çevreden tezahüratlarla karşılanıyorlardı. Taşlıtarla'da yürüyerek gelemeyen işçi ailelerini ve hasta işçileri taksi ve kamyon şoförleri ücretsiz taşıyorlardı (Vatan, 1 Ocak, 62).

Daha önce belirlenen toplanma yerlerinde kendi sendikalarının flamaları altında biraraya gelen işçiler Şişli, Beşiktaş, Eyüp ve Zeytinburnu kollarını oluşturarak sabah 9.30 itibariyle yürüyüşe geçtiler. Yol boyunca trafiğin aksamaması için gayret gösteren kortejler görevli polislere şeker ve çikolata dağıttılar. Bu arada yol boyunca evlerden işçilerin üzerine konfetiler atıldığı da görüldü. Kortejler evlerin balkon ve pencerelerinden, yol boyunca birikenlerden yoğun destek aldı. Taşlıtarla'dan (bugünkü Gaziosmanpaşa) Saraçhane'ye yürüyerek gelemeyen hasta işçiler ve işçi aileleri taksi ve kamyon şoförleri tarafından parasız olarak taşındılar (Petrol-İş, 1 Ocak 1962). Maden işçileri baretleriyle ve tulumlarıyla katıldılar (Tercüman, 31 Aralık 1961).

Miting Meydanında Yaşananlar[9]

Miting günü sabah saat dokuzda Türk-İş başkanı Demirsoy ve başkanlığında beş kişi Taksim'de Cumhuriyet anıtına çelenk koydular ve bir dakikalık saygı duruşunda bulundular. Gruplar miting meydanına sabah 8'den itibaren gelmeye başladılar. Şehir Bandosu 11.00-11.30 arası marşlar çaldı. Kürsüden mitinge katılan sendikaların isimleri okundu. 155 sendikanın mitinge fiilen katıldıkları ilan edildi.

Miting 11.20'de Sabri Tığlı tarafından İstiklal Marşı ile başlatıldı. Bandoyla birlikte söylenen marştan sonra Atatürk ve iş başında şehit olanlar için bir dakikalık saygı duruşu yapıldı. İİSB ve Miting Tertip Komitesi Başkanı Avni Erakalın meydanı dolduranlara mitingin başladığını bildirdi. Sonra dönemin eski ve saygın sendikacılarından Üzeyir Baba (Kuran) mikrofona davet edildi. *"İşçi sınıfının ızdırap çektiği çok karanlık günlerde ektiğimiz tohumların yeşerdiğini görmekten bahtiyarım"* diye seslenen Kuran *"Sizlerle iftihar ediyorum. İşçiler bu memlekette layık oldukları mevkii bulacaklardır"* sözleriyle katılanları selamladı. *"Güneş belki inkar edilir ama sizin kuvvetiniz inkar edilemeyecek hale gelmiştir. Güneş yere düşebilir fakat işçi artık bu memlekette ezilmeyecektir"* sözleriyle umudunu ortaya koydu.

Ardından kürsüye İİSB Başkanı Erakalın geldi. *"Sevgili çalışanlar, muhterem İstanbullular"* hitabıyla sözlerine başlayan Erakalın konuşmasında; grev hakkının ürküntü yaratmaması gerektiğini ve bütün hür memleketlerde grev hakkının bulunduğunu, mitingin gayesinin demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan bu haklar olduğunu vurguladı. *"Grev hakkının olduğu yerde demokrasi de vardır, bunun dışında demokrasi yoktur"* dedi. Dinleyiciler de *"grev ve kolektif iş akdi"* sloganları ile onu desteklediler.

Erakalın sözlerini şöyle sürdürdü:

"Eğer demokratik bir düzen istiyorsak Anayasada kabul edilen grev ve kollektif akit bir an önce Türk işçisine verilmelidir. İste-

---

[9] Bu bölümdeki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Son Havadis, 1 Ocak 1962; Vatan, 1 Ocak 1962; Cumhuriyet 1 Ocak 1962; Öncü, 1 Ocak 1962; Akşam, 1 Ocak 1962; Türkiye Birlik, 1 Ocak 1962; Hürriyet, 1 Ocak 1962; Petrol-İş Sendikası 8. Devre Raporu, 1.4.1962.

mesini bilen Türk işçisi grevi kullanmasını da bilir. Türk işçisi grevi, kollektif akidi ve milli gelirin adil ölçüde taksimini arzulamaktadır. Bunu temin edecek sosyal adalet en büyük teminatımızdır.

Grev verildiği takdirde milli iktisadiyatın bozulacağı maksatlı bir şekilde yayılmak istenmiştir. Bu fikrin ne kadar sakat olduğunu konuşan arkadaşlarım belirteceklerdir. Tarihe geçecek olan bu mitingin bütün Türk işçisine faydalı olmasını dilerim".

Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasına *"Feragatli işçi kardeşlerim, sevgili İstanbullular yeni yılınız kutlu olsun"* diyerek başlayan Türkler işçilerin vaatlerle uyutulduğunu ve artık kimseye güven duymadığını kaydetti. Çalışma Bakanı Ecevit'in vaatlerini fiiliyata geçirmesini beklediklerini söyledi. Sendikaların sosyal yaşamdaki önemine değinen Türkler bazı işverenlerin sendikalı işçilere yaptıkları baskıyı eleştirdi. Bazı patronların *"ben fabrikamın duvarlarını yüksek yaptırdım, buradan içeri kanun giremez, benim kanunum paradır"* dediklerini, işçilerini limon gibi sıkıp posa gibi atmak istediklerini, hakkını almak için direnen işçileri ise vatan hainliği ve komünistlikle itham ettiklerini söyledi. Bu söz üzerine dinleyiciler "asla" diye bağırdılar.

Türkler devamla *"ey gafil: bil ki işçiye ödediğin ücret sadaka değildir. Unutma senin onda değil, onun sende hakkı vardır. Hakkını gasp ettiğin işçi komünist değildir. İşçiye bütün bunları yaptığın için hakiki komünist ve vatan haini sensin"* diye devam etti. Tahditli [sınırlı] ve tahkim sistemine bağlı grev ve kolektif akit istemediklerini vurguladı. Hükümet programı ve Çalışma Bakanlığı bütçesinin yetersizlikleri üzerinde durdu. Şimdiki Bakan Ecevit'ten ümitli olduğunu belirtti. Bakanlığı sırasında Alman mevzuatını ileri sürerek, işçi aleyhine bazı tahditlere [sınırlamalara] giriştiğini belirterek eski Çalışma Bakanı Cahit Talas'ı eleştirdi. *"Alman iş mevzuatını getirdik, tercüme ettirdik. Bunlar içinde Talas'ı haklı çıkaran tek mevzuat yok. Biz tahditli grev hakkı istemiyoruz, normal şekliyle şartsız grev istiyoruz"* sözleriyle temel talebini ortaya koydu. Bu sırada bazı dinleyicilerin uyarısı ile Türkler öğle namazı için konuşmasına ara verdi. Konuşmasının devamında şunları söyledi:

"Hükümete karşı değiliz, ona yardımcı olmak istiyoruz. Çalışma Bakanlığı bütçesi 8 milyon lira, geçen yıllardan da daha az. Buna mukabil İçişleri bütçesi 500 milyon lira. Bir memlekette huzur inzibati kuvvetlerin teessüsüyle temin edilemez. Sosyal adaletin olmadığı yerde huzur olamaz. Sosyal adaletten mahrum bir memlekette 5 milyar tahsisatlı zabıta kuvveti de olsa orada demokrasi olduğu söylenemez".

Türkler konuşmasında iktisadi hürriyetin altını özellikle çizdi:

"Bugün Türk işçisinin yıllardır beklediği hürriyeti tattığı gündür. Fakat kuru kuru hürriyet de bir manâ ifade etmemektedir. En mühim hürriyet iktisadi hürriyettir. Türk işçisi patronun baskısından kurtulmadıkça bu memlekette iktisadi hürriyetten bahsedilemez. İşçinin derdi gün geçtikçe ağırlaşmaktadır. İşçi yarınından emin değildir."

Türkler konuşmasına *"Eğer grev kanunlaşmazsa biz haklarımızı almasını iyi biliyoruz. Grev yapacağız, en temel hakkımız olan grevi kullanacağız. Paranız yok diyenlere Türk işçisinin parasız grevi yaptığını da göstereceğiz"* diyerek son verdi.

Müskirat İşçileri [Tekel işçileri] Federasyonu başkanı İbrahim Denizcier işçinin yıllardır sabırla bütün tehditlere bütün olanlara rağmen hakkını almak için beklediğini ifade etti ve bu hakkın bir parçasının gerçekleşmiş olması karşısında bugünün işçiler için bir bayram sayılabileceğini söyleyerek *"ya grev kanunu çıkarılacaktır ya da biz yasağa rağmen grev yapacağız"* dedi. İkinci Cumhuriyetin[10] işçi haklarını teminat altına almakla Türk milletine sosyal bir anayasa hediye ettiğini ifade ederek, Türk işçisi olarak vatanın her bakımdan mamur [eksiksiz] ve bayındır olmasını, işçinin alın terinin verilmesini ve sokaklardaki işsiz akınının durdurulmasını istediklerini söyledi.

Petrol-İş Sendikası Başkanı Ziya Hepbir ise bu hareketin yanlış anlaşılmaması gerektiğini, hükümete karşı olmadıklarını belirtti; ancak henüz bir çalışma düzenine giremeyen hükümetin geçmişte yapılan hatalara düşmemesi gerektiği konusunda uyar-

[10] 27 Mayıs ile başlayan dönem 1960'lı yıllarda "İkinci Cumhuriyet" olarak da tanımlandı.

dı. O da Ecevit'in Çalışma Bakanı olarak sözünü tutması çağrısını tekrarlar ve hükümetten de önünün kapanmamasını talep etti.

Tekstil İşçileri Sendikası Başkanı Bahir Ersoy sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında hakem kurullarını eleştirdi ve Türk sanayiine inkilâp yaratacak olan işçilerin hakları gerçekleşmediği taktirde gelecek seçimlerde bu defa seçtiklerine oy vermeyeceklerini söyledi. *"Bu topluluk yapacağımız mücadelenin bir kilit noktasıdır. Biz işte bu kilit noktasından hareket edeceğiz. Verilen boş nasihatlere paydos"* diye konuştu. Ersoy daha sonra şöyle devam etti:

"Şu aziz topluluğu, şu büyük kitleyi görüp kendine gelemeyenlere sesleniyorum. Hür dünyada olduğu gibi hür Türkiye'de de hür Türk işçisi olarak haklarımızı alacağız. Artık Yüksek Hakem Kurulunun, dört duvar içinde sıkışan bir heyetin karşısında müzakere ile vakit geçirmek istemiyoruz. Biz iktisadi ve ekonomik grev istiyoruz, siyasi grevi reddediyoruz. Bizler yılbaşında nasıl para harcayacağımızı düşünmüyoruz. Haklarımızı nasıl alacağımızı düşünüyoruz. Biz kolektif akit istiyoruz, toplu sözleşme istiyoruz. Grev istiyoruz. Şayet haklarımızı vermezlerse önümüzdeki seçimlerde onlara reylerimizi vermeyeceğiz. Ve haklarımızı söke söke alacağız".

Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy da uzun bir konuşma yaptı. 1961 Anayasasını hazırlayanlara teşekkür ederek başladığı konuşmada, sendikaların demokrasinin koruyucusu olduğunu vurguladı. Geçmişte grev hakkına karşı olanları eleştirdi. Bu konuda çalışacak devlet adamlarıyla birlikte olacaklarını ifade etti. Demirsoy'a göre toplu sözleşme hiçbir zaman servet taksimi değildi ve grev hakkı tanıyan ülkelerde üretimin arttığı, iş ahlakının geliştiği, "işçi ailelerinin üstünden saadet rüzgarları estiği" görülmüştü. Türk-İş başkanı şöyle devam etti:

"Sendikaları ümmetsiz Muhammed gibi gösterenlere bu muhteşem topluluk en güzel cevaptır. İşçi sadaka değil alınterinin ve nasırlı ellerinin karşılığını istemektedir....Bizi anlayan yeni Çalışma Bakanı ve onun hükümetini destekliyoruz, destekleyeceğiz de"

"Türk milletine haykırıyorum: Hiç kimseden sadaka istemiyoruz. İş gücümüzün, alın terimizin, nasırlı ellerimizin ve mesaimi-

zin hakkını istiyoruz. İşçiyi istismar ederek, onun sırtından bir cemiyette demokrasiden bahsedilemez. Anayasayı çiğnemek isteyenler bundan böyle karşılarında sendikaları bulacaklardır. Grev hakkını ve kolektif iş aktini programına koyan karma hükümetimizi ve onun aydın Çalışma Bakanını destekliyoruz".

"İşverenlerimize sesleniyoruz: Siz de bizimle bir olun. Hükümetimizin, milletimizin büyük bir iştiyakla arzuladığı sosyal adaletin tecellisi için siz de çalışın. Bize kıymet, işçiye değer verin. İşçinin insan haysiyet ve şerefiyle mütenasip [uygun] bir hayat yaşama arzusunu siz de hissedin ve vermekte hasis [cimri] davranmayın. Gelin el uzatın, siz de uzanan eli sıkmak için yarış edin. Toplulukla sözleşme ve grev kanununu bir an önce çıkarmayı prensip edinen hükümete sizler de yardımcı olun. Hükümetimizin idare ettiği devlet arabasının varmak istediği sosyal adalet ilkesine taş koymak isteyenler: şairin dediği gibi sizlere diyoruz ki gölge etmeyin başka ihsan istemiyoruz".

Bu sırada beklenmedik birşey oldu. Vali Tulga organizasyon komitesine haber göndererek kendisinin de kitleye hitap etmek istediğini bildirdi. Erakalın bu talebi uygun bulduklarını ama daha önceki tutumu nedeniyle protesto edilme riskinin olduğunu belirtti, ancak vali konuşmayı tercih etti. Vali 13.35'te kürsüye çıktığında alkışlar pek büyük olmadı: *"Levente, Çamlıcaya, Sarayburnuna"* gibi bağırmalar işitildi. Ama vali mitingin olgunluğunu öven bir konuşma yapınca alkış aldı. Vali konuşmasında şunları söyledi:

"Kahraman Türk işçisi bu memleket sizin nasırlı elleriniz ve çalışkan bedenleriniz üzerinde yükselecektir. Davalarınız davalarımızdır. Sizinle iftihar ediyorum"

"Aziz ve çalışkan Türk işçisi,

Paslı demir parçalarından süngüler yapan, paslı demir borulardan tüfekler yapan Türk işçisi sizlere sesleniyorum. Anayasamız, hükümetimiz davalarımızı benimsemiştir. Mesut ve müreffeh bir Türkiye'de işçi, çiftçi layık oldukları haklara kavuşacaklardır. Bugünkü mitingdeki intizamınızdan gurur duydum. Büyüklerinize ve sendikacılarınıza güvenebilirsiniz. Hepinizi muhabbetle selamlarım".

Sonunda Erakalın'ın uygun biçimde dağılma talebiyle miting son buldu. Miting sonunda katılımcılar Belediyenin tahsis ettiği otobüslerle evlerine döndüler. Miting günü hava kapalı ve çisentiliydi. Kapalı bir gök altında, çamur deryası alanda haykırıyorlardı. Saat 10.30'da gelen kitleyle Saraçhane Meydanı tamamen dolmuş, sonra gelen işçiler yollara veya karşı taraftaki İtfaiye Meydanına taşmak zorunda kalmışlardı. Mitingi kürsüden Sabri Tığlı ve Melih Dölen yönetiyor, katılan sendikaları anons ediyor ve arada coşkuyu artırıcı konuşmalar yapıyordu. Konuşmaların uzun oluşu ve yeterince ilgi çekici tarzda olmayışı başlangıçtan yarım saat sonra ilk halkaların çözülmesine yol açmıştı (Kim, 3 Ocak 1962). Şair ve oyun yazarı Ömer Nida da Kemal Türkler'in mitingte yaptığı konuşmanın çok uzun sürdüğünü ve bu nedenle gösteri heyecanını yitiren on binlerce işçinin yavaş yavaş dağılmaya başladığını gözlemlemişti. Ona göre bu durumdan dersler çıkarılmalı ve gereksiz uzun konuşmalarla dinleyicilerin ilgisi azaltılmamalıdır (Nida, 1989).

Mitingin Yankıları ve Etkileri

Mitinge dair değerlendirmelerde toplantının sakin/olgun bir havada, olaysız vb. geçmiş olması öncelikle vurgulandı. Mitingin *"umulandan çok daha sakin, intizamlı ve tertipli geçmiş olduğu"* değerlendirmesinde bulunan *Yön* işçilerin miting sırasında ve sonrasında "en ufak bir taşkınlık yapmamış" olmalarını övgüyle karşıladı (Yön, 3 Ocak 1962). Dergiye göre aslında dünyanın birçok geri kalmış bölgesinde bile tanınmış olan temel haklardan yoksun olan işçilerin böyle bir mitingde taşkınlık yapmamaları kolay değildir, böylesi hareketler beklenebilir. Buna rağmen sözü edilen türden olaylar olmamışsa bunun nedeni işçi hareketine karşı kamuoyunda görülen olumsuz önyargıların aşılması için işçilerin gösterdiği özel duyarlılıktır.

Kemal Sülker mitingin tarihsel yerine işaret ederek, işçi hareketleri tarihi içinde bu miting kadar güçlü, derli toplu olanı görülmediğini vurgular (Sülker, 1962). Sülker'e göre miting *"çoklarının beklediği gibi gürleyiş, kükreyiş ve haykırış"* olmamış, işçilerin sendikalar etrafında toplandığını, grev, toplu sözleşme haklarını bir an önce istediklerini vakar, haşmet ve kuvvet ile

göstermiştir. Miting işçi birliğinin gücünü ve işçilerin sendikalarına bağlılıklarını göstermiştir. Bu güç ve birlik grev hakkının mutlaka geciktirilmeden verilmesini perçinlemiştir. Yeni yıla bu güven ve umutla girilmektedir.

Gazetelerin manşetleri ve haberlerinde de mitingin intizam (düzen), disiplin, vakâr, olgunluk vb. geçmiş olmasına özel vurgu yapıldığı görülür. Son Havadis mitingi *"Türk İşçisi Vakar İçinde Haklarını İstedi-Başından Sonuna Kadar İntizam İçinde Geçti"* manşeti ile duyurur (Son Havadis, 1 Ocak 1962). Yeni İstanbul *"İşçilerin Mitingi Hadisesiz Geçti"* başlığıyla günümüze kadar uzanan toplu eylemlere güvenlikçi bakışın örneklerinden birisini verir (1 Ocak 1962). Mitingin taleplerini değil kargaşa ve şiddet eylemine dönüşmemiş olmasını öne çıkaran bu bakış Türkiye ana akım medyasının ve özellikle de sağ basının o günden bugüne süren kadim bir geleneği olmuştur.

Hemen her büyük mitingte olduğu gibi Saraçhane mitingine katılanların sayısı hakkında da farklı rakamlar ortaya atılmış, birbirinden hayli farklı tahminler yapılmıştır. *Milliyet* on binlerce işçi, muazzam bir işçi topluluğundan, *Son Havadis* "100 bini çok aşan kişi" den söz ederek görece daha belirsiz rakamlar verirken; *Cumhuriyet* 100 bin, Öncü ise 150 bin gibi daha net sayılar ortaya koyar. *Vatan* ise en yüksek tahminlerden birisini yaparak okurlarına mitinge 200 bin işçi katıldığını duyurur. *Kim* sayılar konusunda daha derinlikli bir yorum yapmaktadır (Kim, 3 Ocak 1962). Dergiye göre katılımcı sayısı ne çok iyimserlerin düşündüğü gibi 300 bindi, ne de davanın azametini kavramakta acze düşenlerin sandığı şekilde 30-40 bindi. Söz konusu olan sayıları yüz bini bulan vakarlı bir topluluktu.

Miting izlenimlerini kaleme alanlardan Aydın Yalçın katılımcılar içinde gençlerin ağırlıkta olduğunu, buna karşılık kadın katılımının çok düşük düzeyde kaldığını saptar (Öncü, 3 Ocak 1962). Yine onun izlenim ve mini röportajlarından hareketle mitinge sendikasız işçilerin hatta farklı şehirlerden çiftçilerin katıldığını öğreniriz. Konuştuğu sendikasız işçiler işyerinde yaşadıkları baskılar ve ücretlerinin yetersizliği karşısında grev ve toplu sözleşme hakkının kazanılmasıyla bir çözüm bulacaklarını düşünerek katıldıklarını söylerler.

Kuşkusuz mitingte yapılan konuşmalarda öne çıkan ve kamuoyunda da yankılanan tema grevle ilgili yasalar çıkmazsa fiili

olarak grev yapılacağına ilişkin irade beyanıdır. Sülker bu hususa dikkat çekerek, işçilerin ilgili kanunlar çıkarılmazsa gerektiği zaman yasağa rağmen grev yapmaya and içtiklerini vurgular (Petrol-İş, 15 Ocak 1962). Özellikle İbrahim Denizcier ve Kemal Türkler'in konuşmalarında yapılan bu vurgu o sıralarda Türkiye işçi hareketine önderlik eden ilerici kadroların kararlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak bundan da öte, miting öncesi ve özellikle de sonrası yaşanan pek çok gelişme bu iradenin altının boş olmadığını göstermiştir. Kurthan Fişek'in yaptığı taramaya göre 15 Ekim 1961 seçimlerinden 1963 Temmuz'unda grev ve toplu sözleşme hakkını düzenleyen yasaların çıkmasına kadar olan zaman diliminde yasağa rağmen fiilen 10 grev gerçekleşmiştir (1969). Yanı sıra oturma grevleri, sakal bırakma eylemleri, sessiz yürüyüşler ve mitinglerle işçi hareketi grev ve toplu sözleşme hakları konusunda güçlü bir irade ortaya koymuştur.

Mitingin ertesi günü bulunduğu İzmir ve yöresinde incelemelerde bulunan Ecevit gazetecilerin soruları üzerine şunları söyler (Tercüman, 2 Ocak 1962): *"Çok vakur ve olgun bir hava içinde geçmesinden memnun oldum. Zaten öyle olması icap ederdi. Mitingte ileri sürülen talepler zaten bizim de hükümet olarak benimsediğimiz davalardır. Bu davaları ele alırken işçilerin ve işverenlerin de görüşlerini tespit etmeye önem verdiğim ve bunda fayda gördüğüm içindir ki 1954'ten beri toplanmamış olan Çalışma Meclisinin toplanmasını uygun buldum."* Bakan ayrıca Türk-İş'e bir telgraf çektiğini de belirtir: *"Toplantınızın Türk işçisine yaraşan olgunlukla geçtiğini öğrenerek gurur duydum. Hükümetin iyi niyetine güveniniz bize kuvvet olmaktadır. Bütün işçi arkadaşlarımıza mutlu yıllar diler, sevgilerimi sunarım"* (Vatan, 2 Ocak 1962).

Ancak Ecevit kendisine *"Saraçhane Mitinginde işçilerin ya kanun çıkacak ya da yasağa rağmen grev yapacağız"* ifadelerinin sorulması üzerine *"grev kanunu çıkacağı için bu söz üzerinde durmayı yersiz buluyorum"* diyerek bu ciddi sınıfsal tehditten diplomatik bir yöntemle sıyrılma yolunu seçer.

Fiili grevler ve grev tehditleri miting sonrası artarak devam etti. Daha Saraçhane Mitinginin ertesi günü İstanbul'da liman işçileri fiili olarak bir grev başlatmışlardı (Öncü, 3 Ocak 1962; Akşam, 2 Ocak 1962). Grevci işçilere desteğe giden İİSB başkanı

Avni Erakalın onlara hitaben yaptığı konuşmada *"biz ikazımızı Saraçhanebaşında yaptık. Grev hakkı verilmezse dahi biz haklı olduğumuz zaman yine grev yapacağız dedik"* ifadeleriyle mitingte ortaya konan tavrın sahiplenilmekte ve sürdürülmekte olduğunu gösterdi (Milliyet, 4 Ocak 1962).[11] Darıca Çimento Fabrikasında sendika başkanlarının atılmasını protesto eden işçiler, başkanları işe iade edilmezse greve başvuracaklarını beyan ettiler (Türkiye Birlik, 1 Ocak 1962). Nisan'da Denizcilik Bankası ile uzun süredir devam eden fazla mesai ücretleri sorunları nedeniyle basın toplantısı yapan Türkiye Gemi Adamları Sendikası başkanı sorunlarının çözülmemesi halinde fiili grev yoluna gideceklerini duyurdu (Türkiye Birlik, 17 Nisan 1962).

Yukarıda verilen örneklerin ötesinde 1963 yılında henüz istenen kanunlar çıkmamışken, "kanunsuz" biçimde gerçekleşen ve emek tarihimizde dönüm noktası oluşturan Kavel Grevinin de, Zafer Aydın'ın deyimiyle "işaret fişeği" Saraçhane'de grev hakkının kullanılması konusunda ortaya konan kararlılık olduğu söylenebilir (Aydın, 2010). Kavel Grevini cesaret ve kararlılıkla sürdüren Maden-İş Sendikası başkanı Kemal Türkler Saraçhane'de kitleler önünde verdiği sözü Kavel'de yerine getirmiş, grev hakkının fiili ve meşru bir mücadele ile, geniş bir kamuoyu desteğini de alarak kullanılmasına öncülük etmiştir. Kavel Grevinin aynı zamanda 1961 sonbaharından itibaren çeşitli tasarılar ve tartışmalarla uzayıp giden grev ve toplu sözleşme kanunlarının çıkartılma sürecini hızlandıran olay olması Saraçhane'den Kavel'e uzanan iradenin sonuç getirici yanının da altını çizmemizi gerektirir. Mitingin harekete geçirdiği tarihsel bellek kanallarını izlemek ilgi çekici olacaktır. Sendikal hareket açısından harekete geçen kanal daha önce izin verilmediği için gerçekleştirilemeyen mitinglerle ilişkilidir (Koçak, 2009).

Ancak daha genel düzeyde mitingin toplumsal bellekte 6-7 Eylül Olaylarını çağrıştırdığını görmek ilginçtir. Vali Tulga mitingin Taksim'de yapılmasına karşı çıkarken bunu açıkça ifade

[11] Erakalın konuşmasının devamında "fakat biz grevi böyle başıbozuk yapmayacağız" diyerek işçileri işbaşı yapmaya çağırır. Ancak işverenle yapılan görüşmelerde haklarını alamazlarsa onları kendisinin greve çağıracağını beyan eder. Dönemin sendikal kadroları grevi sendikal disiplin içinde gerçekleşmesi gereken bir eylem olarak düşünmektedirler.

etmiştir. *Akis*'e göre miting günü pek çok İstanbullu, özellikle de gayrimüslimler, 6-7 Eylül'ün tatsız anılarının etkisiyle evlerine kapanmışlar, hatta kapı bacayı kilitlemişlerdir. Ortalıkta yağmacılık, çapulculuk ve karışıklık sözleri dolaşmıştır (Akis, 8 Ocak 1962). *Yön* dergisi de benzer bir vurguyla 6-7 Eylül korkusuyla "bavullarını hazırlayanların" mitingte olay çıkmaması üzerine "elbiselerini dolaplarına yerleştirdiklerini" yazar (Yön, 3 Ocak 1962). *Kim* dergisi de benzer bir yorumla mitingin bir 6-7 Eylül Olayı ile sonuçlanmasından çekinen vatandaşların sayısının hiç de az olmadığını vurgular. Hatta birçok kişi mitingin yıl sonuna denk getirilmesinin bile hazırlanmış bir planın parçası olarak görmüşlerdir. Mitingle ilgili izlenimlerini aktaran bir gazeteciye göre İstanbulluların çoğu korkmuştur bu mitingden (Kim, 3 Ocak 1962). 6-7 Eylül'den beter bir tahribatın olacağı, yer yerinden oynayacağı beklenen mitingin "olgun" geçmiş olmasını yazar takdirle karşılamaktadır.

Milliyet'te yayınlanan *"Bu Hareketi Soysuzlaştırmayalım"* başlıklı imzasız yazıya göre mitingi komünist damgası vurup lekelemek isteyenler ya da toplanan işçilerin zenginler aleyhine tahrik edileceklerini söyleyenler vardır ve bunlar mitingte yaşananlarla tekzibe uğramışlardır (Milliyet, 1 Ocak 1962). *"Zira komünizm açıkça telin edilmiş, sermayeye hürmet belirtilmiş ve işverenlerden işçi hakkını çiğnemeyenler şükranla anılmışlardır."* Görüldüğü gibi mitinge ilişkin korkular sadece kargaşa vb. ile sınırlı değildir. Derin kökleri olan komünizm korkusu ve ona eşlik eden sermaye düşmanlığı korkusu da ortalıkta gezinmektedir. Sözünü ettiğimiz yazının devamındaki şu ifadeler korkuların mitingle birlikte sona ermediğini, aslında genel olarak işçi hareketinin yükselişinden duyulan bir tedirginliğin olduğunu da gösterir: *"Şimdi bütün mesele bu hareketin soysuzlaşmadan(?), tehlikeli bir hal almadan gelişmesini sağlamaktır."* İşçi hareketinin soysuzlaşması ne anlama gelmektedir? Herhalde kasıt yine işçi hareketinin politikleşmesinden ve sol siyasi akımlarla etkileşmesinden duyulan korku olsa gerekir. Sonraki yıllarda Kavel, Derby ve Berec gibi birçok tarihsel grev ve direniş, TİP'in seçim başarıları, DİSK'in kurulması, fabrika işgalleri, 15-16 Haziran Direnişi vb. ile bu korkunun yersiz olmadığı görülecektir.

Saraçhane Mitingi, 1960'lı yıllarda Türkiye emek hareketinde yaşanan büyük yarılmanın başlangıcı ve işçi sınıfı oluşumun

kritik bir uğrağı olarak da okunabilir. Mitingin açığa çıkardığı birikim dönemin sosyalistlerini bile şaşırtan niteliktedir. Mehmet Ali Aybar öncesinde yoğunlaşan işçi eylemleriyle birlikte mitinge ilişkin izlenimini *"emekçiler sanki birden yüzyıllık uykularından uyanmışlardı"* sözleriyle anlatır (Aybar, 1988). Mitingi düzenleyen ekibin aynı zamanda TİP'in kurucuları olması da tesadüfi değildir. Nazım Hikmet'e ünlü *Türkiye İşçi Sınıfına Selam (Hikmet, 2002),* başlıklı şiirini kaleme aldırtan, *Türkiye işçi sınıfına selam! Meydanlara hasretimizi haykıranlara* dizelerini yazdıran da bu mitingte ortaya konan sınıf iradesi olsa gerektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akkaya, Yüksel (2002). "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", Praksis, Sayı: 5.

Aybar, Mehmet Ali (1988). TİP Tarihi-I, İstanbul: BDS Yayınları.

Aydın, Zafer (2010). Kanunsuz Bir Grevin Öyküsü-Kavel 1963, İstanbul: TÜSTAV-Sosyal Tarih Yayınları.

Çelik, Aziz (2010). Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, Aziz (2013). "Türkiye Emek Tarihinin Tartışmalı Konuları: Aşağıdan mı Yukarıdan mı, İç Dinamik mi Dış Dinamik mi?", Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları, Yayına Hazırlayan: Bülent Bilmez, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dereli, Toker (1975). Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi, İ.Ü. İktisat Fakültesi yayını, İstanbul.

DİSK (1977). Eğitim Notları-Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığı, DİSK Yayınevi, İstanbul.

Ecevit, Bülent (1973). "Labor in Turkey as a New Social and Political Force", Social Change and Politics in Turkey a Structural-Historical Analysis. Kemal H. Karpat and Contributors, Leiden: E. J. Brill.

Fişek, Kurthan (1969). Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 274.

Koçak, M. Hakan (Ed.) (2014). O Hep Sendikacıydı Ziya Hepbir'in Yaşam Öyküsü, İstanbul: TÜSTAV-Sosyal Tarih Yayınları.

Hikmet, Nazım (2002). Son Şiirler (1959-1963), 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası 1961-1962 Devresi Faaliyet Raporu.

Keyder, Çağlar (2004). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Koç, Yıldırım (1987a). "İşçi Hakları ve Sendikacılık", 11. Tez, Sayı 5, 1987.

Koç, Yıldırım (1987b). "İşçi Hakları Tartışması", 11. Tez, Sayı 8, 1987.

Koçak, M. Hakan (2008). "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak", Çalışma ve Toplum, Sayı:18, 2008/3.

Koçak, M. Hakan (2008). "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yıllar: 1950'ler". Toplum ve Bilim, Sayı:113.

Koçak, M. Hakan (2009). "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", Toplumsal Tarih, Mayıs 2009.

Koçak, M. Hakan (2014). "İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği (1948-1962)", Çalışma ve Toplum, Sayı 43.

Kutal, Gülten (1977). Türkiye'de İşçi Sendikacılığı, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını.

Makal, Ahmet (2002). Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Makal, Ahmet (Ed.) (2012). Çalışma İlişkileri Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Nida, Ömer (1989). Yarın Biz Konuşacağız, İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.

Petrol-İş Sendikası (1962). 8. Devre Raporu, 1.4.1962

Sülker, Kemal (1962). "Yeni Yıla Gücümüzü Görerek Girdik", Petrol-İş, Sayı: 87 (15 Ocak 1962).

TNA LAB (1961). "The National Archives, Labour and Allied Affairs in Turkey", Report on Visit to Ankara September 18-23, 1961", (Gizli) ibareli; 13/1456.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998). C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1998.

Dergi ve gazeteler

Akis: 1 Ocak 1962, 8 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Akşam: 26 Mart 1961, 17 Aralık 1961, 29 Aralık 1961, 1 Ocak 1962, 2 Ocak 1962, 4 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Havadis: 31 Aralık 1961 tarihli nüsha.

Hürriyet: 31 Aralık 1961, 1 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Kim: 3 Ocak 1962 tarihli nüsha.

Maden-İş: 21 Ocak 1963 tarihli nüsha.

Milliyet: 21 Aralık 1961, 23 Aralık 1961, 25 Aralık 1961, 28 Aralık 1961, 1 Ocak 1962, 4 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Öncü: 28 Aralık 1961, 31 Aralık 1961, 1 Ocak 1962, 3 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Petrol-İş Dergisi: Nisan 1961, 1 Aralık 1961, 15 Aralık 1961, 1 Ocak 1962, 15 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Son Havadis: 26 Mart 1961, 22 Aralık 1961, 24 Aralık 1961, 28 Aralık 1961, 30 Aralık 1961, 1 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Son Posta: 13 Mart 1961, 29 Kasım 1961, 27 Aralık 1961 tarihli nüshalar.

Son Saat: 23 Aralık 1961 tarihli nüsha.

Tercüman: 21 Aralık 1961, 27 Aralık 1961 tarihli nüshalar.

Türkiye Birlik: 1 Ocak 1962, 17 Nisan 1962 tarihli nüshalar.

Vatan: 3 Aralık 1961, 11 Aralık 1961, 22 Aralık 1961, 23 Aralık 1961, 25 Aralık 1961, 26 Aralık 1961, 27 Aralık 1961, 30 Aralık 1961, 1 Ocak 1962, 2 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

Yeni Sabah: 25.12.161 tarihli nüsha.

Yön: 27 Aralık 1961, 3 Ocak 1962 tarihli nüshalar.

ABD Diplomatik Yazışmalarında Türkiye Sendikal Hareketi: 1973-1976

Aziz Çelik

Giriş

ABD yönetimi ve sendikacılığının Türkiye sendikal hareketine yönelik ilgisi ve etkisi emek tarihi yazınının çok tartışılan ancak ayrıntıları az bilinen bir alanıdır. Özellikle Türk-İş'in kuruluşunda ABD etkisi ve 1960'lı yıllarda Türk-İş'li sendikacıların ABD hükümeti destekli eğitim programlarına yoğun katılımı çalışma ilişkileri yazınında sıkça ele alınmıştır. Ancak çalışma ilişkileri yazınında bu konudaki değerlendirmelerin genellikle ikincil kaynaklara dayalı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yapılan değerlendirmeler önemli eksikler ve zaaflar içermektedir. Dönemin sendikal belgelerinin korunmamış olması ve özellikle diplomatik yazışmaların belirli bir dönem sonra erişime açılması konunun bütün boyutlarıyla ele alınmasını zorlaştırmıştır. Özellikle diplomatik yazışmalara ilişkin süre kısıtlarının sona ermesiyle birlikte yeni bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Ancak diplomatik yazışmalar son derece önemli olmalarına karşın, yoğun politik içerikleri ve yanlılıkları nedeniyle, başka kaynaklarla birlikte ele alınmalarına dikkat edilmelidir.

Bu çalışmada ABD'nin Türkiye'deki diplomatik misyonları (Ankara Büyükelçiliği, İstanbul, İzmir ve Adana Başkonsoloslukları) ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında 1973-1976 yılları boyunca yapılan Türkiye'deki sendikal gelişmeler ile çalışma hayatına ilişkin yazışmalar irdelenecektir. Belgeler ABD Ulusal Arşiv-

ler ve Kayıtlar İdaresi (The National Archives and Records Administration-NARA) tarafından kullanıma açılan diplomatik yazışmalardan derlenmiştir. 12 Mart sonrası ile 1976 arasında geçen dört yıl Türkiye işçi hareketi açısından yeni bir yükselişin başladığı; 12 Mart'ın yarattığı baskı ve suskunluğun ardından işçi hareketinin yeniden canlanma yıllarıdır. Dönem sadece işçi hareketinin değil CHP'nin ve solun da yükseliş yıllarıdır. Bu yıllar sendika-siyaset ilişkisi açısından da oldukça önemlidir. DİSK-CHP ilişkilerinin yoğunlaşması ile Türk-İş'in CHP ve AP arasında bir denge arayışı dönemin belirgin özellikleridir.

Ele alınan ABD diplomatik yazışmaları işçi eylemleri ve grevlerden, sendikal faaliyetlere, Türk-İş ve DİSK'te yaşanan gelişmelere, sendika-siyaset ilişkisinden, kişisel değerlendirmelere kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Yazışmalar Türkiye sendikal hareketinin ABD hükümeti tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiği konusunda dikkate değer ipuçları içermektedir. Yazışmalarda öne çıkan konular, kullanılan söylem, dikkat edilen ayrıntılar ve Türkiye sendikal hareketine ilişkin gözlemler emek tarihi yazını açısından yeni değerlendirmelere imkân sağlayabilecek yönler taşımaktadır. Çalışmada ABD diplomatik yazışmaları dönemin sendikal ve toplumsal gelişmeleri ile birlikte, dönemin ulusal ve uluslararası toplumsal-siyasal bağlamı dikkate alınarak irdelenmeye çalışılacaktır.

12 Mart Sonrasında Sendikal Hareket

12 Mart 1971 askeri muhtırası ile başlayan ve 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar süren dönem "12 Mart dönemi" olarak bilinmektedir. 12 Mart dönemi klasik bir askeri darbe dönemi olmasa da teknokrat hükümetlerin işbaşında olduğu sıkıyönetim altında bir dönemdir. Baskıcı-otoriter bir rejim karakteri taşıyan 12 Mart dönemi işçi hareketi açısından da bir suskunluk dönemidir. 12 Mart öncesinde Türk-İş içinde sosyal demokrat muhalefetin öne çıktığı bilinmektedir. Ancak sosyal demokrat muhalefet 1973 yılında yapılan Türk-İş Genel Kurulunda etkili olamayacaktır. 12 Mart'tan çıkarken Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy vefat etmiştir. Demirsoy'un ölümü 1961 yılından bu yana Türk-İş'te egemen olan Demirsoy-Tunç mihverinin/ekseninin değişmesi ih-

timalini gündeme getirmiştir. Ancak Halil Tunç'un Genel Başkan seçilmesiyle sosyal demokrat muhalefet hedefine ulaşamamıştır. Tunç bir yandan Ecevit ve sosyal demokrasiye yakın kişiliği öte yandan Türk-İş içindeki sosyal demokratlara uzaklığı ve Türk-İş'in sağ kanat sendikacılarının da desteğini almasıyla Türk-İş'te büyük bir sarsıntı yaşanmasını önlemiştir.

DİSK, 12 Mart öncesinde ilk ciddi sınavını 15-16 Haziran 1970 olayları sırasında yaşamıştır. Fiilen DİSK'i yok etmeyi amaçlayan 1317 sayılı yasanın çıkmasını önlemek amacıyla DİSK, 15-16 Haziran'da kitlesel işçi eylemleri düzenlemiştir. Olaylar üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş, DİSK yöneticileri tutuklanmış ve çok sayıda DİSK kadrosu işten atılmıştır (Koç, 2010; Arınır ve Öztürk, 1976). Ancak yasanın DİSK'i yok etmeye yönelik hükümleri Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. DİSK'i etkileyen bir diğer gelişme ise TİP'in 1971 yılında kapatılması olmuştur. Böylece DİSK CHP'ye yakınlaşmış ve 1973 seçimlerinde CHP'yi desteklemiştir. 1973 sonrası yıllar CHP'nin DİSK üzerinde etkinliğinin arttığı ve sosyalist solla CHP arasında DİSK üzerinden önemli gerilimlerin yaşandığı yıllardır. Öte yandan DİSK'in etkili bir güç olması da 12 Mart sonrasında, özellikle 1975 sonrasında mümkün olmuştur.

ABD'nin Türkiye Sendikal Hareketine İlgisi ve Etkisi

ABD'nin Türkiye sendikal hareketine yönelik ilgisi ve etkisi emek tarihi yazınının ilgi çekici konularından biridir. Bu ilgi ve etkinin düzeyi konusunda oldukça farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır. Zaman zaman bu etkinin özellikle DP dönemi açısından abartıldığı ve öne plana çıkarıldığı görülmektedir Türkiye sendikacılığı üzerinde ABD etkisinin yerli yerine konması emek tarihimizin önemli sorun alanlarından biridir. Türkiye emek tarihinde, tıpkı "işçi hakları verildi mi-alındı mı" tartışmasında olduğu gibi, "Türkiye sendikacılığı içeriden mi-dışarıdan mı belirlendi" gibi uçlaşmış tartışmalar ve saptamalar gözlenmektedir (Çelik, 2010). Oysa bu uçların tek başlarına asıl belirleyici olmaları mümkün değildir. Çoğu kez iç içe geçmişlik söz konusudur. Bir ülkenin iç dinamiklerine rağmen bir sosyal veya siyasal olgu-

nun tek başına dışarıdan belirlenmesi mümkün olmadığı gibi, toplumsal nesnellik, talep ve beklenti olmaksızın hakların yukarıdan tanınması da mümkün değildir.

ABD sendikacılığının Türk-İş'li sendikacılar ve Türk-İş politikaları üzerindeki asıl etkisi 1950'li değil 1960'lı yıllara özgüdür. Bu etki özel olarak Marshall Planı kapsamında yürütülen eğitim projeleri ile aktarılan ayni ve nakdi kaynaklarla gerçekleşmiştir. ABD'nin Marshall Planı kapsamında çeşitli alanlardan ve kurumlardan katılımcıları ABD'ye götürmesi ve eğitilmesine ilişkin programlar 1949 yılında başlamış ve 1970 sonuna kadar devam etmiştir. 1970'lerin ortasında doğrudan ABD hükümetinin AID (Uluslararası Kalkınma Ajansı) gibi doğrudan finanse ettiği programlar yerini AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü) gibi dolaylı destek programlarına bırakmıştır.

Marshall Planı çerçevesinde ECA, MSA ve ICA ve AID gibi kurumlar aracılığıyla yürütülen bu programlar daha çok AID programları olarak bilinmektedir. [1] Çalışma hayatı konusundaki programlar 1963-1970 döneminde özel bir ağırlık taşımıştır. Çalışma hayatı ile ilgili programlara 776 kişi katılmıştır (USAID, 1971). Bunların büyük çoğunluğu sendikacıdır.

DP döneminde Türkiye'de işçi-sendikacı eğitimi Marshall Planının yürütümüyle görevli ABD Türkiye heyeti tarafından yürütüldü. 1954 yılında başlayan bu program bir ülkede yürütülen en geniş program idi. Daha sonra AID tarafından hazırlanan bir raporda Menderes döneminde yabancı sendikacıların ülkeye girmesine Türk sendikacıların ülkeden ayrılmasına da izin verilmezken, sadece ABD heyetinin çalışma hayatı uzmanlarının dokunulmazlığa/ayrıcalığa sahip olduğu belirtilmektedir (GMMA, 1963; RG18-001 Box 6 Folder 16). 1954 yılında başlayan ve İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla uygulanan Marshall Planını kapsamındaki faaliyetleri yürüten kuruluşlar (AID ve öncülü kuruluşlar) ile ilişkiler (ayni ve nakdi yardım ile eğitim çalışmaları) 1 Ocak 1962 tarihinde hükümet tarafından Türk-İş'e devredildi.

[1] AID Marshall Planı'nın yürütümüyle ilgili ABD Dışişleri Bakanlığı kuruluşudur. Marshall Planı (1948-1951) yılları arasında Economic Cooperation Administration (ECA), 1951-1953 yılları arasında Mutual Security Agency (MSA), 1953-1955 yılları arasında Foreing Operations Administration (FOA) ve 1955-1961 yılları arasında International Cooperation Administration (ICA) tarafından yürütüldü. (Boel, 2003)

Bu tarihten itibaren AID yardımları doğrudan Türk-İş'e yapılmaya başlandı. Eğitim programları ve ABD gezileri Türk-İş ve AID tarafından ortaklaşa gerçekleştirildi (USAID, 1964).

AID programları Marshall Planına uygun olarak siyasal bir amaç taşımaktaydı. *Yön*, AID programı yetkililerinden Podol'un şu çarpıcı değerlendirmesini aktarmaktadır: *"On yıldan fazla zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan ABD yardım programı, bir zamandan beri meyvalarını vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerinde, Amerikan eğitimi görmüş bir Türkün bulunmadığı bir bakanlık, ya da iktisadi devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır."* Bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük veya müsteşarlık mevkilerine geçmelerinin beklendiğini belirten Podol, AID'nin bütün gayretlerini bu yola tevcih etmesini istemektedir (Avcıoğlu, 1966).

AID'nin Türkiye'de işçi/emek kimliğinin oluşmasında önemli bir etkisinin olduğu bizzat AID uzmanları tarafından da açık biçimde dile getirilmektedir. AID Türkiye İşçi Şubesi Müdürü McGonagle, *"Emek Türkiye'de dinamik bir yapı kazanırken – şimdi hızlı biçimde kendi başına bir kimlik olarak gelişiyor- USAID'nin bu gelişmede oynadığı ve oynamaya devam ettiği rolün önemini giderek daha açık biçimde görmek mümkündür"* görüşünü ileri sürmektedir. McGonagle bu görüşünü kanıtlamak için AID programına katılan bir sendikacının ABD'yi öven izlenimlerini aktarmakta ve *"komünizme karşı mücadelenin her Türkün görevi olduğunu"* yönünde bir bildiri yayınlayan Türk-İş Yönetim Kurulunun beş üyesinin ve Genel Sekreter Halil Tunç'un AID işçi eğitimi programları çerçevesinde ABD'yi ziyaret ettiklerini vurgulamaktadır. McGonagle, Türkiye'deki önemli sendikaların liderlerinin Türkiye'deki ve ABD'deki AID eğitimlerine katıldığını, ayrıca Türkiye'de yüzlerce seminere binlerce işçi ve yerel sendika liderine eğitim verildiğinin altını çizmektedir. McGonagle, bu seminerlerde hür demokratik ve sorumlu sendikacılığı tartışan AID İşçi Programı katılımcılarının bunu uygulamaya koymak konusunda hevesli olduklarını ve 300 bin üyeli bir örgütü tamamen pragmatik bir çizgide örgütleyip geliştirdiklerini yazmaktadır (Gonagle, 1964).

ABD sendikacılarıyla sıkı ilişkilerin ve AID tarafından gerçekleştirilen ve Türk-İş'li sendikacıları kapsayan ABD ziyaret ve

eğitim programlarının da ABD kültürü ve sendikacılık anlayışına yönelik bir sempati ve ABD'li sendikacılara hayranlık yarattığı görülmektedir. 1950'li yıllarda da var olan hayranlık ve etki 1960'lı yıllarda da sürdürmüştür.

AID'den alınan yardımlar ve AID'nin etkisi konusunda yapılan eleştiriler karşısında Demirsoy: *"Hiç bir tesirleri yoktur. Anlaşmamız bu şekildedir. Biz isteyeceğiz onlar yapacaklar"* demektedir (Türk-İş, 5. Dönem). Ancak AID yardımlarının hiç bir etkisi olmadığı iddiası gerçekçi ve inandırıcı değildir. Nitekim bizzat ABD'li yetkililer bunun tersini yazmaktadır. Ankara'da 1960'lı yıllarda ABD Çalışma Ataşesi olarak çalışmış olan ABD Çalışma Bakanlığı Uzmanı Millen, Türk sendikacılığının gelişmesinde oldukça yüklü olan ABD etkisi ve parasının hesaba katılması gerektiğini yazmaktadır (TNA LAB 13/2169, 1969).[2] AID yardımlarıyla Türk-İş bütçesine doğrudan yardım yapıldığını, bölge temsilciliklerinin eğitimcilerin maaş ve yolluklarının, Türk-İş merkezindeki kadrolarının maaş ve yolluklarının karşılandığını belirten Millen, AID'nin Türk-İş'in eğitim programına öğretmenler gönderdiğini ve yüzlerce sendikacıyı ABD'ye götürdüğünü; bu sendikacıların çoğunun Amerikan sendikacılığı konusunda hayli bilgi edindiğini ve bunu kısa zamanda kendi şartlarına uyguladıklarını vurgulayarak, ABD'nin, taktik, teknik ve hatta felsefe katkılarının sadece Türk-İş'in değil, DİSK'in politikaları üzerinde de etkisini sürdüreceği beklentisini dile getirmektedir (Millen, 1969). AID ile Türk-İş ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte Türk-İş'in 1960'ların ilk yıllarında sendika-siyaset-siyasi parti ilişkileri konusunda yaşadığı bocalama eğiliminden uzaklaştığı ve "tarafsızlık" siyasetine yöneldiği görülmektedir. AFL-CIO, Türk-İş'e "tarafsızlık" konusunda açık telkinlerde bulunmuştur (GMMA, 1963 RG18-001 Box 6 Folder 16)

Türk-İş ile yoğun ilişkileri olan ABD sendikacılarının CIA ile ilişkisi olduğu *Yön* dergisi tarafından 1966 yılında yoğun bir biçimde dile getirildi. *Yön, Nation* dergisi ile *Washington Post*'ta bu yönde çıkan haberleri "*Sendikacılarımıza sunulur*" başlığı ile yayınladı. Bu haberler AFL-CIO ve Jay Lovestone'un CIA ile ya-

[2] Millen daha sonra ABD Çalışma Bakanlığı Politika Planlama ve Araştırma Bürosu üyesi olarak çalışmıştır.

kın ilişkilerini anlatmaktaydı. Bu yazılarda Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası (UAW) Başkanı Victor Reuther, AFL-CIO'nun CIA ile birlikte yabancı ülkelerin politika işlerine ve özellikle de sendikal hareketlerine müdahale ettiğini dile getiriyordu (Yön, 1966, Sayı 170).[3] ABD sendikaları ile Türk-İş ilişkilerinin yoğunlaşması nedeniyle bu ilişkilere getirilen eleştiriler dikkate alınmıyor ve hafifseniyordu.

Ancak 1960'lı yıllarda ABD sendikalarının ve AID programlarının CIA ile ilişkisi üzerine ortaya atılan iddialar, dönemin Türk-İş yönetimi tarafından kabul edilmek istenmese de ABD hükümetinin CIA aracılığı ile çeşitli ülkelerdeki sendikalar üzerinde "*kirli oyunlar*" oynadığı ve büyük miktarda fonlar aktardığı bizzat bir dönem CIA Başkanlığı yapan Stansfield Turner tarafından açıklanmıştır (Turner, 1965; 76-77):

> *"1967 itibariyle okyanus aşırı yararlı ve dost gruplar için CIA desteğinin maliyeti yılda 10 milyon dolara ulaştı. Bu paranın çoğu yurtdışındaki benzer kuruluşlara aktarmaları için ABD sendikalarına, öğrenci kuruluşlarına ve özel vakıflara veriliyordu. Bu sendika, öğrenci örgütü ve vakıflar CIA ile yabancı kuruluşlar [sendika, vakıf] arasında perdeleyici ve arabulucu olarak rol oynuyordu. Bu [yöntem] yardım alan yabancı sendika, örgüt ve vakıfları CIA ile işbirliği ve ABD kuklası olma suçlamalarından koruyordu. Bu teknik zaman zaman, yardıma ihtiyaç duyan gruplara yardımın kaynağının CIA olduğunu bilmeksizin CIA tarafından kaynak aktarılmasına olanak verdi. Amerikan örgütleri [sendika, vakıf ve öğrenci örgütleri] aynı zamanda öğrenci ve sendikacı değiş tokuş programları gerçekleştirdiler. (...) Öğrenci, sendika ve kültürel organizasyonlara yardım sağlamanın yanında CIA [bazı] ülkeleri batı politik yönelimine çekmek için başka araçlar da kullandı."*

[3] Yön, Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası'nın (UAW) kongresine katılan Maden-İş Başkanı Kemal Türkler'i kongrede ele alınan bu önemli konu hakkında basına hiç bir bilgi vermediğini için eleştirmektedir. Yön dergisinin 12 Ağustos 1966 tarihli 176. sayısının kapağı "Türk sendikacılığında Amerikan entrikaları" başlığını taşıyordu. Dergi AFL-CIO'nun CIA ile ilişkili olarak yürüttüğü uluslararası faaliyetleri The New Republic dergisine dayanarak anlatıyordu.

ABD yönetimin AFL-CIO'yu uluslararası politikasının aracı olarak kullandığı bir dönemde, ABD devletinden AID aracığı ile alınan mali yardımların ve sendikacıların yoğun ABD ziyaretlerinin, Türkiye sendikacılığında ABD'nin kültürel-ideolojik hegemonyasını artırması, Avrupa sendikacığından ve sınıf ekseninden uzaklaşılması şaşırtıcı değildir.

DİSK'in kuruluşu, Türkiye sendikalarıyla yoğun ilişkileri olan ABD sendikaları arasında da önemli yankı ve tartışmalar yaratmıştır. DİSK'in kuruluşunun ardından ABD'nin ve ABD'li sendikacıların tutum saptamakta bir tereddüt yaşadığı gözlenmektedir. Lovestone ve Kirsch DİSK'e karşı kesin tutum alınmasını savunurken Millen'in DİSK ile ilişkileri sürdürmekten yana olduğu gözlenmektedir (Çelik, 2010).

ABD Diplomatik Yazışmalarında Türkiye Sendikal Hareketi

1973-1976 döneminde ABD'nin Türkiye'deki diplomatik misyonları ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalarda çalışma hayatı ve sendikacılıkla ilgili yazışmalar oldukça farklı konuları kapsamaktadır. İşçi eylemleri, grev, yürüyüş ve direnişlerle ilgili yazışmalar, sendikalar ve sendika-siyaset ilişkisine dair yazışmalar, sendikaların uluslararası ilişkileri ve sendikacılara ilişkin kişisel değerlendirmeler ve yazışmalar diplomatik yazışmalarda yer alan belli başlı konulardır.

Grevler ve İşçi Eylemlerine İlişkin Yazışmalar

12 Mart döneminden çıkışla birlikte işçi hareketinde de yeniden bir kıpırdanma yaşanmaya başlamıştır. ABD diplomatik yazışmalarında tek tek işçi eylemleri ve grevlerle ilgili ayrıntılara ve yorumlara rastlamak mümkündür. Bu yazışmalardan ABD diplomatik misyonunun işçi hareketinin nabzını tuttuğu ve işçi hareketi açısından kritik öneme sahip konulara hâkim olduğu görülmektedir. Diplomatik misyonun doğrudan ABD çıkarlarıyla ilgili işyeri ve sorunlarla özel olarak ilgilendiği de anlaşılmaktadır. ABD üslerine lojistik destek sağlayan ABD şirketlerinde örgütlü sendikaların faaliyetleri ve buralarda meydana gelen işçi eylemleri dikkatle ve ayrıntılı biçimde takip edilmiştir.

Türk-İş'in İzmir genel grevi diplomatik yazışmalara birkaç kez konu oldu. Bazılarında ayrıntılı bilgilere yer verildi. Türk-İş, Ege bölgesinde özelikle tekstil, toprak, taş, seramik sektörlerindeki işverenlerin sendikalara yönelik sert tutumlarını ve işten çıkarmaları protesto etmek amacıyla 16 Haziran 1975 günü saat 06.00 ile 14.00 arasında genel grev çağrısı yaptı. Konsolosluk Türk-İş açıklamasına atfen, 4300 işçinin işten çıkartıldığını belirtmektedir. Konsolosluk, genel grev kararının konuşulduğu Türk-İş Başkanlar Kurulu toplantısında, kararın sadece söz konusu sorunlarla sınırlanmasının genel grevin başarısını gölgeleyeceği eleştirilerinin dile getirildiği vurgulamaktadır. Bazı sendikacıların genel grevin hedefleri arasında kıdem tazminatı, emekli aylıkları ve memurların grev hakları gibi hedeflerin de yer alması gerektiğini söyledikleri aktarılmaktadır. Örneğin Harb-İş Başkanının konsolosluk yetkililerine böylesi sınırlı hedefleri olan bir genel greve Amerikan işyerlerinden katılımın sınırlı olacağını anlattığı bildirilmektedir (Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Haziran 1975, Belge No: 04541).

Konsolosluk mesajında yer alan yorumda Başbakan Demirel'in Adalet Partisine yakın bazı muhafazakâr sendikacılar ile bazı sosyal demokrat sendika liderlerinin bölgesel genel greve katılım konusunda gönülsüz olduğunu ve greve zayıf katılımın Türk-İş Başkanı Tunç'u mahcup edebileceği belirtilmektedir. Yazıda genel grevin amacı konusunda ilginç bir saptamaya da yer verilmektedir. Tunç'un, Türk-İş'in işverenler ve hükümetle yakın ilişki içinde algılanıyor olmaktan rahatsız olduğunu göstermek ihtiyacı hissettiği belirtilmektedir (Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Haziran 1975, Belge No: 04541). Bu ayrıntılar ABD diplomatik misyonunun Türkiye işçi hareketinin iç sorunlarına detaylarıyla vakıf olduğu göstermektedir.

İzmir ABD Konsolosluğu genel grev sonrası mesajında Türk-İş'in 8 saatlik genel grev çağrısının küçük bir kaç olay dışında tamamlandığı grevin saat 06:00 ile 14:00 arasında gerçekleştiği, sadece Türk-İş üyesi sendikaların katıldığı ve DİSK üyesi sendikaların katılmadığı belirtilmektedir. Grevin daha çok belediye hizmetleri üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır (ABD İzmir

Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine, 16 Temmuz 1975, Belge No: 00126).

Türk-İş'in bir başka genel grev girişimi ise Senato Başkanı seçilememesi nedeniyle 24 Kasım 1975 tarihinde yapmayı planladığı genel grevdir. Ancak siyasi liderlerin senato başkanı seçileceği yolunda güvence vermeleri üzerine genel grev Türk-İş Başkanı Halil Tunç tarafından ertelenmiştir. Konuyla ilgili Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve Türk-İş kaynaklarına dayandırılan değerlendirmelerde Tunç'un bu kararının Türk-İş içindeki daha aktif sosyal demokratlardan bazılarını hayal kırıklığına uğrattığı vurgulanmaktadır (Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Aralık 1975, Belge Numarası 0986).

Otomobil Sektörü Grevi-30 Temmuz 1973

12 Mart döneminde ilan edilen sıkıyönetim sonrasında Marmara bölgesindeki ilk büyük grev Türk-İş üyesi (Türk) Metal-İş tarafından Tofaş, Renault ve 7 fabrikada 30 Temmuz 1973 tarihinde çıkılan grev olmuştur. Konsolosluk yazısında işveren sendikası MESS'in greve karşı lokavta gittiği bildirilmektedir. Yazıda grev ve lokavtın aşırı ücret talepleri ve iş güvencesi nedeniyle kilitlenen görüşmelerin sonucunda ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Mesajda ilginç bir ayrıntı olarak, DİSK üyesi Maden-İş Sendikası'nın grevi maddi olarak destekleyeceği ve destek gösterisi düzenleyeceğini ilan ettiği bilgisi yer almaktadır (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 2 Ağustos 1973, Belge No: 02466). 12 Mart sonrası dönem DİSK ve Türk-İş arasındaki rekabetin yoğunlaştığı bir dönemdir. Maden-İş ile Metal-İş arasında 1960'lı yıllardan başlayan sert bir rekabet söz konusudur. Konsolosluk bunun son derece farkındadır ve bu nedenle bu ayrıntıya mesajda yer vermektedir.

Berec Pil Fabrikasında Polisin İşçilerle Çatışması (18 Ağustos 1975)

İstanbul Konsolosluğunun mesajına göre polisin Berec pil fabrikasında grevcileri dağıtma girişimi Petkim-İş üyesi işçilerle polis

arasında çatışmaya yol açmıştır. 20 polis ve işçinin yaralandığı ve dördü kadın 16 işçinin gözaltına alındığı bildirilmektedir. Konsolosluk, yorum bölümünde DİSK üyesi sendikaların grevleri yükseltme kararının ardından (Philips'te Maden-İş, Hilton'da Turizm-İş ve Berec'te Pektim-İş) Berec'te yaşanan şiddet olayının sürpriz olmadığını iddia etmektedir. Yorumda grevlerin sıkıyönetim döneminde etkin bir rol oynayamayan DİSK'e önemli bir rol oynama imkanı sağladığı belirtilmektedir. Grevlerin aşırı sola karşı sert polis tepkisini provoke ederek Milliyetçi Cephe hükümetini "zalim" ve "faşist" olarak gösterme imkânı sağladığı da ileri sürülmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, Belge No: 02675). Konsolosluk mesajında yer alan yorumlar DİSK ve sola yönelik önyargılı ve mesafeli tutumun önemli ipuçlarını içermektedir. Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise DİSK'in İngilizceye "revolutionary" şeklinde çevrilmesidir. DİSK'in devrimci sıfatını ihtilalcı değil reformcu anlamda "progressive" olarak kullanmayı tercih etmesine rağmen ABD diplomatik misyonunun "revolutionary" sözcüğünü tercih etmesi manidardır.[4]

Hilton İstanbul'da İş Uyuşmazlığı-Ağustos 1975

ABD diplomatik misyonu, ABD kuruluşları ve şirketleriyle ilgili çalışma sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir. Örneğin Hilton İstanbul Genel Müdürü Başkonsolostan Hilton'daki uyuşmazlığın çözümü için yardım istemektedir. Bu uyuşmazlık 1970'li yıllarda yoğun biçimde yaşanan sendikal rekabetin örneklerinden biridir. Hilton'da Türk-İş üyesi Oleyis ile yapılmış bir sözleşme söz konusu iken çalışanların çoğunluğunun DİSK üyesi Turizm-

[4] DİSK kendi yazışmalarında "devrimci" sözcüğünün İngilizce karşılığı olarak "progressive" sözcüğünü kullanmasına karşın, gerek Türk-İş gerekse ABD kaynakları AFL-CIO ve ABD diplomatik misyonu "devrimci" sözcüğünü "revolutionary" olarak çevirmeyi tercih etmiştir. Bunun tesadüfî bir kullanım olmadığı, DİSK'in programatik yaklaşımları ve kendi tercih ettiği "reformcu", "ilerici" ifadesine rağmen "ihtilâlcı" sözcüğünün kullanılarak DİSK'in batı sendikaları nezdinde meşruiyetinin aşındırılmak istendiği ve bu tercihin antikomünist propagandanın bir unsuru olduğu söylemek mümkündür. DİSK iddianamesinde de bu doğrultuda yer alan iddialar üzerine Baştürk savunmasında devrimciliği ihtilâlcılık olarak değil ilericilik olarak algıladıklarını belirtmiş ve DİSK'in antetli kağıtlarında devrimci ifadesinin İngilizcesinin "progressive" olarak yer aldığını vurgulamıştır (Baştürk, 1986, s. 404-407).

İş'e geçmeleri üzerine ortaya çıkan ihtilaf konsolosluk yazışmalarına yansımıştır. Konsolosluğa göre Turizm-İş Hilton'da açıkça yasadışı bir greve gitmiştir. Konsolosluk, yazısında Oleyis ile Turizm-İş arasında işyerinde yaşanan sendikal rekabetin ayrıntılarına yer vermektedir. Mesajda yer alan bilgiye göre Hilton yönetimi bu uyuşmazlığın çözülmesi için elçilikten mümkün olduğu ölçüde Çalışma Bakanlığı'nı arabuluculuk yapmaya ikna etmeye çalışmasını talep etmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, Belge No: 02662).

Bu mesajdan bir gün sonra İstanbul Konsolosluğu'nun konuyla ilgili bir diğer mesajında Hilton uyuşmazlığının beklenmedik bir biçimde çözüldüğü belirtiliyor. Berec fabrikasında yürütülen grev sırasında yaşanan yaralama olayını takiben oteli Hilton'a kiralayan askeri emeklilik fonundan [Ordu Yardımlaşma Kurumu-OYAK], Maliye Bakanı ve Başbakanın Özel kalemimin otel yönetiminden sorunun bir an önce çözümünü istedikleri belirtiliyor. Mesajda yer alan yorumda olayın Türk-İş ve DİSK arasındaki rekabetin giderek saldırgan bir hale gelmesinin örneklerinden biri olduğu ileri sürülmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 20 Ağustos 1975, Belge No: 02700).

Sheraton Otel Uyuşmazlığı-Kasım 1975

İstanbul Başkonsolosluğunun yakından ilgilendiği bir diğer uyuşmazlık Sheraton Otel uyuşmazlığı olmuştur. Konsolosluk tarafından Dışişleri Bakanlığı'na yollanan mesajda Sheraton otelinin genel müdürünün işçiler greve giderse oteli kapatmayı düşündüğünü kendilerine ilettiği belirtilmektedir. Yazıda 4 ay önce açılan otelde henüz toplu sözleşme bulunmadığı ve sözleşme için müzakere girişimlerinin sürdüğü bilgisine yer verilmektedir. 500 çalışanın 400'ünün solcu DİSK üyesi Turizm-İş Sendikasına üye olduğu ve bu sendikanın Ağustos 1975'te Hilton otelinde ağır bir karışıklık çıkardığı ileri sürülmektedir. Uyuşmazlığın ücret artışından kaynaklandığı ve genel müdürün sendikaların ücret artış taleplerini "astronomik" olarak tanımladığı aktarılmaktadır. Genel Müdür, hükümet yetkililerinin konuyla ilgili detaylı olarak bilgilendirildiğini, yönetim kurulu başkanının Başbakan Yardım-

cısı Erbakan'ın kayınbiraderi olduğu ancak hükümetin uyuşmazlığın çözümüne karışmadığı belirtmektedir. Genel Müdür, konsolosluk yetkililerine bu aşmada ABD desteği talep etmediğini iletmiştir. (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Kasım 1975, Belge No: 04270).

Harb-İş Sendikası ile İlgili Yazışmalar

ABD üslerinde örgütlü sendikaların ABD diplomatik misyon yazışmalarında önemli bir yer tutması şaşırtıcı değil. Türkiye'deki ABD üslerine çeşitli lojistik hizmetler sağlayan ABD şirketlerinde örgütlü olan sendikalar (başta Harb-İş) ve sendika şubeleri yazışmalara sık sık konu olmuştur. Şubelerdeki iç karışıklıklar ve sorunlar ile sendika yöneticilerinin bu konuda aldığı tutumlar ve kişisel özelliklerine yazışmalarda genişçe yer verilmiştir.

DİSK'in 1975 Eylemleri Hakkında

DİSK'in Milliyetçi Cephe hükümetini protesto etmek amacıyla başlattığı demokratik Hak ve Özgürlükler için mücadele mitingleri diplomatik yazışmalarda yer alan önemli işçi eylemlerinden bir diğeridir. Eylül 1975'te İzmir ve İstanbul'da düzenlenen bu mitingler DİSK'in toplumsal-politik etkisinin artması açısından önemlidir.

DİSK İzmir Mitingi (6 Eylül 1975): Konsolosluk mesajına göre DİSK konfederasyonu iyi organize edilmiş ve hiçbir olayın yaşanmadığı 3 saatlik bir miting düzenledi. Polisin 4200 kişi olarak tahmin ettiği katılım konsolosluk görevlileri tarafından 3500 olarak tahmin edilmektedir. Mitinge İstanbul, Bursa ve Adapazarı'ndan işçilerin otobüslerle gelerek katıldığı gözlemine yer verilmektedir. Yazıda ayrıntılı olarak alınan güvenlik önlemlerinden söz edilmektedir. Ana temanın "demokratik hak ve özgürlükler için mücadele" olduğu miting sırasındaki konuşmalarında Rıza Güven, İbrahim Güzelce ve Kemal Türkler'in Milliyetçi Cephe hükümetinin emeğe yönelik baskılarından ve faşizme karşı işçi mücadeleden söz ettikleri ve temsili burjuva demokrasisini protesto ettikleri bildirilmektedir. Konuşmalarda Demirel hükümete karşı sert söylemlerin olduğu, hükümetin emperyalistlerin

çıkarlarını temsil ettiği ve "milliyetçi" olmadığının vurgulandığı ancak konuşmacıların hiçbirinin açıkça ABD, NATO ve CENTO'dan söz etmediğinin altı çizilmektedir. Mitingde taşınan çok sayıda pankarttan çeşitli örnekler verildikten sonra sadece bir pankartta anti-ABD slogan yer aldığı bilgisine yer verilmektedir: "Amerikan üslerine ve Amerikalılara hayır." Yazışmada, "katılımcıların yürüyüşün bir yerinde 10-12 kez 'Kahrolsun Amerika' sloganı atıldığı duyuldu" notuna da yer verilmektedir (İzmir Konsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 9 Eylül 1975, Belge No: 00223). Yazışmalara dikkatle bakıldığında işçi hareketi ve sendikalardaki anti-ABD faaliyetlere ve hissiyata özel olarak kulak kabartıldığı ve bu konuda en küçük ayrıntının aktarıldığı gözlenmektedir.

DİSK'in Taksim Mitingi (20 Eylül 1975): DİSK'in 20 Eylül'de Taksim'de planladığı mitingle ilgili Başkonsolosluk yazısında İstanbul polisine danışıldığı, polisin yürüyüşün yasal olduğunu belirttiği, yürüyüşe DİSK'i destekleyenlerin katılacağı ama polisin katılımcı sayısını tahmin edemediği belirtilmektedir. Yürüyüş Başkonsolosluk binasının uzağında olmasına rağmen ABD personelinden miting sırasında Taksim'den uzak durmaları istenmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, Belge No: 03081).

Miting sonrasında İstanbul Konsolosluğu'nun büyükelçiliğe yolladığı mesajda DİSK'in "Demokratik Hak ve Özgürlükler" için Taksim meydanında düzenlediği gösterinin sadece birkaç küçük olayla tamamlandığı belirtiliyor. Yazıda 10 bin civarında katılımcının "Milliyetçi Cephe" hükümetini, "faşizmi" ve işçi karşıtı güçleri protesto ettiği vurgulanıyor. Konuşmacıların, aralarında İncirlik'in de olduğu yabancı üslerin kapatılmasını, NATO ve CENTO'dan çıkılınasını ve Türkiye'nin komşuları ile saldırmazlık paktı imzalanmasını istediği bilgisine yer verilmektedir. Mitingde konuşan DİSK liderlerinin gururla Türk-İş'in giderek zayıfladığını ve işçilerin sonunda DİSK'te birleşeceğini dile getirdiği not edilmektedir. Mesajın yorum bölümünde, ciddi potansiyel şiddet olayları ihtimali dikkate alındığında mitingin oldukça iyi organize edilmiş olduğu belirtilmektedir. Emniyet güçleri yanında DİSK'in kendi üyelerinden oluşan oldukça disiplinli bir güvenlik ekibi oluşturduğu bilgisi verilmektedir. Konsolosluk yazısında,

mitingin zamanlamasına kuşku ile yaklaşılmakta ve mitingin gerçek amacının 12 Ekim Senato seçimlerinde Milliyetçi Cephe "faşizmine" karşı CHP'ye yardım etmek olduğu iddia edilmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 23 Eylül 1975, Belge No: 03107).

DİSK Adana Yürüyüşü (Kasım 1975): Adana'da Menteks fabrikasında 70 işçinin işten çıkarılması nedeniyle DİSK tarafından yapılan protesto yürüyüşüne DİSK temsilcileri ile 600 işçinin katıldığı, yürüyüşün geniş güvenlik önlemleri altında yapıldığı vurgulanmakta ve ilginç bir not olarak protestocuların konuyla ilgili pankartlar yanında, "Bağımsız Türkiye" ve "Kahrolsun Faşizm" yazılı pankartlar da taşıdıkları belirtilmektedir (Adana Konsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 4 Kasım 1975, Belge No: 00250).

1 Mayıs 1976 Kutlamaları

1 Mayıs 51 yıllık aradan sonra 1976 yılında Taksim Meydanında DİSK tarafından düzenlenen bir mitingle kutlandı. Bu tarihi olay ABD diplomatik yazışmalarında da yer buldu. 1 Mayıs kutlamasının ardından yazılan ayrıntılı bir yorumda DİSK'in 1 Mayıs kutlaması ele alınmaktadır. Yazışmanın başlığı "Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu İstanbul'da kitlesel 1 Mayıs gösterisi düzenledi" şeklindedir. Yazıda mitingin kitleselliğine yapılan vurgu önem taşıyor. Konsolosluk yazısında DİSK'in kendisinin 200 bin olarak ilan ettiği mitinge katılımın 100 binden fazla olduğu belirtilmektedir. 1976 yılında DİSK'in 100 bin kişilik bir miting düzenlemiş olması son derece önemlidir. Gerek DİSK'in üye sayısı, gerekse toplam sendikalı işçi sayısı açısından bakıldığında bu sayı kayda değerdir. Nitekim konsolosluk yazısında kutlamanın çeşitli nedenlerle kayda değer olduğunun altı çizilmektedir. 1 Mayıs'ın geçmişte resmi olarak "bahar bayramı" olarak kutlandığı bir ülkede solun ilk kez 1 Mayıs gösterisi düzenlediği hatırlatılmaktadır. Mitingle ilgili bir diğer vurgu ise potansiyel şiddet eylemi olasılığına karşın mitingde kayda değer bir olay yaşanmamasının altı çizilmektedir. Bunun İstanbul Emniyetinin aldığı önlemlerin yanı sıra DİSK'in kendisinin aldığı sert iç güvenlik önlemlerinin sonucu olduğu ifade edilmektedir. Konsolosluk, anti-

Amerikanizmin spesifik bir miting konusu olmamakla birlikte mitingin tahmin edileceği gibi hükümet karşıtı ve NATO ve Amerikan emperyalizmini kınayan bir tonda geçtiği vurgulanmaktadır (İstanbul Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 6 Mayıs 1976, Belge No: 1683).

Sendikalar Hakkında Yazışmalar (Sendika-Siyaset-Siyasi Parti İlişkileri)

Türk-İş'in Yeni Başkanı Halil Tunç

Çalışma hayatı ile ilgili yazışmaların bir bölümü "sadece sınırlı kullanım" ibaresi içerirken bazıları ise "gizli" ibaresini içermektedir. "Gizli" ibareli bir büyükelçilik yazısında Demirsoy'un ölümü (Ocak 1974) sonrası Türk-İş Başkanlığı sorununa ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir. Türk-İş'in Demirsoy sonrası genel başkanının kim olacağı ABD diplomatik misyonunu yakından ilgilendirmiştir. Demirsoy'un ölümünün ve Ecevit Başkanlığı'nda kurulan koalisyon hükümetinin siyaset-sendika ilişkilerini karmaşık hale getirdiği belirtilmektedir. Türk-İş içindeki Ecevit yanlısı sosyal demokratların Demirsoy'un halefinin saptanmasını ertelemek ve böylece Türk-İş'in kontrolünü ele alarak onu CHP'ye bağlamak istedikleri ileri sürülmektedir. Tunç ve mevcut liderliğin ise Demirsoy tarafından güçlü biçimde savunulan Türk-İş'in partiler üstü politikasının devamını istediği vurgulanmaktadır. Diplomatik yazışmalarda Türk-İş'in "partiler üstü" siyasetine ilişkin oldukça fazla vurgu yer almaktadır.

Demirsoy sonrasına ilişkin yazıda Tunç'un genel başkanlığı istemediği belirtilmektedir. Büyükelçilikten Dışişlerine yollanan yazıda Tunç'un ABD Çalışma Ataşesine hiçbir biçimde Demirsoy'un yerine aday olmayacağını söylediği belirtilmektedir. Tunç, Başkan olarak Türk-İş Mali Sekreteri Ömer Ergün'ü görmek istediğini belirtmiştir. Yazıda Ergün'ün sendikal hareket içinde geniş bir desteği olduğu ve geçen genel kurulda sosyal demokratların da Ergün'ü desteklediği vurgulanmaktadır. Fakat Ergün'ün son derece kararlı biçimde bu teklifi reddettiği belirtilmektedir. Büyükelçilik yazısında, sosyal demokratların Tunç'u Ergün'den daha kolay alt edilebilir olarak gördükleri ve olağanüstü bir genel

kurul ile devirmeyi düşündükleri yorumuna da yer verilmektedir. Sosyal demokratların bir yandan yerel delege seçimlerinde güç kazanmaya çalıştıkları, öte yandan Ecevit hükümetinin popülist bir yaklaşımla işçi lehine yapacağı yasal düzenlemelerinin kendilerini güçlendireceğini hesaba kattıkları yorumu yapılmaktadır.

Yazıya göre Tunç ABD Çalışma Ataşesine Türk-İş'in partiler üstü politikaya devam edeceğini, sosyal demokratlar eğer bu politikayı değiştirmek isterse onlarla kavga edeceğini ima etmiştir. Tunç, sosyal demokratların geçen genel kurulda bir yenilgi aldıklarını ve o zamandan bu yana güçlerini artırdıklarına dair bir işaret olmadığı söylemektedir. Yazıya göre sosyal demokratların gelecek genel kurulda delegelerin çoğunluğunun CHP yanlısı olacağını düşündükleri, şu anda yüzde 60 olarak hesap ettikleri delege ağırlığını ilerideki üç ay içinde yüzde 80'e çıkarmayı hedefledikleri belirtilmektedir. Ancak bununla birlikte sosyal demokratların böyle bir kongrede delegelerin partiler üstü politikayı terk etmek ve Tunç'u devirmek konusunda fikir birliğine varmalarından emin olmadıklarının altı çizilmektedir (Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Şubat 1974, Belge No: 00782).

Tunç'un Genel Başkanlığa getirilmesinin ardından ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger tarafından Ankara Büyükelçiliğine yollanan mesajda Tunç'un genel başkan seçilmesine ilişkin değerlendirme yapılmaktadır. Kissinger, AFL-CIO'dan Ernie Lee'nin Tunç'un AFL-CIO tarafından oldukça muteber biri olarak görüldüğünü kendilerine aktardığını yazmaktadır. Mesajda AFL-CIO Başkanı George Meany'nin Tunç'a kutlama mesajı yollayacağı ve mesajın bir kopyasını Büyükelçiliğe iletileceği belirtilmektedir (ABD Dışişleri Bakanlığından Ankara Büyükelçiliğine, 5 Şubat 1974, Belge No: 023946). Türk-İş Genel Başkanlığına kimin getirildiğinin ABD Dışişleri Bakanı tarafından takip ediliyor olması, ABD hükümetinin ve sendikalarının Türkiye sendikacılığına dönük ilgi ve etkisinin yoğunluğuna dair bir gösterge olabilir.

Türk-İş'in İç Sorunları Hakkında

"Gizli" ibareli mesajda Türk-İş'teki iç sorunlar ele alınıyor. Yazıda, ana gündemini sosyal demokratlar ve Ecevit hükümetiyle

ilişkilerin oluşturduğu 5-11 Mart 1974 tarihleri arasında yapılan bir dizi toplantıdan (Başkanlar Kurulu, Yönetim Kurulu ve İcra Kurulu) sonra Türk-İş içindeki sosyal demokratlarla diyalog kurulduğu ve dayanışmanın yeniden sağlandığı belirtilmektedir. Bu diyalogdan sosyal demokratların memnun olduğu ve Tunç'u yerinden etmek için olağanüstü genel kurul arayışında olmayacakları ve Tunç'un yerini sağlamlaştırdığı saptamasına da yer verilmektedir. Yazıda Türk-İş'in 1973 kongresinde sosyal demokratların dışlanmış olduğu hatırlatması yapılmaktadır. Söz konusu toplantılarla Türk-İş'in iç bütünlüğünün arttığı vurgulanarak Tunç'un bu yolla liderliğini sağlamlaştırdığı ve aşırı sağcı sendikacılar dışında eleştiri almadığı vurgulanmaktadır. Tunç'un Ecevit hükümetinin işçi lehine kararlarını destekleyeceği, ancak partiler üstü politikadan vazgeçme ve CHP'yi destekleme niyetinde olmadığının altı çizilmektedir (Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 13 Mart 1974, Belge No: 01862).

Genel-İş'in Türk-İş'ten Ayrılması

Türk-İş içinde uzun yıllar boyunca sosyal demokrat muhalefetin çekirdeğinde yer alan Genel-İş Sendikasının 3 Ağustos 1975 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurul ile (233 lehte 3 aleyhte oyla) Türk-İş üyeliğinden ayrılması da diplomatik yazışmalara konu olmuştur. Genel kurulun yönetim kurulunu yeni bir konfederasyon kurmak, DİSK'e katılmak veya bağımsız kalmak gibi değişik seçenekleri değerlendirme konusunda yetkilendirdiği belirtilmektedir. Yorum kısmında Genel-İş'in Türk-İş içindeki mücadelesinin uzun yıllara dayalı olduğu ve bazı alanlarda sertleştiği belirtilmektedir. Genel-İş'in Avrupa sendikacılığına paralel siyasi bir sendikacılığı savunmasının ve Türk-İş'in partilerüstü politika yaklaşımına karşı çıkmasının, ayrıca Tunç ve Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk arasındaki kişisel nefretin bu süreçte etkili olduğu belirtilmektedir. Kongreye davetli olmalarına rağmen Türk-İş içindeki sosyal demokrat sendikacılarının ve CHP yöneticilerin katılımının zayıf olduğu ve mesaj yollamadıkları vurgusu yer almaktadır. Mesajın yorum kısmında Genel-İş'in Türk-İş içindeki diğer sosyal demokratları ayrılmaya ikna etmek için bağımsız kalmasının beklendiği ileri sürülmektedir. Yakın gelecek-

te sadece OLEYİS'in böyle bir tutum (ayrılma) alacağı belirtilmektedir (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Ağustos 1975, Belge No: 06044). Genel-İş bir süre bağımsız kaldıktan sonra DİSK'e katıldı.[5] OLEYİS ise yaklaşık iki yıl sonra DİSK'e katıldı. [6]

Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Sendikalar

1976 yılında gündeme gelen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması girişimi sendikal hareket açısından da önemli bir konu oldu. Kanun tasarısına Türk-İş sözlü itiraz ederken, DİSK ise 16 Eylül'de ülke çapında 300 işyerinde iş yavaşlatma eylemleri (Genel Yas) ile yasa tasarısını protesto etti. Dönemin ABD diplomatik yazışmalarında DGM ile ilgili sendikal tepkiler önemli bir yer tutmaktadır. DİSK'in DGM'lere karşı iş yavaşlatma eylemini bireysel bir eylem olarak göstermeye çalıştığı böylece savcılık takibatından kurtulmaya çalıştığı ileri sürülmektedir. Eylemlere 15 bin otomotiv işçisinin katıldığı, İstanbul'da 45 metal fabrikasında işlerin yavaşladığı İstanbul, Ankara ve İzmir'de belediye otobüslerinin çalışmadığı bilgilerine yer verilmektedir. Bir yazışmada yer alan yorumda DİSK'in bir genel grev için yeterli güce sahip olmadığı ancak Türk-İş daha uç bir pozisyona zorlanırsa Demirel hükümetinin ciddi bir sorunla yüz yüze kalacağı vurgulanmaktadır. Yorumda hükümetin çıkarına olan temel unsurun, DİSK'in eylemlerinin halk arasında sempatiden daha çok kızgınlık yaratması olduğu ileri sürülmektedir (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 20 Eylül 1976, Belge No 07175).

Genel Yas eylemi ile ilgili bir başka yazıda işveren sendikaları konfederasyonunun eyleme sert tepki gösterdiği belirtilmektedir. İşveren konfederasyonu açıklamasında eyleme katılan işçilerin tazminatsız olarak işten çıkarılmasının söz konusu olduğu belirtilmektedir. İşveren örgütü açıklamalarına göre 17 Eylül itibariyle eylemlere 100 bin kişinin katıldığı, 20 Eylül'de ise bu sa-

---

[5] Genel-İş yaklaşık 1 yıl sonra 5 Haziran 1976 tarihinde topladığı olağanüstü genel kurul ile DİSK'e üye olma kararı aldı.

[6] Oleyis, 10 Eylül 1977'de yapılan olağanüstü genel kurul kararı ile Türk-İş'ten ayrılma ve DİSK'e katılma kararı aldı.

yının 30 bine düştüğü belirtilmektedir. Yazıda Genel Yas eyleminin 1970 yılında DİSK'in yaptığı direnişten sonra [15-16 Haziran] en büyük hükümet karşıtı eylem olarak nitelenmektedir. DİSK'in eyleminin Türk-İş'i de basınç altına aldığı ve DGM'lere karşı daha sert tutum almaya zorladığı ifade edilmektedir (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Eylül 1976, Belge No 7313).

DİSK'in 16-19 Eylül tarihlerinde ilan ettiği ve üyelerini serbest bıraktığı Genel Yas eylemi sonucunda DGM Kanunu'nun çıkması engellendi (Koç, 2010; 267).

Sendika-Siyaset-Siyasi Parti İlişkileri Konusundaki Yazışmalar

Sosyalist Partiler ve DİSK

CHP dışında sosyalist partilerin kurulması (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi-TSİP ve Türkiye İşçi Partisi-TİP gibi) özellikle DİSK ile ilişkileri bağlamında ABD diplomatik yazışmalarında yer bulmuştur. Bir grup Türk aydını ve sanayi işçisinin Haziran 1974 tarihinde TSİP adıyla bir parti kurduğu, İstanbul Başkonsolosluğu tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir. Kurucular arasında çok sayıda sanayi işçisi olduğu belirtilmektedir. Yazıda böyle bir partinin kurulmasının sıkıyönetimin kalkmasının doğal sonucu olduğu, TSİP'in TİP'in 1972'de kapatılmasıyla solda ortaya çıkan boşluğu doldurmayı umduğu ancak kurucuları arasında *Yeni Ortam* yazarı Oya Baydar ve DİSK yöneticisi Burhan Şahin dışında tanınmış şahsiyet olmadığı vurgulanmaktadır.

Bir başka konsolosluk mesajında TİP'in yeniden kurulmasıyla Türkiye'de dört küçük aşırı sol parti olduğu (diğerleri TSİP, TEP ve VP) belirtilmektedir. Bir grup DİSK üyesinin TİP'in kurucusu ve destekçisi olduğu ancak DİSK'in TİP'e destek konusunda bölündüğü yorumuna yer verilmektedir. DİSK'in 1973 seçimlerinde Ecevit'in CHP'sini desteklediği, 22-24 Mayıs 1975 tarihinde yapılacak olan genel kurulda CHP'yi destekleyen yeni üyelerin DİSK'e katılımının beklendiği ve bu genel kurulun CHP, TİP ve TSİP'in desteklenmesi konusunda hararetli tartışmalara tanık olmasının beklendiği vurgulanmaktadır (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Mayıs 1975, Belge No: 03483).

TİP'e ilişkin bir başka mesajda TİP yöneticilerinin CHP ve DİSK'e yönelik suçlamalarına yer verilmektedir. TİP İzmir İl Kongresiyle ilgili İzmir Konsolosluğu yazısında TİP yöneticisi Gündüz Mutluay'ın CHP'yi burjuvazinin ve ABD'nin destekçisi olmakla; solcu DİSK liderliğini ise CHP'nin ajanı olmakla ve TİP'in şahsında sosyalizme savaş açmakla suçladığı bildirilmektedir (İzmir Konsolosluğundan ABD Dışişleri bakanlığına, 15 Aralık 1976, Belge No: 00402).

DİSK 5. Genel Kurulu

"CHP Yöneticileri Merkez Sol Konfederasyona Kur Yapıyor" başlığıyla geçilen mesajda CHP Genel Sekreter Yardımcısı Baykal'ın DİSK 5. Genel Kurul'unda (21-24 Mayıs 1975) yaptığı konuşma ele alınıyor. 5. Genel Kurulun DİSK'in politik yönelimi açısından önemine dikkat çekiliyor. 1973 seçimlerinde CHP'yi destekleyen DİSK'in şimdi yeni kurulan sosyalist partiler TİP ve TSİP'in basıncı altında olduğu belirtiliyor. Konsolosluğun DİSK'i "merkez sol" bir konfederasyon olarak nitelemesini önemli bir saptama olarak kaydetmek gerekir (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Mayıs 1975, Belge No: 01591). DİSK'in CHP'yi desteklemesini zora sokan bir diğer alternatif Genel Kurulda Tek Gıda-İş Başkanı İbrahim Denizcier tarafından dile getirildi. Denizcier, DİSK Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Türk-İş ve DİSK'in bütün işçileri temsil eden yeni bir parti için işbirliği yapmasını istedi.[7]

DİSK 5. Genel Kurulu sonrasında Konsolosluk tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına yollanan *"CHP Solcu Konfederasyonun Desteğini Kazandı"* başlıklı mesajda DİSK 5. Genel Kurulunun CHP'yi destekleme kararı aldığı, Kemal Türkler'in önerisinin az bir çoğunlukla kabul edildiği bildirilmektedir. Genel kurulda sosyalist delegelerin sosyalist partilerin desteklemesini istedikleri ancak CHP'nin aktif lobi çalışmaları ve DİSK liderliğinin bu desteğin DİSK'in yararına olacağı yönündeki ince hesaplar sonucunda CHP'ye destek yönünde bir kararın alındığı ve DİSK'in pratik siyaseti ideolojinin önüne koymayı tercih ettiği

[7] İbrahim Denizcier, 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin 12 kurucusundan biriydi.

belirtilmektedir. Eski DİSK Genel Sekreteri Sülker'in Konsolosluk görevlilerine, "DİSK'in parlamento temsili olmayan partileri desteklemesi için bir sebep olmadığını, CHP sosyalist olmasa da sosyalizme bir köprü olabilir" değerlendirmesini yaptığı aktarılmaktadır. Konsolosluk, genel kurulu merkez-sol konfederasyonun daha ılımlı unsurlarının geçici bir zaferi olarak yorumlanmaktadır (İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 29 Mayıs 1975, Belge No: 01610).

Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi ve ABD Silah Ambargosu Hakkında

Kıbrıs sorunu ve bağlantılı gelişmeler konusunda sendikaların tutumu yazışmaların önemli başlıklarından birini oluşturmaktadır. "Gizli" ibareli bir yazıda Türk-İş Başkanı Tunç'un ABD Çalışma Ataşesine Ecevit'in Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşma üstüne yaptığı değerlendirmeleri aktarılmaktadır. Yazıya göre Tunç, ABD Ataşesine Başbakan'ın 20 Temmuz 1974 tarihli Meclis gizli oturumunda, Kıbrıs konusunda ABD baskısına ilişkin açıklamalarının biraz düşünülmeden yapılmış olduğunu anlatmıştır. Tunç, Ecevit'in bu konuşmasının basına sızdırıldığına inandığını belirtmektedir. Tunç, bunun sonucunda Türk basınında sert anti-ABD makalelerin yer aldığını, ancak Ecevit'in 22 Temmuz 1974 tarihli basın toplantısındaki ABD yanlısı açıklamalarının durumu düzeltmeye yardımcı olduğunu ve takiben anti-ABD makalelerin sayısında ciddi bir azalma olduğunu belirtmektedir. Tunç, Ecevit'in ABD'nin Kıbrıs'taki rolüne ilişkin basında yer alan yanlış izlenimleri düzeltmek için daha fazla ABD yanlısı açıklamalar yapmaya devam edeceğini vurgulamaktadır.

Yazıda Türk-İş'in seferberlik nedeniyle greve gitmeyeceği ve gerekirse işçilerin gecesini gündüzüne katarak çalışması yönünde karar aldığı belirtiliyor. Ayrıca Türk-İş üyelerinin iki günlük ücretlerini Türk Silahlı Kuvvetlerine bağışlama kararı aldığı ve hâlihazırda 4 milyon TL'nin banka hesabına yatırıldığı bilgisine yer verilmektedir (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Temmuz 1974, Belge No: 05842).

4 Eylül 1974 tarihli bir başka büyükelçilik mesajında Türk-İş'in Kıbrıs konusundaki tutumu yeniden ele alınmaktadır. Me-

sajda Türk-İş'in ABD'nin Kıbrıs politikasından son derece mutlu olduğu belirtilerek, Türk-İş'in Kıbrıs olaylarının başlamasından bu yana yaptığı çeşitli toplantılarda ABD'nin Kıbrıs politikasına ve Büyükelçinin bu konudaki rolüne büyük bir takdir biçtiği bildirilmektedir. Türk-İş'in Türkiye'nin Kıbrıs politikasını anlatmak üzere bir kampanya başlattığı 41 uluslararası ve ulusal sendika merkezine yazılar yolladığı bildirilmektedir. Türk-İş iki sendikal heyeti de Avrupa ülkelerine göndermiştir. Ayrıca Türk-İş'in "ulusal ihtiyaçlar fonu" için 100 milyon TL toplamayı hedeflediği belirtiliyor (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 4 Eylül 1974, Belge No: 07030).

Ancak Türk-İş'in Kıbrıs sorununda ABD'ye yönelik tutumu silah ambargosunu takiben değişmiştir. Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a askeri müdahalesinin ardından ABD Temsilciler Meclis'inde Türkiye'ye yönelik silah ambargosu kararı alınması üzerine Türkiye kamuoyunun tepkileri diplomatik yazışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında Türk-İş Başkanı Tunç ile DİSK Başkanı Türkler'in tepkisine de yer verilmektedir. Tunç'a göre Türkiye dış politikasını gözden geçirmelidir. Tunç, Kıbrıs sorunu ile silah ambargosunu bir baskı aracı olarak birbirine bağlayan ABD'yi eleştirerek Türk ulusunun böyle bir baskıyı asla kabul etmeyeceğini söylemektedir. Tunç işçilerin Türkiye'nin askeri ve ekonomik olarak güçlü olması için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu vurgulamaktadır. Türkler ise Türkiye'nin savunmasını güvenceye almak için NATO ve CENTO'dan[8] ayrılmasını savunmaktadır. Türkler, Temsilciler Meclisi kararından sonra Türkiye'nin ABD ile ikili antlaşmaların askıya almasını ve komşularıyla bir dizi saldırmazlık paktları imzalamasını savunmaktadır (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 25 Temmuz 1975, Belge No: 05770).

Silah ambargosunun diğer sendikacılarda da genel bir ABD aleyhtarı hava estirdiği görülmektedir. Adana Konsolosluğu'nun Büyükelçiliğe yazısında Petrol-İş Adana Genel Kurulu ele alınmaktadır. Mesajın başlığı "Adana Petrol İşçileri Kongresinde Türkiye'nin ABD'den Bağımsızlığı İstendi" şeklindedir. Petrol-İş Başkanı İsmail Topkar'ın ABD ile ilişkilerini azaltmasını istedi.

---

[8] Central Treaty Organization, Merkezi Antlaşma Örgütü. Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin üyesi olduğu örgüt1955-1979 yılları arasında faaliyet yürüttü.

Topkar hem Türk-İş hem de DİSK üyesi sendikaların bu yönde hükümete baskı yapmalarını istedi. ABD'ye bağımlılığın azaltılmasını isteyen Topkar, faşizme ve komünizme karşı olduğunu söyledi. ABD için Rusya'ya karşı kullanılmaya karşı uyarı yapan Topkar tanıdık bir slogan olan "Ne Amerika Ne Rusya"yı tekrarladı (Adana Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine, 24 Kasım 1975, Belge No: 00258). Topkar'ın bu çağrısının Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 yılındaki askeri müdahalesinin ardından ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ve kötüleşen Türk-ABD ilişkilerinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Ecevit'e Suikast ve FBI Ajanının Türkiye'ye Daveti

Bülent Ecevit'in Temmuz 1976'da yaptığı ABD ziyareti sırasında New York'ta bir otel lobisinde uğradığı suikast sonrasında yaşamını kurtaran üç FBI ajanının Türkiye'ye daveti ilginç bir biçimde sendikal boyutda içermektedir. Ecevit'i koruyan ve suikasttan koruyan üç ajan CHP'nin yanı sıra Genel-İş Sendikası tarafından da tatil için Türkiye'ye davet edildi. Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk Ankara Büyükelçiliği'nden Ecevit'e suikastı önleyen özel ajan Bernard Johnson'un sendikanın konuğu olarak 15 günlük bir tatil için Türkiye'ye davetini iletmesini istedi. Gizli ibareli yazıda Genel-İş'in solcu DİSK'in üyesi olduğu belirtilerek, DİSK'in AFL-CIO ile yakın ilişkileri bulunan Türk-İş'ten üye almaya çalıştığı ve nedenle Johnson daveti kabul ederse kendini Türk-İş ve DİSK arasındaki nispeten sert tartışmanın içinde bulabilir uyarısı yapılmaktadır (Ankara Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 30 Temmuz 1976, Belge No: 30111).

Genel-İş tarafından FBI ajanı için gönderilen bu davetin CHP'ye destek veren sol eğilimli bir sendika için anlaşılabilir olduğu vurgulanmaktadır. Ancak DİSK Başkanı Türkler'in suikastın arkasında CIA olduğuna ilişkin iddiaları dile getirdiğinin altı çizilmektedir (İstanbul Başkonsolosluğundan Dışişleri Bakanlığı'na, 31 Temmuz 1976, Belge No: 311004Z). Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Büyükelçiliği'ne yollanan yazıda bakanlığın kurallarına göre böyle bir ziyaretin mümkün olmadığı belirtilmekte ve konuda Genel-İş'e bilgi verilmesi istenmektedir (Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Büyükelçiliği'ne, 6 Ağustos 1976, Belge No: 195372).

Türk-İş ve DİSK'in uluslararası ve diğer ulusal sendikal merkezlerle ilişkileri ABD diplomatik misyonunun izlediği faaliyetler arasındadır. AFL-CIO'nun soğuk savaş döneminde ABD dış politikasının önemli bir aracı olarak işlev gördüğü bilinmektedir. ABD hükümeti gerek doğrudan yardım programlarıyla USAID ve gerekse AFL-CIO'ya bağlı AAFLI aracılığıyla Türk-İş üzerinde etkili olmuştur. 1970'li yıllarda USAID destekli programlar azalırken AAFLI'nın etkisi artmaya başlamıştır.

AID ve AAFLI Faaliyetleri Hakkında

Ankara Büyükelçiliğinin ABD Dışişleri Bakanlığına yolladığı 14 Şubat 1975 tarihli yazıda, elçiliğin AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü) faaliyetlerinin geçmişte olduğu gibi sade (gösterişten uzak) bir şekilde yürütülmesi ve Türk Bakanlar Kurulunun 19 Aralık 1972 tarih ve 7/5253 sayılı kararıyla[9] onaylanan

---

[9] 19 Aralık 1972 tarih ve 14396 sayılı Resmi Gazete yayımlanan söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı şöyledir:
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanlığı (Türki-İş) ile Amerikan İşçi Sendikaları Konfederasyonuna bağlı Asya, Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI-CIO - Asian -American Free Labour Institute) arasında yapılmış olan ilişik "Teknik Yardım Sözleşmesi"nin 9 ve 10 uncu maddelerine göre, toplumun ve işçi hareketlerinin yararlanmasını temin amacıyla Türk-İş Genel Merkezinde bir Sendikal Araştırma Merkezi Kurulması, ekonomik doneleri muhtevi bir kütüphane tesisi ve Türk-İş Genel Merkezinde bir Dış Münasebetler Dairesi teşkili için yapılacak yardımların kabulü; Çalışma Bakanlığının 29.8.1972 tarih ve 811-13-1/860 sayılı yazısı ile Dışişleri Bakanlığının uygun mütalaası üzerine, 15.8.1963 tarih ve 274 sayılı Sendikalar Kanununun 22 nci maddesinin 3 üncü bendine göre, Bakanlar Kurulunca 20.10.1972 tarihinde kararlaştırılmıştır.
Türk-İş ile AAFLI arasına yapılan Teknik İşbirliği Anlaşması şu konuları kapsamaktadır:
1) İşçi eğitimi,
2) Yüksek seviyede sendikacılık eğitimli,
3) Meslekî eğitim,
4) İşbaşında eğitim,
5) Toplum kalkınması programları (rehabilitasyon, işçi sağlığı, beslenme, aile planlaması v.s.),
6) Kooperatifler kurulması,
7) İşçi sosyal güvenlik ve işçi refahı sistemleri üzerinde çalışmalar,
8) Tarım işçilerinin eğitimi ve teşkilâtlandırılması,
9) Toplumun ve işçi hareketinin yararlanmasını temin amacıyla Türk-İş Genel Mer-

AAFLI'nin Türk-İş ile işbirliğini ABD'nin ulusal çıkarlarına olduğu konularında hem fikir olduğu belirtilmektedir. Elçiliğin AAFLI'nın Yakındoğu bürosunun Ankara'da kurulmasını asla onaylamadığını ve AAFLI Ankara ofisinin onaylanmış AAFLI faaliyetlerinin yerine getirilmesi dışında kullanılmasını uygun görmediklerini ve bunu AAFLI yetkilileri anlattıklarını vurgulamaktadır (Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 14 Şubat 1975, Belge No: 01327). Bu yazışma AAFLI'nın Türkiye'de yürüttüğü faaliyetler konusunda Elçilik ile AAFLI ve USAID arasında görüş farklılıkları olduğunu göstermektedir. Elçiliğin Türkiye yönelik yardımların azaltılmasını ve bu yardımların daha fazla ihtiyacı olan ülkelere yönlendirilmesini önerdiği ve Dışişleri Bakanlığının da bu görüşe katıldığı anlaşılmaktadır. Gizli ibareli bu yazıda 1975 yardım programından sonra (haşhaş yasağı ve nüfus konusu hariç) yeni bir yardım programının söz konusu olmayacağı ve Türkiye'deki USAID yapısının hızla sona erdirilmesi ve personelin mümkün olduğunca aza indirilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Yazıda fon sağlamaya yönelik anlaşmaların aracı kuruluşlar ve Türk kuruluşları arasında doğrudan yapılması istenmektedir. Yazıda AAFLI'nın AID desteğiyle yaptığı faaliyetler buna örnek olarak gösterilmektedir (ABD Dışişleri Bakanlığından Ankara Büyükelçiliğine, 11 Aralık 1973, Belge No: 241820). Böylece 1950'li yıllardan bu yana devam eden AID (ve öncülü kuruluşlar) aracılığıyla yapılan doğrudan ABD yardımlarının azaltılması ve dolaylı kurumlar aracılığıyla yapılması öngörülmektedir. Bu kararda Türkiye'nin kat ettiği ekonomik gelişme kadar doğrudan ABD devlet yardımlarının tepki görmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Türk-İş ile AAFLI arasında imzalanan Teknik İşbirliği Anlaşmasının Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara Büyükelçiliğine gönderilen yazı, AAFLI faaliyetlerinin ABD hükümeti tarafından finanse edildiğini göstermektedir. Yazıda AID'nin AAFLI'nın Türkiye'deki faaliyetlerinin (görev emri 5) AID kalkınma fonundan karşılanacağı bildiriliyor. Bu faaliyetler şöyle sıralanıyor: Türk-

---

kezinde bir sendikal araştırma merkezi kurulması ve ekonomik doneleri muhtevi bir kütüphane teşkili,

10) Türk-İş Genel Merkezinde bir "Dış Münasebetler Dairesi" teşkili,

İş'in uluslararası ilişkiler bürosunun yeniden yapılandırılması. Bu amaçla Türk-İş uluslararası ilişkiler bürosunda uzman çalıştırılması, sendikal araştırma merkezinin genişletilmesi ve geliştirilmesi, araştırma merkezinin iş değerlemesi ve sözleşme analizi gibi alanlarda seminerler düzenlemesi, mesleki eğitim. Programın toplam maliyetinin 123 bin dolar olduğu belirtilmektedir.

Türk-İş'in Uluslararası Üyelikleri Hakkında

"Gizli" ibareli yazıda Türk-İş'in ICFTU Asya Bölgesel Örgütü'nden (ARO) ayrılarak Avrupa Sendikalar Konfederasyonuna (ETUC) katılma girişimleri ele alınıyor. Yazıda DİSK'in ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve ETUC'a (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) yaptığı üyelik başvurularının geçici olarak reddedildiğinin altı çizilmektedir. Tunç'un Brüksel ziyareti ile elde edilebilecek her türlü bilginin Ankara Büyükelçiliği ile paylaşılması istenmektedir (Ankara Büyükelçiliği'nden Brüksel'deki ABD Misyonuna, 15 Nisan 1975, Belge No 02974).

Kemal Sülker'in Paris Ziyareti Hakkında

ABD Paris Büyükelçiliği DİSK Genel Sekreteri Kemal Sülker'in CGT'nin[10] davetiyle yaptığı Paris ziyareti konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı ve Ankara Büyükelçiliğini bilgilendiriyor. Sülker'in ziyareti ile DİSK ve CGT arasında ikili toplantılar ve daha yoğun ilişkiler kurulması kararlaştırıldığı bildiriliyor (Paris Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 15 Ocak 1974, Belge No: 01260). Ankara Büyükelçiliği bir başka yazısında Kemal Sülker' için "komünist olduğuna inanılmaktadır" yorumunu yapmaktadır (Ankara Büyükelçiliği'nden Brüksel'deki ABD Misyonuna, 15 Nisan 1975, Belge No 02974).

Sonuç Yerine

Diplomatik yazışmalar, özellikle ABD diplomatik yazışmaları Türkiye'de sendikacılığın gelişimini anlamakta önemli kaynaklar

[10] Fransız Genel Emek Konfederasyonu.

arasında yer almaktadır. Türkiye sendikacılığının gelişiminde ABD etkisi ve rolü önemlidir. Ancak bu etkinin doğru bir şekilde analizi büyük önem taşımaktadır. Tıpkı işçi haklarının yasalaşması konusunda önemli bir tartışma olan "aşağıdan mı-yukarıdan mı veya verildi mi, alındı mı" tartışması gibi, Türkiye sendikacılığının gelişiminde "iç dinamik mi dış dinamik mi" tartışması örtük veya açık önemli bir yer tutmaktadır. ABD diplomatik misyon yazışmaları bu nedenle önem taşımaktadır.

1973-1976 dönemini kapsayan Türkiye'deki ABD diplomatik misyonları ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki çalışma hayatı ve sendikalarla ilgili yazışmalar, 1960'lı yıllarda olduğu gibi 1970'li yıllarda da ABD'nin Türkiye sendikal hareketi ve çalışma yaşamını dikkatle izlediği ve mümkün olan her ayrıntıyı not ettiğini göstermektedir. Yazışmalar uzun yıllara dayalı ABD ilgisi ve etkisine ilişkin daha fazla ayrıntı öğrenmemize yardım etmektedir. ABD diplomatik misyonu doğal olarak doğrudan ABD çıkarlarına yönelik alanları (üsler ve ABD kökenli şirketler) yakından izlemiştir. Ancak bu çlışma hayatına ilişkin yazışmaların küçük bir alanını oluşturmaktdır. Tıpkı 1950 ve 1960'lı yıllarda olduğu gibi ABD dış politikasının bir aracı olarak ABD sendikacılığını kullanmaktadır. Bu nedenle Türkiye sendikal hareketinin ve özellikle Türk-İş'in izlediği sendikal politikaları dikkatle izlemekte, sadece izlemekle kalmamakta çeşitli araçlarla etkilemektedir.

Yazışmalar ABD diplomatik misyonun sendikal hareketin iç sorunları, Türk-İş ile DİSK ilişkileri konusunda oldukça detaylı bilgiye sahip olduğu ve kritik sorun alanlarının; potansiyellerin ve tehditlerin farkında olduğunu göstermektedir. Yazışmalar 1970'li yıllarda ABD'nin Türkiye sendikalarına yönelik ilgisinin ve etkileme çabasının 1960'lara göre azaldığını göstermektedir. Bu nedenle doğrudan ABD hükümeti kaynaklı-destekli programlar yerine dolaylı programlara geçiş söz konusudur. Bu tutum değişikliği kuşkusuz 1960'lı yıllardaki yoğun ilişkilerin sonuç alıcı olduğu ve Türkiye'de ABD sendikacılığının Türk-İş özelinde ciddi etkiye de bağlanabilir.

1973-1976 dönemini kapsayan yazışmalar Soğuk Savaşın bir kanadının lideri olan ABD'nin Türkiye sendikacılığını nasıl gördüğünü ve değerlendirdiğini göstermektedir. Yazışmalar dönemin kritik sorun alanlarının (sendikal rekabet, Türk-İş ve DİSK

üzerinde AP, CHP ve sosyalist sol arasında yaşanan gerilimler, yükselen işçi eylemleri, sendikal hareketin iç gerilimleri) farkındadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ABD Dışişleri Bakanlığından Ankara Büyükelçiliğine, 5 Şubat 1974, NARA-AAD Belge No: 023946

ABD Dışişleri Bakanlığından Ankara Büyükelçiliğine, 11 Aralık 1973, NARA-AAD Belge No: 241820

ABD İzmir Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine, 16 Temmuz 1975, NARA-AAD Belge No: 00126

Adana Konsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 4 Kasım 1975, NARA-AAD Belge No: 00250

Adana Konsolosluğundan Ankara Büyükelçiliğine, 24 Kasım 1975, NARA-AAD Belge No: 00258

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 14 Şubat 1975, NARA-AAD Belge No: 01327

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Mayıs 1975, NARA-AAD Belge No: 03483

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 20 Eylül 1976, NARA-AAD Belge No 07175

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Eylül 1976, Belge No 7313

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 23 Temmuz 1974, NARA-AAD Belge No: 05842

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 25 Temmuz 1975, NARA-AAD Belge No: 05770

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 4 Eylül 1974, NARA-AAD Belge No: 07030

Ankara Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Ağustos 1975, NARA-AAD Belge No: 06044

Ankara Büyükelçiliği'nden Brüksel'deki ABD Misyonuna, 15 Nisan 1975, NARA-AAD Belge No 02974

Ankara Büyükelçiliği'nden Brüksel'deki ABD Misyonuna, 15 Nisan 1975, NARA-AAD Belge No 02974

Ankara Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 30 Temmuz 1976, NARA-AAD Belge No: 301111Z

Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Şubat 1974, NARA-AAD Belge No: 00782

Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Haziran 1975, NARA-AAD, Belge No:04541

Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Haziran 1975, NARA-AAD Belge No:04541

Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 13 Mart 1974, NARA-AAD Belge No: 01862

Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Aralık 1975, NARA-AAD Belge Numarası 0986

Britanya Ankara Büyükelçiliğinden Çalışma Bakanlığı'na 11 Haziran 1966 tarihli yazı, TNA LAB 13/2169.

Demirsoy'dan Meany'ye 16.9.1963 tarihli mektup, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Büyükelçiliği'ne, 6 Ağustos 1976, NARA-AAD Belge No: 195372

History and Structure of Turkish Unions, 1963, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, NARA-AAD Belge No: 02675

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, NARA-AAD Belge No: 02662

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 19 Ağustos 1975, NARA-AAD Belge No: 03081

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 20 Ağustos 1975, NARA-AAD Belge No: 02700

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Ankara Büyükelçiliğine, 23 Eylül 1975, NARA-AAD Belge No: 03107

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 2 Ağustos 1973, NARA-AAD Belge No: 02466

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Kasım 1975, NARA-AAD Belge No: 04270

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 24 Mayıs 1975, NARA-AAD Belge No: 01591

İstanbul Başkonsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığına, 29 Mayıs 1975, NARA-AAD Belge No: 01610

İstanbul Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 6 Mayıs 1976, NARA-AAD Belge No: 1683

İzmir Konsolosluğundan ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 9 Eylül 1975, NARA-AAD Belge No: 00223

İzmir Konsolosluğundan ABD Dışişleri bakanlığına, 15 Aralık 1976, NARA-AAD Belge No: 00402

Kirsch'ten Lovestone'a İzmir'den 29 Ağustos 1967 tarihli mektup, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 15.

Paris Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına, 15 Ocak 1974, NARA-AAD Belge No: 01260

Seyfi Demirsoy'dan Irving Brown'a 18.8.1961 tarihli mektup, GMMA RG18-004, Box 36, Folder 14.

Social Aspect of Economic Development-The Role of Free Trade Unions. Message from George Meany, August, 4, 1963. s. 5-6, GMMA RG18-001 Box 6 Folder 16.

Türk-İş Yönetim Kurulu 5. Dönem 3. Oturum tutanağı, TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu.

USAID, Country Assistance Program-FY 1964, PD-ACC-647. USAID Arşivi.

Diğer Kaynaklar

Arınır, T. ve Öztürk, S. (1976). İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15-16 Haziran, Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar, İstanbul: Sorun Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1962). "Sendikaların uyanma saati", Yön, Sayı 54, 26 Aralık 1962.

Baştürk, A. (1986). Yargı Önünde Savunma, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Boel, B. (2003). The European Productivity Agency and Transatlantic Relations: 1953-1961, Copenhagen Museum Tusculanum Press

Çelik, A. (2010). Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967), İstanbul: İletişim Yayınları

Koç, Y. (2010). Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Osmanlı'dan 2010'a, Ankara: Epos Yayınları.

McGonagle, J. F. (1964). "The Labor Entity", Participant Journal, Sayı 13, Mayıs 1964.

Millen, B. H. (1969) "Factions of the Turkish labor movement differ over political role". Monthly Labor Review. June 1969, Vol. 92, Issue 6.

Turner, S. (1965). Secrecy and Democracy-The CIA in Transition, Boston: Houghton Mifflin Company.

Türk-İş (1962). Mümessiller Meclisi Tutanağı, 15 Ocak 1962, çoğaltma.

USAID (1971). Directory of Participant Turkey-United States 1949-1971.

Yön (1966a). "Sendikacılarımıza Sunulur", Sayı 170, 1 Temmuz 1966.

Yön (1966b). "Amerikan Sendikacılığının Üçüncü Dünyada Giriştiği Korkunç Oyunlar", Sayı 176, 12 Ağustos 1966.

Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri: 1963-2005[1]

Aziz Çelik

"Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikasına bağlı İstanbul'da Ayvansaray, Hasköy, Sütlüce, Beşiktaş, Balat ve Yenipakun olmak üzere 6 değirmende 8 Nisan 1970 tarihinden itibaren uygulanmasına başlanmış bulunan grevin, memleket sağlığı ve güvenliği ile son derece yakından ilgili olması bakımından Milli Güvenliğimizi bozucu nitelikte görülmesi sebebiyle 30 gün geciktirilmesi; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin uygun mütalâası üzerine, 15/7/1963 tarih ve 275 sayılı Kanunun 21 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 9/4/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır."[2]

Giriş

Grev erteleme, gerek 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun (TİSGLK) yürürlükte olduğu 1963-1980 döneminde gerekse 2822 Sayılı TİSGLK'nın uygulandığı 1983 sonrasında çok sık kullanılan bir greve müdahale yöntemi, dahası grev hakkının özünü ortadan kaldıran bir siyasi müdahale aracı

---

1 Bu çalışmanın hazırlanması sırasında önerdiği ve sağladığı yargı kararları ve belgeler yanında çalışmayı okuyarak ilettiği görüş ve önerileriyle destek olan Avukat Murat Özveri'ye, çeşitli yargı kararlarına ulaşmama yardımcı olan Avukat Abdi Pesok, Üzeyir Ataman, Oğuz Topak ve Fatih Aydemir'e ve grev ertelemelerine ait bilgilerin derlenmesindeki yardımlarından dolayı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür borçluyum. Kuşkusuz çalışmanın olası eksik ve hatalarının sorumluluğu tümüyle bana aittir.

2 11 Nisan 1970 tarih ve 13469 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7/458 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

olmuştur. Grev erteleme istisnai, sınırlı ve olağanüstü bir yöntem değil olağan/sıradan bir yöntem olarak kullanılmış; her iki dönemde de "milli güvenlik" grev ertelemelerinin en önemli gerekçesini oluşturmuştur.

Ülkemizin çalışma ilişkileri tarihinde önemli yer tutan grev ertelemelerinin ve özellikle ertelemelerin gerekçelerinin yeterince tartışıldığı söylenemez. Grevin çalışma ilişkileri açısından olağan olmayan bir yol, milli güvenliğin ise netameli bir konu olarak algılanması milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin yeterince ele alınmamasının nedenleri olabilir. Bu çalışmada milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri disiplinlerarası bir bakışla ele alınmaya; sadece çalışma hukukunun konusu olarak değil, siyasi, iktisadi ve tarihsel yanlarıyla bir sosyal politika sorunu olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmada ağırlıklı olarak 2822 sayılı yasa dönemindeki (1983 sonrasında) milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararları incelenecek; 275 sayılı Yasa dönemindeki grev ertelemelerinin ise genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmada önce milli güvenlik ve milli güvenlik gerekçeli grev erteleme konusu ele alınacak ardından önemli ölçüde birincil kaynaklara dayalı olarak milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararları irdelenecektir. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin nicel bir değerlendirmesinin ardından, grev ertelemeleri dönemsel olarak ele alınacak; hükümet gerekçeleri, yargı kararları, işveren örgütlerinin etkisi ve sendikaların tutumu değerlendirilecektir. Grev erteleme gerekçelerinin dönemin siyasi-iktisadi özellikleriyle ilişkisi, milli güvenlik gerekçelerinin tutarlılığı/sahiciliği, siyasi iktidarların grev erteleme motifleri, milli güvenliğin çalışma ilişkilerindeki yeri, grev ertelemelerinde işveren örgütlerinin rolü çalışmanın yanıt arayacağı diğer sorunlar olacaktır.

Yöntem Sorunları

Grev erteleme kararlarının nicel değerlendirmesi ile ilgili kimi yöntem sorunlarına değinmek gerekiyor. Bunlardan ilki grev erteleme kararlarının sayısıdır. Grev erteleme kararlarının sayısında esas alınacak ölçüt tartışmalıdır. İlk ayırım erteleme kararının uygulanan greve mi yoksa grev kararına mı yönelik olduğudur.

Grev kararına ilişkin ertelemeler olası bir grevin milli güvenlik üzerindeki potansiyel etkileri açısından değerlendirilebilir; oysa uygulanmakta olan bir grevin ertelenmesi grev uygulamasının milli güvenlik üzerinde daha ölçülebilir, ortaya çıkmış sonucuna göre değerlendirilebilir.

Grev ertelemelerinin nicel değerlendirmesindeki bir diğer sorun ise erteleme sayısıdır. Bu noktada ertelemeye ilişkin Bakanlar Kurulu kararlarının sayısı mı, yoksa kapsanan her bir işletme/işyeri mi esas alınacaktır? Örneğin 27 Ocak 1991 tarih ve 20768 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararında tüm grev ve grev uygulama kararlarının ertelenmesi öngörülmüştür. Körfez krizi nedeniyle alınan bu erteleme kararı 160 işyerinde uygulanan grev ve 100 işyeri için alınan grev kararı olmak üzere toplam 260 işyeri ve işletmeyi kapsamıştır. Yine Kristal-İş Sendikasının örgütlü olduğu Şişecam grubuna ait cam fabrikaları için alınan grev erteleme kararlarında "*Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketine bağlı işyerlerinde*[3] *Kristal-İş Sendikası tarafından alınan grev kararının/uygulanmakta olan grevin*" ifadesi yer almıştır. Oysa bu grevler çok sayıda işletme ve işyerini kapsıyordu. Birden çok belediyeye ilişkin erteleme kararları da benzer niteliktedir. Bakanlar Kurulu kararlarının sayısı temelinde bir nicel analiz grev ertelenen işyeri/işletme sayısı açısından yanıltıcı sonuçlar doğurabilir.

Bir diğer sorun ise ertelemenin etkilediği işçi sayısına ilişkindir. Bu konuda yeterince sağlıklı kayıtlar yoktur. Örneğin bazı erteleme kararlarının kapsamındaki işçi sayısı ile ilgili olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan da bilgi edinilememiştir.[4] Öte yandan grev erteleme kapsamındaki işçi sayısının

---

[3] Bu ifade hukuken de tartışmalıdır. Zira Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. (Şişecam) söz konusu uyuşmazlıkların tarafı değildir. Uyuşmazlıklara taraf olan şirketler (Anadolu Cam Sanayi A.Ş., Paşabahçe Cam Sanayi A.Ş, Trakya Cam Sanayi A.Ş.) ayrı tüzel kişilikler olup bireysel iş hukuku açısından da toplu iş hukuku açısından da Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. ile ilgileri yoktur. Şişecam bir holding şirketi olarak uyuşmazlığa konu şirketlerin en büyük hissedarıdır. Ancak bu hissedarlık onu toplu iş ilişkisinde taraf yapmaz. Bakanlar Kurulu kararındaki ifade grev ertelemesi gibi son derece ciddi bir konudaki çarpıcı bir özensizlik örneğidir. Bu özensiz ifade 8 Haziran 2001 tarih ve 24426 sayılı, 8 Aralık 2003 tarih ve 25310 sayılı mükerrer ve 14 Şubat 2004 tarih ve 25373 sayılı Resmi Gazetelerde yayımlanan grev erteleme kararnamelerinde yer almıştır.

[4] Bilgi Edinme Yasası çerçevesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurarak

hesabında bakanlık tarafından ilgili sendikaya verilen yetki belgelerinde yer alan işçi sayıları esas alınmakta olup bu işçi sayılarının sağlıklı olup olmadığı tartışmalıdır. Yine greve katılan işçi sayısı ile grev ve lokavt kapsamında olmayan işçi sayısı da grev erteleme kararlarının etkilediği işçi sayısının ölçülmesinde zorluklar yaratmaktadır. Bu çalışmada ertelenen grev sayısı işyeri/işletme/tüzel kişilik bazında ele alınmaya çalışılacak; işçi sayısı açısından ise bakanlık verileri, bakanlık verilerinin olmadığı veya eksik olduğu noktalarda ise sendika verilerinden ve basında yer alan bilgilerden yararlanılacaktır.

Milli Güvenlik Kavramı

Anglo-Sakson ve özellikle de Amerikan hukuk sistemine ait bir kavram olan "milli güvenlik" 1961 Anayasası ile birlikte ülkemizin hukuk düzenine girmiştir.[5] 1961 Anayasası çeşitli maddelerinde "milli güvenlik" kavramına yer vermenin ötesinde 111. Maddesi ile bir Milli Güvenlik Kurulu kurulmasını öngörmüştür.[6] 1961 Anayasasındaki bu düzenleme ve kavramlar daha sonra çıkarılan çeşitli yasalarda da yer almıştır. Ancak 1961 Anayasasında "milli güvenlik" kavramına yer verilmekle birlikte bu kavramın tanım ve sınırlarına ilişkin bir ifade Anayasa'da yoktur. 275 Sayılı TİSGLK'nın 21. maddesi ile "milli güvenlik" ve "memleket sağlığı" nedeniyle grev ertelenmesine olanak tanınmıştır. Ancak tıpkı Anayasa gibi 275 sayılı Yasada da milli güvenliğin tanımı ve sınırlarına ilişkin bir hüküm yoktur. 275 sayılı yasanın yürürlükte olduğu dönemde sadece Milli Güvenlik Kurulu Genel

---

ertelenen grevlere ilişkin bilgi talebinde bulunduk. Ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından 27 Eylül 2006 tarih ve 28013 sayılı yazı ekinde gönderilen çizelgede bazı grev ertelemelerinin kapsadığı işçi sayısına ilişkin bilgilerin yer almadığı görüldü.

5 Lütfi Duran (1970). "Sosyal Hareketler ve Millî Güvenlik." *İktisat ve Maliye* 17, no. 4, Temmuz 1970, 165-172.

6 11 Aralık 1962 tarih ve 129 sayılı "Milli Güvenlik Kurulu Kanunu" Kanunun birinci maddesine göre Çalışma Bakanı da kurulun üyesidir. Çalışma Bakanına Milli Güvenlik Kurulunda yer verilmesinin 1960'lı yılların başından itibaren yükselişe geçen işçi hareketlerinin grev, direniş ve benzer türdeki eylemlerinin "Milli Güvenlik" kapsamında değerlendirilmeye başlanmasının sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Hikmet Özdemir (1991), *Sivil Cumhuriyet*, Boyut Yayınları, İstanbul s.58. Aktaran Seydi Çelik (2008).

Sekreterliği Yönetmeliğinin 3. Maddesinin (a) bendinde "milli güvenlik" kavramının tanımına rastlanmaktadır. Bu tanım şöyledir:

> *"Dışardan ve içerden yapılabilecek her çeşit taarruzlara, bozguncu teşebbüslere, tabii afetlere ve büyük yangınlara azimle karşı koyabilmek, devlet otoritesini muhafaza ve devam ettirmek ve bir savaştan galip çıkabilmek için bütün milli kudret, gayret ve faaliyetlerin tam olarak kullanılmasıdır".*

Anayasa ve yasal düzeyde "milli güvenlik" kavramına ve bunun sınırlarına ilişkin bir tanım ve açıklığın olmaması yüzünden milli güvenliğin tanımı ve sınırları daha çok yargı organlarının kararlarıyla saptanmaya çalışılmıştır.

Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu 1969 tarihli bir kararında[7] milli güvenliği "*yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı Devlet tüzel kişiliğinin savunma ve güvenlik altına alınması*" olarak tanımlamıştır. Daha sonraki yargı kararlarında da benzer bir tanım benimsenmiştir. Nitekim Danıştay 2006/2551 sayılı kararında "*yasal bir grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir*" diyerek "milli güvenlik" kavramını tanımlamaktadır.[8] Danıştay, kararın devamında idarenin öne sürdüğü ekonomik sebeplerin erteleme kararının alınmasını yasal kılacak nitelikte olmadığı vurgulanarak ekonomik gerekçelere dayalı olarak milli güvenliğin tehlikeye atıldığı iddialarına kapıyı kapatmaktadır.

"Milli güvenlik" ve "kamu düzeni" kavramlarının muğlaklığı ve idare tarafından kötüye kullanılma ihtimali Anayasal yargı tarafından da tescil edilmiş bir sorundur. Anayasa Mahkemesi'nin 1974/13 sayılı kararında[9] daha sonra istikrar kazanan[10] şu değer-

---

7 Danıştay Dava Daireleri Kurulu, 19.9.1969, Esas: 1967/711 ve Karar: 1969/652

8 Danıştay 10. Daire, 19.4.2006, Esas No: 2003/6134, Karar No: 2006/2551

9 Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar tarihi: 25.4.1974, Esas: 1973/41, Karar 1974/13

10 Anayasa Mahkemesi daha sonra milli güvenlikle ilişkili konularda verdiği çeşitli kararlarda (Esas sayısı: 1976/27, Karar sayısı: 1976/51, Karar günü: 18 ve 22/11/1976; Esas Sayısı: 1984/6, Karar Sayısı: 1985/1, Karar Günü: 11/1/1985; Esas Sayısı: 1985/8, Karar Sayısı: 1986/27, Karar Günü: 26.11.1986) 1974/13 sayılı bu kararına yollama yapmıştır.

lendirme yapılmıştır:

> *"Oysa 'millî güvenlik' ve 'kamu düzeni' uygulayıcıların kişisel görüş ve anlayışlarına göre genişleyebilecek, öznel yorumlara elverişli, bu nedenle de keyfiliğe dek varabilir çeşitli ve aşamalı uygulamalara yol açacak genel kavramlardır."*

Milli güvenlik kavramının tanımı, sınırları ve temel haklarla ilişkisi doktrinde de tartışma konusu olmuştur. Nuri Çelik, hangi grev ve lokavt halinde milli güvenlik ve genel sağlığın bozulması tehlikesinin bulunduğunun takdirinin oldukça zor olduğunu vurgulayarak bu kavramların (milli güvenlik ve genel sağlık) dar yorumlanmasının gereğine dikkat çekmektedir.[11] Metin Kutal da özellikle milli güvenlik kavramının soyut ve belirsiz olduğunu ve dar yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır:[12]

> *"Özellikle milli güvenlik kavramı soyut ve belirsizdir. Şayet bu nedenleri geniş şekilde yorumlayacak olursak hemen hemen bütün grevlerin sonuçları bakımından ülke sağlığını veya milli güvenliği tehlikeye sokabileceğini görmekteyiz. Kuşkusuz 275 sayılı yasanın amacı bu değildir. Örneğin ulusal ekonominin grevlerden önemli ölçülerde de olsa zarar gördüğü iddiası ile grev erteleme kararı verilemez. Halbuki milli güvenliği geniş bir yorumlama ile ulusal ekonomik güvenlikle özdeşleştirmek mümkündür. Bu bakımdan memleket sağlığı ve milli güvenlik kavramlarını dar yoruma tabi tutmak gerektiği kanısındayız".*

Lütfi Duran MGK Genel Sekreterliği yönetmeliğindeki tarifi, yargı organları kararlarını ve doktrindeki görüşleri de dikkate alarak milli güvenliği "*Yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı devlet tüzel kişiliğinin savunma ve güvenlik altına alınması*" olarak tanımlamakta ve toplulukların giriştiği her hareketin kamu düzenini ilgilendirdiğini ancak bu hareketlerin milli güvenliğe dokunması için bazı koşulların gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamakta ve "*bir eylemin milli güvenliği tehdit ettiğini*

---

[11] Nuri Çelik (2004). *İş Hukuku Dersleri*, Yenilenmiş 17. Bası, Beta, İstanbul, s. 605.

[12] Metin Kutal (1977). "Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler", İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt 13, Sayı 12, Mart 1977, s. 506

kabul etmek, kamu düzenini bozduğunu saptamaktan daha zordur" değerlendirmesini yapmaktadır.[13] Münci Kapani de "milli güvenlik", "kamu düzeni" gibi kavramların muğlaklığına dikkat çekerek şu görüşleri dile getirmektedir:[14]

> *"Diğer bir kısım anayasalar, belirli hürriyetlerin 'kanunun çizdiği sınırlar içinde' kullanılacağını söylemekle yetinmeyerek, bu konuda kanun koyucuya bazı kıstaslar göstermek istemişlerdir. Bunlar, kişilere anayasa ile tanınan bir hürriyetin -yerine ve mahiyetine göre- ancak 'kamu düzeni', 'milli güvenlik' ve 'genel ahlak', 'kamu yararı', 'genel sağlık' vs... gibi sebeplerle sınırlanabileceğini belirtmektedirler. İtiraf etmek gerekir ki, hayli müphem ve sağa sola çekilip genişletmeğe elverişli olan bu kavramlar, yasama organının hürriyetleri ölçülü olarak düzenlemesini sağlayacak yeterli kıstaslar sayılmazlar. (...) Geniş bir takdir yetkisine yer veren bu alanda bu yetkiyi kullanacak olan gene yasama organıdır. (...) Bahis konusu olan kıstaslar ustalıkla ve kötü niyetle kullanıldıkları zaman pek âlâ hürriyetleri boğmaya yarayabilmişlerdir".*

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilen çok sayıda örnekte de görüleceği gibi, ülkemizde gerek 275 sayılı Yasa gerekse 2822 sayılı Yasa döneminde "milli güvenlik" kavramı ustalıkla ve kötü niyetle kullanılarak grev hakkı sistemli olarak ihlal edilmiş ve boğulmuştur.

1983 yılında yürürlüğe giren 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 2. Maddesinin (a) fıkrasında "milli güvenlik" kavramının "*Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını*" ifade ettiği belirtilmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği milli güvenliği tanımlarken onun kamu düzeni kavramından farkına dikkat çekmektedir:[15]

---

[13] Duran, 165-167

[14] Münci Kapani (1970). *Kamu Hürriyetleri*, Üçüncü Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 209

[15] http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_2 (29 Ağustos 2007)

"Milli Güvenlik, bazen "kamu düzeni ve emniyeti " olarak anlaşılmaktadır. Ancak, bu şekilde anlaşıldığında, milli güvenlik; adeta genel asayiş hizmetine indirgenmiş olmaktadır. Oysa milli güvenlik, asayiş hizmetinin de üzerinde, güvenliğin en üst yapısı ve toplam güvenliğin bir şemsiyesi konumundadır.

İçeriği iç ve dış güvenlik ile savunma konularından oluşan milli güvenlik kavramı, teknik olarak kamu düzeninden farklıdır. Bu bağlamda, iç güvenliği ilgilendiren her olgunun kamu düzenini bozduğu söylenebilirse de, kamu düzenini bozan her olgu milli güvenliği bozmayabilir. Bu çerçevede milli güvenlik; Yalnız halkın değil, devletin ve anayasal düzenin devamını da sağlayan hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri bulunan; Zaman ve yer açısından uzun süreli, devamlı, içten ve dıştan tehlike ve eylemleri içeren; Belirli bir bölgeyi ilgilendiren faaliyetlerden ziyade devletin tüm varlığını ve ülkesini ilgilendiren, hatta yalnız belli bir bölgede olsa bile tüm halkı etkileyen ve yerleşik düzeni bozan veya ortadan kaldıran nitelikteki hareketleri kapsayan bir olgudur."

Dolayısıyla Duran'ın yukarıda aktardığımız görüşünde dile getirildiği gibi kamu düzeni ile ilgili her eylem ve hareketi milli güvenlikle ilişkilendirmek doğru olmayacaktır.

Öte yandan Türkiye'nin güvenlik siyasetini belirlemek amacıyla hazırlandığı belirtilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)[16] incelendiğinde de "milli güvenlik" kavramının "*İç güvenlik: Üniter yapı ve laiklik*" ile "*Tek devlet, tek ulus, tek bayrak, tek dil*" temaları etrafında ele alındığı görülmektedir. MGSB'

[16] "Türkiye Cumhuriyeti'nin milli güvenlik siyaseti, Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde yer almaktadır. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi, yürütme organı olan Bakanlar Kurulu'nun Anayasanın 117'nci ve 118'nci maddelerinde yazılı devletin milli güvenliğinin sağlanmasına yönelik görevleri çerçevesinde planlamaya yönelik bir idari tasarrufu olup, ana esasları ihtiva eden özlü bir metindir. Söz konusu belge, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası ve Türk Milleti'nin refahına ilişkin izlenecek milli güvenlik siyasetinin esaslarını içeren bir yol haritası konumundadır. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin milli menfaati ve milli hedeflerini, milli hedeflere ulaşılması için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsamaktadır." http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_26 (29 Ağustos 2007). Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinin uygulanmasından Bakanlar Kurulu sorumludur. Belgenin tam metni 14 Kasım 2005 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlandı. Burada yer verdiğimiz alıntılar Cumhuriyet gazetesinin ilgili haberinde yer alan MGSB metnine dayalıdır.

ye göre "Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden temel unsurlar, irtica, bölücülük ve aşırı sol akımlardır."[17] Belgede yer alan "*aşırı sol unsurların şiddete dayalı faaliyetleri, toplumda sınıf ayrımcılığı yaratmaya dönük çabaları önlenmelidir*" ifadesi ile sınıf ayrımcılığı yaratma çabalarının bir "milli güvenlik" sorunu olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Milli Güvenlik ve Greve Müdahale

Greve milli güvenlik nedeniyle müdahale ABD'de Taft-Hartley Yasasıyla (1947) gündeme geldi. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin Türk mevzuatına da Taft-Hartley'den aktarıldığına ilişkin yaygın bir görüş birliği vardır.[18] Bu görüşe daha çok 275 Sayılı Yasanın grev ertelemeleriyle ilgili hükmünün Meclis'te görüşülmesi sırasında bu hükmün Taft Hartley Yasasından aktarıldığının dile getirilmesi kaynaklık etmektedir.[19] Ancak Taft-Hartley Yasası Türkiye'de 275 Sayılı Yasanın tartışmalarından çok önce, grev tartışmalarına paralel olarak; gerek 1950 öncesinde CHP'liler tarafından gerekse 1950 sonrasında DP'liler tarafından grev tartışmaları sırasında gündeme getirildi; grev hakkının tanınmamasının gerekçelendirilmesinde Taft-Hartley Yasasının getirmiş olduğu sınırlamalar gerekçe gösterildi ve "içtimai emniyetin" hürriyetten önce geldiği iddia edildi.[20] Kuşkusuz bu fikirler 1950'lerde grev hakkının tanınmamasında ve 1960 sonrasında

---

17 Cumhuriyet, 14 Kasım 2005.

18 Taft-Hartley Yasasının Türk mevzuatındaki grev erteleme kurumuna kaynaklık ettiğine dair görüşler için: Dereli (1968), Kutal (1977), Demircioğlu (1996), Aydemir (2001), Aydın (2005).

19 Türk-İş (1964). *Grev ve Lokavt Hakları*, Ankara.

20 CHP'li Rebi Barkın tarafından kurulan ve daha sonra İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı olan Hürbilek gazetesinin 24 Şubat 1950 tarihli sayısında Ne-Ko imzasıyla yayınlanan "Birteşik [Birleşik] Amerikada iş ihtilaflarının tanzimi 'Taft-Hartley kanunu" başlıklı yazıda DP ile CHP arasında şiddetlenen grev hakkının tanınması tartışmalarına etfen şöyle deniyordu: "[Ç]alışma hürriyeti prensibinin son kalesi olan Amerika Birleşik devletlerinde bile çalışma sahasında, diğer sahalarda da olduğu gibi hürriyetten evvel 'içtimai emniyet' kendisini büyük bir ihtiyaç olarak hissettirmektedir. Çalışma serbestisinin en büyük ve zaruri bir yardımcısı olarak kabul edilen grev hakkının temel dayanak noktası, devlet müdahalesi, sosyal siyaset ve iş emniyeti tedbirlerinin çalışan ve emekçi sınıflar lehine akmsaı suretile ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır." DP'li Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ın Taft Hartley Yasasını da örnek göstererek pek çok ülkenin grev yerine mecburi tahkimi kabul ettiği yönündeki açıklamaları için bakınız Akis, 20 Temmuz 1957.

ise grev hakkının sınırlanmasında etkili oldu. Bu nedenle Taft-Hartley Yasasındaki grev erteleme sistemine göz atmak ve Türk mevzuatı ile karşılaştırmak yerinde olacaktır.

Taft-Hartley Yasası ve Grev Erteleme

Taft-Hartley Yasası olarak ünlenen 1947 tarihli İşçi-İşveren İlişkileri Yasası (*Labor-Management Relations Act*), Wagner Yasası olarak bilinen 1935 tarihli Ulusal Çalışma İlişkileri Yasasını köklü bir biçimde değiştirdi. Wagner Yasası sendikaların güçlenmesini sağlayan bir yasa idi. Yasa, işçilerin sendikalarını özgürce seçmelerine ve işçiler tarafından çoğunlukla seçilen sendikanın, toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili olmasına olanak tanıyordu. Yasanın sendikalaşma üzerindeki etkisi çok açıktı: 1935 yılında 3.5 milyon olan sendikalı işçi sayısı, 1947 yılında 15 milyona ulaşmıştı.[21] Öte yandan Wagner Yasası sendika ve işverenler arasındaki görüşmelere hükümetin müdahalesini yasaklamış,[22] ayrıca "*bu yasadaki hiç bir hüküm hiç bir şekilde grev hakkını engellemek, ona müdahale etmek ve onu ortadan kaldırmak veya bu hakkı kayıtlamak ve sınırlamak amacıyla yorumlanamaz*" hükmüyle grev hakkına geniş bir güvence getirmişti.[23]

Wagner Yasasının değiştirilmesi yönünde Amerikan işveren örgütlerinden gelen baskılar etkili oldu ve büyük ölçüde Ulusal Sanayiciler Birliği (NAM) tarafından yapılan öneriler doğrultusunda[24] Wagner Yasası yerine Taft-Hartley Yasası kabul edildi. Başkan Truman'ın sendikalardan gelen büyük baskı sonucu veto ettiği yasayı Kongre tekrar kabul etti. Sendikalar yasanın intikam ruhuyla hazırlandığını belirterek büyük tepki gösterdiler.[25] Taft-Hartley sendikaların etkinliğini azaltan, sendikaları zayıflatan diğer düzenlemeler yanında (örneğin sendikalı işyeri-closed shop yönteminin kaldırılması) greve idari müdahalenin de önünü açtı.[26]

---

21 Townson, s. 888.

22 Aydın (2005), s. 379.

23 National Labor Relations Act (1935), Sec. 13.

24 Joseph G. Rayback (1966). A History of American Labor, Expanded and Updated, Free Press, New York, 397-398.

25 Rayback (1966), s. 400.

26 Benzer bir düzenleme 1926 tarihli Demiryolları İş Kanunun'da da bulunmaktaydı. Türk-İş (1964), Amerikan İşçi Hareketinin tetkiki, Ankara s. 107.

Yasaya göre bütün bir endüstriyi veya esaslı bir bölümünü etkileyen; çeşitli eyaletler veya yabancı devletler arasındaki ticaret, alışveriş, taşımacılık, iletişim ve haberleşme veya ticari malların üretimiyle ilgili bir grev tehdidinin veya uygulamasının ulusal sağlığı ve güvenliği tehlikeye atacağını düşünen Başkan bir araştırma kurulu atayabilir. Araştırma Kurulu uyuşmazlığa ilişkin olguları ve tarafların görüşünü rapor eder fakat kendi görüşlerini rapora ekleyemez.[27] Başkan raporu aldıktan sonra grevin ulusal sağlığı ve güvenliği tehlikeye attığını düşünürse Başsavcıdan ilgili yerel mahkemeye başvurarak grevin engellenmesine yönelik bir karar çıkartılmasını ister. Mahkeme grevin milli güvenlik ve genel sağlığı tehlikeye attığına karar verirse grev durdurulur. Bu karara giderilemeyecek zararlara yol açacağı için bir eylemin yapılmasının engellenmesi (*injunction*) adı verilmektedir.[28] Kuşkusuz mahkeme iddiaları yerinde bulmazsa bu talebi geri çevirebilir.

Bu erteleme döneminde taraflar Tahkim ve Uzlaştırma Kurulu'nun yardımıyla biraraya gelip çözüm ararlar. Taraflar Kurul'un önerileri kabul etmek zorunda değildir. Dolayısıyla bu bir zorunlu tahkim mekanizması değildir. Ertelemeyi takip eden altmışıncı günün sonunda taraflar anlaşmaya varamazsa Araştırma Kurulu durumu Başkan'a rapor eder. Başkan bu raporu kamuoyuna açıklar. Tarafların 60 gün içinde anlaşmaya varamamaları üzerine Ulusal Çalışma İlişkileri Kurulu 15 gün içinde işverenin son önerileri için bir grev oylaması düzenler ve sonuçlarını 5 gün içinde Başsavcıya bildirir.[29] Grev oylaması sonucunu veya uzlaşıldığına dair belgeyi alan Başsavcı grev erteleme kararının kaldırılması için yerel mahkemeye başvurur ve mahkeme kararını kaldırır.[30]

Böylece mahkemenin grevi erteleme süresi 80 gün devam edebilir. 80 gün sonra uzlaşmaya varılmamışsa ve işçiler grev oylamasında işveren önerilerini kabul etmemişse mahkeme kararını kaldırır. Taraflar 80 günlük geciktirmenin sonunda grev ve lokavta devam edebilirler. ABD Başkanları Taft-Hartley Yasasının

---

[27] Labor Management Relations Act (1947). Sec. 206.
[28] Labor Management Relations Act (1947). Sec. 208.
[29] Labor Management Relations Act (1947). Sec. 209.
[30] Labor Management Relations Act (1947). Sec. 210.

verdiği yetkiyi 35 kez kullandılar. Uyuşmazlıkların yüzde 70'i seksen günlük "soğutma" döneminde çözüldü. Taft-Hartley Yasasının öngördüğü geciktirmenin grevlere kamuoyunun verdiği desteği aşındırdığı, işverenlerin yararına olduğu ve sendikalara zarar verdiği vurgulanmaktadır.[31] Yasanın ihlali ağır yaptırımlara yol açabilmektedir. Birleşik Maden İşçileri Sendikası Taft-Hartley Yasasına meydan okumuş bunun üzerine bir federal yargıç sendika başkanına 20 bin dolar ve sendikaya da 1.4 milyon dolar para cezası vermiştir.[32]

Greve Müdahale Konusunda Ülke Örnekleri

Greve idari kararlarla müdahale (erteleme ve yasaklama) çok istisnai hallerde söz konusu olmaktadır. İngiltere'de Olağanüstü Hal Yasasına göre hükümet ulusal düzeyde acil bir durumun varlığı halinde olağanüstü hal ilanını takiben grevlere müdahale etme hakkına sahiptir. Hükümet ancak parlamentonun onayıyla olağanüstü hal ilan edip grevlere müdahale edebilir.[33] Fransa'da ise bir grev kamu düzenini ve halkın genel yaşantısını tehlikeye soktuğunda veya ülke çıkarlarının gerektirdiği durumlarda hükümet grevci işçileri silah altına alıp askeri disiplin içinde çalıştırma yetkisine sahiptir. Bu yetki 2. Dünya Savaşı ve 1958-1963 yılları arasında, Cezayir Savaşı sırasında yoğun olarak kullanıldı. Ancak bu yetki 1963 yılından bu yana kullanılmamaktadır. Almanya'da ise hukuksal iş mücadelerine, bir toplu iş sözleşmesinin çözümü için yapılan mücadelelere, grevlere kamu otoritelerinin müdahale yetkisi bulunmamaktadır. Bu hüküm iş mücadelesi hakkının olağanüstü durumlarda da korunmasını öngörmekte ancak sosyal ve ekonomik haklar dışındaki siyasi amaç güden grevler bu korumanın kapsamı dışında kalmaktadır.[34]

---

31 Aydın, s. 378.
32 Demircioğlu (1996), s. 498.
33 Aydemir (2001), 152-153.
34 Aydemir (2001), 155.

Grev hakkı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin 87 sayılı sözleşmesi tarafından güvence altına alınan sendikalaşma hakkının içinde var olan ve onun doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir.[36] ILO Sendika Özgürlüğü Komitesi (SÖK) grev hakkını sendikalaşma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak görürken grevin ancak belirli koşullara bağlı olarak sınırlanabileceğini kabul etmektedir. Bu sınırlamalar şiddetli bir ulusal olağanüstü halin varlığına, kamu hizmetine ve zorunlu hizmetlere ilişkindir

ILO SÖK'e göre genel bir grev yasağı ancak şiddetli bir ulusal olağanüstü hal durumunda ve sınırlı bir süre için kabul edilebilir.[37] Komite grev hakkının sadece devlet adına yetki kullanan memurlar için sınırlanabileceğini veya yasaklanabileceğini kabul etmekte[38] ancak bu tanımın geniş tutulmasına karşı çıkmaktadır.[39] ILO SÖK, kelimenin mutlak anlamında/dar anlamında zorunlu hizmetlerde (o hizmetlerin kesintiye uğraması toplumum bir bölümünün veya tamamının yaşamını, kişisel güvenliğini ve sağlığını tehlikeye atıyorsa) grev hakkının sınırlanabileceğini kabul etmektedir. Böylesi durumların var olduğunu tespit etmek için toplumun bir bölümüne veya tamamına yönelik tehlikenin açık ve eli kulağında olması gerekir.[40]

ILO hastanelerin, elektrik hizmetlerinin, su sağlama hizmetlerinin, telefon hizmetlerinin, polis ve silahlı kuvvetlerin, itfaiye servislerinin, okul çağındaki çocuklara yiyecek sağlama ve okulları temizleme ve hava trafik kontrol hizmetlerinin zorunlu hizmetlerden sayılabileceğini kabul ederken; radyo-tv hizmetlerini,

---

[35] Ülkemiz çalışma mevzuatının ILO sözleşmelerine uyumsuzluğu konusunda kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Mesut Gülmez (2005). *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, Belediye-İş Yayını, Ankara.

[36] ILO (2006). Freedom of Association, Digest of decisions and principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO, Geneva, paragraf 523. Böylece doğrudan 87 sayılı sözleşme metninde (lafzında) yer almayan grev hakkı Sendika Özgürlüğü Komitesinin içtihatlarıyla ILO normlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

[37] ILO (2006), paragraf 570.

[38] ILO (2006), paragraf 574.

[39] ILO (2006), paragraf 575.

[40] ILO (2006), paragraf 576 ve 581.

petrol sektörünü, limanları, bankacılığı, mağazaları, parkları, genel olarak taşımacılığı, pilotları, demiryolu hizmetlerini, akaryakıt üretim, taşıma ve dağıtımını, şehiriçi taşımacılığı, posta servisini, buzdolabı üretimini, otelcilik hizmetlerini, inşaat işlerini, otomobil üretimini, tarımsal faaliyetleri, para basımını, devlet basım evlerini, alkol, tütün ve tuz üretimini, eğitim sektörünü, su şişeleme işini zorunlu hizmetler kapsamında görmemiştir.[41] Kuşkusuz zorunlu hizmet kapsamına girmeyen hizmetler sayılanlarla sınırlı değildir. SÖK kararlarında sayılan hizmetler SÖK'ün önüne gelen şikayetler sonucu incelediği olayların sonuçlarıyla sınırlıdır.

ILO, kamu sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle bir grevin askıya alınması sorumluluğunun hükümete bırakılamayacağını; ertelemeyi gerektirecek bir durumun var olup olmadığına ilişkin kararın bütün tarafların güvenebileceği bağımsız bir organ tarafından alınması gerektiğini vurgulamaktadır.[42]

Grev Erteme Mevzuatı: Geciktirmeden Yasaklamaya

1961 Anayasası ve 275 Sayılı Yasa Dönemi

Grev hakkının sınırlandırılması ve greve müdahale, grev hakkının yasal olarak tanınmadığı dönemlerde de gündemde olan ve grev hakkının tanınıp tanınmaması tartışmaları ile atbaşı giden bir konudur.[43] Grevin milletin birliği ve devletin bekası için bir tehlike olduğu[44] ve bu nedenle bir hak olarak tanınmaması gerektiği görüşlerinden, grev hakkının tanınması durumunda bunun belirli kayıt ve sınırlamalarla tanınması gerektiği görüşlerine doğru bir evrim yaşanmıştır. Örneğin 1950 öncesinde grev hakkına karşı çıkan CHP 1953 yılında grev hakkını programına almış ancak grev hakkının "*vatan müdafaasını ve geniş ölçüde va-*

---

41 ILO (2006), paragraf 585 ve 587.

42 ILO (2006), paragraf 571.

43 1946-1960 dönemi grev tartışmalarının geniş bir değerlendirmesi için bakınız: Ahmet Makal (2007), "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Ameleden İşçiye, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

44 Çalışma Bakanı Reşat Şemsetin Sirer'in 4 Mayıs 1950 tarihli İstanbul Radyosu Konuşması, aktaran Makal (2007) s.273-274.

tandaş sağlığını ve memleket asayişini bozmamak kayıt ve şartları" ile tanınmasını öngörmüştü. Görüldüğü gibi grev hakkının milli güvenlikle ilişkilendirilmesi, dahası grevin milli güvenlik açısından zararlı olduğu fikri oldukça eskiye dayanmaktadır. DP ise sadece "*her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla*" grev hakkının tanınmasını öngörmüştü.[45] Ancak DP tarafından hazırlanan taslakta hükümetin greve geniş bir biçimde müdahalesine olanak tanınmıştı. Taslağa göre "*umumi menfaat gerektiriyorsa ve bu kanundaki şartlar mevcud olmaksızın bir işyerinde grev ve lokavt yapılmış ise amme makamları o işyerine el koyup çalıştırılmasını sağlayabilecektir*".[46] Hazırlanan tasarıyı sendikacılar yetersiz bulmuş Elektrik ve Mötörlü Taşıt İşçileri Sendikası Başkanı Mehmat İnhanlı "*hiç bir tahdide tabi tutulmadan grev hakkı istiyoruz. Bu silahı kötüye kullanacağımızdan şüphe edenler varsa önce kendilerinden şüphe etsinler*" demişti.[47]

Grev hakkının sınırlanması ve greve müdahale konusu 1961 Anayasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Kanunu'nun yasama organındaki müzakereleri sırasında da gündeme gelmişti. 1961 Anayasasının 47. Maddesi "*işçiler işverenlerle olan münasebetlerinde , iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler*" şeklinde düzenlenmişti. Maddenin ikinci fıkrası *"grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir"* hükmünü içeriyordu. Görüldüğü gibi grev hakkının sınırları veya "milli güvenlik" ve "genel sağlık" gibi sınırlama konuları metinde yer alınıyordu. Ancak metnin bu hali dahi Temsilciler Meclisi'nde eleştiri konusu oldu.

Madde üzerinde söz alan sendikacı Bahir Ersoy "*Biz tahripkar bir sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. Türkiye'de ve Türk tarihinde böyle kayıtlar olmadığı gibi, inanıyor ve kalıbımızı basıyoruz ki istikbalde say ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır*" diyordu. Ersoy bu değerlendirmesinin ardından maddede yer alan "*istisnalar*" kelimesini ağır buldukları ve bu ifadenin *"grev hakkının kullanılması ve istisnaları demokratik esaslara*

[45] Makal (2007), s. 275-277.
[46] İşçi Hakkı, 12 Temmuz 1951, sayı 2.
[47] İşçi Hakkı, 26 Temmuz 1951, sayı 4.

göre kanunla düzenlenir" önerisini getiriyordu. Ömer Sami Coşar ise metinde yer alan ifadeyi çok daha ağır şekilde eleştiriyor ve grevin milli ekonomi ve milli bünyesi sarstığı iddialarını şöyle eleştiriyordu:[48]

> *"(...) maddenin getirdiği hükümlerle (grev hakkı) bir yılan hikayesi olmaktan acaba kurtuluyor mu? Kurtuluyor diyemiyorum. 'Grev hakkı kanunla düzenlenir'. Bu bize başka bir cümleyi hatırlatıyor. 'Basın hürriyeti kanunla düzenlenir'. Bu hüküm çerçevesinde basın hürriyetinin nasıl yıllarca düzenlendiğini, daha doğrusu ortadan kaldırıldığı hepimizin malumudur.(...) Grevlerin milli ekonomiyi, milli bünyeyi sarstığı belirtilir. Eğer böyle olmuş olsa idi, bu kadar geniş grev hareketlerine sahne olan Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya gibi memleketlerin, grevi yasak etmiş memleketlerin gerisinde kalmış olmaları icabetmez mi idi? (...) Grev deyince , hemen milli ekonomiyi, iktisadi bünyeyi sarmaya matuf bir komplo akla gelmesin. Vazgeçilsin bundan"*

Madde üzerinde konuşan Seyfi Öztürk de grev hakkının düzenlenmesine ilişkin konuların daha açık olarak anayasada yer alması gerektiğini aksi halde bunun hakkın kullanılmasını imkansız kılacağını belirtiyor ve "*milli güvenlik*" kavramını telaffuz ediyordu:[49]

> *"Milli güvenlik ve sosyal adalet gibi birtakım esbab-ı mucibelerle muhtemel kanunların sınırlarını bugünden tespit etmek zarurettir. Mustakbel iktidarların hakka, kanunlarla gölge düşürmesinden korkarım.*
>
> *Grev hakkının istimali [kullanımı], diğerlerinden farklıdır. Her ne kadar Anayasanın 11 nci maddesi hiçbir hakkın özüne dokunulamayacağını zikretmekte ise de böyle sarih bir hüküm bulunmasına rağmen, grev hakkı muhtemeldir ki, gelecek iktidarlar için bir tehlike teşkil ettiği takdirde özel kanunlarla, hakkın istimalini imkan dışı bırakabilirler"*

---

[48] Türk-İş (1964), "Sendikalar ve Grev Lokavt Hakları, s. 18-29.
[49] Türk-İş (1964) s. 22-23.

Seyfi Öztürk'ün eleştirilerinin ne kadar haklı olduğu bizzat kendi uygulaması ile ortaya çıktı. Temsilciler Meclisi'ne CKMP kontenjanından katılan, daha sonra AP milletvekili olan ve 2. ve 3. Demirel hükümetlerinde 3 Kasım 1969 ile 12 Mart 1971 tarihleri arasında Çalışma Bakanlığı yapan Öztürk'ün doğrudan çalışma ilişkileri, toplu sözleşme ve grev haklarıyla ilgili bir bakanlıktaki icraatı adeta yukarıdaki söylediklerinin kanıtı ve tekzibidir.[50]

Grev hakkının kanunla düzenlemesinin demokratik esaslar içinde olması gerektiği yönündeki eleştirileri yanıtlayan Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy, "*düzenlemenin 'demokratik' mahiyette olacağı yolundaki kaydı, bedihi [besbelli, açık] telakki ettiğimiz içindir ki, ayrıca maddeye koymadık. Eğer Yüksek Heyetiniz, bu hükmün maddeye mutlaka konmasını isterse, buna itiraz etmeyiz. Ancak, fazladır, deriz*" diyerek Komisyonun tutumunu açıklamıştır. Ancak bu yönde verilen önergelere Komisyon katılmamış ve önergeler kabul edilmemiştir.[51]

"Milli güvenlik" gerekçesine dayalı grev ertelemesi 275 sayılı Yasa ile Türkiye'nin çalışma hayatına girmiştir. Yasanın grevin geciktirilmesine/ertelenmesine ilişkin hükmü gerek Meclis ge-

---

[50] Seyfi Öztürk'ün Çalışma Bakanı olduğu 2. ve 3. Demirel hükümetleri döneminde 10 grev ertelemesi yapılmıştır. Bu grevlerden dördü milli güvenlik altısı ise milli güvenlik ve genel sağlık gerekçesiyle ertelenmiştir. Ertelenen grevlere bakıldığında milli güvenlik gerekçesinin ne kadar keyfi kullanıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Öztürk döneminde ertelenen grevlerden bazıları şunlardır: Denizcilik Bankası T.A.O. Şehirhatları İşletmesine bağlı gemilerde ve bu gemilerin İstanbul ve Marmara'da yolcu ve yük nakliyatı sebebiyle yanaşıp kalktığı bütün iskele ve işyerlerinde ve işletmenin bürolarındaki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle (7.11.1969 tarih ve 13353 sayılı Resmi Gazete), yine Denizcilik Bankası T.A.O'nın çeşitli illerdeki işletmelerindeki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçesiyle (12.1.1970 tarih ve 13402 sayılı Resmi Gazete), DSİ Genel Müdürlüğüne ait bazı işyerlerindeki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçesiyle (4.5.1970, 10.5. 1970 ile 4.8.1970 tarih ve 13494, 13498 ve 13589 sayılı Resmi Gazeteler), Et Balık Kurumu Genel Müdürlüğü ve taşra teşkilatındaki grev milli güvenlik gerekçesiyle (4.8.1970 tarih ve 13589 sayılı Resmi Gazete). Öztürk döneminde ertelenen en ilginç ve belki de "milli güvenlik" gerekçesinin en keyfi kullanıldığı kararname İstanbul'da 6 değirmendeki grevin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesidir. Değirmenlerdeki grevin bir ülkenin milli güvenliğini tehlikeye attığı iddiasının her türlü izahın ötesinde bir zorlama olduğu açıktır.

Seyfi Öztürk döneminde ve genel olarak 1963-1980 dönemindeki grev ertelemelerine ilişkin sayısal ve hukuksal bilgiler şu çalışmadan alınmıştır: Türker Topalhan (1997). Türkiye'de Grev Ertelemesi Grev Ertelemesinde Zorunlu Tahkim ve Uygulamaların Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

[51] Türk-İş (1964) s. 26-31.

rekse Senatoda tartışmalara konu olmuştur. Millet Meclisi'nde ele alınan 275 sayılı kanun tasarısının 21. Maddesinde "*beklenen veya karar verilen kanuni bir grev ve lokavt genel hayatı felce uğratıcı veya memleket sağlığını yahut milli güvenliği bozucu nitelikte ise, Bakanlar Kurulu, bu uyuşmazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile otuz gün süre ile geciktirebilir*" hükmü yer almaktaydı. Madde, geciktirmenin hemen ardından Bakanlar Kurulu'nun Yüksek Hakem Kurulu'ndan (YHK) istişari görüş almasını öngörüyor; Bakanlar Kurulu YHK görüşünü inceledikten sonra grev ve lokavtı 60 günlük bir süre için tekrar erteleyebiliyordu. Kuşkusuz YHK görüşü hükümet için bağlayıcı değildi. Geciktirme süresinin bitiminde ise grev ve lokavta devam ediliyordu.

Komisyon, müzakereler sırasında "*beklenen grev*" ve "*genel hayatı felce uğratmak*" ibarelerinin metinden çıkarılmasını önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir. Geciktirmeyle ilgili maddeyi savunan Komisyon sözcüsü Coşkun Kırca maddenin ABD'de uygulanan Taft-Hartley Yasasından esinlenerek hazırlandığını belirterek şu iddiayı ileri sürüyordu: *"Birleşik Devletlerde hiçbir vakit yetkili merciler tarafında insan hak ve hürriyetlerine aykırı telakki edilmemiş olan bu geciktirme yetkisinin memleketimizde de ve memleketimizin içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde grev ve lokavt hakkının özünü ortadan kaldırdığı iddiası varidolamaz."*

Ancak Kırca'nın bu izahı ikna edici olmamış ve geciktirme hükümüne çeşitli eleştiriler gelmiştir. Kütahya Milletvekili Sadrettin Tosbi "milli güvenliği" tehlikeye attığı gerekçesiyle 90 gün ertelenen bir grevin 90 gün sonra nasıl oluyor da tehlikeli olmaktan çıktığını soruyor ve maddenin çelişkili olduğunu savunuyordu. Tosbi eleştirilerini şöyle sürdürüyordu "*yani öyle bir şeyle karşılaşıyoruz ki, doksan gün ben bunu bir sallıyayım da, ondan sonra kimse de grev yapmaya takat kalmaz. Uygun da değil ise varsın yapsın. 90 gün sonra ortada babayiğit kalırsa grev yapsın.*"[52] Zonguldak Milletvekili Sadık Tekin Müftüoğlu ise "*siyasi greve müsaade etmiyen Meclisimizin, grevin siyasi maksatlarla da uzatılmasına müsaade etmemesi lazımdır*" görüşünü dile getiriyordu.

[52] Türk-İş (1964), s. 223-224.

Maddenin hükümete "*hodbehot*" [kendi kafasına göre] grev erteleme yetkisi verdiği eleştirilerine karşı Komisyon Sözcüsü Kırca ABD'de Başkanın elinde olan bir yetkinin daha sınırlısının hükümete hodbehot erteleme yetkisi verdiğini söylemenin insafsızlık olduğunu ileri sürerek bir kez daha Taft-Hartley Yasasına atıfta bulunuyordu. Ancak düzenlemenin Taft-Hartley Yasasına benzeyen pek çok yönü olmasına karşın (gerekçe, geciktirme sırasından gönüllü uzlaştırma mekanizması, geciktirme süresi sonrasında greve devam edilmesi gibi) en önemli fark Taft-Hartley Yasasına göre geciktirme kararı yürütme tarafından değil yürütmenin başvurusu üzerine yargı tarafından verilmekteydi. Yürütmenin grev erteleme yetkisi yoktu. Bu yetki mahkemelere verilmişti. 275 sayılı Yasa ile geciktirme/erteleme yetkisi Bakanlar Kurulu'na veriliyor ve bu karara karşı idari yargı yolu açılıyordu. Bu fark son derece yaşamsaldır.

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit ise hükümetin canı isterse grevleri erteleyebileceği yönündeki eleştirilere cevaben Danıştay'ın bir hafta içinde yürütmeyi durdurma kararı vereceği hükmüne dayanarak bu yetkinin keyfi olmadığını ve kötüye kullanılmasının böylece engellenebileceğini belirtiyordu.[53] Ancak uygulamada Danıştay'ın bir hafta içinde yürütmeyi durdurma kararı veremediği ve bu nedenle de ikinci ertelemenin (60 günlük) otomatik hale geldiği ortaya çıktı.

Bu tartışmalar sonucunda 275 sayılı Yasanın 21. Maddesi ile "grev ve lokavtın geçici olarak durdurulması, Yüksek Uzlaştırma Kurulu" başlığı altında grev ertelemesi düzenlendi. Maddeye göre erteleme/geciktirme gerekçesi "memleket sağlığı" ve "milli güvenlik" olacaktı. Erteleme iki aşamalıydı. İlk erteleme en çok 30 gün ikinci erteleme 60 gün süreli olabilecekti. Danıştay bir hafta içinde yürütmeyi durdurma talebi konusunda karar verecekti. Bu süre içinde devreye giren uzlaştırma mekanizması tarafların kabulüne bağlı olacaktı ve geciktirme süresinin sonunda grev ve lokavt devam edebilecekti.[54]

---

[53] Türk-İş (1964), s. 223-224.

[54] 275 sayılı yasanın 21. Maddesi şu hükümleri içeriyordu:
Grev ve lokavtın geçici olarak durdurulması, Yüksek Uzlaştırma Kurulu
Madde 21-1. Karar verilmiş veya başlamış olan bir kanuni bir grev veya lokavt, memleket sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu, bu uyuş-

1961 Anayasasının toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyen 47. Maddede grev ertelemesine ilişkin bir hükme yer vermiyordu. Ancak 1982 Anayasa'nın 54. Maddesi ile grev hakkı ağır sınırlamalarla karşı karşıya kaldı. Anayasa diğer grev kısıtlayıcı düzenlemeler yanında "*grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve iş yerleri kanunla düzenlenir*" hükmünü getirdi. Bu hüküm yasa koyucuya geniş bir takdir yetkisi tanıdı ve yasa koyucu da çıkardığı kanunla idareye grev ertelemeleri konusunda adeta keyfi davranma imkanı sağladı.

---

mazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile en çok otuz gün süreyle geciktirebilir. Geciktirme süresi, kararnamenin yayımı tarihinden iki gün sonra başlar. Geciktirme kararı otuz günden daha az bir süre için alınmışsa, bu süre aynı şekilde otuz güne kadar uzatılabilir: bu takdirde, kararnamenin yürürlüğe giriş tarihi yayımı tarihidir.

Bakanlar Kurulu, geciktirme kararını ilan eder etmez, Yüksek hakem Kurulundan, geciktirilen grev veya lokavtın niteliği hakkında istişari mütalaasını ister. Bu mütalaanın en geç 1 inci fıkrada söz konusu otuz günlük sürenin bitiminden önce verilmesi gereklidir.

Bakanlar Kurulu, Yüksek hakem Kurulunun mütalaasını inceledikten sonra, geciktirme süresini en çok altmış gün daha uzatabilir. Bu konudaki kararname yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

2. Danıştay, bu maddede söz konusu bakanlar Kurulu kararları hakkında iptal davalarına ilişkin yürütmenin durdurulması taleplerini bir hafta içinde karara bağlar.

3. 1nci bent gereğince çıkarılan geciktirme kararnamesinin yürürlüğe girmesinden başlayarak altı iş günü içinde uyuşmazlık Başbakanlıkça Yüksek uzlaştırma Kurulu'na havale edilir.

Yüksek uzlaştırma Kurulu, Başbakanın ve onun görevlendireceği bir bakanın başkanlığında, Yargıtayın iş davalarına bakan dairesinin başkanı, Danıştay genel kurulunca seçilecek dava dairesi başkanlarından biri, en çok üyesi olan işçi ve işveren konfederasyonlarının seçecekleri birer tarafsız aracıdan kurulur. Bu nitelikte bir işveren konfederasyonu yoksa, işverenler adına tarafsız aracı, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yönetim Kurulunca seçilir.

Yüksek Uzlaştırma Kurulu, geciktirme süresinin sonuna kadar tavsiyelerini karara bağlar. Kurul üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile karar verir.

Yüksek Uzlaştırma Kurulunun kararı taraflarca kabul edilirse 15nci maddenin 5inci fıkrası hükmü uygulanır.

Taraflar, Yüksek Uzlaştırma Kurulu'nun kararı üzerinde uzlaşmışlarsa, kurul bir tutanakla durumu tesbit eder. Bu tutanakla ilgili olarak 14 ve16ncı maddeler hükümleri uygulanır.

4. Geciktirme süresinin sona erdiği tarihte taraflar uzlaşamamışlar veya uyuşmazlığı özel hakeme intikal ettirmek hususunda anlaşamamışlarsa, greve ve lokavta karar vermekte serbesttirler. Yüksek uzlaştırma Kurulu, bu halde de çalışmalarına devam edebilir.

5. Geciktirme süresi içinde, aynı uyuşmazlık için grev ve lokavt yasağı eşit olarak uygulanır.

1982 Anayasasında yer alan grev ertelemesine ilişkin düzenlemenin ısrarlı savunucusu Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) olmuştur. TİSK'in 14. Genel Kurul Çalışma Raporunda yer alan sendikal haklarla ilgili sınırlama talepleri Anayasa ve yasa hükmü haline gelmiştir. TİSK, grev ve lokavt yasaklarının genişletilmesini özellikle istemiştir. TİSK raporunda[55] *"Grev ve lokavtın erteleme sebepleri genişletilmeli, kamu düzenine, kamu yararına ve genel ekonomik yarara aykırı noktaya geldiğinde Bakanlar Kurulu tarafından ertelenebilmelidir. Erteleme grev başlamadan da yapılabilmelidir. Ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri Yüksek Hakem Kurulu tarafından kesin olarak karara bağlanmalıdır"* görüşleri yer almıştır. TİSK'in bu taleplerinin önemli bir bölümü Anayasa hükmü haline gelmiştir. Anayasanın 54. Maddesi ile grev ve lokavtın yasaklanabileceği ve ertelenebileceği ve grevin ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda uyuşmazlığın Yüksek Hakem Kurulu'nca çözüleceği Anayasal kural haline gelmiştir. TİSK'in toplu sözleşme ve grev ile ilgili taleplerinin geri kalan bölümü ise büyük ölçüde 2822 sayılı Yasaya yerleştirilmiştir.

2822 Sayılı Yasada Grev Ertelemesi: Yasaklama Rejimi

1982 Anayasası grevin ertelenebileceği durumların kanunla düzenlenmesini öngörmüştür. Anayasa'dan kısa bir süre sonra çıkarılan 2822 sayılı TİSGLK da grev ertelemesini 275 sayılı Yasadan oldukça farklı bir biçimde yeniden düzenledi. 2822 sayılı Yasanın hazırlanma görevi Danışma Meclisi'ne verilmeyerek 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile birlikte Milli Güvenlik Konseyi'ne bağlı "Sosyal Güvenlik, İş ve İşçi İlişkileri Komisyonu" tarafından hazırlanması tercih edildi. Hükümet MGK Komisyonuna sistematiği büyük ölçüde 275 sayılı Yasaya benzeyen ve oradaki bir çok hükmü koruyan bir taslak sundu. Komisyona hükümet tasarısı olarak sunulan metinde grev ertelemesi ile ilgili şu düzenlemeye yer verilmişti:[56]

---

[55] TİSK (1982), XIV Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, Nisan 1982, s. 29.

[56] Olcay Mis ve Erbaşar Özsoy (1983). Hazırlık Çalışmalarıyla Birlikte Karşılaştırmalı ve Gerekçeli 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Ankara, s.120.

"Uygulanmasına karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt memleket sağlığını ve milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile 30 gün süreyle erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayın tarihinden itibaren 2 gün sonra başlar. Bakanlar Kurulu erteleme kararını her seferinde 30 günü geçmemek üzere uzatabilir (...) Bakanlar Kurulunun erteleme kararlarına karşı açılacak iptal davalarında Danıştay 15 gün içinde karar verir. Ertelemenin 30 günü aşması halinde, çağrıyı yapan taraf, uyuşmazlığın halli için kanuni hakeme başvurabileceği gibi ertelemenin 90 günü aşması halinde Çalışma Bakanlığı da uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur. Yüksek Hakem Kuruluna başvurudan itibaren grev ve lokavt yapılamaz. Hakem Kurulu kararı toplu iş sözleşmesi hükmündedir."

Hükümetin hazırladığı bu metin Milli Güvenlik Konseyi tarafından uygun görülmedi ve MGK Komisyonu halen 2822 sayılı yasanın 33. Maddesinde yer alan metne çok yakın bir metin hazırladı. Ancak bu metin Danıştay'da iptal davası açılması hususunu içerdiği halde yürütmeyi durdurma konusu metinde yoktu. MGK tarafından hazırlanan ve Türk-İş ve TİSK'in görüşüne sunulan taslak metinde yer alan grev ertelemesi hükmü konusunda Türk-İş görüş bildirmezken TİSK erteleme gerekçelerinin daha da genişletilmesini; "genel sağlık" ve "milli güvenlik" gerekçelerinin yanı sıra "kamu yararını ve kamu düzeni bozucu nitelikte ise yahut topluma zarar verecek duruma gelmişse" grevin ertelenmesini önerdi.[57] MGK taslak metne çok yakın olan aşağıdaki metni kabul etti.

Grev ve lokavtın ertelenmesi:

Madde 33 - Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayımı tarihinde işlemeye başlar.

Bakanlar Kurulunun erteleme kararları aleyhine Danıştay'da iptal davası açılabilir ve yürütmenin durdurulmasına karar verilmesi

[57] Mis ve Özsoy, s. 123.

istenebilir. Olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ertelenmesi kararlarına ilişkin davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez.

2822 sayılı Yasa 275 sayılı Yasanın aksine grev ertelemesinden sonra tekrar greve başlama imkanı vermemekte, geciktirme rejimi yerine fiili yasaklama rejimine, gönüllü arabuluculuk yerini zorunlu tahkime bırakmıştır. Yasanın 34. Maddesine göre erteleme süresi sonunda taraflar anlaşamamışlarsa uyuşmazlık YHK tarafından çözülecektir:

Erteleme döneminde uyuşmazlığın çözümü:

Madde 34 - Erteleme kararnamesinin yürürlüğe girmesi üzerine, Çalışma Bakanı bizzat ve resmi arabulucu listesinden seçeceği bir arabulucu yardımı ile uyuşmazlığın çözümü için erteleme süresince her türlü gayreti gösterir.

Erteleme süresi içinde taraflar aralarında anlaşarak uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirebilirler.

Erteleme süresinin sona erdiği tarihte taraflar anlaşamamış veya uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirmemişlerse, Çalışma Bakanı uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur.

Böylece 275 sayılı yasada var olan grev geciktirme ve "soğutma" mekanizmasının yerini fiili bir grev yasaklama rejimi almıştır. 275 sayılı yasadaki haliyle dahi sık sık keyfi biçimde kullanılan erteleme mekanizması 2822 sayılı yasa ile tam bir grev yasaklama rejimine dönüşmüştür. Taft-Hartley Yasasının kısmi etkisi altında hazırlanan 275'deki mekanizmanın yerini Taft-Hartley'deki mekanizmadan iyice uzaklaşan yeni bir rejim almıştır. Ülkemizdeki grev erteleme rejiminin kolektif haklara hayli uzak olan ABD rejiminden de geri olduğunu söylemek mümkündür.

1963-1980 Döneminde Grev Ertelemelerinin Değerlendirmesi

275 sayılı Yasanın yürürlükte olduğu dönemde milli güvenlik gerekçeli grev erteleme yolu yaygın bir biçimde kullanılmıştır.[58] Bu dönemde toplam 252 grev erteleme kararnamesi yayımlanmış; bu kararnamelerin 154'ü milli güvenlik, 42'si memleket sağlığı ve 55'i ise memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçelerine birlikte yer vermiştir. Dolayısıyla 252 kararnamenin 209'unda milli güvenlik gerekçesine yer verilmiştir. Milli güvenlik gerekçeli ertelemeler toplam ertelemeler içinde ezici bir üstünlüğe sahiptir. Erteleme kararlarının 159'u kamu kesimine ilişkindir. Bunu o dönemde kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı ile açıklamak mümkündür. Bir diğer açıdan ise hükümet tarafı olduğu uyuşmazlıklarda ortaya çıkan grevleri erteleyerek haksız bir üstünlük elde etmiştir. Grev erteleme kararlarının bir diğer çarpıcı yanı ise 60 günlük ikinci ertelemenin neredeyse otomatik olarak uygulanmasıdır. 30 gün süreli 159 ertelemenin 93'ü 60 günlük ikinci ertelemeye tabi tutulmuştur. Grev ertelemelerinde 155 ertelemeyle imalat sanayi ilk sırada yer almaktadır.

Grev ertelemelerinin hükümet dönemlerine göre dağılımına baktığımızda sağ ve muhafazakar hükümet dönemlerinde yoğun bir grev erteleme yaşandığı görülmektedir. 252 grev ertelemesinin 164'ü Demirel hükümetleri döneminde (6 hükümet) gerçekleşmiştir. Grev erteleme rekoru 75 erteleme ile 6. Demirel hükümeti dönemine aittir. Bu dönemin (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980) 24 Ocak kararlarının ardından yoğun grevlerin gündeme geldiği bir dönem olduğunun altını çizmek gerekir. Ecevit hükümetleri döneminde ise (3 hükümet) 48 erteleme yapılmış; 1. Ecevit hükümeti döneminde (26.11974-27.11.1974) 2 erteleme

---

[58] 1963-1980 dönemine ait grev ertelemelerine ilişkin sayısal bilgiler Tayanç (1980) ve Topalhan (1997)'den alınmıştır. Her iki çalışmada da 1963-1980 dönemi grev ertelemelerinin ayrıntılı bir dökümü yer almaktadır. Ancak iki çalışmada sayısal açıdan bazı küçük farklara rastlanmaktadır. Örneğin Tayanç (1980)'de 245 erteleme kararına yer verirken Topalhan (1997)'de bu döneme ilişkin 252 erteleme kararına rastlanmaktadır. 30 günlük erteleme kararları ise neredeyse aynıdır (Tayanç: 158, Topalhan: 159). Bu farkların genel eğilimler açısından ihmal edilebilir olduğunu düşünüyoruz. Topalhan (1997)'de Resmi Gazete tarih ve sayılarının da yer alması sebebiyle bu çalışmadaki sayısal verileri dikkate aldık.

söz konusu iken, 2. Ecevit hükümeti döneminde (21.6.1977-21.7.1977) erteleme yaşanmamış, 3. Ecevit Hükümeti döneminde ise (5.11978-12.11.1979) döneminde ise 46 erteleme söz konusu olmuştur. Grev ertelemelerinin en yoğun olarak yaşandığı dönem 1977-1980 dönemidir. 153 grevin ertelendiği bu dönemde Türkiye derin bir siyasal ve ekonomik kriz yaşadı ve bu durum grev eğilimini artırdı. Grevlerin yaygınlaşması beraberinde grev ertelemelerinin de artışını getirmiştir. 1963-1976 döneminde grevlerde geçen işgünü sayısı yıllık ortama 350 bin civarında iken 1977-1980 döneminde 1 milyon 68 bin güne ulaşmış; Grev eğilimindeki bu artış ertelemeleri de yoğunlaştırmıştır. Bu durum ertelemelerin "milli güvenlik" ve "genel sağlık"tan daha çok ekonomik ve siyasal gerekçeli olduğunun delillerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim grev ertelemelerinin özellikle 1974 sonrasında grev ertelemelerinin petrol işkolunda yoğunlaşması (bu işkolunda 1974-1980 arası 32 erteleme yaşanmıştır) dönem içinde petrol fiyatlarındaki artışla yakından ilgilidir. 1980 yılında yoğunlaşan grev ertelemelerinin Demirel hükümetinin "yoklukla mücadele" sloganının kapsadığı malların başında gelen gübre, ampul ve bitkisel yağ üretiminin aksamaması gerekçesine ve hükümetin yıpranmaması kaygısına dayalı olduğu vurgulanmaktadır.[59] 1963-1980 döneminde milli güvenlik gerekçesinin kullanılabileceği durumların sadece çeşitli tarihlerde ortaya çıkan Kıbrıs olayları için söz konusu edilebileceği belirtilmektedir.[60]

Ertelemelerin konfederasyon temelinde dağılımına bakıldığında Türk-İş üyesi sendikalara ait 183, DİSK üyesi sendikalara ait 61 ve bağımsız sendikalara ait 8 grevin/grev kararının ertelendiği görülmektedir. Türk-İş'in üye sayısı göz önüne alındığında bu dağılım olağandır. Ancak 1979 ve 1980 yıllarında Türk-İş ve DİSK üyesi sendikaların neredeyse eşit sayıda grevi ertelenmiştir (Türk-İş: 53, DİSK: 48). Üye sayısının azlığına rağmen DİSK üyesi sendikalarda grev eğiliminin yüksekliği grev erteleme sayısınında artışına yol açmıştır.

1963-1980 dönemindeki grev ertelemelerinin kelimenin gerçek anlamıyla "milli güvenlik" ve "genel sağlık" nedeniyle değil

[59] Tunç Tayanç (1980). "Geciktirilen Grevler Üstüne Bir Değerlendirme", ODTÜ Gelişme Dergisi, 7, 1-2 1980, s. 77.

[60] Tunç Tayanç (1980), s. 76.

siyasal ve ekonomik nedenlerle, bazen de nedeni anlaşılmaz biçimde yapıldığına ilişkin çok sayıda ip ucu vardır.[61] Dönemin "milli güvenlik" ile ilişkilendirilebilecek grevlerinden bir olan Türkiye'deki ABD birliklerinin idari ve lojistik hizmetlerini yürüten The Tumpane Company Inc. işyerlerinde başlatılan grevlerin "milli güvenliği" bozucu nitelikte görülüp ertelenmesi üzerine sendikalar tarafından açılan davada Danıştay grev erteleme işlemini iptal etmiştir.[62] Danıştay "idarenin milli güvenlikle doğrudan doğruya bir ilişki ve grevin bizatihi milli güvenliği bozucu nitelikte olduğunu *tesbit ve tevsik etmeksizin bazı ihtimallerin tahakkuk edebileceği düşüncesiyle* [vurgular bize ait] erteleme yetkisini kullanmıştır. Böyle bir durum (...) grevin ertelenmesi için yeterli olmadığı gibi..." tespitiyle Bakanlar Kurulu kararında belirtilen milli güvenlik gerekçesini geçersiz bulmuştur. Doğrudan askeri bir konuyla ilgili verilen bu karar pek çok diğer sıradan grev için verilen erteleme kararlarının dayanaksızlığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de 1963-1980 dönemi milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerine[63] bakıldığında ertelemelerinin bir çoğunun son derece tartışmalı olduğu görülecektir. Bu ertelemelerin önemli bir bölümü deniz yolcu taşımacılığı ile demiryolu taşımacılığına ilişkindir. Diğer bir bölümü Demir-Çelik fabrikalarını kapsamaktadır. Devlet Su İşleri ve Et Balık Kurumundaki grevler de genel sağlık ve milli güvenlik gerekçeleriyle ertelenmiştir. Yine gübre fabrikalarındaki grev milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. Shell İstanbul grubu şirketlerinde grev de milli güvenlik engeline takılmıştır. Diyarbakır Et Kombinası grevinin de milli güvenlik gerekçesiyle ertelendiğini eklemek gerekir. Hatta bazı milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerini "absürd" olarak nitelemek mümkündür. İstanbuldaki 6 değirmende Türkiye Gıda İşçileri sendikası tarafından uygulanan grevin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesi bu tür ertelemelerden sayılabilir. Ancak Emek Turistik Tesisleri Limited Şirketine bağlı Büyük

---

61 Mart 1979'da Soda grevinin ertelenmesi sırasında istifa eden Mersin'de kurulu Soda Sanayi A.Ş. Genel Müdür Suat Özyerli bir basın toplantısı düzenleyerek "Hükümet sodayı bahane ederek DİSK'i cezalandırmek istedi. Hükümet tarafından gösterilen grev erteleme sebebi uydurmadır" dedi. Cumhuriyet, 11 Nisan 1979.

62 Danıştay Dava Daireleri Kurulu, 19 Eylül 1969, Esas 1967/711, Karar 1969/652.

63 1963-1980 dönemi grev ertelemelerinin tam listesi için bakınız: Tayanç (1980) ve Topalhan (1997).

Ankara, Stad ve Marmara otellerinde OLEYİS sendikasınca alınan grev kararının milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesi akıllara durgunluk verici niteliktedir.[64]

1963-1980 dönemi grev ertelemeleri sendikaların sık sık eleştirilerine konu olmuştur. Türk-İş 1968 yılında yaptığı bir değerlendirmede "*hükümetlerin milli güvenlik gibi çok kutsal bir kavramı gerekçe göstererek, işçiyi bir anayasa hakkı olan grev hakkından yoksun bırakma, hiç olmazsa bu hakkın kullanılmasını bir süre erteleme yoluna sık sık başvurmaları, konunun üzerinde ciddiyetle durulmasını gerektirmektedir*" demektedir.[65]

Türk-İş, hükümetin hemen her grevi milli güvenlik gerekçesiyle ertelediğini vurgularken ilginç bir çifte standarda dikkat çekmektedir: 1967 yılında yabancı petrol şirketlerinde Petrol-İş Sendikası tarafından başlatılan grev kararı uygulamaya başladığının ertesi günü milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmişti. Oysa 1966 yılında ulusal petrol şirketinde Petrol-İş sendikası tarafından 93 gün grev yapılmış ancak bu grev ertelenmemişti. Türk-İş 12 Mart döneminde de grev erteleme alışkanlığın yoğun biçimde devamını eleştirmekte ve bazı çevrelerin sıkıyönetimden faydalandıklarını belirtmektedir.[66]

1983 Sonrasında Grev Ertelemelerinin Nicel Değerlendirmesi

2822 yasa döneminde ertelenen grevlerin sayısal analizinde yukarıda sözü edilen zorluklar (ertelenen grev sayısı ve ertelemeden etkilen işçi sayısı) dikkate alınmalıdır. Bakanlar Kurulu'nun pek çok erteleme kararnamesi birden çok işyeri/işletme/şirket/kurum içerdiği için sayısal analizde güçlükler yaşanmaktadır. Bazı erteleme kararnamelerinde ertelemenin kapsamındaki işletme/şirket/kurum adları açıkça belirtilirken bazı erteleme kararnamelerinde bu açıklık yoktur. Kamu işyerlerini kapsayan grev erteleme kararnameleri için de benzer bir karışıklık söz konusudur. Örneğin Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü'ne bağlı 40'ı aşkın şeker fabrikası söz konusudur ancak grev

[64] 21.06.1980 tarih ve 17024 sayılı Resmi Gazete.
[65] Türk-İş (1968). 7. Genel Kurul Çalışma Raporları, Ankara, s. 205.
[66] Türk-İş (1973). 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, s. 448-452.

erteleme kararnamesinde tek kurum olarak yer almaktadır. Aynı durum TCDD için de geçerlidir. Şeker fabrikalarını tespit etmek mümkünken TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları) ve TDİ (Türkiye Denizcilik İşletmeleri) gibi işletmelerde işyeri tespiti son derece zordur. Bu nedenle grev ertelemelerin sayısal analizinde hükümet kararnamelerinin yanı sıra mümkün olduğunca işyeri/işletme/şirket sayılarını da dikkate alınacaktır.

Bu çerçevede 2822 sayılı yasa döneminde (2005 yılı sonuna kadar) Bakanlar Kurulunca 27 grev erteleme kararnamesi yayınlandığı saptanmıştır. 1963-1980 dönemi ile karşılaştırıldığında kararname sayısı az gözükmekle birlikte pek çok kararname birden çok işyeri ve işletmeyi kapsamaktadır. Bu nedenle sadece kararname sayısından hareket etmek yanıltıcı olabilir. Bu kararnamelerin etkilediği işyeri sayısı tam olarak saptanamamakla birlikte 600'ün çok üzerinde işyeri ve işletmenin grev erteleme kararlarından etkilendiğini söylemek mümkündür. 2822 sayılı yasa döneminde milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ayrıntılı bir listesi ekteki tabloda yer almaktadır. Bu dönemde 20 erteleme kararnamesinde milli güvenlik gerekçesi yer almaktadır. 13 kararname sadece milli güvenli gerekçesine yer verirken 7 kararname genel sağlık ve milli güvenlik gerekçesine birlikte yer vermiştir. Beş kararnamede sadece genel sağlık gerekçesi yer almıştır. İki grev ertelemesinde ise (Başbakanlık Basımevi) gerekçe belirtilmemiştir. Ancak bu grevlerin genel sağlıktan daha çok milli güvenlik gerekçesine yakın oldukları düşünülebilir. Grev erteleme kararnameleri içinde milli güvenlik gerekçesi ezici bir üstünlüğe sahiptir. Dönem boyunca alınan grev erteleme kararlarının yaklaşık 350 bin işçiyi etkilediğini söylemek mümkündür. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ise 300 bin civarında işçiyi ve 500'ün üzerinde işyeri ve işletmeyi etkilediği görülmektedir. Grev ertelemelerinde 1995 yılına değin kamu kesiminin ağırlığı gözlenirken 2000'li yıllarda milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin biri dışında tümü özel sektöre aittir. Kuşkusuz bu değişimde özelleştirmelerin ve 1995 sonrasında kamu kesiminde grev eğiliminin düşmesinin payı büyüktür. 1995 sonrasında kamu kesiminde büyük ölçekli grevler yaşanmamıştır. 2000'li yıllarda büyük ölçekli grevlerin gündeme geldiği özel sektör işyerlerindeki grevler ise ertelenmiştir. Grev ertelemele-

rinde imalat sanayi, demir-çelik, kimya-lastik, cam, çimento sektörleri önemli bir yer tutmaktadır.

Grev ertelemeleri daha çok Akbulut (ANAP, 47. hükümet) ile Çiller hükümetleri (DYP-SHP, 51. hükümet) döneminde gerçekleşti. İki hükümet döneminde de kamu grevleri yoğun bir biçimde milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. 1963-1980 döneminde olduğu gibi hükümet tarafı olduğu uyuşmazlıklara ilişkin grevleri erteleyerek ölçüsüz bir üstünlük sağlamıştır. Çiller hükümetinin sosyal demokrat ortaklı bir koalisyon olduğunu ve yine Ecevit'in başbakanlığı döneminde (DSP, MHP, ANAP, 57. Hükümet) cam ve lastik sektörlerindeki grevlerin milli güvenlik gerekçesiyle ertelendiğini vurgulayalım. 1963-1980 döneminde olduğu gibi sağ-muhafazakar hükümetler döneminde daha yoğun bir grev erteleme görülmekle birlikte sol partilerin koalisyon ortağı olduğu dönemlerde de ciddi grev ertelemeleri yaşanmıştır (Ayrıntı için ekteki tabloya bakılabilir).

Grev Ertelemeleri ve Yargı Kararları

1990-1991 Grev Ertelemeleri

1983 sonrası milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin belirli dönemlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Ancak bu dönemlerin olağandışı siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmelere sahne olduğunu söylemek oldukça zordur. Ağustos 1990, Ocak 1991 ve Ekim 1995 tarihlerinde yoğun, aynı anda çok sayıda işyerini kapsayan grev ertelemeleri gözlenmektedir. Bu yoğun grev erteleme dalgalarının tümünde milli güvenlik gerekçesinin (bazı grev ertelemelerinde genel sağlık gerekçesine de rastlanmaktadır) yer aldığı görülmektedir.

Nisan 1990'da tüm özel ve kamu çimento fabrikalarında grevlerin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesi sırasında "milli güvenlik" kapsamında değerlendirilebilecek her hangi bir gelişme söz konusu değildir.[67] Nitekim Çimse-İş Sendikası 13.4.1990 tarihinde Danıştay'a başvurarak grev erteleme kararını durdurmuş ve 23.5.1990 tarihinde yeniden greve çıkmıştır.

[67] Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Nisan 1990. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/nisan1990.htm

Ağustos 1990 grev ertelemelerinin ağırlıklı olarak lastik sektöründe ve Amerikan askeri tesislerine hizmet veren özel şirketlerde gerçekleştiği görülmektedir. Ağustos 1990'da yaşanan milli güvenlik gerekçeli grev erteleme dalgası sırasında da ülkede siyasal, sosyal ve iktisadi açıdan "milli güvenlik" bağlamında ele alınabilecek her hangi bir gelişme söz konusu değildir.[68] Ağustos 1990'da grevleri ertelenen Harb-İş ve Laspetkim-İş Sendikaları da yargı yoluna başvurdular ancak yargı süreci sonuna gelinmeden toplu iş sözleşmeleri bağıtlandı.[69]

Milli güvenlik gerekçeli ikinci büyük erteleme dalgası yaygın grevlerin yaşandığı Ocak 1991 Körfez krizi sırasında gerçekleşti. 16 Ocak'ta başlayan Körfez savaşının ardından 27 Ocak 1991 tarihinde 160 işyerinde uygulanan ve 100 işyeri için alınan grev kararları milli güvenlik gerekçesiyle 60 gün süreyle ertelendi. Bir başka ülkede yaşanan savaş nedeniyle alınan erteleme kararı sendikaların büyük tepkisine yol açtı. Türk-İş, uygulanan grevlerin hiçbirinin milli güvenliği tehlikeye sokacak nitelikte olmadığını ve idarenin grev erteleme tasarrufunu her hangi bir maddi vakaya dayandırmadığını belirterek Danıştay 10. Dairesinde grev erteleme kararlarının iptali için dava açtı. Grev erteleme kararlarının tuhaflığı nedeniyle Türk-İş tarafından 13.2.1991 tarihinde Danıştay'a sunulan dava dilekçesinde şu "müstehzi" ifade yer aldı:

> *"Erteleme kapsamına giren grevlere konu işyerlerinin bir kısmında "tuvalet kağıdı", "kağıt mendil", "tül perde", "mobilya", "porselen tabak", "tuğla", "konserve kutusu", "döşemelik kumaş", "fitilli kadife" üretimi yapılmaktadır[70]. Anılan işyerlerinde grev nedeniyle üretimin belli ölçüde durmuş olmasının milli güvenliği bozucu ve tehdit edici nitelikte olduğu ve durdurulmasında kamu yararı bu-*

---

[68] Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ağustos 1990. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/agustos1990.htm

[69] Petrol-İş, '90 Petrol-İş Yıllık, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul, s. 288-289.

[70] Milli güvenlik gerekçesiyle grevlerin ertelendiği işyerlerinden çarpıcı örnekler: Erkafleks Yer Döşeme Sanayi (Petrol-İş), Malazlar Kibrit Sanayi (Petrol-İş), Maga Deri (Deri-İş), Örmak tekstil (Teksif), Özaltın Tuğla (Çimse-İş), Kütahya Porselen (Çimse-İş), Trakya Teneke Ambalaj Sanayi (Türk metal), Bayhanlar Kum Çakıl Deposu (Tümtis), Topkapı Vitaminli Yem Sanayi (Öz Gıda-İŞ), Hasyün Halı Sanayi (Öz İplik-İş), Kartal Teneke Kutu Sanayi (Otomobil-İş), Sınmak Dikiş Makineleri (Otomobil-İş), Temel Civata Sanayi (Çelik-İş). Petrol-İş, 90 yıllığı, s. 278-285.

lunduğu iddiası, içinde bulunduğumuz çağdaş dünyada 'komik' olmanın dışında hiçbir anlam taşımaz."[71]

Danıştay 10. Dairesi 26.2.1991 tarih ve 1991/399 esas sayılı kararıyla ülke çapında tüm işkollarına yönelik olarak grev erteleme kararı alınmasını yasaya uygun bulmadı ve uygulanması halinde telafisi imkânsız zararlar doğuracağını vurgulayarak ve Türk-İş'in talebini yerinde görerek grev erteleme kararlarını iptal etti.[72] Danıştay'ın bu kararı son derece önemlidir zira komşu bir ülkede işgal/savaş olması nedeniyle söz konusu ertelemedeki milli güvenlik gerekçesi diğer ertelemelerle karşılaştırıldığında tartışma konusu olabilecek yanlar taşımaktadır. Ancak Danıştay Körfez krizi sırasındaki grevlerin milli güvenliği tehlikeye atmadığına karar vermiştir. Bu dönemde ayrıca Danıştay, Bakanlar Kurulu'nca genel sağlık ve milli güvenliği bozacağı gerekçesiyle Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) grevinin 60 gün süreyle ertelenmesine ilişkin kararı hakkında 17 Haziran 1992 tarihinde yürütmeyi durdurdu.

1995 Grev Ertelemeleri

Milli güvenlik gerekçeli bir diğer yoğun grev erteleme dalgası Ekim 1995 tarihinde yaşandı. Kamu İşveren Sendikalarının toplu iş sözleşmelerinde var olan hakları önemli ölçüde sınırlayan taleplerle işçi sendikalarının karşısına gelmesi işçilerin tepkisini çekmiş ve görüşmeler uzamıştı.[73] Görüşmelerin tıkanması sonucunda Türk-İş Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonu 20 Eylül günü kamu kesiminde 350 bin işçiyi kapsayan grevlerin başlatılmasını kararlaştırdı ve sendikalar saptanan grev takvimine göre grev uygulamasını başlattılar. Uygulanan grevler 17 Ekim 1995 tarihinde hükümet tarafından ertelendi[74]. Ertele-

---

[71] Türk-İş tarafından Danıştay'a Sunulan Dava Dilekçesi, Petrol-İş 90, s. 292.

[72] Türk-İş (1992). Onaltıncı Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, s. 122-123.

[73] Türk-İş, 1995, 241.

[74] Grevleri erteleyen Tansu Çiller'in başkanlığında kurulan DYP azınlık hükümeti (51) 15 Ekim 1995 günü 190 kabul oyuna karşı 230 red oyu ile güvenoyu alamamıştı. Aynı gün Türk-İş Ankara Kızılay'da büyük bir miting düzenleyerek kamu toplu iş sözleşmelerinin sonuçlandırılmamasını protesto etmişti. Miting öncesinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve hükümet grevi engellemek istemişti:

me kararlarının bir bölümü sadece milli güvenlik gerekçesine dayandırılırken bir bölümünde "milli güvenlik" yanında "genel sağlık" gerekçesi de yer alıyordu. Ertelemenin hemen ardından 26 Ekim 1995 tarihinde anlaşmaya varıldı.[75] Bu grev ertelemeleri sırasında da ülkede milli güvenlik bağlamında değerlendirilebilecek olağan dışı bir gelişme söz konusu değildi.

Grev ertelemelerinin ardından Selülöz-İş ve Liman-İş Sendikaları idari dava yoluna başvurdu. Selülöz-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda Danıştay Onuncu Dairesi şu kararı verdi:[76]

> *"Grevin uygulandığı işyerlerinin ve yapılan işlerin niteliği de dikkate alındığında ertelenen grevin Yasa'da öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte olmadığı görülmektedir. Davalı idarenin savunmasında öne sürülen ekonomik sebeplerin ise karara dayanak alınmasına yasal olanak bulunmamaktadır (...) dava konusu kararın açıkça hukuka aykırı olduğu ve uygulanması halinde telafisi güç ve imkansız zararlar doğuracağı sonucuna varılmıştır"*

Ekim 1995 ertelemeleri kapsamında grevleri ertelenen Liman-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda da Danıştay 10. Dairesi grev erteleme kararının iptaline karar verdi.[77] Danıştay'ın

---

"İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, pazar günü Türk-İş'in Ankara Kızılay Meydanı'nda yapmayı planladığı işçi mitingiyle ilgili olarak valiliklere gönderdiği genelgede, Ankara'da yürüyüş ve miting yapmak isteyen işçilere karşı tedbir alınmasını isteyerek "kanunsuzluğa izin verilmeyeceğini, yasa dışı gösteriye kalkışanlar hakkında gerekli işlemlerin yapılacağını" açıkladı. Menteşe, Silahlı Kuvvetler'den yardım istediklerini ve ihtiyaç halinde bunun kullanılacağını da bildirdi.

Ankara Emniyet Müdürü Orhan Taşanlar, Türk-İş'in, Kızılay Meydanı'nda yapacağı bildirilen mitingin yasalara aykırı olduğunu belirterek, "işçilerimizin yasal olmayan bir eyleme iştirak etmemesi gerekir" dedi.

Ankara Valisi Erdoğan Şahinoğlu da Türk-İş'e ve işçilere uyarıda bulunarak, bu tür toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde genellikle Tandoğan Meydanı için izin verildiğini hatırlatarak, "Toplantı ve gösteri için Kızılay'ın ötesine kesinlikle izin vermeyeceğiz" dedi." Ayın Tarihi, BYEGM, Ekim 1995,
http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm

75 Türk-İş, 1995; 237-250.
Ayın Tarihi, BYEGM, Ekim 1995,
http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm

76 Danıştay 10. Dairesinin 20.11.1995 tarih ve 1995/6508 sayılı kararı.

77 Danıştay 10. Dairesi, 15.10.1997 tarih ve Esas 1995/6497 ve Karar 1995/3777.

grev erteleme kararını iptal gerekçesi hükümetin erteleme kararının keyfiliğini ortaya koyması ve milli güvenliğin tanımı açısından önem taşımaktadır:

> *"...(B)ir grevin milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için de ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir"*

Danıştay devamla idarenin savunmasında ileri sürdüğü ekonomik gerekçelerin dava konusu kararı almayı gerektirecek nitelikte bulunmadığına karar vermiştir. Danıştay'ın istikrar kazanan bu yaklaşımına göre ekonomik sebeplerden hareketle bir grevin milli güvenliği tehlikeye attığını ileri sürmek mümkün değildir.

Danıştay'ın bu kararına karşı hükümet Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kuruluna temyiz başvurusunda bulundu. Genel Kurul iptal kararının usul ve hukuka uygun olduğunu belirterek hükümetin temyiz talebini oybirliği ile reddetti[78]. Ancak hükümet ısrarını sürdürdü ve bu kez "karar düzeltme" talebinde bulundu. Genel Kurul Başbakanlığın karar düzeltme talebinin hukuka uygun olmadığını belirterek bu talebi de reddetmiş[79] ve böylece grev erteleme kararından beş yıl sonra hükümetin kararının hukuka aykırı olduğu ve milli güvenlik gerekçesinin kötüye kullanıldığı ortaya konmuştur.

2000'li Yıllarda Grev Ertelemeleri

1995 grev erteleme dalgasından sonra uzunca bir süre "milli güvenlik" gerekçeli grev ertelemesi yaşanmadı. 2000 yılında tekrar başlayan "milli güvenlik" gerekçeli grev ertelemeleri ise lastik ve cam sektöründe yoğunlaştı. Lastik sektöründe 2000, 2002 ve 2004 yıllarında olmak üzere üst üste üç toplu iş sözleşmesi döneminde "milli güvenlik" gerekçeli grev ertelemesi yaşandı. Aynı şekilde cam sektöründe de 2001, 2003 yıllarında milli güvenlik gerekçeli ve 2004 yılında ise milli güvenlik ve genel sağlık ge-

---

[78] Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 19.11.1999 tarih, Esas 1998/212, Karar 1999/1098.

[79] Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 5.5.1999 tarih, Esas 2000/197, Karar 2000/725.

rekçesinin birlikte yer aldığı grev ertelemeleri yaşandı. 2000 yılı sonrasında yaşanan diğer milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş ile Erdemir Madencilik A.Ş. ertelemeleridir. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ağırlıklı olarak lastik ve cam sektöründe yaşanması; başka sektör ve işyerlerinde milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin görülmemesi 2000'lı yıllar sonrasında grev eğiliminde yaşanan ciddi düşüşün bir sonucudur.[80] Büyük ölçekli ve etkili başka grevler gündeme gelmediği için başka sektör ve işyerlerinde grev ertelemeleri yaşanmamıştır.

2000'lı yılların ilk grev ertelemesi 1990 yılında da aynı işyerlerindeki grevleri ertelenen Lastik-İş Sendikasının Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Goodyear Lastikleri T.A.Ş. ve Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş. işyerlerinde 28 Nisan 2000 tarihinde başlattığı grevlerin 5 Mayıs 2000 tarihinde milli güvenliği bozucu nitelikte görülerek ertelenmesiydi. Bu karar üzerine Lastik-İş Sendikası 10 Mayıs 2000 tarihinde kararın iptali ve yürütmenin durdurulması için Danıştay'a başvurdu. Ancak bu arada taraflar arasında anlaşma sağlandığı için Danıştay yürütmenin durdurulması konusunda karar verilmesine yer bulunmadığına karar verdi.[81]

Yukarıda adı geçen üç lastik fabrikasında Lastik-İş tarafından alınmış bulunan grev kararları milli güvenliği bozucu nitelikte görüldüğünden 22 Mayıs 2002 tarihinde Resmi Gazete'de

---

[80] 1984-1989 döneminde yılda ortalama 18 bin işçi greve çıktı ve ortalama 1.2 milyon işgünü grevde geçti. 1990–1995 dönemi bahar eylemlerinin ardından başlayan bir yükseliş dönemidir. Bu dönemde yılda ortalama 100 bin işçi grevlere katıldı; yılda ortalama 2,2 milyon işgünü grevlerde geçti. 1995'te kamu grevlerinin ertelenmesinin ardından,1996 sonrasında işçi eylemleri ve grev dalgasının inişe geçtiği görülüyor. 1996'dan 2001 krizine kadar geçen dönemde yılda ortalama 9300 işçinin greve katıldığını ve grevlerde ortalama 270 bin işgünü geçtiğini görüyoruz. Grev erteleme kırbacının grev eğilimini önemli ölçüde zayıflattığını söylemek mümkün. 2002–2006 döneminde ise grev eğilimi iyice dibe vurdu ve gerek greve katılan işçi sayısı ve gerekse grevde geçen işgünü açısından Cumhuriyet tarihinin en grevsiz yılları AKP dönemine denk düştü. Gerçekten de 1963 ve 1984 yıllarını bir kenara bırakacak olursak (bu yıllar yeni sendikal yasaların yürürlüğe girdiği ilk yıllar olmaları nedeniyle grevler sınırlıdır) geri kalan ve yasal grev uygulamasının olanaklı olduğu 39 yıl içinde 1. AKP dönemi grevci işçi ve grevde geçen işgünü açısından bir grev kıtlığı dönemidir. AKP döneminde yıllık grevci işçi sayısı üç bine grevde geçen işgünü sayısı 124 bine geriledi. Aziz Çelik, "Grev Kıtlığı Rekoru, Birgün Gazetesi, 15 Ağustos 2007.

[81] Danıştay Onuncu Dairesi, 26.6.2000 tarih ve 2000/2369 esas sayılı karar.

yayımlanan Bakanlar Kurulu kararıyla bir kez daha ertelendi. Lastik-İş'in üyesi olduğu DİSK Başkanı Süleyman Çelebi "biri henüz başlama noktasında olan, diğer ikisinin ise grev kararlarının ilanı bile asılmadan ortaya çıkan bu karar açıktır ki, belli bir hazırlığın ürünüdür" dedi. Çelebi, işveren sendikasının görüşmeleri bilerek tıkadığını söyledi.[82] Erteleme kararından bir gün sonra ise taraflar arasında anlaşma sağlandı.[83] Lastik-İş Sendikası'nın toplu iş sözleşmesi görüşmeleri anlaşmazlıkla sonuçlanan Goodyear, Türk Pirelli ve Brisa lastik fabrikalarında aldığı grev kararı Bakanlar Kurulu tarafından, "milli güvenliği bozucu nitelikte" görülerek 21 Mart 2004 tarihli Resmi Gazete yayımlanan kararname ile 60 gün süreyle ertelendi. Böylece lastik grevleri 2822 sayılı Yasa döneminde dördüncü kez ertelenmiş oldu. Lastik-İş Sendikası, Bakanlar Kurulu'nun lastik işyerlerindeki grevi ertelemesine ilişkin kararının iptali istemiyle Danıştay' da dava açtı.[84] Danıştay 10. Dairesi, 12 Mayıs 2004 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun lastik işyerlerindeki grev kararını "milli güvenliği bozucu nitelikte görerek" erteleme kararının yürütmesini durdurdu[85]. Yürütmeyi durdurma kararının hemen ardından anlaşma sağlandı.[86]

Lastik sektöründe "milli güvenlik" gerekçeli bir diğer grev ertelemesi Petrol-İş Sendikasının örgütlü olduğu Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş işyerinde gerçekleşti. 1 Temmuz 2003 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile 2 Temmuz 2003 tarihinden itibaren bu işyerinde uygulanacak olan grev "milli güvenlik" gerekçesiyle ertelendi. Petrol-İş Sendikası, erteleme kararını "Kombassan'a[87] grev jesti" olarak niteledi.

---

82 Cumhuriyet, 23.05.2002.

83 Cumhuriyet, 24.5.2002.

84 Cumhuriyet, 27.3.2004.

85 Cumhuriyet, 13.5.2004.

86 Lastik sektöründe yaklaşık beş bin kişiyi kapsayan grevde uzlaşmaya varıldı. DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası'nın, Çalışma Bakanı Murat Başesgioğlu başkanlığındaki heyet ile yaptığı ücret konusunda 24 saat süren pazarlık görüşmesi uzlaşmayla sonuçlandı. Anlaşmaya ilişkin protokol dün Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın katıldığı törenle imzalandı. Cumhuriyet, 14.5.2004.

87 Petlas Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 20.03.1997 97/06 sayılı kararı ile Kombassan Holding A.Ş.'ye satılarak özelleştirilmişti. Kombassan AKP'ye yakın bir şirket olarak tanınıyor. Cumhuriyet, 18.6.2003.

Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Öztaşkın, Kombassan'ın sahibi olduğu Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret Şirketi'nde alınan grev erteleme kararının işverenlerin baskısı ile alındığını savunarak iptali için Danıştay'da dava açacaklarını söyledi. Türk-İş de Petlas grevinin ertelenmesinin büyük bir talihsizlik olduğunu belirterek konuyu ILO'ya götüreceklerini açıkladı.[88] Ancak 10 Temmuz 2003 günü anlaşma sağlanarak toplu iş sözleşmesi bağıtlandı. Petrol-İş Sendikasının grev erteleme kararının iptali için açtığı davada Danıştay konusu kalmadığı için karar verilmesine yer olmadığı sonucuna vardı.[89]

2000'li yılların grev ertelemelerinde cam sektöründe yaşanan (Şişecam grubuna bağlı işyerleri) de önemli bir yer tutmaktadır. Kristal-İş Sendikası tarafından Cam İşverenleri Sendikası üyesi ve Şişecam grubuna ait 6 cam şirketinin 15 cam fabrikasında 24 Mayıs 2001 tarihinde uygulanmaya başlanan grev 8 Haziran 2001 tarihinde "milli güvenlik" gerekçesiyle ertelendi. Sendika erteleme kararının yürürlüğünün durdurulması ve iptali için Danıştay'a başvurdu. Ancak Danıştay Nöbetçi Dairesi, 10. Dairenin istikrar kazanan uygulamasının aksine yürütmeyi durdurma talebini gerekçe göstermeksizin reddetti. Bu karar aşağıda "*yargı kararlarında istikrar ve istisnalar*" başlığı altında ele alınacaktır. Danıştay'ın bu kararı üzerine toplu iş sözleşmesi bağıtlandı. Sendika toplu iş sözleşmesinin bağıtlanmasının ardından "toplu iş sözleşmesi özgür iradeyle değil, zorla, kerhen imzalandı" açıklamasını yaptı.[90]

Kristal-İş Sendikasının karşılaştığı ikinci erteleme 8 Aralık 2003 tarihinde gerçekleşti. 9 Aralık 2004 günü başlayacak olan Şişecam grevi Bakanlar Kurulu tarafından "milli güvenliği tehlikeye attığı" gerekçesiyle daha başlamadan 60 gün süreyle ertelendi. Kristal-İş Sendikasının açtığı yürütmenin durdurulması ve iptal davası üzerine Danıştay 10. Dairesi 12 Ocak 2004 tarihinde oybirliği ile verdiği yürütmeyi durdurma kararıyla konunun esasına girerek şu sonuca vardı: *"yasal bir grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke*

---

[88] Cumhuriyet, 3.7.2003.

[89] Danıştay 10. Dairesi Esas No: 2003/3050 Karar No: 2006/2447 Tarih: 14.4.2006.

[90] Kristal-İş (2004). Olağanüstü Bir Dönemden Belgeler, 14. Genel Kurul, İstanbul, s. 90-91.

ve devletin özel (olarak) savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir (...) Grevin yapıldığı işyerlerinin ve yapılan işin niteliği dikkate alındığında ertelen grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte olmadığı sonucuna varılmaktadır. Davalı idarenin savunmasında öne sürülen ekonomik sebepler dava konusu kararın alınmasını yasal kılacak nitelikte bulunmamaktadır."[91] Danıştay açıkça idarenin milli güvenlik gerekçesinin hukuksal dayanaktan yoksun olduğunu belirterek "ekonomik gerekçeleri" erteleme nedeni olarak kabul etmedi.

Danıştay'ın bu kararının ardından Kristal-İş Sendikası 30 Ocak 2004 tarihinde Şişecam grubu işyerlerinde greve başladı. Başbakanlık, 10. Dairenin yürütmeyi durdurma kararına karşı Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kuruluna itiraz etti. Ancak bu itiraz 12 Şubat 2004 tarihinde Genel Kurul tarafından oybirliği ile reddedildi. Böylece itiraz yolu da tükenmiş oldu. Ancak tam da itirazın reddedildiği günlerde 14 Şubat 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 11 Şubat 2004 tarih ve 2004/6782 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Şişecam grevi "*genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikte*" gördüğü için ikinci kez ertelendi. Bu kez "milli güvenlik" gerekçesinin yanına "genel sağlık" gerekçesi de eklenmişti. İki ay önce aynı grevin genel sağlığı bozduğu fark edilmemiş olsa gerekti. Öte yandan doktrindeki yaygın görüşe göre Bakanlar Kurulunun aynı grevi ikinci kez erteleme yetkisi yoktu.[92]

Kristal-İş Sendikası kararın iptali ve yürütmenin durdurulması için ikinci kez idari yargı yoluna başvurdu. Ancak Danıştay kararı açıklanmadan önce 14 Mart 2004 tarihinde taraflar arasında anlaşma sağlandı. Kristal-İş Sendikasının açmış olduğu iptal davaları Danıştay 10. Dairesi tarafından ele alındı ve sonuçlandırıldı. Danıştay 8 Aralık 2003 tarihli erteleme kararına iptaline ilişkin davada, anlaşma sağlanmış olmasına karşın (Petlas

---

[91] Danıştay 10. Dairesi, 2003/6134 sayı ve 12.1.2004 tarihli karar.

[92] Doktrinde 2822 sayılı yasanın 33. maddesinin idareye sadece bir kez erteleme yetkisi tanıdığı kabul edilmektedir. Bakınız: Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, 15. Bası, İstanbul: Beta, 2000, s.563, Kenan Tunçomağ ve Tankut Centel, *İş Hukukunun Esasları*, 2. Bası, İstanbul: Beta, 1999, s. 437, Murat Demircioğlu, "Grev Ertelemesi", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996, s.500, Murteza Aydemir, *Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları*, İstanbul: Selülöz-İş Yayını, 2001, s.163.

kararından farklı olarak) konunun esasına girdi ve kararın iptaline karar verdi. Aynı şekilde 11 Şubat 2004 tarihli ikinci ertelemeye ilişkin davada da iptal kararı verildi.

Kristal-İş Sendikası 8 Haziran 2001'de ertelenen grevi ile ilgili olarak ILO Sendika Özgürlüğü Komitesine (SÖK) başvurdu ve erteleme ile grev hakkının ihlal edildiğini bildirdi. Daha önce 2822 sayılı yasanın grev ertelemeleriyle ilgili hükümleri konusunda somut bir eleştiriye yer vermeyen ILO[93] Kristal-İş Sendikasının başvurusu üzerine (Case 2303) 2822'deki grev erteleme mekanizmasını ele aldı. SÖK, cam sanayindeki bir grevin milli güvenliği tehlikeye atması için bir neden görmediğini belirterek hükümetin cam, lastik ve genel hizmetlerde sürekli erteleme yoluyla grev hakkını sistematik olarak ihlal ettiğini vurguladı. Komite, acil bir olağanüstü hal durumunda ve zorunlu hizmetlerde gündeme gelebilecek grev ertelemelerinin ise hükümet tarafından değil tarafların güvenebileceği tarafsız bir organ tarafından alınması gerektiğinin altını çizdi.[94]

2000'li yılların son grev erteleme kararı 1 Eylül 2005 tarihinde Türkiye Maden-İş Sendikasının örgütlü olduğu Erdemir Madencilik A.Ş. (Sivas) işyerindeki grevin milli güvenliği bozucu olduğu gerekçesiyle ertelenmesi oldu. Erteleme kararından kısa bir süre sonra taraflar arasında anlaşma sağlandı ve sendika idari yargı yolunu kullanmadı.

Yargı Kararları: İstikrar ve İstisnalar

Yukarıda çok sayıda örneği verilen kararlarda da görüldüğü gibi Danıştay "milli güvenlik" gerekçeli grev erteleme kararlarının neredeyse tümünde yürütmeyi durdurma ve iptal kararı vermiştir. Danıştay istikrarlı bir biçimde ekonomik gerekçelerin milli güvenlik ile bağlantılandırılmasına karşı çıkmış ve milli güvenliği "*ülke ve devletin özel (olarak) savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması*" şeklinde tanımlayarak idarenin keyfi uygulamalarını iptal etmiştir.

---

[93] Çelik (2004), 178.

[94] ILO (2004). Governing Body , 335th report of the Committee on Freedom of Association, Geneva, November 2004, paragraph 1376-1377.

Danıştay'ın bu istikrarlı eğilimi dışındaki az sayıdaki kararından biri 8 Haziran 2001 tarihinde ertelenen Şişecam grevi için Kristal-İş Sendikasının açmış olduğu iptal ve yürütmeyi durdurma davasında verilen karardır. Adli tatil nedeniyle 10. Daire değil Danıştay Nöbetçi Dairesi tarafından ele alınan Kristal-İş Sendikasının yürütmeyi durdurma talebi savcı ve raportörün yürütmenin durdurulması yönündeki görüşlerine rağmen hiçbir gerekçe gösterilmeden 3/2 oy çokluğuyla reddedildi.[95]

Daha sonra iptal davasını ele alan Danıştay 10. Dairesi "*ertelemeye konu grevin, her grevin bünyesinde bulunan kaçınılmaz sakıncalar dışında milli güvenliği bozucu nitelikte bulunduğu sonucuna ulaşıldığından dava konusu Bakanlar Kurulu Kararında mevzuata aykırılık görülmemiştir*" kararını verdi ve erteleme kararını hukuka uygun buldu.[96] Ancak Danıştay 10. Dairesinin bu kararı önceki içtihatlarına uygun olmadığı gibi Daire kısa bir süre sonra bu kararın tam tersi bir karara imza attı. 5.5.2003 tarihinde Şişecam grevinin ertelenmesini hukuka uygun bulan Danıştay 10. Dairesinin aynı beş yargıçtan oluşan heyeti yaklaşık 8 ay sonra yine milli güvenlik gerekçesiyle önlerine gelen ve aynı işyerlerini kapsayan grev erteleme kararı konusunda 12.12004 tarihinde "*idarenin savunmasında ileri sürülen ekonomik sebepler dava konusu kararın alınmasını yasal kılacak nitelikte bulunmamaktadır*" gerekçesiyle yürütmenin durdurulmasına oy birliği ile ve 19.4.2006 tarihinde ise erteleme kararnamesinin iptaline oy birliğiyle karar verdi. Danıştay 10. Dairenin istikrarlı çizgisini bozan bu durumun Nöbetçi Dairenin aykırı kararından kaynaklandığı düşünülebilir. Aksi halde aynı yargıçlardan oluşan 10. Daire heyetinin 8 ay arayla aynı konuda ve aynı işyerleri için birbiri ile taban tabana zıt kararlar vermesi izah edilemez.

Danıştay kararlarındaki istikrara karşın iptale ilişkin kararlarının iki ile üç yıla kadar uzadığı görülmektedir. Hatta iptal kararları takip eden toplu iş sözleşme dönemine sarkmaktadır. Öte yandan Danıştay'ın iptal davalarında tarafların erteleme sonrası anlaşmaya varmış olması durumunda farklı kararlar aldığı, anlaşmaya varılan bazı grevler konusunda karar vermeye gerek ol-

---

[95] Danıştay 10. Dairesi, Esas No 2001/1713 Tarih: 2.8.2001. Karar nöbetçi dairece verilmiştir.

[96] Danıştay 10. Dairesi, Esas 2001/1713, Karar 2003/1501, Tarih 5.5.2003.

madığı sonucuna varırken bazı davalarda ise anlaşmaya varılmış olmasına rağmen iptal kararı verdiği görülmektedir. Uzun yargılama süresi sonucunda grev uygulamasının sona ermiş olması veya toplu iş sözleşmesinin imzalanması ve örtük bir biçimde geriye dönük hukuki ihtilaf yaratmama gibi nedenlerle esas hakkında karar verilmemesi idarenin hukuka açıkça aykırı bir işleminin yaptırımsız kalmasına yol açmaktadır. Kuşkusuz hukuksuz idari işlemlerin yaptırımsız kalması idareyi hukuku çiğneme konusunda cesaretlendirmektedir.

Milli güvenlik gerekçeli grev erteleme davalarında Tetkik Hakimi ve Danıştay Savcılarının görüşleri de istikrarlı bir biçimde erteleme kararların hukuka uygun olmadığı yönündedir. Ancak 1995 yılında ertelenen ve yukarıda Danıştay kararına yer verilen SEKA greviyle ilgili Danıştay savcısı tarafından yapılan milli güvenlik tarifi ve milli güvenlikle kağıt üretimi arasında kurulan bağlantı hukuk açısından öğreticidir.[97]

> *"Türkiye'de kağıt üretiminin aksaması basın yayın kuruluşlarının yanısıra ambalaj kağıdı gereksinimi dolayısıyla ihracat sektörünü, ülkeye döviz girişini, yoksun kalınan döviz dolayısıyla milli güvenliğe ilişkin malzemeler de dahil ülkemiz için gerekli ihtiyaç maddelerinin dışalımını baltalamaktadır. İhracata dönük üretim yapan çiftçi ve sanayicinin dolayısıyla milli ekonominin göreceği zarar telafi edilemez boyutlara yaklaşmış milli güvenliği ve halkın genel sağlığını da etkilemiştir"*

Bu çetrefil ve zorlama illiyet bağlantısının hukuksal olmadığı tamamen iktisadi ve siyasal bir mantığa dayalı olduğu açıktır.

Hükümetlerin Milli Güvenlik Gerekçelerinin Ekonomik Özü

İdari yargıya intikal eden neredeyse tüm grev erteleme kararları hakkında yürütmeyi durdurma ve iptal kararı verilmiş olmasına rağmen neredeyse tüm hükümetler grev erteleme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Grev erteleme kararlarının "milli güvenlik"

[97] Danıştay 10. Dairesi, Esas No 1995/6508 ve 20.11.1995 tarih.

nedeniyle değil, ekonomik gerekçelerle ve hukuksal hiçbir dayanağı olmayan "soğutma" ve "caydırma" motifleriyle alındığı hükümetlerin açıklama ve savunmalarıyla ortaya çıkmaktadır.

Cumhurbaşkanı Demirel, kamu toplu iş sözleşmelerinin tıkandığı Ekim 1995'te "Grev haktır. Ama kamu düzenini bozmak, kanunların hak olarak tanımadığı şeyleri yapmaya kalkmak, devleti felç etmeyi güç gösterisi yapmak, yanlıştır" değerlendirmesini yaptı.[98] Kamu düzeni bir grev erteleme gerekçesi olmasa da devletin grev algısında kamu düzeninin de önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Grev erteleme kararları konusunda hükümetin yargıya verdiği savunmalarda da ertelemelerin gerçek sebeplerine ilişkin çarpıcı görüşler yer almaktadır:[99]

> *"Lastik-İş tarafından motorlu taşıt araçları ile diğer araç ve iş makineleri için lastik üreten üç işyerinde uygulanmakta olan grev, ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği hususu gözününe alındığında söz konusu grevin genel hayatı dolayısıyla milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu görüldüğünden, Bakanlar Kurulu (...) grev ertelemesi kararı almıştır"*

Hükümetin bu savunması "milli güvenlik" tanımı içinde yer almayan "genel hayat" gibi bir kavramın da grev erteleme nedeni olarak kabul edildiğini göstermektedir. Hükümetin grev erteleme kararlarının hukuksal değil ekonomik gerekçelere dayandığı bir başka hükümet savunmasında da ortaya çıkmaktadır. 2001 Şişecam grev ertelemesi üzerine Kristal-İş Sendikası tarafından açılan dava üzerine hükümetin yaptığı savunma bunun kanıtı niteliğindedir:[100]

---

98 Byemgm, Ayın Tarihi, Ekim 1995.
http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm

99 Başbakanlık Hukuk Müşavirliği'nin 19 Haziran 2000 tarih ve 06175 sayılı yazısı.

100 Danıştay 10. Dairesi 2001/1713 Esas, 2003/1501 Karar ve 5.5.2003 tarihli karar.

"Ülkenin önemli ihraç malı olan cam mamulleri üreten fabrikanın yan sanayi dallarına da destek verdiği, cam fırınlarının soğutulmasının maliyetleri olağanüstü yükselteceği, sağlık sektörü ve silahlı kuvvetlere araç gereç sağlayan fabrikada yapılacak grevin doğuracağı sonuçlar dikkate alınarak grevin ertelendiği..."

Görüldüğü gibi erteleme kararında milli güvenlik kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmayan ekonomik ve teknik gerekçeler önemli yer tutmaktadır.

Hükümetin Liman-İş'in uyguladığı bir grevi milli güvenlik nedeniyle ertelemesinin ardından sendikaca açılan iptal davasına gönderdiği savunmada da ekonomik gerekçeler ön plana çıkmaktadır:[101]

"Grevin uygulanması nedeniyle ülkenin ihracat ve ithalatı ile iç ticaretin telafisi olanaksız derecede olumsuz etkilendiği, ülkenin limanları üzerinden yapılan transit taşımaların durma noktasına geldiği, daha önce yapılan ticari bağlantılarda aksamalar olduğu, grev nedeniyle yapılamayan liman hizmetleri sonucunda gemi trafiği ve yük çekiminde tıkanıklık olduğu, limanlarda turist giriş-çıkışları ile ile Mersin-Kıbrıs arasında yolcu ve askeri taşımalar yapılamadığı, ülkenin limanları üzerinden yapılan deniz taşımacılığının komşu ülke limanlarına kayma noktasına geldiği, limanlarda günlük ortalama 76.000 ton yükleme boşaltma yapıldığı ve bunun büyük kısmının Silahlı Kuvvetlerin ihtiyacı olan malzemelerden, ilaç ve ilaç hammaddelerinden ve halkın beslenmesiyle ilgili gıda maddelerinden oluştuğu, bu maddelerin yükleme ve boşaltmasının yapılamadığı ve bu nedenle uygulanan grevin milli güvenliği ve genel sağlığı bozucu nitelik kazandığı..."

Görüldüğü gibi hükümetin erteleme gerekçesinin özünü ekonomik sebepler oluşturmaktadır. Danıştay kararlarında ise "ekonomik sebepler" milli güvenlik açısından yeterli bulunmamaktadır.

Hükümet, 2003 yılında Şişecam grevlerinin ertelenmesinin milli güvenlik ile bağını şöyle kurmuştur:[102]

---

[101] Danıştay 10. Daire, 1995/6497 Esas, 1997/3777 Karar ve 15.10.1997 tarihli karar.
[102] Danıştay 10. Dairesi Esas: 2003/6134, Karar: 2006/2551.

"Grev uygulanan Türkiye Şişe Cam Fabrikalarının işyerinin üretim kalemleri itibariyle kendi sektöründe sanayinin ikmal kaynağı olduğu, grevin ihracat gelirlerinde önemli azalmaya neden olacağı bu durumun ise milli ekonomiye zarar vereceği, üretim yapılan cam fabrikalarının dur-kalk şeklinde çalışmasının olanaklı olmadığı, grev nedeniyle üretim dursa dahi fırınların normal üretim yapıyormuş gibi hammadde ile beslenmesinin sağlandığı, günümüzde "milli güvenlik" kavramının güçlü bir ekonomiyi gerektirdiği ve kapsadığı, milli ekonomiye zarar verecek her girişimin ise milli güvenliğe zarar verdiği..."

Bu yaklaşım ile hükümet milli güvenlik kavramının sınırlarını keyfi olarak "*milli ekonomiye zarar verecek her girişim*" olarak genişletmektedir. Hükümetin gerekçesinin tamamen teknik ekonomik olduğu dikkat çekmektedir. Danıştay hükümetin savunmasında öne sürülen ekonomik sebeplerin söz konusu erteleme kararının alınmasını yasal kılacak nitelikte olmadığına ve bu yüzden kararın iptaline karar vermiştir.

Danıştay Kristal-İş Sendikasının Şişecam fabrikalarında uyguladığı grevin 11.2.2004 tarihinde ikinci kez ertelenmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu kararını da anlaşma sağlanmış olmasına rağmen esastan ele almış ve karara bağlamıştır. Danıştay kararında bir grevin milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu belirterek erteleme kararının bu nitelikte olmaması nedeniyle iptaline karar vermiştir.[103]

Kristal-İş Sendikasının Şişecam grevi sırasında Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ise "biz grevleri engellemek için elimizden geleni yapıyoruz. Yargıda sorun var. Oraya da siz kendinizi iyi anlatın" diyerek işverenleri yargıya müdahale etmeye çağırdı.[104] Bu çağrının ardından Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) grev erteleme davasında müdahil olmak üzere kapsamlı bir dosya ile Danıştay'a başvurdu.

Grev ertelemelerinin esas gerekçesinin ekonomik olduğu konusunda bir başka değerlendirme Çalışma ve Sosyal Güvenlik

[103] Danıştay 10. Dairesi, Esas no: 2004/2197, Karar No: 2006/3982, Tarih 16.6.2006.
[104] Dünya Gazetesi 26 Şubat 2004, Aydınlık Dergisi, 29 Şubat 2004.

Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü tarafından yapılmıştır. Çalışma Genel Müdürü Cengiz Delibaş Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar" konulu uluslararası sempozyumda grev ertelemelerinin ekonomik gerekçelerle yapıldığını teyit etmiştir:[105]

> *"Açık konuşalım, biz bizeyiz, Cam grevi ertelendiğinde, herkes 'Şişecam tabak üretiyor, cam üretiyor, bundaki grevin milli güvenlikle ne alakası var?' dedi. Çok alakası var; Türkiye'deki otomotiv sektörünün tamamının camını Şişecam fabrikaları üretiyor ve bunlar da stoklu çalışmıyor. Şişecam'ı durdurduğunuz anda, şu anda ihracat alanında en önemli olan otomotiv fabrikalarını durduruyorsunuz. Milli güvenlikle doğrudan alakası var, evet, yani kırılgan bir ekonomiye sahipsiniz, bunu ertelemezseniz, otomotiv fabrikaları duracak (...) Kırılgan bir ekonomide otomotiv sektörü, diğer sektörler krize girseydi, çok mu güzel olacaktı? Ben bunu anlamıyorum. Nihayetinde, sonucunda orada ekmek yiyen bir işçim, hele işsizliğin doruğa çıktığı ortamlarda, yani bazı şeyleri bilemiyorum, anlamıyorum. Bazı şeyler adı altında farklı şeyler mi istiyoruz acaba?"*

Çalışma Bakanlığı'nın üst düzey bir bürokratı milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ardındaki gerçek motifi bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Hükümet pür ekonomik sebeplerle grevleri ertelemektedir. Hükümetin erteleme kararlarındaki "ekonomik sebep" gerekçesinin esin ve telkin kaynağı ise işverenlerin ve işveren örgütlerinin görüşleridir.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve Grev Ertelemeleri

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği 2945 sayılı Milli Güvenlik ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu

---

[105] Türk-İş (2007). Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar" Uluslararası Sempozyumu Kitabı, Türk-İş yayını, Ankara, 151 ve 191. sayfalar.

çerçevesinde Başbakanlığın talebi üzerine grev ertelemelerinde istişari görüş hazırlayıp Bakanlar Kuruluna sunmakta ve Bakanlar Kurulu bu görüşleri de dikkate alarak, genellikle bu görüşler doğrultusunda grev erteleme kararı vermekteydi. Başbakanlık tarafından Danıştay'a sunulan savunmalarda MGK Genel Sekreterliği görüşlerine sık sık atıf yapılmaktadır. 2945 sayılı Kanunda 2003 yılında 4963 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonucu Genel Sekreterliğin böyle bir görevi kalmamıştır.

MGK Genel Sekreterliği çok sayıda grev erteleme kararı ve bunlarla ilgili davalarda ilgili grevlerin milli güvenliği bozucu etkisi olacağı yönünde görüş bildirmiştir. Bilgi Edinme Kanunu'nu çerçevesinde Genel Sekreterlikten talep ettiğimiz bu görüş yazıları "açıklanması halinde devletin emniyetine, dış ilişkilerine, milli savunmasına ve milli güvenliğe açıkça zarar verecek ve niteliği itibarıyla devlet sırrı olan gizlilik dereceli bilgi ve belgeler" kapsamında değerlendirilmiş ve tarafımıza verilmesi reddedilmiştir.[106] Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na yaptığımız itiraz sonucu elde ettiğimiz bu belgelerin büyük ölçüde ekonomik gerekçelere dayalı kısa yazılar olduğu görülmüştür. Örneğin 26 Şubat 2003 tarihli yazıda lastik fabrikalarındaki grev ertelemesi konusunda şu görüşler yer almaktadır:[107]

> *"Ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta TSK olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği (...); grevin yaşanılan ekonomik darboğaz nedeniyle otomotiv sanayiinde de doğal olarak bir krize ve ekonomik dengelerin bozulmasına sebep olabileceği ve ayrıca Ortadoğu'da yaşanılan sıcak gelişmeler nedeniyle hassas bir dönemden geçmekte olan ülkemizde genel hayatı ve dolayısıyla milli güvenliği bozucu bir etkisinin olacağı..."*

MGK Genel Sekreterliği 2001 Şişecam grevinin ertelenmesiyle ilgili olarak Başbakanlığa gönderdiği görüş yazısında da uygulan-

---

[106] MGK Genel Sekreterliği Bilgi Edinme Birimi'nin 16 Kasım 2005 Çarşamba, saat 17:13 tarihli e-postası.

[107] Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 26 Şubat 2003 tarih ve Huk. Müşv. 7010-/7-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

makta olan grevin milli güvenliği bozucu olduğu görüşü bildirilmiştir.[108]

Daha önceki görüş yazılarında lastik ve cam sektöründeki grevlerin milli güvenliği tehlikeye attığı yönünde hükümete görüş sunan Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği daha sonra bu görüşünü değiştirmiştir. 5 Aralık 2003 tarihinde Bakanlar Kuruluna yazdığı görüş yazısında Şişecam grevinin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı doğurmayacağını belirtmiştir.[109]

Aynı şekilde Petlas greviyle ilgili hükümete sunulan 30 Haziran 2003 tarihli görüş yazısında da grev kararının milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı yaratmayacağı bildirilmiştir.[110] Ancak hükümet MGK Genel Sekreterliği'nin bu görüşüne itibar etmeyerek 1 Temmuz 2003 tarihli kararıyla "milli güvenliği" bozucu etkisi nedeniyle Petlas grevini 60 gün süreyle ertelemiştir. Genel Sekreterlik dava aşamasında tekrar görüşünün sorulması üzerine 25 Temmuz 2003 tarihinde grevin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı yaratmayacağı görüşünü yinelemiştir.[111]

Genel Sekreterliğin çok kısa aralıklarla özellikle cam grevinin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı doğurmayacağı yönünde görüş değiştirmesi önceki Genel Sekreterlik görüşlerinin büyük ölçüde öznel ve keyfi olduğunu ortaya koymaktadır.

Grev Ertelemelerinde İşveren Örgütlerinin Etkisi ve Ertelemelerin Sınıf Karakteri Üzerine

Danıştay'ın Şişecam işyerlerindeki grev ertelemeleriyle ilgili bir kararında öznesi belirtilmeden aşağıdaki görüşün Başbakanlık'a iletildiği vurgulanıyor ve Danıştay kararlarındaki istikrarın dışına çıkılarak bu görüşe de referans verilerek grev erteleme kararı onanıyordu. İşveren kesimi tarafından Başbakanlığa iletildiğini tahmin ettiğimiz bu görüş şöyleydi:[112]

---

[108] Danıştay 10. Daire 2001/1713, 2003/1501.

[109] Danıştay 10. Daire 2003/6134 esas ve 12.1.2004 tarihli karar.

[110] Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 30 Haziran 2003 tarih ve MGSB 7010-3-03(07B1) sayı ve İVEDİ notuyla ile Başbakanlığa yollanan yazı.

[111] Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 25 temmuz 2003 tarih ve HUK. MUŞ: 7010-39-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

[112] Danıştay 10. Daire, 2001/1713, 2003/1501 ve 5.5.2003 tarih.

"Grevin devamının önemli döviz kaybına, istihdam daralmasına ve dünyadaki rekabet gücünün azalmasına neden olacağı, mevcut ekonomik koşullar karşısında bu durumun genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu olduğu, cam üretiminin ise cam fırınların soğutulmasına izin vermeyen kesintisiz bir sanayi niteliği taşıdığı gerekçesine dayalı olarak grevin ertelenmesi gereğinin başbakanlığa iletildiği"

Daha sonraki yıllarda çok sayıda örneği ortaya çıkacak olan bu görüş ve telkin yazıları grevden ekonomik olarak etkilen çeşitli şirketler ve işveren örgütleri tarafından Başbakan ve çeşitli bakanlara gönderildi. 2001 Şişecam grevi sırasında Penguen Gıda Sanayi A.Ş. tarafından başbakan ve çeşitli bakanlara yollanan bir mektupta "*ülke ekonomisini yakından ilgilendiren ve grevin devamı halinde ekonomiyi olumsuz etkileyecek olan durumun*" çözümü için girişimlerde bulunulması isteniyordu.[113] İlaç İşverenleri Sendikası tarafından Çalışma Bakanı Yaşar Okuyan'a yollanan bir mektupta ise "*Anadolu Cam Sanayi A.Ş. Fabrikasında yaşanmakta olan grev nedeniyle, hastalar açısından hayati öneme haiz serum işleri başta olmak üzere ilaç üretiminde kullanılan cam şişelerin fabrikadan alınamaması gibi çok önemli bir sorun yaşanmaya başlamıştır*" denmekte ve sorunun önlenmesi için gereğinin yapılması istenmektedir.[114]

Aynı grevle ilgili olarak Otomotiv Sanayi Derneği (OSD) de Başbakan Ecevit'e başvurarak grev nedeniyle sıkıntıya girdiklerini söylemiştir. Dernek, Şişecam'ın Türkiye'de otomotiv güvenlik camı üreten tek merkez olduğunu bu nedenle grevin zorluk yarattığını ve bir yıl önce lastik grevinde aynı yöntemi uyguladıklarını belirtti.[115]

Öte yandan Şişecam grevi sırasında "sivil" hareket olarak anlandırılan bir işveren lobisi yaşandı. Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), OSD ve İlaç Endüstrisi İşveren Sendikası (İEİS) ile cam ve zücaciye ihracatçıları hükümete başvur-

---

[113] Penguen Gıda Sanayi A.Ş. 25 Mayıs 2001 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile Bakanlar Kurulu üyeleri Hüsamettin Özkan, kemal Derviş, Kenan Tanrıkulu ve Yaşar Okuyan'a yollanan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

[114] İlaç İşverenleri Sendikası, 30 Mayıs 2001 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanı Yaşar Okuyan'a yazılan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

[115] Cumhuriyet gazetesi, 6 Haziran 2001.

dular. TÜSİAD hükümete yaptığı başvuruda "Şişecam'ın karşı karşıya kaldığı durumun hem adil olmayan, hem de mevcut toplumsal uzlaşma ortamına uygun düşmeyen bir nitelik arz ettiğini düşünüyoruz diyordu. Bu açıklamanın yer aldığı gazete haberi son derece çarpıcı bilgiler içeriyordu:[116]

> *"Şişecam Topluluğu'nun 13 işyerinde devam eden grevin olumsuz etkilerinin Başbakanlık'ta izlendiği kaydedilirken, konuya ilişkin Başbakanlığın önümüzdeki günlerde bir değerlendirme yapacağı kaydedildi. Sivil toplum kuruluşlarının mektupların yanında, Başbakanlık koridorlarında kulis yaptığı da gelen haberler arasında yer alıyor. Hükümet, geçen yıl lastik fabrikalarındaki grevde de sektörden gelen tepkiler üzerine harekete geçerek grevi ertelemişti".*

Bu haberin gazetelerde yer aldığı 8 Haziran 2001 günü Şişecam grevi milli güvenliği bozduğu gerekçesiyle 60 gün süreyle ertelendi. İşveren örgütlerinin lobi faaliyetlerini takiben gelen bu erteleme kararının gerçek sebebinin milli güvenlik değil ekonomik kaygılar olduğu ve kararın doğrudan bir sınıf tercihi yansıttığı açıktır. 2000 lastik ve 2001 cam grevlerinin ertelenmesinde işveren örgütlerince oynanan rol 2003 ve 2004 Şişecam grevleri sırasında daha kapsamlı bir biçimde tekrarlanmıştır.

2003 ve 2004 Şişecam grevlerinin ertelenmesinin resmi gerekçesi "milli güvenlik" olmasına rağmen asıl gerekçenin otomotiv sektörünün ihracat sıkıntısına düşme ihtimali olduğu hükümet sözcüsünün ve işveren çevrelerinin açıklamalarından açıkça ortaya çıkmaktadır.[117] Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek grev ertelemeyle ilgili yaptığı açıklamada *"söz konusu grevin otomotiv sanayine ve ekonominin geneline zarar vereceği düşüncesiyle karar aldık"* dedi.[118] Erteleme kararının Ford Almanya'nın isteğiyle yapıldığı ve erteleme talebinin dış ticaretten sorumlu devlet bakanı Kürşat Tüzmen'den geldiği basında yer aldı.[119]

Gerçekten de 2003 ve 2004 Şişecam grevlerinin ertelenmesi konusunda işveren örgütlerince yaygın bir lobi yapıldığı görül-

---

116 Dünya Gazetesi, 8 Haziran 2001.
117 Hürriyet, 9 Aralık 2003, Sabah, 10 Aralık 2003.
118 Radikal, 9 Aralık 2003.
119 "Ford Almanya grev erteletti", Sabah, 10 Aralık 2003.

mektedir. Aralarında Deva Holding A.Ş, Fako İlaçları A.Ş, Polifarma İlaç A.Ş., Ford Otosan, Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. Otomotiv Sanayi Derneği, Tariş Zeytin, Susitaş Su Ürünleri A.Ş, Kingtom, Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND), Bilim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş, Penguen Gıda Sanayi A.Ş, Selçuk Gıda A.Ş, Lio Yağ Sanayi ve Ticaret A.Ş., Renault-Oyak A.Ş ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi Türkiye'nin önde gelen otomotiv, gıda ve ilaç şirketleri ile çeşitli işveren örgütleri çeşitli siyasiler ve bürokrasi nezdinde girişimde bulunarak grevin ertelenmesini istediler.[120] Tamamen ekonomik gerekçelere dayalı bu mektupların biri MAN Türkiye A.Ş. Genel Müdürü tarafından Başbakan Erdoğan'a yazılmıştı:[121]

"Sayın Başbakanımız,

(...) Otomotiv sanayi başta olmak üzere bu grev şüphesiz pek çok sektöre hem dış Pazar hem de iç Pazar açısından büyük darbe vuracaktır.

Özellikle otomotiv sanayimizin ihracatta büyük atılımlar yaptığı ve çok önemli satış bağlantılarının bulunduğu bu dönemde, siparişlerin karşılanamamasının nelere yol açabileceğini tahmin edersiniz.

Biz MAN Türkiye olarak 2003 yılı içerisinde 160 milyon USD ihracat yaptık. Bu toplam satışlarımızın % 50'si'dir. 2004 yılı ihracat cirosu beklentimiz ise yaklaşık 200 milyon USD'dır.

Lastik üretim tesislerinde söz konusu olacak bir grev de aynı olumsuz etkiyi yapacaktır.

Konuyla yakından ilgilendiğinizi biliyor, ancak endişelerimizi şahsınıza iletmek ve grevsiz bir çözüm dilediğimizi bildirmek istedik"

Görüldüğü gibi mektup cam grevi yanında lastik grevi konusunda ekonomik gerekçelere dayalı telkinlerde bulunmaktadır. Nitekim Şişecam grevinin ardından 21 Mart 2004 tarihinde lastik işyerlerindeki grevler de ertelendi. İşveren örgütleri sadece hükümet yetkililerine, siyasilere başvurarak lobi yapmakla yetin-

[120] Danıştay 10. Dairesi, Dosya No: 2004/2197.

[121] Man Türkiye A.Ş.'nin 20 Ocak 2004 tarihli mektubu, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

memiş bürokratlara da ayrıntılı yazılar yazmışlardır. Bu yazıların amacının grev erteleme kararının alınması öncesinde bu konuda etkili bürokratları ikna etmek olduğu açıktır. Otomotiv Sanayi Derneği (OSD) tarafından Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürü'ne yazılan 12 Şubat 2004 tarihli yazının konusu "Şişe Cam grevi Milli Güvenliğimizin sağlanmasında en önemli katkısı olan savunma sanayimizi besleyen ve onun gelişmesini sağlayan otomotiv ana ve yan sanayimizin riske atmaktadır" şeklinde belirtilmektedir. Mektupta şu görüşler yer almaktadır:[122]

> *Sonuçta bu yıl planlanan 500 bin adetlik (8-9 milyar $) ihracatın sürekli olarak devam etmesi ve daha da büyümesi kesin risk altına girmiştir. Global firmalar kısa sürede bu üretimlerini Avrupa'daki diğer fabrikalarına nakletmeleri mümkün değildir. Fakat her iki senede bir model değişimi olan bu sektörde, mevcut tüm ihracat işlerinin Avrupa'ya kaydırılmasının stratejik kararı bugünden verilecektir. Durum böyle olunca son derece küçük olan ve %70'i ithal yolu ile karşılanan iç pazarın talep ettiği miktar, Türkiye'deki büyük ihracatçı fabrikaların kapasitelerini dolduramayacak ve kısa zamanda Opel misalinde olduğu gibi bu firmalar Türkiye'den ayrılacaktır.*
>
> *Bunu müteakibinde 1000'e yakın yan sanayimizin benzer akıbetle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Kısacası bağımsız Türk Savunma sanayinin temelini oluşturacak yan sanayi dumura uğrayacak ve 2004 yılında yapılacak 500 bine yakın 8-9 milyar$) araç ihracatının devamlılığı ortadan kalkınca, bu üretimi besleyen 150-200 bin kişinin işi de tehlikeye girecektir.*

Bürokrasiye yönelik benzer bir yazı Ford Otomotiv A.Ş. tarafından Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne yazılmıştır.[123]

> *Türkiye Şişe Cam Fabrikaları A.Ş. ile Kristal İş Sendikası arasında sürmekte olan Toplu İş Sözleşmesi uyuşmazlığı malumlarınızdır.*

---

[122] OSD Yönetim Kurulu Başkanı Ali İhsan İLKBAHAR'ın Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürü Yüksel ÖZTÜRK yazdığı 12.02.2004 tarih ve Ref.: 2004/0207 sayılı yazı. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

[123] Ford Otomotiv A.Ş. tarafından 20 Ocak 2004 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne yazılan yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Cam ürünlerinin, motorlu araç üretimi bakımından önemli bir girdi teşkil etmesi nedeniyle, bu uyuşmazlık şirketimizi de yakından ilgilendirmektedir.

Türkiye ekonomisi ve Türk Otomotiv Sanayi için önem arz eden kapsamlı projelerin hayata geçirilmekte olduğu bu dönemde yaşanan gelişmeleri büyük bir endişeyle izliyoruz.

Uyuşmazlığın kısa bir süre içerisinde sonuçlandırılamaması halinde , ilgili firmaların ve Türk Otomotiv Sanayinin maruz kalabileceği zararlar ile ilgili taşıdığımız endişeleri dile getirmek gayesiyle Trakya Cam fabrikasına göndermiş olduğumuz yazıyı ekte bilgilerinize arz ederiz.

Sadece milli savunmayla ilgili olduğunu iddia eden sektörler değil zeytinyağı üreticileri de cam grevine bir hal çaresi bulunması için hükümetten ricacı olmaktaydı. Örneğin bir zeytinyağı şirketi hükümete başvurarak "cam şişe konusunda Şişecam Türkiye'de ihracatçının ihtiyaçlarını karşılayabilecek tek tedarikçi firma konumundadır. Danıştay'ın Şişecam grevinin ertelenmesi kararını durdurması ile firmamız faaliyetini sürdürmesi için gerekli olan şişeleri tedarik edememe durumuyla karşı karşıyadır" gerekçesiyle Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararına hükümetin itiraz etmesini istemektedir.[124]

Bir başka örnek Yonca Gıda Sanayi A.Ş.'den Devlet Başkanı Kürşat Tüzmen'e yazılan ricadır.[125]

"Ekte yer alan 24.01.2003 tarihli faksımızla tarafınıza firmamız ve sektörümüzle ilgili bilgiler arz etmiş, bu çerçevede Anadolu Cam Sanayi A.Ş. vuku bulması muhtemel grevin yaratabileceği sonuçları ifade etmeye çalışmıştık.

Bu kapsamda tarafınızca seri olarak alınan tedbirler sektörümüzce şükranla karşılanmış ve genel anlamda ihracata verdiğiniz desteğin somut bir göstergesi olmuştur.

Yeni vaki yasal keyfiyet tahtında daha önce de belirttiğimiz riskler bir kez daha gündeme gelmiştir.

---

[124] Lio Yağ San. ve Tic. A.Ş. tarafından 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

[125] Yonca Gıda Sanayi A.Ş. tarafından 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'e yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Yüksek hassasiyetinize binaen tekrardan konunun çözümüne müdahale ve katkılarınızı rica ederiz"

Yonca Gıda'nın mektubu Aralık 2003 tarihindeki grev ertelemesinden önce yapılan girişimin gereğinin Tüzmen tarafından yerine getirildiğini göstermekte ve Danıştay'ın grev ertelemesi konusunda vermiş olduğu yürütmeyi durdurma nedeniyle tekrar müdahale istenmektedir. Oyak-Renault A.Ş. tarafından OSD'ye yollanan yazıda ise grev uygulama tarihi belli olmadan çok önce açıkça "başbakanlık nezdinde grevin ertelenmesi veya sona erdirilmesi açısından girişimde bulunulması" isteniyordu.[126]

Şişecam grevinin ikinci kez ertelenmesinin ardından bu kez ihracatla ilişkili tüm şirketler ve Şişecam adına Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) devreye girdi. TİM Danıştay'a başvurarak davaya müdahil olarak katılmak istedi. TİM Danıştay'a sunduğu ve çeşitli işveren kuruluşları ve şirketlerin yazılardan örneklerle grevin ekonomisi aktarıldıktan sonra grevin ekonomiye vereceği zarar nedeniyle milli güvenliği tehlikeye attığını iddia etmiştir. TİM, *"Şişecam'da gerçekleşecek bir grevin, Milli Savunma Sanayimizin de önemli bir kolu olan Türk otomotiv sanayine özellikle de 9 Milyar dolar 2004 ihracat hedefiyle Türkiye ekonomisinin lokomotif güçlerinden biri olan otomotiv sanayine telafisi giderilemeyecek büyük zararlar vereceği"* iddiasında bulunmuştur. TİM grevin ikinci kez ertelenmesinden sonra da cam sektöründe yeniden bir grev yaşanmasının felaket olacağını ve ihracatın biteceğini iddia ederek kamuoyu oluşturmaya ve yargı kararını etkilemeye çalışmıştır.[127]

İşveren örgütleri tarafından yürütülen telkin, talep ve ricaların grev ertelemelerin de özellikle cam ve lastik grev ertelemelerinde belirleyici olduğu ve grev ertelemelerinin "milli güvenlik" nedeniyle değil ekonomik etki nedeniyle gerçekleştiği bütün çıplaklığı ile ortadadır. Siyasal iktidar, yasanın kendisine tanımış olduğu yetkiyi kötüye kullanarak yargı organları tarafından defalarca vurgulanan "ekonomik gerekçenin" milli güvenliği açısından sorun oluşturmadığına yönelik yaklaşımını göz ardı etmiş ve

[126] Oyak-Renault A.Ş. tarafından OSD'ye yollanan 6/11/2003 tarihli yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

[127] Akşam ve Milliyet gazeteleri, 20 Şubat 2004.

grev hakkını sistematik olarak ihlal ederek kullanılmaz hale getirmiştir.

Sonuç Yerine

1963 yılından bu yana uygulanan grev erteleme rejimi farklı yasal düzenlemeler ile siyasal ve ekonomik koşullarının söz konusu olduğu iki ayrı dönemde de (1963-1980 ve 1983 sonrası) siyasal iktidarlar tarafından hukuksal bir yöntem olarak iyi niyetle değil siyasal ve ekonomik nedenlere dayalı bir greve müdahale aracı olarak olmuştur. Uygulamada siyasi iktidarlarının yargı kararlarına rağmen ısrarla hukuksuz ertelemeler yaptıkları saptanmıştır. Milli güvenlik kavramının kendisinin muğlak ve sınırlarının belirsiz olması hükümetlerin keyfiliğini artırmıştır.

Toplam erteleme kararları içinde milli güvenlik gerekçeli kararların yoğunluğu milli güvenliğin tamamen keyfi yorumlandığını göstermektedir. İncelenen idari kararlar ile yargı kararları çarpıcı biçimde idarenin kararlarında ekonomik gerekçelerinin esas olduğunu göstermektedir. İdarenin ekonomik gerekçeli grev ertelemelerinin basında yaratılan hava nedeniyle kamuoyunda da kısmen destek bulduğu gözlenmektedir. Bir çok yazar grevin ekonomik etkisi olmasına şaşırarak ve sırf ekonomik etkisi nedeniyle grevin engellenmesini savunabilmektedir.[128] Oysa grevin ekonomik etkisi onun doğasında vardır.

Grev erteleme uygulaması sistemli bir grev hakkı ihlaline dönüşmüş ve erteleme kararlarının giderek artan biçimde sermaye çevrelerinin, şirketlerin ve işveren örgütlerinin rica, telkin ve talepleri sonucunda alınır hale gelmiştir. Bu durum siyasi iktidarların grev erteleme kararlarının açık bir sınıf tercihinin ürünü olduğunu göstermektedir.

Grev ertelemesi konusunda idareye verilen yetkinin açtığı vahim sonuç iki ayrı yasal düzenleme ve ekonomik-siyasal ortamda da kanıtlanmıştır. Grev hakkı konusunda idareye yetki tanınması hakkın ortadan kaldırılması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle idarenin grev erteleme yetkisi kaldırılmalı, grev uygulamalarıyla ortaya çıkabilecek sorunlar, hukukun genel ilkeleri

[128] Deniz Gökçe 28-29 Şubat 2004 Akşam, Emre Alkin 21 Şubat 2004 Halka ve Olaylara Tercüman.

açısından, hakkın kötüye kullanılması çerçevesinde sadece yargı denetimine tabi olmalıdır. Bunun dışında idareye genel bir erteleme yetkisi tanınması tecrübeyle sabittir ki keyfilik anlamına gelmektedir.

Ek: 2822 Sayılı Yasa Döneminde Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri Tablosu (1983-2005)

İşyeri/İşletme Adı	Gerekçe	Yayımlandığı Resmi Gazete	Kararname No	Hükümet	Kapsadığı İşyeri ve İşletme	İşçi Sayısı	İlgili Sendika	Kamu Özel	İşkolu Sektör
Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (Karabük-İskenderun)	MG	22 Mart 1989	89/13874	Özal/46	2	24,000	Çelik-İş	Kamu	Metal
Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü	GS MG	7 Eylül 1989 (M)	89/14885	Özal/46	1	4,470	Öz Gıda-İs	Kamu	Gıda
Çitosan Genel Müdürlüğü	MG	12 Nisan 1990 (M)	90/3-17	Akbulut/47	17	7.467	Çimse-İş	Kamu	Çimento, Toprak
Özel Çimento Fabrikaları	MG	12 Nisan 1990 (M)	90/347	Akbulut/47	21	11,928	Çimse-İş	Özel	Çimento, Toprak
Good Year Lastikleri A.Ş., Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Brisa Bridgestone Lastik Sanayi A.Ş.	MG	10 Agustos 1990	90/740	Akbulut/47	3	4,500	Laspetkim-İş	Özel	Lastik, Kimya
Vinnel Brown and Root Genel Müdürlüğü (49 ABD İşyeri)	MG	10 Agustos 1990	90/740	Akbulut/47	49	3,100	Harb-İş	Özel	Savunma
Aerefes-Eur-Tuax Genel Müdürlüğü (10 ABD İşyeri)	MG	10 Agustos 1990	90/740	Akbulut/47	10	167	Harb-İş	Özel	Savunma
ABD Tuslog Komutanlığı (38 İşyeri)	MG	10 Agustos 1990	90/740	Akbulut/47	38	735	Harb-İş	Özel	Savunma
260 İşyeri (Körfez Krizi)	MG	27 Ocak 1991	91/1413	Akbulut/47	260	136,000		Kamu, Özel	
Tarım İşletmeleri genel Müdürlüğü (TIGEM)	GS MG	29 Mayıs 1992	92/3090	Demirel/49	1	8,979	Tarım-İş	Kamu	Tarım
Başbakanlık Basımevi	GY	6 Mayıs 1993	93/4382	Demirel/49	1	210	Basın-İş	Kamu	Basın
Türk Hava Yolları	MG	23 Mart 1995	95/6543	Çiller/50	2	10,500	Hava-İş	Kamu	Havacılık
Başbakanlık Basımevi	GY	6 Ekim 1995	95/7346	Çiller/51	1	208	Basın-İş	Kamu	Basın
T. Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü	GS +MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7378	Çiller/51	41	35,881	Şeker-İş	Kamu	Şeker
TCDD Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7379	Çiller/51	1	3,836	Liman-İs ve Demiryol-İş	Kamu	Liman
MKEK Genel Müdürlüğü	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	962	Petrol-İş	Kamu	Kimya
MKEK Genel Müdürlüğü	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	5,741	Türk Metal	Kamu	Metal
Taksan Takını Tezgahları A.Ş.	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	954	Öz Çelik-İş	Özel	Metal
SEKA Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7402	Çiller/51	1	6,332	Selülöz-İş	Kamu	Kağıt
SEKA Bolu Lamine	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7402	Çiller/51	1	237	Agaç-İş	Kamu	Agaç
TDI A.Ş. Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7404	Çiller/51	1	2,461	Liman-İş	Kamu	Liman
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	5 Mayıs 2000	2000/542	Ecevit/57	3	5,000	Lastik-İş	Özel	Lastik/Kimya
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	MG	8 Haziran 2001	2001/2492	Ecevit/57	15	6,000	Kristal-İş	Özel	Cam
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	22 Mayıs 2002	2002/4103	Ecevit/57	3	5,000	Lastik-İş	Özel	Lastik/Kimya

Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	MG	1 Temmuz 2003 (M)	2003/5816	Erdoğan/59	1		Petrol-İş	Özel	Lastik/Kimya
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	MG	8 Aralık 2003 (M)	2003/6179	Erdoğan/59	13	5.000	Kristal-İş	Özel	Cam
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	GS+MG	14 Şubat 2004	2004/6782	Erdoğan/59	13	5.000	Kristal-İş	Özel	Cam
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	21 Mart 2004	2004/6998	Erdoğan/59	3	5.000	Lastik-İş	Özel	Lastik/Kimya
Erdemir Madencilik San. A.Ş.	MG	1 Eylül 2005 (M)	2005/9306	Erdoğan/59	1	400	T. Maden-İş	Kamu	Madencilik
Toplam	MG: 13 GS+MG:7 GY:2		22		506	300,068			

M: Mükerrer, MG: Milli Güvenlik, GS: Genel Sağlık, GY: Gerekçe Yok

Tablo açıklamaları: Tabloda yer alan bilgilerin ömenli bir bölümü Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde istenen bilgilere cevaben Çalışma Genel Müdürlüğü'nün 27 Eylül 2006 tarih ve 28013 sayılı yazısında yer alan bilgilere dayalıdır. Tabloda sadece Genel Sağlık gerekçeli grev ertelemeleri yer almamaktadır. Tablo grev erteleme kararnamelerine göre tasnif edilmiştir. Bir grev erteleme kararnamesi birden çok işyeri ve işletmeyi kapsayabildiği için kararname sayısı grev erteleme sayısını yansıtmamaktadır. Bakanlık yazısında yer almayan bilgiler sendika raporlarından, sendika yetkililerinden ve basından yararlanarak tamamlanmaya çalışılmış ve bir kaç erteleme konusunda tahmini bilgiye yer verilmiştir. Tabloda yer alan hükümetler, işkolu, sektor ve kamu özel ayırımına ilişkin bilgiler tarafımızdan derlenmiştir. Tablonun grev erteleme kararname sayısı, erteleme kapsamındaki, işyeri, iştetme ve işçi sayılarına ilişkin bilgiler yazının girişinde yöntem sorunlarına ilişkin değerlendirme çerçevesinde ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Raporlar

Aydemir, Murteza (2001). Grev Hakkı ve Lokavtın Sınırları, İstanbul: Selüloz-İş Yayını.

Aydın, Ufuk (2004). "From the Taft-Hartley Act to Turkish Industrial relations-Postponement of Legal Strikes: A Legal Borrowing Case", Comperative Labor Law and Policy Journal. Vol 25.

Çelik, Aziz (2004). "Muhafazakar Demokrasinin Grevle İmtihanı", Radikal İki, 1 Şubat 2004.

Çelik, Aziz (2007). "Grev Kıtlığı Rekoru", Birgün Gazetesi, 15 Ağustos 2007.

Çelik, Nuri (2004). İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 17. Bası, Beta, İstanbul.

Çelik, Seydi (2008). Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Devlet Askeri Bürokrasisinin l Sistem İçindeki Yeri, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Demircioğlu, Murat (1996). "Grev Ertelemesi", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996

Duran, Lütfi (1970). "Sosyal Hareketler ve Millî Güvenlik." İktisat ve Maliye 17, no. 4, Temmuz 1970.

Gülmez, Mesut (2005). Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu, Belediye-İş Yayını, Ankara.

ILO (2006). Freedom of Association, Digest of decisions and principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO, Geneva.

ILO (2004). Governing Body, 335th report of the Committee on Freedom of Association, Geneva, November 2004.

Kapani, Münci (1970). Kamu Hürriyetleri, Üçüncü Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Kristal-İş (2004). Olağanüstü Bir Dönemden Belgeler, 14. Genel Kurul, İstanbul.

Kristal-İş (2004b). Olağanüstü Bir Dönemden Haberler-Yorumlar, İstanbul.

Kutal, Metin (1977). "Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler", İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt 13, Sayı 12, Mart 1977.

Labor Management Relations Act (1947).

Makal, Ahmet (2007), "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", Amele-den İşçiye, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 2005.

Mis, Olcay ve Erbaşar Özsoy (1983). Hazırlık Çalışmalarıyla Birlikte Karşılaştırmalı ve Gerekçeli 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Ankara.

National Labor Relations Act (1935).

Özdemir, Hikmet (1991). Sivil Cumhuriyet, Boyut Yayınları, İstanbul.

Petrol-İş. '90 Petrol-İş Yıllık, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul.

Rayback, Joseph G. (1966). A History of American Labor, Expanded and Updated, Free Press, New York, 397-398.

Tayanç, Tunç (1980). "Geciktirilen Grevler Üstüne Bir Değerlendirme", ODTÜ Gelişme Dergisi, 7, 1-2 1980.

TİSK (1982). XIV Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, Nisan 1982.

Topalhan, Türker (1997). Türkiye'de Grev Ertelemesi Grev Ertelemesinde Zorunlu Tahkim ve Uygulamaların Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Townson, Duncan (1994). Dictionary of Modern History, London: Penguin Books.

Tunçomağ, Kenan ve Tankut Centel (1999). İş Hukukunun Esasları, 2. Bası, İstanbul: Beta.

Türk-İş (1964). Sendikalar ve Grev, Lokavt Hakları, Türk-İş Yayınları 35, Şark Matbaası, Ankara.

Türk-İş (1964b). Amerikan İşçi Hareketinin tetkiki, Ankara.

Türk-iş (1968). 7. Genel Kurul Çalışma Raporları, Ankara.

Türk-İş (1973). 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara.

Türk-İş (1982). Anayasa Tasarısı İşveren İsteklerine Göre Hazırlandı İşte İspatı, Ankara.

Türk-İş (1992). Onaltıncı Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara.

Türk-İş (2007). Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar" Uluslararası Sempozyumu Kitabı, Türk-İş Yayını, Ankara.

Yargı Kararları

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1973/41, Karar: 1974/13; Tarih: 25.4.1974.

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1976/27, Karar:1976/51, Tarih: 22/11/1976.

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1984/6, Karar: 1985/1, Tarih: 11/1/1985.

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1985/8, Karar: 1986/27, Tarih: 26.11.1986.

Danıştay 10. Daire. Esas: 1995/6508, Tarih: 20.11.1995.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2000/2369, Tarih: 26.6.2000.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2001/1713, Karar: 2003/1501, Tarih: 5.5.2003

Danıştay 10. Daire. Esas: 2001/1713, Tarih: 2.8.2001.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/3050, Karar: 2006/2447, Tarih: 14.4. 2006.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/6134, Karar No: 2006/2551, Tarih: 19.4.2006.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/6134, Tarih: 12.1.2004.

Danıştay 10. Daire. Esas: 2004/2197, Karar: 2006/3982, Tarih: 16.6. 2006.

Danıştay 10. Daire. Esas: 1995/6497, Karar: 1997/3777, Tarih: 15.10. 1997.

Danıştay 10. Daire: Esas:1995/6508, Tarih: 20.11.1995 tarih.
Danıştay Dava Daireleri Kurulu. Esas: 1967/711, Karar: 1969/652, Tarih: 19.9.1969.
Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu. Esas: 1998/212, Karar: 1999/1098, Tarih: 19.11.1999.
Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu. Esas: 2000/197, Karar: 2000/725, Tarih: 5.5.1999.

Yazışmalar

Başbakanlık Hukuk Müşavirliği, 19 Haziran 2000 tarih ve 06175 sayılı yazı.
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü'nün 27 Eylül 2006 tarih ve 28013 sayılı yazısı.
Ford Otomotiv A.Ş. 20 Ocak 2004 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne yazılan yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.
İlaç İşverenleri Sendikası, 30 Mayıs 2001 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan'a yazılan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.
Lio Yağ San. ve Tic. A.Ş. 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.
Man Türkiye A.Ş. 20 Ocak 2004 tarihli yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Bilgi Edinme Birimi'nin 16 Kasım 2005 Çarşamba, 17;13 tarihli e-postası.
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 25 temmuz 2003 tarih ve HUK. MUŞ: 7010-39-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 26 Şubat 2003 tarih ve Huk. Müşv. 7010-/7-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 30 Haziran 2003 tarih ve MGSB 7010-3-03(07B1) sayı ve İVEDİ notuyla ile Başbakanlığa yollanan yazı.
Otomotiv Sanayi derneği. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğüne, 12.02.2004 tarih ve Ref.: 2004/0207 sayılı yazı. Kristal-İş Sendikası Arşivi.
Oyak-Renault A.Ş. OSD'ye yollanan 6/11/2003 tarihli yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.
Penguen Gıda Sanayi A.Ş. 25 Mayıs 2001 Tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile Bakanlar Kurulu üyeleri Hüsamettin Özkan, kemal Derviş, Kenan Tanrıkulu ve Yaşar Okuyan'a yollanan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Yonca Gıda Sanayi A.Ş. 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'e yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Gazete ve Dergiler

Akis Dergisi, 20 Temmuz 1957,
Akşam Gazetesi. 20 Şubat 2004, 28 Şubat 2004, 29 Şubat 2004,
Aydınlık Dergisi. 29 Şubat 2004,
Ayın Tarihi. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ağustos 1990, Nisan 1990, Ekim 1995.
Cumhuriyet Gazetesi. 11 Nisan 1979; 6 Haziran 2001; 13 Mayıs 2004; 14 Kasım 2005; 18 Haziran 2003; 23 Mayıs 2002; 24 Mayıs 2002; 27 Mart 2004; 3 Temmuz 2003.
Dünya Gazetesi. 21 Şubat 2004, 8 Haziran 2001.
Hürbilek Gazetesi, 24 Şubat 1950.
Hürriyet Gazetesi. 9 Aralık 2003.
İşçi Hakkı. 12 Temmuz 1951, sayı 2; 26 Temmuz 1951, sayı 4.
Milliyet Gazetesi. 20 Şubat 2004.
Radikal Gazetesi. 9 Aralık 2003.
Sabah Gazetesi. 10 Aralık 2003.

Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'

Ahmet Makal

Giriş

Bu çalışmamızda, Türkiye emek tarihi ile Türk edebiyatını irtibatlandırmaya çalışıyoruz. Emek tarihiyle edebiyat arasındaki bu ilişki iki farklı yönde kurulabilir: Edebiyattan emek tarihine doğru ya da emek tarihinden edebiyata doğru. Bu satırların yazarı açısından bakıldığında, esas olan emek tarihidir ve yaklaşımımız emek tarihinden edebiyata doğru bir bakıştır. Bu bağlamda, çalışmamızın bir edebiyat eleştirisi olma savı taşımadığı, çalışma ilişkileri ile irtibatlandırdığımız edebî metinlerin esas olarak emek olgusu itibariyle değerlendirildiği; eserlerin sanatsal, edebî nitelikleri ile kaliteleri üzerinde değerlendirmeler, çözümlemeler yapmanın, kısmî değiniler dışında çalışmamızın esas amacı olmadığı belirtilmelidir. Bu, yazarın uğraşı alanı ve ilgisi ile formasyonundan kaynaklanan bir durumdur. Kuşkusuz ki, edebiyattan emek tarihine doğru da bakılabilir ve bu alanda değerlendirmeler yapan edebiyat eleştirmenleri böyle yapmışlardır.[1] Türkiye'de gerek emek tarihinden edebiyata, gerekse edebiyattan emek tarihine bakan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, her ikisinin de yok denecek düzeyde kaldığı, birinci kategorinin daha çok kısmî alıntılardan, ikinci kategorinin ise tekil düzeyde eser eleştirilerinden ibaret olduğu saptanabilmektedir.[2] Oysa batı ülkelerinde

---

[1] Fethi Naci, Ömer Türkeş, Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner; edebiyattan emek tarihine bakan sayıları sınırlı bu eleştirmenler arasındadır.

[2] Biz de, Türkiye emek tarihine ilişkin çalışmalarımızda, zaman zaman edebî metinlerden faydalanma yoluna gitmiştik.

emek tarihiyle edebiyatı irtibatlandıran kapsamlı çalışmalar mevcuttur.[3] Değişik boyutlarda sürmekte olan bir çalışmamızın ilk ürünü olan elinizdeki makalenin bu eksikliği bir nebze olsun giderebilmesini ve gelecekte bu alanda yapılmasını gerekli gördüğümüz daha geniş çaplı çalışmalara bir başlangıç ve temel teşkil etmesini ümit ediyoruz.

Bu çalışmanın iki temel sorunsalı vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye özelinde emek tarihinin edebî metinlerdeki yansımalarını araştırmaktır. Ancak, bu izdüşümlerinin bir dökümünü çıkarmak ya da böyle bir değerlendirmeyi tüm boyutlarıyla ve kapsayıcı-tüketici bir biçimde yapmak, bu küçük çalışmanın sınırlarını epeyce aşmaktadır. Türkiye emek tarihi ile Türk edebiyatını irtibatlandırırken yapmaya çalıştığımız, bir taraftan nicel ve nitel açılardan bazı genel eğilimleri belirlemek; diğer taraftan da bu eğilimler üzerinde etkili olan iktisadî, siyasî, toplumsal ve kültürel etmenleri ortaya koymak ve bunların sonucunda bazı değerlendirmelere ulaşmaktır. Bütün bu noktaları, metodolojik sorunlara girmeksizin bihakkın araştırabilmek olanaklı olmadığından, çalışmamızda metodolojik sorunlara da değiniyoruz.

Çalışmamızın ikinci temel sorunsalı ise emek tarihinden edebiyata düşen izlerin, tekrar geriye dönülerek, Türk emek tarihi çalışmalarında malzeme olarak kullanılıp kullanılamayacağını değerlendirmek ve eğer kullanılabilecekse bunun derecesini saptamaya çalışmaktır. Kuşkusuz ki, emek tarihi çalışmalarında yararlanılabilecek birbirlerinden farklı çok sayıda kaynak türü vardır. Aralarında arşiv belgeleri, diğer belgeler, istatistikler, gazeteler, anılar ve basılı diğer kaynakların da yer aldığı yazılı kaynaklar içerisinde edebî metinler de giderek daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu durum, dünya ölçeğinde tarih anlayışında meydana gelen gelişme ve değişmeler ile toplumsal tarih çalışmalarına ve bunun önemli bir alanı olarak emek tarihi çalışmalarına yönelme eğiliminin artmasıyla da bağlantılıdır.[4] Sözlü tarih ça-

---

[3] Johnson, 2006, bu çalışmalara iyi bir örnektir. Çalışmada, aralarında Dickens, Melville, Steinbeck ve Sinclair'in de bulunduğu yazarların, 1831-2001 yılları arasında yazılmış dokuz eseri incelenmektedir.

[4] Bu gelişmeler, Türkiye Bilimler Akademisi'nin Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması, Tarih Çalışma Grubu Raporu'nda kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir. Bakınız, TÜBA, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması: 2003-2023, Ankara, 2007, s. 201-231. Prof. Dr. Zafer Toprak'ın yürütücülüğünü üstlendiği Tarih Çalışma Grubu'nda biz de yer almıştık.

lışmaları ise diğer tarih araştırmalarında olduğu gibi, emek tarihi çalışmalarında da giderek artan bir öneme sahiptir ve bu çalışmamızın temel amacı çerçevesinde değerlendirildiğinde; özellikle mani, deyiş, türkü gibi emek tarihine ilişkin yansımalar içeren halk edebiyatına ait biçimlerdeki ürünlerin ortaya çıkarılabilmesi açısından değerlidir.

Bu çalışmamızda, emek tarihi araştırmalarının potansiyel kaynakları olarak sanat eserlerinin ve özel olarak da edebî metinlerin kullanımına ilişkin sorunlar, Türkiye emek tarihi ve edebiyatı özelinde irdelenmeye çalışılacaktır. Ancak, edebî metinlerle emek tarihi arasındaki ilişki üzerinde odaklanmakla birlikte, çalışmamızı salt emek tarihine ilişkin olgularla boğmamak amacıyla, emek tarihi oluşumlarına verdiğimiz referansları sınırlı tutmayı tercih ediyoruz. İlgilenen okuyucu, diğer kaynaklar yanında, Türkiye emek tarihini konu alan kitap ve makalelerimizde bunlara ilişkin kapsamlı bilgiler bulabilecektir.

Sanat, Sosyal Yaşam ve Çalışma

İnsan yaşamının içerisinde doğan ve onun değişik veçhelerini içeren sanat eserleri, bu yaşamın sosyal boyutlarını da yansıtır, kuşkusuz. Ancak bunlar, bir aynadaki gibi bire bir yansımalar değil, sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından geçerek oluşan ve sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş-biçimlendirilmiş yansımalardır. Bu değerlendirmemiz, değişen ölçülerde olmakla birlikte, müzikten resime, edebiyattan sinemaya tüm sanat dalları açısından geçerlidir. Sanat eserleri, içinde oluştukları toplumsal ortamları yansıttıkları için, onların geçmişteki varlıklarının gelecekteki tanıklarıdır aynı zamanda. Salt edebiyat söz konusu olduğunda, Şolohov'un, Pasternak'ın eserleri Sovyet Devrimi'nin; Remarque'ın, Hemingway'in, Ehrenburg'un romanları yirminci yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli tanıkları arasındadır. Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* ve Andre Malraux'nun *Umut* adlı romanları, yirminci yüzyılın büyük olaylarından biri olan İspanya İç Savaşı'nın en önemli tanıkları arasındadır. Büyük Rus besteci Dimitri Şostakoviç'in gene İkinci Dünya Savaşı sırasında kuşatma altındaki Leningrad'da bestelediği 7. Senfoni de, herhalde

dünya yerinde durdukça, insanlık tarihinin en dramatik olaylarından birine tanıklık yapmaya devam edecektir.

Sanat eserlerinde, sosyal yaşamın olmazsa olmaz bir boyutu olan "çalışma" olgusu da yer bulmaktadır. Salt çalışma olgusu açısından bakıldığında, sinemadan tiyatroya, müzikten edebiyata, sanat dalları arasında zaman zaman iç içe geçmeler de söz konusu olabilmektedir. Bunun biçimlerinden biri, bir sanat dalında meydana getirilen eserin, diğer bir sanat dalına uyarlanmasıdır. Edebî eserlerden sinema ya da sahne için yapılan değişik uyarlamalar, bunun en çok karşılaşılan örnekleridir. Bu yöndeki çalışma yaşamı içerikli çok sayıda uyarlamaya, Zola'nın *Germinal* ve Gorki'nin *Ekmeğimi Kazanırken* romanları ile bunlar kaynaklı sinema filmleri örnek gösterilebilir. Farklı sanat dalları arasındaki bu etkileşim, zaman zaman büyük sanatçılar arasında işbirliğine de yol açmıştır ve yazar Bertolt Brecht ile besteci Kurt Weill arasındaki sanatsal birliktelik buna güzel bir örnektir.

Edebiyat ve Çalışma

Değişik sanat dallarıyla çalışma yaşamı arasında kurduğumuz bu ilişki, edebiyat için muhtemelen bütün diğer sanat dallarından çok daha büyük ölçüde geçerlidir. Bir başka deyişle, edebiyat çalışma olgusunu en çok yansıtan sanat dalı olarak nitelenebilir. Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebî eserler, sosyal yaşamın ve onun en önemli boyutlarından biri olarak "çalışma" olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, insanlık tarihinin önemli olaylarına tanıklık da yapmakta, farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda yaşananları, daha sonraki kuşaklara aktaran araçlar olma niteliğini kazanmaktadırlar. Dünya edebiyatına bakıldığında, Dickens'ın bazı romanları, çalışma yaşamını yansıtan ilk eserler arasındadır. Örneğin, yazarın İngiltere'de Endüstri Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan *Zor Zamanlar* adlı romanı, yıpratıcı-öldürücü fabrika ortamı, sendikal örgütlenme mücadeleleri, işverenlerin bunları bastırma çabaları, iş kazaları ve Yoksul Yasaları da dahil olmak üzere; işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma ve yaşama koşullarını etraflıca resmetmektedir.[5] Zola'da ise baş-

[5] *Zor Zamanlar* kitabının çalışma yaşamı açısından ayrıntılı bir etüdü için bakınız, Johnson, 2006, s. 21-36.

ka bir ülke itibariyle ve değişik boyutlarıyla, 19. yüzyılda yaşanan gerilimleri, mücadeleleri bulmak olasıdır. Gorki'nin eserlerinde Çarlık Rusyası'nın sosyal yaşamına ve çalışma hayatına ilişkin yansımalar bulunurken, yirminci yüzyıla ait birçok edebî metin de, sosyalist ülkelerdeki çalışma yaşamına ilişkin gözlemler içermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 19. yüzyılda, aralarında Herman Melville'in de bulunduğu birçok yazarın romanlarında çalışma sorunları yer buldu. 20. yüzyıl başlarından itibaren ise Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, "sosyal protest romanı" olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler verdiler.[6] Çalışma yaşamına eserlerinde önemli bir yer veren Steinbeck'in 1929 Büyük Bunalımı sonrası dönemdeki sosyal sancılar ile çalışma koşullarını yansıtan romanlarını da sadece edebî metinler olarak algılamak mümkün müdür? Bunlardan *Gazap Üzümleri*'nde 1930'lu yıllarda tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları, *Bitmeyen Kavga*'da ise 1929 krizi sonrasında sefalete ve işsizliğe sürüklenen elma toplama işçilerinin örgütlenme çabaları ve greve dönüşen mücadeleleri anlatılmaktadır. Kısaca ifade edilebilir ki, bazı edebî metinler, aynı zamanda, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan emek süreçlerinin varlıklarını günümüzde de sürdüren tanıkları olma konumundadırlar. Durum böyleyse, bu süreçleri aktaran edebî metinlerin, bu süreçleri konu alan bilimsel çalışmalarda potansiyel bir kaynak olarak kullanılma şartları da ortaya çıkmış olmaktadır.

Edebiyat ve Emek Tarihi

Ancak, edebî metinlerin emek tarihi çalışmalarında kullanımına ilişkin ciddi metodolojik sorun ve sınırlamalar da söz konusu olmaktadır. Şüphesiz ki, mutlak anlamda bir nesnellik, akademik metinler itibariyle de sağlanması mümkün olmayan bir durumdur. Ancak, yazarının düşünsel-duygusal insanî prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçerek kâğıt üzerine düşen edebî metinlerde, sosyal süreçler akademik çalışmalara göre daha da büyük bir öznellik payıyla yansımaktadır. Bu nedenle, bu kaynakların önemi yanında, emek tarihi çalışmalarında özenli bir biçimde

[6] Johnson, 2006, s. xiv.

kullanılmaları gerektiği de aşikârdır. "...her ne olursa olsun, edebî bir metnin tarihi bir belgeye dönüştürülmesi sürecinde, tarihçinin o metni eleştirel bir süzgeçten geçirmesi, ideolojik bağlanmışlıktan gelen subjektif kırılmaları tespit etmesi ve edebî gerçeklik ile doğrudan yaşanmışlık arasındaki ayrımı unutmaması zorunludur."[7]

Bununla birlikte, başka bir açıdan değerlendirildiğinde, tam da bu noktada akademik çalışmalar ile sanat eserleri arasında bir başka temel farklılık ortaya çıkmaktadır ve edebî metinlerin sosyal yaşama ilişkin oluşumları bilimsel çalışmalarda çok fazla yer almayan, bazan da alması mümkün olmayan boyutlarıyla kavrayabilmesi, onlara ayrı bir değer katmaktadır. Edebî metinlerde sosyal ortam; insani ilişkiler, deneyimler ve duygulanımları da içerecek biçimde ve akademik çalışmaların çoğu zaman kavraması mümkün olmayan boyutlarıyla da ele alınabilmektedir. Edebiyat, "o dönemlere ait bir yaşanmışlığı, bir atmosferi, insanî ilişkileri ve eşyanın dokusunu hissettir(ebilmektedir)."[8] Bunu bir çeşit "sahicilik duygusu" olarak da nitelemek mümkündür ve bu açıdan bakıldığında, "Victor Hugo'nun Paris'i, Charles Dickens'ın Londra'sı, Zola'nın maden ocakları hiçbir 'nesnel' incelemenin yapamayacağı kadar canlı bir atmosfer taşır günümüze."[9]

Aynı sahicilik duygusunu, emek tarihini yansıtan edebî metinlerde de hissedebiliriz. Ömer Türkeş'in Reşat Enis'i değerlendirirken yaptığı nitelemelerle, "Romanlar, yazıldıkları dönemin düşünsel, toplumsal, siyasal, ahlâkî atmosferini yaşatıyorlar... Ancak böylelikle kimilerinin devri saadet saydığı bir dönemi canlandırabiliyoruz gözümüzde. Tarih kitaplarından okuduğumuz modernleşme hamlesinin insanlara ödettiği ağır bedellerin belleklerimizde bir karşılığı yok, çünkü geçmiş hakkındaki 'bilimsel' bilgilerde geçmişin ruhunu, atmosferini, insanların acılarını hissetmemize yarayacak imgeler yer almıyorlar; sayılar, istatistikler, köy ve köylülerin sayısı, tarım ürünlerinin fiyatları ve geçim standartları kaydedilse de, insanların yeni yaşam tarzlarına duydukları tepkiler, çektikleri acılar, karşılaştıkları aşağılanmalar ve

---

[7] Danacıoğlu, 2007, s. 46. Burada, öznel kırılmaların sadece ideolojik bağlanmışlığa atfedilemeyeceğini belirtmek isteriz.

[8] Danacıoğlu, 2007, s. 39.

[9] Danacıoğlu, 2007, s. 42.

açlık sınırına dayanan yoksulluk, 'bilimin' nesnesi olmuyor."[10] Gene Türkeş'in, aynı yazarın *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanını değerlendirirken ortaya koyduğu "Ankara ekspresinin mevkilerinin neler ifade ettiğini tasvir eden, trenin havasını teneffüs ettiren bir tarihî belge bulmak mümkün müdür? Romanlar içinde oldukları dönemin bireysel, toplumsal, hukuksal, yönetimsel ilişkilerinin havasını koklatıyorlar bize, hiç değilse yazanın tanıklığını..." değerlendirmesi, edebî metinlerde bu açıdan ne kadar çok şey bulabileceğimizin bir ifadesidir.[11] Edebî metinler bu gözle değerlendirildiğinde, emek tarihine ilişkin akademik değerlendirmeleriinizi farklı boyutlarda zenginleştirdikleri, deyim yerindeyse bedene can ve ruh kattıkları belirtilmelidir.[12] Sosyal politikanın en önemli konularından biri olan iş kazaları düzleminde temsil edici bir örnek verelim: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 1937-1943 dönemine ilişkin iş kazası istatistikleri; Türkiye'de iş kazalarının sayısı, yıllara ve aylara göre dağılımı, meslekî dağılımı, işgöremezlik itibariyle sonuçları ve benzeri konularda ayrıntılı veriler içermektedir.[13] Buna karşılık, Rıfat Ilgaz'ın bu istatistiklerle aynı dönemde, 1943 yılında yayımlanan ve *"Kasnağından fırlayan kayışa kaptırdın mı kolunu Alişim!"* dizesiyle başlayan *Alişim* adlı şiiri, iş kazalarını iktisadî boyutları yanında, hiçbir istatistiğin ya da akademik çalışmanın kavrayamayacağı insanî boyutlarıyla ve sonuçlarıyla yansıtmaktadır:

Kasnağından fırlayan kayışa
kaptırdın mı kolunu Alişim!
Daha dün öğle paydosundan önce
Zileli'nin gitti ayakları.
Yazıldı onun da raporu:
"İhmalden!"
Gidenler gitti Alişim,
boş kaldı ceketin sağ kolu...
Hadi köyüne döndün diyelim,

---

[10] Türkeş, 2003.

[11] Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın.*

[12] Bu noktada, ünlü caz klasiği *Body and Soul*'u hatırlamadan edemiyoruz!..

[13] Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945, s. 48-62.

tek elle sabanı kavrasan bile
sarı öküz gün görmüştür,
anlar işin içyüzünü!
Üzülme Alişim, sabana geçmezse hükmün
Ağanın davarlarına geçer...
Kim görecek kepenek altında eksiğini
kapılanırsın boğazı tokluğuna.
Varsın duvarda asılı kalsın bağlaman
beklesin mızrabını.
Sağ yanın yastık ister Alişim,
sol yanın sevdiğini.
Ama kızlar da, emektar sazın gibi,
çifte kol ister saracak!

Bu insanî boyutu, çalışmamızda sözü edilen eserlerin birçoğunda görmek ve hissetmek mümkündür. Bütün bu özellikleri itibariyle, edebî eserlerin tüm tarih çalışmaları kadar, emek tarihi çalışmaları açısından da kaynak dağarcığımızın ihmal edilmemesi gereken parçaları olduğunu söylemek, sanıyoruz ki abartılı bir ifade sayılmaz.

Türk Edebiyatı ve Çalışma

Birçok edebiyatçımızın değişik türlerdeki eserlerinde; Türkiye'nin farklı dönemlerinde, bölgelerinde, sektörlerindeki çalışma yaşamlarına ilişkin izdüşümleri bulunmaktadır.[14] Bu eserlerin bazıları, tekil düzeyde kalmakla birlikte, çok eski tarihlere kadar gitmekte, hatta Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Refik Halid Karay'ın *Memleket Hikâyeleri*'nden biri olan ve 1909'da yazılan *Hakkı Sükût* isimli öyküsü, Bursa'da bir ipek fabrikasında yaşananları konu almaktadır. Burada, her türlü koruyucu önlemden yoksun olumsuz iş sağlığı-iş güvenliği koşulları çalışanların sağlığını bozmakta, birbirinin peşi sıra genç kız işçi ölümleri gerçekleşmektedir. Fabrikada amele kâtibi olarak çalışan ve bu ölümleri gözleyen Hasip Efendi, "Üç dört kuruşa kar-

[14] Evrensel Basım Yayın tarafından yayınlanan dört ciltlik *Emek Öyküleri* ile iki ciltlik *Emek Şiirleri* antolojileri, emek içerikli öykü ve şiirlerden yapılan temsil edici bir derlemedir.

şı on dört saat kaynar sular başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen, taravetinden, kızlığından, gözlerinin pırıltısından her gün bir zerre kaybederek toprak olan vücutlara şüphesiz acıyor, bu dertlere alışamıyordu."[15] Hasip Efendi, duygusal yakınlık hissettiği bir işçi kızın da aynı akıbeti paylaşması üzerine buna tepki göstermekte, ancak patron maaşına zam yaparak onun tepkilerini pasifize etmeyi başarmaktadır. Bu hikâyede anlatılan somut çalışma koşulları ile işçiler üzerindeki etkileri, döneme ilişkin akademik nitelikli bilgilerimizle bire bir uyum içerisinde gözükmektedir. Bu bilgilerimize göre, hikâyenin yazıldığı 20. yüzyıl başlarında Bursa'da kadın işçilerin işgünü gerçekten 14-16 saate ulaşmaktaydı.[16]

Cumhuriyet döneminde çalışma koşullarına yer veren ilk eserlerden biri ise Mahmut Yesari'nin *Çulluk* isimli romanıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1927 yılında basılan roman, ağırlıklı olarak çalışma yaşamı etrafında dönmese de, fabrika işçilerinin gündelik yaşamlarını geniş bir sosyal örüntü içerisinde ele almaktadır. *Çulluk*'ta kadın işçilerin yoğun olduğu Cibali Tütün Fabrikası ile Cağaloğlu'ndaki bir matbaa özelinde ücretli emeğe ilişkin sorunlara da değinilirken, "...sabahleyin şafak sökmeden kar, yağmur, rüzgâr, güneş hiçbir mâni dinlemeyip fakrin, açlığın emriyle ıslana üşüye, titreye sendeleye, sessiz, şikâyetsiz sürüne sürüne gelen ve bu mustarip, yorgun vücutların istirahat hakkını vermeden yine aynı emirle işe başlayan, kıyılan tütünlerin ince, katil tozu ile yalnız ciğerleri değil, gözlerine, mesamatına kadar zehirlenen işçi kadınlar" da yer bulmaktadır.[17] 1960'lı yıllarda *Sarı It* kitabıyla gündeme gelecek olan Reşat Enis'in 1935-1937 yıllarında kaleme aldığı ve 1939'da yayımlanan *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* adlı romanı ise inandırıcılıktan çok uzak ve dramatik olay örgüsüne karşın, dönemin sosyal atmosferine, yaşama ve çalışma koşullarına ilişkin geniş gözlemler içeren ilk eserlerden biridir.[18] Sosyal yaşamı tüm örüntüleriyle ele alan ve eleştiri dozu yüksek olan eserde, hem bir dokuma fabrikasın-

[15] Karay, 1981, s. 143.
[16] Bakınız, Quataert, 1999, s. 230.
[17] Yesari, 1995, s. 26.
[18] Roman hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 335-339.

daki, hem de bir maden ocağındaki çalışma koşullarına ve bu arada iş kazalarına ilişkin gözlemler bulunmaktadır. Ancak, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*'ı "roman katına yükselemeyen, yazınsal değeri olmayan bir çalışma" olarak niteleyen Fethi Naci, "bir gerçeklik duygusu uyandırmayan, inandırıcı olamayan" bu romanın "yazınsal açıdan değil, ele aldığı konu dolayısıyla, yazın tarihi açısından önemli" olduğunu belirtmektedir.[19]

Bunlar tekil örneklerdir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine ilişkin çok fazla eser mevcut değildir. Bu değerlendirmemiz, sadece çalışma hayatına ilişkin eserler için değil, sosyal sorunlarla ilgili tüm eserler açısından da geçerlidir. Bu dönemlerde, sosyal sorunlar, tekil örnekler dışında, edebiyatımızda yansımasını bulmamıştır denilebilir. Örneğin aynı dönemde, kırsal kesimdeki sosyal sorunlara ilişkin eserler de yok denecek düzeydedir. Sorun salt çalışma ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, diğer etmenler yanında, ücretli çalışma ilişkisinin henüz önemli bir varlık kazanmamış olmasının bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bunu izleyen dönemlerde ise sanayileşme çabaları sonucunda işçiler nicelik olarak artıp, işçi-işveren ilişkileri gelişirken ve bu ilişkilerde sorunlar yaşanırken, çalışma yaşamı edebî metinlerde de giderek daha fazla yansımasını bulmaktadır. 1940'lı, 1950'li yıllardan başlayarak, artık Orhan Kemal'in, Necati Cumalı'nın romanlarından Aziz Nesin'in, Sait Faik'in hikâyelerine, Nâzım Hikmet'in, Rıfat Ilgaz'ın şiirlerine kadar birçok yazarın eserlerinde, değişen ölçülerde de olsa bu izdüşümlerini bulmak mümkündür.

Çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri içeren bu edebî metinler, genel çizgileriyle değerlendirildiğinde, birçok açıdan birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Bu eserlerin bir bölümünde, yazarlar, kendi yaşamakta oldukları döneme ilişkin olarak, kendi gözlemleri kaynaklı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Örneğin, kendisi de yaşamının bir döneminde işçilik yapmış olan Orhan Kemal'in çalışma hayatına ilişkin gözlemler içeren eserlerinin büyük bölümü bu kategori içerisinde düşünülmelidir. Yazarın *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanında, Türkiye'de 1940'lı ve 1950'li yıllarda yaşanan iktisadî ve sosyal değişim sü-

[19] Fethi Naci, 1981, s. 339; Fethi Naci, 2002, s. 25.

reci ile bunun çalışma yaşamı üzerindeki etkileri, aynı dönemi yaşayan yazarın gözüyle yansıtılmaktadır. Bu kitabı yanında, yazarın değişik türlerdeki diğer eserlerinin, özellikle de romanlarının çalışma hayatını yansıtan edebî eserler arasında çok özel bir önemi vardır. Bunun nedenlerinden biri, Orhan Kemal'in çalışmalarında, salt nicel açıdan bakıldığında bile çalışma hayatına ilişkin izdüşümlerinin geniş bir yer kaplıyor olmasıdır. Bunun yanı sıra, yazarın çalışmalarının bir özelliği de Türkiye tarihinin kritik değişim dönemlerini yansıtıyor olmasıdır. Kuşku yoktur ki, Türk toplumunun 1940'lı ve 1950'li yıllarda yaşadığı kırsal değişim ve göç süreçleri ile bunların kentteki uzantılarını da kapsayan oluşumlar, Türkiye tarihinin en önemli halkalarındandır ve Orhan Kemal'in kaleminden ustalıkla anlatılmaktadır. Salt çalışma yaşamı açısından bakıldığında, tarım işçilerinin koşulları yanında, kentsel kesimde oluşmaya ve gelişmeye başlayan fabrika yaşamının getirdikleri de onun eserlerinde yansımasını bulmaktadır. Kemal'in toplumcu gerçekçi bir yaklaşım içerisinde ustalıkla kurguladığı ve kendi yaşamının izlerini de taşıyan *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı, sanıyoruz ki, sadece bu tür eserler değil, tüm Türk romanları arasında da bir başeser olarak belirginleşmektedir. Yazarın *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği* adlı romanlarında da, daha küçük boyutlarda olmak üzere, çalışma hayatına ilişkin değerli gözlemler bulunmaktadır. Bunlardan birini, Türkiye emek tarihinin en önemli olgularından biri olan çocuk emeği kullanımı düzleminde açmak isteriz. İkinci Dünya Savaşı dönemi ve izleyen yıllar, kendine özgü koşullarıyla, çalışma hayatı ve bunun bir öğesi olarak çocuk çalışması üzerinde çok olumsuz etkiler yapmıştı. Dönemin işçi ve sendika gazetelerine de yansıyan birçok saptama, ekonomik açıdan çalışarak gelir elde etmek zorunda olan, ancak yaşları küçük olduğu için kendi kimlikleriyle çalışamayan birçok çocuğun, başkalarının nüfus cüzdanlarıyla işe girdiğini ortaya koymaktadır.[20] Bu olgu, Orhan Kemal'in 1940'lı ve 1950'li yıllarda Çukurova Bölgesi'ndeki çalışma koşullarına ilişkin gözlemler içeren *Vukuat Var* adlı romanında da yer bulmuştu: "Çocuklar mahallenin çamuru, tozu toprağı içinde boy atıncaya kadar oynar, yuvarlanır, boyatıp da palazlan-

[20] Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2007, s. 358-360.

dı mı, büyüklerinden birinin nüfus kâğıdıyla fabrikaya girer, başlardı çalışmaya."[21] Bu durumda, edebî metinlerin emek tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilirliği açısından değerlendirildiğinde; Orhan Kemal'in metni, konuya ilişkin bilimsel verileri destekleyen, güçlendiren bir kaynak olma niteliğini kazanmaktadır.

Yazarının kendi yaşamı ile gözlemlerinden kaynaklanan edebî metinlerin varlığına karşılık, yazarın kendi yaşamadığı bir dönemi konu aldığı edebî eserleri ise ikinci bir kategoride düşünebiliriz. Burada yazar, artık kendi gözlemlerini değil, değişik kaynaklardan elde ettiği bilgiler ve değerlendirmeler ile başka tanıklıkları esas alarak eserini kurgulamaktadır. Örneğin, İrfan Yalçın'ın İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ereğli Kömür Havzası'ndaki "iş mükellefiyeti" uygulamasını konu alan *Ölümün Ağzı* kitabı bu tür bir çalışmadır ve yazarın bu uygulamaya ilişkin araştırmaları ile dönemi yaşayanlarla yaptığı konuşmalar üzerine kurgulananan, belgesel niteliği çok belirgin olan bir romandır.

Çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri içeren edebî metinler arasındaki bir başka farklılık ise bu metinlerde çalışma yaşamına "dolaysız" ya da "dolaylı" bir biçimde yer veriliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı eserlerde çalışma yaşamı eserin merkezine oturtulur ya da emeğe büyük bir yer verilirken; diğerlerinde emeğe ilişkin gözlem ya da değerlendirmeler sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Türk edebiyatında emeğe dolaysız bir yer veren birinci kategorideki eserlerin görece sınırlı olduğu söylenebilir. Yukarıda değinmiş olduğumuz Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*, İrfan Yalçın'ın *Ölümün Ağzı,* Reşat Enis'in *Sarı İt* adlı romanları bunlar arasındadır. Sadece çalışma yaşamının önemli konularından biri olan "grev" açısından değerlendirildiğinde, Orhan Kemal'in *Grev* ve Aziz Nesin'in *Büyük Grev* adlı hikâyeleri de dolaysız karakterli çalışmalar olarak belirginleşmektedir. Daha yakın dönemlerde yazılan Nejat Elibol'un *Direnen Haliç* ve Muzaffer Oruçoğlu'nun *Grizu* romanları da aynı özelliği göstermektedir.

Buna karşılık, Türk edebiyatında, daha çok emeğe ilişkin sınırlı öğeler içeren ikinci kategorideki eserler ağırlıklıdır. Türk

[21] Orhan Kemal, 1959, s. 21.

edebiyatında çalışma yaşamına dolaylı ya da dolaysız olarak yer veren eserler tümüyle değerlendirildiğinde ve dünya edebiyatından örneklerle karşılaştırıldığında, aslında çalışma yaşamına ve emeğe gerektiği kadar önem verilmemiş olduğu da söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye'de bir "köy edebiyatı"nın varlığından söz edilebilir ve bu çerçevede değerlendirilebilecek çok sayıda ünlü yazar ve eser bulunurken, bundan farklı olarak, bir "işçi edebiyatı"ndan söz etmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu noktada, akademik araştırmalar itibariyle de çalışma yaşamına yeterli önemin verilmemiş olduğu hatırlandığında, iki alan arasında kaçınılmaz bir koşutluk ortaya çıkmış olmaktadır.[22] Bunun nedenleri üzerinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde kapsamlı bir biçimde duracağız.

Toplumcu Gerçekçilik

Çalışma ilişkilerinin Türk edebî metinlerinde kapladığı yer sorunu, bizi kaçınılmaz biçimde yazarlarının hayata bakışı ve siyasî görüşleri konusuna götürmektedir. Böylesi bir irtibatlandırma yapıldığında, daha çok sosyalist ya da "toplumcu gerçekçi" olarak nitelenen yazarların iktisadî ve sosyal açıdan daha kötü durumdaki geniş emekçi kitlelerin yaşamlarına ve bunun bir parçası olarak çalışma hayatına ilgi duydukları görülmektedir. Bu yazarların eserlerinde çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri hem nicelik olarak daha çoktur, hem de bu eserler daha dolaysız bir karakter taşımaktadırlar. Örneğin, salt şiir alanında bir değerlendirme yapıldığında; Nâzım Hikmet, Attila İlhan, Rıfat Ilgaz, A. Kadir, Hasan Hüseyin gibi sosyalist/toplumcu gerçekçi şairlerin eserlerinde çalışma hayatının diğerlerine göre daha geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Bu şairlerin çalışma hayatına ilişkin genel bir nitelik taşıyan şiirleri olduğu gibi, somut, tekil düzeydeki olgulara ilişkin şiirleri de bulunmaktadır. Örneğin, Hasan İzzettin Dinamo'nun ya da Mehmet Başaran'ın belirli yıllardaki 1 Mayıs kutlamalarına ilişkin şiirleri[23] ya da Hasan Hüseyin'in *Kavel*

---

[22] Türkiye'de emek tarihi çalışmalarına ilişkin olarak, bu noktanın da tartışıldığı geniş bir değerlendirme için bakınız, Makal, 2007, s. 15-21.

[23] Dinamo, "1 Mayıs Yürüyüşü", *Kavga Şiirleri*, 1977; Başaran, "Taksim Alanında Bir Top Gülüm Var", *Sanat Emeği*, Temmuz 1980.

şiiri, bunlara örnektir. Türkiye çalışma ilişkileri tarihi açısından özel bir önemi olan 1963 tarihli Kavel grevinin, gelecekte herhalde bu alana ilişkin bilimsel eserlerden çok, Hasan Hüseyin'in *Kavel* şiiri ile hatırlanacağını söylemek bir abartı sayılmamalıdır.

Bu değerlendirmelerimiz, şiir dışındaki türlerde eser vermiş olan Türk yazarlar açısından da geçerlilik taşımaktadır. Düşünsel açıdan bakıldığında, toplumcu gerçekçi yazarların kendilerini emeğe daha yakın görüyor olmaları ve eserlerinde buna ilişkin süreçlere daha çok yer vermiş olmaları doğaldır. Ancak, bunun yanı sıra, bu yazarların Türkiye tarihinin değişik dönemlerinde yönetim kademelerinden özellikle sosyal yaşam ve emek içerikli eserlere yönelmiş olan baskılara karşı daha büyük bir direnç göstermiş olduklarını ve bu direncin maddî-manevî olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kaldıklarını da belirtmek gerekir. Bu yazarların geniş halk kesimlerinin kötü çalışma ve yaşama koşulları yanında, kendi yaşamlarının zorluklarına karşın, eserlerinde insanî değerlere inanç ile daha iyi bir dünya ve geleceğin kurulabileceği umudunu yansıtan bir iyimserliğe sahip olmaları ilgi çekicidir. Bu, sanıyoruz ki kendilerinin hümanizma temellerinin güçlülüğü ile açıklanabilecek bir durumdur.

Tam da bu noktada bu yazarlar ile Reşat Enis arasında iyimserlik-kötümserlik ikileminde ortaya çıkan önemli farklılıktan söz etmek gerekir. Çalışmamızda konumuz açısından büyük önem taşıyan iki romanını değerlendirdiğimiz Enis, bir toplumcu gerçekçi değil de, belki Zola geleneğinde bir naturalist olarak nitelenebilir. Ancak, Ömer Türkeş'in ifadeleriyle Reşat Enis'inki "doğalcılığın kaba bir yorumu olarak değerlendirilebilir" ve Zola gibi rafine bir üsluptan ve Orhan Kemal'in öykü ve romanlarındaki incelik ve derinlikten uzaktır.[24] Türkeş, Reşat Enis'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* adlı kitabını, bir "facialar antolojisi" olarak nitelemektedir.[25]

[24] Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın.*
[25] Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın.*

Edebî eserler, değişik sektörlerdeki, iktisadî faaliyet alanlarındaki çalışma ilişkilerine ilişkin izdüşümlerini yansıtırken, ücretli emeğin en yoğun olduğu sanayi sektörünün bunlar arasında başta gelmesi doğaldır. Ancak, tarihsel açıdan bakıldığında, edebî metinlerin başlangıçta daha çok tarım ve madencilik kesimindeki çalışma sorunlarını yansıttığını, zaman içerisinde Türkiye'nin sanayileşme sürecine ve bu süreçte sektörlerin payının değişimine koşut biçimde, ağırlığın sanayi kesimine kaydığını görüyoruz. Bu nedenle, özellikle başlangıç dönemlerine ilişkin olarak, edebî eserleri, tarım ve madencilik kesimlerindeki ilişkiler ile sektörler arası geçişlilikler açısından da değerlendirmek yararlı olacaktır. Edebî metinlerde yer alan farklı faaliyet alanlarına ilişkin gözlem ve değerlendirmeler, aynı zamanda bu faaliyet alanlarıyle geniş ölçüde örtüşen coğrafî-bölgesel ayrımları da yansıtmaktadır. Örneğin, madencilik sektörü Zonguldak'la, tarım kesimi büyük ölçüde Çukurova ile örtüşebilmektedir. Bu örtüşmeler, edebî metinlere hem ulusal, hem de yerel bir karakter kazandırmaktadır.

Bu bağlamda, tarım kesimi açısından bakıldığında, Cumhuriyetten sonra tam bir tarım toplumu olma niteliğini taşıyan Türkiye'de bu kesimin iktisadî olduğu kadar, sosyal açıdan da büyük önemi bulunmaktaydı. Kırsal kesimdeki yaşama koşulları, sosyal sorunlar ile bunları konu alan bir "köy edebiyatı"nın oluşum süreci üzerinde aşağıda kapsamlı biçimde duracağız. Konuya ücretli emek açısından bakıldığında ise özellikle tarım işçilerinin yaşama ve çalışma koşulları ön plana çıkmaktadır. 1940'lı yılların ortalarında Türkiye'de tarım işçilerinin sayısı 200.000 dolaylarında tahmin ediliyordu.[26] 1936 tarihli İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuş olan tarım kesiminde çalışan bu işçiler, her türlü sosyal ve hukukî korumadan mahrumdular. Hukuksal bir korumaya tabi tutulmayan bu kesimdeki işçi-işveren ilişkileri, bölgeden bölgeye de değişiklik gösteren ve çok defa uyulmayan yerel örf, adet ve geleneklere dayanmaktaydı.[27] İşte, tarım işçileri-

[26] Topçuoğlu, 1946, s. 19.

[27] Çalgüner, 1943, s. 111. Dönem içerisinde tarım işçilerinin sosyal ve hukuksal durumları ile çalışma koşulları konusunda kapsamlı bilgi için bakınız, Makal, 2002, s. 140-145.

nin çalışma ve yaşama sorunları, özellikle tarım kesimindeki ilişkilerin değişime uğramaya başladığı 1940'lı ve 1950'li yıllarda, birçok edebî esere de konu olmuştur. Bunlar arasında, Çukurova'daki geçici tarım işçilerinin sorunlarını anlatan Orhan Kemal'in eserleri özellikle önemlidir ve bu döneme tanıklık etmektedir. Yazarın bu tür eserlerinin en önemlisi de, kanımızca, daha önce değinmiş olduğumuz *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romandır. Fethi Naci'nin ifadesiyle "Sabırla derlenmiş gözlemler, sosyal gerçekliğin insan gerçekliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilişi, insanların -idealize edilmeden- içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı olarak ele alınışı, ayrıntıların ustalıkla değerlendirilişi..." bu romanı güçlü kılan başlıca öğelerdir.[28] Moran'a göre ise romanın çarpıcılığı "yalnızca sadakatle yansıttığı Çukurova gerçekliğine değil, bu gerçekliği, mitoslardan gelen geleneksel bir yapı içinde, ama canlılığı ayakta tutan modern bir 'gösterme' yöntemiyle sunmasına borçludur."[29] Romandan, tarım işçilerinin yaşama koşullarıyla ilgili bir bölümü aktarmak istiyoruz:

"Pek pek birkaç hafta sonra 'Urumdan Şamdan' çekilip çekilip gelen ırgat kafilelerinin akını başlar. Binlerce kadın, erkek, çoluk çocuk, genç, yaşlı, paramparça üstbaşlarıyla pis pis kokarak, Ötegeçe'deki mezarlığa yığılırlar. Kıçı çıplak çocuklar mezar taşlarına inip biner, tevekkül içindeki kadınlar, Taşköprü'nün bu geçesindeki ırgat pazarından iş ve ekmeğin sevinciyle gelecek erkeklerini beklerler. Kul acımaz bunlara, Allah acımaz. Allahın unuttuğu insanlardır bunlar! Peygamberler kitaplar dolusu sabır, tevekkül, kanaat getirmişlerdir bunlara. Hiçbir işe yaramıyan, hiçbir işe yaramıyacak olan sabır, tevekkül, kanaat!"[30]

Orhan Kemal'in eserleri Çukurova bölgesini konu alırken, Necati Cumalı'nın ve Samim Kocagöz'ün eserlerinde ise Ege Bölgesi'nde tarım kesimindeki çalışma koşullarıyla ilgili gözlem ve değerlendirmeler yer almaktadır.

---

[28] Fethi Naci, 1971, s. 56.
[29] Moran, 1991, s. 56.
[30] Orhan Kemal, 1964, s. 184.

Madencilik sektörünün de tüm emek tarihi çalışmaları açısından özel bir önemi vardır. Bunun nedeni, madencilik ve özellikle de kömür madenciliği faaliyet alanının tarih boyunca işçilerin çalışma koşullarının en kötü olduğu ve uzun yüzyıllar süren mücadelelere sahne olan bir kesim olmasıdır. Nitekim yeryüzü ölçeğinde ilk sosyal politika tedbirleri de madencilik sektöründen başlayarak gerçekleştirilmiştir. Emile Zola'nın *Germinal* romanı başta olmak üzere birçok edebî metinde de, madenlerdeki olumsuz çalışma koşulları ve bunun yarattığı gerilim ve mücadeleler yansımasını bulmuştur. Türkiye açısından bakıldığında da, kömür üretiminin merkezini oluşturan Ereğli Kömür Havzası'nın emek tarihi açısından özel bir önemi vardır. Zonguldak'ta 19. yüzyılda kömürün bulunmasından sonra, bu bölgede tüm dünya ölçeğinde olduğu gibi kendine özgü, güç çalışma koşulları geçerli olmuştur. Zaten zor olan bu çalışma koşullarına, biri 19., diğeri 20. yüzyılda gerçekleşen iki zorunlu çalıştırma -mükellefiyet- uygulaması da eklenmiştir. Bu durumda, bölgenin çok uzun bir zaman aralığında yaşanan ve diğer kesimlerden çok daha ciddi boyutlara ulaşan çalışma koşullarını yansıtan; romandan öyküye, öyküden şiire çok sayıda edebî metnin ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı sayılmamalıdır.[31] Buradaki çalışma hayatından izdüşümleri içeren şiirler yazan şairler arasında Nâzım Hikmet'ten Fazıl Hüsnü'ye, Melih Cevdet'ten İlhan Berk'e, Ceyhun Atuf Kansu'dan Mehmet Başaran'a kadar birçokları bulunmaktadır.[32] Bu şairlerin çok büyük bölümünün bölgeyle direkt bir bağlantı içerisinde olmadıkları da dikkati çekmektedir. Bu şairler, maden işçilerinin dramatik yaşamlarına ilişkin olarak duymuş, okumuş oldukları şeylerden ya da bölgeye yapmış oldukları ziyaretlerdeki kişisel gözlemlerinden etkilenmiş ve bunu şiirlerine yansıtmış olmalıdırlar. Aralarında Ahmet Naim'in ve Mehmet Seyda'nın da bulunduğu birçok yazarın öyküleri de kömür madenlerindeki olumsuz çalışma şartlarına ilişkin gözlemler içerir. Bu iki yazarın bölgeyle bağlantıları, yazdıklarını daha dolaysız kılmaktadır.

---

[31] Bu eserlerin bir bölümüne ilişkin geniş bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Kalyoncu, *Kömürde Açan Çiçek*; *Kömür Kokan Şiirler*.

[32] Bu şairler ve şiirler konusunda bakınız, Kalyoncu, *Kömür Kokan Şiirler*.

1960'lı yıllarda *Sarı İt* kitabıyla gündeme gelecek olan Reşat Enis'in 1939'da yayımlanan *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* adlı Türkiye'de çalışma hayatına ilişkin geniş gözlemler içeren ilk romanlardan biri olan eseri de, aynı zamanda maden işçilerinin yaşamlarından kesitler içermektedir.

Bölgeye yabancı olan Oruçoğlu'nun, kendi ifadesiyle "daha çok okuma, not alma ve eski madencilerle konuşma" yoluyla oluşturarak,[33] 2000'li yıllarda yayımladığı (şimdilik) üç ciltlik *Grizu* adlı romanı da Ereğli Kömür Havzası ekseninde kurgulanmış. Roman, Osmanlı İmparatorluğu'nda kömür madenlerinin işletilmeye başlandığı 19. yüzyıl ortalarında başlıyor, 1860' lardan başlayarak Dilaver Paşa Nizamnamesi çerçevesinde gerçekleştirilen zorunlu çalıştırma uygulaması da dahil olmak üzere madenlerde yaşanan gelişmeleri içeriyor ve Cumhuriyet Türkiyesine de uzanarak, Temmuz 1923'teki ünlü Şimendifer İşçileri Grevi ile sona eriyor. Bu uzun dönem içerisinde maden ocaklarındaki çalışma koşulları, sorunlar ve direnişler, bölgenin insanî örüntüleriyle zenginleştirilmiş bir atmosfer içerisinde betimleniyor. Yazar kendisi, "Yeraltından çok, yeraltında çalışan insanın ruhunda gezinmeye çalıştım. Madenci ruhunun derinliklerine inebildim mi, inemedim mi bilemiyorum" diyor.[34] Ancak, bölgeyi yakından tanıyan araştırmacılar, yazarın eserdeki betimlemelerinin abartılı olduğu kanısındalar. Eser, bu atmosfer içerisinde, dönemin siyasal, sosyal ve iktisadî oluşumlarına da sürekli olarak referanslar verilerek gelişiyor ve sonlanıyor. Ancak, eserde verilen bazı somut referansların tarihsel olgularla uyum içerisinde bulunmadığı görülüyor. İkinci cildin başında Dilaver Paşa, "Efendiler" diyor, "Bu havzada artık Mecelle-i Ahkamı Adliye devri kapanmıştır. Eski örf ve adet nizamı ile bahriyenin gün geçtikçe artan maden ihtiyacını temin etmenin mümkünatı yoktur. Bu havzanın şimdi yeni bir nizamnameye ihtiyacı var."[35] Buraya kadar, bir sorun yokmuş gibi görünüyor; ama bir taraftan Dilaver Paşa Nizamnamesi 1867 tarihini taşırken; diğer taraftan 1868 yılında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle'nin 1869-1876 yılları arasında tamamlandığını, "kitap" adı

[33] Oruçoğlu, "Grizu'ya Nasıl Başladım?"
[34] Oruçoğlu, "Grizu'ya Nasıl Başladım?"
[35] Oruçoğlu, *Grizu-2*, s. 8.

verilen her bölümün hazırlandıkça beklenilmeden padişaha sunulduğunu ve onun onayıyla kanunlaştığını[36] düşünecek olursak, romanda tarihsel olgularla telifi mümkün olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Mecelle eski örf ve adet nizamını temsil etmediği gibi, tam tersine örf ve adet hukukunun önemli olduğu bir dönemden yazılı hukuk düzenine geçişte önemli bir adım olarak belirginleşiyor.[37] Bu kadar temel bir konuda yapılan yanlışlar, eserdeki diğer tarihî referansların sağlığı konusunda da ciddi tereddütler uyandırmaktadır.

Behçet Kalaycı'nın 1992 yılında yayımlanan *Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü* adlı romanı ise Ereğli Kömür Havzası'nda henüz yabancı sermayeye ait kömür işletmelerinin varlığını sürdürdüğü 1930'lu yılları konu alıyor. Kitaba adını veren "kıvırcık", bölgede madenci işçiler için özellikle bölge dışından gelen işçiler tarafından kullanılan, onların kötü çalışma ve yaşama koşullarına karşı tepkisizliklerine de atıfta bulunan küçümseme içerikli bir niteleme. Bir köy genci olan Dursun'un ilk defa maden ocaklarında çalışmaya gitmesiyle başlayan roman, onun maden ocağında göçük altında kalarak can vermesiyle bitiyor. Roman, maden ocaklarındaki çalışma koşulları yanında; köylülerin ve madencilerin gündelik yaşamları, barınma, beslenme, sağlık koşulları, aile yaşamları, törensellikler ve benzeri konularda geniş gözlemler içeriyor. Bu gözlemler, *Grizu* kitabındakinden farklı olarak, romanın olay örüntüsüyle de bağlantılı biçimde, doğal halleriyle ve abartısız olarak sunulmuş. Bu şekliyle, *Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü*'nün bölgenin sosyal atmosferini ve insanını en iyi anlatan edebî metinlerden biri olduğunu düşünüyoruz.

Bölgeye ilişkin metinlerden bir bölümü ise İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan ve Türkiye emek tarihinin en trajik olgularından biri olan "iş mükellefiyeti"ne, yani zorunlu çalıştırma uygulamasına ilişkindir.[38] Bunlar arasında İrfan Yalçın'ın *Ölümün Ağzı* ve Mehmet Seyda'nın *Yanartaş* romanları da bulunuyor.[39] Bu eserlerin, neredeyse belgesel bir nitelik taşıdıkları söylenebi-

[36] Üçok; Mumcu, 1985, s. 326; Makal, 1997, s. 235.

[37] Çelik, 1985, s. 5-6. Mecelle konusunda bilgi için bakınız, Makal, 1997, s. 234-239.

[38] İş mükellefiyeti uygulamasını değişik yönleriyle kapsamlı biçimde değerlendiren çalışmamız için bakınız, Makal, 2007, s. 163-212.

[39] Bakınız, Yalçın, 1989; Seyda, 1970.

lir. Buna karşılık, *Yanartaş* ile *Ölümün Ağzı* arasında yukarıda belirlediğimiz ölçütler açısından önemli bir farklılık bulunmakta; Seyda romanında kendi yaşam deneyimlerini ve gözlemlerini aktarırken, Yalçın mükellefiyet dönemini yaşayan kişilerle yaptığı görüşmelerin izlerini yansıtmaktadır. Yalçın'ın, kitapta anlatılanların gerçeğe uygunluğunu soranlara, "ben anlatılanların yalancısıyım" dediği rivayet olunur. Yalçın'ın kitabının hem edebî nitelikleri, hem de belgesel niteliği ve gerçeklere uygunluk açısından Oruçoğlu'nun kitaplarıyla karşılaştırılamayacak bir niteliğe sahip olduğunu belirtmeliyiz.

Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarından izdüşümleri içeren edebî metinlerin, Türkiye geneline ve diğer sektörlerdeki çalışma yaşamına göre sayıca çok daha fazla olduğu, daha dolaysız bir karakter taşıdığı ve daha çok edebiyatçının buna ilgi duyduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, maden ocaklarındaki çalışma koşullarının çarpıcılığıyla ve iki defa yaşanan travmatik "zorunlu çalıştırma" deneyimiyle bağlantılı olmalıdır.

İş Mücadeleleri, Grevler ve Edebiyat

Dünya edebiyatına ait, aralarında *Germinal* ve *Bitmeyen Kavga*'nın da bulunduğu çok sayıda eser, işçilerin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları yanında, bu koşulları düzeltme yolunda verdikleri mücadeleleri de yansıtır. Buna karşılık, Türkiye emek tarihine ilişkin izdüşümleri içeren ve zaten sınırlı sayıda olan eserler, daha çok işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşullarından kaynaklanan sıkıntılar üzerinde odaklanırken, işçi mücadelelerine çok fazla yer vermemektedirler. Bu sınırlılık, kanımızca, sadece yazarların bakışlarından ya da öznel tercihlerinden kaynaklanmamakta, nesnel bir durumu -Türkiye'de batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde işçi mücadelelerinin yaşanmamış olmasını- da yansıtmaktadır. Batıda kötü koşullar mücadeleyi doğururken, Türkiye'de çoğu zaman bu birlikteliği gözlemek mümkün değildir. İşçi mücadelelerinin, özellikle 1960 öncesi dönemde sınırlı kalması üzerinde etkide bulunan faktörler ise çeşitlidir ve mevzuattaki yasaklayıcı hükümlerden yönetimin fiilî baskılarına, işçi sınıfının bilinç durumuna kadar uzanmaktadır. Bu durum, diğer etmenler yanında, işçi mücadele-

lerinin edebî metinlere yansımasını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte grev olgusunu ele alan çalışmalar da vardır. Bunların büyük bölümü, genel nitelikli olmaktan çok, somut bir grev hareketi üzerinden kurgulanmış olmaları nedeniyle, dönem koşullarını gayet iyi yansıtmaktadır.

Orhan Kemal'in 1947 tarihli *Grev* adlı hikâyesi, işçi mücadelesini konu alan ilk çalışmalar arasındadır. İkinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarında çıkarılan ve diğer boyutları yanında emek evrenine ilişkin düzenlemeler de yapan 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, tekstil başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarında günlük çalışma sürelerinin artırılması yönündeki uygulamalara kaynaklık etmişti.[40] Yasa savaşın olağanüstü koşullarında çıkarılmış olmakla birlikte, savaştan sonra da bu uygulamaya devam edilmiş, çalışma sürelerinin 1936 tarihli İş Kanunu ile öngörülen düzeylere indirilmesi için uzun yıllar beklemek ve mücadeleler vermek gerekmişti.[41] İşte, Orhan Kemal'in *Grev* adlı hikâyesinde anlatılanlar, dönemin bu koşulları ile bire bir örtüşmektedir. Öyküde, işçiler mesainin sekiz saata inmesi amacıyla, tezgâhlarının başında ve işi tam anlamıyla bırakmadan, üretimi durdurmaktadırlar. Bir işçi şöyle demektedir: "Harb biteli beş sene oluyor! İş Kanununun hükümlerini yerine getirmenizi istiyoruz!" Öyküde, olay kamu makamlarına yansırken, bazı işçiler de göz altına alınmaktadır. Orhan Kemal'in öyküde söz ettiği ve onun gerçek gözlemlerinden kaynaklandığını düşündüğümüz grev olayı, 1936 tarihli İş Kanunu'nun 1963 yılına kadar yürürlükte kalan "grev yasağı" dönemine denk gelmektedir.[42] Öykünün yazıldığı 1947 yılı, grev konusunda yeni gelişmelere sahne olmakta, aynı yıl çıkarılan Sendikalar Kanunu "greve teşvik ve teşebbüsü" de cezaî yaptırımlara bağlarken, yasanın çıkarılması sırasında, muhalefetteki Demokrat Parti işçilere grev hakkının verilmesini savunmakta, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ise bu istemlere karşı şiddetle direnmektedir.[43] Grev konusundaki

---

40 Bakınız, Makal, 2007, s. 166-173.

41 Bu uygulama ve mücadeleler için bakınız, Makal, 2002, s. 517-520.

42 Bu dönemde, hukuksal yasak ve yaptırımlara rağmen gerçekleştirilen grev eylemleri vardır. Bu grevlere ilişkin bir döküm ve kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2007, s. 290-318.

43 Bu gelişmeler konusunda bakınız, Makal, 2007, s. 270 vd.

bu gelişmeler, dönem itibariyle çalışma yaşamının da ötesine geçerek, bir yerde, Türk demokrasisinin eksikliklerini simgelerken; Orhan Kemal'in öyküsü de, bunun edebiyattaki izdüşümü olma niteliğini kazanmaktadır.

1960 sonrası ise grev olgusu itibariyle farklı bir döneme tekabül eder. Grev hakkı 1961 Anayasasında yer bulmakta ve 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile geniş biçimde düzenlenmektedir. Ancak, bu iki düzenleme arasında kalan ve grevin henüz yasal olmadığı geçiş döneminde, 28 Ocak-4 Mart 1963 tarihleri arasında Koç'a ait Kavel Kablo Fabrikası'nda gerçekleştirilen iş bırakma eylemi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir.[44] Günümüzde bu grev, daha çok Hasan Hüseyin'in *Kavel* şiiri ile hatırlanmaktadır ve denilebilir ki, bir şiir bir grevi ölümsüzleştirmiştir:

İşime karım dedim
Karıma kavel diyeceğim
Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada
Güneşe karışmadıkça etim
Kavel grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim
Ve izin verirlerse istinyeli emekçi kardeşlerim
İzin verirlerse kavel grevcileri
Ve ben kendimi tutabilirsem eğer
Sesimi tutabilirsem
o çoban ateşlerinin parladığı yerde kavel'de
o erkekçe direnilen yerde kavel'de
karın altında nişanlanıp
dostlarımın arasında öpeceğim
nişanlımı kavel kapısında

ve izin verirlerse istinyeli emekçi kardeşlerim
izin verirlerse kavel grevcileri
ilk çocuğumun adını
kavel koyacağım

[44] Bu eyleme ilişkin olarak bakınız, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, s. 239-240.

Reşat Enis, eserlerinde sosyal sorunlara, çalışma hayatına ve onun bir boyutu olarak işçi mücadelelerine yer veren yazarların başında gelmektedir. Enis'in 1939 yılında yayınlanan *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanında, çalışma hayatına ilişkin sorunlar yanında, işçilerin ücret artışı amacıyla gerçekleştirdikleri bir grev etkinliğine ilişkin sahneler yer almaktaydı. Yazarın, 1968 yılında yayınlanan romanı *Sarı İt*'te ise 1960 sonrası dönemdeki sosyal yaşam ve onun bir bileşeni olarak çalışma yaşamı değişik boyutlarıyla ve çok daha kapsamlı bir yer bulmaktadır. Romanda, 1960'lı yılların işçi hareketleri, örgütlenme çabaları, bir sendikanın kurulup gelişme süreci, bir fabrikada toplu sözleşme hakkını elde etmeye çalışan işçilerin rakip "sarı" sendikaya ve bu sendikanın başkanı "Sarı İt"e karşı mücadeleleri anlatılmaktadır. *Sarı İt*'ten söz etmişken, aynı dönemleri konu alan bir başka sanat eserine, Ertem Göreç'in *Karanlıkta Uyananlar* filmine değinmemek olmaz. Bu filmde de, grevin artık yasal bir hak haline geldiği 1963 sonrası ilk dönemde bir boya fabrikasında çalışan işçilerin örgütlenme çabaları, bilinçlenme ve greve gitme süreçleri; bir işçi semti de mekân alınarak, sosyal dokuyla da bağlantılı biçimde ve değişik boyutlarıyla anlatılmaktadır.

Aziz Nesin ise 1977 yılında ilk olarak bir günlük gazetede yayınlanan ve çok büyük tartışmalara konu olan *Büyük Grev* hikâyesini –kendi ifadesiyle "masal-öykü"-, MESS'e (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) bağlı işyerlerinde, DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası tarafından yürütülmekte olan grev üzerinden kurgulamıştı. 30 Mayıs 1977 tarihinde başlayıp, 3 Şubat 1978 tarihine kadar süren MESS grevi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin en önemli işçi hareketlerinden biriydi ve 1980 öncesi dönemin çalkantılı koşullarında sınıf mücadelesine ilişkin sembolik bir nitelik de kazanmıştı.[45] Aziz Nesin düzeyinde bir yazarın konuyu ele alması ilgi çekiciydi. Ancak, hikâyenin büyük tartışmalara yol açması, politik bir nitelik de taşıyan bu greve ilişkin olarak, Aziz Nesin'in öne sürdüğü yergi dozu yüksek savlardan kaynaklanmaktaydı. Nesin, bu greve, işverenlerin ellerindeki üretim fazlalığından kaynaklanan stoku eritmeleri için gerekli fırsatı yaratmak gibi bir işlev de yüklemişti. İşveren,

[45] MESS grevlerine ilişkin olarak bakınız, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, s. 287-290.

fazla üretim koşullarında grevin kendi yararına olacağını düşünüyor ve işçiler ile sendikayı değişik araçlar yardımıyla manipüle ederek, greve gidilmesini ve grevin uzun süre sürdürülmesini sağlıyordu. Nesin'in bu grevden kaynaklanan ancak onu aşarak genellik kazanan yergilerinin, esas olarak Türkiye'deki sendikal yönetimlere ve onların her zaman işçilerin çıkarlarını ön planda tutmayan davranışlarına yöneldiği söylenebilir. Safların tutulduğu bir dönemde, zamanının dar sınırlarını ve düşünce kalıplarını aşan böylesi bir eleştiri, kuşkusuz Aziz Nesin'in engin zekâsı ve sezgisi yanında, büyük bir medenî cesaret de isterdi. Sonuçta Aziz Nesin, bu hikâye nedeniyle bazı sol ve sendikal çevrelerden kaynaklanan ve suçlamaya varan şiddetli eleştirilerle karşı karşıya kaldı ve hikâye Türkiye tarihinde bu ilginç özellikleriyle emsalsiz bir yer edindi.[46]

Nejat Elibol'un ilk baskısı 1988'de yapılan *Direnen Haliç* adlı iki ciltlik romanında ise Sungurlar Kazan Fabrikası merkezde olmak üzere 1975 yılında Haliç civarındaki iki fabrikada gerçekleşen direnişler ele alınıyor. Ancak, eserde daha geniş bir örüntüyle, işçilerin gündelik sosyal yaşamlarına, içsel dünyalarına da giriliyor. Bu dönemde aynı fabrikada kaynak işçisi olan ve kendisinin de bizzat yaşadığı olayları kaleme alan Elibol, daha sonraki dönemlerde profesyonel sendikacılık da yaptı. Adnan Özyalçıner'in *Grev Bildirisi* adlı hikâyesi ise 1966 yılındaki Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevinde işçiler tarafından İstanbul halkına dağıtılan "Grev Bildirisi" üzerine kurgulanmış olması nedeniyle ilginçtir.

Türkiye'de Bir "İşçi Edebiyatı" Var mı?

Çalışmamızda şu ana kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeler, Türkiye'de çalışma hayatına yer veren edebî eserlerin epeyce sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz ki, bu durum çok boyutlu, çok etmenli bir oluşum süreci içerisinde anlamlandırılabilir. Bu durum, bir taraftan işçi-işveren ilişkisinin doğması, gelişmesi ve bu ilişkiden kaynaklanan sorunların ortaya çıkma süreçleriyle bağlantılıdır, diğer taraftan da Türkiye'de düşünce-

[46] *Büyük Grev* kitabında, bu eleştiri metinleri ile Nesin'in bunlara verdiği cevapların bir bölümü de yer almaktadır.

kültür ve onun bir bileşeni olarak yazın hayatının gelişmesine ilişkin sorunlarla. Dünya deneyimi açısından bakıldığında, işçi-işveren ilişkisinin 18. yüzyıl ortalarından itibaren gelişmesi ve giderek başat çalışma ilişkisi haline gelmesi, bu ilişkiden kaynaklanan sorunları ve bu sorunların çözümü doğrultusunda yüzyıllar sürecek mücadeleleri doğurmuş; bu sorun ve mücadeleler, batı toplumlarının demokratikleşme sürecinde giderek gelişen düşünce-kültür yaşamı içerisinde de yansımasını bulmuş ve edebî metinlere konu edilmişti. Bunun mimarları ise bir taraftan işçi hareketine ilgi duyan aydınlar, diğer taraftan ise bizatihi işçiler içerisinden çıkan kişilerdi. Aydınlar bir taraftan yapılan işin teorik altyapısının oluşumuna katkıda bulunurken, diğer taraftan da entelektüel temeli daha derin eserler veriyor; buna karşılık işçi kökenli kişiler ise bu teorik ve entelektüel çabaları, kendi somut deneyimlerine dayalı çalışmalarla zenginleştiriyorlardı. Bu bağlamda, batı ülkelerinde hem işçi sorunlarını konu alma, hem de bizatihi işçiler tarafından yazılma anlamlarında, "işçi edebiyatı" olarak adlandırılan bir türün varlık kazandığından rahatlıkla söz edilebilir.[47] Batı toplumlarının gelişim süreçleri içerisinde, günümüzde işçi edebiyatı en azından klasik biçimiyle eski önem ve anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Buna karşılık, günümüzde bu edebiyat yeni ve farklı biçimlerde devam etmekte; bu toplumlarda çalışma ve yaşama koşulları itibariyle daha sorunlu bir kesim oluşturan yabancı işçileri esas alan ve "göçmen işçi edebiyatı" ya da "konuk işçi edebiyatı" olarak nitelenen bir yazın türü varlığını sürdürmektedir.

Bu açılardan bakıldığında, Türkiye'deki gelişimin her iki açıdan da sorunlarla dolu olduğu görülür. Bir taraftan Türkiye'de sanayileşme çabalarının yetersizliğiyle bağlantılı olarak işçi-işveren ilişkisi geç doğmakta, bununla da bağlantılı olarak işçi kesiminin gelişimi gerek nicel, gerekse nitel boyutları itibariyle sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan sorunlar ve emekle ilgili konular yönetimler tarafından netameli sayılmakta ve fiilî/hukukî yaptırımlara bağlanmaktadır. Tek parti döneminde sınıfların varlığı ile sınıf mücadelelerini reddeden ve dayanışmacı bir temel üzerinde inşa edilmiş olan halkçılık da bu-

[47] "İşçi edebiyatı" üzerine, Almanya örneğinde bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Göbenli, 2003.

nun ideolojik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu ideolojik çerçeveye uygun şekilde biçimlenen dönemin mevzuatı da sınıfsal örgütlenmeyi ve sınıf mücadelelerini kesin bir biçimde yasaklar ve hukuksal yaptırımlara tabi tutarken; 1936 tarihli İş Kanunu ile 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu da bunun başlıca hukuksal araçlarını oluşturmaktadır. Emek evreni üzerindeki baskılar işin bir yönünü oluştururken, konunun diğer yönü de, başta Ceza Kanunu olmak üzere mevzuatta yer alan, düşünsel yaşam ve basın özgürlüğüne yönelik ciddi sınırlamalardı. Bütün bu fiilî/hukukî koşullar, birçok sosyal sorun gibi işçi sorununun da özgür biçimde tartışılmasını engelliyor -hatta sınıfların varlığını reddeden bir ideolojik çerçeve içerisinde, özel bir işçi sorununun varlığı dahi kabul edilmiyordu- konuya ilişkin bilimsel çalışmalar yanında, genel olarak sanat, özel olarak da edebiyat bundan payını alıyordu. Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde 1946 yılından itibaren işçilerin sendikalarda örgütlenmeleri artık serbest olmakla birlikte, bir iş mücadelesi aracı olarak grev 1960'lara kadar yasaktır. 1946 sonrası dönemde, gerek Cumhuriyet Halk Partisi, gerekse bunu izleyen Demokrat Parti'nin iktidar dönemlerinde emek ve düşünce evreni yanında, sadece emekle değil, sosyal konularla ilgilenen yazar-çizer-yayıncılar üzerindeki baskılar sürmektedir. 1960 sonrası dönemde demokratikleşme açısından birçok olumlu gelişmeler olsa da, geçmiş dönemlere göre daha az olmakla birlikte, düşünce ve sanat üzerindeki baskılar devam etmekte; yazmak yanında çevirmek bile sakıncalı sayılabilmektedir. Eserlerinden dolayı çeşitli davalarla, mahkûmiyetlerle karşı karşıya kalan Türk yazarları bir tarafa bırakalım, Nobel ödüllü Amerikalı yazar John Steinbeck'in emek içerikli *Bitmeyen Kavga* isimli ünlü romanı dahi 1960'lı yıllarda Türkiye'de ilk defa yayınlandığında mahkeme kararıyla yasaklanarak, kitabın toplatılması yoluna gidilebiliyordu. Gene aynı dönemlerde, edebiyat dışındaki sanat dalları da bu baskılardan nasibini almaktadır. Ertem Göreç'in, bir fabrikadaki işçilerin bilinçlenme, örgütlenme ve greve gitmelerini konu alan ve daha önce değindiğimiz *Karanlıkta Uyananlar* filmi, gene 1960'lı yıllarda yasaklamalara uğramaktadır. Benzeri baskılar, emeği konu alan bilimsel nitelikli çalışmalar açısından da söz konusu olmaktadır. Hakkında dava açılan ve bir kısmı mahkûm olan yazarlar-sanatçılar-araştırmacılar bir çırpıda sayılamayacak kadar çoktur.

Kuşkusuz ki, bu değerlendirmelerimizle, aydınlar ile edebiyatçıların emek evrenine yeterli ilgiyi göstermemiş olmasının, sadece Türk demokrasisinin eksiklik ve sınırlılıkları ile basın-yayın hayatı üzerindeki baskılardan kaynaklandığını söylemek istiyor değiliz. Değindiğimiz etmenler yanında, aydınlar ile edebiyat çevrelerinde, emekle ilgili konulara yönelik olarak genel bir isteksizliğin var olduğu kuşkusuzdur. Şüphesiz bu durum çeşitli etmenlerle açıklanabilir; bunlardan biri bu kişilerin çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin ilgi noksanlığı ise bir diğeri de bilgi ve bakış eksikliğidir.[48] Toplumun bu kesimlerinin belirli "seçkinci" aydın çevreler tarafından küçük görülüyor olmasını da göz ardı edemeyiz. Bu değerlendirmelerimiz, ücretli emek yanında, kentsel ve kırsal kesimdeki diğer sosyal sorunlar ile çalışma ve yaşam koşulları açısından da geçerlidir. İktisadî ve sosyal açıdan güçsüz kesimlere yönelik ilgi, şüphesiz ki sol-sosyalist aydın kesim içerisinde daha güçlüdür. Ancak, bu aydınların bir kısmının yaklaşımı da, işçi hareketini sadece farklı bir toplum tahayyülünün bir öğesi olarak araçsallaştırması nedeniyle sorunludur. Politik düzeyle insanî düzeyi birleştirememe biçiminde tezahür edebilen bu yaman çelişki, salt tarihsel düzlemde değil, günümüz itibariyle de geçerlidir. Genelleştirildiğinde, Türk aydınının emek hareketine ilgisizliğinin altında yatan en temel nedenlerden biri de -en azından büyük bölümü itibariyle- hümanizma temellerinin zayıflığı olmalıdır.[49] Bütün bu değerlendirmelerimiz, Türk kültür-sanat ve edebiyat hayatı kadar, akademik camia açısından da geçerlilik taşımaktadır ve Türkiye'de emek tarihi çalışmalarına yönelik ilgi azlığının altında yatan nedenlerden biri de bu olmalıdır. Akademik camiaya ilişkin olarak, çok uzun yıllara dayanan gözlemlerimiz bu doğrultudadır.

Edebî metinlerde çalışma hayatına yer veren eserlerin sınırlılığına ilişkin bir başka etmen, muhtemelen Türkiye'de 1940'lı ve

---

[48] Fethi Naci'ye göre, "işçi sınıfının ve sorunlarının ortaya geç çıkışı ya da ülke koşullarına göre sayıca az da olsa işçi sınıfının ve sorunlarının ortaya çıktığı zamanlarda yazarlarımızın bu sınıfı ve sorunlarını görecek 'toplumsal ve tarihsel göz'den yoksun oluşları, romancılarımızın işçi sorunlarını gereğince işleyememelerinin nesnel nedenleri" arasındadır. Bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 332-333.

[49] Makal, 2008. İnsan olmadan aydın olmanın imkânsızlığı üzerine, Bedri Rahmi'nin "İnsan olmadan önce erkek olmuşsun" dizesine nazire olarak, "İnsan olmadan önce aydın olmuşsun!.." demek uygun düşer mi, acaba?

1950'li yıllarda zirvelerine ulaşmış olan "köy edebiyatı" ile karşılaştırmalı bir biçimde daha iyi anlamlandırılabilir. Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinden bu yıllara kadar, Türk aydınının diğer sosyal sorunlar gibi köy gerçeğine de yeterli ilgiyi göstermediği, gösterilen ilginin de daha çok plâtonik nitelikli olduğu görülmektedir. "Orada bir köy var uzakta..." dizesi, tüm uzantı ve çağrışımlarıyla birlikte, ülkeyi yönetenler kadar, ülkenin aydınlarına da egemen olan düşünceyi simgeleştirmektedir denilebilir. Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde ise geniş kitlelerin yaşam koşullarına hassasiyet artacaktır. 1940'lı yılların sonlarından itibaren ise köy edebiyatı, köy kökenli olan ama daha sonra ağırlıklı olarak Köy Enstitüleri'nde eğitim görmüş kişiler aracılığıyla gelişecektir.[50] Doğallıkla, dünya ve Türk edebiyatından değişik örneklerin ortaya koyduğu gibi, bir konuyu yazmak için onu mutlaka yaşamış olmak gerekmez. Örneğin Zola, *Germinal*'de yazdıklarını, bizzat yaşamış değildir. Türkiye'den ve aynı kesimden, madencilikten bir örnek verirsek, İrfan Yalçın da yazdıklarını bizzat yaşamış değildir. Ama bazı şeylerin de yaşayanlar tarafından daha iyi gözlenip kavranabileceğini, olayların bu kişiler tarafından kaleme alınması durumunda daha da anlamlı olacağını düşünebiliriz. Örneğin, salt madencilik kesimine ilişkin romanlardan örnek verirsek, kanımızca bölgenin insanı olan Behçet Kalaycı'nın uzun bir zaman aralığına yayılan birinci el gözlemlere dayanan *Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü* romanı, Muzaffer Oruçoğlu'nun *Grizu* ve İrfan Yalçın'ın *Ölümün Ağzı* gibi bu özelliği taşımayan romanları ile değişik boyutları itibariyle karşılaştırılamayacak kadar "sahici" ve inandırıcıdır.

Diğer taraftan yazmak bir özel yetenek ve nitelik işi olup, eğitim ve zaman da gerektirir; yaşanan süreçleri bireysel deneyimlerin ötesinde, toplumsal boyut ve bağlantılarıyla görebilmek de önemlidir. Doğaldır ki, emek süreçlerinin içinde olan kişilerin bu olanaklara ve niteliklere sahip olmaları, her zaman ve her kişi için mümkün olan bir şey değildir. İşçi kökenli kişilerin, özellikle de 1960 öncesi dönemde böyle bir eğitim olanağından yoksun oluşları, Köy Enstitüleri'ne nazire olarak ve şaka payıyla ifade

[50] Fethi Naci'ye göre, "Köy Enstitüsü denemesi bir gerçeği açıkça gözler önüne sermiştir: Sanatın, edebiyatın gelişmesinin ilk koşulu, sanatla edebiyatla ilgilenecek insanların sayısının artırılmasıdır." Bakınız, Fethi Naci, 2002, s. 24.

edersek, "işçi enstitüleri"nin olmayışı; bir işçi edebiyatının oluşumunu olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır. Gorki örneği, bu ikisinin -yaşamak ve yazmak- bir araya gelmesinin doğurduğu olağanüstü sonuçları ortaya koymaktadır. Türk edebiyatı değerlendirildiğinde, bu ikisinin bir araya gelemeyişinin sonuçları aşikârdır: İçeriden yazanlar bazı deneyimleri birinci elden aktarıyor olabilirler ama yaşanan veya yaşanabilecek her şeyi, herhangi bir seçicilik olmaksızın ayrıntılarıyla anlatmak, yazılanları bizatihi edebî kılmaya ya da bir "yapıt" yapmaya yetmemektedir.[51] Buna karşılık, dışarıdan yazanların belki birinci elden kendi deneyimlerini aktarmak gibi bir olanakları olmasa da, eserlerinin edebî açıdan daha değerli olduğu görülmektedir. Bunların ikisi de birer genellemedir kuşkusuz ve içeriden yazılan ve edebî açıdan değerli olan çalışmalar bulunduğu gibi, dışarıdan yazılan ve edebî değeri olmayan çalışmalar da vardır. Bu noktada, Orhan Kemal'in, içeriyle dışarının tüm avantajlarını birleştiren bir istisna olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz! Köy edebiyatının varlık kazanmasına karşılık, işçi edebiyatının varlık kazanmamış olması üzerinde etkili olan faktörlerden biri ise özellikle 1940'lı ve 1950'li yıllarda "köy" sorununun, "işçi" sorunuyla karşılaştırılmayacak kadar önemli görünmesindendir. Soruna değişik boyutları itibariyle bakılabilir. Salt istihdam boyutuyla bakıldığında, hatırlanmalıdır ki, toplam istihdam içerisinde tarım kesiminin payı 1944 yılında %86.5, 1950 yılında ise %84.8 dolaylarındadır.[52] Kuşkusuz ki, bu göreli değerlendirmemizden işçi sorununun önemsiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Çalışma Yaşamının Halk Edebiyatındaki İzdüşümleri

Edebiyatımızda emek izdüşümlerinin incelendiği çalışmamızda, halk edebiyatına ilişkin olarak kısa da olsa bir değerlendirme yapılmalıdır. Batı ülkelerinde emek tarihi, edebî eserlerde yansımasını bulduğu gibi; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendi-

---

[51] Bu noktada, Fethi Naci'nin "yaşadıklarını yazarak gerçekçi romanlar yazdıklarını, gerçeklikleri doğru olarak yansıttıklarını sananların, yaşadıkları gerçeklikleri yazdıkları halde, zamanla, gerçeğin epey uzağına düştüklerini görürsek şaşmayalım" değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir. Bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 474.

[52] Bulutay, 1995, s. 189, Tablo 7.1.

lerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla, şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. Emek tarihi çalışmaları açısından gerçekten önemli olarak nitelenmesi gereken bu malzemelere ilişkin olarak, başta E. P. Thompson'un önemli kitabı olmak üzere, birçok kaynakta bilgiler yer almaktadır.[53] Woody Guthrie'nin Amerikan işçi sınıfı mücadelesinin değişik dönemlerine ilişkin sorunları ve mücadeleleri yansıtan şarkılardan oluşan *Struggle* başlıklı "işçi ve mücadele şarkıları" albümü, bu malzemenin işçi sınıfı mücadelesini nasıl yansıttığının en güzel örneklerinden biridir.[54]

Bu açılardan bakıldığında Türkiye'deki durum farklıdır ve türkü, mani, deyiş gibi halk edebiyatına ait biçimlerde, emek süreçlerinin yansımalarının son derecede az olduğunu saptayabiliyoruz. Örneğin, sadece çalışma hayatının değil, tüm Türkiye toplumsal tarihinin en dramatik olgularından biri olan ve özellikle Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden işçileri açısından olağanüstü zor çalışma ve yaşama koşulları getiren, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın bitimini de aşacak şekilde 1940-1947 yılları arasında yapılan iş mükellefiyeti uygulamasının halk edebiyatına yansımasına ilişkin olarak dahi sadece birkaç örnek bulabiliyoruz. Mükellefiyet uygulamasının kalbini teşkil eden Zonguldak bölgesinde türkü, mani gibi deyişler yok denecek düzeydedir.[55] Bölgeye ilişkin olarak saptayabildiğimiz tek mani şudur:[56]

Zonguldak'ın treni
Hem ileri hem geri
Körolasın mükellef
Dul ettin gelinleri

---

[53] Bakınız, Thompson, 2004.

[54] İlgi duyacaklar için, CD kaydının künyesi şöyle: Woody Guthrie, *Struggle*, Smithsonian/Folkways CD SF 40025.

[55] Zonguldak tarihiyle ilgili araştırmaları olan ve kendisi de eski bir maden işçisi olan Erol Çatma, uzun yıllar süren çabalarına karşın, bölgede bu tür hiçbir deyiş saptayamadığını ifade etmektedir. Bakınız, Makal, 2007, s. 34-35.

[56] Kalyoncu, *Kömürde Açan Çiçek*, s. 178. Mükellefiyet döneminde sadece Ereğli Kömür Havzası'ndaki iş kazalarında 700'ü aşkın kişi ölmüş, yaralı sayısı da 30.000'e yaklaşmıştı. Bakınız, Makal, 2007, s. 200. Manideki, "Körolasın mükellef, dul ettin gelinleri" deyişi, bu olguyu en çarpıcı biçimde ifade etmektedir.

Buna karşılık, mükellefiyet uygulamasının daha az sancılı biçimde yaşandığı Kütahya bölgesine ait iki türkü saptayabiliyoruz. Bu türkülerden biri şudur:[57]

Mükellefin urganı, terli olur yorganı,
Mükelleften kurtulan, çifte kessin kurbanı.

Diğeri ise gene aynı bölgeye ait *Mükellef* adlı bir türküdür. Türkünün sözleri, genç bir insanın maden ocağına girmesiyle başlayan, ocakta ölümüyle sonuçlanan süreci yansıtmaktadır:[58]

Mükellef ilan oldu gelin dediler, cehennem deliğine girin dediler.....
Aman da beyim, vay efendim künyem yazıldı, İlet mezarlığına kabrim kazıldı.

Bu türküde maden ocağı için kullanılan "cehennem deliği" nitelemesi çarpıcıdır ve Yalçın'ın "ölümün ağzı" nitelemesini hatırlatmaktadır. Mükellefiyet uygulamasından kaynaklanan sıkıntıları, değişik insanî boyutlarıyla yansıtan bu halk edebiyatı ürünlerinin, uygulamanın daha kapsamlı, şiddetli ve dramatik yaşandığı Zonguldak'tan çok, daha sınırlı yaşandığı Kütahya bölgesine ait olması ise şaşırtıcı ve kanımızca ayrıca araştırılması gerekli bir husustur. Kuşkusuz, burada verdiğimiz örnekler dışındaki yansımalar da araştırılmaya devam edilmelidir.

Sonuç

Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin yansımalar, edebî metinlerde oldukça eski bir tarihten, 20. yüzyıl başlarından itibaren yer bulmaya başlamıştır. Ancak, bu yer buluşun, zaman içerisinde tedrici biçimde artış göstermiş olmakla birlikte, gene de çok sınırlı düzeyde kaldığı belirtilmelidir. Bu sınırlılık, özellikle 1963 öncesi dönem itibariyle daha da ciddi boyutlardadır. Ancak sendikal

[57] Bu türküye, Kütahya'da yaptırdığım bir sözlü tarih çalışmasında ulaşmıştık. Bölgede mükellefiyet uygulaması Garp Linyitleri İşletmesi'nde yapılmıştı.

[58] Burada, türkünün sadece ilk ve son dizeleri verilmektedir. İlgi duyacaklar için, bu türküyü de içeren CD kaydının künyesi şöyle: Nida Ateş, "Mükellef", *Mapushane Türküleri*, Kalan Müzik, CD 266, 2003.

örgütlenme yanında, bir iş mücadelesi aracı olarak grevin de yasallaştığı ve önemli işçi hareketlerinin meydana geldiği 1963 sonrası dönemde, bunların edebî metinlere yansıması gene de son derecede sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu koşullarda, bir anlamda, Türkiye'de batı ülkelerinde olduğu gibi bir "işçi edebiyatı"nın varlık kazanmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu durum, bir taraftan Türkiye'de sanayileşme sürecine koşut olarak işçileşmenin tüm boyut ve sonuçlarıyla birlikte gecikmeli ve zayıf olarak gerçekleşmesiyle, diğer taraftan da toplumcu gerçekçi akıma mensup yazarlar dışında kalan edebiyatçıların bu konuya çok ilgi göstermemesi ile emek evreniyle birlikte kültür ve sanat yaşamı üzerinde de geçerli olan ve baskıya kadar ulaşan hukukî ve fiilî sınırlamalarla bağlantılı olmalıdır. Edebî metinler, emek tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılma potansiyelleri açısından değerlendirildiğinde ise bu nitelikte eserlerin çok daha az olduğunu saptayabiliyoruz. Kaldı ki, sayıca zaten az olan bu eserlerin emek tarihi çalışmalarında kullanılabilmeleri, çalışmamızda değindiğimiz birçok etmen açısından, ayrıca özenli davranmayı da gerekli kılmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'deki emek tarihi çalışmalarında, bu sınırlı kaynakların dahi yeterli biçimde değerlendirilmemiş durumda olduğu belirtilmelidir. Gelecekte, emek tarihi alanında çalışan araştırmacıların bu eserlere eğilmeleri yanında, bu alanda yeni çalışmalar yapılması, tezler yazılması; Türkiye emek tarihi açısından henüz edilgen bir konumda beklemekte olan eserlerin etken bir konuma yükseltilmelerine yardımcı olacaktır. Doğaldır ki, tüm bu çabaların yanı sıra, emek tarihini konu alan edebî metinlerin de zaman içerisinde giderek çoğalması, bu satırların yazarının en büyük dileğidir.

KAYNAKÇA

Ateş, Nida; "Mükellef", Mapushane Türküleri (CD kaydı), Kalan Müzik, CD 266, 2003.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü; İş İstatistikleri: 1937-1943, Ankara, 1945.

Bulutay, Tuncer; Employment, Unemployment and Wages in Turkey, International Labour Office - State Institute of Statistics, Ankara, 1995.

Çalgüner, Cemil; Türkiye'de Ziraat İşçileri, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörlüğü Yayını, Ankara, 1943.

Çelik, Nuri; İş Hukuku Dersleri, Yedinci Bası, Marmara Üniversitesi Eğitim ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1985.

Danacıoğlu, Esra; Geçmişin İzleri – Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2007.

Elibol, Nejat; Direnen Haliç, Birinci Cilt, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Elibol, Nejat; Direnen Haliç, İkinci Cilt, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 1: Ekmek Kavgası, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 3: Motorize Köleler, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999.

Emek Öyküleri 4: Dokumacının Ölümü, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999.

Emek Şiirleri 1: Selam Yaratana, Hazırlayanlar: Eray Canberk, Gülsüm Cengiz, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2000.

Emek Şiirleri 2: Ellerimiz Günışığı, Hazırlayanlar: Eray Canberk, Gülsüm Cengiz, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2001.

Enis, Reşat; Afrodit Buhurdanında Bir Kadın, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002 (İlk baskısı: 1939).

Enis, Reşat; Sarı İt, Evrensel Basım Yayın, İkinci Basım, İstanbul, 2002 (İlk baskısı: 1968).

Göbenli, Mediha; "Alman İşçi Edebiyatı", Sol Dergisi, Sayı: 198, Nisan 2003.

Guthrie, Woody; Struggle (CD kaydı), Smithsonian/Folkways CD SF 40025.

Johnson, Claudia Durst; Labor and Workplace Issues in Literature, Greenwood Books, Westport, 2006.

Kalaycı, İ. Behçet; Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü, Ankara, 1992.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; On Türk Romanı, Ok Yayınları, İstanbul, 1971.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; Türk Romanında Ölçüt Sorunu – Eleştiri Günlüğü (1980-1986), YKY, İstanbul, 2002.

Kalyoncu, Hamit; Kömür Kokan Şiirler, Pervaz Yayınları, Ankara, 2005.

Kalyoncu, Hamit; Kömürde Açan Çiçek, Pervaz Yayınları, Ankara, 2005.

Karay, Refik Halid; "Hakkı Sükût", Memleket Hikâyeleri, 8. Basılış, İnkilâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981, s. 141-153.

Kemal, Orhan; "Grev", Grev, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, Ankara, 1954, s. 7-21.

Kemal, Orhan; Vukuat Var, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1958.

Kemal, Orhan; Hanının Çiftliği, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1961.

Kemal, Orhan; Bereketli Topraklar Üzerinde, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1964.

Makal, Ahmet; Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Makal, Ahmet; Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Makal, Ahmet; Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Makal, Ahmet; "Emeğe, Sendikalara ve Aydınlara Dair", Radikal İki, 27 Nisan 2008.

Moran, Berna; Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Mutluay, Rauf; Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Nesin, Aziz; "Büyük Grev", Büyük Grev - Kalpazanlık Bile Yapılamıyor, Adam Yayıncılık, İkinci Basım, İstanbul, 2003, s. 48-61.

Oppermann, Serpil; Postmodern Tarih Kuramı – Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu, Kardelen Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu-2, Kardelen Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu-3, Babek Yayın, İstanbul, 2007.

Oruçoğlu, Muzaffer; "Grizu'ya Nasıl Başladım?", http://www.babekyayin.com/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=38

Özyalçıner, Adnan; "Grev Bildirisi", Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçıner, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002, s. 197-205.

Quataert, Donald; Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Seyda, Mehmet; Yanartaş, İki Cilt, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1970.

Sezer, Sennur; "Reşat Enis'in Üç Romanında Kadınlar", Evrensel Kültür, Sayı: 137.

Steinbeck, John; Bitmeyen Kavga, Çeviren: Özay Sunar, İkinci Baskı, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1965.

Steinbeck, John; Gazap Üzümleri, Çeviren: Rasih Güran, Beşinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1972.

"Tarih Çalışma Grubu Raporu", Türkiye Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması: 2003-2023, Ankara, 2007, s. 201-231.

Thompson, E. P.; İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Topçuoğlu, Necati; "Memleketimiz İşçi Durumuna Genel Bir Bakış", Çalışma, Yıl: 1, Sayı: 4, Mart 1946, s. 18-20.

Türkeş, Ömer; "Afrodit Buhurdanında Bir Kadın", http://www.pandora.com.tr/sahaf/eski.asp?pid=33

Türkeş, Ömer; "Siz Hiç Reşat Enis Okudunuz mu?", Virgül, Şubat 2003, Sayı: 59.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1998.

Üçok, Coşkun; Mumcu, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Beşinci Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1985.

Yalçın, İrfan; Ölümün Ağzı, İkinci Baskı, Gölge Yayınları, İstanbul, 1989.

Yesari, Mahmut; Çulluk, Çevrimyazı: M. Sabri Koz, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995 (İlk baskısı: 1927).

Ahmet Makal • Aziz Çelik • M. Hakan Koçak

Sınıf Sendika Siyaset

Türkiye Emek Tarihinden Kesitler

Sınıf Sendika Siyaset'te, Türkiye emek tarihinden önemli ve ilginç kesitler yer alıyor. Tek parti döneminden çok partili döneme, oradan günümüze kadar uzanan süreçte, ama esas olarak 1940'lı, 50'li ve 60'lı yıllar itibariyle Türkiye'de işçi sınıfının oluşum süreci, sendikal örgütlenme girişimleri, devletin işçi ve esnaf örgütlenmeleri karşısındaki tavrı ile bu örgütleri vesayet altına alma ve baskılama çabaları, bu kesitlerin belli başlıları. Bu uzun zaman aralığında, bir taraftan iktisadi alanda gelişme ve siyasal alanda demokratikleşme süreçleri yaşanırken, diğer taraftan da her dönemde değişik görünümlerle varlığını sürdüren otoritarizm ve bunun emek evrenine yansımaları, *Sınıf Sendika Siyaset*'teki çalışmalarda yer buluyor. Türkiye sosyal politika yazınında üzerinde ya hiç ya da yeterince çalışılmamış olan bu kesitler, *Sınıf Sendika Siyaset*'te özgün arşiv belgeleri yardımıyla kapsamlı bir incelemeye tâbi tutuluyor ve eser bu biçimiyle Türkiye'de emek tarihi çalışmalarına ciddi bir katkı oluşturuyor.

Kapak Fotoğrafı: İzmir Liman İşçileri Grevi, 1954, ÜSTE Arşivi.

İMGE kitabevi

imge·com·tr

facebook.com/imge.yayinlari
twitter.com/imgekitabevi
instagram.com/imgekitabevi
periscope @imgekitabevi
pinterest.com/imgekitabevi
google+ imge@imge.com.tr
imge@imge.com.tr

ISBN 978-975-533-849-1